

ISSN:1304-4796

e-ISSN:2146-2844

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

2024

CİLT:22

SAYI:2

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Prof. Dr. Kamil ŞİRİN
Yönetim Kurulu Adına, Lisansüstü Eğitim Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of The Graduate School

Editörler / Editorial Board

Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	
Prof. Dr. Zafer ATAR	Doç. Dr. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Doç. Dr. Deniz DİRİK
Prof. Dr. Nazmi AVCI	Doç. Dr. Osman İYİLİKCİ
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Doç. Dr. Fatih DOĞAN
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	Doç. Dr. Turan KOCABIYIK
Prof. Dr. Meryem AYAN	Doç. Dr. Bilal ELBİR
Prof. Dr. Halit YANIKKAYA	Doç. Dr. H. Harika DURGUN
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Prof. Dr. Zeki Atıl BULUT	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKAR
Doç. Dr. Serkan CURA	Arş. Gör. Musa OVALI
Doç. Dr. Duygu ALPTEKİN	Arş. Gör. Gencay TEPE
Doç. Dr. Selim DURAMAZ	
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ	
Doç. Dr. Fatih KAHRAMAN	

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.

Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

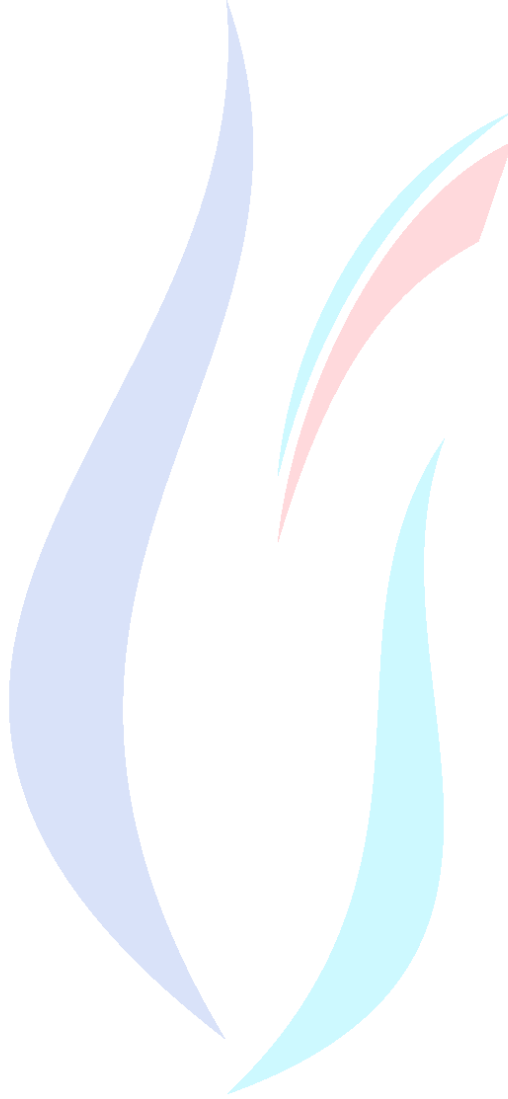
Ahmet Arslan	Gaziantep University
Altay Toprak	Hacettepe Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı
Aslı Yapar Gönenç	İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Atıl Cem Çiçek	Kafkas Üniversitesi
Burcu Bilici	Amasya Üniversitesi
Ebru Tekin Bilbil	Özyeğin Üniversitesi
Elif Erer	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Erhan Demireli	Dokuz Eylül Üniversitesi
Göksel Aymaz	Marmara Üniversitesi
Güldem Baykal	İstanbul Üniversitesi
Büyüksaraç	
Güler Tozkoparan	Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan Gültekin	Artvin Çoruh Üniversitesi
Handan Güler İplikçi	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Kadir Caner Doğan	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi
Koray Kayalidere	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Kubilay Yılmaz	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı
Mehmet Sandal	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Mehmet Uzun	Artvin Çoruh Üniversitesi
Mehmet Umutlu	
Mehmet Kaan Demir	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Muhammed Fatih Aydemir	Bursa Uludağ Üniversitesi
Murat Korucuk	Kafkas Üniversitesi
Nizamettin Öztürkçü	Bursa Uludağ Üniversitesi
Orhan Karamustafaoğlu	Amasya Üniversitesi
Osman Geyik	Dicle Üniversitesi
Pınar Tağrikulu	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Pınar Güner Koçak	Celâl Bayar Üniversitesi
Rumeysa Keskin	Izmir Katip Celebi University
Selim Baha Yıldız	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Selma Koç Akgül	Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi
Suat Kolukırık	Akdeniz Üniversitesi
Temmuz Gönç Şavran	Anadolu Üniversitesi
Tolga Saka	Kafkas Üniversitesi
Tuğba Erhan	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yasin Can Gönültaş	Kırıkkale Üniversitesi
Yusuf Mete Elkıran	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Zehra Aysun	
Altıkardeş	
Zeynep Serap Tekten	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

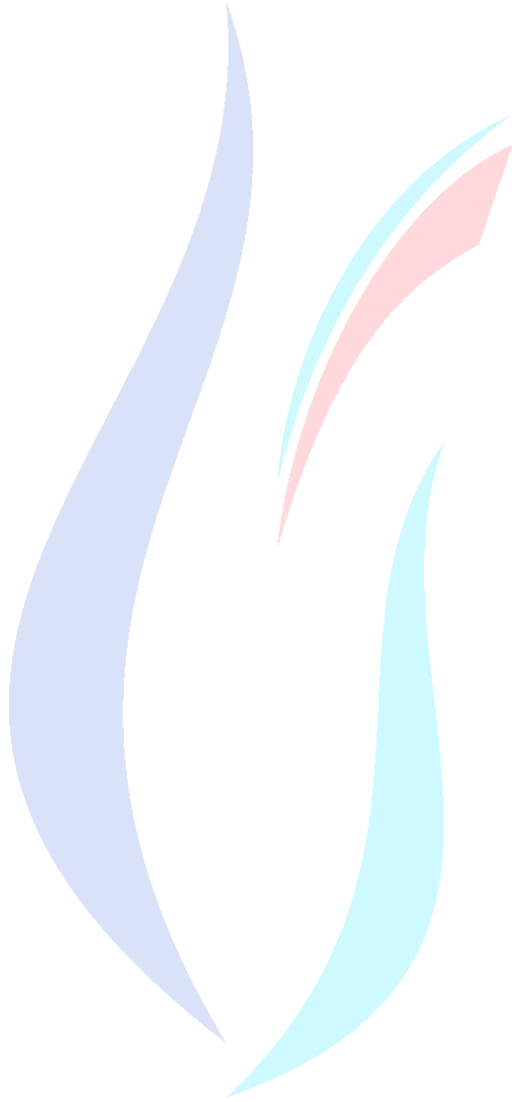
Çağdaş Ögüç
Ömer Aytaç

Ömer Faruk İşcan
Özgür Bayraktar
Özlem Poyraz
İbrahim Katip
Şerif Korkmaz

Şimal Çelikkol

Arucad
Fırat Üniversitesi, İnsani Ve Sosyal
Bilimler Fakültesi
Atatürk Üniversitesi
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Manisa Celal Bayar University
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen
Ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
İstanbul Beykent Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Cebirsel İfadeleri Birbirine Dönüştürme Becerilerinin İncelenmesi	Gökhan YAĞIZ, Çiğdem ARSLAN, Menekşe Seden TAPAN-BROUTİN	1-13
Militancy and Male Representation in Advertising; a Semiotic Analysis	Merve ERSAN, Duygu ALTIN	14-29
Gemi İnşa Sanayi İhracatına Demir Çelik Sektörünün Etkileri: Panel Veri Analizi	Ümit Remzi ERGÜN	30-53
Avrupa Borsalarında Volatilitenin Kalıcı ve Geçici Bileşenleri	Aykut KARAKAYA, Ali AÇIKTEPE	54-77
A Bibliometric Analysis of Articles on "Scientific Inquiry": Sample of WoS Database	Barış ÖZDEN	78-101
Ayniyat Defterlerine Göre II. Mahmud Döneminde İstanbul'un İzmir'den Talepleri	Zeynep GÜREL, Ertan GÖKMEN	102-121
Konut Üreticisi Mükelleflerin Vergi Bilincinin ve Algısının Değerlendirmesi: Ankara İli Örneği	Emrullah TÖREMEN, Erol DEMİR	122-143
Vegaphobia as a Form of Discrimination	Ayşe Mahinur TEZCAN	144-159
Çalışma Hayatında Güven ve Güvensizliğin Sonuçları: Nitel Bir Araştırma	Yavuz TANĞ	160-182
Determining the Financial Efficiency of Mega Events	Murat GÜLDOĞAN, Ferhat İNCE	183-195
Yazılım ve Elektronik Tuşlu Çalgılar İçin Cümbüş Ses Kütüphanesi Tasarımı	Yavuz HAN, Serdar ÇELİK	196-211
Afetler ve Belirsizlik Dönemlerinde Medya Kullanımı: Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde Hayatını Kaybeden Kıbrıslı Türk Sporcular Örneği	Nuran ÖZE	212-237
The Annexation of Crimea and Türkiye's Balancing Role in the Russia-Ukraine War	Elif SARIÇİÇEK, Tolga ÖZTÜRK	238-255
Müzik Öğretmenliği Programı Keman Eğitimi Derslerinde Geleneksel Türk Sanat Müziğinin Kullanılabilirliği Üzerine Deneysel Bir Çalışma	Özgür EĞİLMEZ, Gökay YILDIZ	256-281
İnovasyon Türleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa İli İncelemesi	Mehmet Naci EFE	282-296
Howard Brenton'ın Lawrence After Arabia Oyununda Türk İmgesi Üzerine Post-Truth Bir Okuma	Ahmet Gökhan BİÇER	297-310
Dönüşümsel Liderlik ve Örgütsel Çevikliğin Dijital Dönüşüm Üzerine Etkisi	Salih Zeki İMAMOĞLU, Sena Esin İMAMOĞLU, Ali Atabey AVSUZ, Hülya TÜRKCAN	311-328
Fail-Yapı İlişkisine Yersizleştirme Üzerinden Bir Müdahale: Foucault'nun İktidar Analizi Örneği	Berkay KABALAY	329-347
Okuma Yazma Öğretim Sürecinde Uygulanan Gelenekler (Malatya İli Örneği)	Dilek KIRNIK	348-362
OECD Ülkelerinde Lojistik Performansın Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel Zaman Serileri Analizi	Nisanur BAYRAKTAR, Ayberk ŞEKER	363-386
An Analysis of Validebağ Grove from the Lens of Urban Political Ecology	Ayşegül BOYALI, Ayşegül BAYKAN	387-410
Bireylerin Sanal Topluluklara Katılım Motivasyonları Üzerine Netnografik Bir Araştırma	Selime GÜMÜŞ, Ezgi GÜNEŞ, Nuray YILMAZ SERT	411-431

Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Cebirsel İfadeleri Birbirine Dönüştürme Becerilerinin İncelenmesi

Gökhan Yağız^a, Çiğdem Arslan^b, Menekşe Seden Tapan-Broutin^c

ÖZET

Bu araştırmada yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ve cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürme becerileri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırma yedinci sınıfa giden 20 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan 'Cebirsel Sözel İfade Testi (CSİT)' testi uygulanmıştır. CSİT testi 'A' ve 'B' şeklinde alt bölümleri olan iki bölümden oluşmaktadır. 'A' alt bölümlerindeki sorularda değişken yerine 'sayı' kelimesi, 'B' bölümlerindeki sorularda ise değişken yerine 'nesnelere' kullanılmıştır. CSİT testinin birinci bölümde sözel ifadeleri cebirsel ifadeye dönüştürme, ikinci bölümde ise cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürme becerileri incelenmiştir. Araştırmada verilerin analizi için betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin sözel ifadeleri cebirsel ifadeye dönüştürmede başarılı oldukları, cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürmede ise başarısız oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cebirsel İfade, Sözel İfade, Yedinci Sınıf.

JEL Sınıflandırması: C29, I21

Investigation of Seventh Grade Students' Ability to Transform Verbal and Algebraic Expressions into Each Other

ABSTRACT

In this study, seventh grade students' ability to transform verbal and algebraic expressions into each other was examined. Case study, one of the qualitative research methods, was used in the study. The study was conducted with 20 seventh grade students. In the study, the 'Algebraic Verbal Expression Test (AVET)' prepared by the researcher was applied. The AVET test consists of two parts with sub-sections 'A' and 'B'. In the questions in the 'A' subsections, the word 'number' was used instead of variable, and in the questions in the 'B' subsections, the word 'objects' was used instead of variable. The first part of the AVET test examined the ability to transform verbal expressions into algebraic expressions, and the second part examined the skills of converting algebraic expressions into verbal expressions. Descriptive analysis was used to analyze the data in

^a İletişim Yazarı: 16yagiz16@gmail.com, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bursa, Türkiye, Orcid: 0000-0002-3621-5201.

^b Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bursa, Türkiye, Orcid: 0000-0001-7354-8155.

^c Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bursa, Türkiye, Orcid: 0000-0002-1860-852X.

the study. At the end of the research, it was seen that the students were successful in converting verbal expressions into algebraic expressions, but they were unsuccessful in converting algebraic expressions into verbal expressions.

Keywords: Algebraic Expression, Verbal Expression Seventh Grade.

JEL Classification: C29, I21.

1. GİRİŞ

Matematiğin sayılar, geometri, cebir, olasılık gibi alt öğrenme alanları bulunmaktadır. Cebir konusu da bu alt öğrenme alanlarından biridir. Cebir, genel olarak semboller ve sayılar ile belirli ilişkileri inceleyen ve bu ilişkileri genel bir ifade şekline getiren matematiksel bir alandır (Akkaya ve Durmuş, 2006). Cebir içerisinde fonksiyon, değişken (bilinmeyen), denklem, harfli ifade gibi içinde birçok kavramı ve ifadeyi barındırır (Dede, 2004; Yağız, 2019). Cebir, matematik dersinde işlenen konudan ziyade günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz zorluklara karşı çözüm bulmamızı sağlayan bir araçtır (Kaya ve Keşan, 2014). Formüllerde, cebirsel ifadelerde, denklemlerde, özdeşliklerde ve benzeri durumlarda değişkene yüklenen anlamın, öğrenciler tarafından kavranılması büyük önem taşımaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2009).

Cebir soyut bir konudur. Dolayısıyla cebir gibi soyut bir konunun öğrenilmesi ve öğretilmesi matematiğin diğer alanlarına göre daha zor olmaktadır (Van Amerom, 2003; Soylu, 2008). Cebir konusuna ilk olarak ortaokul altıncı sınıf matematik müfredatında yer verilmektedir (MEB, 2018). Ortaokul öğrencileri somut düşünme becerisinden soyut düşünme becerisine geçiş aşamasındayken cebirle tanışmaya başlamaktadırlar. Bu aşamada henüz soyut düşünebilme becerisine geçemeyen öğrenciler cebir konusunu öğrenirken zorluk çekmektedirler (Gürbüz, 2021). Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için cebir gibi soyut konuların öğretiminde konuların daha somut hale getirilmesi gerekmektedir (Can, 2014). Cebir konusunun daha somut hale getirilebilmesi için genellikle çoklu temsil türleri kullanılmaktadır (Roubicek, 2006; Schultz ve Waters, 2000). Temsiller, matematiksel bir nesnenin yerini alabilen ve kişiye özgü biçimlere dönüşebilen sistemlerdir (Delice ve Sevimli, 2010). Kaput'a (2018) göre temsiller, soyut kavramları somutlaştırma aracılığıyla modelleme işlemidir. Çoklu temsiller, matematiksel bir kavramın ya da problemin çözümünün gösterilmesi için kullanılan grafik, tablo, cebirsel ifade gibi çeşitli temsil türleridir (Yenilmez ve Teke, 2008). Cebir konusunda kullanılan temsil türleri; sözel ifade, cebirsel ifade, tablo ile gösterme ve grafik ile gösterme temsil türlerinden oluşmaktadır (MEB, 2018). Ortaokulda cebir konusunun öğretiminde en fazla kullanılan temsil türleri ise cebirsel ifade temsili ile sözel ifade temsildir (Yılmaz, 2011). Cebirsel ifade temsili bireylerin matematiksel modellerin ve örüntülerin genel kuralının ifade etmesine; sözel ifade temsili ise cebir ile günlük yaşam arasında bağlantı kurmasına yardımcı olmaktadır (Friedlander ve Tabach, 2001). Sözel ifade günlük yaşamda kullanılan dile matematiksel terimlerin karıştırılarak kullanılmasıyla oluşan yazılı veya sözlü açıklamalardır (Cañadas ve Figueiras, 2011). Örneğin; 'bir sayının beş katının üç fazlası' veya 'kumbaradaki paranın yarısının yirmi TL fazlası' gibi ifadeler sözel ifade temsildir. Cebirsel ifade ise içerisinde x , y gibi en az bir değişken bulunan ve bu değişkenlerle işlem yapılabilen ifadelerdir

(Usiskin, 1997). Cebirsel ifadelere, sözel ifadelerin değişkenlerle gösterilmiş hali de denilebilir. Örneğin; ‘bir sayının beş katının üç fazlası’ sözel bir ifadeyken, bu sözel ifadenin değişken kullanılarak $(5x + 3)$ şeklinde gösterilmesi cebirsel bir ifadedir.

Bir problemin çözümünde farklı temsil yollarından faydalanmak problemin çözümünü kolaylaştırabilir. Çünkü bir problemin çözümü için bir temsil türü sadece bir tane çözüm yolu sağlarken, farklı temsil türleri problemin çözümü için birden fazla çözüm yolu sunabilmektedir (Driscoll, 1999). Problem çözümlerinde temsil türlerini ayrı ayrı kullanmak bazen yetersiz kalabilir. Bunun için temsiller arası dönüşümleri de yapabilmek gerekir (Duval, 2017). Literatür incelendiğinde, çoklu temsiller türleriyle ilgili yapılan ulusal ve uluslararası birçok çalışmaya rastlanmıştır. Çoklu temsillerin, matematik derslerinde öğretim yöntemi olarak kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır (Dreher ve Kuntze, 2015; İzgiol, 2014; Kusumaningsih ve Herman, 2018; Sezgin, 2019). Bireylerin çoklu temsilleri kullanma becerilerinin (Akkuş ve Çakıroğlu, 2006; Keller, 2008; Yıldırım ve Albayrak, 2016) ve çoklu temsiller arası geçiş becerilerinin (Bakar, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2015; Tavşan, 2020) incelendiği çalışmalara da rastlanmıştır. Matematik ders kitaplarındaki çoklu temsillerin kullanımının araştırıldığı çalışmalar da mevcuttur (Alkhateeb, 2019; İncikabı ve Biber, 2018). Fakat yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ve cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürebilme becerilerini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifadeler ile cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürme becerilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifadeler ile cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürme becerilerinin incelenmediği görülmüştür. Çalışmanın yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ve cebirsel ifade yazma becerilerinin incelenmesinin literatüre katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1.2. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Çalışmada ana problem ile alt problemlere yanıtlar aranmıştır.

Çalışmanın ana problemi ‘Yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ve cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürme becerileri nasıldır?’ şeklindedir.

Çalışmanın alt problemleri de şunlardır:

- 1- Yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifadeleri cebirsel ifadeye dönüştürebilme becerileri nasıldır?
- 2- Yedinci sınıf öğrencilerinin cebirsel ifadeleri sözel ifadeye dönüştürebilme becerileri nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ve cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürebilme becerilerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, belirlenen bir zaman aralığında araştırılacak olan bir ya da birden fazla durumun derinlemesine incelemenin yanında duruma uygun temalar ortaya koyduğu nitel bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2021). Dolayısıyla çalışmada kullanılan durum çalışması, yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifade ve cebirsel ifade yazarken yaptıkları hataların ayrıntılı şekilde tespit edilmesine imkân sağlamıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma grubu, amaçsal örneklem yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Amaçsal örnekleme araştırmacı tarafından evreni temsil ettiği düşünülen bir alt grup örneklem olarak seçilir (Baltacı, 2018). Bu çalışma, 2021–2022 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, Bursa’da bir devlet okulunda yedinci sınıfa giden ve başarı düzeyleri orta seviyedeki 20 öğrenci ile yürütülmüştür. Seçilen 20 öğrencinin başarı düzeyleri orta seviye olduğu için oluşturulan örneklemin evreni temsil ettiği söylenebilir. Çalışma grubuna seçilen öğrencilere Ö1, Ö2, ..., Ö20 gibi kodlar verilmiştir. Böylece öğrencilerin kimliklerinin gizli kalması sağlanmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama aracı olarak, öğrencilerin sözel ve cebirsel ifadeleri birbirine dönüştürebilme becerilerinin tespit edilebilmesi amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen “Cebirsel Sözel İfade Testi (CSİT)” kullanılmıştır. CSİT testindeki sorular hazırlanırken bir akademisyen ile üç ortaokul matematik öğretmeninin görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri sonucunda hazırlanan sorulardaki cebirsel ifadelerin değişkenleri ‘sayı’ ve ‘nesne’ olacak şekilde tekrar düzenlenip CSİT testine son biçimi verilmiştir. Böylelikle testin kapsam ve yapı geçerliliği de sağlanmıştır. Testin hazırlanan son biçimi ile yedinci sınıfa giden farklı düzeydeki beş öğrenci ile pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma sonucunda CSİT testindeki soruların yedinci sınıf öğrencileri tarafından anlaşılabilir olduğu görülmüştür.

CSİT testi iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içinde ‘A’ ve ‘B’ şeklinde iki alt bölüme ayrılmaktadır. ‘A’ alt bölümü cebirsel ifadedeki değişken yerine ‘sayı’ kelimesinin kullanıldığı bölümdür. ‘B’ alt bölümü ise cebirsel ifadedeki değişkenlerin yerine nesnelere (elma, kalem vb.) kullanıldığı bölümdür. CSİT testinin birinci bölümünde altı soru, ikinci bölümünde de altı soru olmak üzere toplam on iki soru vardır. CSİT testinin birinci bölümündeki sorular sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürme becerilerine, ikinci bölümündeki sorular ise cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürme becerilerine yöneliktir.

Uygulamaya geçilmeden önce öğrencilere CSİT testi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Pilot çalışmada 40 dakikanın CSİT testindeki soruları çözmek için yeterli olduğu görülmüş ve öğrencilere esas uygulamada CSİT testini cevaplamaları için yine 40 dakika süre verilmiştir. Uygulanan testin sonuçlarından elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi

kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, belirli temalara göre ham veriler değiştirilmeden okuyucunun anlayabileceği şekilde verileri analiz etmeyi sağlar. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen kişilerin ifadeleri veya sorulara verdikleri cevapları okuyucuya etkili bir şekilde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık başvurulur (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Öğrencilerin verdikleri cevaplar, cebirsel ifadeleri ve sözel ifadeleri birbirine dönüştürmelerine göre iki temaya ayrılmıştır. Bu temalar;

- Sözel ifadeyi cebirsel ifadeye dönüştürme
- Cebirsel ifadeyi sözel ifadeye dönüştürme

şeklinde. CSİT testinin birinci bölümündeki sorular sözel ifadeyi cebirsel ifadeye dönüştürme temasına göre, ikinci bölümündeki sorular ise cebirsel ifadeyi sözel ifadeye dönüştürme temasına göre ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca, çalışmada kullanılmak üzere Tablo 1’de gösterilen puanlama ölçeği oluşturulmuştur. Tablo 1’de öğrencilerin CSİT testindeki sorulara verdikleri cevapların türlerine göre puan değerleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Cevap Türlerinin Puan Değerleri

İfade Türü	Cevap Türleri	
	Doğru Cevaplar	Yanlış / Boş Cevaplar
Sözel İfade Yazabilme	1	0
Cebirsel İfade Yazabilme	1	0

Tablo 1’de, CSİT testindeki soruya doğru cevap verilmişse ise 1 puan, eğer soruya yanlış cevap verilmiş ya da soru boş bırakılmışsa 0 puan verildiği görülmektedir.

3. BULGULAR

Yedinci sınıf öğrencilerine uygulanan CSİT testinden elde edilen verilen betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analiz sonucunda elde edilen veriler iki tema altında ele alınmıştır. Bu temalar sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürme ve cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürme şeklindedir.

3.1. Sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürme

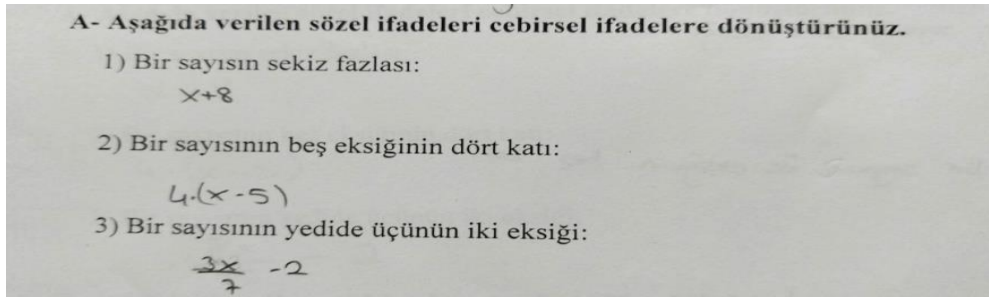
Öğrencilerin sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürme becerilerini incelemek için CSİT testinin birinci bölümündeki sorulara verilen cevaplar analiz edilmiştir. Öğrencilerin CSİT testinin birinci bölümündeki sorulara verdikleri cevapların türlerine göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Cebirsel İfade Yazma Sorularına Verilen Cevapların Dağılımları

Bölmeler	Sorular	Doğru	Yanlış	Boş	Toplam
A Bölümü	1. Soru	19	1	-	20
	2. Soru	19	1	-	20
	3. Soru	13	7	-	20
	Toplam	51	9	-	60
B Bölümü	1. Soru	15	4	1	20
	2. Soru	18	2	-	20
	3. Soru	13	7	-	20
	Toplam	46	13	1	60

Birinci bölümde öğrencilerden, sözel bir ifadeye uygun cebirsel bir ifade yazmaları istenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürmede başarılı oldukları görülmektedir. Öğrencilerin cebirsel ifadelerdeki değişkenle katsayı arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde kurabildikleri söylenebilir. Birinci bölümün 'A' alt bölümündeki birinci ve ikinci sorunun doğru cevap sayısının yüksek, üçüncü sorunun doğru cevap sayısının ise düşük olduğu görülmektedir. Üçüncü sorudaki doğru cevap sayısının düşük olmasının nedeni olarak öğrencilerin rasyonel bir katsayı ile değişken arasındaki ilişkiyi doğru kuramaması gösterilebilir. Şekil 1'de Ö7'nin birinci bölümün 'A' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar gösterilmiştir.

Şekil 1: Ö7'nin birinci bölümün 'A' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar

Şekil 1'de Ö7'nin birinci bölümün 'A' alt bölümündeki üç soruya da doğru cevap verdiği görülmektedir. Ö7, cebirsel ifade yazarken değişken ile katsayı arasındaki ilişkileri doğru kurmuştur.

Birinci bölümün 'B' alt bölümünde ise öğrencilere değişkenleri 'nesne' olan sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürmeleri istenmiştir. 'B' alt bölümündeki sorular günlük hayattaki

nesnelerle bağlantılı olacak şekilde sorulmasına rağmen 'A' alt bölümüne göre öğrencilerin doğru cevap sayılarında düşüş yaşandığı görülmüştür. Öğrencilerin cebir konusunu günlük yaşamla ilişkilendiremediklerinden dolayı değişken yerine herhangi bir nesneyi yazarken zorlandıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca 'B' alt bölümündeki üçüncü soruya verilen doğru cevap sayısının, bu bölümün diğer sorularına verilen doğru cevap sayılarına göre daha az olduğu görülmüştür. Bunun sebebi olarak öğrencinin değişkeni bir bütün olarak algılayamaması ve rasyonel sayılı katsayı ile değişken arasındaki ilişkiyi doğru şekilde kuramaması gösterilebilir. Şekil 2'de Ö11'in birinci bölümün 'B' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar gösterilmiştir.

Şekil 2: Ö11'in birinci bölümün 'B' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar

B- Aşağıdaki verilen problemlere uygun cebirsel ifadeleri yazınız.

1) Kısa kenarının uzunluğu "a" birim olan bir dikdörtgenin uzun kenarının uzunluğu, kısa kenarının üç katından yedi cm kısadır. Buna göre dikdörtgenin uzun kenarını veren cebirsel ifadeyi yazınız. $3a - 7 = \text{uzun kenar}$

2) Kutudaki kalemlerin 2 eksiğinin 5 katının kaç kalem olduğunu gösteren cebirsel ifadeyi yazınız. $5(x - 2) = 5x - 10$

3) Ali'nin evindeki su deposunda bir miktar su vardır. Depodaki suyun altıda ikisinin kaç litre olduğunu gösteren cebirsel ifadeyi yazınız. $\frac{x}{6}$

Şekil 2'de Ö11'in birinci bölümün 'B' alt bölümündeki birinci ve ikinci soruya doğru cevap verdiği, üçüncü soruya ise yanlış cevap verdiği görülmektedir. Ö11, ilk iki soruda değişkenin katsayıları tam sayı olduğu için katsayılar ile değişkenler arasındaki ilişkileri doğru biçimde kurmuştur. Üçüncü soruda ise cebirsel ifadedeki değişkenin katsayısı rasyonel sayı olduğundan dolayı değişken ile katsayı arasındaki ilişkiyi doğru biçimde kuramamıştır. Dolayısıyla Ö11, bu bölümün üçüncü sorusunda istenen cebirsel ifadeyi doğru yazamamıştır.

3.2. Cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürme

Öğrencilerin cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürme becerilerini incelemek için CSİT testinin ikinci bölümündeki sorulara verilen cevaplar analiz edilmiştir. Öğrencilerin CSİT testinin ikinci bölümündeki sorulara verdikleri cevapların türlerine göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

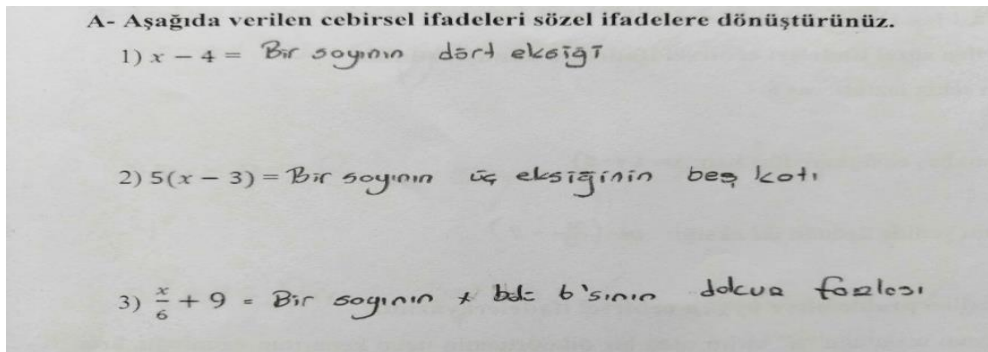
Tablo 3. Sözel İfade Yazma Sorularına Verilen Cevapların Dağılımları

Bölümler	Sorular	Doğru	Yanlış	Boş	Toplam
----------	---------	-------	--------	-----	--------

A Bölümü	1. Soru	20	-	-	20
	2. Soru	16	4	-	20
	3. Soru	10	7	3	20
	Toplam	46	11	3	60
B Bölümü	1. Soru	3	17	-	20
	2. Soru	8	12	-	20
	3. Soru	5	12	3	20
	Toplam	16	41	3	60

İkinci bölümde öğrencilerden, cebirsel ifadeye uygun sözel ifade yazmaları istenmiştir. Tablo 3'te öğrencilerin cebirsel ifadeleri, değişkeni 'sayı' kelimesi olan sözel ifadelere dönüştürme becerilerinin iyi olduğu, değişkeni 'nesne' olan sözel ifadelere dönüştürme becerilerinin ise iyi olmadığı görülmektedir. İkinci bölümün 'A' alt bölümündeki ilk soruyu yirmi öğrencinin tümü doğru yapmıştır. Çalışma grubundaki tüm öğrencilerin bu bölümdeki ilk soruyu doğru yapmasının sebebi olarak öğrencilerin daha önce matematik derslerinde bu soruya benzer sorularla karşılaşmış oldukları düşünülmektedir. Dolayısıyla bu durumun öğrencilerin bu soruda başarılı olmalarına katkı sağladığı söylenebilir. İkinci bölümün 'A' alt bölümündeki üçüncü sorudaki doğru cevap sayısının bölümün diğer sorularındaki doğru cevap sayılarına göre düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bölümün üçüncü sorusundaki değişkenin kat sayısı rasyonel sayıdır. Öğrenciler rasyonel kat sayı ile değişken arasındaki ilişkiyi doğru kuramadıkları için üçüncü soruyu doğru cevaplayan öğrenci sayısında azalma olmuştur. Şekil 3'te Ö6'nın ikinci bölümün 'A' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar gösterilmiştir.

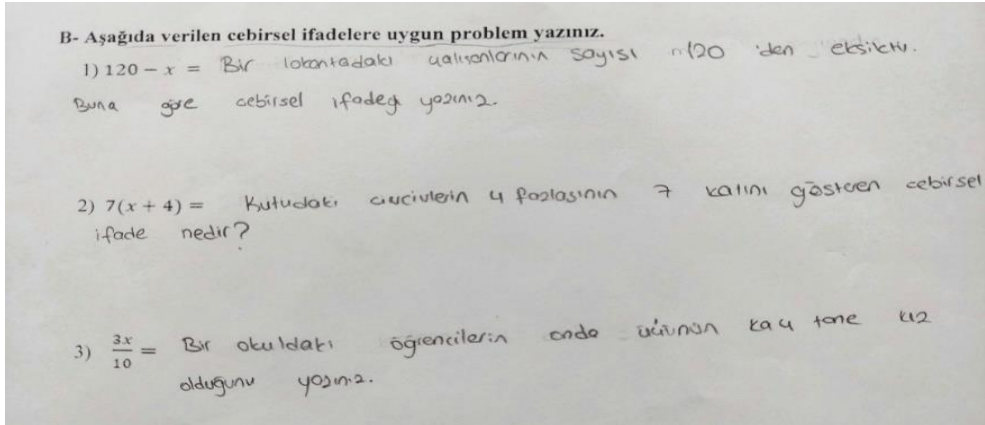
Şekil 3: Ö6'nın ikinci bölümün 'A' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar

Ö6, ikinci bölümün 'A' alt bölümündeki birinci ve ikinci soruya doğru cevap vermiş, üçüncü soruya ise yanlış cevap vermiştir. Ö6, üçüncü soruda değişken olarak kullandığı 'bir sayı' ifadesini tekrar 'x' olarak yazdığı için hata yapmıştır. Ayrıca değişkenin katsayısını 'altıda birinin' olarak yazması gerekirken sadece paydayı kullanarak 'bölü altısının' olarak yazmış ve payı kullanmamıştır. Ö6, üçüncü soruda rasyonel sayılı bir katsayı ile değişken arasında ilişkiyi doğru kuramamış, dolayısıyla sözel ifadeyi doğru yazamamıştır.

İkinci bölümün 'B' alt bölümünde öğrencilerden değişkeni 'nesne' olan cebirsel ifadelere uygun sözel bir ifade yazmaları istenmiştir. Tablo 3'te öğrencilerin değişken olarak 'sayı' kelimesini kullanarak sözel ifade yazmada başarılı olmalarına rağmen değişkeni 'nesne' olan sözel ifadeleri yazmada oldukça başarısız oldukları görülmektedir. Öğrenciler cebirsel ifadeleri günlük hayatla ilişkilendiremedikleri için değişken yerine nesnelere yazarken zorlanmışlardır. 'B' alt bölümündeki birinci soruda öğrencilerin doğru cevap sayılarının çok az olduğu görülmektedir. Öğrencilerin bir bütünden bilinmeyi çıkarılamayı tam olarak ifade edemedikleri söylenebilir. Şekil 4'te Ö14'ün ikinci bölümün 'B' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar gösterilmiştir.

Şekil 4: Ö14'ün ikinci bölümün 'B' alt bölümündeki sorulara verdiği cevaplar

Ö14, ikinci bölümün 'B' alt bölümündeki ikinci soruyu doğru, birinci ve üçüncü soruyu ise yanlış yapmıştır. Ö14, birinci soruda çalışan sayısını bilinmeyen olarak düşünmüş ve çalışan sayısının sadece 120'den eksik şeklinde yazmış ama bir yargıya bağlamamıştır. Ö14'ün 'Bir lokantada çalışan 120 işçiden bir kısmı izne ayrıldıktan sonra lokantada kalan işçi sayısı kaçtır?' gibi sözel bir ifade yazmadığı görülmüştür. Ö14, üçüncü soruda okuldaki tüm öğrencilerin onda üçünün kız öğrenci olduğunu ifade etmeye çalışmış, fakat cümleyi doğru kuramamıştır. Ö14 sözel ifadeyi 'Bir okuldaki tüm öğrencilerin onda üçü kız öğrencidir. Kız öğrenci sayısını veren cebirsel ifade nedir?' şeklinde yazamamıştır. Değişkeninin okuldaki tüm öğrencilerin sayısı mı yoksa kız öğrencilerin sayısı mı olduğunu tam olarak anlayılmamaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifadelerle uygun cebirsel ifade yazabilme ve cebirsel ifadelerle uygun sözel ifade yazabilme becerileri incelenmiştir. Çalışmada iki bölüm bulunmakta ve her bölüm 'A' ve 'B' gibi iki alt bölüme ayrılmaktadır. Bölümlerdeki sonuçlar sırasıyla incelenmiştir. Birinci bölüm 'A' ve 'B' alt bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümün 'A' alt bölümünde öğrencilerden, içinde değişken yerine 'sayı' kelimesi olan sözel ifadeye uygun cebirsel ifade yazmaları ve 'B' alt bölümünde ise değişken yerine 'nesne' olan sözel ifadelerle uygun cebirsel bir ifade yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin genel olarak birinci bölümün 'A' ve 'B' alt bölümlerinde değişkenle katsayı arasındaki ilişkileri kurmada başarılı oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin sözel ifadeleri cebirsel ifadelerle dönüştürme becerilerinin iyi seviyede olduğu söylenebilir. Bu çalışma Gürbüz ve Şahin (2015) tarafından yapılan çalışma ile paralellik göstermemektedir. Gürbüz ve Şahin (2015) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin cebirsel ifade yazmada başarısız olmalarına rağmen bu çalışmada öğrencilerin sözel ifadeleri cebirsel ifadeye çevirmede oldukça başarılı oldukları tespit edilmiştir. Bu başarının nedenleri arasında dersi işleyen öğretmenin kullandığı anlatım yöntemi, öğretim programındaki yapılan değişiklikler vb. gibi farklılıkların olduğu düşünülmektedir.

İkinci bölüm de birinci bölüm gibi 'A' ve 'B' alt bölümlerinden oluşmaktadır. İkinci bölümün 'A' alt bölümünde cebirsel ifadelerle uygun olacak şekilde değişken olarak 'sayı' kelimesi ile sözel ifade yazmaları istenmiştir. İkinci bölümün 'B' alt bölümünde ise cebirsel ifadelerle uygun olacak şekilde değişken olarak günlük yaşamda bulunan 'nesne' isimleri ile sözel ifade yazmaları istenmiştir. Cebirsel ifadeden sözel ifadeye geçiş yapabilmek için öncelikle değişkenin iyi tanımlanması ve değişkenle katsayı arasındaki ilişkinin doğru kurulması gerekmektedir (Dede, 2004; Gürbüz, 2021). 'A' alt bölümünde öğrencilerden cebirsel ifadeye uygun değişkeni 'sayı' kelimesi olan sözel ifade yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin hepsi 'A' alt bölümündeki ilk soruya doğru cevap vermiştir. Bu bölümün üçüncü sorusunda doğru cevap veren öğrenci sayısı azalmış ve bu soruya on öğrenci doğru cevap verebilmiştir. İlk soruda cebirsel ifadedeki değişkenin katsayısı tam sayı olduğundan dolayı öğrencilerin soruyu cevaplarırken zorlanmadığı söylenebilir. Fakat 'A' alt bölümünün üçüncü sorusundaki cebirsel ifadede değişkenin katsayısı bir rasyonel sayıdır. Katsayının rasyonel sayı olması öğrencilerin sözel ifade yazarken zorlanmalarına sebep olmuştur. 'B' alt bölümünde ise öğrencilerden cebirsel ifadeye uygun olarak değişkeni günlük yaşamdaki 'nesnelere' olan sözel bir ifade yazmaları istenmiştir. Bu bölümün CSİT testindeki doğru cevap sayılarının en az olduğu bölüm olduğu görülmektedir. Sonuç olarak yedinci öğrencilerinin CSİT testinde en başarısız oldukları bölümün bu bölüm olduğu söylenebilir. Öğrencilerden cebirsel ifadeye uygun sözel ifade yazabilmek için değişken yerine bir nesne kullanmaları istenmiştir. Öğrencilerin, günlük hayattaki nesnelere cebirsel ifadelerdeki değişkenlerin yerine kullanamadıkları görülmüştür. Dolayısıyla öğrencilerin derste öğrendikleri matematiksel bilgileri günlük yaşamla ilişkilendiremedikleri söylenebilir. Bu durum Kieran (1992) ve Yılmaz'ın (2011) yaptıkları çalışmalarla paralellik göstermekte, fakat Tavşan'ın (2020) yaptığı çalışmayla tamamen paralellik göstermemektedir. Tavşan

(2020) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin cebirsel ifadelere uygun sözel problem yazmada başarılı oldukları görülmüştür. Bu çalışmada ise öğrencilerin sözel ifade yazmada 'A' alt bölümündeki sorularda başarılı olmalarına rağmen 'B' alt bölümündeki sözel ifade yazma sorularında oldukça başarısız oldukları tespit edilmiştir. Tavşan (2020) çalışmasında altıncı sınıf öğrencilerinin cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürebilme becerilerini incelemiştir. Bu çalışmada ise yedinci sınıf öğrencilerin hem sözel ifadeleri cebirsel ifadelere dönüştürme becerileri hem de cebirsel ifadeleri sözel ifadelere dönüştürebilme becerileri incelenmiştir. Yedinci sınıfa giden bir öğrencinin soyut düşünme becerisinin altıncı sınıfa giden bir öğrenciye göre daha iyi olması beklenirken daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Sonucun böyle çıkmasında, öğrencilerin bireysel farklılıkları ya da matematik derslerine giren öğretmenlerinin konu anlatım biçimi gibi çeşitli nedenler olmuş olabilir.

Bu araştırmada yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifadeleri cebirsel ifadeler ve cebirsel ifadeleri de sözel ifadeler dönüştürme becerileri üzerinde çalışılmıştır. Araştırma sonucunda yedinci sınıf öğrencilerinin cebirsel ifade yazmada genel olarak başarılı oldukları görülürken sözel ifade yazmada daha az başarılı oldukları görülmüştür. Bu sonuç Keller (2008) ve Alkhateeb (2019) tarafından yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Keller (2008) ve Alkhateeb (2019) tarafından yapılan çalışmalarda da öğrencilerin sözel ifade yazmada başarılarının düşük olduğu görülmüştür. Cebir gibi soyut kavramların öğreniminde ve öğretiminde temsil türlerini kullanmanın gerekli olduğunu göstermiştir. Çünkü temsil türleri cebir gibi soyut konuların öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır (Schultz ve Waters, 2000). Matematik konularının günlük yaşamla ilişkilendirilmesi de gerekir. Böylece matematik konuları öğrenciler için daha anlamlı hale gelebilir (Friedlander ve Tabach, 2001).

Çalışmanın sonucunda yedinci sınıf öğrencilerinin sözel ifade yazma becerilerinin cebirsel ifade yazma becerilerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi olarak matematik derslerinde öğretmenlerin sözel ifade yazma ile ilgili yeterince örnek vermediği söylenebilir. Öğrencilerden sözel ifade yazarken değişken yerine 'nesne' yazmaları istendiğinde öğrencilerin sözel ifadeleri doğru yazamadıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumda öğretmenin, verdiği örnekleri günlük yaşamla ilişkilendirmediği söylenebilir. Öğretmelere cebir gibi soyut konuların öğretiminde temsil türlerinin daha çok kullanması ve derste kullandıkları örneklerin günlük yaşamla daha fazla ilişkilendirmeleri tavsiye edilmektedir. Bu çalışmada yedinci sınıf öğrencileri ile sözel ve cebirsel temsil türleri üzerinde çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalar için farklı yaş düzeyleri ve farklı temsil türleri üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Ayrıca derslerde temsil türlerini kullanmanın faydalı olup olmadığı görmek için öğretmen görüşleri de incelenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akkaya, R., & Durmuş, S.(2006). İlköğretim 6-8.sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanındaki kavram yanılgıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 1-12.
- Akkuş, O., & Çakıroğlu, E. (2006). 7. sınıf öğrencilerinin örüntülerle ilgili cebirsel işlemlerde çoklu temsil kullanımları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 13-24.
- Alkhateeb, M. (2019). Multiple representations in 8th grade mathematics textbook and the extent to which teachers implement them. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(1), 137-145.
- Altun, M. (2004). *Eğitim Fakülteleri ve İlköğretim Öğretmenleri İçin Matematik Öğretimi*. Bursa: Alfa Yayıncılık.
- Bakar, K. A. (2017). Young children's representations of addition in problem solving. *Creative Education*, 8(14), 2232-2242.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmada örneklem yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bilis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Can, C. (2014). *Fonksiyonlar konusunun çoklu temsiller ile öğretiminin öğrenci başarısına etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Cañadas, M. C., & Figueiras, L. (2011). Use of representations and generalization of the multiplication principle. *Infancia y aprendizaje*, 34(4), 409-425.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Uygun Nitel Araştırma Deseni*, (Çev. Ed: Bütün, M ve Demir, S. B.). 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dede, Y. (2004). Öğrencilerin cebirsel sözel problemleri denklem olarak yazarken kullandıkları çözüm stratejilerinin belirlenmesi. *Educational Science and Practice*, 4(6), 175-192.
- Delice, A., & Sevimli, E. (2010). An Investigation of the Pre-Services Teachers' Ability of Using Multiple Representations in Problem-solving Success: The Case of Definite Integral. *Educational Sciences: Theory and Practice* 10 (1), 137- 149.
- Dreher, A., & Kuntze, S. (2015). Teachers' professional knowledge and noticing: The case of multiple representations in the mathematics classroom. *Educational Studies in Mathematics*, 88, 89-114
- Driscoll, M. (1999). *Fostering algebraic thinking: a guide for teachers grades 6–10*. Portsmouth: Heinemann.
- Duval, R. (2017). Mathematical activity and the transformations of semiotic representations. In M. Tania ve M. Campos (Eds.), *Understanding the mathematical way of thinking: the registers of semiotic representations*. Cham: Springer.
- Friedlander, A., & Tabach, M. (2001). Promoting multiple representations in algebra. In A. Cuoco (Ed.), *The roles of representation in school mathematics* (pp. 173-184). Reston, VA: NCTM.
- Gürbüz, M. Ç. (2021). *Ortaokul öğrencilerinin cebirsel kavramları soyutlama süreçlerinin incelenmesi* (Doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Gürbüz, R., & Şahin, S. (2015). 8. sınıf öğrencilerinin çoklu temsiller arasındaki geçiş becerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1869-1888. (*TURCOMAT*), 9(2), 312-338.

- İncikabı, S., & Biber, A. Ç. (2018). Ortaokul matematik ders kitaplarında yer verilen temsiller arası ilişkilendirmeler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(3), 729-740.
- İzgiol, D. (2014). *Teknoloji destekli çoklu temsil temelli öğretimin öğrencilerin lineer cebir öğrenimine ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kaput, J. J. (2018). Linking representations in the symbol systems of algebra. In S. Wagner ve C. Kieran (Eds). *Research Issues in The Learning and Teaching of Algebra* (pp. 167-194). Hillsdale, NJ: LEA.
- Kaya, D., & Keşan, C. (2014). İlköğretim seviyesindeki öğrenciler için cebirsel düşünme ve cebirsel muhakeme becerisinin önemi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 3(2), 38-47.
- Keller, S. K. (2008). *Levels of line graph question interpretation with intermediate elementary students of varying scientific and mathematical knowledge and ability: A think aloud study*. (Doctoral Dissertation), University of Central Florida, Orlando.
- Kieran, C. (1992). The learning and teaching of school algebra. In Grouws, D. A. (Ed.), *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning* (pp. 390- 419). New York: Macmillan.
- Kusumaningsih, W., & Herman, T. (2018). Improvement algebraic thinking ability using multiple representation strategy on Realistic Mathematics Education. *Journal on Mathematics Education*, 9(2), 281-290.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2009). *İlköğretim matematik dersi 6-8. sınıflar öğretim programı*. <https://ttkb.meb.gov.tr> adresinden 16.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=329> adresinden 16.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Roubicek, F. (2006). Variety of representational environments in early geometry. *Proceedings of the 30th Conference of International Group for the Psychology of Mathematics Education, Czech Republic, 1*, 321
- Schultz, J. E., & Waters, M. S. (2000). Why representations? *Mathematic teacher*, 93(6), 448- 453.
- Sezgin, A. N. (2019). *Çoklu temsillerle öğretimin 7. sınıf öğrencilerinin matematiksel anlama seviyelerine ve cebirsel problem çözme sürecine etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Soylu, Y. (2008). 7. sınıf öğrencilerinin cebirsel ifadeleri ve harf sembollerini (değişkenleri) yorumlamaları ve bu yorumlamada yapılan hatalar. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 237-248.
- Tavşan, S. (2020). 6. Sınıf öğrencilerinin verilen cebirsel ifadeleri uygun sözel ifadelere dönüştürebilme becerilerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 39(3 100. Yıl Eğitim Sempozyumu Özel Sayı), 275-288.
- Usiskin, Z. (1997). Doing algebra in grade K-4. *Teaching Children Mathematics*, 3, 346-356.
- Van Amerom, B. A. (2003). Focusing on informal strategies when linking arithmetic to early algebra. *Educational Studies in Mathematics*, 54(1), 63-75.
- Yağız, G. (2019). *Sekizinci sınıf öğrencilerinin cebirsel problemlerin çözümündeki hataların incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Yenilmez, K., & Teke, M. (2008). Yenilenen matematik programının öğrencilerin cebirsel düşünme düzeylerine etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 229-246.

- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Z., & Albayrak, M. (2016). Ortaokul öğrencilerinin farklı temsil biçimlerine göre doğrusal ilişki konusunu anlama düzeylerinin incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 11-26.
- Yılmaz, E. (2011). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım ile cebirde sembolik ve sözel gösterimleri dönüştürme becerileri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Militancy and Male Representation in Advertising; a Semiotic Analysis

Merve Ersan^{1,2}, Duygu Altın³

ABSTRACT

In today's consumer society, the promotion and marketing of products is no longer just for necessity. With the development of information and communication technologies, images have surrounded people. In line with these images, invisible messages are imposed on people's subconscious in advertising messages. At this point, the semiotic analysis method makes these hidden messages visible. In this study, two different advertisement designs featuring militancy and male representation have been analyzed using Roland Barthes' semiotic method, determining which myths are reproduced by these advertisements. It examines how selected Tabasco hot sauce and Zwilling knife advertisements use visual media to convey complex messages that influence societal norms and consumer behavior through the purposive sampling method. It identifies cultural narratives and ideologies within these ads that not only market their products but also influence societal values. In conclusion, the analyzed advertisement designs have been found to reproduce myths of a patriarchal society, heroism, as well as nationalism and racism. The analysis highlights the need for ethical advertising practices that support inclusivity and societal well-being.

Keywords: *Semiotic Analysis, Myth, Militancy, Printed Ad.*

JEL Classification: *M37.*

Reklamlarda Militanlık ve Erkek Temsili; Göstergibilimsel bir Çözümleme

ÖZET

Günümüz tüketim toplumu içinde ürünlerin tanıtımı ve pazarlanması yalnızca ihtiyaç amaçlı olmaktan çıkmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle, imgeler insanın etrafını kuşatmıştır. Bu görseller doğrultusunda reklam iletilerinde kişilerin bilinçaltına görünmeyen mesajlar empoze edilmektedir. Tam da bu noktada göstergibilimsel analiz yöntemi bu gizli mesajları görünür kılmaktadır. Bu çalışmada militanlık ve erkek temsili içeren iki farklı reklam tasarımı Roland Barthes'ın göstergibilimsel yöntemi ile analiz edilmiş, bu reklamların hangi mitleri yeniden ürettikleri belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen Tabasco acı sos ve Zwilling bıçak reklamlarının görsel medyayı nasıl kullanarak toplumsal normları ve tüketici davranışlarını etkileyen karmaşık mesajlar ilettiği incelenmiştir. Bu reklamların, ürünleri pazarlamanın yanı sıra

¹ İletişim Yazarı: merve.ersan@hbv.edu.tr

² Doçent, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Gölbaşı Kampüsü Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarımı Bölümü, Gölbaşı, Ankara ORCID: 0000-0003-0587-7875.

³ Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, Ankara ORCID: 0009-0001-2572-4844.

toplumsal değerleri de etkileyen kültürel anlatılar ve ideolojileri barındırdığı tespit edilmiştir. İncelenen reklam tasarımlarında ataerkil toplum miti ve kahramanlık mitlerinin yanı sıra milliyetçilik ve ırkçılık mitlerinin yeniden üretildiği görülmüştür. Yapılan analizde, reklam tasarımlarında etik standartlara uyulması ve toplumsal refahı destekleyecek şekilde kapsayıcılığın teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilimsel Analiz, Mit, Militanlık, Basılı Reklam.
JEL Sınıflandırması: M37.

1. INTRODUCTION

In today's capitalist system, companies attach great importance to advertising in their sales policies in order to gain large profits. It is common to mislead the target audience by showing the product with different features than it has and to analyze what the consumer wants to hear and see and to produce advertisements accordingly. In today's consumer society, where the variety of products and services is increasing, artificial needs are created and people are encouraged to buy. In this environment, the consumer prefers the product that is closer to herself or himself, which she/he knows through advertising, and provides feedback in the desired direction to the message given by the manufacturer. Advertising designs are one of the most preferred promotion methods that directly serve promotion and advertising policies. With the increase in product diversity and competition, advertising designs have become ahead of the brands and have started to aim to give visual or sensory pleasure to the consumer rather than promoting the functional purposes of the products.

Advertisements enable the transfer of emotion and information to the target audience by using linguistic or visual messages, colors, symbols or sounds as communication tools designed in accordance with a target purpose (Kçkerdoğan, 2013). Also visual communication is the practice of using visual elements to inspire or evoke an emotion to convey a message (Delil, 2023). The decision of which messages will be conveyed to the target audience in which ways is entirely up to the advertising brand and advertising designers. For this reason, the producer can create the desired awareness by presenting various images to the target audience.

Companies aim to sell their goods and services by persuading consumers through advertisements, appealing to the subconscious or guiding consumer behavior. Consequently, advertisements designed to motivate consumer action make use of various content elements. For instance, some ads employ humor, celebrity endorsements, slogans, or specific colors as part of their content strategies (Çeken & Özdemir, 2015: 131).

In the realm of social psychology, various images associated with femininity and masculinity are ingrained in the collective psyche. Through advertisements, these mental images are abstracted from their original meanings and content and are associated with products, thereby becoming naturalized. Consequently, the purchase and consumption of a

product also facilitate the assimilation of these associated images. Access to these images is thus reduced to the act of consumption (Çeken & Yıldız, 2015: 79).

Since the advent of technology, the visual communication design community has been able to process images more effectively, and visuals have surrounded the world more than ever (Çeken ve Arslan, 2016). People have used various methods to express themselves and convey their feelings and thoughts to others throughout history. Over time, these methods created literature and art, and forms called “signs” were born. A sign is the general name of any form that serves to show something else than itself (Ersan & Avşar, 2020).

In this study, the aim is to conduct an in-depth examination of the meanings embedded within advertising designs that feature representations of militancy and masculinity. To this end, purposive sampling was employed to select advertisements from the brands Tabasco, Zwilling, and Radio City as samples. In purposive sampling, the researcher selects samples that are deemed most appropriate for the objectives of the research. This sampling method is frequently utilized in qualitative research as an efficient technique to maximize limited resources; it involves identifying and choosing knowledgeable and experienced individuals or groups relevant to the research topic (Yağar & Dökme, 2018: 4).

2. THE METHOD

The research aims to scrutinize the meanings formed by the use of militancy and male representations in the global advertising content of brands. This objective necessitates the adoption of a methodological approach that integrates both hermeneutic (interpretive/semantic science) and semiotic methods in the analysis. In this context, the semiotic approach of Roland Barthes, which investigates meanings at the levels of denotation, connotation, and myth, has been adopted as a reference framework.

Semiotic analysis, a discipline where structuralism is most effectively applied, delves beyond the superficial aspects of sign systems to uncover their underlying structures (Çağlar, 2019). Accordingly, the selected advertisements were initially examined from a holistic perspective, subsequently analyzing their purpose and target audience through semiotic analysis of visual and linguistic elements.

Semiotics, the study of signs in verbal and visual communication, plays a pivotal role in linguistics, cultural studies, media studies, and communications. It aims to uncover the implicit meanings and myths represented by signs, employing semiotic analysis to decode and interpret images, advertisements, films, and other visual and linguistic texts, elucidating their cultural, social, or political contexts.

The foundations of semiotics were laid at the beginning of the XX. century by Charles Sanders Peirce and the Swiss linguist Ferdinand de Saussure. Saussure defines semiotics as “the branch of science that studies the status of signs in social life” in *Course in General Linguistics* (Saussure, 1985). Saussure, who laid the foundation of semiotics stated that the signs consist of the signifier and the signified, and dealt with it in a coordinated manner.

He dealt with linguistic sign as sound image and concept. According to him, the signifier and the signified are independent of any external object and are based on social agreements. According to Saussure, the “table” sign consists of both the “t-a-b-l-e” auditory image signifier and the “table” concept signifier, and these two form the sign (Saussure, 1985). Barthes named “form” in response to Saussure’s “concept” and “content” in response to “auditory image”. The sign is the relationship between the signifier and the signified, and meaning emerges from the establishment of this relationship. Barthes considers signification in semiotics at two levels as denotation and connotation. Barthes states that denotation constantly produces connotation. Connotation is a string consisting of the signifier and the signified. Connotation allows people to deal with the world of history and culture in a system. He states that these meaning systems then turn into myths, which is the other dimension of second level signification (Table 1). Myths are signs that have broad cultural meanings and formed communication systems that serve the ideological goals of the dominant class. According to Barthes, “Semiology taught us that the task of myth is to ground a historical purpose in nature, a contingency in the form of eternity. If our society is the privileged realm of mythical significations, it is because myth is the most suitable vehicle for the intellectual reversal that defines this society: at all levels of human cognition, myth performs the translation of counter-nature into pseudo-nature (Barthes, 2014). While Saussure analyzes the sign in the context of signifier and signified, Barthes deals with denotation and connotation dimensions. While the denotational dimension consists of descriptive terms that everyone sees and can be understood at first glance, in the connotation dimension, cultural and perceptual differences emerge and myths are revealed by obtaining more subjective inferences.

Connotation and myth are effective ways of handling the signs in the second plane in the process of making sense of them. Myths are signs that have broad cultural meanings and formed communication systems that serve the ideological goals of the dominant class. Since connotation has myth and association dimensions, it includes subjective interpretations and sociocultural situations and is used in the analysis of ideologies and narratives. “It can be said that the society holding the connotation plane speaks of the signifiers of the studied system, while the semiotics speaks of the signifieds of the same system. This means that the semiotician performs an objective resolution function against the world that naturalizes or covers the signs of the first system with the signifiers of the second system.” The denotative plane refers to the primary meanings that are extremely clear in signification. This plane includes the dimensions of myth and connotation. According to Barthes, the most important factor in connotation is the first-level signifier. The first-level signifier is the sign of connotation. Barthes says that myths, which have a dynamic structure, change very quickly in order to adapt to the needs and values of the culture.

Table 1. The Semiological Scheme of Myth in Barthes’s Mythologies

1. signifier	2. signified	
3. sign I. SIGNIFIER		II. SIGNIFIED (langue)
III. SIGN		(myth)

Reference: Leak, A. N. (1994). *Barthes: mythologies*. (pp. 1-82). Grant and Cutler.

3. SEMIOTIC ANALYSIS OF “TABASCO” ADVERTISEMENT

Advertising designs are one of the mass media tools that help us to communicate with signs by creating textual and visual codes to reach the invisible by making use of visible images (Ersan & Topbasan, 2021). From this point of view, there are 6 basic signs in the Tabasco press release. The first of the main indicators is a young male figure with tears in his eyes, his mouth and nose wrapped in a kind of cloth. The second main sign is the restaurant in the background, engulfed in flames and smoke. The third basic sign is the male figure, who is integrated with this space in the background and flames coming out of his mouth while eating. Smoke, which is the fourth basic sign, essentially means a gray colored gas coming out of a burning substance, while it creates a mysterious atmosphere at the connotation level. Again, the dominant orange color in the background and the product image in the lower right corner are other basic signs. In Table 3, the signifier and the signified are summarized in the dimensions of denotation and connotation.

Image 1. Tabasco Printed Advertisement

Reference: Ads of the World (nd). Tabasco Creative Ads. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/tabasco-creative-ads-996c93b2-f58c-4ea7-89f4-46d463d240a5>

Table 2. Information about Tabasco printed advertisement

Brand Name:	Tabasco
Area:	Food
Product:	Hot sauce
Place of publication:	Mexico

3.1. The Denoted Image

When looking at the Tabasco advertising, the first thing that stands out is a young male figure occupying a large area in the composition. The mouth and nose of this auburn figure are covered with a black and white checkered fabric. He has teary eyes because of the hot food. In the background, there is a male figure with his mouth on fire while eating and a place completely engulfed in flames. In the venue; there are 2 round stools, a table that takes up the space, and a long stand behind the table to display the products. The printed ad is divided into two parts, the upper side is orange and the lower side is designed in gray tones. The fact that half of the printed ad is covered with smoke brings with it the feeling of mystery, gloom and uncertainty. Again in this area, in the lower right part of the printed ad with grayscale color space, there is Tabasco's product image in the bottle and to the linguistic message "Not the Arab Revolution. This is Tabasco". In summary, the printed ad includes a main figure, a side figure, a place where the product is presented to the target audience, auxiliary elements and a slogan along with the product image. The printed ad has a vertically designed and narrative composition.

3.2. The Linguistic Messages

Of Mexican Indian origin, Tabasco is believed to mean "where the soil is moist" or "the place of coral or oyster shell". There is a slogan consisting of two words and two lines on the left of the product packaging located at the bottom right of the advertising image. This slogan contains the message "it's not an arabian revolution... it's Tabasco".

The Arab Revolution, in other words the Arab Spring, is a period of depression that started with an action by the entire Tunisian people after a teenager burned himself in Tunisia on December 17, 2010, and covered a series of anti-government protests, uprisings and armed rebellions that spread to a large part of the Arab world. The protests started in Tunisia as a reaction to corruption and economic stagnation, and soon spread to Libya, Egypt, Yemen, Syria and Bahrain. During this period, monarchs were deposed and serious communal violence occurred, including major uprisings and riots or civil wars. In this context, the main figure's sweating, red eyes and tears, the space being engulfed in flames and smoke, and the fact that the side figure supports this concept with smoke coming out of his mouth

explains that this fire is not caused by the arabian revolution, but by Tabasco's hot taste. According to Saussure (1998, p.205); “All parts of language are variable. Therefore, the meaning of each sign in a system is different from its stand-alone meaning.” (cited by Yemencioğlu, 2022). In this context, it is seen that the message has political and racist aspects.

3.3. The Connotations

Capitalism, fed by the market formed by producers and consumers, develops advertising strategies from the images that the consumer wants to see and hear, and brands are created by adding meanings that are pleasing to the eye and ear, specific to the product to be advertised. With these brands, a consumption culture is adopted by supporting the capitalist system (Taşkaya, 2009). The prominent male figure in the Tabasco advertisement that produced with this ideology contains many connotations. First of all, the fact that the figure is a young male shows that he is energetic, strong and dynamic. The fact that his mouth and nose are covered

with a cloth means that he has a rebellious, dangerous and militant character. The sweating and tears coming from the eyes of this strong, unyielding male figure emphasizes that even if he has strong features, he will be greatly affected by the effects of hot. Similarly, the fact that the side figure in the back continues to eat his food hungrily despite the fire coming out of his mouth makes the product encouraging, intriguing and attractive.

Table 3: Denotative and connotative analysis of the signs in Tabasco advertising design

Signifier	Signified (Denotation and connotation)
Militant Looking Male Figure	Denotation: A Young man with red eyes and tears, with his mouth and nose covered with cloth Connotation: The hot taste is so intense that it brings tears to the eyes of even the militants.
Customer in Flames on the Background	Denotation: A male figure with a burning mouth from the food he ate Connotation: The fact that the dishes that are hot enough to burn the mouth are also delicious enough to be eaten with great pleasure.
Restaurant (Place on fire)	Denotation: A restaurant on fire Connotation: A restaurant on fire from hot sauce and with customers who love that taste
Company Logo	Denotation: Red pepper, symbol of Tabasco hot pepper sauce Connotation: Hot taste
Orange Color and Flame	Denotation: the place turns orange as the restaurant catches fire Connotation: Warmth, energy, provocativeness, courage, appetite

Smoke

Denotation: Black, brown, gray or white gas containing solid particles and mist arising from a burning substance
Connotation: Uncertainty, danger, mystery

The fact that the place is on fire and half of the printed ad is covered with smoke creates an atmosphere of mystery and supports the image of the product as provocative and appetizing. In addition, an aggressive image has been tried to be drawn by establishing similarities with the fact that the place is depicted in flames with figures in it are similar to the act of arson. The figure is covered with smoke from the neck down is perceived that mysterious attitudes will make people strong and attractive. At the same time, it exhibits a policy of hiding after bad behavior, making it feel like he will disappear soon. The main figure in the advertisement continues to eat the hot food despite suffering; similarly the side figure eats the food in front of him with a great appetite despite the flames coming out of his mouth show that they do not feel discomfort from suffering physical pain. The main binary oppositions seen in advertising design are the concepts of strong and weak, rebellious and submissive, extraordinary and ordinary, provocative and soothing, mysterious and overt, active and passive, dynamic and stable, hot and cold, difficult and easy, willful and unwilling, hot and sweet (Table 4).

Table 4. Key binary oppositions found in Tabasco advertising image

Strong	Weak
Rebellious	Submissive
Unusual	Ordinary
Provocative	Soothing
Mysterious	Overt
Active	Passive
Dynamic	Stable
Hot (weather)	Cold
Hot (taste)	Sweet
Difficult	Easy
Willful	Unwilling

3.4. Myths That Tabasco Ads Reproduce

Like many other advertisements, the Tabasco advertisement reproduces various myths. Despite this, the figure draws attention with his sitting tall in the saddle. It is aimed to draw attention to the myth that men do not cry, by showing that strong men can also have weaknesses, with the sweating of the forehead and the reddening of the eyes of the figure who portrays a strong man. At the same time, the fact that his mouth and nose are covered with a cloth naturalizes militancy and reproduces this myth. Despite suffering in a difficult situation, his upright posture adds heroism to the figure. Similarly, in the linguistic message

in the advertisement, it is seen that a serious destruction such as the Arab Revolution has been naturalized. With the slogan “This is not the Arab Revolution... This is Tabasco”, a racist approach is adapted by comparing the pain of societies with different nationalities than those of the people appearing in Tabasco advertisement. In addition, the fact that both figures in the advertisement are men refers to male domination identified with the patriarchal social structure, supports the myth that women are abstracted from society and that difficult jobs can only be done by men. In theoretical discourse, practices (whether explicitly stated or implied) have predominantly sustained male dominance. Within a patriarchal society, the roles of women and animals can often be seen as serving others (Pehlivan Baskin, 2019: 191). In addition, it is conveyed that men who can eat Tabasco have qualities that considered superior in the eyes of the society, such as brave, mysterious, hero, leader, strong and invincible.

4. SEMIOTIC ANALYSIS OF “ZWILLING” ADVERTISEMENT

Zwilling knife advertisement presents a compelling narrative deeply embedded in military themes and the portrayal of masculinity. The central figure, an officer, meticulously handling an apple in a war-torn setting, serves as a powerful signifier of control and precision amidst chaos. This act is juxtaposed against the backdrop of a dilapidated room and soldiers in various states of alertness and rest, which further enriches the narrative of resilience and preparedness. The multi-sliced apple at the bottom of the advertisement, meticulously arranged, not only highlights the product's precision but also symbolically represents the ability to maintain order in the face of disorder. This imagery is charged with connotations of tactical skill and strategic planning, attributes valorized in both military and civilian contexts. The diverse representation of soldiers underscores themes of unity and collective strength, challenging traditional singular hero narratives and instead promoting a message of collaborative endurance and diversity.

Image 2. Zwilling Printed Advertisement

Reference: Ads of the World (nd). Soldier, Nun. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/soldier-8e9de784-941f-49e0-8997-28268c9ccee4>

Table 5. Information about Zwilling printed advertisement

Brand Name	Zwilling
Area	House, Garden industry
Product	Knife
Place of publication	Mexico

4.1. The Denoted Image

This advertisement showcases a military setting with soldiers in varying states of readiness. The setting is a dilapidated room, possibly in a conflict zone. The central figure, an officer, is handling an apple in what appears to be a calm manner amidst the backdrop of war. He seems like he is planning to slice the apple for the soldiers, however there isn't actual action of cutting or a knife is visible; the focus is on the soldier's contemplative gaze towards the apple. Other soldiers, displaying a range of ethnic backgrounds, are seen with different expressions and postures, suggesting a diverse group unified by their military involvement.

Also, there is a multi-sliced apple shape and a knife next to it at the bottom of the advertisement.

4.2. The Connotations

In the advertisement, the soldier's focused examination of the apple subtly conveys a sense of calmness and precision. Set against a backdrop that implies chaos and destruction, the deliberate and thoughtful handling of the apple by the soldier starkly contrasts with the surrounding environment. This contrast suggests a narrative of control and precision amidst chaos, highlighting the soldier's ability to maintain composure and focus under pressure. Additionally, the absence of active slicing and the soldier's reflective demeanor might imply readiness and strategic planning. The pause and consideration he shows could be symbolic of the careful strategies required in military contexts, suggesting that even small actions are part of a larger, thoughtful approach.

Table 6: Denotative and connotative analysis of the signs in Zwilling knife advertising design

Signifier	Signified (Denotation and connotation)
Military Setting	Denotation: A dilapidated room with soldiers in varying states of readiness, suggesting a conflict zone. Connotation: The setting conveys harshness and resilience, necessary traits in a conflict-ridden environment.
Soldier Examining an Apple	Denotation: A soldier is carefully looking at an apple, contemplating its condition. Connotation: This act symbolizes calmness and precision under pressure, showcasing the soldier's ability to maintain focus amid chaos.
Multi-Sliced Apple	Denotation: Artfully arranged apple slices at the bottom of the ad Connotation: Represents precision and skill, attributes of the knife being advertised, suggesting it can perform well under any conditions
Diverse Soldiers	Denotation: Soldiers of various ethnic backgrounds appear within the scene Connotation: Implies diversity and unity, highlighting teamwork and cooperation across different backgrounds in military operations
Apple as a Central Object	Denotation: The apple, typically a symbol of knowledge and temptation, is being examined rather than consumed Connotation: Suggests wisdom and cautious strategy, possibly referencing the calculated decisions made in military and survival situations

Overall
Composition and
Lighting

Denotation: The image is dark with focused lighting on the apple and the soldier examining it
Connotation: Creates a dramatic focus on the action, enhancing the themes of vigilance and strategic planning in adverse conditions

Moreover, the setting of the room, marked by signs of wear and conflict, coupled with the composed demeanor of the soldiers, especially the central figure, connotes resilience and endurance. Despite the harsh environment, the focus on a simple, everyday activity such as examining an apple symbolizes stability and human endurance in the face of adversity. This scene underscores the resilience of the soldiers, portraying them as steadfast and durable, capable of finding focus and stability even when surrounded by turmoil.

The presence of a multi-sliced apple shape at the bottom of the advertisement adds another layer of meaning to the overall depiction of the scene. This design element could symbolize the precision and skill associated with the knife being advertised. The careful arrangement of the apple slices in a visually appealing pattern not only emphasizes the product's capability for precise cuts but also suggests a sense of order and meticulousness.

This artistic presentation of the apple slices could be interpreted as a metaphor for the control and exactitude that can be achieved in chaotic situations, mirroring the central theme of the advertisement where a soldier handles an apple amidst a war-torn environment. The design thus reinforces the narrative of mastery over one's tools and circumstances, highlighting the utility and effectiveness of the knife in both everyday and extreme situations.

Furthermore, the apple, often a symbol of knowledge and temptation in various cultural contexts, here might subtly nod to the 'forbidden fruit' aspect, suggesting that the knife can unlock or reveal things not ordinarily seen, playing into deeper themes of revelation and insight. This artistic choice enriches the advertisement by linking the visual imagery to broader symbolic meanings, enhancing the viewer's engagement with the ad's message.

Creating a table of binary oppositions for the advertisement involves identifying pairs of contrasting elements within the imagery that symbolize broader themes or concepts. Table 7 demonstrates structured way of examining these oppositions:

Table 7. Key binary oppositions found in Zwilling advertising image

Chaos	Order
War	Domesticity
Diversity	Uniformity
Leadership	Followership
Strength	Vulnerability
Technology	Nature

In the advertisement, a series of binary oppositions illustrate complex narratives and themes. The juxtaposition of chaos versus order is vividly portrayed through the war-torn, chaotic environment contrasted with the calm, orderly act of slicing an apple. This act, set against a backdrop of military setting, sharply contrasts with the domestic simplicity of food preparation, highlighting the opposition of war versus domesticity. The soldiers displayed come from diverse ethnic backgrounds, yet their uniformity is emphasized by their military attire and collective presence, showcasing the tension between diversity and uniformity. This theme extends to the dynamic of leadership versus followership, where the officer, who performs a precise task, is set against the other soldiers who appear in more passive roles, underscoring the contrast between leadership and the act of following. Furthermore, the advertisement presents an opposition between strength and vulnerability. The robust military environment and attire, which convey strength, stand in stark contrast to the vulnerability implied by the delicate task of apple slicing. Lastly, the contrast between technology and nature is represented through the military gear symbolizing human technological prowess and the apple signifying natural simplicity. These oppositions enrich the advertisement's narrative, reflecting deep societal themes around military life, leadership, and masculinity.

4.3. Myths That Zwilling Ad Reproduce

In the advertisement, the portrayal of heroism and masculinity draws on the enduring myth of the heroic, unyielding soldier, a figure central to many military narratives. This archetype reinforces traditional notions of masculinity, characterizing men as stoic, strong, and fully capable of overcoming any form of adversity. Such depictions are designed to resonate with cultural expectations of male toughness and resilience, underpinning a broader societal narrative. Furthermore, the advertisement emphasizes technological superiority and control through the meticulous depiction of a knife being used with precision to slice an apple. This act transforms a simple domestic task into a demonstration of superior craftsmanship and effectiveness, illustrating the ad's alignment with cultural narratives that value technical skill and control as desirable traits. This is particularly pertinent in contexts that involve defense or survival, where such skills are prized.

Additionally, the casual manner in which a domestic task is handled within a war-torn setting subtly normalizes the presence of conflict. By portraying such scenarios as regular and manageable, the advertisement conveys a powerful yet potentially controversial message that aligns with military advertising's tendency to integrate the harsh realities of conflict into everyday normalcy. This normalization strategy might aim to desensitize viewers to the severity of war, framing it as a backdrop to even the most mundane activities.

5. CONCLUSION

With today's technological advancements, visuals not only capture attention but also embed subtle messages that influence the subconscious. Semiotic analysis reveals these hidden messages, offering insights into how advertisements manipulate societal norms and

expectations. The analysis of both the Tabasco and Zwilling advertisements provides a comprehensive understanding of how visual media utilizes semiotic elements to communicate complex messages that influence societal norms and consumer behavior. These advertisements, while promoting their respective products, also embed cultural narratives and ideologies that reflect and shape societal values.

The Tabasco advertisement prominently features masculinity and endurance, deploying intense imagery to suggest that consuming Tabasco sauce is akin to a test of strength, aimed primarily at a male audience. This advertisement reinforces traditional gender roles by implying that resilience to discomfort is a masculine trait, as it exclusively features male figures, further suggesting that enduring such intense sensations is not typical of the feminine domain. Additionally, the portrayal of resilience to physical discomfort as commendable and desirable naturalizes masochistic behaviors and reinforces gender stereotypes that valorize toughness as a uniquely male attribute.

Moreover, the ad's use of militant imagery and the slogan "This is not the Arab Revolution... This is Tabasco" trivializes significant socio-political struggles, equating the revolutionary suffering and fight for fundamental rights to the experience of consuming a hot sauce. This not only minimizes the gravity of historical upheavals but also potentially normalizes a lack of empathy towards them. Furthermore, the design, which exclusively features male figures displaying endurance against the spicy product, suggests that such traits are exclusive to men, perpetuating outdated gender roles. This portrayal is out of step with broader social and cultural realities where taste preferences are influenced by a variety of factors, including geography, culture, and individual sensitivity, rather than strictly by gender.

In contrast, the Zwilling advertisement presents a different set of thematic elements focused on precision and control within a military context. Here, the imagery of a soldier contemplating the action of slicing an apple amid a war-torn setting highlights themes of calmness, strategy, and resilience. The multi-sliced apple at the bottom of the advertisement, artfully arranged, not only demonstrates the precision of the Zwilling knife but also suggests that even in chaos, order and precision can be maintained—attributes essential to both culinary and military success. The portrayal of diverse soldiers united in a stressful environment further promotes themes of teamwork and cooperation across varied backgrounds, subtly challenging traditional military narratives that often glorify conflict and individual heroism.

The juxtaposition of these advertisements reveals the diverse approaches brands take to weave complex narratives into their marketing strategies. While Tabasco focuses on reinforcing traditional masculine stereotypes and the endurance of physical pain as a measure of toughness, Zwilling opts for a more nuanced portrayal of mental resilience and strategic thinking, qualities that transcend specific gender roles. Both advertisements,

however, utilize emotional and psychological triggers to connect with their audiences, illustrating the power of visual advertising in shaping perceptions and behaviors.

Ultimately, these advertisements underscore the need for ethical considerations in marketing practices. They demonstrate how brands not only reflect but also have the power to influence societal values and norms. Moving forward, it is crucial for marketers to adopt strategies that promote inclusivity and sensitivity, ensuring that their messages contribute positively to societal discourse and reflect a conscientious understanding of diversity and equity. In conclusion, while the advertisement effectively captures attention and may enhance brand recall, it does so at the cost of promoting harmful stereotypes and insensitivities. It reflects and perpetuates myths of patriarchal society, such as the invulnerability of men and their dominance over women, and normalizes social unrest and racial stereotypes. These practices in advertising not only reflect but also shape societal values, often in ways that reinforce harmful norms rather than challenging or broadening them. As such, advertisers and marketers must critically evaluate the messages they are promoting to ensure they contribute positively to societal discourse and reflect a conscientious understanding of diversity and inclusivity.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %70 oranında, 2. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Barthes, R., (2014). *Çağdaş Söylenler*. (Çev.: Yücel, T.), Metis Yayınları.
- Saussure, F., (1985). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev.: Vardar, B.), Birey Toplum Yayınları.
- Çağlar, B. (2019). Reklamlarda metaforik öğelerin kullanımı: kozmetik reklamları örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 995-1013.
- Çeken, B. ve Arslan, A.A., (2016). İmgelerin Göstergibilimsel Çözümlemesi "Film Afışı Örneği", *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Çeken, B., & Özdemir, S. (2015). Cinsel öğelerin internet reklamlarında kullanımı:"vestel 2014 derin dondurucu reklamları. *Ulakbilge*, 3(6), 74-90
- Çeken, B., & Yıldız, E. (2015). Renklerin reklam algısı üzerindeki etkisi: 2012 kırmızı reklam ödülleri. *Sed*, 3(2), 129-146

Delil, S. (2023). Hareketli Posterlerde Grafik Tasarımın Rolü Üzerine Bir İnceleme. *SED Sanat Eğitimi Dergisi*, 11(1) (2023) 10-19 doi.org/10.7816/sed-11-01-02

Ersan, M ve Avşar, Z., (2020). Sağlık Bakanlığının Covid-19 Salgınına İlişkin Hazırladığı Kamu Spotları Üzerine Göstergebilimsel Bir Analiz. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 52 (2020 Kasım),1336–1345. doi: doi.org/10.7816/ulakbilge-08-54-07.

Ersan, M., ve Topbasan, V., (2021). Sigara Bağımlılığına Yönelik Sosyal Afişlerin Göstergebilimsel Yöntemle Çözümlemesi, *İdil*, 87 (2021 Kasım): s. 1601–1612. doi: 10.7816/idil-10-87-04

Küçükeroğan, R. (2013). Anlatısal Yapı Çözümlemesi ve Reklam İletişiminde AnlatıYerlemleri. *Dilbilim Dergisi*, 30(2), 5-18.

Leak, A. N. (1994). *Barthes: mythologies*. (pp. 1-82). Grant and Cutler.

Pehlivan Baskın, Z. (2019). Cinselliğın Kullanıldığı Reklamlar: Peta Afişleri. *Akademik Sanat*, 4(8), 184-193.

Taşkaya, M. (2009). Kitle iletişim araçlarında kadın bedeninin nesneleştirilmesi: ürün ve marka fetişizmde cinsellik kullanımı. *Toplumbilim Dergisi*, 24, 121-132.

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.

Yemencioğlu, A. (2022). Göstergebilim ile Afiş Analizi: I Want You For US Army (Uncle Sam). *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 170-189.

Gemi İnşa Sanayi İhracatına Demir Çelik Sektörünün Etkileri: Panel Veri Analizi

Ümit Remzi ERGÜN^{1,2}

ÖZET

Bu çalışmada gemi inşa sanayi ihracatı rakamlarına demir çelik sektörünün etkileri uluslararası indikatör endeksleriyle üretim; çelik üretim proseslerine ilişkin ihracat verileriyle de dış ticaret özelinde araştırılmıştır. Çalışmada kurulan iki model ile 2003-2019 dönemine ilişkin yıllık seriler kullanılarak hem demir çelik hem de gemi inşa endüstrilerinde lider olan on üç ülke özelinde panel veri analizi yöntemleriyle hesaplamalar yapılmıştır. Çalışmada, gemi ve yat inşa sanayi ihracatı ile doğal kaynak rantının GSYİH içerisindeki payı ve çelik üretimi değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ana hammaddelere ilişkin ticarî ilişkilerin belirlenmesine yönelik kurulan ikinci modelde gemi ve yat inşa sanayi ihracatı ile hurda malzeme ve demir cevheri ithalatları arasında da anlamlı ve pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gemi inşa sanayi ve demir çelik endüstrilerinin küresel iklim krizi yaptırımlarından öncelikli olarak etkilenen sektörler arasında yer almaları nedeniyle her iki endüstrinin de IMO ve iklim regülasyonlarını dikkate alan politikaları benimsemeleri ve düşük maliyetli hammadde ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetlere ağırlık vermeleri çalışmanın politika önerileri arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demir Çelik, Gemi İnşa Sanayi İhracatı, Panel Veri Analizi.

JEL Sınıflandırması: F10, L16.

The Effects of Iron and Steel Industry on Shipbuilding Industry Exports: Panel Data Analysis

ABSTRACT

In this study, the effects of the iron and steel sector on the export figures of the shipbuilding industry are investigated in terms of production with international indicator indices and foreign trade with export data on steel production processes. With the two models established in the study, calculations were made with panel data analysis methods for thirteen leading countries in both iron and steel and shipbuilding industries using annual series for the period 2003-2019. In the study, it was found that there is a positive and significant relationship between the exports of the ship and yacht building industry, the share of natural resource rent in GDP and steel production variables. In addition, in the second model, which was established to determine the trade relations regarding the

¹ umit.r.ergun@gmail.com

² MSc., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yönetim Ekonomisi Programı, Biga, Çanakkale, ORCID Nu.: 0000-0002- 8967-1892

(Makale Gönderim Tarihi: 07.08.2023 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1338965](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1338965)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

main raw materials, it was concluded that there is a significant and positive relationship between ship and yacht building industry exports and scrap material and iron ore imports. Since the shipbuilding and iron and steel industries are among the sectors that are primarily affected by the global climate crisis enforcement, it is among the policy recommendations of the study that both industries should adopt policies that take into account IMO and climate regulations and focus on activities to meet low-cost raw material needs.

Keywords: *Iron and Steel, Shipbuilding Industry Exports, Panel Data Analysis.*

JEL Classification: *F10, L16.*

1. GİRİŞ

Gemi inşa sanayi, farklı endüstrilerden elde edilen ürün çıktılarından yüzer yapıları ürünleri elde edebilmek amacıyla talebe bağlı sipariş yapısına göre faaliyetlerini yenileme, bakım/onarım ve yeni tonaj inşaatı işlemlerinde gruplandırarak üretim yapan, montaj ve imalat kollarında emek yoğun, teknik ve teknoloji kollarında sermaye yoğun sanayi dalı olarak tanımlanmaktadır. Yerkürenin yaklaşık üçte ikisinin sularla kaplı olması ve bu oranın yaklaşık yüzde doksan yedisini okyanus ve denizlerin oluşturması gemi inşa sanayinin hem tarihsel süreç içerisinde hem günümüzde hem de gelecekte önemli ve stratejik sektörler arasında yer almasına imkân tanımaktadır. Gemi inşa sanayini diğer sektörlerden ayıran önemli özelliklerden birinin de küreselleşme veya küresel yapıları özelliğiyle ön plâna çıkmış olmasıdır. Bununla birlikte gemi inşa sanayi dünya sathında tedarikçi ağları tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri yönetme görevini de üstlenmektedir (Mello ve Strandhagen, 2011, s. 261). Gemi inşa sanayi, diğer imalat endüstrilerine kıyasla daha fazla ve çeşitli ekipman, malzeme ve becerilerin aynı anda kullanımını gerektirmektedir. Bu anlamda endüstrinin çıktıları, seri üretim ve vitrin ürünü olarak değil başlı başına birim üretim çıktısı olarak iktisadî döngüde yer almaktadır (Mandal, 2017). Gemi inşa sanayisinin büyümesini sağlayan başlıca ekonomik faktörler, sektörün pazar yapısı, ülkelerin gayri safi yurt içi hasılları, deniz ticaret hacmi, ekonomik büyüme, kentleşme ve fosil yakıt fiyatları olarak sayılmaktadır (Hossain ve Zakaria, 2017, s. 247). Bu nedenle ülkeler ekonomisinde yaşanan yerel veya küresel iktisadî gelişmeler gemi inşa endüstrisini diğerlerine kıyasla daha fazla etkilemektedir. Bununla birlikte rekabetin ve dünya ticaret hacminin artması gemi inşa endüstrisini çevresel boyutlarıyla da ele almayı zorunlu kılmaktadır. Ülkelerin sanayileşme süreçlerinde endüstriyel yatırımlarına ve sanayi atılımlarına öncülük ederek lokomotif görev üstlenen demir çelik sektörü de gemi inşa sanayinin ürünleştirmesinde tamamlayıcı ve destekleyici bir sektör olarak yer almaktadır. Demir çelik sektörü, demir cevherinin çıkarılması işlemleri ile başlayarak demir ve çelik ürünlerini çeşitli üretim yöntemleriyle çeşitlendirip, nihai bir ürün olarak piyasaya veya hammadde ürünü olarak sanayi sektörüne sunan, sanayi atılı veya piyasa hurdası olarak kullanma ömrünü tamamlamış demir ve çelik ürünlerini dönüştürme ve yeniden işleme yöntemleriyle kendisine hammadde olarak sağlayan ileri geri bağlantısı yüksek ağır sanayi veya imalat sektörü olarak tanımlanmıştır. Gemi inşa sanayi özelinde ise demir çelik sektörü ve ürünleri hem ana üretim ürünleri hem de geri dönüşüm ürünleri olmak üzere iki yönlü önem arz etmektedir. Özsoysal ve Ünşan (2005), çalışmalarında örnek olarak

seçtikleri 130.90 m tam boya sahip bir geminin 2840 tonluk çelik tekne ağırlığının geminin toplam detveyt ton ağırlığının %33.4'lük bir kısmını oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle demir çelik sektörü ile gemi inşa sanayisinin sadece üretim veya imalat aşamasında değil hurda veya geri dönüşüm işlemleri sırasında da yoğun ilişki içerisinde olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada birbiri ile yoğun ilişki içerisinde bulunan gemi inşa ve demir çelik endüstrileri araştırmaya değer bulunmuştur. Gemi inşa sanayisinin de demir çelik sektörü gibi ileri geri bağlantısı yüksek sektörler arasında yer alması ve demir çelik sektörü ile üretimden kullanıma ve hatta geri dönüşüme kadar yoğun bir endüstriyel ekonomik ilişki içerisinde bulunması çalışmanın motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmada her iki sektör, hem üretim hem de sektörlerin ortak özellikleri arasında yer alan ileri geri bağlantısının yüksekliği nedeniyle ana hammaddelerin ticareti açısından incelenmiştir. Literatürde ağırlıklı olarak her iki endüstrinin malzeme akış analizi, ürün tasarımı, stok yönetimi, belirli bir bölgenin ele alınması, kaynak teknolojileri veya endüstriyel ilişkiler içerisinde incelendiği tespit edilmiştir (Komizo, 2007; Mankelow ve Wilkinson, 1998; Shin ve Ciccantell, 2009; Park vd., 2007; Suzuki vd., 2004; Sujauddin vd., 2016). Bu bağlamda çalışma, 2003-2019 dönemi için gemi inşa sanayi ihracatı, demir çelik endüstrisine sahip ülkelerde üretim ve ticaret açısından nasıl bir etkileşim içerisinde, sorusuna yanıt araması ve her iki sektöre bütünlük biçimde yoğunlaşması açısından literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Çalışmanın, iki endüstri arasındaki ilişkiyi üretim indikatörleri ve ülkelerin üretim proseslerine göre hammadde dış ticareti açısından incelemesi nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. GEMİ İNŞA SANAYİ İLE DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ

Tarihsel araştırma ve bulgular, devletlerin dünya üzerinde veya herhangi bir bölgede hakimiyet kurmasında denizcilik faaliyetlerinin önemli bir rol üstlendiklerini ortaya çıkarmışlardır. Denizcilik faaliyetleri gerek devletin iktisadî yapısına gerekse de askerî gücüne tüm zamanların bir parçası olarak katkı sunmaktadır (Özdemir, 2015, s. 422). Özellikle on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte ahşap ürün ve malzemelerin fiyatlarındaki artış, ağaç kökenli malzemelerin homojen özellikli yapıda olmaması, temin edilmesinde yaşanan zorluklar, gemi boyut, teknik ve çeşitlerinin artması daha büyük ve işlevsel gemilerin inşasına engel teşkil etmiştir. Çelik ve çelik parçalarını birbirine birleştirmede kullanılan teknolojilerin gelişimi de gemi inşaatını olumlu ve etkili biçimde etkilemiştir. Bu etkileşimin faydalarından önemli olanlar, daha büyük gemileri inşa edebilme, direnç ve dayanıklılıkta artış, kolay işlenebilirlik ve daha fazla yük ve taşıma alanı kullanımı olarak sıralanabilecektir. Günümüze ulaşan süreçte gemi inşa sanayinin gelişiminin kaynakları, dizel makineler ile pervanenin icat edilmesi, çelik malzemenin gemi inşa sanayinin ana girdi maddesini oluşturmaya başlaması, kaynak ve birleştirme teknolojilerinin üretim teknolojilerine dahil edilmesi olarak üç başlık altında sayılabilecektir (Sütbakan, 2002, s. 2). Sektörün hem ulusal hem de uluslararası finansal aktörlerle desteklenmesi, küreselleşme sürecinin bir parçası olarak ilgili ülke ekonomisinin de gelişmesi anlamına gelmektedir. Buradan gemi inşa sektörünün bir ülke için dövizin değişim ve tasarruf amacı olarak kullanılmasına, diğer sektörlerle ve teknolojik endüstrilere öncelik etmesine,

istihdamın artmasına ortam hazırlamasına, rekabetçi teknoloji transferine uygulama sahası oluşturmasına ve güvenlik ile savunma ihtiyaçlarına karşılık verebilmesine katkı sağladığı ifade edilebilecektir. Gemi inşa sektörünü etkileyen faktörleri makro faktörler ve mikro faktörler olarak iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Makro faktörler, dünya deniz ticareti, petrol fiyatları, ekonomik ve politik istikrar olarak sayılmaktadır. Mikro faktörleri ise devlet destekleri, kullanım ömrünü tamamlamış gemilerin hurdaya çıkarılması, kiralama oranları ve siparişi alınan gemiler oluşturmaktadır (Mickeviciene, 2010, s. 202-203). Kolektif bir özellikte faaliyetini sürdüren gemi inşa sanayi, montaj sanayi algısının ötesinde farklı sektörleri bir araya getiren ve bu sektörlerin ürünleştirmelerinden faydalanan bir imalat sanayi sektör grubudur. Elektrik, elektronik, kimya, plastik gibi örneklendirilebilecek bu farklı sektörlerin başında da demir çelik sektörü gelmektedir.

Demir çelik sektöründen doğrudan hammadde temin eden gemi inşa gibi endüstrilerin gelişmiş sanayi kolları arasında sayılmaları demir çelik sektörünün tamamlayıcı ve destekleyici bir sektör olarak da ele alınmasına imkân sağlamaktadır. Demir çelik sektörü ile gemi inşa sanayi arasında tamamlayıcı, destekleyici ve birbirlerinin çift yönlü lokomotifleri olabilmeye özellikli ilişki mevcuttur. Hyundai gibi sanayi devlerinin doğuşu da bu çift yönlü ilişkinin bir ürünü olarak gerçekleşmiştir. Tekne yapımında kaynak edilebilir, sıcak olarak haddelenmiş, dayanıklı ve yüksek mukavemet özellikli çelik levha, geniş lama, profil ve çubuklar kullanılmaktadır (Özsoysal ve Ünsan, 2005, s. 1). Sayılan bu ürünler demir çelik endüstrisinin ana ürünleri arasında yer almaktadır. Bu yüzden tersanelerin çelik kullanım kapasiteleri ve çelik işleme teknikleri üretim verimliliği açısından büyük önem arz etmektedir. Gemi inşa endüstrisinin teknoloji odaklılığı, rekabetçi yapısı ve hammadde ihtiyacı özelinde şekillenen bu parametreler, endüstrinin başlıca hammadde kaynağı olarak kabul edilen demir çelik endüstrisini de yakından ve bütünlük biçimde ilgilendirmektedir. Bu anlamda ülkeler özelinde çelik üretim prosesleri de maliyet ve kaynak kullanımı açısından gemi inşa endüstrileri için önem arz etmektedir. Ülkelerin çelik üretim süreçleri temelde demir cevherinden üretim yapan bazik oksijen fırınlı (BOF) tesisler ve hurda malzemeden üretim yapan elektrik ark ocaklı (EAF) ve indüksiyon ocaklı (IF) tesislerde gerçekleştirilmektedir. Gemi inşa sektöründe ve çelik üretiminde lider olan ülkelerin üretim proseslerine ilişkin dağılımlar ve oranları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Ülkelere göre çelik üretim süreçleri 2003-2021 (milyon ton)

Ülkeler	Üretim	BOF	EAF ve IF	Diğer
Çin	12941.30	11693.45	1246.89	0.00
Japonya	2021.80	1531.47	490.32	0.00
ABD	1633.90	630.76	1003.14	0.00
Hindistan	1436.40	605.75	819.16	11.49
Güney Kore	1168.60	732.90	435.69	0.00
Almanya	812.40	561.70	250.70	0.00
Türkiye	578.20	170.09	408.11	0.00
İtalya	507.74	144.44	363.31	0.00

Fransa	308.70	196.85	111.85	0.00
İspanya	291.70	77.64	214.06	0.00
Polonya	171.40	95.24	76.16	0.00
Hollanda	127.30	125.49	1.81	0.00
Finlandiya	77.90	50.03	27.87	0.00

Kaynak: World Steel Association'dan derlenen verilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1'de yer alan değerler 2003-2021 dönemine ilişkin ortalama üretim değerlerinin dağılımına karşılık gelmektedir. Tablo 1 incelendiğinde üretim değerlerinden önce başlıca çelik üreten ülkelerin aynı zamanda gemi inşa sanayi ihracatında da lider olan ülkelere dönüşmesi dikkat çekmektedir. 2003-2021 döneminde çelik üretim süreçlerinde ağırlıklı olarak demir cevheri tercih eden ülkelerin Çin, Japonya, Almanya ve Hollanda oldukları görülmektedir. Çelik üretim süreçlerinde ağırlıklı olarak hurda ve atık malzemeyi hammadde olarak tercih eden ülkeler ise İtalya, Hindistan, ABD, Türkiye ve İspanya olarak tespit edilmiştir. İncelemeye alınan dönem içerisinde özellikle hurda malzemeyle çelik üretimini gerçekleştiren ülkelerin çelik üretimlerinde hurda malzeme kullanımının yıllar itibarıyla arttığı ifade edilmektedir. Ayrıca, ITC Trade Map'ten alınan dış ticaret verilerine göre ülkelerin hurda malzeme kullanımıyla elde ettiği çelik üretimleriyle beraber gemi inşa sanayi ihracat rakamlarında da artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte gemi inşa sanayi ihracatında en yüksek değere sahip olan ülkeler ile demir çelik ürünleri dış ticaretinde en yüksek değere sahip ülkelerin aynı ülkeler olması gemi inşa sanayi ve demir çelik sektörü ilişkisinin gücünü ortaya koymasından dolayı anlamlı olarak değerlendirilmektedir.

Oluşumu beşerî etkilerin dışında gerçekleşen ve evrenin bütününe doğasında belirli şartlara bağlı olarak var olan, gerektiğinde doğal sermaye olarak kullanılabilen, hava, su, toprak, madenler, bitki örtüsü ve diğer canlılar doğal kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan hareketle, tanım içeriğinde yer verilen su ve madenler dikkate alındığında demir çelik endüstrisi ve gemi inşa sanayisinin oluşum ve kullanımında doğal kaynakların etkili olduğu görülmektedir. Doğal kaynak rantı; petrol, kömür, doğal gaz, madenler ve orman rantlarının toplamı olarak doğal kaynaklar kullanılarak üretimi gerçekleşen bir malın fiyatı ile üretimin ortalama maliyeti arasındaki fark şeklinde tanımlanmaktadır. Hesaplanan doğal kaynak rantı değerleri, ülkelerin her bir ürün için elde ettiği fiziksel miktarlarla çarpılarak gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı ile oranlanır. Elde edilen sonuçlar 0-100 arasında değer almaktadır. En yüksek puan, doğal kaynak rantının GSYİH içerisindeki payı olarak en iyi durumu yansıtmaktadır (World Bank, 2011). Üretilen mal ve hizmetler için rekabetçi güçlerin arzı artırma stratejileri, önceden belirlenmiş bir arza sahip doğal kaynaklar için başarısızlıkla sonuçlanmakta ve genel olarak doğal kaynakların üretim maliyetlerinin çok üzerinde gelirle hükmetmesine imkân sağlamaktadır (Taneja vd., 2023). Bu bağlamda doğal kaynaklar rantının GSYİH içerisindeki payının hem demir çelik sektörü hem de gemi inşa sanayisi için önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Üretken kapasite, bir ülkenin büyümesine ve gelişmesine yardımcı olan mal ve hizmetleri üretme yeteneğini belirleyen üretken kaynaklar, girişimcilik yeteneği ve üretim bağlantıları olarak

tanımlanmaktadır. Üretken kapasiteler endeksi ise özellikle gelişmekte olan ülkelerin üretken kapasitelerinin durumunu ve bu durumu nasıl geliştirebileceklerini anlamalarına yardımcı olan dinamik ve pratik bir hesaplama aracıdır. Endeks hesaplamalarında sekiz adet bileşeni dikkate almaktadır. Bunlar, beşerî sermaye, doğal sermaye, enerji, ulaştırma, bilgi ve iletişim teknolojileri, resmî kurumlar, özel sektör ve yapısal değişim faktörleri olarak sayılabilecektir (UN Trade & Development [UNCTAD]). İhracatta yoğunlaşmanın azaltılması ürün çeşitlendirilmesinin artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte üretken kapasiteler endeksinin artmasıyla rekabet avantajının elde edilmesine katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Demir çelik sektörü ve gemi inşa sanayinde yaşanan global değişim, yeni trendler ve beklentilerle de uyumlu olarak değerlendirilen bu çıkarsama sonucunda üretken kapasiteler endeksi çalışmaya dahil edilmiştir.

3. LİTERATÜR

Gemi inşa sanayi ve demir çelik sektörünün iktisadî, politik ve sosyal yapıya etkileri dikkate alındığında gerçekleştirilen alanyazın taramasında farklı disiplinlere ilişkin yayınlara ulaşılmaktadır. Ancak çalışmanın bütünlüğü açısından konu daraltılarak konu ile ilgili benzer literatürde alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir.

Gökgöz (1995) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde yazar, Türkiye’de yat inşa sanayinin uluslararası rekabet gücünü değerlendirmeye almıştır. Çalışmada, Türkiye’nin 1980 sonrası uygulamaya başladığı ihracata dayalı sanayi hamlesi programıyla paralel biçimde gemi inşa sanayisi ve modern anlamda yat üretme kapasitesi değerlendirilmiştir.

Pires (1999) makalesinde Brezilya özelinde gemi inşa sanayisini ele almıştır. Koruma ve teşvik programlarına vurgu yapan çalışma aynı zamanda tersane üretim kapasitelerini, iş gücü verimliliğini, maliyet ve fiyatları da dikkate almıştır. Yazar eserinde Brezilya gemi inşa sanayisinin rekabet gücü potansiyeli olduğu bulgusuna ulaşmıştır. King tarafından yayımlanan makale (1999) gemi inşa politikasında yeni önerilerde bulunmaktadır. Çalışma Avrupa Birliği’nin ve OECD gemi inşa anlaşmalarının ana hükümleriyle uyumlu faaliyetler gösteren sektörün, diğer sektörlerle aynı iktisadî temele dayalı yürürlüğe alınan devlet yardımı rejimini incelemeye almıştır.

Shin ve Ciccantell’in çalışmaları (2009), Güney Kore çelik ve gemi inşa endüstrilerini yükselen Doğu Asya özelinde ve küreselleşme olgusu içerisinde ele almaktadır. Güney Kore’nin ekonomik hızlı yükselişinde üretici ve lokomotif sektörler olan gemi inşa ve çelik sektörlerinin rollerini değerlendirme alan çalışmada yazarlar, her iki sektörün de Doğu Asya ve küreselleşmenin yeniden şekillenmesinde etkili olacaklarını savunmaktadırlar.

Bruno ve Tenold (2011) son elli yılda gemi inşa endüstrisinde siparişlerin yüzde doksandan fazlasının Güney Kore, Çin ve Japonya tersanelerine verilmesinden hareketle Güney Kore’nin gemi inşa endüstrisindeki yükselişini 1970-1990 yıllarını kapsayacak şekilde incelemiştir. Makale, Güney Kore’nin avantajlarını, teknolojik öğrenmeyi de kapsayan bilinçli bir gemi inşa sanayi politikasını değerlendirmektedir. Çalışma, Güney

Kore'nin gemi inşa sanayisinde büyüyen pazar payına etki eden yerel ve uluslararası faktörler özelinde de değerlendirmeler yapmaktadır.

Zakaria'nın Bangladeş gemi inşa sanayisini incelediği çalışması (2012) gemi inşa sanayisinin Bangladeş ekonomisinin itici gücü olduğunu vurgulamaktadır. Çalışma, Bangladeş'in gemi inşa sanayisinin uluslararası taleplere cevap verebilirliğini arttırmak adına ihracata yönelik bir tutum beklentisi içerisinde olduğunu ortaya çıkartmakta ve ülkenin dünya gemi inşa pazarında konumunu sağlamlaştırması ve güçlendirmesi adına önerilerde bulunmaktadır. Xiu ve Yip (2012) gemi inşa sanayisini üç farklı yaklaşımla ele almaktadır. Bunlar denizcilik endüstrisinde hangi değişkenlerin gemi yatırım kararlarında önemli rol oynadığı, devlet desteklerinin gemi inşa sektörünün sorunlarını gidermede yeterli olup olmadığı ve Japonya, Güney Kore ve Çin gibi ülkelerde gemi inşa kümelenmelerinin faydalı olup olmadığı olarak sayılabilecektir. Çalışma, navlun fiyatlarının gemi inşa sanayisi ile doğrudan ilişkili olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımların sektör üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını bulgusunu elde etmiştir.

Aydoğan'ın hazırladığı Türkiye'nin Askerî Gemi İnşa Sanayinde Sivil Tersanelerin Rolü isimli yüksek lisans tezi (2015), Türk gemi inşa sanayinin tarihsel gelişimini ele alarak incelemesine başlamıştır. Yazar çalışma sonucunda tersanelerin askerî gemi inşasıyla birlikte ticarî gemi inşasına da ağırlık vererek sektörün daha fazla ihracata yönelmesinin uygun olacağını savunmaktadır.

Ahn ve Kim (2017), Güney Kore özelinde gemi inşa sanayinin finansal sorunlarını ele almışlardır. Yazarlar gemi inşa sanayicileri, yabancı alıcılar, finansal garantörler ve ihracatçı kredi kuruluşları arasındaki ilişkileri vaka çalışması ile incelemişlerdir. Çalışmada finansal uyumsuzlukların çözümünde Kore yasalarının daha aktif ve etkin olarak kullanılması gerektiğini bulgulararak önerilerde bulunmuşlardır.

Duramaz (2018), Çin ve Türk gemi inşa endüstrilerini üretim kapasiteleri, istihdam oranları ve uluslararası ticarete katkıları bakımından incelemiştir. Yazar, her iki ülkenin Eximbank kredi ve politikalarını değerlendirmiş ve Türkiye'nin gemi inşa sanayi yapısına uygun orta ve uzun vadeli finansal desteklerin çeşitlendirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Stanic ve arkadaşları tarafından yayımlanan çalışma (2018), gemi inşa sanayisinde endüstri 4.0 ilkelerini ele almış ve bu ilkeleri gemi inşa 4.0 olarak ele alarak incelemesine başlamıştır. Yazarlar, gemi inşa endüstrisinde uygulanacak olan gemi inşa 4.0 ilkelerinin yeni değerlerin yaratılmasına imkân tanıyarak üretim verimliliğini arttıracaklarını ve üretim ve işletme maliyetlerinde azalmaya neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Uyan ve Muslu (2019) gemi işletmeciliğinde operasyon maliyetlerine dikkat çekmişlerdir. Mal ve hizmetlerin tamamının veya bir kısmının parasız alınıp satılabilmesine imkân sağlayan Barter Yöntemi çalışmanın uygulama konusunu oluşturmakta olup, Tuzla tersaneler bölgesi özelinde Barter uygulamalarının nasıl gerçekleştirileceği yönünde sonuç ve öneriler çalışma içerisinde değerlendirmeye alınmıştır. Wenhai ve arkadaşları (2019) mavi ekonomi konusu için uluslararası ortaklıkların kurulmasına dikkat çekmişlerdir. Çalışmada kurulacak ortaklıkların yeni pazarlar ve yatırımları teşvik edeceğinden hareketle

küresel bir mavi ekonomiye uluslararası ilişki ve ticaret etkileşimiyle ulaşılabileceği öngörülmektedir. Dengov ve arkadaşları (2019) gemi inşa sektörünün hem askeri hem de ticarî yönüne vurgu yapmışlardır. Yazarlar, gemi inşa sanayinin ülke ekonomileri ile bir bütün olarak aynı özellikleri taşıyabileceğini ve dolayısıyla aynı sorunlara tabi olabileceklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte sektörün özel yapısından dolayı da ek sorunlarına dikkat çekmişlerdir. Çalışma Hırvatistan ve Rusya'nın gemi inşa endüstrilerini incelemeye alarak, Hırvat gemi inşa sanayisinin özel sektöre ve Rus gemi inşa sanayisinin denizcilik endüstrisine bağlılığını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir.

Güner ve Oğuz (2020), Mavi Ekonomi Bağlamında Dış Ticaret isimli çalışmalarıyla katıldıkları bilimsel etkinlikte, mavi ekonomi kavramı özelinde iktisadî yapının uzun vadeli potansiyelini güçlendirmeye, istihdam, büyüme ve yatırım şartlarını geliştirmeye odaklanmışlardır. Yazarlar, ülkelerin mavi ekonomi kapsamına giren sektörlerdeki dış ticaretlerini değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Gavalas ve arkadaşlarının yayımladıkları çalışma (2022), gemi inşa endüstrisindeki temel performans göstergelerini değerlendirmeye alarak üç farklı çok kriterli karar verme yöntemiyle sektör özelinde incelemelerde bulunmuştur. Çalışma araştırmacıları, gemi inşa sektörünün otoritelerini ve politika yapıcılarını gemi inşa endüstrisindeki küresel değişimlerin motivasyon kaynaklarına yönlendirmeyi amaçlamıştır. Yıldırım (2022) yaptığı çalışmada konuyu mavi ekonomi başlığı ile değerlendirmeye almıştır. Çalışmada yöntem olarak arşiv-döküman tarama ve içerik analizi teknikleri uygulanmış olup, çalışmada Türkiye'nin gemi inşa sanayinde diğer ülkelere göre konumunun daha iyi olduğu ancak Türkiye'nin Çin'in gemi inşa ve denizcilik sektörünün gerisinde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yazar, çalışmada Türkiye'nin mavi ekonomi konusunda yatırımlarını arttırması gerektiğini önermektedir.

Alanyazın incelendiğinde yerli literatürde gemi inşa sanayisinin iktisadî durum ve sonuçlarına ilişkin çalışmaların sayıca daha az olduğu görülmektedir. Gemi inşa sanayisinin demir çelik sektörü özelinde ele alınmasının da literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca literatürde çelik üretim süreçlerini ve çelik üretimini gemi inşa sanayi ile ilişkilendiren çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle küresel iklim krizine karşı geliştirilen uyum tedbirleri açısından bu konunun hassasiyet taşıdığı değerlendirilmektedir. Gemi inşa endüstrisi bu anlamda demir çelik sektörü için hem demir çelik sektöründen hammadde temin eden hem de kullanım ömrünü tamamlamış gemilerin hurdaya ayrılmasıyla birlikte demir çelik sektörüne başlıca hammadde temin eden bir endüstri olarak değerlendirilmektedir. Her iki durum ve yönde de endüstriler arası ilişkilerin hem ticaret hem de üretim açısından önemli olduğu ifade edilmektedir.

4. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde gemi inşa sanayi ihracatında ve demir çelik üretiminde en çok ihracat yapan 13 ülke özelinde, ülkelerin demir çelik üretimleri, demir çelik üretimlerinde kullanılan hammadde ithalatları, doğal kaynak rantının gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payı ve üretken kapasiteler endeksi değişkenlerinin gemi inşa sanayi ihracatına etkisini

belirlemeye yönelik gerçekleştirilen analizlerin tanıtıcı ve açıklayıcı bilgilerine yer verilmektedir.

4.1. Araştırma Modeli

Çalışmada seçilen ülkeler özelinde 2003-2019 yıllarında elde edilen veriler kullanılarak panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Eviews 11 ve Microsoft Excel programları ve programların hesaplama yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada, panel veri analizi iki ayrı model kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, gemi inşa sanayi ihracatı rakamlarına demir çelik sektörünün etkileri uluslararası indikatör endeksleriyle üretim; çelik üretim proseslerine ilişkin ihracat verileriyle de dış ticaret özelinde araştırılmıştır.

4.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini dünya gemi inşa sanayi ve demir çelik endüstrisinde yer alan tüm ülkeler oluştururken Dünya Çelik Birliği tarafından açıklanan başlıca çelik üreten ve gemi inşa ihracatı gerçekleştiren on üç ülke de çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu ülkeler 2021 yılı gemi inşa gros tonlarına göre Çin, Güney Kore, Japonya, İtalya, Almanya, Finlandiya, Fransa, Türkiye, Hollanda, Hindistan, ABD, İspanya ve Polonya olarak sıralanmaktadır. Gemi inşa sanayinde başlıca ülkeler arasında yer alan Norveç ve Gabon ise veri kısıtı nedeniyle araştırmaya dahil edilememiştir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılan veriler ikincil veri olarak derlenmiştir. Gemi inşa sanayi ihracatı rakamları ve çelik üretiminde kullanılan başlıca hammaddelere ilişkin ithalat rakamları ITC Trade Map'ten, çelik üretimi verileri Dünya Çelik Birliği'nden, doğal kaynak rantının gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payı Dünya Bankası'ndan ve üretken kapasiteler endeksi verileri de Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndan alınmıştır.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri setinin hazırlanması sırasında panel veri analizinde de yüksek standart hatalı değişkenlerin varlığında modelde ortaya çıkan problemlerin önlenmesi, standart hataların düşme eğilimi göstermesi (Bagci, 2019) ve serilerin dinamik özelliklerinin olası çarpıklığını azaltmak için doğal logaritmalarının alınması tavsiye edilmektedir (Polat, 2021, s. 72). Özellikle ekonometrik hesaplamalarda meydana gelen sapmaları engellemek adına logaritma işleminden faydalanılmaktadır (Vollrath, 1991, s. 276). Bu nedenle çalışmada gemi ve yat inşa sanayi ihracatı, çelik üretimi, demirli atık ve hurda ithalatı ile demir cevheri ithalatı serilerinin doğal logaritmaları alınmıştır. Serilere ilişkin açıklamalar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Serilere ilişkin temel açıklamalar

Serinin Adı	Kısa Gösterimi	Birimi
Gemi ve Yat İnşa Sanayi İhracatı	lnGYIHR	ABD Doları

Çelik Üretimi	lnCU	Ton
Doğal Kaynak Rantının GSYİH İçerisindeki Payı	DKR	Oran
Üretken Kapasiteler Endeksi	UKE	Endeks
Demirli Atık ve Hurda İthalatı	lnDAHITH	ABD Doları
Demir Cevheri İthalatı	lnDECE	ABD Doları

Veri toplama süreçlerinde gemi ve yat inşa sanayi ihracatı için Armonize Sistem Nomanklatürü 89.00 numaralı fasıl, demirli atık ve hurda ithalatı için 72.04 numaralı fasıl ve demir cevheri ithalatı için 26.01 numaralı fasıl dikkate alınmıştır. Seriler üzerinde analiz gerçekleştirilmeden önce analize tabi tutulacak verilerin yapısal temel özellikleri de önem arz etmektedir.

Regresyon modellerinde hata terimlerinin normal dağılım özelliğine sahip olması tercih edilmektedir. X_i bağımsız değişkeninin alacağı her bir değer için hata terimlerinin normal dağılımı beklenmektedir. Bununla birlikte hata terimleri arasındaki ilişki ardışık bağımlılık (otokorelasyon) olarak ifade edilmektedir. Bu varsayıma göre bir hata terimi kendisinden önce veya sonra gelen hata terimlerini etkilemeyecektir. Korelasyon katsayısı değişkenlerin ne derece birlikte değiştiklerinin bir ölçüsüdür (Dikmen, 2018, s. 26). Korelasyon analizlerinde iki değişken arasında pozitif ve negatif yönde %75'in üzerinde ilişki bulunmaması önerilmektedir (Albayrak, 2005: 105-107; Topaloğlu ve Karakozak, 2018: 205). Çalışmada çoklu doğrusal bağlantı sorununun ön belirtisinin olup olmadığının belirlenmesinde varyans büyüme faktörü (VIF) testlerinden faydalanılmıştır (Çelik ve Erkişi, 2022, s. 63). Panel veri analizi, belirli bir zaman aralığında dönemsel olarak gözleme tabi tutulan bir nesneyi analiz yöntemi olarak da ifade edilebilecektir (Yavuz, 2016, s. 135). Panel veri analizlerinde kullanılan değişkenlerin homojenliklerinin test edilmesi değişkenlere uygulanacak birim kök testleri, eşbütünlük testleri gibi diğer testlerin biçimlerini belirlemesi açısından önem arz etmektedir (Savrul ve Akdoğan, 2020, s. 21). Çalışmada serilerin homojenliğinin sınanması için Hsiao (1986) testi tercih edilmiştir. Test 2003 yılında Hsiao tarafından güncellenmiştir. Hsiao tarafından geliştirilen test üç farklı hipotez varsayımına dayanmaktadır. Buna göre H_1 hipotezi katsayıların homojen olduğunu, alternatifi ise heterojen olduğunu ifade etmektedir. H_2 hipotezi ise H_1 hipotezi ile aynı olup homojenliği savunurken alternatifi heterojen sonucuna ulaşmaktadır. H_3 hipotezi ise diğer iki hipotezden farklı olarak alternatifin kısmî heterojen olduğunu ifade etmektedir (Turgut ve Uçan, 2019, s. 10). Panel veri analizlerinde eğer seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmaz ise elde edilen sonuçlar bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı olup olmama durumu daha sonra sınanacak olan birim kök testlerinin tercih edilmesi üzerinde de etkilidir (Onurlu ve Ulaş, 2021). Zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması ve değişkenlerin heterojen yapıda olması nedeniyle çalışmada Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) Scaled LM testleri tercih edilmiştir. Breusch-Pagan (1980) LM testinin model ile gösterimine Eşitlik 3'te yer verilmiştir. Eşitlikte yer alan $\hat{\rho}_{ij}^2$ ifadesi ikili korelasyona ait tahmin değerini ifade etmektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Onurlu ve Ulaş, 2021, s. 186).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (3)$$

Peseran (2004) Scaled LM testinin model ile gösterimi Eşitlik 4'te yer almaktadır.

$$LM_s = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Test istatistiklerinin olasılık değerlerinin olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olması durumunda yatay kesit bağımlılığının olmadığını savunan sıfır hipotezi %95 güven aralığında reddedilememektedir (Can ve Kılıç, 2021, s. 53; Breusch ve Pagan, 1980). Durağan bir seride uzun dönemli olmak üzere sabit bir varyans, sabit bir ortalama ve gecikme uzunluğu arttıkça teorik olarak otokorelasyonun azaldığı görülmektedir. Bu nedenle bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özelliğin anlaşılabilmesi için geçmiş dönem değerlerinin seriyi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesi de zaruridir. Bu amaçla geliştirilen yöntemlerden en yaygın olarak kullanılanı birim kök testleridir (Dikmen, 2018, s. 315). Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmemişse birinci nesil birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı mevcut ise ikinci nesil birim kök testleri tercih edilmektedir. Im, Peseran, Shin (2003) panel birim kök testi, hata düzeltme terimlerinin farklılaşmasına ve bununla birlikte heterojen panel yapısına izin vermektedir. CIPS testi ise IPS testinin yatay kesit genelleştirilmiş versiyonu olarak ifade edilmektedir ve CIPS testi ikinci nesil birim kök testleri arasında yer almaktadır. Testin model ile gösterimi Eşitlik 5'te yer almaktadır (Onurlu ve Ulaş, 2021, s. 188).

$$CIPS(N, T) = t - \bar{bar} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (5)$$

CIPS testi sonuçlarının değerlendirilmesinde kritik değerler dikkate alınmaktadır. Eğer serilere ait istatistik değerleri CIPS kritik tablo değerinden büyük olarak elde edilmişse H_0 ; **seriler birim kök içerir** şeklinde kurulan hipotez kabul edilmektedir. Serilerin istatistik değerlerinin CIPS kritik tablo değerinden küçük olduğu durumlarda ise H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 ; **seriler birim kök içermez** şeklinde kurulan alternatif hipotez kabul edilmektedir (Akçacı ve Yılmaz, 2021, s. 390). Birim kök testleri sonucunda araştırmaya dahil edilen değişkenlerin seviyede durağan oldukları bulgusu elde edildiğinde Panel En Küçük Kareler yönteminden; değişkenlerin I(0) düzey ve I(1) gibi farklı derecelerde durağan olmaları bulgusuna ulaşıldığında ise Panel ARDL yönteminden faydalanılmaktadır.

Panel En Küçük Kareler yönteminde sabit etkiler ve rassal etkiler alt modellerinden hangisinin veri setine daha uygun olduğuna karar verilmesi ihtiyacı oluşması durumunda uygulanan testler Hausman Testi, Chow (F) Testi ve Breush- Pagan Lagrange Multiplier

(LM) Testi olarak sayılabilecektir (Green, 2003). Panel veri analizlerinde birim veya hem birim hem de zaman farklılıklarını ortaya koyan katsayılar Hausman (1978) tarafından geliştirilen test ile değerlendirilmektedir. Bu durumda tesadüfî etkiler tahmincisinin sapmalı ve tahminciler arasındaki farkın yüksek olacağı umulmaktadır. Böylelikle sabit etkiler modelinin daha tutarlı olduğu değerlendirilmektedir (Çetin ve Ener, 2023, s. 511). Chow (F) Testi, hata terimlerinde sabit etkilerin varlığını tespit etmek için kısıtlanmış regresyon hatalarının karesi (RRSS) ve kısıtlanmamış regresyon hatalarının karesini (URSS) içermektedir (Baltagi, 2012; Çelik, Zeytinlioğlu ve Akarım, 2016, s. 446). Breush-Pagan (LM) Testinde, rassal etkilerin varlığında ortak varyansların sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir. LM testi, bireysel etkilerin rassallığını açıklayan LM_1 ve zaman etkilerinin rassallığını açıklayan LM_2 testlerinin toplamından oluşmaktadır (Çelik, vd., 2016, s. 446). Panel veri analizlerinde çoğunlukla zaman etkisinden çok kesit etkisi araştırıldığından panel veri modelleri genellikle tek yönlü modellerdir (Hsiao, 2002, s. 30: Özer ve Çiftçi, 2009, s. 42). Tek yönlü sabit etkiler modelinin formül ile gösterimine Eşitlik 6'da yer verilmiştir.

$$Y_{it} = (\alpha_{it} + \mu_{it}) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (6)$$

Değişkenlerin I(0) düzey ve I(1) gibi farklı derecelerde durağan olmaları durumunda Panel ARDL yöntemine başvurulmaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımı üç temel aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar, ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının kontrol edilmesi, ilişkinin varlığının tespit edilmesi halinde uzun dönem esnekliklerinin belirlenmesi ve son aşamada ise kısa dönem esnekliklerinin belirlenmesi olarak ifade edilmektedir (Narayan ve Smyth, 2006; Kılıç, Kurt ve Balan, 2020, s. 189).

5. BULGULAR

Çalışmada gemi inşa sanayi ihracatına demir çelik sektörünün etkilerini üretim indikatörleriyle incelemek için gerçekleştirilen panel veri analizi bulguları ve işlem adımları sırasıyla aşağıda yer almaktadır. Çalışmada tahmin edilmek istenen birinci model Eşitlik 7'de yer almaktadır.

$$\ln GYIHR_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln CU_{it} + \beta_2 DKR_{it} + \beta_3 UKE_{it} + u_{it} \quad (7)$$

Serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Birinci modelde yer alan serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

İstatistikler	lnGYIHR	lnCU	UKE	DKR
Ortalama	22.0905	17.2992	58.6566	0.9194
Maksimum	24.7147	20.7859	69.6805	9.6484
Minimum	18.5621	14.9469	33.9158	0.0134
Medyan	21.9465	17.2749	59.2169	0.2980
Standart Sapma	1.1031	1.3129	1.5219	7.4972

Çarpıklık	0.3860	0.5110	-1.0184	2.6452
Basıklık	2.9194	3.1010	4.0210	10.8064
Gözlem Sayısı	247			

George ve Mallery (2010), normal dağılımın bir göstergesi olarak çarpıklık katsayısının değer aralığını +2 ile -2 olarak belirlemişlerdir. Verilerin standart dağılım gösterdiği durumlarda ortalama ve medyan değerleri birbirine yaklaşmaktadır (Önder ve Gündüz, 2019, s. 30). Modelde yer alan değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle serilerin normal dağılıma yakınlaştığı varsayılmaktadır. Değişkenler arası ilişkinin yönünü belirtmeye yönelik hesaplanan korelasyon matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Birinci modelde yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi

	lnGYIHR	lnCU	UKE	DKR
lnGYIHR	1.0000 -----			
lnCU	0.6051 (0.0000)	1.0000 -----		
UKE	0.0423 (0.5077)	-0.2841 (0.0000)	1.0000 -----	
DKR	0.0968 (0.1291)	0.3468 (0.0000)	-0.5324 (0.0000)	1.0000 -----

Korelasyon matrisi incelendiğinde lnGIHR ile lnCU ve DKR ile CU arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi, lnCU ile UKE ve DKR ile UKE arasında ise negatif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Korelasyon matrisinde bağımsız değişkenler arasında %75'in üzerinde bir ilişki tespit edilmemiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı varyans büyütme faktörü (VIF) analizi ile kontrol edilmiştir. VIF değerlerinin literatürde sınır değerler olarak kabul edilen 4, 5 ve 10'dan küçük olduğu görülmektedir (Açıkgöz, Uygurtürk ve Korkmaz, 2015, s. 433; Karataş, 2015, s. 54; Gujarati, 2003). Bu durumda değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı ifade edilebilecektir. VIF değerleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Birinci modele ilişkin VIF değerleri

İstatistikler	Varyans Katsayısı	Merkezi VIF Değerleri
lnCU	0.0019	1.1548
DKR	0.0018	1.4816
UKE	7.37E-05	1.4719

Tablo 6. Birinci model Hsiao (1986) homojenlik testi bulguları

Hipotezler	F-istatistiği	Olasılık Değeri
H ₁	25.2713	1.96E-61
H ₂	3.6715	2.67E-09
H ₃	63.5934	3.26E-66

Birinci model özelinde gerçekleştirilen Hsiao (1986) homojenlik testi bulgularına Tablo 6’da yer verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde homojenliğin varlığını kabul eden H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği, H_3 hipotezinin de reddiyle birlikte alternatifi olan kısmî heterojenliğin kabul edilmesi sonucunda katsayıların heterojen olduğu sonucu elde edilmiştir. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğine ilişkin gerçekleştirilen testlere ilişkin sonuçlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Birinci model için yatay kesit bağımlılığı testleri bulguları

	Breusch-Pagan LM		Pesaran Scaled LM	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
lnGYIHR	300.0506	0.0000	17.7782	0.0000
lnCU	643.5333	0.0000	45.2789	0.0000
UKE	588.4153	0.0000	40.8659	0.0000
DKR	395.7747	0.0000	25.4423	0.0000
Model	251.4719	0.0000	13.8888	0.0000

Tablo 7 incelendiğinde olasılık değerlerinin her iki test sonucuna göre değişken ve model düzeyinde 0.05’ten küçük oldukları görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğunda ikinci nesil birim kök testleri uygulamaya alınmaktadır.

Tablo 8. Birim kök testi model seçim sonuçları

	lnGYIHR	lnCU	UKE	DKR
Sabitli	21.8574 (0.0000)	17.2238 (0.0000)	56.5478 (0.0000)	1.2371 (0.0000)
Trendli	0.0258 (0.0431)	0.0083 (0.5838)	0.2343 (0.0069)	-0.0353 (0.0456)

Tablo 9’da CIPS birim kök testi sonuçları seviyede ve birinci farkları alınmış şekliyle yer almaktadır.

Tablo 9. Birinci model için CIPS panel birim kök testi sonuçları

	Değişkenler	t-istatistiği	Kritik Değerler		
			% 1	% 5	% 10
Seviyede	lnGYIHR	-3.3538			
	lnCU	-2.2569			
	UKE	-2.1787	-3.10	-2.84	-2.71
	DKR	-2.3663			
Birinci Farkında	lnGYIHR	-4.5912			
	lnCU	-3.1354			
	UKE	-3.5030	-3.12	-2.85	-2.71
	DKR	-3.2827			

CIPS panel birim kök testinin uygulama aşamasında istatistikî değerler ve gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri dikkate alınarak 2 olarak belirlenmiştir. Tablo 9 incelendiğinde **lnGYIHR** değişkeninin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde seviyede durağan olduğu, **lnCU**, **UKE** ve **DKR** değişkenlerinin ise birinci farkları alındığında tüm kriterler için durağan hale geldiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmaya panel ARDL yöntemi ile devam edilmektedir. Panel ARDL yönteminden önce eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Pedroni ve Westerlund testi bulguları

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Pedroni		
Group rho	0.9437	0.8274
Group PP	-2.1641	0.0152
Group ADF	-3.2534	0.0006
Westerlund		
VR	2.5164	0.0059

Tablo 10'da yer alan Pedroni (1999) testi sonuçlarında grup değerlerine yer verilmesinin nedeni uygulanan Hsiao (1986) testinde katsayıların heterojen olduğu sonucunun elde edilmesiyle ilgilidir.

Pedroni ve Westerlund testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda çalışmaya panel ARDL yöntemi ile devam edilmektedir.

Tablo 11. Panel ARDL bulguları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
Uzun Dönem				
lnCU	1.7992	0.6001	2.9979	0.0031
DKR	0.2147	0.0810	2.6484	0.0088
UKE	-0.1609	0.0583	-2.7572	0.0064
Kısa Dönem				
D(lnCU)	-0.1365	0.3089	-0.4420	0.6590
D(DKR)	3.5515	3.7179	0.9552	0.3407
D(UKE)	0.0339	0.0278	1.2190	0.2244
HDK	-0.3044	0.0540	-5.6299	0.0000
Hausman Test	5.4569 (0.1412)			

Tablo 11'de sonuçları yer alan ARDL modeli Akaike bilgi kriteri esas alınarak (1,1,1,1) şeklinde belirlenmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Hausmann Testi

sonuçlarına göre sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin uygun model olduğu görülmektedir.

Panel veri analizinde kullanılan ARDL modellerinde modelin geçerlilik koşulunun hata düzeltme katsayısının -1 ile 0 arasında değer alıp istatistiksel olarak anlamlı olmasıyla sağlandığı ifade edilmektedir (Sever ve Ay, 2024, s. 39). Modelde hata düzeltme katsayısı -0.3044 ve 0.0000 olarak negatif ve anlamlı elde edilmiştir. **lnGYIHR** ve **lnCU** değişkenlerinde logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Logaritmik dönüşüm neticesinde ortaya çıkan veriler esneklik katsayısını göstermektedir (Polat, 2021, s. 72). Tablo 11 incelendiğinde uzun dönem analizinde **lnCU** ve **DKR** serileri ile **lnGYIHR** serisi arasında pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. **lnCU** ve **DKR** değişkenleri **lnGYIHR** değişkenini sırasıyla %1.79 ve %0.21 oranlarında pozitif etkilerken **UKE** değişkeni ise %0.16 oranında negatif etkilemektedir.

Kısa dönem analizi sonuçları incelendiğinde ise hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında, kısa dönemde meydana gelen sapmanın ortadan kalktığı ve serilerin tekrar uzun dönem değerine yakınsadıkları anlamına gelmektedir (Dam ve Şanlı, 2019, s. 1040). Bu dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %30'unun bir sonraki dönem dengeye ulaşacağı tahmin edilmiştir. Bu durumda yeni dönem dengesine yaklaşık 3.5 yılda ulaşabileceği ifade edilmektedir.

Çalışmada gemi inşa sanayi ihracatına demir çelik sektörünün etkilerini hammadde ticareti verileriyle incelemek için kurulan ikinci model Eşitlik 8'de yer almaktadır. Serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 12'de yer almaktadır

$$\lnGYIHR_{it} = \beta_0 + \beta_1 \lnDAHITH_{it} + \beta_2 \lnDECE_{it} + u_{it} \quad (8)$$

Tablo 12. İkinci modelde yer alan serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

İstatistikler	lnGYIHR	lnDAHITH	lnDECE
Ortalama	22.0905	20.7594	20.8920
Maksimum	24.7147	23.1325	25.9307
Minimum	18.5621	14.4462	14.8791
Medyan	21.9465	21.1354	20.5608
Standart Sapma	1.1031	1.4306	1.8205
Çarpıklık	0.3860	-1.7087	0.3043
Basıklık	2.9194	6.5513	3.7522
Gözlem Sayısı		247	

Tablo 12'de çarpıklık katsayısının +2 ile -2 arasında değerler aldığı ve ortalama ile medyan değerlerinin birbirine yakınlaştığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle serilerin normal dağılıma yakınlaştığı varsayılmaktadır. Değişkenler arası ilişkinin yönünü belirtmeye yönelik hesaplanan korelasyon matrisi Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. İkinci modelde yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi

	lnGYIHR	lnDAHITH	lnDECE
lnGYIHR	1.0000 -----		
lnDAHITH	0.0043 (0.9456)	1.0000 -----	
lnDECE	0.7299 (0.0000)	0.0379 (0.5526)	1.0000 -----

Korelasyon matrisi incelendiğinde lnDeCe ile lnGIHR arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Korelasyon matrisinde bağımsız değişkenler arasında %75'in üzerinde bir ilişki tespit edilmemiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı varyans büyütme faktörü (VIF) analizi ile kontrol edilmiştir.

Tablo 14. İkinci modele ilişkin VIF değerleri

İstatistikler	Varyans Katsayısı	Merkezi VIF Değerleri
lnDAHITH	0.0011	1.0014
lnDECE	0.0007	1.0014

Tablo 14 incelendiğinde VIF değerlerinin sınır değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı ifade edilebilecektir. İkinci model özelinde gerçekleştirilen Hsiao (1986) homojenlik testi bulgularına Tablo 15'te yer verilmiştir. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğine ilişkin gerçekleştirilen testlere ilişkin sonuçlar Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15. İkinci model Hsiao (1986) homojenlik testi bulguları

Hipotezler	F-istatistiği	Olasılık Değeri
H ₁	23.4990	2.78E-55
H ₂	8.7424	1.27E-20
H ₃	29.4357	3.99E-40

Tablo 16. İkinci model için yatay kesit bağımlılığı testleri bulguları

	Breusch-Pagan LM		Pesaran Scaled LM	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
lnGYIHR	300.0506	0.0000	17.7782	0.0000
lnDAHITH	539.5034	0.0000	36.9500	0.0000
lnDECE	432.8609	0.0000	28.4116	0.0000
Model	170.1516	0.0000	7.3784	0.0000

Tablo 15 incelendiğinde homojenliğin varlığını kabul eden H₁, H₂ ve H₃ hipotezlerinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği, H₃ hipotezinin de reddiyle birlikte alternatifleri olan kısmî heterojenliğin kabul edilmesi sonucunda katsayıların heterojen olduğu sonucu elde edilmiştir. Tablo 16 incelendiğinde olasılık değerlerinin her iki test sonucuna göre

değişken ve model düzeyinde 0.05'ten küçük oldukları görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğunda ikinci nesil birim kök testleri uygulamaya alınmaktadır.

Tablo 17. Birim kök testi model seçim sonuçları

	lnGYIHR	lnDAHITH	lnDECE
Sabitli	21.8574 (0.0000)	20.8949 (0.0000)	20.4312 (0.0000)
Trendli	0.0258 (0.0431)	-0.0150 (0.3661)	0.0511 (0.00152)

Tablo 18. İkinci model için CIPS panel birim kök testi sonuçları

Değişkenler	t-istatistiği	Kritik Değerler		
		% 1	% 5	% 10
Seviyede	lnGYIHR	-3.3538		
	lnDAHITH	-3.5497	-3.10	-2.84
	lnDECE	-4.4233		-2.71

Tablo 17’de uygulanacak birim kök testlerinin model seçim sonuçları ve sonuçlara ilişkin istatistik değerleri yer almaktadır. Bu doğrultuda Tablo 18’de CIPS birim kök testi sonuçları seviyede hesaplanmış şekliyle yer almaktadır.

CIPS panel birim kök testinin uygulama aşamasında istatistikî değerler ve gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri dikkate alınarak 2 olarak belirlenmiştir. Tablo 18 incelendiğinde tüm değişkenlerin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde seviyede durağan oldukları görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın model belirleme testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19. Model belirleme testlerine ilişkin sonuçlar

	Hausman Testi	Chow (F) Testi	LM Breusch-Pagan Testi
İstatistik Değeri	118.0765	48.0578 359.4183	605.8121
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000 0.0000	0.0000
Hipotezler ve Model	H ₀ : Rassal Etkiler H ₁ : Sabit Etkiler	H ₀ : Havuzlanmış H ₁ : Sabit Etkiler	H ₀ : Havuzlanmış H ₁ : Rassal Etkiler
Hipotez Seçimi	H ₀ : Red H ₁ :Kabul	H ₀ : Red H ₁ :Kabul	H ₀ : Red H ₁ :Kabul
Model Seçimi	Sabit Etkiler Modeli	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli

Tablo 19’dan elde edilen bulgulara göre panel veri model seçiminde sabit etkiler modeline karar verilmiştir. Panel veri regresyon modelleri havuzlanmış veri, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Sabit etkiler modelinde sabit katsayı yerine yatay kesit birimlerinin sabit katsayı kestirim ortalaması kullanılmaktadır (Alp, 2011, s. 31). Elde edilen analiz sonuçları Tablo 20’de yer almaktadır. Tablo 20’den

elde edilen bulgulara göre panel regresyon analizinin model ile gösterimine Eşitlik 9'da yer verilmiştir.

Tablo 20. İkinci modele ilişkin bulguları

Bağımlı Değişken	lnGYIHR		
Yöntem	Panel LS		
Değişkenler	Katsayı	t-değeri	p-değeri
C	16.2415	16.5119	0.0000
lnDAHITH	0.0720	2.0702	0.0395
lnDECE	0.2083	5.4061	0.0000
R ²	0.8150		
F Test İst. Olasılık Değerleri	0.0000		
Schwarz Kriteri	1.6772		
Akaike Bilgi Kriteri	1.4641		

$$\ln GYIHR = 16.2415 + 0.0720 \ln DAHITH + 0.2083 \ln DECE + [CX = F] \quad (9)$$

Eşitlik 9 ve Tablo 20'ye göre modelden elde edilen bulguların teorik beklentiyle uygun olduğu görülmektedir. Çalışmada tüm değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçların esneklik katsayısını gösterdiği ifade edilmektedir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade eden f istatistik olasılık değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkende meydana gelen değişimlerin yaklaşık %82'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Modelde lnGYIHR ile lnDAHITH ve lnDECE değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buradan hareketle lnDAHITH üzerinde meydana gelen %1'lik bir değişimin lnGYIHR'yi %7.2 oranında arttıracak; lnDECE üzerinde meydana gelen %1'lik bir değişimin ise lnGYIHR'yi %20.83 oranında arttıracak ifade edilmektedir. Bu sonuçlara göre seçilen ülkelerde lnDAHITH ve lnDECE değişkenleri lnGYIHR değişkenine pozitif yönlü katkıda bulunduğu bulgusu elde edilmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Birbirinin lokomotifi olan gemi inşa ve demir çelik endüstrileri hem stratejik hem de ticarî anlamda ülkelerin öncelikli sektörleri arasında yer almaktadırlar. Her iki endüstrinin de ileri geri bağlantılarının yüksek olması üretim, ticaret ve geri dönüşümde birbirlerine olan bağımlılıklarının artmasına imkân tanımaktadır. Bu durum, başlıca çelik üreten ülkelerin aynı zamanda başlıca gemi imalatçısı olan ülkeler olmasının nedeni olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda çalışmada endüstriler arası ilişkiler hem üretim hem de ticaret anlamında incelemeye alınmıştır.

Çalışmada ilk olarak gemi ve yat inşa sanayi ihracatı ile çelik üretimi, doğal kaynak rantının GSYİH'ye oranı ve üretken kapasiteler endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Gemi ve

yat inşa sanayi ihracatı ile çelik üretimi ve doğal kaynak rantının GSYİH'ye oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Son yıllarda küresel nüfus ve ekonomik düzeydeki artışlar deniz yoluyla mal taşımacılığında artışa neden olmuştur. Bu durum ticarî gemilere olan talep artışını da beraberinde getirmiştir. Gemiler, büyük miktarlarda çeliğin kaynaklanmasıyla birleştirilen büyük hacimli yapılar olduklarından gemi imalatçıları kaynak verimliliğini artırma ve gelecekteki taleplere yanıt verme eğilimi içerisinde olduklarıdır (Imai, 2008, s. 513). Bu nedenle analiz sonucunda gemi ve yat inşa sanayi ihracatı ile çelik üretimi arasındaki ilişkinin literatür ve beklentilere uygun olduğu değerlendirilmektedir. Üretken kapasiteler endeksi, yapısal değişim, doğal sermaye, enerji, ulaşım, beşerî sermaye, bilgi ve iletişim teknolojileri, kurumlar ve özel sektör endeksinden meydana gelmektedir (Mert, 2022). Bu durumda üretken kapasiteler endeksinin küresel çapta meydana gelen değişimlerden öncelikli olarak etkilenebileceği değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin, ticaretin serbestleştirilmesi, sermaye hareketlilikleri, yabancı yatırımlara ilişkin engellerin kaldırılması gibi sonuçları ülkeler özelinde üretken kapasitelerin artmasına ve aşırı üretim sorununun ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte fiyatlar ve kârlar üzerinde zaman zaman olumsuz etkilerde de bulunmaktadır. Çelik endüstrilerinin de küresel çapta meydana gelen gelişmelerden ve belirsizliklerden etkilenerek piyasa oyuncularının riskleri yönetmede yetersiz kaldıkları ifade edilmektedir (Erol ve Türkmen, 2020, s. 389). Ayrıca gemi inşa sanayinde üretim çıktıları bir seri üretim sonucu olarak değil birim üretim sonucu elde edilmektedir (Mandal, 2017). Bu gerekçelerle üretken kapasiteler endeksi ile negatif ve anlamlı bir ilişkinin tespit edilmesi beklentilere uygun olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ikinci modeli ülkelerin gemi ve yat inşa sanayi ihracatları ile demirli atık ve hurda ve demir cevheri ithalatları arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Analiz bulgularından gemi ve yat inşa sanayi ihracatı ile demirli atık ve hurda ve demir cevheri ithalatı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bu durum öncelikli olarak gemi inşa, gemi geri dönüşüm ve demir çelik endüstrilerinin birbirlerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısı endüstriler olması ile açıklanmaktadır. Bununla birlikte, Pires, Lamb ve Souza (2009) çalışmalarında yüksek teknolojik seviyeye sahip olmayan tersanelerin bile küresel liderlere kıyasla daha az elverişli koşullarda olmalarına rağmen performans göstergelerinin başarılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bilgilerden hareketle elde edilen bulguların da sektörlerin üretim ve iktisadî yapılarıyla uyumlu olduğu ifade edilmektedir. Yüksek hacimli üretim ve kullanım özelliğini taşıyan gemi inşa ve demir çelik endüstrileri için cevher veya hurda olarak hammaddelerin temini de önem arz etmektedir. Demir cevheri ve demirli atık ve hurda fiyatlarının belirlenmesinde etkili olan küresel gelişmeler demir cevheri ile hurda malzemeyi kullanan tesislerin üretim ve kârlılıklarında farklılıklar oluşmasına sebep olmaktadır (Erol ve Türkmen, 2020). Bu duruma örnek olarak Hindistan, İtalya, Türkiye ve Romanya gibi hurda malzemedan üretim yapan demir çelik tesislerine sahip olan ülkelerin son dönemde gemi inşa sanayilerinin verimliliklerinde görülen artış verilmektedir.

Diğer ağır sanayi kollarında olduğu gibi gemi inşa ve demir çelik sektörü de küresel iklim krizinin yaptırımlarından öncelikli olarak etkilenen sektörler arasında yer almaktadırlar. Bu nedenle sektör otoritelerinin ve gemi imalatçılarının IMO regülasyonlarını dikkate alan, alternatif yakıtlarla çalışabilen akıllı gemi üretimine ağırlık vermeleri ve mavi ekonominin hassasiyetlerini dikkate alan teknikler uygulamaları yakın gelecekte karşılaşılabilecekleri çevreyle ilgili baskı ve yaptırımları bertaraf etmeleri açısından önemli görülmektedir. Liman alt yapı gereksinimlerinin karşılanması, düşük maliyetli hammadde ihtiyacının giderilmesi, arz talep dengesizliklerinin çözüme kavuşturulması, enerji fiyatları ve Ar-Ge uygulama ve harcamalarında devlet sübvansiyonlarının güncellenmesi önerilmektedir. Sektörün bu güncellemeler sonucunda ürün çeşitliliğini arttırabileceği, rekabetçi ve yenilikçi tekniklerle üretim gerçekleştirebileceği ve deniz pazarında kendisinden söz ettirebilecek uzmanlaşmaya ulaşabileceği öngörülmektedir. Sektörün demir çelik hammaddesi ihtiyacının iç pazardan özellikle gemi söküm tesislerinden karşılanmasının iktisadî açıdan avantaj elde edilmesine imkân tanıyacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte yerli demir çelik üretim endüstrisinin de sektörün ihtiyaçlarına doğrudan cevap verebilen ürünleştirme faaliyetlerine ağırlık vermesi önemli olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak demir çelik ve gemi inşa sanayilerinin yapısal farklılıkları nedeniyle tespit edilen sorunların eş güdümlü ve birbiri ile uyum içerisinde bertaraf edilmesine gereksinim duyulmaktadır. Gemi inşa sanayi üretimi ve ihracatında konsolidasyon çalışmaları, savunma sanayi, demir çelik endüstrisi ve gemi inşa sanayi ilişkisi, akıllı gemi üretimi, derin deniz madenciliği ve küresel iklim krizi gibi konuların gelecek çalışmalar için bir vizyon sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Ümit Remzi Ergün tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, E., Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2015). Analysis of Factor Affecting Growth of Pension Mutual Funds in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 427-433.
- Ahn, H. K., & Kim, P. J. (2017). The application of shipbuilding contract and refund guarantee: cases studies among Korean shipbuilder, foreign buyer, guarantor and export credit agency. *Journal of Korea Trade*, 21(4), 292-308. <https://doi.org/10.1108/JKT-09-2017-0083>
- Akçacı, T., & Yılmaz, Ö. (2021). G-8 ülkelerinde ve Türkiye'de dışa açıklık, Ar-Ge harcamaları ve reel döviz kuru ilişkisi üzerine panel veri analizi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 381-399. <https://doi.org/10.38015/sbyy.1007871>

- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifi yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Alp, A. (2011). *Panel veri analizi ve panel ridge regresyon üzerine bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul).
- Aydoğan, E. (2015). *Türkiye’de askerî gemi inşa sanayinde sivil tersanelerin rolü*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul).
- Bagcı, H. (2019). Petrol fiyatları, petrol tüketimi ve finansal gelişmişlik ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 10(3 Special Issue), 597-616. <https://doi.org/10.20409/berj.2019.188>
- Baltagi, B. H. (2012). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley&Sons
- Breusch, P., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bruno, L., & Tenold, S. (2011). The basis for South Korea's ascent in the shipbuilding industry 1970–1990. *The Mariner's Mirror*, 97(3), 201-217.
- Can, G., & Kılıç, C. (2021). Döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi: BRICS-T ülkeleri için panel veri analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 48-59.
- Çelik, D., & Erkişi, K. (2022). Gelişmiş ülkelerde enflasyonun gelir dağılımı üzerine olan etkisinin panel veri analizi ile incelenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 53-68. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1076434>
- Çelik, S., Zeytinlioğlu, E., & Akarım, Y. D. (2016). Kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal performans arasındaki ilişki Borsa İstanbul üzerine bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(1), 439-453.
- Çetin, E., & Ener, M. (2023). Orta gelir tuzağı çerçevesinde yakınsama hipotezi: Gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(49), 504-525. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1267236>
- Dam, M. M., & Şanlı, O. (2019). Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki etkisi: BRIC-T ülkeleri üzerine bir panel ARDL analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi*, 33(4), 1027-1044.
- Dengov, V. V., Tulyakova I. R., & Gregova, E. (2019). The positions of Russia and Croatia shipbuilding products on World markets and prospects of co-operation analytical overview. *Nase More*, 66(3), 13-21. <https://doi.org/10.17818/NM/2019/3.9>
- Dikmen, N. (2018). *Ekonometriye Giriş Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Duramaz, S. (2018). Gemi inşa sanayinin gelişiminde Eximbank kredileri: Çin ve Türkiye’ye yönelik bir karşılaştırma. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 145-164. <https://doi.org/10.33203/mfy.380856>
- Erol, F. G., & Türkmen, S. Y. (2020). Çelik hurdası vadeli işlem sözleşmeleri. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 388-405. <https://doi.org/10.29106/fesa.757906>
- Gavalas, D., Syriopoulos, T., & Tsatsaronis, M. (2022). Assessing key performance indicators in the shipbuilding industry; an MCDM approach. *Maritime Policy & Management*, 49(4), 463-491. <https://doi.org/10.1080/03088839.2021.1876939>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0*. Boston: Pearson Pub.
- Gökgöz, A. E. (1995). *Türkiye’deki yat inşa sanayi ve uluslararası rekabet gücü*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Green, W. H. (2003). *Fifth edition econometric analysis*. New Jersey: Pearson Education Inc. Upper Saddle River.
- Gujarati, D. (2003). *Basic econometrics*. New York: McGraw Hill Book. Co.
- Güner, Ş. N., & Oğuz, A. (2020). Mavi ekonomi bağlamında dış ticaret. *USE 5. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tam Metin Kitabı*. Ankara: ISPEC Yayınları.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46, 1251– 1272.
- Hossain, K. A., & Zakaria, N. M. G. (2017). A study on global shipbuilding growth, trend and future forecast. *Procedia Engineering*, 194, 247-253. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.142>
- Hsiao, C. (1986). *Analysis of panel data*. Cambridge University Press.
- Hsiao, C. (2002). *Analysis of panel data*. New York: Cambridge University Press.
- Im, K., Pesaran, H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogenous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.

- Imai, S. (2008). Recent progress and future trends for shipbuilding steel. *Welding International*, 22(11), 755-761. <https://doi.org/10.1080/09507110802550661>
- ITC Trade Map. *Trade statistics for international business development*. <https://www.trademap.org/Index.aspx> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Karataş, Y. (2015). *Ticari bankalarda kârlılığı belirleyen faktörler: Türk ticari bankacılık sektörü üzerine bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir).
- Kılıç, C., Kurt, Ü., & Balan, F. (2020). Kentleşme ve sanayileşmenin CO₂ emisyonu üzerine etkisi: Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 182-196. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.628421>
- King, J. (1999). New directions in shipbuilding policy. *Marine Policy*, 23(3), 191-205.
- Komizo, Y. (2007). Status & prospects of shipbuilding steel and its weldability. *Transactions of JWRI*, 36(1), 1-6. <https://doi.org/10.18910/9500>
- Mandal, N. R. (2017). Characteristics of shipbuilding industry. In: *Ship Construction and Welding. Springer Series on Naval Architecture, Marine Engineering, Shipbuilding and Shipping, vol 2*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-2955-4_2
- Mankelov, R., & Wilkinson, F. (2015). Industrial Relations in Iron and Steel, Shipbuilding and the Docks, 1930–1960. In *Governance, Industry and Labour Markets in Britain and France* (pp. 219-236). Routledge.
- Mello, M. H., & Strandhagen, J. O. (2011). Supply chain management in the shipbuilding industry: challenges and perspectives. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part M: Journal of Engineering for the Maritime Environment*, 225(3), 261-270. <https://doi.org/10.1177/1475090211406836>
- Mert, M. (2022). Türkiye'nin üretken kapasiteler endeksi ve yapısal dönüşümü. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 73, 627-642. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-10-73-04>
- Mickeviciene, R. (2010). *Global shipbuilding competition: Trends and challenges for Europe*. IntechOpen.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji-US migration: 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342. <https://doi.org/10.1093/cep/byj019>
- Onurlu, M. E., & Ulaş, M. (2021). AB ülkeleri için tarımsal üretim ve hava kirliliği arasındaki ilişkinin heterojen panel nedensellik analizi. *ICoAEF VIII International Conference on Applied Economics and Finance, & Extendend With Social Sciences, December 4-5*, 181-193.
- Önder, H., & Gündüz, İ. (2019). Nükleer enerji tüketiminin makroekonomik belirleyicileri: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14(51), 18-37. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.vi.522036>
- Özdemir, Ü. (2015). Tarihte Türk denizcilik faaliyetleri ve günümüz limanlarının gelişim sürecine olan etkisinin incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(12), 421-441.
- Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23. 39-50.
- Özsoysal, R., & Ünsan, Y. (2005). Gemi inşa sektöründe çelik kullanımı. *MMO Dergisi*. <https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/P25.pdf> (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Park, C., Park, J. C., Byeon, G. G., Kim, H. G., & Kim, J. (2006). Steel stock management on the stockyard operations in shipbuilding: a case of Hyundai Heavy Industries. *Production Planning & Control*, 17(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/09537280500267969>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240*
- Pires, F. C. M. (1999). An assessment of Brazilian shipbuilding competitive potential. *Journal of Ship Production*, 15(2), 114-125.
- Pires, J. F., Lamb, T., & Souza, C. (2009). Shipbuilding performance benchmarking. *International Journal of Business Performance Management*, 11(3), 216-235. <https://doi.org/10.1504/IJBPM.2009.024372>
- Polat, M. A. (2021). Cinsiyete göre eğitim düzeyi ve yenilenebilir enerjinin çevre kalitesi üzerindeki rolü: yüksek gelirli ülkeler için panel VAR analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (69), 64-86. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.846058>

- Savrul, B. K., & Akdoğan, B. D. (2020). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisinin ekonometrik analizi. *Uluslararası Uygulamalı Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 18-34.
- Sever, E., & Ay, M. K. (2024). Kayıt dışı ekonominin belirleyicileri: OECD ülkeleri üzerine bir panel ARDL analizi. *İktisat İşletme ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(23), 30-45. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1313304>
- Shin, K., & Ciccantelli P. S. (2009). The steel and shipbuilding industries of South Korea: Rising East Asia and globalization. *Journal of World-Systems Research*, 15(2), 167-192. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2009.316>
- Stanic, V., Hadjina, M., Fafandjel, N. & Matulja, T. (2018). Toward shipbuilding 4.0 an industry 4.0 changing the face of the shipbuilding industry. *Brodogradnja: Teorija i Praksa Brodogradnje i Pomorske Tehnike*, 69(3), 111-128. <https://doi.org/10.21278/brod69307>
- Sujauddin, M., Koide, R., Komatsu, T., Hossain, M. M., Tokoro, C., & Murakami, S. (2017). Ship breaking and the steel industry in Bangladesh: a material flow perspective. *Journal of Industrial Ecology*, 21(1), 191-203. <https://doi.org/10.1111/jiec.12423>
- Suzuki, S., Muraoka, R., Obinata, T., Endo, S., Horita, T., & Omata, K. (2004). Steel products for shipbuilding. *JFE Technical Report*, 2, 41.
- Sütbakan, İ. M. (2002). *Türkiye’de gemi inşa sektörünün durumu ve sorunları* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim Adresi: <http://hdl.handle.net/11452/5541>
- Taneja, S., Bhatnagar, M., Kumar, P., & Rupeika-Apoga, R. (2023). India’s total natural resource rents (NRR) and GDP: An augmented autoregressive distributed lag (ARDL) bound test. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(2), 91. <https://doi.org/10.3390/jrfm16020091>
- Topaloğlu, E. E., & Kozak, Ö. (2018). Makroekonomik faktörler ve pay senedi getirisi: BIST banka endeksi firmaları üzerine panel veri analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 78, 199-216. <https://doi.org/10.25095/mufad.412693>
- Turgut, E., & Uçan, O. (2019). Yolsuzluğun vergi oranları ile olan ilişkisinin OECD ülkeleri örnekleminde incelenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 1-17.
- UN Trade & Development. *Data Centre Productive Capacities*. <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/> (Erişim Tarihi: 05.01.2024).
- Uyan, Ö., & Muslu, A. (2019). Gemi işletmelerinin işletme maliyetlerinin finansmanında Barter yöntemi ve Tuzla Bölgesi için değerlendirmeler. *Adnan Menderes Üniversitesi Journal of Social Sciences Institute*, 6(1), 17-29.
- Vollrath, T. (1991). A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, 127(2), 265-280.
- Wenhai, L., & et al. (2019). Successful blue economy examples with an emphasis on international perspectives. *Frontiers in Marine Science*, 6, 1-14. <https://doi.org/10.3389/fmars.2019.00261>
- World Bank (2011). *Data*. <https://data.worldbank.org/> (15.07.2023).
- World Steel Association. *World steel figures*. <https://worldsteel.org/data/> (Erişim Tarihi: 02.02.2024).
- Xu, J. J., & Yip, T. L. (2012). Ship investment at a standstill an analysis of shipbuilding activities and policies. *Applied Economics Letters*, 19(3), 269-275. <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.572842>
- Yavuz, R. A. (2016). *Coğrafya ve ekonomik büyüme ilişkisi panel veri analizi*. (Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale).
- Yıldırım, G. (2022). Mavi ekonomi: Türkiye’nin ABD, Çin, Yunanistan ve Bangladeş ile mukayeseli analizi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 437-451. <https://doi.org/10.33416/baybem.1127254>
- Zakaria, N. M. G. (2012). Moving forward with export oriented shipbuilding industries in Bangladesh. *J. Inst. Eng. India Ser. C*, 93, 373-382. <https://doi.org/10.1007/s40032-012-0034-0>

Avrupa Borsalarında Volatilitenin Kalıcı ve Geçici Bileşenleri

Aykut Karakaya¹, Ali Açıktepe^{2,3}

ÖZET

Finansal piyasalarda bilgi ve yatırımcılar homojen değil heterojendir. Heterojen bir piyasada, piyasa volatilitesi yekpare değil, bileşenlerden oluşur. Volatilitenin bileşenlere ayrılması, volatilitenin hakkında yatırımcılara ilave bilgiler verir. Bu çalışma, kalıcı ve geçici bileşenlerin Borsa İstanbul, Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsası'nın hisse senedi piyasa volatilitesi üzerine etkisini incelemiştir. Çalışma 02/01/2003 ve 30/12/2022 tarihleri arasındaki 20 yıllık dönemi kapsamıştır. Engle ve Lee (1999) tarafından önerilen Component GARCH modeli kullanılarak volatilitenin belirlenmesinde kalıcı ve geçici bileşenlerin etkisi test edilmiştir. Bulgular, Borsa İstanbul'da kalıcı ve geçici bileşenlerin etkili olduğunu, Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsası'nda ise sadece kalıcı bileşenin etkili olduğunu göstermiştir. İlaveten, Frankfurt ve Londra borsaları arasında yüksek volatilitenin ilişkisi tespit edilirken, Borsa İstanbul ve Moskova borsaları arasında düşük volatilitenin ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa borsaları, Volatilitenin, Volatilitenin bileşenleri, CGARCH.

The Permanent and Transitory Components of Volatility in European Stock Markets

ABSTRACT

In financial markets, information and investors are heterogeneous, not homogeneous. In a heterogeneous market, market volatility is not monolithic but has components. The decomposition of volatility into components provides additional information to investors about volatility. This study investigates the impact of permanent and transitory components on the stock market volatility of the Borsa İstanbul, Frankfurt Stock Exchange, London Stock Exchange, and Moscow Exchange. The study covers the 20-year period between 01/02/2003 and 12/30/2022. The impact of permanent and transitory components on the determination of volatility is tested using the Component GARCH model proposed by Engle and Lee (1999). The findings revealed that both permanent and transitory components were effective in determining volatility in Borsa İstanbul, while in Frankfurt Stock Exchange, London Stock Exchange, and Moscow Exchange, only the permanent component had a significant impact. Moreover, there were identified relationships among the volatility components of the stock markets, with a higher relationship observed between

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6491-132X

² Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8273-8126

³ İletişim Yazarı: aliaciktepe@gmail.com

Frankfurt Stock Exchange and London Stock Exchange, and a lower relationship between Borsa Istanbul and Moscow Exchange.

Keywords: *European stock market, Volatility, Volatility components, CGARCH.*

1. GİRİŞ

Günümüzün küresel dünyasında, finansal piyasalar ekonomik faaliyetlerin merkezi olarak önemli bir rol oynar. Finansal piyasalarda gerçekleşen alım satım işlemleri, varlık fiyatlarının belirlenmesi ve yatırımcıların risk ve getiri beklentilerinin karşılaşmasıyla sonucunda oluşur. Finansal piyasalarda işlemler aslında geleceğe yönelik olduğundan doğası gereği risk ve belirsizlik içerir. Piyasa volatilitesi, bunun kapsamlı bir ölçüsüdür ve fiyatların belirli bir zaman diliminde ne kadar değişkenlik gösterdiğini ifade eder. Piyasa volatilitesi, finansal piyasalardaki yatırımcılar ve finansal kurumlar açısından önemlidir. Çünkü riskin değerlendirilmesi, portföy yönetimi stratejilerinin oluşturulması ve finansal araçların fiyatlandırılması gibi konularda kritik bir rol oynar. Bu nedenle, piyasa volatilitesinin doğru anlaşılması ve analiz edilmesi, kararların isabeti açısından son derecede büyük önem taşır.

Finansal piyasalarda, bilginin hızlı ve tam bir şekilde fiyatlara yansıdığı görüşünü Etkin Piyasa Hipotezi (EPH) ortaya koymuştur. EPH'nin temelini ise, bilgi akışının fiyatlara anında yansıdığı ve fiyatların rasgele oluştuğunu söyleyen Rassal Yürüyüşler Teorisi oluşturur. Fama (1965) çalışmasında, Rassal Yürüyüşler Teorisini bir menkul kıymetin fiyat seviyesini bir dizi kümülatif rasgele sayının oluşturduğunu açıklamaktadır. EPH'ye göre ise, herhangi bir zamanda fiyatlar, piyasa katılımcılarının tüm bilgiye erişimi olduğunda adil bir şekilde belirlenir ve bu nedenle fiyat tahminleri yapmak veya piyasayı yenmek imkânsızdır. Yani etkin piyasalarda, piyasa ortalamasının üstünde getiri sağlanamaz.

EPH'ye göre piyasalar zayıf, yarı güçlü ve güçlü form olarak üç gruba ayrılmaktadır (Fama, 1970, s. 383). Etkin piyasaların zayıf formunda, geçmiş piyasa verileri fiyatlara anında yansıdığı için yatırımcılar bu bilgilere dayanarak normal üstü getiri elde edemezler. Yarı güçlü formdaki piyasalarda ise kamuya açıklanan bilgiler fiyatlara dahil edildiğinden yatırımcılar bu bilgilere dayanarak normal üstü getiri elde edemezler. Son olarak güçlü formda piyasalarda ise kamuya açıklanan veya açıklanması beklenen tüm bilgiler anında fiyatlara yansıdığından yatırımcılar bu bilgileri kullanarak normal üstü getiri sağlayamazlar.

EPH'ye alternatif olan Heterojen Piyasalar Yaklaşımı, piyasalarda bilginin eşit dağılmadığını ve katılımcıların farklı bilgiye ve beklentilere sahip olduğunu ileri sürer. Piyasadaki katılımcıların yatırım hedefleri, yatırım süreleri ve yatırım stratejileri farklı olabilmektedir (Tayal, 2009, s. 15). Bu durum, piyasada farklı bilgi setine dayalı olarak farklı fiyatları kabul etme eğiliminde olan heterojen katılımcı toplulukları oluşturmaktadır. Ayrıca, bu katılımcılar farklı analiz yöntemleri ve modeller kullanarak bilgiyi değerlendirmekte ve farklı beklentilere sahip olabilmektedirler.

Homojen bir piyasada, rasyonel beklentiye sahip yatırımcıların olması, fiyatların "gerçek piyasa değeri" olarak kabul edilen değere daha hızlı ulaşmasına yol açar. Bu nedenle, volatilité, piyasa değeri ve işlem hacmiyle negatif bir ilişkiye sahip olmaktadır. Yani, piyasada daha fazla yatırımcı olduğunda volatilité azalmaktadır. Heterojen piyasalarda ise, farklı yatırımcılar muhtemelen farklı fiyatlarda işlem yapmaya razı olur ve işlemlerini farklı piyasa koşullarında gerçekleştirmeye karar verirler. Başka bir deyişle volatilité yaratırlar. Bu, volatilitenin piyasa değeriyle pozitif korelasyon gösterebileceğini ifade etmektedir (Müller vd., 1993, s. 12). Ayrıca, bilgi akışındaki heterojenlik, fiyat değişimlerinin belirli bir zamanda daha hızlı veya yavaş gerçekleşmesine neden olabilmektedir. Bu da volatilitéyi artırmaktadır. Heterojen piyasalarda, piyasa yatırımcılarının farklı işlem sıklığı ve stratejilere sahip olmaları nedeniyle fiyatlar daha hızlı veya yavaş değişebilmektedir.

Piyasa volatilitésinin tek bir boyuttan oluşan homojen bir yapı yerine, farklı bileşenlere ayrılabilen heterojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Piyasa volatilitésinin bileşenlere ayrılması konusunu inceleyen araştırmalar vardır (Ghose ve Kroner, 1996; Müller vd., 1997; Andersen ve Bollerslev, 1997a, 1997b; Engle ve Lee, 1999). Bu çalışmalar, yüksek frekanslı verilere sahip heterojen piyasalarda volatilité bileşenlerinin var olabileceği fikrini benimsemektedir. Bu yaklaşımlarda hem kısa hem de uzun dönemli volatilité etkilerini içerebilen volatilité bileşenlerinin varlığı incelenmektedir (Zaraour ve Siroopoulos, 2008, s. 1).

Müller vd. (1997) ise heterojen volatilité yapısının heterojen yatırımcılardan kaynaklandığını söylemektedir. Piyasa katılımcıları farklı zaman anlayışlarına sahiptir. Kısa vadeli yatırımcılar piyasayı daha yüksek frekansta değerlendirir ve uzun vadeli yatırımcılardan daha kısa süreli bir hafızaya sahiptir. Bu durum, iki bileşenden oluşan volatilité yapısını oluşturmaktadır (Zaraour ve Siroopoulos, 2008, s. 1).

Engle ve Lee (1999) tarafından önerilen koşullu varyans modelinde ise volatilitenin bileşenleri incelenmiştir. Modelde, "kalıcı" ve "geçici" olmak üzere iki bileşen tanımlanır. Dar anlamda kalıcı bileşen, serinin trendini temsil ederken, geçici bileşen ise kısa vadeli dalgalanmaları ifade etmektedir. Geniş anlamda ise kalıcı bileşen, volatilitenin belirli bir ortalamaya dönme (mean-reversion) eğiliminde olduğunu gösterir. Volatilitenin gelecekteki değişimlerini tahmin etmek için kullanılmaktadır. Geçici bileşen ise, volatilitenin anlık olaylara veya haberlere verdiği tepkiyi yansıtır. Volatilitenin kısa süreli değişimlerini ve kısa vadeli volatilité şoklarını yakalar. Modelde volatilité bileşenleri doğrudan belirli yatırımcı grubuyla ilişkilendirilmemektedir. Burada, volatilitenin farklı faktörlerden kaynaklanan uzun vadeli ve kısa vadeli etkilerini ayırıştırma yoluyla volatilitéyi daha ayrıntılı analiz etme imkânı ortaya konmuştur.

Bu çalışmada, "Borsalarda volatilitenin kalıcı ve geçici bileşenlerinden hangisi volatilité üzerinde belirleyicidir?", "Borsalar arasındaki volatilité ilişkisi var mıdır?" ve "Borsalar arasındaki volatilité ilişkisinin kaynağı kalıcı ve geçici bileşenden hangisidir?" sorularına

cevaplar aranmıştır. Çalışmanın motivasyonunu oluşturan bu sorulara aşağıda ifade edildiği gibi cevaplar aranmıştır.

Volatilitenin kalıcı ve geçici bileşenlerinin belirlenmesi borsalar, varlıklar ve yatırımcılar açısından volatilitenin daha iyi anlaşılmasına imkân verir. Çünkü piyasada, varlık veya yatırımcı davranışları zaman içerisinde değişebilmektedir. Kısa ve uzun dönemlerde davranış biçimleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılığın ortaya konması kararların ve ön görülerin isabeti açısından önemlidir. Bu çalışmayla, karşılıklı güçlü ekonomik ilişkileri olan Almanya, İngiltere, Rusya ve Türkiye'deki borsaların volatilitate bileşenlerinin tahmini amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Frankfurt Borsası, Londra Borsası, Moskova Borsası ve Borsa İstanbul'u en iyi temsil eden hisse senedi piyasa endekslerinin 02.01.2003 - 30.12.2022 tarihleri arasındaki ABD Dolarıyla hesaplanmış günlük getirileri CGARCH modeliyle analiz edilmiştir. Bu çalışma, ekonomik ilişkileri güçlü ülkelerin borsalarının volatilitate bileşenlerini kalıcı ve geçici bileşenlere ayırarak, volatilitenin belirlenmesinde etkili olan bileşeni belirlemeye odaklanmaktadır. Çalışma volatilitenin anlaşılması ve tahmininde farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışmadan, borsaların volatilitate bileşenleri arasındaki ilişkiyi, küresel ekonomik bağlantıları anlama ve olası riskleri değerlendirmede anlamlı bir perspektif sunması beklenmektedir.

Çalışma altı bölümden oluşmuştur. İkinci bölümde konu hakkındaki literatür bilgileri sunulmuştur. Üçüncü bölümde araştırma verisi ve dördüncü bölümde analiz yöntemi açıklanmıştır. Beşinci bölümde araştırma bulguları yer almıştır. Son bölümde ise, sonuç ve öneriler verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Finansal piyasalarda bilgi veya yatırımcıların homojen olmayıp, heterojen olması durumunda piyasa volatilitésinin yekpare olması beklenemez. Dolayısıyla, volatilitenin bileşenlere ayrılması söz konusu olur. Volatilitenin kalıcı ve geçici olmak üzere ikiye ayıran literatürdeki çalışmalar hakkında bilgiler aşağıda verilmiştir.

Finansal piyasalarda volatilitenin bileşenlere ayrıldığı literatürdeki araştırmaların hisse senedi, tahvil gibi menkul kıymet piyasasının yanında türev ürünleri piyasasını, ticaret (veya emtia) piyasasını, döviz piyasasını, kıymetli madenler piyasasını konu alan geniş bir yelpazeye yayıldığı gözlenmiştir. İlaveten, çalışmalarda kullanılan analizler; yatay kesit analizlerinden Çok Faktörlü Modelin yanında zaman serisi analiz yöntemlerinden Stokastik Volatilitate, Hata Düzeltme Modeli ve CGARCH modeli gibi farklı analizler kullanılmıştır. Son dönem çalışmalarda CGARCH modelinin daha fazla tercih edildiği gözlenmiştir. Tablo 1'de çalışmalar özet biçimde sunulmuştur.

Türev piyasalarda volatilitate bileşenleri ile ilgili çalışmalardan örnekler vermek gerekirse, Xu ve Taylor (1994) Filipinler'deki opsiyon fiyatlarının vade yapısındaki değişimi Kalman Filtre yöntemiyle incelemiştir. Kısa ve uzun dönem bileşenlerinin eğimlerinin farklı olduğunu bulmuşlardır. Christoffersen ve ekibi (2008) ise S&P 500 alım opsiyonlarını değerlemek için kısa ve uzun dönem olmak üzere iki bileşenli bir model

önermişlerdir. Bu model, Engle ve Lee (1999) modeline benzemektedir. Analize göre iki bileşenli modelin daha iyi performans gösterdiği ve böylece kısa ve uzun vadeli opsiyonlar birlikte modellenmiştir.

Tablo 1. Volatilitiyi Bileşenlere Ayıran Çalışmalar

Yazar(lar) ve Tarih	Ülke (Endeks)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Beveridge ve Nelson (1981)	ABD Doları	1947-1977	Stokastik Volatilité	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Xu ve Taylor (1994)	Filipinler Opsiyon Piyasası	1985-1989	Kalman Filtre	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Arize & Malindretos (1998)	Avusturalya ve Yeni Zelanda	1973-1992	ECM	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Engle & Lee (1999)	ABD ve Japonya	1941-1991	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Chen & Shen (2004)	Tayvan	1988-2004	GARCH-Jump	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Anê (2006)	Hong Kong Borsası	1990-2004	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Christoffersen vd. (2008)	S&P 500 Alım Opsiyonu	1990-1996	CGARCH	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Adrian & Rosenberg (2008)	CRSP	1962-2005	Çok Faktörlü Model	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Zarour & Sriopolus (2008)	9 Orta Doğu Ülkesi	1992-2005	CGARCH	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Guo & Neely (2008)	19 Ülke Piyasası	1974-2003	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Liow & Ibrahim (2008)	12 Ülke Piyasası	1984-2006	CGARCH	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Kang vd. (2009)	Petrol Piyasaları	1992-2006	CGARCH, FIGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Torun & Demireli (2010)	Türkiye ve İngiltere	2003-2009	CGARCH	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Charteris & Strydom (2011)	ABD ve Güney Afrika	1996-2008	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Strydom & Charteris (2011)	5 Afrika ülkesi	1994-2010	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Wang & Guo (2014)	Çin	1990-2011	CGARCH-Jump	Kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir.
Gutiérrez vd. (2017)	Latin Amerika ülkeleri	1992-2014	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Chao (2018)	Tayvan ve ABD	1991-2017	GARCH-MIDAS	Geçici bileşen belirleyicidir.

Bhar & Dar (2019)	Çin ve Hindistan	2010-2018	CGARCH	Kalıcı bileşen belirleyicidir.
Zivkov vd. (2020)	Petrol Piyasası ve Emtia Piyasası	2006-2019	CGARCH	Geçici bileşen belirleyicidir.

Döviz piyasasıyla ilgili örnek çalışmalara değinmek gerekirse, Beveridge ve Nelson (1981) ABD dolarının volatilitisini kalıcı ve geçici bileşenlere ayırmıştır. Kalıcı bileşen tesadüfi yürüyüş ve geçici bileşenin ortalaması sıfır olan durağan özellik sergilediğini tespit edilmiştir. Arize ve Malindretos (1998) ise Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki döviz kuru volatilitisinin dış ticaret hacmine etkisini incelemiştir. Döviz kuru volatilitisinin her iki ülkenin ihracat akışları üzerinde kısa dönemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chen ve Shen (2004) çalışmasında ise Tayvan döviz kuru üzerinde günlük verilerle finansal varlık fiyatlarının zamanla değişen koşullu volatilitisini araştırmıştır. Döviz kuru volatilitesinde kalıcı ve geçici bileşenlerin etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Ticaret (veya emtia) piyasasına, ham petrolü konu alan Kang, Kang ve Yoon (2009) çalışmalarında, BRENT, Dubai ve WTI ham petrol piyasalarının volatiliteleri incelemiştir. 1992-2006 yılları arasında günlük piyasa verileri üzerinden yapılan araştırmada, CGARCH ve FIGARCH modellerinin ham petrol fiyatlarının volatilitisini tahmin etmek için en iyi modeller olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu modellerin analizine dayanarak, ham petrol fiyatlarının volatilitesinde kalıcı bileşenin etkili olduğu, geçici bileşenin ise etkili olmadığı bulunmuştur.

Kıymetli madenler piyasasına Torun ve Demireli (2010) tarafından yapılan çalışma örnek olarak gösterilebilir. Torun ve Demireli (2010) çalışmasında, 2003-2009 döneminde Türkiye ve İngiltere'deki serbest piyasa altın fiyatlarını ele almışlardır. CGARCH modeli ile yapılan analizde, serbest piyasa altın fiyatlarının volatilitesinde hem geçici hem de kalıcı volatilitite bileşeninin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Engle ve Lee (1999), hisse senedi piyasa volatilitisini incelemek için Component-GARCH modelini kullanmıştır. Araştırmalarında, S&P 500, CRSP, NIKKEI endeksleri ve Dow Jones Sanayi Endeksi'ndeki 14 hisse senedi üzerinde çalışmışlardır. Uzun dönemli bileşenin (trendin) hisse senedi getiri volatilitesinde etkili olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, 1987 çöküşünün borsa volatilitesi üzerinde geçici bileşenin (kısa dönem) etkisi olduğunu gözlemlenmiştir.

Anê (2006) çalışmasında, Hong Kong Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören hisse senetlerinin volatilitesi analiz edilmiştir. Volatilitite analizinde C-GARCH modeli kullanılmıştır. Araştırma, Ocak 1990 ile Aralık 2004 arasındaki günlük verileri üzerinde yapılmıştır. CGARCH analizi sonucunda, trendin yüksek kalıcılığa sahip olduğu ve piyasa bilgisinin trend üzerinde yumuşak bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Geçici bileşenin ise hisse senedi piyasası üzerine pek bir etkisinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Adrian ve Rosenberg (2008), hisse senedi piyasa volatilitelerini kısa ve uzun dönem bileşene ayırmış ve volatilitenin fiyatlandırılması için araştırılmıştır. Araştırmada, 1962-2005 döneminde Menkul Kıymetler Araştırma Merkezi (CRSP) portföy getirisi kullanılmıştır. Risksiz faiz oranı olarak üç aylık hazine faiz oranı alınmıştır. Piyasa portföyü volatilitesi kısa ve uzun dönem olarak yatay kesit Üç Faktörlü Fiyatlama Modeli ile piyasa volatilitesi kısa ve uzun dönem ayrıştırılmıştır. Volatilitenin uzun ve kısa dönem bileşenlerinin etkilediği elde edilmiştir.

Zarour ve Bashar (2008) çalışmasında, Abu Dabi, Bahreyn, Dubai, Filistin, Kuveyt, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan ve Umman borsalarının hisse senedi piyasa endekslerinin volatilitelerini incelemiştir. CGARCH modeliyle endeksler, 1992-2005 dönemini kapsayan günlük veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmada, geçici bileşenin etkisi olduğuna ve Ürdün, Umman ve Suudi Arabistan piyasalarının kalıcı volatilitenin bileşenine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Guo ve Neely (2008) tarafından yapılan kapsamı geniş çalışmada, Avusturya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Hong Kong, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, Singapur, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, ABD ve CRSP piyasalarının risk-getiri ilişkisi incelenmiştir. Çalışma, günlük ve haftalık verilerle gerçekleştirilmiştir. Bulgular, kalıcı bileşenin volatilitenin önemli ölçüde belirlediğini, geçici bileşenin volatilitenin belirleyemediği sonucunu göstermiştir.

Liow ve Ibrahim (2008) çalışmalarında, uluslararası gayrimenkul piyasasının volatilitenin bileşenlerini değerlendirmiştir. Çalışmada Avusturya, Kanada, Fransa, Almanya, Hong Kong, Japonya, Hollanda, Singapur, İsveç, İsviçre, İngiltere ve ABD piyasalarındaki 1984-2006 dönemi gayrimenkul fiyat endekslerinin aylık verilerini kullanmıştır. Gayrimenkul endeksinin volatilitenin bileşeninde trendin yüksek düzeyde kalıcılığa sahip olduğunu, geçici bileşeninde dış şoklara güçlü tepki verdiği sonucuna varmışlardır.

Charteris ve Strydom (2011) yaptıkları çalışmada, ABD ve Güney Afrika hazine bonoları ile hazine tahvillerinin getiri volatilitelerini incelemiştir. Analizde hem Güney Afrika hem de ABD devlet tahvilleri için kalıcı bileşenin geçici bileşene göre daha güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Charteris ve Strydom (2011) yaptıkları çalışmada, ABD ve Güney Afrika hazine bonoları ile hazine tahvillerinin getiri volatilitelerini incelemiştir. Analizde hem Güney Afrika hem de ABD devlet tahvilleri için kalıcı bileşenin geçici bileşene göre daha güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Strydom ve Charteris (2011) çalışmasında, Gana, Kenya, Mauritius, Güney Afrika ve Zambiya ülkelerinin 3 aylık hazine bonolarının getirileri incelemiştir. Analiz sonucunda, ülkelerin hazine bonolarının volatilitesi üzerinde kalıcı bileşenin, geçici bileşene göre daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Wang ve Guo (2014) çalışmada, Çin hisse senedi piyasasının volatilitenin kalıcı ve geçici bileşenleri ile volatilitenin sızramalarının varlığı araştırılmıştır. İncelenen 1990-2011 yılları

arasındaki günlük verilerin analizinde, Çin hisse senedi piyasasının volatilitesinde hem kalıcı hem de geçici volatilitite bileşenlerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gutiérrez, Calisto ve Salgado (2017) araştırmalarında, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Peru ve Meksika ülkelerinin hisse senedi piyasa getirilerinin geçici ve kalıcı bileşenlerini incelemiştir. Bulgular, hisse senedi getiri volatilitesinde uzun dönemli yapının kısa dönemli yapıdan daha etkili olduğunu göstermektedir.

Chao (2018) tarafından yapılan araştırmada Tayvan hisse senedi piyasasında volatilitedeki kalıcı ve geçici bileşenleri ABD hisse senedi piyasası volatilitésinin kalıcı ve geçici bileşenlerinin etkileri incelenmiştir. 1991-2017 döneminin aylık verileri ele alınmıştır. Tayvan hisse senedi volatilitésini üzerine ABD hisse senedi piyasası volatilitésinin kalıcıdan ziyade geçici bileşenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bhar ve Dar (2019) çalışmasında, 2010-2018 döneminde Hindistan ve Çin devlet tahvili getirilerindeki volatilitite kalıcılığı araştırılmıştır. Günlük veriler kullanılarak 10 yıllık devlet tahvili getirileri CGARCH modeliyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucu, devlet tahvili volatilitésini üzerinde volatilitenin kalıcı bileşeninin güçlü bir etkiye sahip olduğunu, geçici bileşenin etkisinin ise daha zayıf olduğunu göstermiştir.

Zirkov vd. (2020) araştırmasında, Brent petrol vadeli işlemler piyasası ile 4 tarımsal emtia olan mısır, buğday, soya fasulyesi ve kanolaya yönelik kalıcı ve geçici yayılma etkilerini incelemiştir. Petrol piyasasının geçici etkisi tarımsal emtialar üzerine daha etkili olduğu ve kısa süreli bilgi akışının temel faktörlere göre daha fazla etkiye sahip olduğunun sonucuna ulaşılmıştır.

Boyd vd. (2022) çalışmasında, 1990-2016 yılları arasında ham petrol vadeli işlemlerinde volatilitenin risk primini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Getiri ile risk primleri arasında 2005 yılı öncesinde önemli bir pozitif ilişkinin olduğunun, sonrasında ise negatif ilişki olduğunun sonucuna ulaşılmıştır. Volatilitenin geçici bileşeni, kalıcı bileşeninden daha önemli olduğu tespit etmişlerdir.

Zivkov vd. (2023) yaptıkları çalışmada, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Rusya ve Türkiye ülkelerindeki hisse senetleri ve döviz kuru piyasaları arasındaki çift yönlü volatilitite etkisini incelemiştir. Seçilen ülkeler arasında çift yönlü volatilitite aktarımının olduğu ve buna karşın döviz kurundan hisse senetlerine olan etkinin hem geçici bileşeni hemde kalıcı bileşeni diğer yöne göre daha güçlü olduğu sonucuna varmışlardır.

3. ARAŞTIRMA VERİSİ

Araştırma verisi, Avrupa'nın önce gelen ülkelerinin menkul kıymetler borsalarının 3 Ocak 2003 tarihinden 30 Aralık 2022 tarihine kadar günlük frekansta toplam 5216 gözlemini kapsamaktadır. Bu araştırmada ele alınan endeksler, Borsa İstanbul, Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsası'nın hisse senedi piyasa endeksleridir. Çalışmada borsalar Borsa İstanbul BİST 100, Frankfurt Borsası DAX 30, Londra Borsası

FTSE 100 ve Moskova Borsası RTSİ endeksiyle yer almıştır. İlgili endekslerin günlük değerleri investing.com web sitesinden elde edilmiştir. Verilerin birimi ABD Dolarıdır. Endekslerin logaritma farkı alınıp günlük getiri oranı elde edilmiştir. Borsaların günlük getiri oranı analize sokulmuştur.

Türkiye'nin tek menkul kıymetler borsası olan Borsa İstanbul'da 2023 yılı itibariyle 538 şirketin hisseleri işlem görmektedir. Borsa İstanbul'da BİST 100, BİST 30, sektör endeksleri gibi çok sayıda endeks hesaplanmaktadır. Frankfurt Borsası, Almanya'nın en büyük menkul kıymetler borsasıdır. 2023 yılı itibariyle 433 şirketin hisseleri borsada işlem görmektedir. DAX, MDAX, SDAX gibi önemli endeksler, borsanın önemli şirketlerin performansını takip etmek için kullanılan göstergelerdir. Londra Borsası, İngiltere'nin en büyük menkul kıymetler borsası olup 1801 yılında kurulmuştur. 2023 yılında yaklaşık 1900 şirketin hisseleri işlem görmektedir (statista.com). FTSE 100, FTSE 250 gibi önemli endeksler borsanın performansının göstermesi amacıyla hesaplanmaktadır. Moskova Borsası, Rusya'nın en büyük menkul kıymetler borsasıdır ve yaklaşık 828 şirketin hisseleri işlem görmektedir. MOEX Rusya Endeksi, RTS Endeksi, MICEX 10 Endeksi gibi önemli endekslere sahiptir. BİST 100, DAX, FTSE 100 ve RTSİ endeksleri incelenen borsaların performansını en iyi yansıtan endekslerdir.

Dünya borsalarının piyasa değeri 2022 yılı itibariyle yaklaşık 102 trilyon dolardır (world-exchange.org). Londra Borsası piyasa değeri 3,66 trilyon dolar piyasa değeriyle sekizinci sıradadır (caproasia.com). Frankfurt Borsası'nın piyasa değeri 2,28 trilyon dolarla onuncu sıradadır. Moskova Borsası'nın piyasa değeri 694 milyar dolarla on altıncı sıradadır. Borsa İstanbul 330 milyar dolar piyasa değeriyle ise yirmi beşinci sıradadır (data.worldbank.com). Çalışmada incelenen borsaların piyasa değeri dünya borsaları piyasa değerinin yaklaşık %7'sidir. İşlem hacmi açısından ise, Londra Borsası üçüncü sıradadır. 2023 yılı verilerine göre, Frankfurt Borsası İşlem hacmi 1,1 trilyon dolardır. Borsa İstanbul son dönemlerde işlem hacminde ciddi artışlar kaydetmiş ve 2023 yılında 1,3 trilyon dolar seviyesini zorlamıştır. Moskova Borsası işlem hacmi yaklaşık 240 milyar dolardır (SPK, 2023)

Türkiye, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı ekonomik ilişkiler güçlüdür. Türkiye ihracatında Almanya birinci, İngiltere dördüncü ve Rusya sekizincidir. Türkiye'nin ithalatında Rusya birinci, Almanya üçüncü ve İngiltere on birincidir. Almanya'nın dış ticaret hacminde İngiltere, Rusya ve Türkiye ilk yirmidedir. İngiltere'nin dış ticaretinde Almanya ilk ikide, Türkiye ve Rusya ilk yirmi ülke arasındadır. Rusya'nın dış ticaretinde yıllar itibariyle değişiklikler gözlenirse de genel olarak Almaya, Türkiye ve İngiltere ilk on ülke arasında yer almıştır (Ticaret Bakanlığı, 2023). Bu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler Avrupa'nın diğer ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin ortalamasından çok daha güçlüdür.

4. ANALİZ YÖNTEMİ

Araştırmada günlük BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ getiri oranları volatilitelerinin analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, getiri oranlarının sahte

regresyon sorununa karşın birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testleri en yaygın olarak kullanılan analizlerinden ADF (1979), PP (1988) ve KPSS (1992) birim kök testleriyle gerçekleştirilmiştir. ADF (1979) ve PP (1988) birim kök testlerinde getiri oranlarının birim köke sahip olduğu yani durağan olmadığı yönündeki H_0 hipotezi test edilmiştir. KPSS (1992) testiyle, getiri oranlarının birim köke sahip olmadığı yani durağan olduğu yönündeki H_0 hipotezi sınanmıştır.

İkinci aşamada, getiri oranlarındaki otokorelasyon ve ARCH etkisi incelenmiştir. Otokorelasyonun varlığı Ljung ve Box (1978) Q Testi ve ARCH etkisi ARCH-LM (1982) Testi ile gerçekleştirilmiştir. Bir portmanto testi olan Q Testi getiri oranlarının hata terimlerinde ve hata terimleri karelerinde otokorelasyon olduğu yönündeki H_0 hipotezi sınanmıştır. Lagrange Çarpan Testi olan, ARCH Testi getiri oranlarının hata terimlerinin karelerinin gecikmeleri arasındaki varyansın sabit (homoscedasticity) olmadığını öne süren H_0 hipotezi sınanmıştır. Durağan, otokorelasyon ve değişken varyansın (heteroskedasticity) varlığı halinde bu varsayımları dikkate aldığından ARCH ailesindeki yöntemlerle analizler gerçekleştirilmektedir.

Üçüncü aşamada, getiri oranlarındaki volatiliteler simetrik mi yoksa asimetric mi olduğunun tespiti amacıyla Engle ve Ng (1993) tarafından geliştirilen asimetri tanı testleri uygulanmıştır. Engle ve Ng (1993) tarafından volatiliteler asimetrisinin tespiti amacıyla teklif edilen asimetri testleri; işaret asimetrisi, negatif değer asimetrisi, pozitif değer asimetrisi ve bunların toplamı olan bileşik asimetriden oluşmaktadır. Asimetric olmadığı yönündeki H_0 hipotezi kabul edildiğinde simetrik, kabul edilmediğinde ise asimetric özelliği dikkate alan yöntemle analizler yapılmaktadır.

Dördüncü aşamada durağan, ARCH etkisine sahip, simetrik (asimetric) olan volatilitenin kalıcı ve geçici bileşenleri ayırmaya imkân veren CGARCH modeliyle borsaların getiri oranları analiz edilmiştir. Finansal zaman serisinde tipik olarak düşük (yüksek) volatilitenin ardından yüksek (düşük) volatiliteler gelmektedir. Buna volatiliteler kümelenmesi denmektedir (Engle, 2001, s. 158). Finansal zaman serilerinde zamanla değişen varyansın tahmini amacıyla Engle (1982) tarafından Otoregresif Koşullu Değişken Varyans (ARCH) modeli geliştirilmiştir. Bollerssev (1986) ARCH modelinin volatiliteleri daha iyi yakalayabilmesi için GARCH modelini önermiştir. ARCH ve GARCH modelleriyle finansal zaman serilerindeki volatiliteler dinamik biçimde ortaya konmaktadır. Koşullu volatiliteler ölçüm aracı olarak, bu modeller portföy seçimi, risk analizi ve türev fiyatlandırması gibi konularda yaygın olarak kullanılmaktadır. Literatürde ARCH ailesinde simetrik, asimetric, tek değişkenli ve çok değişkenli gibi çok sayıda model yer almaktadır. Bu çalışmanın amacına uygun olan volatiliteleri kalıcı ve geçici bileşen olarak ayırabilen Component GARCH (CGARCH) modeliyle getiri oranlarının volatilitesi tahmin edilmiştir. Volatiliteler tahminin gerçekleştirildiği CGARCH modeli hakkında bilgiler aşağıda sunulmuştur.

GARCH modeli, koşullu varyans denkleminde gecikmeli koşullu varyansı dahil etmek suretiyle zaman içinde değişken varyansı açıklamaktadır. GARCH modeli, sadece geçmiş

hatalara bağlı olarak koşullu varyansın değişebileceğini kabul eden ARCH modelini kapsar ve daha esnek bir gecikme yapısına izin verir (Bollerslev, 1986). Koşullu değişken varyans modellerinin temel nitelikteki modeli olan GARCH modeli aşağıda gösterilmiştir. Aşağıda (1), (2) ve (3) nolu denklemler sırasıyla volatilitenin tahmin edildiği GARCH (1,1) modelinin pür koşullu ortalama ve pür koşullu varyans formülleri sunulmuştur:

$$r_t = \phi_0 + u_t \quad (1)$$

$$u_t = h_t^{1/2} \varepsilon_t \quad (2)$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \beta_1 h_{t-1}^2 \quad (3)$$

Denklem (1) pür koşullu ortalama denklemi ve (2) nolu denklem hata teriminin niteliğini vermektedir. Denklem (3) koşullu varyans denklemi olmak üzere u_{t-1}^2 ARCH sürecinin tahmincisi yani hata terimi karesinin gecikmeli değeri, h_{t-1}^2 GARCH sürecinin koşullu varyansının gecikmeli değeridir.

CGARCH modeli, GARCH modelinin bir uzantısı olarak ortaya çıkarılmıştır (Ané, 2006). Model bireysel hisse senedi ve endeks volatilitelerinin incelenmesi yanında endeks ve bireysel hisse senedi arasındaki volatiliteler ilişkisinin incelenmesinde de kullanılmaktadır. CGARCH modeli, volatiliteleri uzun dönemli (kalıcı) ve kısa dönemli (geçici) olmak üzere iki bileşene ayırabilmektedir. Kalıcı bileşen, volatilitedeki trendi veya ortalama değeri temsil ederken, geçici bileşen volatilitedeki kısa vadeli dalgalanmaları (şokları) yakalamaktadır (Engle ve Lee, 1999).

CGARCH modelinin aşağıdaki (4) nolu denklemle volatilitenin geçici bileşeni (5) nolu denklemle ise kalıcı bileşeni sunulmuştur:

$$q_t = \omega + \rho(q_{t-1} - \omega) + \phi(u_{t-1}^2 - \sigma_{t-1}^2) \quad (4)$$

$$\sigma_t^2 - q_t = \alpha_1(u_{t-1}^2 - q_{t-1}) + \beta_1(\sigma_{t-1}^2 - q_{t-1}) \quad (5)$$

(4) nolu denklemde ω , sabit terimi ifade eder. Sabit terimin bir önceki döneme göre farkı olan $(q_{t-1} - \omega)$ ise sabit terimin bir önceki döneme olan farkı gösterir ve volatilitenin ortalamadan sapmasını ifade eder. ρ parametre katsayısı kalıcı etkiyi ve trendin ortalamaya dönme hızını gösterir. ϕ parametre katsayısı trendde sapma olup olmadığını verir. Yani volatilitede zaman içerisindeki değişimi göstermektedir.

(5) nolu denklemde ise geçici volatiliteler verilmektedir. Yani $\sigma_t^2 - q_t$, getiri varyansından getiri değeri çıkararak volatilitenin anlık değişimleri temsil edilmektedir. α_1 parametre katsayısı ARCH etkisi olarak volatilitenin geçmiş şoklara duyarlılığını, β_1 parametre katsayısı ise GARCH etkisi olarak volatilitenin gecikmelerine olan duyarlılığını göstermektedir.

Volatiliteler yapılarının dinamikleri oldukça açıktır. İlk olarak, geçici volatiliteler bileşeni, eğer $0 < (\alpha + \beta) < 1$ koşulu sağlanıyorsa, kısa dönemdeki volatilitenin geçici dalgalanmaları

zamanla azalmaya yönelik bir eğilim göstermektedir. İkinci olarak, kalıcı volatilitite bileşeni, otoregresif bir süreçle zaman içinde değişim gösterir. Eğer $0 < \rho < 1$ koşulu sağlanıyorsa, uzun dönemdeki volatilitenin belirli bir düzeye ulaşacağını gösterir. Eğer ρ 1'e yakınsa volatilitiyi belirleyen kısa dönem değil trenddir. $\rho = 1$ ise volatilitite uzun dönem volatilitiyle yani trendiyle bütünleşir. Son olarak, uzun dönemli yapının (trend), kısa dönemli yapıya göre daha yavaş ortalamaya döndüğü varsayılmaktadır. Uzun dönemli yapı, kısa dönemli yapıdan daha dirençlidir. Dolayısıyla, $0 < (\alpha + \beta) < \rho < 1$ koşulu sağlanmalıdır (Engle ve Lee, 1999: 478).

CGARCH modeline volatilitite asimetrisi etkisini gösteren terim eklenirse kalıcı volatilitiyi veren denklemde bir değişiklik olmaz. Asimetri etkisi sadece geçici volatilitiyi veren denkleme eklenir. Aşağıdaki (6) nolu denklem asimetri etkisini yakalamak amacıyla oluşturulan kısa dönem volatilitiyi göstermektedir:

$$\sigma_t^2 - q_t = \alpha_1(u_{t-1}^2 - q_{t-1}) + \gamma[I_{t-1}(u_{t-1}^2)] + \beta_1(\sigma_{t-1}^2 - q_{t-1}) \quad (6)$$

$$I_{t-1} = \begin{cases} 0, & \varepsilon_{t-1} \geq 0 \\ 1, & \varepsilon_{t-1} < 0 \end{cases} \quad (7)$$

Burada γ volatilitedeki kısa dönemli sapmaların asimetrik özelliğini verir. $\gamma > 0$ ise, kötü yani olumsuz haberin kısa dönemli şok üzerindeki etkisinin iyi haberden daha fazla olduğu anlamına gelir. (6) nolu denklemde ikinci terimle kukla değişken hata terimlerinin karesiyle çarpılıp, asimetri etki ortaya konur. Asimetri için (7) nolu denklemde TGARCH modelindeki gibi kukla değişken oluşturulur.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

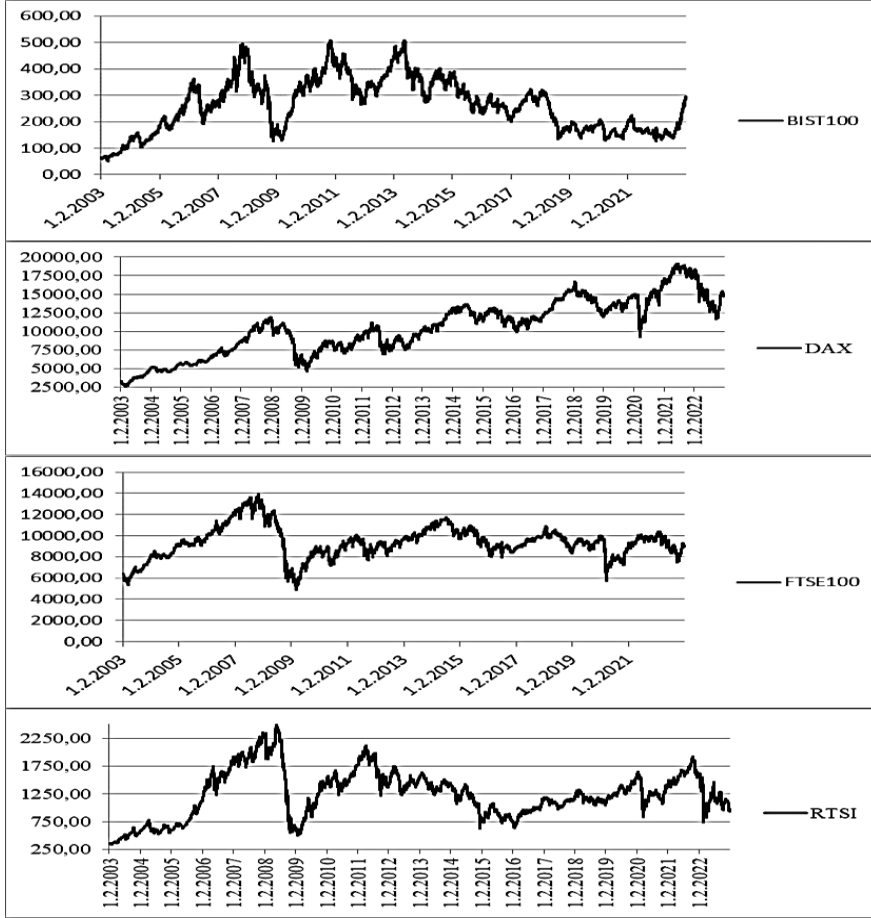
Araştırmanın bulguları aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur. İlk başlıkta borsaların endeksleri ve volatilitelerinin yol zaman şekilleri verilmiştir. İkincisinde, borsa volatilitelerinin istatistiksel özellikleri ve asimetri testi sonuçları yer almıştır. Üçüncüsünde, volatilitelerin GARCH modeliyle tahmin sonuçları gösterilmiştir. Son başlıkta, volatilitenin bileşenlere ayrımı amacıyla yapılan CGARCH modeli tahmin sonucu ve volatilitite bileşenlerinin yol zaman analizi ve korelasyonları vardır.

5.1. Endeks ve Volatilitelerdeki Gelişmeler

Aşağıdaki Şekil 1'de görülen BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ borsalarının hisse senedi piyasa endekslerinde, 2008-2010 yılları arasında küresel finansal kriz kaynaklı keskin düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşlerin ardından DAX endeksinde yükseliş, FTSE100 endeksinde yatay, BİST100 ve RTSİ endekslerinde ise aşağı yönlü trend yaşanmıştır. 2011-2016 yılları arasında birkaç defa aralıklarla ortaya çıkan Avrupa borç krizinin etkisi çarpıcı biçimde, DAX ve FTSE100 endekslerine kıyasla BİST100 ve RTSİ endekslerinde daha fazla gözlenmiştir. 2016 yılındaki Brexit'ten sadece FTSE endeksi etkilenmiştir. COVID-19 küresel salgını nedeniyle 2020 yılında yaşanan olumsuzluk etkileri ise BİST100 endeksine göre DAX, FTSE100 ve RTSİ endekslerinde daha fazla görülmüştür. 2022 yılında patlak veren Rusya-Ukrayna savaşıyla RTSİ, DAX ve FTSE100

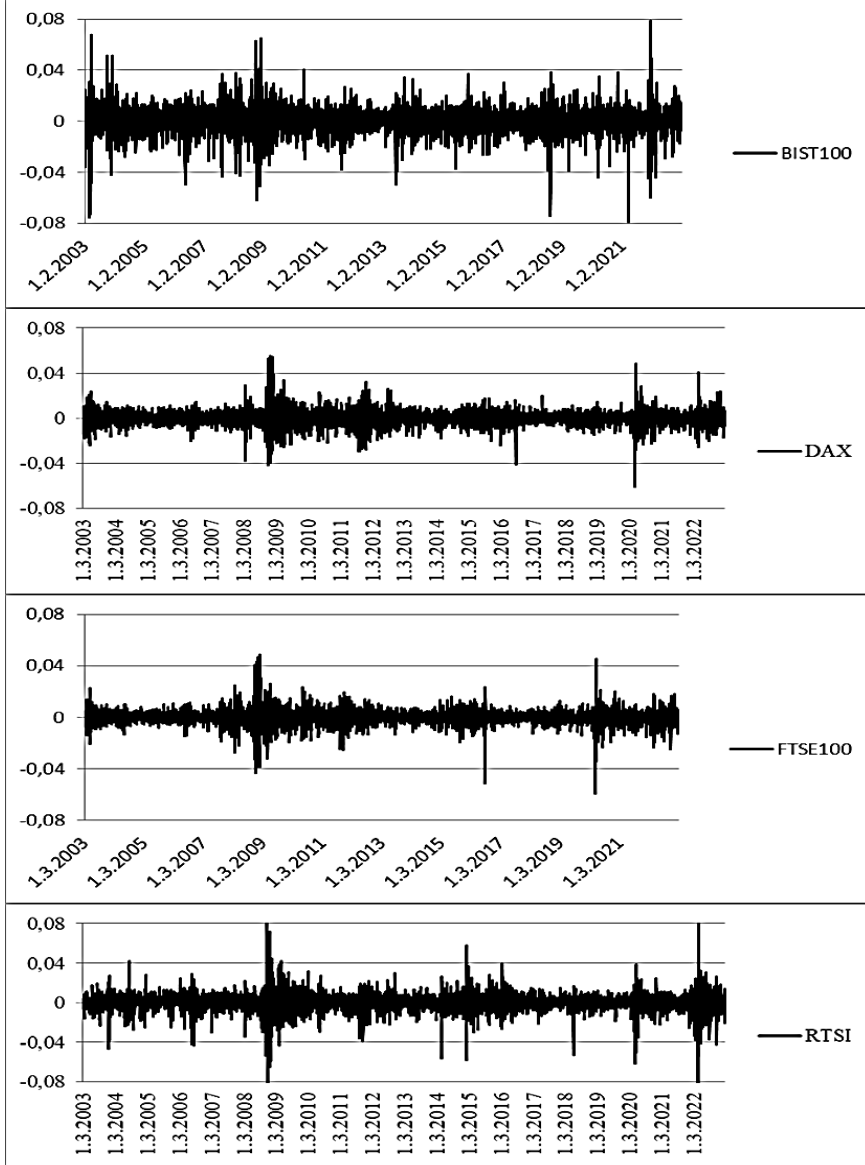
endekslerinde yeniden düşüşler olmuştur. Savaşın BİST100 endeksine etkisi sınırlı kalmıştır.

Şekil 1. Hisse senedi piyasa endeksleri

Şekil 2’de ise borsaların volatilitate grafikleri Şekil 1’deki gelişmeleri teyit eder niteliktedir. Şekil 2’de BİST100 ve RTSİ’nin volatilitesi, DAX ve FTSE100’deki volatiliteden daha büyüktür. BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ için volatilitate kümelenmesi vardır. Borsalarda yüksek volatilitayı yüksek, düşük volatilitayı düşük volatilitate takip etmiştir. Genel olarak ifade edilirse, volatilitedeki yükselmeler yerel ve bölgesel çalkantıdan ziyade daha çok küresel nitelikli çalkantı döneminde gözlenmiştir.

Şekil 2. Hisse senedi piyasa volatiliteleri

5.2. Volatilitelerin İstatistiksel Özellikleri ve Asimetri Testleri

Aşağıdaki Tablo 2’de BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ borsaları volatilitelerinin istatistiksel özellikleri sunulmuştur. Tablo 2’de borsaların getiri ortalaması pozitiftir. BİST100 ve DAX getirilerinin ortalaması görece yüksek ve birbirine yakındır. FTSE100 ve RTSİ’nin birbirine yakın ve görece düşüktür. Ortalama getiriden sapma BİST100 ve RTSİ’de DAX ve FTSE100’ye görece daha yüksektir. Getirilerdeki ranjın yüksekten düşüğe doğru sıralanması RTSİ, BİST100, DAX ve FTSE100 biçimindedir. Bu bilgiler doğrultusunda daha istikrarlı getiriye FTSE100 ve DAX sunmuştur. Getirinin daha düşük ve daha az istikrarlı olduğu borsa ise RTSİ olmuştur. BİST100’de getirinin yüksek olmasına karşın getiri istikrarının sağlanamadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler, Birim Kök Testleri ve Tanı Testleri

Tanımlayıcı İstatistikler (%)	BİST100	DAX	FTSE100	RTSİ
Ortalama	0,013	0,013	0,003	0,001
Standart Sapma	0,980	0,658	0,573	0,945
Ortanca	0,019	0,017	0,038	0,0207
Minimum	-7,834	-5,994	-5,851	-20,973
Maksimum	7,871	5,4959	4,841	10,077
Çarpıklık	-0,503	-0,149	-0,500	-2,376
Basıklık	10,373	11,126	14,433	59,872
Jarque-Bera Testi	12036,40**	14371,83**	28627,14**	707862,5**
Birim Kök Testleri				
ADF	-70,916**	-72,433**	-71,907**	-69,214**
PP	-70,915**	-72,463**	-72,060**	-69,203**
KPSS	0,256	0,142	0,092	0,244
Tanı Testleri				
Q (5)	3,832	10,384	21,916**	14,958*
Q (10)	18,211*	11,494	48,275**	23,429**
Q ² (5)	630,06**	953,07**	1546,0**	325,32**
Q ² (10)	848,82**	1911,6**	2778,6**	352,32**
ARCH LM Testi	302,675**	66,861**	199,097**	255,005**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Jarque-Bera Testi sonucunda, borsaların getirisi normal dağılım özelliği göstermediği ortaya konmuştur. Çarpıklık değerleri getirilerin dağılımlarının kuyruğunun sola çarpık olduğunu göstermiştir. Basıklık değerlerine bakıldığında getiri dağılımlarının kalın kuyruğa sahip olduğu bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin en yüksek olduğu borsa RTSİ’dir.

Borsaların yaşanan şoklara karşı tepki verme davranışlarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinin sonuçları, getirilerin durağan olduğunu ve beklenmedik şokları atatabildiğini sunmuştur. Böylece BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ getirilerinin durağan süreci dikkate alan modellerle çözülmesinin daha uygun olduğu anlaşılmıştır. Portmanto Testi sonucunda, getirilerde otokorelasyon vardır. Getiriler bağımlıdır. ARCH LM Testi sonucunda, getirilerde sabit varyans değil değişken varyans olduğu bulunmuştur.

Yukarıdaki bulgular dikkate alındığında getirilerin normal dağılmadığı kalın kuyruğa sahip olduğu, durağan, bağımlı ve değişken varyans gösterdiği ortaya çıkmıştır. BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ getirilerinin volatilitate tahminlerinde bunları dikkate alan GARCH modelleriyle gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Aşağıda Tablo 3'teki getirilerin asimetrik tanı test sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre, BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ getirilerinin işaret asimetrisi, negatif büyüklük asimetrisi ve pozitif büyüklük asimetrisi testleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sadece ortak asimetri testi istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3. Asimetri Testleri

Testler	BİST100	DAX	FTSE100	RTSİ
İşaret Testi	1,949	0,447	1,253	2,017
Negatif Büyüklük Testi	-0,451	-1,103	-1,621	-0,325
Pozitif Büyüklük Testi	-1,405	-2,687	-2,070	-1,939
Ortak Test	18,366**	18,356**	23,112**	20,216**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Asimetri etkisinin üç testinde olmadığı bulgusu dikkate alınmak suretiyle getiri volatilitelerinin asimetrik değil simetrik olduğu belirlenmiştir. BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ'de işlem yapan yatırımcıların hisse senedi fiyat değişimlerine yani iyi ve kötü habere tepkilerinin simetri içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla, borsalardaki volatilitate tahmininde simetrik Koşullu Değişken Varyans Modeli kullanılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

5.3. GARCH Modeli Tahmin Sonuçları

Aşağıda Tablo 4'te BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ volatilitelerinin GARCH modeliyle tahmin edilen koşullu varyans bulguları verilmiştir.

Tablo 4. GARCH Volatilitate Tahmini

Varyans Denklemi	BİST100	DAX	FTSE100	RTSİ
α_0	0,001**	0,001**	0,001**	0,001**
α_i	0,099**	0,075**	0,106**	0,094**
β_i	0,863**	0,919**	0,884**	0,896**
Şok Kalıcılığı	0,962	0,994	0,990	0,990
Tanı Testleri				
Çarpıklık	-0,671	-0,354	-0,404	-0,824
Basıklık	8,036	5,015	4,863	9,491
Log Likelihood	17485,22	19818,66	20767,74	18423,47
Q (5)	18,452*	7,2133	3,3804	42,277**
Q (10)	24,946*	9,3865	5,5404	45,944**
Q ² (5)	0,4656	9,7279	5,3140	10,337
Q ² (10)	15,578	11,601	8,2267	10,716
ARCH LM Test	0,322	0,481	0,365	0,210

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Analizin tanı testleri gerçekleştirilen GARCH tahminin tutarlı olduğunu göstermiştir. Borsalarda volatilitelerin ARCH ve GARCH parametre katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. ARCH ve GARCH parametre katsayılarının toplamı 1'in altındadır. GARCH tahmininin tanı testleri modelin tutarlı olduğunu göstermiştir. Volatilitede şokların ısrarı (kalıcılığı) 0,96-0,99 arasında ve yüksektir. Şokların kalıcılığının yüksekliği açısından sıralaması DAX, FTSE100, RTSİ ve BİST100 biçimindedir. Kalıcılığın neredeyse entegre düzeydeki yüksekliği yatırımcı kararlarında şoku kritik öneme taşır. Volatilitenin daha ayrıntılı ele alındığında borsalardaki şokların özellikleri hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır. Bunun için, aşağıda CGARCH modeliyle borsaların volatiliteleri kalıcı ve geçici bileşenlere ayrılmıştır.

5.4. CGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

Gerçekleştirilen CGARCH model tahmin sonuçları aşağıda Tablo 5'te sunulmuştur. CGARCH tahmininin tanı testleri modelin tutarlı sonuçlar ürettiğini göstermiştir.

Tablo 5. CGARCH Volatilitenin Tahmini

Volatilitenin Bileşenleri	BİST100	DAX	FTSE100	RTSİ
Kalıcı Bileşen				
ω	0,001**	0,001**	0,001**	0,001**
ρ	0,993**	0,986**	0,988**	0,977**
ϕ	0,012**	0,087**	0,096**	0,112**
Geçici Bileşen				
α	0,085**	-0,029*	0,016	-0,054*
β	0,855**	0,106	-0,431	0,014
Tanı Testleri				
Çarpıklık	-0,634	-0,354	-0,403	-0,763
Basıklık	7,578	4,874	4,852	8,835
Log Likelihood	17232,83	19696,95	20641,65	18134,32
Q (5)	19,208**	7,01	3,537	46,610**
Q (10)	23,992**	9,078	5,760	50,441**
Q ² (5)	0,568	5,776	6,142	8,624
Q ² (10)	6,663	7,391	9,969	9,239
ARCH LM Test	0,113	1,154	1,213	1,736

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Borsaların volatilitelerinin kalıcı (trend) etkisini gösteren bileşeninde parametre katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla borsalarda volatilitenin kalıcı olduğu anlamına gelmektedir. Volatilitedeki geçici etkiyi (şokları) gösteren bileşende sadece BİST100'te ARCH ve GARCH parametre katsayıları anlamlıdır. DAX ve RTSİ'de sadece ARCH parametre katsayısı anlamlıdır. Buna karşın FTSE100'de ARCH ve GARCH parametre katsayıları anlamlı değildir.

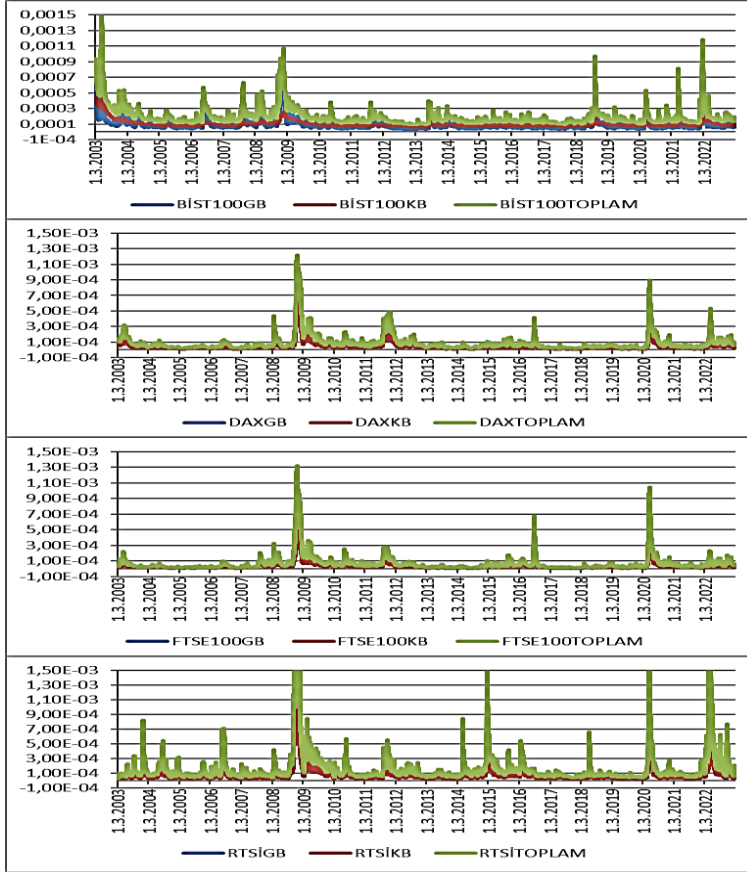
Volatilitenin iki bileşeninin yani trendin ve şokların etkileri BİST100, DAX ve RTSİ'de mevcuttur. FTSE100 volatilitelerinin sadece trend etkisinin var olduğu gözlenmiştir. BİST100, DAX, FTSE100 ve RTSİ'de kalıcı volatilitenin bileşeninde direnç 0,98-0,99

arasında 1'e yakın yüksek değerde oluşmuştur. Trendlere bakıldığında, BİST100'ün ortalamaya geri dönüş hızı diğer üç endeksten daha yavaştır. Dolayısıyla, BİST100'de volatilitenin direnci DAX, FTS100E ve RTSİ'e göre daha güçlüdür. BİST100'de volatilitedeki geçici dalgalanmalar ortaya çıkmasından ortalama 11 işlem günü içinde etkisini yitirmiştir. DAX, FTSE100 ve RTSİ'de volatilitenin kısa dönemli oluşan şoklar değil kalıcı etki yani trendler belirlemiştir. Böylece DAX, FTSE100 ve RTSİ'de geçici dalgalanmalar volatilitede etkili olmazken, BİST100'de etkili olmuştur. DAX, FTSE100 ve RTSİ'de volatilitenin sadece trendi içerdiği, BİST100'de ise, volatilitenin trendin yanında şokları da içerdiği gözlenmiştir.

5.5. Volatilitenin Bileşenleri

Burada öncelikle borsaların kalıcı volatilitenin bileşenleri, geçici volatilitenin bileşenleri ve toplam volatilitelerinin zaman içerisindeki gösterdiği seyirler yol zaman grafikleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Ardından, borsaların geçici volatilitenin bileşenleri arasındaki ve kalıcı volatilitenin bileşenleri arasındaki ilişki korelasyon ile incelenmiştir. Aşağıda Şekil 3'te borsaların volatilitenin bileşenlerinin yol zaman analizleri sunulmuştur.

Şekil 3. Borsaların volatilitenin bileşenleri

Not: Şekilde borsaların geçici bileşeni (GB), kalıcı bileşeni (KB) ve iki bileşenin toplamı (TOPLAM) gösterilmektedir.

Şekil 3'teki borsaların volatilité bileşenlerine bakıldığında, volatilitenin uzun dönemli (kalıcı) bileşeni yani trendin eğiminin genelde daha pürüzsüz olduğu gözlenmiştir. Trendin aksine volatilitenin kısa dönemli (geçici) bileşeni olan volatilité şokları daha iniş ve çıkışlı seyir izlemiştir. Borsalarda toplam volatilité ile trend arasındaki farkı temsil edilen geçici bileşen, piyasa dalgalanmalarına aynı şekilde tepki verdiği söylenebilir. Volatilitelerdeki değişim kısa süreli şoklar şeklinde olmuş yani geçici nitelik göstermiş ve hızlı biçimde ortalamaya geri dönmüştür. BİST100'de ise ortalamaya geri dönüş görece daha yavaş gerçekleşmiştir. Bu yönüyle BİST100 üç borsadan ayrı bir konumdadır. Volatilitenin trendinde eğim görülür biçimde pürüzlüdür.

5.6. Volatilité Bileşenlerinin İlişkileri

Tablo 6'da borsaların geçici volatilité bileşenleri arasındaki ilişkilerin varlığının incelenmesi amacıyla korelasyonlar sunulmuştur. Geçici volatilitelerin korelasyon katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. DAX ve FTSE100 arasındaki korelasyon yüksektir. BİST100'ün DAX ve FTSE100 ile arasındaki korelasyon orta düzeydedir. RTSİ'nin DAX ve FTSE100 arasındaki korelasyon orta düzeydedir. BİST100

ve RTSE arasındaki korelasyon ise düşüktür. Genel olarak borsaların geçici volatilitite bileşenleri arasında farklı düzeylerde de olsa ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Kısa Dönemli Volatilitite Bileşenlerinin Korelasyonları

	BİST100	DAX	FTSE100
BİST100	1		
DAX	0.503**	1	
FTSE100	0.508**	0.926**	1
RTSİ	0.308*	0.488**	0.486**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 7'de borsaların kalıcı volatilitite bileşenleri arasındaki ilişkilerin korelasyonları verilmiştir. BİST100 ve RTSİ arasındaki korelasyon hariç borsaların kalıcı volatilitelerin korelasyon katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. DAX ve FTSE100 arasındaki korelasyon yüksektir. RTSİ'nin DAX ve FTSE100 arasındaki korelasyon orta düzeydedir. BİST100'ün DAX ve FTSE100 arasındaki korelasyon düşüktür. Kalıcı volatiliteler arası ilişki sadece BİST100 ve RTSİ arasında bulunmamaktadır. Diğer borsalarda kalıcı volatilitite bileşenleri arasında ilişki tespit edilmiştir. İlişkinin en güçlü olduğu iki borsa DAX ve FTSE100'dür. Dolayısıyla, DAX ve FTSE100'ün volatilitite hareketleri birbiriyle benzer biçimde seyir izlemiştir.

Tablo 7. Uzun Dönemli Volatilitite Bileşenlerinin Korelasyonları

	BİST100	DAX	FTSE100
BİST100	1		
DAX	0.384**	1	
FTSE100	0.304*	0.931**	1
RTSİ	0.175	0.479**	0.479**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında, borsaların kalıcı volatilitite bileşenleri ve geçici volatilitite bileşenleri arasında ilişki gözlenmiştir. İlişkinin en yüksek olduğu borsalar DAX ve FTSE100'dür. İlişkinin en düşük olduğu borsalar BİST100 ve RTSİ'dir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, karşılıklı ekonomik ilişkileri yüksek olan Almanya, İngiltere, Rusya ve Türkiye borsalarındaki volatilitite ele alınmıştır. Frankfurt Borsası, Londra Borsası, Moskova Borsası ve Borsa İstanbul'un volatilitite bileşenleri tahmin edilmiştir. Bu doğrultusunda DAX, FTSE100, RTSİ ve BİST100 hisse senedi piyasa endekslerinin 02.01.2003 - 30.12.2022 tarihlerini kapsayan ABD Dolarıyla hesaplanmış günlük getirileri CGARCH modeliyle analiz edilmiştir. Bu çalışmayla ulaşılan sonuçlara aşağıda özetlenmiştir:

Borsalarda volatilitite kümelenmesi tespit edilmiştir. Borsalarda yüksek volatilititeyi yüksek, düşük volatilititeyi düşük volatilitenin takip ettiği görülmüştür. Borsaların volatilitelerinde otokorelasyon, değişken varyans, kalın kuyruk ve durağan süreç özelliğinin bulunduğu

bilgisine ulaşılmıştır. Yapılan asimetri testleri sonucunda volatilitelerin simetrik olduğu elde edilmiştir.

Borsaların öncelikle yapılan GARCH analiziyle volatilitenin şoklarının ısrarcılığı yüksek bulunmuştur. Şoklardaki ısrar entegre düzeye yakındır. Şokların yatırımcı kararlarına etkisi kritiktir. Bu öneminden dolayı Engle ve Lee (1999) tarafından geliştirilen CGARCH modeliyle borsaların volatiliteleri daha yakından incelenmiştir. Volatilitenin kalıcı ve geçici olmak üzere iki bileşene ayrır CGARCH modeli, volatilitenin tahmininde tutarlı sonuçlar üretmiştir. Analizle, Borsa İstanbul'da volatilitenin üzerinde hem kalıcı hem de geçici bileşenlerin etkili olduğu, buna karşın Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsası volatilitelerinde sadece kalıcı (trend) bileşenin etkili olduğu ortaya konmuştur. Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsası volatiliteleri üzerinde trendin (kalıcı bileşenin) belirleyiciliği bulgusu Engle ve Lee'nin (1999), Ané'nin (2006), Guo & Neely (2007), Charteris & Strydom (2011), Strydom & Charteris (2011), Gutiérrez ve diğerleri (2017) ve Bhar & Dar (2019) tarafından yapılan çalışmaları destekler niteliktedir. Borsa İstanbul volatilitesinde hem geçici hem de kalıcı bileşenlerin belirleyiciliği bulgusu Chen & Shen (2004), Wang & Guo (2014), Liow & Ibrahim (2008) ve Torun & Demireli (2010) araştırmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu çalışmanın bulguları, Chao (2018) ve Zarour & Sriopolus (2008) tarafından yapılan çalışmalarda ulaşılan volatilitenin kalıcı değil geçici bileşenin önemli rol oynadığı yönündeki iddiaları desteklemektedir.

Borsalarda volatilitenin bileşenlerinin zaman yol analizinden, volatilitenin değişiminin kısa süreli dalgalanmalar şeklinde olduğu yani geçici nitelik gösterdiği ve hızla sona erdiği gözlenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda, borsaların geçici volatilitenin bileşenleri arasında farklı düzeylerde de olsa ilişki olduğu tespit edilmiştir. Frankfurt Borsası ve Londra Borsası arasındaki geçici volatilitenin ilişkisi yüksektir. Borsa İstanbul ve Moskova Borsası arasındaki geçici volatilitenin ilişki düşüktür. Korelasyon sonucunda, borsaların kalıcı volatilitenin bileşenleri arasında ilişki en yüksek Frankfurt Borsası ve Londra Borsası arasındadır. Borsa İstanbul ve Moskova Borsası kalıcı volatilitenin bileşenleri ilişkili değildir. Dolayısıyla, Frankfurt Borsası ve Londra Borsası volatiliteleri birbiriyle benzer şekilde hareket etmiştir.

Borsa İstanbul ve Moskova Borsası'nda günlük şokların Frankfurt ve Londra'ya kıyasla daha yüksek seyrettiği ve yatırımcıların bu şoklara daha fazla maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu borsalara yatırım yapmayı planlayan yatırımcıların bu iki borsadaki haberleri yakından izlemesi ve kısa vadeli şoklara karşı dikkatli olmaları önerilebilir.

Çalışma ekonomik ve finansal ilişkileri yoğun Avrupa ülkelerinden Almanya, İngiltere, Rusya ve Türkiye borsalarının hisse senedi piyasa endeksleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analiz, volatilitenin bileşenlerini geçici ve kalıcı olarak ikiye ayırmaya imkân veren CGARCH modeli kullanılmıştır. Borsalar arası volatilitenin yayılımlarının etkisi dikkate alınmamıştır. Sonuçlar değerlendirilirken, çalışmanın bu sınırlılıkları göz

önünde bulundurulmalıdır. Bu sınırlarına rağmen, çalışmayla volatilitenin geçici ve kalıcı bileşenleri sapmasız biçimde tahmin edilmiştir. Borsa İstanbul'da volatilitede kalıcı ve geçici bileşen belirleyicidir. Frankfurt Borsası, Londra Borsası ve Moskova Borsasında volatilitede sadece trendin belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Yapılacak çalışmalarda, borsaların volatiliteleri üzerine volatilitenin bileşenlerindeki yayılım etkilerinin dikkate alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adrian, T., Rosenberg, J. (2008). Stock Returns and Volatility: Pricing the Short-Run and Long-Run Components of Market Risk. *The Journal of Finance*, 63(6), 2997–3030. doi:10.1111/j.1540-6261.2008.01419.x.
- Andersen, T. G., & Bollerslev, T. (1997a). Intraday periodicity and volatility persistence in financial markets. *Journal of Empirical Finance*, 4, 115– 158.
- Andersen, T. G., & Bollerslev, T. (1997b). Heterogeneous information arrivals and return volatility dynamics: Uncovering the long-run in high frequency returns. *Journal of Finance*, 52, 975– 1005.
- Ané, Thierry. (2006) Short and long term components of volatility in Hong Kong stock returns, *Applied Financial Economics*, 16:6, 439-460, DOI: 10.1080/09603100500397203
- Arize, A.C., Malindretos, J. (1998). The long-run and short-run effects of exchange-rate volatility on exports: The case of Australia and New Zealand. *J Econ Finan* 22, 43–56. <https://doi.org/10.1007/BF02771475>
- Beveridge, Stephen, & Charles, R. Nelson. (1981). A new approach to decomposition of economic time series into permanent and transitory components with particular attention to measurement of the business cycle”, *Journal of Monetary Economics* 7 (2), 151-174.
- Bhat, S. A., & Dar, Q. F. (2019). Behavior of volatility persistence in 10-year sovereign bond yields of India and China: evidence from component-GARCH model of Engle and Lee (1999). *Official Journal of the Indian Institute of Management Calcutta*, 46, 233-237. <https://doi.org/10.1007/s40622-019-00206-9>.
- Bollerslev, T. (1986). Generalised autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics* 31, 307–328.
- Boyd, N., Li, B. & Liu, R. (2022). Risk premia in the term structure of crude oil futures: long-run and short-run volatility components. *Rev Quant Finan Acc* 58, 1505–1533 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11156-021-01032-w>
- Caproasia. (2021, 4 Nisan). Dünyanın En İyi 10 Borsası (2020). Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023, <https://www.caproasia.com/2021/04/04/2020-top-10-stock-exchange-in-the-world/>
- Chao, S.-W. (2018). The Role of US Variables in Long-Run and Short-Run Taiwan Stock Volatility, *Emerging Markets Finance and Trade*, DOI: 10.1080/1540496X.2018.1464908

- Charteris, A., & Strydom, B. (2011). An Examination of the Volatility of South African Risk-Free Rate Proxies: A Component GARCH Analysis. *Studies in Economics and Econometrics*, 35(3), 49-64. DOI: 10.1080/10800379.2011.12097225.
- Chen, S.-W., & Shen, C.-H. (2004). GARCH, jumps and permanent and transitory components of volatility: the case of the Taiwan exchange rate. *Mathematics and Computers in Simulation*, 67(3), 201–216. doi:10.1016/j.matcom.2004.06.006
- Christoffersen, P., Jacobs K., Ornathanal, C., & Wang Y. (2008). Option valuation with long-run and short-run volatility components, *Journal of Financial Economics* 90(3), 272-297.
- Demireli, E., & Torun, E. (2010). Alternatif piyasa oynaklıklarında meydana gelen kırılmaların ICSS algoritmasıyla belirlenmesi ve sürekliliğe etkileri: Türkiye ve Londra örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi (e-Muhasebe ve Finansman Dergisi)*, 0(46), 129-145.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Engle, R. and G. Lee, (1999). A Long-Run and Short-Run Component Model of Stock Return Volatility, in Cointegration, Causality and Forecasting, Edited by R. Engle and H. White, *Oxford University Press*.
- Engle, R., (2001). Garch 101: The use of Arch/Garch models in applied econometrics. *J. Econ. Perspectives* 15, 157–168.
- Engle, R.F., & Ng, V.K. (1993). Measuring and testing the impact of news on volatility. *Journal of Finance*, 5, 1749–1778.
- Engle, R.F., (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrics*, 50, 987–1007.
- Fama, E. F. (1965). The behavior of stock-market prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383. doi:10.2307/2325486
- Ghose, D., & Kroner, K. F. (1996). Components of volatility in foreign exchange markets: An empirical analysis of high frequency data, *Department of economics*. University of Arizona, mimeo.
- Guo, H., & Neely, C. J. (2008). Investigating the intertemporal risk–return relation in international stock markets with the component GARCH model. *Economics Letters*, 99, 371-374.
- Gutiérrez, R. de J., Calisto, E. O., & Salgado, O. G. (2017). Long-term effects of the asymmetry and persistence of the prediction of volatility: Evidence for the equity markets of Latin America. *Contaduría y Administración*, 62(4), 1081-1099. ISSN 0186-1042. <https://doi.org/10.1016/j.cya.2015.12.004>.
- Kang, S. H., Kang, S. M., & Yoon, S. M. (2009). Forecasting volatility of crude oil markets. *Energy Economics*, 31(1), 119–125. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.09.006>
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. *Journal of Econometrics*, 54, 159–178.
- Liow, K. H., & Ibrahim, M. F. (2010). Volatility Decomposition and Correlation in International Securitized Real Estate Markets. *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 40(3), 221-243. doi:10.1007/s11146-008-9131-5.
- Ljung, G.M., Box, G.E.P., 1978. On a Measure of Lack of Fit in Time Series Models. *Biometrika*, 65, 297-303.
- Muller, U. A., Dacorogna, M. M., Dave, R. D., Pictet, O. V., Olsen, R. B., & Ward, J. R. (1993). Fractals and Intrinsic Time - a Challenge to Econometricians. Working Papers, *Olsen and Associates*.
- Müller, U. A., Dacorogna, M. M., Davé, R. D., Olsen, R. B., Pictet, O. V., and von Weizsäcker, J. E. (1997), Volatilities of different time resolutions –analyzing the dynamics of market components, *Journal of Empirical Finance*, 4, 213–239.
- Phillips, P.C.B., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75, 335–346.
- Sermaye Piyasası Kurumu (2023). *Uluslararası ekonomik ve finansal göstergeler*. <https://spk.gov.tr/istatistikler/uluslararasi-ekonomik-ve-finansal-gostergeler/2023-yili> adresinden edinilmiştir. Ankara.

- Statista. (2023, 21 Ağustos). Number of companies trading monthly on the London Stock Exchange (LSE) from January 2015 to July 2023. Erişim tarihi: 18 Mart 2024, <https://www.statista.com/statistics/324547/uk-number-of-companies-lse/>
- Strydom, B., & Charteris, A. (2011). An Analysis Of The Volatility Of African Short-term Interest Rates Using A Component GARCH Model. Finance School of Economics, University of Kwazulu-Natal.
- Tayal, A. (2009). *Regime Switching and Technical Trading with Dynamic Bayesian Networks in High-Frequency Stock Markets*. (Yüksek Lisans Tezi, Waterloo, Ontario, Canada. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10012/4463>)
- The World Bank. Market capitalization of listed domestic companies (current US\$). *World Federation of Exchanges database*. Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023) <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD>
- Ticaret Bakanlığı. (2023). *Ekonomik Görünüm*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Haziran%202023.pdf> adresinden edinilmiştir. Ankara
- Wang, C., & Guo, Y. (2014). Identify dynamic features of Chinese stock markets by component-GARCH-jump model. *International Conference on Management Science & Engineering 21th Annual Conference Proceedings*. doi:10.1109/icmse.2014.6930390
- World Federation of Exchange. (2023, 5 Eylül). Equity Market Cap. Erişim tarihi: 19 Mart 2024, <https://www.world-exchanges.org/>
- Xu, Xinzhong, & Stephen J. Taylor. (1994). The term structure of volatility implied by foreign exchange options, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 29, 57–74.
- Zarour, B. A., & Siriopoulos, C. P. (2008). Transitory and Permanent Volatility Components: The Case of the Middle East Stock Markets. *Review of Middle East, Economics and Finance*, 4(2), Article 3. DOI: 10.2202/1475-3693.1060.
- Živkov, D., Manić, S., & Đurašković, J. (2020). Short and long-term volatility transmission from oil to agricultural commodities – The robust quantile regression approach. *Borsa Istanbul Review*, 20(Supplement 1), S11-S25. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.10.008>
- Živkov, D., Gajić-Glamočlija, M. and Đurašković, J. (2023), "Volatility spillover analysis between stocks and exchange rate markets in short and long terms in East European and Eurasian countries", *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 18 No. 11, pp. 5068-5086. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-01-2021-0082>

A Bibliometric Analysis of Articles on “Scientific Inquiry”: Sample of WoS Database

Bariş ÖZDEN^{1,2}

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the articles published on scientific inquiry in the Web of Science (WoS) database in terms of bibliometric indicators. The sample of the research using the bibliometric analysis technique consists of 926 studies in the type of article searched with the word “*Scientific inquiry*”. MS Excel and VOSviewer programs were used to analyze the data. The data obtained from this analysis are presented with tables and bibliometric maps. As a result of the analysis, it was determined that most articles on scientific inquiry were published in 2020. It has been determined that the most frequently used keyword in scientific inquiry is “scientific inquiry”. It has been concluded that the most effective journal in scientific inquiry is “Science Education”. In addition, it has been determined that “English” comes to the fore as a language in studies conducted on scientific inquiry and that the “USA” as a country works actively in scientific inquiry.

Keywords: *Scientific Inquiry, Bibliometric Analysis, Web of Science, Descriptive Analysis.*

Jel Codes: I20, I21.

“Bilimsel Sorgulama” Konusundaki Makalelerin Bibliyometrik Analizi: WoS Veritabanı Örneği

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Web of Science (WoS) veri tabanında, bilimsel sorgulama konusunda yayımlanan makaleleri bibliyometrik göstergeler açısından incelemek olarak belirlenmiştir. Bibliyometrik analiz tekniği kullanılan araştırmanın örneklemini “*Scientific inquiry*” kelimesi ile aranan makale türündeki 926 çalışma oluşturmaktadır. Verilerin analizinde MS Excel ve VOSviewer programından yararlanılmıştır. Bu analizlerden elde edilen veriler tablolar ve bibliyometrik ağlar kullanılarak sunulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, bilimsel sorgulama konusunda en fazla makalenin 2020 yılında yayımlandığı belirlenmiştir. Bilimsel sorgulama konusunda en sık kullanılan anahtar kelimenin “*scientific inquiry*” olduğu tespit edilmiştir. Bilimsel sorgulama konusunda en etkin olan derginin “*Science Education*” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bilimsel sorgulama konusunda yapılan çalışmalarda dil olarak “İngilizce”nin ön plana çıktığı ve ülke olarak “ABD”nin bilimsel sorgulama konusunda aktif bir şekilde çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilimsel Sorgulama, Bibliyometrik Analiz, Bilim Ağı, Betimsel Analiz.*

Jel Kodu: I20, I21.

¹ Corresponding Author: barisozdn@mail.com

² Dr., National Ministry of Education, Afyonkarahisar, [Orcid: 0000-0002-2049-6766](https://orcid.org/0000-0002-2049-6766)

(Makale Gönderim Tarihi: 10.01.2024 / Yayın Tarihi: 28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1417767](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1417767)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. INTRODUCTION

With the developing technology, raising scientific literacy individuals has become a common aim for all educators. One of the important components of this aim is the concept of “scientific inquiry”, which has long been the focus of science education (Çetin, 2021; Dogan, 2017). With the introduction of the concept of “scientific inquiry” among science education achievements and standards in the world and in Türkiye, the importance of determining whether students have achieved the aim of understanding and applying scientific inquiry has been emphasized in the studies conducted (Doğan, Han Tosunoğlu, Özer & Akkan, 2020; Saka, Yaman, Tunç Şahin, Pekay & Gerçek, 2012; Şenler 2015).

Scientific inquiry refers to the processes of how scientists do their jobs and how emerging scientific knowledge is produced and accepted (Lederman, Lederman, Bartos, Bartels, Meyer & Schwartz, 2014). Scientific inquiry plays an important role in directing students towards science, improving their scientific attitudes, helping them think critically, and increasing their academic success by working like a scientist (Anderson, 2002; Schneider, Krajcik, Marx & Soloway, 2002). Schwartz, Lederman & Lederman (2008) presented an eight-component framework for defining scientific inquiry: *“There is no a single method, scientific investigations begin with a question, the procedures are guided by the question asked, the same procedures do not necessarily have same result, the procedures can influence the results, the conclusions must be consistent with data collected, data and evidence are different, and explanations are based on data and previous knowledge”*.

One of the main goals of science education is to enable students to learn information fully and to develop scientific inquiry understanding by developing their skills such as scientific thinking, curiosity, research, and questioning (Ekici, 2016). By using scientific inquiry, students observe their environment and nature, make various researches to make sense of what they observe, gain new ideas or realize that they need to change their old thoughts thanks to the evidence they have reached (Yaşar & Duban, 2009). In addition, with scientific inquiry, it is aimed to prevent students from memorizing information and to learn and structure the information through practice (Ekici, 2016). In many studies, it has been proven that scientific inquiry helps to develop scientific understanding and the ability to reach information, and to find solutions to problems, active thinking at the secondary school level (Yang et al., 2017). It is a known fact that the studies conducted in the fields of education related to the concept of scientific inquiry are very important. In this direction, it has been determined that there are national and international studies on scientific inquiry with different sample groups in the literature (Akerson & Hanuscin, 2007; Aydeniz, Baksa & Skinner 2011; Ayyılmaz Çelik, 2019; Baykara, Yakar & Liu, 2018; Çiğdemoğlu & Köseoğlu, 2019; Doğan et al., 2020; Gaigher, Lederman & Lederman, 2014; Lederman, et al., 2019).

It is considered important to reveal what is happening in the literature and to know what the big picture of the literature is saying researchers. In addition, it is extremely important

to identify core publications with high impact value in the literature and conducting studies only for these in terms of making decisions and policies in the relevant field (Al, 2008; Yalçın, 2010). At the same time, there is a great need for the most cited article studies in order to see the gaps in the literature and the trends of the researches. Therefore, in recent years, it is frequently encountered in studies that examine the main articles produced in the literature and make judgments about them, in which bibliometric analyzes are made (Bozdoğan, 2020). In the literature, there are studies in which bibliometric analyzes are made in various science disciplines such as health, education, tourism, engineering, technology (Aktaş & Karamustafaoğlu, 2022; Çomaklı Sökmen & Yılmaz, 2021; Gülmez, Özteke & Gümüş, 2021; Orbay, Karamustafaoğlu & Miranda, 2021; Pinto, Fernández-Pascual et al., 2019; Ünal & Çelen, 2021; Winter & Origin, 2021; Yurdakul & Bozdoğan, 2022). In the study of Kutlu Abu (2023) it aimed to examine the research trends of inquiry-based science articles in the Web of Science database between 2000 and 2021. Saka and İnaltekin (2021) conducted a bibliometric analysis of academic studies in the last two decades on the inquiry-based teaching (ASBL) approach in the Web of Science (WoS) database. Ayaz and Küçükaydın Alkış (2021) conducted a bibliometric analysis of inquiry-based learning approach over WoS database in their study. Similarly, Aslancı (2022) analyzed 618 articles in the Scopus database in the field of inquiry-based learning between 1990 and 2019 using the bibliometric analysis method. Considering these studies, in the literature, there was no research that examines the studies published in the field of education related to scientific inquiry from a bibliometric perspective. In this context, starting from the gap in the literature, both bringing a new study method to the literature and giving direction to the study area in the context of different information, findings and suggestions to be produced from the study constitute the importance of the research.

1.1. Purpose of the Research

The purpose of this research was determined as “To examine the articles on scientific inquiry scanned in the Web of Science database in terms of bibliometric indicators”. For this purpose, the problem sentence of the research was expressed as “What are the bibliometric features of the articles published on scientific inquiry scanned from the Web of Science database?”. Based on this main problem statement, answers were sought for the following sub-problems:

1. What is the distribution of articles published on scientific inquiry according to publication years?
2. Which are the top 10 most cited articles from articles published on scientific inquiry?
3. What are the most frequently used keywords in articles published on scientific inquiry?
4. What are the most cited authors and number of publications within the scope of articles published on scientific inquiry?

5. What are the most cited journals within the scope of articles published on scientific inquiry?
6. What are the most cited countries within the scope of articles published on scientific inquiry?
7. Which publication languages are active within the scope of articles published on scientific inquiry?
8. What are the articles published in Türkiye on scientific inquiry?

2. METHOD

2.1. Research Design

The model of the research was determined as the bibliometric analysis method. The bibliometric analysis method is an important method that provides a macroscopic examination of the literature in a specific field and presents it to the reader in projection. Bibliometric analysis, which is one of the quantitative research methods, is characterized as descriptive and exploratory studies (Kurutkan & Orhan, 2018). Examining the development of academic studies on a certain field in terms of quality and quantity with the bibliometric analysis method is very important in the evaluation of the field (Law & Cheung, 2008; Temizkan, Çiçek & Özdemir, 2015). In this context, studies on scientific inquiry were examined using the bibliometric analysis method, which is a descriptive research technique.

2.2. Universe and Sample

The universe of the research consists of scientific studies written on scientific inquiry. The sample of the study consists of studies published in the “Education Educational Research” and “Education Scientific Disciplines” categories and article types in SCI-EXPANDED, SSCI, AHCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, and ESCI indexed journals in the WoS database between 1959-2022. In the study, 926 studies in the type of article searched with the word “Scientific inquiry” constitute the sample of the research.

2.3. Data Collection and Analysis

In this research, research titles were searched in the WoS database using the keyword “Scientific inquiry”. The search process was carried out to cover the 64-year period between 1959 and 2022. The resulting publications were limited based on inclusion/exclusion (filtering) criteria. The categories “Education Educational Research” and “Education Scientific Disciplines” and article type were determined as inclusion criteria in the research. As a result of these criteria, bibliometric data of 926 academic studies from 3,444 results were used as the data set of the study. The recording of the data was carried out on November 15, 2022. In addition, in order to find an answer to the sub-problem of the studies conducted in Türkiye on scientific inquiry, 57 studies selected from the data set of 926 studies were accepted as the data set for the analysis of the sub-problems.

In the analysis of the data, first a total of 926 publications on scientific inquiry, which were published in the period from 1959 to 2022, were examined and categorized in terms of bibliometric indicators. Percentages and frequencies of categorized data were calculated. MS Excel application was used for these calculations. VOSviewer is a software tool for creating and visualizing maps based on network data (Rafols et al., 2012; Van-Eck & Waltman, 2010). For this reason, in the study, the social network analysis of the keywords, the citation network of the studies and the co-citation network analysis were visualized through the VOSviewer (Version 1.6.16) package program, which is one of the bibliometric analysis tools.

3. RESULTS

3.1. Findings Related to the First Research Problem

The first sub-problem of the research was determined as “*What is the distribution of articles published on scientific inquiry according to publication years?*”. In order to find an answer to this sub-problem, 926 articles published on scientific inquiry were reached as a result of the search made in the WoS database. The distribution of the accessed articles according to the publication years is given in Table 1.

Table 1. Distribution of Published Articles on Scientific Inquiry according to Years of Publication (N=926)

Years of Publication	Number of Publication (f)	Percentage (%)	Years of Publication	Number of Publication (f)	Percentage (%)
1959	1	0,11	2005	16	1,73
1962	1	0,11	2006	26	2,81
1972	1	0,11	2007	16	1,73
1977	1	0,11	2008	30	3,24
1985	1	0,11	2009	40	4,32
1989	1	0,11	2010	47	5,08
1992	2	0,22	2011	46	4,97
1993	2	0,22	2012	56	6,05
1994	3	0,32	2013	51	5,51
1995	4	0,43	2014	66	7,13
1996	4	0,43	2015	56	6,05
1997	4	0,43	2016	57	6,16
1998	5	0,54	2017	68	7,34
1999	4	0,43	2018	68	7,34
2000	9	0,97	2019	70	7,56
2001	3	0,32	2020	76	8,21
2002	4	0,43	2021	67	7,24
2003	8	0,86	2022	3	0,32
2004	9	0,97			

When the articles published on scientific inquiry were examined, it was observed that the highest number of articles was published in 2020 (76 articles). It was determined that this was followed by 2019 (70 articles), 2018 (68 articles) and 2017 (68 articles), 2021 (67 articles) and 2014 (66 articles), respectively. It is seen that 68.9 % (638 articles) of the published articles were published in the last ten years.

3.2. Findings Related to the Second Research Problem

The second sub-problem of the research was determined as “Which are the top 10 most cited articles from articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 926 articles published on scientific inquiry were reached. The tags of the 926 articles in question were examined and it was seen that the total number of citations of the articles was 17472 and the average number of citations was 18.87. Knowledge on the top ten most cited articles from the articles published on scientific inquiry is given in Table 2.

Table 2. Top Ten Most Cited Articles Published on Scientific Inquiry (N=581)

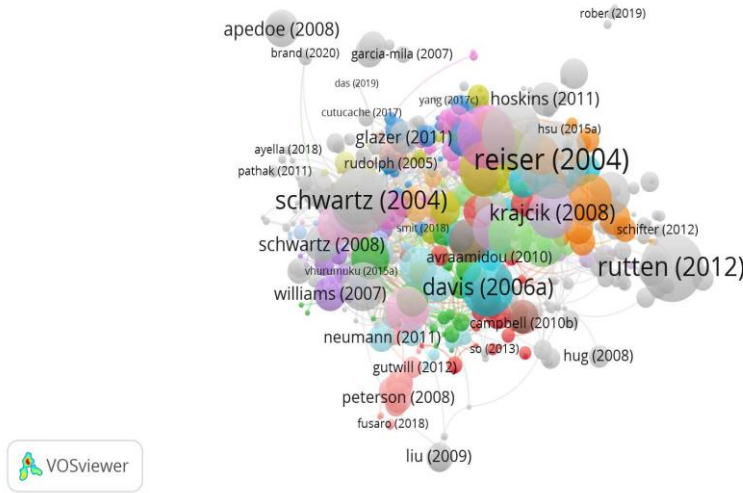
Article Title	Author/Authors	Years of Publication	Published Journal Title	Total Number of Citation	Number of Citation/Year
“Scaffolding complex learning: The mechanisms of structuring and problematizing student work”	Reiser, B.J.	2004	Journal of The Learning Sciences	476	25.05
“The learning effects of computer simulations in science education”	Rutten, N.; Joolingen, W.R. and Van der Veen, J. T.	2012	Computers & Education	364	33.09
“Developing views of nature of science in an authentic context: An explicit approach to bridging the gap between nature of science and scientific inquiry”	Schwartz, R.S.; Lederman, N. G. and Crawford, B.A	2004	Science Education	346	18.21
“Explanation-driven inquiry: Integrating conceptual and epistemic scaffolds for scientific inquiry”	Sandoval, W.A. and Reiser, B.J.	2004	Science Education	330	17.37

“Making Sense of Argumentation and Explanation”	Berland, L.K. and Reiser, B.J.	2009	Science Education	311	22.21
“Challenges new science teachers face”	Davis, E.A.; Petish, D. and Smithey, J.	2006	Review of Educational Research	259	15.24
“Just do it? Impact of a science apprenticeship program on high school students' understandings of the nature of science and scientific inquiry”	Bell, R.L.; Blair, L. M.; Crawford, B.A.A and Lederman, N.G.	2003	Journal of Research in Science Teaching	241	12.05
“Students' questions: a potential resource for teaching and learning science”	Chin, C. and Osborne, J.	2008	Studies in Science Education	236	15.73
“Learning-goals-driven design model: Developing curriculum materials that align with national standards and incorporate project-based pedagogy”	Krajcik, J.; McNeill, K.L. and Reiser, B.J.	2008	Science Education	198	13.20
“Recognizing mechanistic reasoning in student scientific inquiry: A framework for discourse analysis developed from philosophy of science”	Russ, R.S.; Scherr, R.E.; Hammer, D. and Mikeska, J.	2008	Science Education	182	12.13

The first published article on scientific inquiry is the study titled “Ideology and Utopia as Categories for Scientific Inquiry” published by Rislov, S. in the journal "Educational Theory" in 1959. When Table 2 is examined, the most cited article is the article titled “Scaffolding complex learning: The mechanisms of structuring and problematizing student work”, which was published in the “Journal of The Learning Sciences” in 2004

with 476 citations. It was determined that this study was followed by the article published in the journal “Computers & Education” in 2012, which received 364 citations, and the article published in the journal “Science Education” in 2004, which received 346 citations. The citation network of published articles on scientific inquiry is presented in Figure 1.

Figure 1. The citation network of articles published on scientific inquiry

3.3. Findings Related to the Third Research Problem

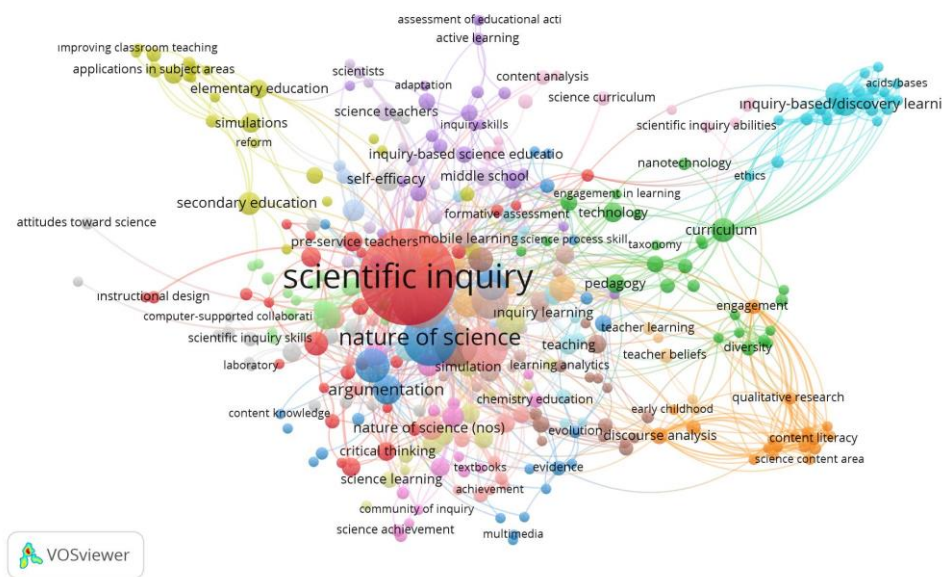
The third sub-problem of the research was determined as “What are the most frequently used keywords in articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 926 articles published on scientific inquiry were reached. Frequency information for the 24 most frequently used keywords in the accessed articles is given in Table 3. Also, the minimum number of occurrences of a keyword option is set to 2 and 351 keywords are selected in the VOSviewer software tool. The map which was produced is shown in Figure 2.

Table 3. The Frequency Distribution of 24 Most Frequently Used Keywords in Articles Published on Scientific Inquiry

Keyword	f	Keyword	f
Scientific inquiry	155	Science inquiry	12
Science education	57	Science	12
Nature of science	50	Problem solving	11

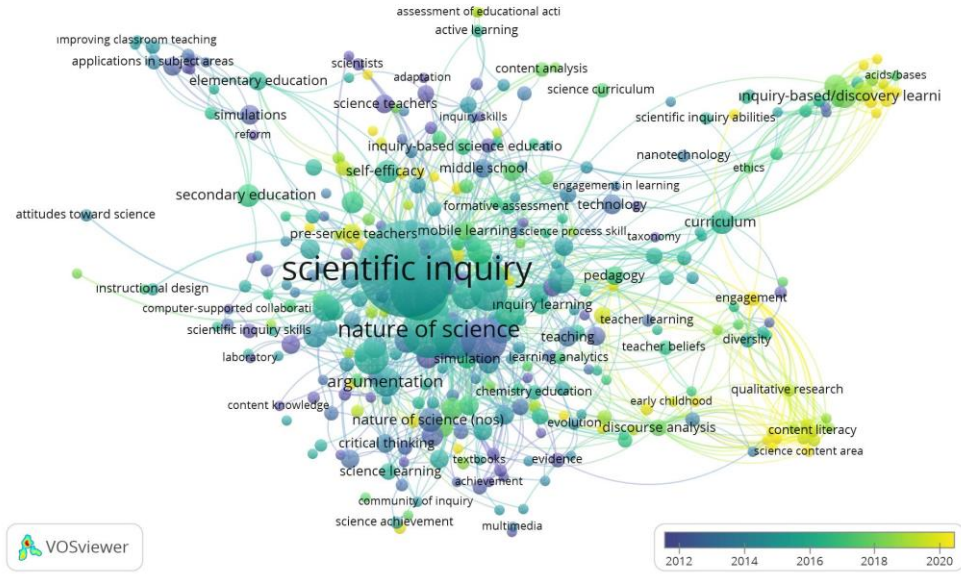
Inquiry	36	Science teaching	11
Inquiry	30	Inquiry based/discovery learning	10
Professional development	24	STEM	10
Scientific literacy	20	Curriculum	10
Assessment	16	Scaffolding	10
Teacher education	15	Nature of science (NoS)	10
Argumentation	14	High school/introductory chemistry	9
Inquiry-based learning	14	Self-efficacy	9
Scientific inquiry	13	Laboratory work	9

Figure 2. The most used keywords in articles related to scientific inquiry

When Table 3 and Figure 2 are examined, it is seen that the most used keyword in the articles published on scientific inquiry is “scientific inquiry” (f=155). It was determined that this keyword was followed by the keywords “science education” (f=57), “nature of science” (f=50), “inquiry” (f=36) and “inquiry” (f=30). The citation network showing the distribution of keywords used in articles published on scientific inquiry by years is given in Figure 3.

Figure 3. The citation network showing the distribution of keywords used in articles published on scientific inquiry by years

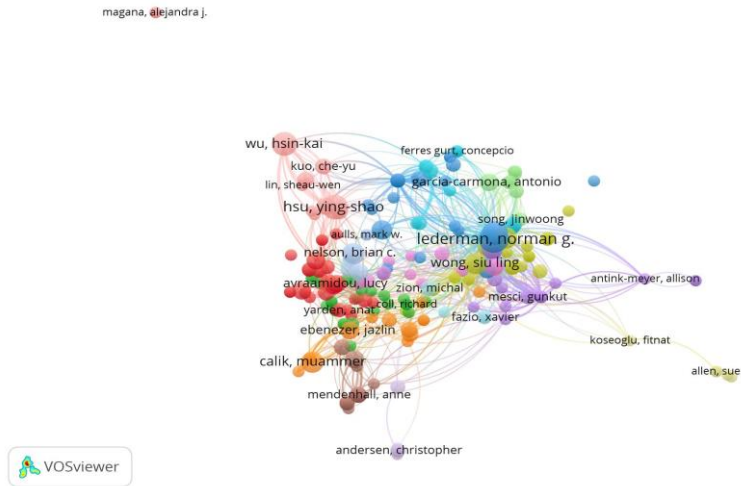

When Figure 3 is examined, it is seen that the average publication year of the keywords frequently used in the articles is “2016”. It has been determined that the average publication years of keywords such as “middle school science”, “inquiry”, “science teachers” and “inquiry learning” are 2012 and earlier.

3.4. Findings Related to the Fourth Research Problem

The fourth sub-problem of the research was determined as “What are the most cited authors and number of publications within the scope of articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 926 articles published on scientific inquiry were reached. The citation analysis network for the most cited authors in the articles reached is given in Figure 4.

Figure 4. The citation analysis network for top cited authors in articles published on scientific inquiry

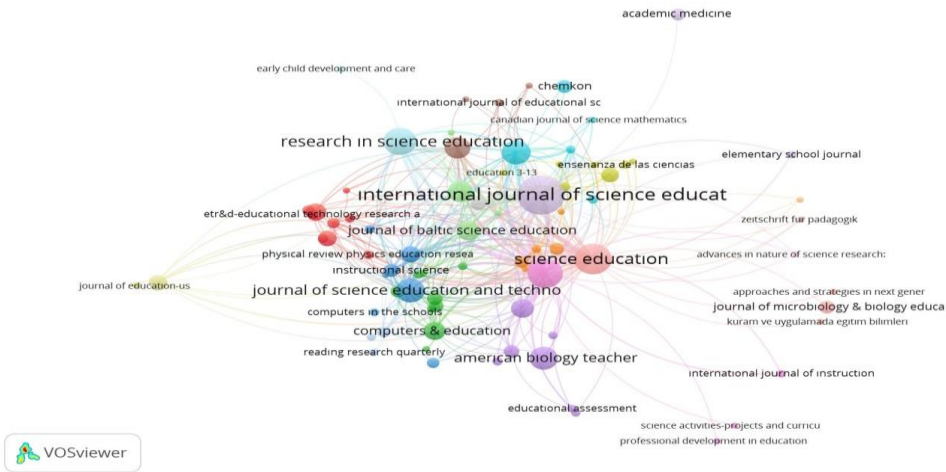
When Figure 4 is examined, it is seen that “Reiser, B. J.” is the most cited author within the scope of articles published on scientific inquiry (Publication=2; Citation =806). It has been determined that this author is followed by “Lederman, N. G.,” “McNeill, K. L.,” “Krajcik, J.,” “Crawford, B. A.” and “Lederman, J. S.” authors. In addition, the co-citation analysis network for the most cited authors in the articles is shown in Figure 5.

Windschitl, M.	158
American Association for the advancement of science	157
Hodson, D.	153

3.5. Findings Related to the Fifth Research Problem

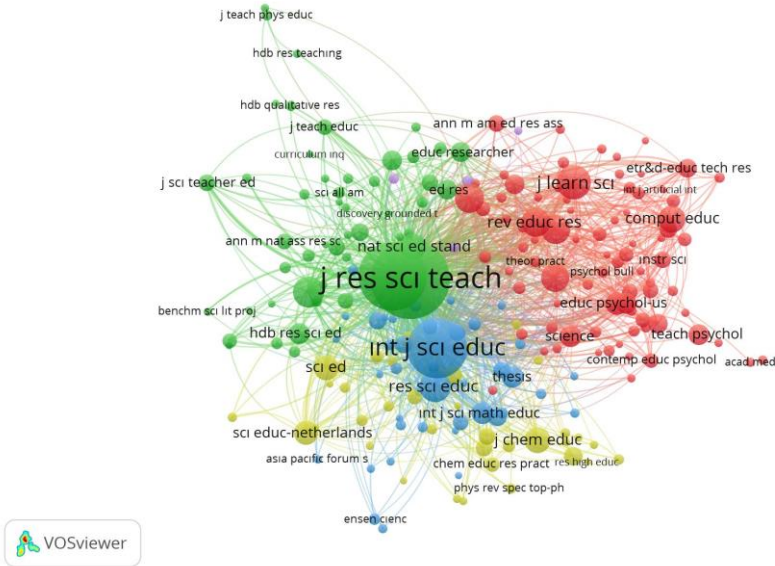
The fifth sub-problem of the research was determined as “What are the most cited journals within the scope of articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 232 journals in which 926 articles were published on scientific inquiry were reached. The citation analysis network for the most cited journals is given in Figure 6.

Figure 6. The citation analysis network for the most cited journals in the scope of articles published on scientific inquiry

When Figure 6 is examined, it is seen that the most cited journal within the scope of articles published on scientific inquiry is “Science Education” (Publication= 54; Citation=3285). It has been determined that this journal is followed by “Journal of research in science teaching (Publication = 49; Citation = 2568)”, “International Journal of Science Education (Publication = 94; Citation = 1928)”, “Computer & Education (Publication =17; Citation = 997)” and “Journal of Learning Sciences (Publication = 6; Citation = 815)” journals. In addition, the common citation analysis network for the most cited journals is shown in Figure 7.

Figure 7. The common citation analysis network for most cited journals in the scope of articles published on scientific inquiry

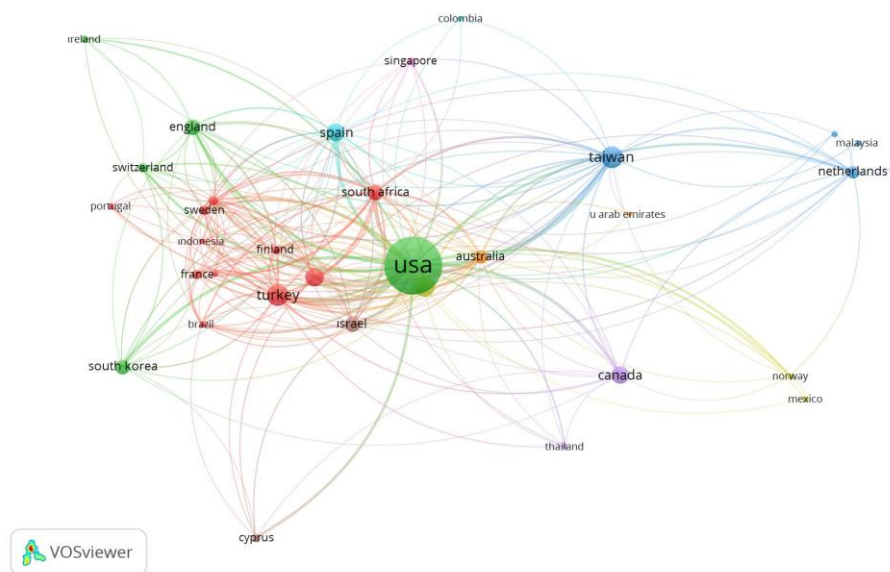

When Figure 7 is examined, it is seen that the most cited journals are “Journal of Research in Science Teaching” (Citation = 3448) and “Science Education” (Citation = 2474) and “International Journal of Science Education” (Citation = 1876) as a result of the common citation analysis.

3.6. Findings Related to the Sixth Research Problem

The sixth sub-problem of the research was determined as “What are the most cited countries within the scope of articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 61 countries in which 926 articles were published on scientific inquiry were reached. The citation analysis network for the most cited countries within the scope of the articles reached is given in Figure 8.

Figure 8. The citation analysis network for most cited countries within the scope of articles published on scientific inquiry

When Figure 8 is examined, as a result of the citation analysis carried out, it has been determined that the countries that are most active within the scope of the articles are “USA” (Publication = 471, Citation = 11798), “Taiwan” (Publication = 56, Citation = 680), “Netherlands” (Publication = 17, Citation = 671), “Israel” (Publication = 28, Citation = 666) and “Canada” (Publication= 36, Citation= 661). Within the scope of the study, the information on the number of publications and citations for the 20 most active countries in the field is presented in Table 5.

Table 5. The Number of Publications and Citations Regarding the 20 Most Active Countries on Scientific Inquiry

Country	Number of Publication	Number of Citation	Country	Number of Publication	Number of Citation
USA	471	11798	Singapore	8	291
Taiwan	56	680	Germany	42	276
Netherlands	17	671	Spain	36	235
Israel	28	666	Cyprus	8	229
Canada	37	661	South Africa	30	189
England	27	583	Ireland	6	173

P.R.China	50	577	South Korea	25	169
Australia	20	541	Sweden	11	160
Türkiye	56	438	Finland	7	148
New Zealand	9	296	Switzerland	11	116

3.7. Findings Related to the Seventh Research Problem

The seventh sub-problem of the research was determined as “Which publication languages are active within the scope of articles published on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 926 articles published on scientific inquiry were reached. The distribution of the reached articles according to the publication languages is given in Table 6.

Table 6. The Distribution of Articles Published on Scientific Inquiry by Publication Languages (N=581)

Publication Language	Number of Publication	Percentage (%)
English	879	0,9492
Spanish	20	0,0216
German	14	0,0151
Chinese	4	0,0043
Portuguese	3	0,0032
Turkish	3	0,0032
Polish	2	0,0022
Icelandic	1	0,0011

When Table 6 is examined, it is seen that the articles published on scientific inquiry are mostly published in English (879 articles). It was determined that Spanish (20 articles), German (14 articles) and Chinese (4 articles) languages followed respectively.

3.8. Findings Related to the Eighth Research Problem

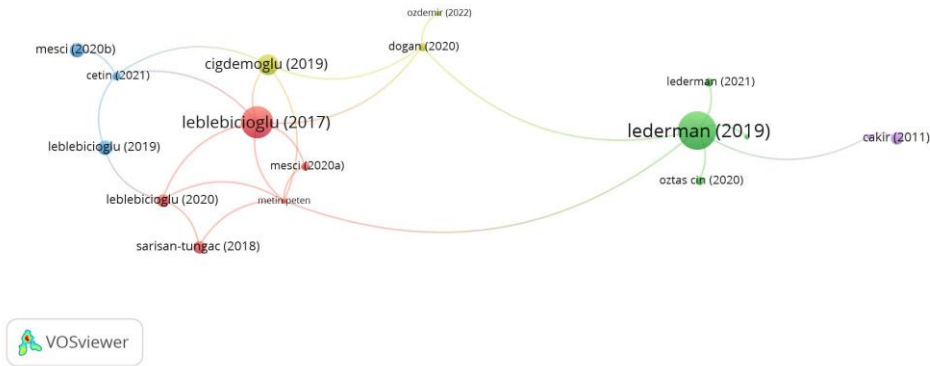
The eighth sub-problem of the research was determined as “What are the articles published in Türkiye on scientific inquiry?”. As a result of the search made in the WoS database to find an answer to this sub-problem, 57 articles published in Türkiye on scientific inquiry were reached. The tags of the 57 articles in question were examined and it was seen that the total number of citations of the articles was 439 and the average number of citations was 7.70. The information on the top five most cited articles on scientific inquiry published in Türkiye is given in Table 7.

Table 7. The Top Five Most Cited Articles on Scientific Inquiry Published in Türkiye (N=57)

Article Title	Author/Authors	Years of Publication	Published Journal Title	Total Number of Citation	Number of Citation/Year
“Research trends on argumentation in science education: a journal content analysis from 1998-2014”	Erduran, S.; Özdem, Y. and Park, J. Y.	2015	International Journal of STEM Education	49	6.13
“Preservice teachers' views about nature of scientific knowledge development: An international collaborative study”	Liang, L.L., Chen, S. F., Chen, X., Kaya, O. N., Adams, A.D., Macklin, M. and Ebenezer, J.	2009	International Journal of Science and Mathematics Education	40	2.86
“The Nature of Pre-service Science Teachers' Argumentation in Inquiry-oriented Laboratory Context”	Özdem, Y., Ertepinar, H., Çakıroğlu, J. and Erduran, S.	2013	International Journal of Science Education	39	3.90
“Engaging Students in Environmental Research Projects: Perceptions of Fluency with innovative Technologies and Levels of Scientific Inquiry Abilities”	Ebenezer, J., Kaya, O. N. and Ebenezer, D.L.	2011	Journal of Research in Science Teaching	39	3.25
“Effect of Technology-Embedded Scientific Inquiry on Senior Science Student Teachers' Self-Efficacy”	Çalık, M.	2013	Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education	37	3.7

When Table 7 is examined, it is seen that the first article of Turkish origin on scientific inquiry was the article titled “Inquiry-Based Science Laboratories: An Analysis of Preservice Teachers’ Beliefs about Learning Science through Inquiry and Their Performances” published by Tatar, N. in the journal “Journal of Baltic Science Education” in 2012. The most cited article is the article published in the “International Journal of STEM Education” in 2015 with 49 citations. It was determined that this study was followed by the article published in the “International Journal of Science and Mathematics Education” in 2009, which received 40 citations, and the article published in the “International Journal of Science Education” in 2013, which received 39 citations. The citation network of articles published in Türkiye on scientific inquiry is presented in Figure 9.

Figure 9. The citation network of articles published in Türkiye

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND SUGGESTIONS

In this study, 926 articles in the categories of “*Education Educational Research*” and “*Education Scientific Disciplines*” and article type out of 3,444 results reached on scientific inquiry in the WoS database were analyzed in terms of different variables.

As a result of the research, it was determined that the most articles on scientific inquiry were published in 2020 (76 articles). It was determined that this was followed by 2019 (70 articles), 2018 (68 articles) and 2017 (68 articles), 2021 (67 articles) and 2014 (66 articles), respectively. As a matter of fact, Bozdoğan (2019) states in his study that “article” is the most preferred publication type because they provide concrete data in determining the productivity and academic activities of scientists. In addition, it was concluded that 68.9% (638 articles) of the articles published in the research were

published in the last ten years. This situation can be interpreted as a rapid increase in the number of studies on scientific inquiry in recent years. This may be due to the fact that the related approach also includes other different approaches such as constructivism (Anderson, 2002). When the relevant literature is examined, Ayaz and Alkış Küçükaydın (2021) found that the most publications were published in 2020 and the number of articles on the research-inquiry approach increased gradually after 2015. Similarly, in the study of Aslan (2022), the research determined that the studies on inquiry-based learning were published at the highest rate between 2015-2019 and the year in which the most studies were conducted was 2019.

The first published article on scientific inquiry is the study titled “*Ideology and Utopia as Categories for Scientific Inquiry*” published by Rislov, S. in the journal “*Educational Theory*” in 1959. When Table 2 is examined, the most cited article is the article titled “Scaffolding complex learning: The mechanisms of structuring and problematizing student work”, which was published in the “*Journal of the Learning Sciences*” in 2004 with 476 citations. It was determined that this study was followed by the article published in the journal “*Computers & Education*” in 2012, which received 364 citations, and the article published in the journal “*Science Education*” in 2004, which received 346 citations. It has been determined that the most used keyword in the articles published on scientific inquiry is “scientific inquiry” (f=155). It was determined that this keyword was followed by the keywords “science education” (f=57), “nature of science” (f=50), “inquiry” (f=36) and “inquiry” (f=30). This data reveals that researchers should use these keywords when searching the WoS database related to this field. Keywords are very important for indexing and accessing research easily (Gürten, Özdiyar & Şen, 2019). Within the framework of this study, it can be said that the “scientific inquiry” keyword stands out because it is the word that most clearly and best describes the content as a pattern in all fields.

Another result obtained from the research is that the most cited author within the scope of articles published on scientific inquiry is “Reiser, B. J.” (Publication=2; Citation=806). It has been determined that this author is followed by “Lederman, N. G.”, “McNeill, K. L.”, “Krajcik, J.”, “Crawford, B. A.” and “Lederman, J. S.” authors. In addition, it is concluded that the most cited authors as a result of the co-citation analysis conducted are “National Research Council” (Citation=647), “Lederman, N. G.” (Citation=510), “Abd-El-Khalick, F.” (Citation=302), “Schwartz, R.S.” (Citation=206) and “Kuhn, D.” (Citation = 193). It is determined that the most cited journal within the scope of articles published on scientific inquiry is “Science Education” (Publication= 54; Citation=3285). It has been determined that this journal is followed by “Journal of research in science teaching (Publication = 49; Citation = 2568)”, “International Journal of Science Education (Publication = 94; Citation = 1928)”, “Computer & Education (Publication =17; Citation = 997)” and “Journal of Learning Sciences (Publication = 6; Citation = 815)” journals. In addition, it is concluded that the most cited journals are “Journal of Research in Science Teaching” (Citation = 3448) and “Science Education” (Citation =

2474) and “International Journal of Science Education” (Citation = 1876) as a result of the common citation analysis. This may be an indication that the United States and England are the leaders in publishing articles in the field of science education and that important journals in the WoS database continue to publish in these countries. There are other studies in the literature that support the leading position of the USA in the field (Demir & Çelik, 2020; Demirgil, 2018; Liu et al., 2016). In their study, Ayaz and Alkış Küçükaydın (2021) concluded that the journals that included the most articles on this subject were “International Journal of Science Education”, “Journal of Research in Science Teaching” and “Research in Science Teaching”. Similarly, Saka and İnaltekin (2021) found in their study that the “International Journal of Science Education” resource has strongly fed other resources in recent years.

It has been determined that the most cited countries within the scope of articles published on scientific inquiry are “USA” (Publication= 471, Citation= 11798), “Taiwan” (Publication= 56, Citation= 680), “Netherlands” (Publication= 17, Citation= 671), “Israel” (Publication= 28, Citation= 666) and “Canada” (Publication= 36, Citation= 661). In their study, Ayaz and Alkış Küçükaydın (2021) stated that most of the studies on this subject originated in the USA; at the same time, they found that Türkiye is in the top 3 rankings. In their study, Saka & İnaltekin (2019) concluded that the institutions that contributed the most in this regard were based in the USA and England. Similarly, in the study of Aslan (2022), the research found that the countries with the most publications on inquiry-based learning were the United States, Türkiye and the United Kingdom, respectively. This situation confirms the view that the USA is one of the leading countries in the field of science education (Aksu & Güzeller, 2019; Demir & Selvi, 2018; Özkaya, 2019; Yu et al., 2016; Yurdakul & Bozdoğan, 2022). The fact that Türkiye ranks 9th out of 61 countries can be considered as an indication that many qualified publications have been made that will contribute to the field of scientific inquiry.

It is concluded that the articles published on scientific inquiry are mostly published in English (879 articles). It was determined that Spanish (20 articles), German (14 articles) and Chinese (4 articles) languages followed respectively. It is thought that the use of English more than other languages in academic studies is due to its universality. There are studies in the literature that reveal this result (Bozdoğan, 2019; Demir & Çelik, 2020; Diaz-Puente, Cazorla & Dorrego, 2007; Jiménez-Fanjul et al., 2013; Yurdakul & Bozdoğan, 2022). The fact that Turkish is ranked 6th among eight languages with 3 publications can be interpreted as that articles written in Turkish are not effective in directing the field.

It is determined that the first article of Turkish origin on scientific inquiry was the article titled “*Inquiry-Based Science Laboratories: An Analysis of Preservice Teachers’ Beliefs about Learning Science through Inquiry and Their Performances*” published by Tatar, N. in the journal “Journal of Baltic Science Education” in 2012. The most cited article is the article published in the “International Journal of STEM Education” in 2015 with 49 citations. It was determined that this study was followed by the article published in the

“International Journal of Science and Mathematics Education” in 2009, which received 40 citations, and the article published in the “International Journal of Science Education” in 2013, which received 39 citations.

Suggestions regarding the study findings are listed below:

- In this study, articles on scientific inquiry were searched in the WoS database. The literature in this field can be revealed on a larger scale by scanning different types of publications (paper, book, book chapter, reports, etc.) in the same field. However, to give an idea to the researchers who will study in this field, national and international postgraduate theses can be scanned to reveal the trend in this field.
- Since the study is limited to WoS data, studies on the subject can be examined in international databases such as SCOPUS or national databases such as ULAKBİM and Dergipark.
- The study includes studies in the categories of “Education Educational Research” and “Education Scientific Disciplines” and article type between 1959-2022. For this reason, trends in the field can be determined by conducting similar studies at certain periods.
- Bibliometric studies are important for researchers to closely follow the studies and developments in that field. For this reason, it may be recommended to conduct bibliometric studies in different fields.

Declaration of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the research and publication ethics principles of Manisa Celal Bayar University Social Sciences Institute Journal were followed.

Authors’ Contribution Rates to the Article

The entire article was written by Barış ÖZDEN

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

References

- Akerson, V. L., & Hanuscin, D. L. (2007). Teaching nature of science through inquiry: Results of a3-year professional development program. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(5), 653- 680.
- Aksu, G., & Güzeller, C. O. (2019). Analysis of scientific studies on item response theory by bibliometric analysis method. *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 44-64. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2019.189.4>
- Aktaş, İ., & Karamustafaoğlu, O. (2022). Evaluation of the published articles in educational field: A bibliometric analysis. *Hacettepe University Journal of Education*, 37(3), 1037-1050.

- Al, U. (2008). *Turkey's scientific publication policy: A bibliometric approach based on citation indexes*. [Unpublished doctoral dissertation thesis]. Hacettepe University Institute of Social Sciences, Ankara.
- Anderson, R. D. (2002). Reforming science teaching: What research says about inquiry. *Journal of Science Teacher Education*, 13(1), 1-12. <https://doi.org/10.1023/A:1015171124982>
- Aslancı, S. (2022). Inquiry-based learning: a bibliometric analysis. *Scientific Educational Studies*, 6(1), 1-25.
- Ayaz, E., & Küçükaydın Alkış, M. (2021). Investigation of inquiry-based learning approach studies: a bibliometric analysis. *Paper presented at the meeting of the 3. International Conference on Science, Mathematics, Entrepreneurship and Technology Education*, Denizli.
- Aydeniz, M., Baksa, K., & Skinner, J. (2011). Understanding the impact of an apprenticeship-based scientific research program on high school students' understanding of scientific inquiry. *Journal of Science Education and Technology*, 20(4), 403-421. <http://dx.doi.org/10.1007/s10956-010-9261-4>
- Ayyılmaz Çelik, H. (2019). *Knowledge and views of secondary school science teachers and prospective science teachers about the nature of science and scientific inquiry*. [Unpublished master thesis]. Aydın Adnan Menderes University Institute of Science and Technology, Aydın.
- Baykara, H., Yakar, Z., & Liu, S. Y. (2018). Preservice science teachers' views about scientific inquiry. *European Journal of Education Studies*, 4(10), 128-143.
- Bozdoğan, A. E. (2020). A bibliometric evaluation of published educational research papers on "planetariums" based on web of science database. *OPUS Journal of Society Research*, 16(27), 150-173.
- Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A comparison between two main academic literature collections: web of science and scopus databases. *Asian Social Science*, 9(5), 18-26.
- Çiğdemoğlu, C., & Köseoğlu, F. (2019). Improving science teachers' views about scientific inquiry. *Science & Education*, 28, 439-469. <https://doi.org/10.1007/s11191-019-00054-0>
- Çomaklı Sökmen, Ö. & Yılmaz, M. (2021). Bibliometric analysis of the studies performed in operations research field. *European Journal of Science and Technology Special Issue* (28), 940-946.
- Demir, E., & Çelik, M. (2020). Bibliometric Profile of Scientific Studies in the Field of Science Curriculum. *Journal of Turkish Chemical Society Section C: Chemistry Education*, 5(2), 131-182.
- Demir, H., & Selvi, S. (2018). Bibliometric analysis of scientific publications on resource dependency approach in the field of health. *17. Business Congress with International Participation*, 26-28 April, (p. 1-14), *Izmir Katip Celebi University*, İzmir.
- Demirgil, H. (2018). Scientific concentration fields and bibliometrics networks in Süleyman Demirel university publications. *Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Science*, 13(2), 36-53.
- Diaz-Puente, J.M., Cazorla, A. & Dorrego, A. (2007). Crossing National, Continental, and Linguistic Boundaries Toward a Worldwide Evaluation Research Community in Journals of Evaluation. *American Journal of Evaluation*, 28(4), 399-415.
- Dogan, N. (2017). Blending problem based learning and history of science approaches to enhance views about scientific inquiry: New wine in an old bottle. *Journal of Education and Training Studies*, 5(10), 99-112. <https://doi.org/10.11114/jets.v5i10.2646>
- Doğan, N., Han-Tosunoglu, Ç., Özer, F., & Akkan, B. (2020). Middle school students' understanding of scientific inquiry: an investigation of gender, grade level and school type. *Pamukkale University Journal of Education*, 49, 162-189. <https://doi.org/10.9779/pauefd.515080>
- Ekici, D. (2016). An investigation on the factors affecting the scientific inquiry skills perceptions of secondary students. *Kastamonu Journal of Education*, 25(2), 497-516.
- Gaigher, E., Lederman, N., & Lederman, J. (2014). Knowledge about inquiry: A study in South African high schools. *International Journal of Science Education*, 36(18), 3125-3147. <https://doi.org/10.1080/09500693.2014.954156>
- Gülmez, D., Özteke, İ., & Gümüş, S. (2021). Overview of educational research from Turkey published in international journals: A bibliometric analysis. *Education and Science*, 46(206), 213-239.

- Gürten, E., Özdiyar, Ö., & Şen, Z. (2019). Social network analysis of academic studies on gifted people. *Education and Science, 44*(197), 185-208.
- Jiménez-Fanjul, N., Maz-Machado, A., & Bracho-López, R. (2013). Bibliometric analysis of the mathematics education journals in the SSCI. *International Journal of Research in Social Sciences, 2*(3), 26-32.
- Kurutkan, M.N., & Orhan, F., (2018). *Bibliometric analysis of quality principles by visual mapping technique*. Sage Publishing.
- Kutlu Abu, N. (2023). Bibliometric Analysis of Inquiry-Based Science Research During 2000-2021. *Shanlax International Journal of Education, 12*(1), 70-85.
- Law, R., & Cheung, P. (2008). An analysis of publications in leading tourism journals and its implications. *Journal of China Tourism Research, 4*(1), 78-97.
- Lederman, J. S., Lederman, N. G., Bartos, S. A., Bartels, S. L, Meyer, A. A., & Schwartz, R. S. (2014). Meaningful assessment of learners’ understandings about scientific inquiry-the views about scientific inquiry (VASI) questionnaire. *Journal of Research in Science Teaching, 51*(1) 65-83. <https://doi.org/10.1002/tea.21125>
- Lederman, J., Lederman, N., Bartels, S., Jimenez, J., Akubo, M., Aly, S., Bao, C., Blanquet, E., Blonder, R., Soares de Andrade, M. B., Bunting, C., Cakir, M., EL-Deghaidy, H., ElZorkani, A., Gaigher, E., Guo, S., Hakanen, A., Hamed Al-Lal, S., Han-Tosunoglu, C., ... Zhou, Q. (2019). An international collaborative investigation of beginning seventh grade students' understandings of scientific inquiry: Establishing a baseline. *Journal of Research in Science Teaching, 56*(4), 486-515. <https://doi.org/10.1002/tea.21512>
- Liu, X., Zhang, L., & Hong, S. (2011). Global biodiversity research during 1900–2009: A bibliometric analysis. *Biodiversity and Conservation, 20*(4), 807-826.
- Orbay, M., Karamustafaoglu, O., & Miranda, R. (2021). Analysis of the journal impact factor and related bibliometric indicators in education and educational research category. *Education for Information, 37*(3), 315-336.
- Özkaya, A. (2019). Bibliometric analysis of the publications made in STEM education area. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 8*(2), 590-628.
- Pinto, M., Fernández-Pascual, R., Caballero-Mariscal, D., Sales, D., Guerrero, D., & Uribe, A. (2019). Scientific production on mobile information literacy in higher education: A bibliometric analysis (2006–2017). *Scientometrics, 120*(1), 57–85. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03115-x>
- Rafols, I., Leydesdorff, L., O’Hare, A., Nightingale, P., & Stirling, A. (2012). How journal rankings can suppress interdisciplinarity. The case of innovation studies and business and management. *Research Policy, 41*(7), 1262–1282.
- Saka, T. & İnaltekin, T. (2021). Bibliometric analysis of academic studies regarding inquiry-based teaching (2000- 2020). *OPUS International Journal of Society Researches, 18*(40), 2408-24491.
- Saka, Y, Yaman, S, Tunç Şahin, C, Pekbay, C., & Gerçek, Z. (2012). The effects of structured laboratory activities on middle school students’ views of scientific inquiry. *Manisa Celal Bayar University Journal of the Faculty of Education, 2*(1), 1-19.
- Schwartz, R. S., Lederman, N. G., & Lederman, J. S. (2008). An instrument to assess views of scientific inquiry: The VOSI questionnaire. *Paper presented at the meeting of the National Association for Research in Science Teaching (NARST)*, Baltimore, MD.
- Senler, B. (2015). Middle school students’ views of scientific inquiry: An international comparative study. *Science Education International, 26*(2), 166-179.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D., & Özdemir, C. (2015). Bibliometric profile of articles published on health tourism. *International Journal of Human Sciences, 12*(2), 394-415.
- Ünal, A., & Çelen, O. (2021). A study on the analysis of published bibliometric studies on tourism in Turkey. *Pearson journal, 6*(16), 267–295. <https://doi.org/10.46872/pj.429>
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: ‘VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics, 84*(2), 523-538.
- Yalçın, F. (2010). *A study on the determination of knowledge levels and misconceptions of primary school students about global warming and greenhouse effect*. [Unpublished master thesis]. Gazi University Institute of Educational Sciences, Ankara.

- Yang, I. H., Park, S. W., Shin, J. Y., & Lim, S. M. (2017). Exploring Korean middle school students' view about scientific inquiry. *Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education*, 13(7), 3935-3958.
- Yaşar, Ş., & Duban, N. (2009). Students' opinions regarding to the inquiry-based learning approach. *İlköğretim Online*, 8(2), 457-475.
- Yurdakul, M., & Bozdoğan, A. E. (2022). Bibliometric Evaluation Based on Web of Science Database: Articles on Science Education. *Turkish Scientific Researches Journal*, 7(1), 72-92.

Ayniyat Defterlerine Göre II. Mahmud Döneminde İstanbul'un İzmir'den Talepleri¹

Zeynep Gürel^{2,3}, Ertan Gökmen⁴

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un işesini sağlamak Osmanlı yöneticileri için her zaman çok önemli bir görev olmuştur. İstanbul siyasi ve iktisadi bir merkez olması nedeniyle bünyesinde büyük bir nüfus barındırıyordu. Kendi içinde ürettiği ürünler nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. Bu yüzden işçilik politikasının gereği olarak İstanbul'un ihtiyaç duyduğu pek çok ürün Anadolu'dan ve Rumeli'den karşılanıyordu. Bu anlamda Batı Anadolu'nun önemli üretim merkezlerinden olan İzmir'den de İstanbul için bazı ürünlerin istendiği oluyordu. Bu çalışmada ayniyat defterleri ışığında II. Mahmud döneminde İzmir'den İstanbul halkının ve ordunun ihtiyaçları için istenen değişik malzeme ve ürünler incelenmiştir. Ayniyat defterlerinde yerel idarecilerden mütesellim, voyvoda, ayan, muhafız, gümrükçü ve kadıya hitaben yazılmış pek çok mektup ve kaime bulunmaktadır. Yerel idarecilere hitaben yazılan bu yazılarda sabundan, kendire, kahveden balmumuna kadar değişik ürünler bulunmaktadır. İzmir için yapılan bu talepler tasnif edilerek çalışmada farklı başlıklar altında ele alınmış ve bu taleplerle ilgili yapılanların seyri ayniyat defterlerindeki bilgiler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Ayniyat, İaşe, İstanbul.

Jel Kodu: A10, B19.

Istanbul's Demands From Smyrna During The Reign Of Mahmud II According to the Ayniyat Books

ABSTRACT

The provision of food for Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, has always been a very important task for the Ottoman rulers. As Istanbul was a political and economic centre, it was home to a large population. The products it produced within itself were not sufficient to meet the needs of its population. Therefore, as required by the policy of subsistence, many of the products needed by Istanbul were supplied from Anatolia and Rumelia. In this sense, Izmir, one of the important production centres of Western Anatolia, was also asked for some products for Istanbul. In this study, various materials and products requested from Izmir during the reign of Mahmud II for the needs of the people of Istanbul and the army are analysed in the light of the books of ayniyat. There are many

¹Bu Çalışma Prof. Dr. Ertan Gökmen danışmanlığında doktora öğrencisi Zeynep Gürel tarafından hazırlanan *Ayniyat ve Ahkam Defterleri Işığında İzmir Kazası (1808-1839)* adlı doktora tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

²İletişim Yazarı: zeynpegurel.gs@gmail.com

³Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih doktora öğrencisi, (Orcid No: 0000-0003-4036-4223).

⁴Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi (Orcid No: 0000-0001-9189-9960).

letters and kaime addressed to local administrators such as mütesellim, voivode, ayan, guards, customs officials and kadi in the Ayniyat books. These letters addressed to local administrators include various products ranging from soap, hemp, coffee and beeswax. These requests for Izmir have been classified and discussed under different headings in this study, and the course of actions taken in relation to these requests has been tried to be revealed in the light of the information in the books of ayniyat.

Key Words: Smyrna, Ayniyat, Food, İstanbul.

Jel Codes: A10, B19.

1. GİRİŞ

İstanbul'un iaşesini temin etme problemi Bizans İmparatorluğu döneminde şehrin başkent ilan edilmesine kadar gitmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na uzun süre başkentlik yapmış olan İstanbul'un iaşesini temin etmek Osmanlı yöneticilerinin daima en büyük problemlerinden biri olmuştur. İstanbul siyasi ve iktisadi bir merkez olduğu ve içinde çok sayıda insanı barındırdığı için burada çıkacak herhangi bir huzursuzluk tüm ülkeyi etkileyebileceğinden şehrin ihtiyaçlarının karşılanması devlet yöneticileri için kaçınılmaz bir görev olmuştur (Çiftçi, 2004, s. 154). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi politikasında 1500 ile 1800 yılları arasında iaşecilik (provizyonizm) ilkesinin benimsendiği görülmektedir. Bu ilkede, iktisadi faaliyetin tüketiciler açısından amacı mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar ucuz, kaliteli ve bol olmasının sağlanmasıydı (Genç, 2010, s. 47).

İaşecilik ilkesi gereği zirai üretim yapılan bir bölgedeki halkın ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan ürünler İstanbul'a gönderiliyordu (Tabakoğlu, 2014, s. 103). Bu nedenle İstanbul'daki yeniçerilerin ve sivil halkın talepleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki deniz yolu ile ulaşımının mümkün olduğu yerlerdeki tarımsal üretim ve imalatı büyük oranda etkilemiştir. Tahıl, demir ve benzeri malların genellikle deniz yolu ile gelmesi bu durumun nedeniydi. İstanbul'a Karadeniz'in batı sahillerinden, Mısır'dan ve Ege Bölgesinden hububat ve pirinç getiren gemiler geliyordu (Faroqhi, 1980, s. 139). Bazı durumlarda özellikle savaş, güç ve toprak kayıpları gibi nedenlerle tedarik bölgelerinin değiştiği dönemler oluyordu (Tabakoğlu, 2014, s. 137).

Bir bölgenin üretim fazlasının hangi bölgelere ihraç edileceği iaşecilik politikasının gereği olarak devlet tarafından belirleniyordu (Özdeğer, 2015, s. 43). Devlet, İstanbul'un iaşesinin sağlanması görevini Kapan tüccarına vermişti. Yarı resmi bir özellik taşıyan Kapan tüccarı 19. yüzyıl öncesinde bu görevi yürütüyordu (Tabakoğlu, 2014, s. 132). Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un nüfusu 18. yüzyıldan sonra taşradan yapılan göçler nedeniyle artmıştır. Bu durum İstanbul nüfusunun yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak sıkıntısı yaşamasına sebep olmuş ve bu hususta büyük kıtlıklar yaşanmıştır (Poyraz, Doğan, 2022, s. 52). 18. yüzyılın sonlarına doğru kapanların özellikle kış aylarında iaşeyi sağlama konusunda yetersiz kalması üzerine devlet, bu konuda etkinliğini arttırmak amacıyla kendi kadro ve hazinesini kurmuştur. İstanbul'un iae işleri ile uğraşması amacıyla 1793'te Zahire Nezareti ve 1795'te Zahire Hazinesi kurulmuştur. Zahire Nezaretinin kurulma amacı İstanbul'un zahire sorununa kesin bir çözüm bulmaktır. Bu kurum İstanbul'un iaşesinin sağlanması için zahirenin yerinde satın alınmasından depolanmasına, merkeze

taşınmasına ve dağıtımına kadar bütün süreçleri üstlenmişti (Tabakoğlu, 2014, s. 132-133). Devletin zahire alımlarını arttırarak İstanbul'un iaşesinde daha fazla rol aldığı bu sistem, Tanzimat'a kadar devam etmiş, Tanzimat'tan sonra ise İstanbul'un zahire iaşesi esas itibari ile piyasaya bırakılmıştır (Uzun, 2015, s. 62). Zahire Hazinesinin hesapları 12 Ağustos 1839 tarihinde Ticaret Nezaret ve Hazinesi'ne aktarılmıştır (Tabakoğlu, 2014, s. 133).

İstanbul'un iaşesinin temin edilmesi meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde önemli bir husus olup bu konuda zaman zaman farklı politikalar ve farklı tedarik bölgeleri seçilmekle birlikte bu çalışmada II. Mahmud döneminde İstanbul'un ihtiyaçları için İzmir'den yapılan talepler incelenmeye çalışılmıştır. İzmir'in tarihsel gelişimine kısaca bakıldığında Batı Anadolu kıyılarının Osmanlı yönetiminin meyve ve hububat ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı bir bölge olduğu görülmektedir. Osmanlı yönetiminin iâşe politikası gereği İzmir 15. ve 16. yüzyılın büyük bir bölümünde küçük bir kasaba görünümünde olmuştur (Eldem, Goffman, Masters, 2003, s. 11). 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Halep'in, Avrupa ile Asya arasındaki ticarete önemini kaybetmesi üzerine İzmir'de bir yükseliş süreci başlamıştır. Halep'in ve ardından Bursa'nın ticaretteki önemini kaybetmesi İzmir'i önemli bir transit noktasına dönüştürmüştür 16. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı toprakları Venedikliler, Hollandalılar, İngilizler ve Fransızların Asya'yla yaptıkları ticarete faaliyet sahası haline gelmiştir (Kasaba, 1994, s. 4-6) Avrupalı devletlerin bu faaliyetleri dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki iç tehditlerin merkezi idareyi zayıflatması ve merkezi idareyi önce yerel görevlilere daha sonra da ayanlara bırakması devletin sürdürmeye çalıştığı dışa kapalı korumacı ağın parçalanmasına sebep olmuştur (Goffman, 1995, s. 18). Bütün bu gelişmeler sonucunda İzmir, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ihracat limanı haline gelmiştir (Kasaba, 1994, s. 17). İzmir'in transit bir ticaret limanına dönüşmesi ve Avrupalı tüccarların ilgisini çekmesi, bölgede yapılan üretimin de daha çok pazara yönelik olmasına neden olmuştur (Goffman, 1995, s. 67). Devlet bu durum karşısında İstanbul'un iaşesini sağlamak ve kendisi için elzem derecede gerekli olan ürünlerin üretici ya da araçlar tarafından yabancı tüccarlara verilmemesi ve İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak amacıyla gönderilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu husus ile ilgili olarak bu çalışmada 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içinde önemi gittikçe artan bir liman kenti olan İzmir'den II. Mahmud döneminde yapılan talepler incelenmiş ve bu taleplerin neler olduğu, bunların ne derece yerine getirilebildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana kaynağını II. Mahmud dönemini (1808-1839) kapsayan ayniyat defterleri oluşturmaktadır. Ayniyat defterlerinde 19. yüzyılda sadarettten nezaretlere, çeşitli dairelere ve vilayetlere yazılan mektup, kaime ve tezkirelerin suretleri bulunmaktadır. Ayniyat defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Babiâli Evrak Odası belgeleri arasında yer almaktadır. (Aktaş, 1991, s. 277). Bu defterler 1812-1903 (H. 1228-1320) yılları arasında tutulmuş olup, sayı itibariyle 1717 tane dir (Mutaf, 1996, s. 386). Ayniyat defterlerinde kamu davaları ve şahsi davaların yanı sıra resmi makamlar arasındaki anlaşmazlıklar, idari ve mali konular ve çeşitli nizamname ve talimatnameler bulunmaktadır (Taşcan, 2021. s. 180).

Ayniyat defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı çeşitli yüksek lisans tezleri yapılmıştır. 1720, 831 (Erzurum), 839 (İşkodra), 832 (Erzurum), 1718, 870 (Halep), 826 (Edirne, Adana, Şarki Rumeli), 867 (Halep), 833 (Erzurum ve Van), 830 (Erzurum), 829 (Erzurum), 812 (Aydın), 961 (Karesi) ayniyat defterlerinin transkripsiyon ve değerlendirmesi yüksek lisans tezleri olarak çalışılmıştır. Transkripsiyon ve değerlendirme çalışması yapılan bu tezler dışında Rumeysa Çiçek'in *Ayniyat Defterleri Işığında Selanik, Tırhala, Varna Sancakları (1840-1864)* (Çiçek, 2022), Özdemir Karabulut'un *Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrası Üzerine Bir Değerlendirme: Ayniyat Defterleri Işığında Ankara, Bursa/Hüdavendigâr ve Kütahya Sancaklarının Sosyal ve İktisadi Tarihi (1839-1864)* (Karabulut, 2021), Mustafa Yağlıdere'nin *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H. 1266-1271/M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezası (Yağlıdere, 2019)*, Oğuzhan Günel'in *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H. 1266-1271/M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti'nde Suçlar ve Cezalar (Değerlendirme Metin)* (Günel, 2018) adlı tezleri de literatürde yer almaktadır. Bu tezlerin yanında Semih Yıldız, *Ayniyat Defterleri Işığında II. Mahmud Dönemi Merkez-Taşra İlişkileri: Ankara, Bursa, Kütahya, Selanik, Tırhala Sancakları Örneğinde* (Yıldız, 2021) adlı yüksek lisans tezinde çalışma konumuza benzer şekilde ayniyat defterlerini kullanarak II. Mahmud dönemini çalışmıştır. Semih Yıldız yüksek lisans tezinde II. Mahmud döneminin on beş yılını 1812 yılından başlamak üzere beşer yıllık periyotlar halinde incelemiştir. Yazar tezinde Ankara, Bursa, Kütahya, Selanik, Tırhala ve Varna sancaklarını ayniyat defterlerindeki bilgiler ışığında ele almış ve ordunun peksimet, hububat ve tayinat ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla koyun keçi mübayaa edilmesi için ilgili bölgelere başvurulduğunu tezinde belirtmiştir. Bunun dışında İstanbul'un arpa, buğday, un ve pirinç gibi iye ihtiyaçları için de bu bölgelerden çeşitli taleplerde bulunduğu tezin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Zikredilen yüksek lisans tezleri dışında çeşitli makale ve kitaplarda da ayniyat defterlerinden faydalanılmıştır. Abdülmecit Mutaf'ın "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri" (Mutaf, 1996), Fatma Akın'ın "Ayniyat Defterleri ve Hafaya Anadolu Tasnifine Dair Bir İnceleme" (Akın, 2019), Arzu Taşcan'ın "1876 Yılında Edirne Vilayeti'ndeki Asayiş Problemleri (826 Numaralı Ayniyat Defter Verilerine Göre)" (Taşcan, 2021) ile yine aynı yazara ait olan "XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Tarihinden Bir Kesit (826 Numaralı Ayniyat Defteri Kayıtlarına Göre)" (Taşcan, 2021), Özlem Poyraz ve Merve Öner'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Cinayet ve Yaralama Vakaları: 478 Numaralı Ayniyat Katl Defteri Örneği (Poyraz, Öner, 2022) adlı makaleler ayniyat defterleri kullanılarak yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu makalelerin dışında Ertan Gökmen'in "Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Adi Ayniyat Defteri Örneği" (Gökmen, 2018) adlı makalesi de bu hususta önemli bilgiler içermektedir. Yazarın makalesinde İstanbul'un iyesi için zahire, ağnam gibi taleplerin yanında ordunun ihtiyaçları için asker, güherçile, kereste, kirpas, deve, odun, kömür, un ve peksimet gibi taleplerin olduğu görülmektedir. Bu makalenin dışında Özlem Poyraz ve Cuma Doğan'ın "22 Numaralı Anadolu Ayniyat Defterine Göre Anadolu Eyaleti'nin Merkez Taşra İlişkileri" (Poyraz, Doğan, 2023) adlı makalesi de bu alanda yapılan önemli çalışmalardandır. Bu makalede II. Mahmud

döneminde tutulan 22 Numaralı Ayniyat Defteri (Ekim-Kasım 1829) bağlamında merkez taşra ilişkileri incelenmiştir. Makalede ordunun ihtiyaçları için asker ve asker bedeliyesi, İstanbul'un ihtiyaçları için de zahire ve fırıncı amelesi talebinde bulunduğu görülmektedir. Ertan Gökmen ve Ömür Yazıcı Özdemir tarafından hazırlanan *Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1880)* (Gökmen, Özdemir, 2018) adlı kitap da yine bu alanda yapılan başlıca çalışmalar arasında zikredilebilir.

Bu çalışmada ise sadaretin İstanbul ve ordunun ihtiyaçları için İzmir'den yaptığı talepler incelenmiştir. Çalışmada tarih aralığı olarak II. Mahmud dönemi seçilmiş ve bu dönemdeki merkez taşra ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kaynak olarak kullanılan ayniyat defterlerinin adeti 28 olup, bunların 27'si Anadolu Adı (Defter No: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 27, 28, 30, 31, 32, 41, 44, 51, 53, 54, 59) olup, 1 tanesi ise Anadolu ve Rumeli Hafaya (Defter No: 328) olarak kayıtlıdır. Bu çalışma oluşturulurken II. Mahmud dönemini kapsayan tüm ayniyat defterleri taranmış ve konu ile ilgili bilgilerin bulunduğu defterlerin yukarıda zikredilenler olduğu tespit edilmiştir. Defterlerdeki bu belgeler incelenmiş ve İstanbul'un zahire, afyon, kendir, sabun gibi ihtiyaçları için İzmir ve civarındaki sancaklardan talepte bulunduğu tespit edilmiştir. Bu talepler sınıflandırılmış ve aşağıdaki başlıklarda incelenmiştir. İzmir'in 19. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutacak kaynaklardan olan şer'iyye sicillerinin yanmış olması çalışmada kullandığımız ayniyat defterlerini değerli hale getirmektedir.

2. GIDA VE YİYECEK MADDELERİ İLE İLGİLİ TALEPLER

2.1. Zahire Talebi

İstanbul, imparatorluğun başkenti olduğu için diğer kentlerle kıyaslandığında bünyesinde büyük bir nüfus barındırmaktaydı. (Özdeğer, 2015, s. 43). İstanbul, nüfusunun fazla olması nedeniyle gıda maddeleri üretiminde hiçbir dönemde kendi nüfusunu doyurmada yeterli olamamıştır. Bu yüzden İstanbul'a İmparatorluğun diğer bölgelerinden başta buğday olmak üzere çeşitli yiyecek maddeleri nakledilmekteydi (Tabakoğlu, 2014, s. 100). Merkezi otoritenin bulunduğu bu şehirde çıkacak herhangi bir olumsuzluk tüm ülkeyi etkileyeceğinden İstanbul'da yaşayan halkın her türlü ihtiyacının karşılanması devlet yöneticileri için önemli bir görev olmuştur (Çiftçi, 2004, s. 154). Şehrin iaşesi padişahı ve sadrazamı doğrudan ilgilendiren temel meselelerin başında geliyordu (Özdeğer, 2015, s. 43).

Devlet İstanbul'da yaşayan halkın zahire ihtiyacını karşılamak için çeşitli yerlerden zahire talebinde bulunarak halkın temel ihtiyaç maddeleri konusunda sıkıntı çekmemesini sağlamıştır. Zahire kelime anlamı olarak gerekli olduğu zamanlarda kullanılmak üzere ambarlarda saklanan hububat ve yiyecekleri ifade etmektedir (Devellioğlu, 2007, s. 1165). Bu çalışma ile ilgili olarak belgelerde İstanbul'un İzmir'den zahire adı altında talep ettiği ürünler buğday, arpa, zeytinyağı, nohut, un ve tahıldır (BOA.BEO.AYN.d.4/s. 44,51; BOA. BEO.AYN.d.31/s. 91-92). Devlet İstanbul'un zahire ihtiyacını karşılamak için satın alım işini yürütecek mübayaacılar görevlendirmiştir. Mübayaacılar ayan, mütesellim gibi

mahalli güç sahibi kişiler arasından ya da merkezden görevli kişiler arasından tayin ediliyordu (Güran, 2011, s. 254). Çalışmaya kaynaklık eden ayniyat defterlerinde İstanbul halkının ihtiyaçları için İzmir iskelesi ve civarında bulunan kazalardan mübayaacılar aracılığı ile zahire satın alınması talebinde bulunulmuştur. Mübayaa işleminin halkın rızası ve rayiç fiyatlardan üzerinden yapılması istenmiştir. Bu anlamda 25 Zilhicce 1247 tarihinde (26 Mayıs 1832) zahirenin mübayaası için Yozgatlı Ahmet Ağa İzmir iskelesine memur edilmiş ve İzmir ihtisap nazırı ve Saruhan mütesellimine zahirenin toplanması ve İstanbul'a gönderilmesi konusunda yardımcı olunmasına dair mektup yazılmıştır (BOA.BEO.AYN.d.30/s. 143).

Osmanlı yönetimi için zahire temini çok önemli bir husus olduğu için bu konunun üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Zahirenin tedarik edilmesi hususunda herhangi bir aksaklığın olmaması için zaman zaman bu iş ile ilgili kişiler uyarılmıştır. 12 ve 27 Cemaziye'l-Evvel 1232 (30 Mart 1817) tarihli mektuplarda İzmir voyvodası ve gümrükçüsüne yapılan uyarılar bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu mektuplarda İzmir voyvodasına ve gümrükçüsüne Osmanlı sahil ve iskelelerinden beratlı müste'men taifesine buğday, arpa, zeytinyağı, tahıl gibi zahirenin gönderilmesinin yasak olduğu hatırlatılmıştır. İzmir'de bu yasağı çiğnemeye cesaret edenlerin bu defalık uyarıldıkları ancak bundan sonraki süreçte benzer olaylar yaşanırsa bu suçu işleyen kişilerin cezalandırılacağı belirtilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.4/s. 44,51).

Osmanlı İmparatorluğunda zahirenin ihraç edilmesi ve imparatorluk içinde bir yerden başka bir yere nakledilmesi ve satılması için hükümetin müsaade etmesi gerekliydi (Güçer, 2011, s. 79). Devlet bu şekilde zahire konusunda sıkı bir denetim sağlamaya çalışsa da zahirenin İstanbul'a gönderilmeyip beratlı müste'men taifesine satıldığı incelediğimiz belgelerde görülmüştür. 26 Cemaziye'l-Ahir 1232 (13 Mayıs 1817) tarihli bir belgede İzmir limanında iki adet Sakız kayığına tahminen üç yüz elli kile miktarında buğday yüklendiği belirtilmiştir. Yine aynı belgede buğday yüklü bu gemilerin gümrük emini tarafından yakalandığı da zikredilmiştir. Bu durum karşısında beratlı müste'men taifesine zahire verilmemesi konusunda İzmir ayanı ve voyvodasına uyarı yapılmış ve bu konuda dikkatli olmaları istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.4/s. 62). Devletin kendisi için yaptığı mübayaalarda verdiği fiyatların piyasa fiyatlarının altında kalması bu tür kaçakçılık olaylarının yaşanmasının başlıca sebeplerindendir (Göktepe, 2017, s. 868).

İncelediğimiz ayniyat defterlerinde İzmir'den İstanbul'a zahire nakledilmesi konusunda yaşanan tek sorun zahirenin dışarıya satılması değildi. Devletin talep ettiği zahirenin eksik gönderildiği ya da hiç gönderilmediği durumlar da olmuştur. Mesela, sadaret 1242/1826-1827 senesinde Kuşadası İskelesine bağlı Sığla sancağında bulunan kazalardan Ömer Ağa mübaşeretiyle İstanbul için zahire satın alınmasını istemiş ancak satın alınan zahirenin bir miktarı bile gönderilmemiştir. Belgede zahirenin gönderilememe sebebi belirtilmemekle birlikte, ambar-ı amire için zahirenin lüzumlu olduğuna dair yazı yazılmış ve zahirenin bir an önce gönderilmesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.16/s. 66). Bir başka belgede ise İstanbul halkının zahire ihtiyacının karşılanması için Mısır ve Sayda taraflarından da zahire talep edilmiştir. Mısır ve Sayda'dan gelen ve İzmir üzerinden nakledilen bu zahire ise

Dersaadet'in talep ettiği miktarda gönderilmemiş ve gönderilen miktar ise yeterli bulunmamıştır BOA.BEO.AYN.d.19/s. 42).

Ayniyat defterlerinde zahire/hububatın nakledilmesi ile ilgili belgeler de bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat yükte ağır bir madde olduğu için nakliyesi masraflı olmaktadır. Kara yolu ile taşındığında nakliyat genellikle hayvan sırtında yapılırdı. Bu tür nakliye işlerinde deve, at ve katır kullanılırdı (Güçer, 1964, s. 28-29). Bu konu ile ilgili olarak 9 Zilhicce 1244 (12 Haziran 1829) tarihli bir belgede İskenderiye'den gönderilen zahirenin İzmir üzerinden nakledilmesi hususunda Aydın, Saruhan ve isimleri belirtilmeyen birkaç sancak ahalisine görev verildiği belirtilmektedir. İsimleri zikredilen bu sancak ahaliyelerinden zahire naklinde kullanılmak için deve göndermeleri talep edilmiştir. Gönderilecek bu develer için kaza ileri gelenlerinden birer kişinin görevlendirilmesi ve nakliye işinin bitimine kadar tek bir devenin kaçırılmasına fırsat verilmemesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.20/s. 16-17,60).

Zahirenin nakledilmesi hususunda da sıkıntılar yaşandığı görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu hudutlarında herhangi bir savaş olduğunda veya tehlikesi belirtildiğinde yük hayvanları bu bölgelere sevk ediliyordu. Gerek bu durum gerekse de kiralık hayvanların büyük bir kısmının aşiretlerin elinde bulunması, aşiretlerin de yaylak kışlak hayatı yaşaması nedeni ile zaman zaman yük hayvanı bulma konusunda sıkıntı yaşanıyor (Güçer, 1964, s. 30-31). Belgelerde nakliye konusunda yaşanan sıkıntılar ile ilgili olarak Mısır ve Akka tarafından İstanbul için gönderilen zahirenin çoğunluğunun Aydın ve Saruhan ahali develeriyle nakledildiği belirtilmiştir. Diğer sancaklardan gelmesi gereken develerin ancak üçte biri gelmiş ve onlar da birer sefer taşıma yaptıktan sonra kaçmışlardır. Zahireye duyulan ihtiyaç fazla ve sürekli olduğu için Mısır'dan gelecek ikinci bir zahire için, zahire nakline deve göndermeyen sancakların deve göndermesi istenmiş ve bu konuda İzmir muhafızına yazı gönderilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.20/s. 17-18). Bu problem çözülmeye çalışılmış ve devletin zahire nakli için verdiği dörder kuruş ücrete ek olarak nakil işine katılmayan sancak ahaliyelerini teşvik etmek amacı ile vilayet tarafından kile başına üçer kuruş nakliye zammı yapılmıştır. Bu konuda ilgili sancakların mütesellim ve ayanlarından üzerlerine düşeni yapmaları istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.20/s. 115).

İstanbul için zahirenin sürekliliği ve fazla miktarda nakledilmesi her zaman önemli bir husus olmuş ve zahire konusunda önce dahili ihtiyaçların karşılanması, içerideki talep karşılanmadan tüccar kesimine zahire verilmemesi hususu daima gündemde olmuştur. Fakat incelediğimiz döneme ait defterlerde İstanbul'un kendisi dışındaki yerler için de İzmir'den zahire talebinde bulunduğu görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Girit Adası sakinlerinin zahire hususunda Girit tüccarının aç gözlülüğü nedeniyle sıkıntı yaşadığı belirtilmiştir (3 Ramazan 1239-2 Mayıs 1824). Girit halkının zahire satın alması ve gemi ücretlerinin ödenmesinden sonra bu zahirenin Girit tüccarına teslim edilmesi için İzmir Gümrükçüsü Süleyman Ağa'ya mektup yazılmıştır (BOA.BEO.AYN.d.10/s. 100,114).

Defterlerde sadaretin Sakız Adası için de İzmir'den zahire talebinde bulunduğu vakidir (22 Ramazan 1248-12 Şubat 1833). Sakız Adası'nın taşlık olması nedeniyle ada sakinlerinin

kendileri için lazım olan zahireyi etraftan almak zorunda olduğu belirtilmiş ve bu hususta, Sakız reayasından olan Petro İstefani adlı kişiye iki bin kile zahire satın alması için ruhsat verilmiştir. İstenilen miktardaki zahirenin İzmir, Kuşadası ve Çandarlı taraflarından satın alınacağı belirtilerek bu konuda herhangi bir engel çıkarılmaması hususunda İzmir ihtisap nazırına, Kuşadası ve Çandarlı mütesellimlerine uyarıda bulunulmuştur (BOA.BEO.AYN.d.32/s. 67-68). Sakız Adası'na zahire nakli konusunda satın alımı yapacaklara engel olunmaması belgelerde sık sık dile getirilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.18/s. 94; BOA.BEO.AYN.d.61/s. 132).

Ayniyat defterlerinde İstanbul, Girit ve Sakız Adası için zahire temini dışında Balya Badra için de peksimet talebinde bulunulmuştur. Peksimet ve ekmek Osmanlı'da, savaşlarda askerlere dağıtılan önemli gıda maddelerindendi. Ekmek pişirmek için gerekli zamanın olmadığı yerlerde veya ekmek yapımında kullanılacak zahirenin bulunmadığı yerlerde askerlerin en önemli yiyeceği peksimetti (Gökmen, 2018, s. 471). Ele aldığımız dönem ile ilgili olarak incelediğimiz belgelerde Balya Badra için Saruhan sancağı eski mütesellimi Ali Bey marifetiyle 1239/1823-1824 senesine mahsuben miktarı belirtildiği kadar peksimet pişirilmesi ve gemilere yüklenip gönderilmesi istenmiştir. Bu peksimetlerin gönderilip gönderilmediği, gönderildi ise kimin gemileri ile gönderildiği ve Balya Badra'ya ulaşım ulaşıldığı hususunun araştırılması İzmir muhafızından talep edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.13/s. 95).

2.2. Kahve Talebi

Kahve, 16. yüzyıl boyunca Etiyopya ve Yemen'den Osmanlı İmparatorluğu'na yayılan bir tüketim maddesidir. Kahve ilk olarak orta sınıfa mensup ve marjinal belli birkaç grup tarafından tüketilmeye başlanmış, 1600'lerde zengin sınıflar arasında da tüketilen bir madde haline gelmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında ise sadece toplumun üst sınıfları ve saray halkı tarafından sevilen bir tüketim maddesi olmakla kalmayıp, orta sınıflar ve popüler çevreler arasında da fazlasıyla yayılmıştır. 18. asrın sonuna gelindiğinde kahve birçok sosyal grup tarafından sevilen bir ürün olarak yaygın hale gelmiştir (Genç, 2023, s. 129). II. Mahmud döneminde İzmir'den talep edilen ürünler arasında kahve de bulunmaktadır. İncelediğimiz belgelerde devlet, Mısır'dan İzmir'e gelen kahvenin muhtekirlerin eline geçip yüksek fiyat ile satılmak için saklanmamasını istemektedir. Bu konuyla ilgili olarak 4 Recep 1235 (17 Nisan 1820) tarihinde gönderilen bir mektupta ramazan ayının da yaklaştığı belirtilerek İstanbul'da kahveye olan ihtiyacın arttığı ifade edilmiştir. Sadaret aynı zamanda İstanbul'a kahve gönderilmesi konusunda acele edilmesini de İzmir voyvodası ve naibinden talep etmiştir (BOA.BEO.AYN.d.5/s. 109-110).

İncelenen belgelerde dikkat çeken bir başka husus ise İstanbul'un kahve ihtiyacını karşılamak için 1821 Yunan İsyanı sırasında firar eden gayrimüslimlerin mallarına el konulmasıdır. 26 Nisan 1821 tarihinde çıkarılan bir fetva ile isyan eden veya isyancılara katılmak için ya da isyanın ortaya çıkardığı sonuçlar itibarıyla korkarak kaçan kişilerin emlakları mirrice zapt edilmeye başlanmıştır (Aydın, 2018, s. 324). 1 Zilkade 1236 (31

Temmuz 1821) tarihli bir belgede İzmir'den firar eden gayrimüslimlerin dükkân ve mahzenlerinin mühürlendiği belirtilmektedir. Mühürlenmiş bu dükkân ve mahzenlerde bulunan kahvelere İstanbul'a gönderilmek için el konulmuştur (BOA.BEO.AYN.d.7/s. 45).

İstanbul'un ihtiyaçları için mübayaaya yapılırken çok çeşitli yolsuzluklar yapıyordu. Mübayaacılar görevlerini yerine getirirken halka çeşitli haksızlıklar yapıyorlardı. Halktan kolcu akçesi, tuzluk, yazıcı ve keyyal ücreti gibi çeşitli adlarla haksız isteklerde bulunuyorlardı. Bazı durumlarda zahireyi hileli kilelerle ölçüyor, bazen halktan ürün yerine para istiyor, bazen de aldıkları ürünün bedelini sahibine ödemiyorlardı. Hatta miri için aldıkları kaliteli zahire yerine düşük kaliteli karışık zahire gönderdikleri de oluyordu (Güran, 2011, s. 255). Mübayaacıların bu usulsüz davranışları yanında kahve naklini gerçekleştirmede görevli kişilerden olan gümrük görevlilerinin de usulsüz davranışlara giriştiği oluyordu. İzmir Gümrükçüsü Süleyman Ağa 23 Rebiü'l-Evvel 1242 (25 Ekim 1826) tarihinde İstanbul'a nakledilecek kahve ve diğer erzaklardan bir buçuk kat fazla gümrük vergisi istediği için zikredilen erzaklar İstanbul'a götürülemedi. Bu durum merkeze kahve naklini aksattığı için bu tarz bir durum karşısında tüccarın himaye edilmesi ve tüccardan kanuna aykırı bir şekilde vergi talep edilmemesi için İzmir gümrükçüsüne uyarıcı nitelikte bir kaime gönderilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.14/s. 87).

3. İSTANBUL'UN İZMİR'DEN TALEP ETTİĞİ DİĞER ÜRÜNLER

3.1. Sabun Talebi

Osmanlı İmparatorluğu'nda sabun zaruri olarak giderilmesi gereken ihtiyaçlardan ve temel temizlik maddelerindendi. Bu yüzden Osmanlı yöneticileri İstanbul'un sabun ihtiyacının karşılanmasını piyasanın işleyişine bırakmayarak sabun imal ve ticaretini kontrol altında tutarak İstanbul'da sabun sıkıntısının yaşanmaması için gayret sarfetmiştir (Sarıyıldız, 2002, s. 364). Bu anlamda İstanbul halkının sabun ihtiyacının karşılanması için çeşitli bölgelerden sabun talebinde bulunulmuştur. İstanbul'un sabun ihtiyacı genel olarak Atina, Ayazmend, Ayvacık, Edremit, Emrudabad, Girit, Hanya, İzmir, Kandiye, Kazdağı, Kemer-i Edremit, Kızılcatuzla, Kuşadası, Midilli, Molova, Resmo ve Yunda Adası'ndan karşılanıyordu. Bu bölgeler sabunun hammaddesi olan zeytinin yetiştiği, zeytinyağının temin edilebildiği yerlerdi (Öztürk, 2002, s. 1448-1451).

İncelediğimiz belgelerde İstanbul yönetimi, sabun tedarikinde kendisi için önemli bölgelerden biri olan İzmir'den sabun talebinde bulunmuştur. Sadaret sabunların başka bir yere gönderilmeden doğrudan ve düzenli aralıklarla İstanbul'a gönderilmesini istemiştir (BOA.C.İKTS. 17/835). Hükümet, düzenli bir gönderim yapılarak sabun konusundaki ihtiyacın giderilmesini ve bu hususta herhangi bir problem yaşanmamasını amaçlamıştır. Merkezi yönetim sabun talebinde bulunurken "nöbet" diye tabir olunan bir yöntemi benimsemiştir. Bu yöntem ile her kazan için belli oranda sabun gönderilmesini talep etmekteydi. Bu anlamda, 1216/1802-1803 yılında sabuncu esnafından ürettikleri sabundan kazan başına yirmişer kantar sabun talep edilmiştir (BOA. C. BLD 47/2320). 1232/1817 yılına gelindiğinde ise sabuncu esnafından her nöbette otuzar kantar sabun göndermeleri istenmiştir.

19. yüzyıl başlarında İstanbul'un sabun ve zeytinyağı ihtiyacı yaklaşık yüz bin kantara yakındı. İstanbul'un sabun ihtiyacı bu konuda yasaklar konulmasına ve tedbirler alınmasına rağmen tam olarak karşılanamıyordu (Sarıyıldız, 2002, s. 370). Ayniyat defterlerindeki bilgiler İstanbul'un sabun tedarik edilmesi konusunda ısrarcı olduğunu göstermektedir. Sadaret, İzmir'den yaptığı bir sabun talebinin karşılanamaması üzerine istenilen sabun miktarı karşılanmadıkça bu işle ilgili mübaşirin İzmir'den çekilmeyeceğini belirterek bu konudaki kararlılığını göstermiştir (BOA.BEO.AYN.d.4/s. 102). Durum sabuncu esnafı açısından ele alındığında ise onların da bu konuda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Sabuncu esnafı kendilerinden talep edilen miktarda sabunu imal edemeyeceklerini belirtmiş ve bu duruma sebep olarak da sabunun hammaddesi olan zeytinyağı fiyatlarının çok artmış olmasını gerekçe göstermişlerdir. Bu olumsuz durum karşısında İzmir voyvodasının gayreti üzerine yine de birkaç nöbet sabun üretilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.4/s. 122). Bu durum sabun imalinde zeytinyağı teminin önemini göstermektedir. Sadaret bununla birlikte 14 Zilkade 1244 (18 Mayıs 1829) tarihinde İzmir Muhtesibi Ömer Lütfü Efendi'ye gönderdiği bir kaimede sabun ile birlikte Edremit, Kemer-i Edremit, Ayazmend ve Ayvalık kazalarında üretilen zeytinyağının da İstanbul halkının ihtiyaçları için gönderilmesini, başka bir yere satılmamasını istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.19/s. 77-78).

3.2. Bal Mumu Talebi

Osmanlı Devleti'nde mum, saray, bürokrasi, ordu, kutsal yerler ve ibadethanelerin önemli ihtiyaçlarından biriydi (Ünal, 2020, s. 232-233). Ayniyat defterlerinde İzmir ile ilgili belgelerde cami ve mescitler için bal mumu talebi yapıldığı görülmektedir. İstanbul yönetimi, 14 Recep 1251 (5 Kasım 1835) tarihinde İstanbul'daki cami ve mescitlerin bal mumu (şem-i asel) ihtiyaçlarını karşılamak için Menteşe sancağından 1500 kıyye bal mumu talep etmiştir. Talep edilen bal mumunun satın alınması için Rodos mutasarrıfı Şükrü Paşa mübaşir tayin edilmiştir. İzmir'den yapılan bu talepte ramazan ayının yaklaştığı belirtilmiş ve cami ve mescitlerde bal mumuna olan ihtiyacın arttığı ifade edilmiştir. Bu nedenle istenilen miktardaki balmumunun acilen gönderilmesi talep edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.41/s. 67-68). Cami ve mescitler için mübayaa edilecek bal mumundan ihtisap vergisi alınmaması için de İzmir ihtisap nazırı uyarılmıştır (BOA.BEO.AYN.d.44/s. 108-109).

3.3. Afyon Talebi

Osmanlı Devleti'nde afyon, yerel ihtiyaçlara hitap eden bir iç ticaret maddesi olmayıp daha çok ihracata yönelik olan bir maddedir (Çolak, 2013, s. 521). Devlet hazineye gelir sağlamak için aktif biçimde ve bazı durumlarda da kendi sermayesi ile ticaret sektörüne girerek 1826 yılında yed-i vahit usulünü uygulamaya başlamıştır. Yed-i vahit terim olarak bazı malların üreticilerden satın alınarak büyük mübadele merkezlerine taşınmasını ve orada genellikle ihraç edilmek için yabancı tüccara, bazı durumlarda perakende satıcılarına toptan satılmasının devlet kontrolü ve sermayesi ile örgütlenmesi şeklinde ifade edilebilir. Yed-i vahit sistemi 1826-1838 yılları arasında uygulanmıştır. II. Mahmud'un yeni kurduğu

ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye için yapılan harcamalar nedeniyle giderlerin artmış olması ve Navarin'de (1827) Osmanlı donanmasının Avrupa donanmaları tarafından imha edilmiş olması, arkasından Rusya ile yapılan savaş ve bu savaşta alınan yenilgi ve savaşın sonunda ödenmesi gereken tazminat giderleri arttırmıştır. Bu durum devleti yeni kaynaklar aramaya itmiş ve devlet aktif olarak ticarete girmek zorunda kalmıştır. Yed-i vahit palamut, kök boya, mazi, kuru incir, zeytinyağı, yün, balmumu, afyon gibi ürünlerde uygulanmıştır (Genç, 2013, s. 378-380). Devlet bu şekilde kendisi için önemli gördüğü ürünlerde ticareti kısıtlamak istemiştir (Çolak, 2013, s. 521). Bu şekilde afyonu kendi belirlediği fiyatlarla üreticiden alıp, tek bir elde toplayıp kendi denetimi altında satışını yapmayı amaçlamıştır.

Ayniyat defterlerinde afyon mübayaası ile ilgili olarak afyonun yed-i vahit üzere mübayaa olunacağı belirtilmiştir. 25 Şevval 1246 (8 Nisan 1831) tarihli bir belgede afyonun en ufak bir miktarının bile başka yerlere nakledilmeyip İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Afyonun hazine tarafından satılacağı bildirilmiş ve taşrada saklı afyon kalmaması talep edilmiştir. Aynı belgede ayrıca 1246/1830 senesinin mahsulü olarak İzmir'de kalan afyonu bazı tüccar taifesinin satın almak istediği belirtilmiştir. Bu durum üzerine İzmir ihtisap nazırı, afyonun İstanbul'da daha yüksek fiyata satıldığı, 5000 akçeye kadar alıcı bulduğu ve İzmir'deki tüccar taifesinin afyona düşük fiyat verdiği konusunda uyarılmıştır. İstanbul'a afyon nakledilmesi aşamasında ise nakli henüz yapılamayan afyonun yağmur ve çamurdan zarar görmeyecek bir şekilde muhafaza edilerek bir an evvel İstanbul'a gönderilmesi İzmir ihtisap nazırından istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.27/s. 35-36).

Devlet afyon satışını kendi denetimi altında yapmak isteyip taşradaki afyonların İstanbul'da toplanmasını istese de afyonun İstanbul'a gönderilmeyip müste'men taifesine satılmak istendiği durumlar da olmuştur. 1247/1831 tarihli bir belgede üç kişinin yirmi altı çeki afyon kaçırdığı bilgisi yer almaktadır (BOA.BEO.AYN.d.28/s. 115). 1248/1832 tarihli bir başka belgede ise bazı kişilerin gizlice afyon mübayaa ettiği ve İzmir ve sair yerlere nakledip müste'men taifesine sattığı görülmektedir. Devlet bu tarz kaçırılan afyonun nerede tutulur ise tutulsun hazine için zapt edilmesini, sahibinin yakalanıp hapsedilmesini ve isminin İstanbul'a bildirilmesini İzmir ihtisap nazırından istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.31/s. 74-75).

3.4. Kendir Talebi

Kendir lif üretimi açısından önemli bir bitkidir. Kendir lifli yapısı nedeniyle özellikle gemicilikte sıklıkla ihtiyaç duyulan bir malzeme olmuştur (Taşlıgil, Şahin, 2019, s. 457). Gemilerin donatılmasında kullanılan halat ve bezler kendirden elde edilmekteydi (Gökmen, 2018, s. 469). İstanbul'un İzmir'den talep ettiği ürünler arasında kendir de bulunmaktadır. 1253/1838 yılında İstanbul'daki su yolları borularının tamirinde kullanılmak üzere İzmir'den üç bin vukiyye (vukiyye=okka=kiyye=1282 gram) âlâ kendir talep edilmiştir. Bu kendirlerin Ünye tarafından uygun fiyat ile mübayaa edilmesi ve acilen İstanbul'a gönderilmesi Trabzon valisi ve İzmir ihtisap nazırından istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.51/s. 19).

4. İSTANBUL ESNAFLARININ HAMMADDE İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASINA YÖNELİK TALEPLER

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi içinde önemli bir yeri olan esnaf loncaları üretimlerinin sürekliliğini sağlayabilmek için hammaddeye ihtiyaç duyuyorlardı. Gerekli olan hammadde, tarımsal üretimde yaşanan dalgalanmalar ya da yerli veya Avrupalı tüccarlar aracılığıyla dışarıya satıldığında hammaddelerin fiyatı yükseliyordu. Bu durumda da lonca üyeleri hammadde bulamaz hale geliyorlardı (Pamuk, 2014, s. 60).

Devlet kendisi için alım yaparken çoğu zaman fiyatları düşük belirlediği için belirlenen bu fiyatlar üreticileri tatmin etmiyordu. Bu durum ise kaçakçılığa neden oluyordu. Bunun dışında madrabaz diye ifade edilen kişiler ise malları iskeleye gelmeden alıp depoluyor ve sonra azar azar yüksek fiyatlarla satıyordu (Çiftçi, 2004, s. 156). İncelediğimiz ayniyat defterlerinde İstanbul esnafının bazı durumlarda hammadde bulmakta zorlandıkları görülmüştür. 21 Muharrem 1241 (5 Eylül 1825) tarihli bir belgede İstanbul'daki debbağ esnafına ürettikleri kavsale ve meşin için palamut gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden İzmir'de bulunan palamudun yabancı tüccarlara, karaborsacılar ya da diğer mahallere verilmeyerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Konuyla ilgili bir başka belgede ise İzmir kazasındaki bazı kişilerin kaliteli palamudu topladığı ve işe yaramayan palamutları ise İstanbul'a gönderdiği tespit edilmiştir. Devlet, bu durum karşısında kalitesiz palamut ile üretilen kavsale ve meşinin kalitesinin düşük olduğunu ve bunun zararının halka dokunduğunu belirtmiştir. Bu olumsuz durum karşısında devlet karaborsacılık yapan kişilerin yakalanmasını ve ellerindeki palamutlara el konulmasını ve bu palamutların İstanbul'a gönderilmesini istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.11/s. 31-32).

Devlet İstanbul'daki debbağ esnafının hammadde sıkıntısı çekmemesi için İzmir'deki palamutların tamamının İstanbul'a gönderilmesini isteyerek bu alandaki üretimin devam etmesini ve halkın mağdur olmasını engellemeye çalışmıştır. Fakat İstanbul'da palamuda ihtiyaç duyulmadığı zamanlar da olmuştur. Bu tür durumlarda palamut başka bir yere ya da tüccara satılmayacağı için palamut üreticisi mağdur olmuştur (29 Recep 1242-26 Şubat 1827). Devlet bu durumu tüccar ve fukaraya haksızlık olarak değerlendirmiş ve İstanbul'daki debbağ esnafının ihtiyacı kadar yüksek kalitede palamut gönderildikten sonra geriye kalanlarının her kantarından altmışar para vergi alınarak başka mahallere satılabilmesine izin vermiştir (BOA.BEO.AYN.d.14/s. 194-195). Bu uygulama ile iki tarafın da mağdur olması engellenmeye çalışılmıştır.

Ayniyat defterlerindeki bilgiler İstanbul'da üretim yapmak için hammadde sıkıntısı yaşayan esnaf kollarından birinin de kazancı esnafı olduğunu göstermektedir. Kazancı esnafı, Tokat'taki bakır (nuhas) sarrafının açgözlülük yapıp bakırı başka yerlere satmasından dolayı üretim yapacak külçe bakır bulamamıştır (25 Muharrem 1241-9 Eylül 1825). Tokat voyvodası, kazancı esnafının yaşadığı sıkıntı karşısında bakırın başka yere değil İstanbul'a gönderilmesi konusunda uyarılmıştır. Benzer bir uyarı da İzmir muhafızına yapılmış, İzmir muhafızından da Tokat'tan gelen ve bundan sonra gelecek olan bakırın başka yerlere satılmayıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.11/s. 37).

Devlet esnafların hammaddeyi uygun fiyata alıp üretim yapmalarını sağlamaya çalışırken ürettikleri ürünlerin de belirlenen fiyatlarla satılmasını ve halkın yüksek fiyatlar karşısında mağdur olmasını engellemek istemiştir. Devlet, narh sistemi ile mal ve hizmet fiyatlarında en üst sınırı tespit etmiştir (Kütükoğlu, 2006, s. 390). Fakat bazı durumlarda narh ile fiyatları tespit edilen ürünlerin belirlenen fiyatların üstünde satıldığı durumlar oluyordu. İncelediğimiz ayniyat defterlerinde İstanbul'daki kuruyemişçilerde çeşitli üzüm ve incirin halka yüksek fiyat ile satıldığı tespit edilmiştir (28 Cemaziye'l-Ahir 1239-29 Şubat Sene 1824). Devlet bu durum karşısında İzmir'den gelen kuruyemişlerin fiyatlarının araştırılmasını talep etmiştir. Kuruyemişlerin İzmir'de tüccar tarafından kıyyesinin esnafa kaç paraya satıldığı ve İstanbul'a gelinceye kadar kıyyesinin kaç paraya ulaştığının araştırılmasını istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.10/s. 22).

5. ORDUNUN İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASINA YÖNELİK TALEPLER

5.1. Asker Talebi

Ayniyat defterlerindeki bilgilerden devletin ordu ve donanmanın asker ihtiyacını karşılamak için zaman zaman İzmir'den asker talebinde bulunduğu görülmektedir. Belgelerdeki bilgilere göre istenilen asker miktarı tedarik edilip orduya gönderildiği gibi istenilen asker miktarının karşılanamadığı durumlar da olmuştur. Bu duruma örnek olarak 1227/1812 yılında İzmir'den ordu için asker istenmesi gösterilebilir. Belgede istenilen asker miktarının tedarik edilip çıkarılamayacağı konusunda İzmir'den mahzar gönderildiği belirtilmektedir. Birkaç kişi tarafından imzalanmış dilekçe olan mahzar ile (Devellioğlu, 2007, s. 572) İzmir ahali kendisinden istenilen asker talebinin affedilmesini istemiştir. İzmir'den gelen bu talep kabul görmemiş ve İzmir Mütesellimi İsmail Efendi'ye istenilen asker için gerekli olduğu bildirilmiş ve talep edilen miktardaki askeri yirmi güne kadar göndermesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.1/s. 80-81). Bir başka yazıda ise donanma için İzmir'den altı yüz nefer kalyoncu talebinde bulunulmuştur. Bu asker talebinin üç yüz elli neferi tedarik edilememiştir. Bu durum karşısında sadaret, geriye kalan asker için karşılanıp gönderilmesini istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.1/s. 103).

Ayniyat defterlerinden elde edilen bilgiler bazı durumlarda askerlerin hangi amaçlar için istendiğini de göstermektedir. 1239/1824 yılında Rum fesadının ortaya çıkardığı sıkıntılar nedeniyle donanma için İzmir ve civarından gönüllü asker istenmesi bu hususa örnek olarak verilebilir. 19. yüzyılın başlarında 1804'te Sırların, 1821'de de Rumların isyanı bölgede dengeleri alt üst etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu çok büyük sosyal ve ekonomik sıkıntılar içine girmiştir (Örenç, 2011, s. 6). Bu çalkantılı süreçte İzmir'den donanma için asker talebinde bulunulmuştur. Bu askerlerin kendi rızaları ile donanmaya katılmayı kabul etmeleri ve bu konuda hiçbir baskı ve zorlamanın yapılmaması istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.10/s. 70).

Rum fesadının kara ve denizde ortaya çıkardığı sıkıntılar karşısında 1241/1826 tarihinde donanma için Sığla sancağından kalyoncu istenmiştir. Sığla sancağından talep edilen kalyoncuların tedarik edilip gönderilemeyeceği mahzar ile bildirilip, asker affı talebinde bulunulmuştur. Sığla sancağının bu talebine olumlu bakılmamış, Rum isyanı ile mücadele

için askere ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve istenilen askerlerin bir an önce donanma için gönderilmesi İzmir muhafızından istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.12/s. 100). Donanma için yine 1241/1825 tarihli başka bir yazıda ise dokuz yüz nefer kalyoncu ve mellahın (gemici, kaptan) istendiği görülmektedir. Talep edilen miktarda mellahın İzmir’de tedarik edilip gönderilmesinin mümkün olmadığı, mellah yazılacak kişilerin de bir işe yaramayacağı İstanbul’a bildirilmiştir (6 Recep 1241-14 Şubat 1826). Bu durum karşısında İzmir muhafızından altı yüz nefer kalyoncuyu acilen tedarik etmesi, üç yüz nefer mellahın ise bedellerinin tahsil edilip gönderilmesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.12/s. 110-111).

II. Mahmud tarafından 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adında yeni bir ordu kurulmuştur (Özcan, 1991, s. 457). Yeni kurulan bu ordunun asker ihtiyacını karşılamak için de İzmir’den asker talebinde bulunulmuştur. 1243/1827 tarihli bir yazıda Sakız Adası muhafazasında bulunan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’den sakat ve yaşlı olan askerler çıkarılmış ve vilayetlerine gönderilmiştir. Bu durumda, Sakız muhafazasında görevli ordu için yirmi iki asker eksikliği oluşmuş ve eksiklerin tamamlanması için İzmir’den asker istenmiştir. Gönderilecek askerlerin on beş yaşından yirmi beş yaşına kadar genç, kuvvetli ve bekar ve aynı zamanda aslı ve nesli bilinen kişilerden olmaları İzmir muhafızından istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.16/s. 8-9). İstanbul, ihtiyaç olduğu diğer zamanlarda da Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’nin noksanlarının tamamlanması için İzmir’den asker talep etmiştir (BOA.BEO.AYN.d.53/s. 96-97; BOA.BEO.AYN.d.54/s. 92; BOA.BEO.AYN.d.59/s. 194-195).

5.2. Fes Talebi

II. Mahmud tarafından askerlere fes giydirilmesi uygulaması getirilmezden evvel Sekban-ı Cedid askerleri şubara denilen altı, yedi, sekiz dilimli kalpak giyiyorlardı. Fakat bu başlığın dayanıksız olması nedeniyle yağmurda dağılması, güneşte solması üzerine II. Mahmud yeni bir başlık arayışına gitmiştir (Yiğit, 2014, s. 131). Yaz, kış giyilebileceği ve dayanıklı olduğu için sürekli yıpranmayıp hazine üzerindeki yükü azaltacağı düşünüldüğü için fesin kullanılmasına karar verilmiştir (Uzunçarşılı, 1954, s. 226).

Asakir-i Mansure ordusuna fes giydirilmesi kararının yansımaları olarak 1243/1827 tarihli bir belgede İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfü Efendi’den İzmir’deki tüm terzilere görev dağıtımını yaparak saye çuhasından imal edilen önceki numune baz alınarak üç dört gün içinde dört bin adet fes göndermesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.16/s. 90). Zikredilen feslerin son derece dikkatlice üretilip hızlı bir şekilde gönderilmesi konusunda da Ömer Lütfü Efendi’ye ayrıca bir yazı gönderilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.16/s. 107).

Fesle ilgili ayniyat defterlerine yansıyan bir başka husus ise merkez ve taşrada Asakir-i Mansure-i Muhammediyye askerlerine fes giydirilmesi kararlaştırılması sebebiyle fes imal edecek bir karhaneye ihtiyaç duyulduğunun belirtilmesidir. Dolayısıyla bu iş yerinde çalışacak fes işçisine ihtiyaç duyulmuştur. Kurulacak karhanede istihdam edilmek üzere bu işten anlayan kişiler var ise mürur tezkiresi verilerek İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. İzmir’de bu işi yapabilecek kişiler yoksa bile bundan sonraki süreçte fes imalini bilen

ustalar İzmir'e gelir ise hemen İstanbul'a gönderilmeleri İzmir muhafızından talep edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.16/s. 94).

5.3. Güherçile Ve Barut Talebi

Güherçile, barut yapımında kullanılan bir maddedir. Güherçile Osmanlı coğrafyasının neredeyse her bölgesinde üretilebilen bir hammaddeydi. Barut elde edilmesi pahalı bir madde olmamakla birlikte kullanıldığı saha göz önüne alındığında sıkı bir denetime tabi tutulmaktaydı (Kul, 2022, s. 320). Kullanıldığı alan itibariyle güherçile savaş sırasında devlet için büyük önem arz etmiş olmakla birlikte barış döneminde de üzerinde hassasiyetle durulan bir husustu (Hülagü, 2001, s. 73).

Ayniyat defterlerinde kayıtlı belgelerde İzmir'den güherçile talebinde bulunduğu görülmektedir. Bu talepler yeni kurulmuş ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin talimlerinde kullanılmak üzere gerekli barut ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Bu anlamda 1242/1827 tarihli bir belgede İzmir muhafızına kaime yazılmış ve bu kaime Adala ovasının güherçile ihraç ve imal işinin İzmir meyve-i ter gümrükçüsü Kapucubaşı Süleyman Ağa'ya verildiği belirtilmiştir. Fakat Süleyman Ağa Mısır tarafında görevli olduğu için güherçile ihraç ve imal işi İzmir muhafızına sipariş edilmiştir. Bu andan itibaren Adala ovasının güherçile ihraç ve imal işi İzmir muhafızına verildiği için bu bölgede üretilen güherçilenin takip edilmesi amacıyla İzmir muhafızından bazı isteklerde bulunulmuştur. İzmir muhafızından askeriyenin ihtiyacı olan yüksek miktardaki barut için güherçile üretimine ne derece önem verildiği ve şimdiye kadar ne kadar güherçile ihraç edildiğini bildirmesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.14/s. 183).

Güherçile hususunda İzmir muhafızına yazılan bir başka yazıda ise Adala ovasından şimdiye kadar yüz elli kantar güherçile üretilebildiği belirtilmiştir. Bu miktar az bulunmakla birlikte bu durumun sebebi olarak şiddetli yağmurların yağması gösterilmiştir. Asakir-i Mansure Muhammediyye'nin talimleri için barutun elzem bir ihtiyaç olması nedeniyle İzmir muhafızından güherçile imal mevsimi olan ağustos ayına kadar fazla miktarda güherçile imal edilmesi için gayret göstermesi istenmiştir. BOA.BEO.AYN.d.14/s. 211).

İncelediğimiz belgelerde devlet Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin talimleri için gerekli olan barutu karşılamak için tüccarlardan barut mübayaa etme yoluna da başvurmuştur. Bu konu ile ilgili olarak 18 Cemaziye'l-Evvel 1244 (26 Kasım 1828) tarihli bir belgede İngiltere tüccarı olan ve gemi ile İzmir'e gelen Balak? adlı kişiden tahminen otuz altı bin kıyye İngiltere âlâ barutu İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfü Efendi aracılığıyla mübayaa edilmiştir. Satın alınan barutun her bir kıyyesi için Balak adlı tüccara altışar kuruş verilmiştir. İzmir muhafızından söz konusu barutun güvenli ve sağlam bir yere konulması ve düzenli aralıklarla İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.19/s. 119-121). 1245/1829 tarihli bir diğer belgede ise İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfü Efendi'den Balak adlı tüccardan mübayaa edilen barutun hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.20/s. 138-139).

5.4. Tüfek Talebi

Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kuruluşundan az bir zaman sonra Rusya ile başlayan savaş, ordunun tüfek ihtiyacını artırmıştır. Tüfek ihtiyacı Avusturya, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerden yapılan silah alımları ile karşılanmaya çalışılmıştır (Köse, 2022, s. 960). İncelediğimiz ayniyat defterlerinde devletin, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin tüfek ihtiyacını karşılamak için 11 Safer 1245 (12 Ağustos 1829) tarihli bir belgede İstanbul'da ikamet eden Galavani adlı tacirden dört bin sekiz yüz otuz adet tüfek satın aldığı görülmektedir. Belgede tüfeklerin her birinin yetmiş kuruş fiyat ile alındığı bilgisi bulunmakla birlikte söz konusu tüfeklerin bir an evvel ordu için gönderilmesi hususunda İzmir ihtisap nazırına ve İzmir muhafızına yazı gönderilmiştir (BOA.BEO. Hafaya.AYN.d.328/s. 62).

Ayniyat defterlerinde ayrıca Asakir-i Mansure taburları için 1244/1828-1829 yılında İzmir'den İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfü Efendi marifetiyle beş bin tüfek mübayaa edilmesi istenmiştir. İstenilen miktar tüfekten ilk etapta bin sekiz yüz adedinin mübayaa edildiği bilgisi belgede yer almaktadır (BOA.BEO.AYN.d.19/s. 108-109).

5.5. Askeriyenin İhtiyaçları İçin Yapılan Diğer Talepler

Ayniyat defterlerinde İzmir'e dair yazılarda asker, fes, güherçile, barut, tüfek gibi taleplerin dışında askeriyenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik talepler de olduğu görülmektedir. Bu belgelerden ilki Cephane-i Amire, Piyade-i Bostaniyan-ı Hassa ve Asakir-i Mansure süvarileri zabıt ve askerleri için gerekli olan kılıç imali ile ilgilidir. Osmanlı klasik çağında önemli bir esnaf gurubu olan kılıççı esnafı 19. yüzyıla gelindiğinde değişen koşullara ayak uyduramamış ve dağılmaya yüz tutmuştur (Akay, 2019, s. 739). Bu durum ile ilgili olarak 15 Rebiü'l-Evvel 1244 (25 Eylül 1828) tarihli bir belgede İstanbul'daki kılıççı esnafının otuz beş kırk nefer civarında olduğu ifade edilerek bunlarla ihtiyaç duyulan miktarda kılıç imalinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu yüzden sadaret kılıç ustası bulunacağını düşündüğü yerlerden biri olan İzmir muhafızına yazı göndermiş ve İzmir'de kılıç ustaları var ise yanlarına refakatçi verilerek İstanbul'a gönderilmelerini istemiştir (BOA.BEO.AYN.d.18/s. 71).

Askeriyenin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda İzmir'den bir diğer talep ise Şark ordusu Seraskeri Rauf Paşa'nın maiyeti için 7 Recep 1238 (20 Mart 1823) tarihinde 150 mehari deve istenmesidir. Talep olunan develerin tedarik edilip sarbanbaşı Musa Ağa'ya teslim edilip, Serasker Rauf Paşa'ya gönderildiği bilgisi belgede yer almaktadır (BOA.BEO.AYN.d.8/s. 109).

Konuyla ilgili olarak incelenen belgelerde sadaretin yapılmakta olan topçu ve arabacı kışlalarında kullanılacak malzemeler için de İzmir'den bazı taleplerde bulunduğu tespit edilmiştir. Zikredilen bu kışlaların inşaatında kullanılmak üzere çiviye (mismar) ihtiyaç duyulduğu 16 Ramazan 1238 (27 Mayıs 1823) tarihli belgede belirtilmiştir. Topçu ve arabacı kışlalarının çivi ihtiyacının karşılanması hususunda İzmir'de, firar eden, katl ya da idam edilen gayrimüslimlerin terekelerinde bulunan bir buçuk varil çeşitli çiviye el

konulduğu bilgisi belgede bulunmaktadır. İzmir muhafızı ve firari gayrimüslimlerin muhalefatına memur Kapucubaşı Katipzade Ahmet Ağa'dan bu çivileri uygun yabancı tüccar gemilerine yüklemeleri ve İstanbul'a göndermeleri istenmiştir (BOA.BEO.AYN.d.9/s. 41).

Donanma için İzmir'den katran nakli için de talepte bulunulmuştur. Katran Osmanlı donanmasında gemilerin kalafatlama işinde kullanılan bir maddedir. Bu şekilde geminin nem ve sıcaklığa karşı direnci artmakta ve kullanım ömrü uzamaktaydı (Taş, 2020, s. 1226). Bu konuyla ilgili olan belgede donanma için Menteşe ve civarından beş bin kantar katran istenilmiştir. Menteşe mütesellimi kendisinden istenen katranı temin etmiş fakat İstanbul'a nakledecek yabancı tüccar gemisi bulamadığını ifade etmiştir (26 Muharrem 1238-13 Ekim 1822, 22 Rebiü'l-Ahir 1238-6 Ocak 1823). Bu durum karşısında İzmir'den uygun bir müste'men gemisi kiralaması ve katranların bir an önce Tersane-i Amire'ye yollanması hususunda İzmir muhafızına yazı gönderilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.8/s. 15-16, 57-58). Burada sadaretin kendisi için gerekli olan ürünleri İzmir dışından tedarik ettiği durumlarda da İzmir'e yönelik taleplerde bulunması dikkat çekmektedir.

6. SONUÇ

Ayniyat defterleri Osmanlı Devleti'nde merkez-taşra ilişkilerini ortaya koymak bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bab-ı Ali'den taşradaki vali, mütesellim, voyvoda, ayan, gümrükçü, muhafız gibi pek çok mahalli idareci ve memurlara yapılması istenen işlere dair pek çok kaime, şukka ve mektup gönderilmiştir. 1812 yılından 1903 yılına kadar Anadolu, Rumeli tarafına ait ayniyat defterlerinde ve Anadolu ve Rumeli hafaya defterlerinde İzmir'deki yöneticilere hitaben gönderilmiş yazılar mevcuttur. Bu yazılardan bir kısmı İstanbul halkının ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. İzmir yöneticilerine ve görevlilerine gönderilen bu yazılar doğrultusunda sadaretin İzmir'den talepleri bu çalışmada ele alınmıştır.

II. Mahmud döneminde merkezi yönetim İstanbul'un çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için İzmir'den birçok talepte bulunmuştur. Osmanlı'nın uyguladığı iaşecilik politikası gereği bu taleplerin bir kısmı İstanbul'un buğday, arpa, nohut, zeytinyağı, tahıl gibi zahireye yönelik ihtiyaçlarına ve ramazanda İstanbul halkı için önemi artan kahveye dairdir. Bunun dışında temel temizlik ürünü olan sabuna yönelik taleplerde fiyat artışları nedeni ile esnafın zorlandığı ve ihtiyaçlara cevap veremediği durumlar olmuştur. Yine II. Mahmud döneminde yaşanan iç ve dış gelişmeler de taleplerin seyri konusunda önemli birer etken olmuştur. Rum İsyanı sırasında kaçan ya da isyana katılan Rumların mallarına hazine adına el konulması, II. Mahmud'un yeni kurduğu ordu için asker talep etmesi, bu askerlere fes giydirilmesi kararı nedeniyle İzmir'den fes ve bu fesleri üretecek usta istenmesi ve bu askerlerin talim yapabilmeleri için baruta ihtiyaç duymaları ayniyat defterlerine İzmir ile ilgili yansıyan hususlardandır. Aynı zamanda 19. yüzyılda İzmir'in önemli bir liman olması, devletin İstanbul'un iaşesini sağlama noktasında yabancı tüccarlara mal verilmesini, stokçuluk, karaborsacılık ya da madrabazlık yapılmasını engellenmeye çalışması bölgenin ve bölgeden İstanbul'a giden ürünlerin önemini ortaya koymaktadır.

Ayniyat defterlerinde yer alan kayıtlar İstanbul'un ihtiyaçları için sadaretin zaman zaman İzmir sancağına müracaat ettiğini, bu müracaatların bazen zamanında bazen de gecikme ile yerine getirildiğini göstermektedir. Sadaretin talepleri zahireden askere ve İstanbul esnafının ihtiyaçlarına kadar değişiklik göstermekle birlikte, ihtiyaçların giderilmesi hususunda yerel yöneticilerden geçerli mazeretleri olmadığı takdirde bunları yerine getirmesi istenmiştir. Sadaretin talepleri taşradaki hangi yönetici kesimi ilgilendiriyorsa yazıların muhatabı olarak o yöneticiler seçilmiştir. Defterlerde yer alan belgeler İstanbul için istenen ürünlerin bir kısmının İzmir ve çevresinde üretilenler olduğunu, bir kısmı için ise İzmir'in transit bir aktarma merkezi olarak vazife yaptığını göstermektedir. Belgelerde yer alan bilgiler İzmir'den sadece İstanbul için değil ihtiyaç olan yerler için de talepler yapıldığını göstermektedir. Devlet mübayaalarında fiyatların düşük tutulması karşısında üreticilerin ürünlerini daha yüksek fiyat teklif eden tüccara sattığı, bunun da İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamada olumsuz etki yaptığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- a-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Ayniyat Defterleri, BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Adi No:
1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 27, 28, 30, 31, 32, 41, 44, 51, 53, 54, 59
BOA.BEO.AYN.d, 328 (Anadolu ve Rumeli Hafaya)
Cevdet İktisat,
BOA. C. İKTS 17/835
Cevdet Belediye
BOA. C. BLD 47/2320
- b-Tetkik Eserler
Akay, T. (2019). "Esnaf Teşkilatlarında Şirketleşme Sürecinde Kılıççı Esnafının Yeniden Örgütlenmesi",
Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 24, 739-752.
Akin, F. (2019). "Ayniyat Defterleri ve Hafaya Anadolu Tasnifine Dair Bir İnceleme", OTAM, 46/Güz, 1-14.
Aktaş, N. (1991). "Ayniyat Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 277-278.
Aydın, V. (2018). "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyana Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/2, 303-334.
Çiçek, R. (2022). *Ayniyat Defterleri Işığında Selanik, Tırhala, Varna Sancakları (1840-1864)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Çiftçi, C. (2004). "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un İfaesinde Bursa'nın Rolü", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 16, Ankara, 153-171.
Çolak, F. (2013). "Anadolu'da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler", *International Journal of Social Science*, C. 6, Sayı 1, Ocak 2013, 513-529.
Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
Eldem, E., Goffman, D., Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Faroqhi, S. (1980). "İstanbul'un İfaesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II, 139-154.
Genç, M. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
Genç, M. (2013). "Yed-i Vahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 378-383.
Genç, M. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi II*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Gökmen, E. (2018). "Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Adi Ayniyat Defteri Örneği", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 4, 443-478.
Gökmen, E., Özdemir, Ö. Y. (2018). *Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1880)*, Libra Kitap, İstanbul.

- Göktepe, K. (2017). "İstanbul'un İaşesinin Temini Meselesi ve İstanbul'un İaşesine Katkı Sağlayan Bir Merkez: Tekirdağ Kazası (XVIII. – XIX. Yüzyıllar)", *Belleten*, C. 81, S. 292, 857-916.
- Güçer, L. (2011). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 1-4, 79-98.
- Güçer, L. (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul.
- Günel, O. (2018). *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H. 1266-1271/M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti'nde Suçlar ve Cezalar (Değerlendirme Metin)*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güran, T. (2011). "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44/1-4, 245-275.
- Hülagü, M. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 73-93.
- Karabulut, Ö. (2021). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrası Üzerine Bir Değerlendirme: Ayniyat Defterleri Işığında Ankara, Bursa/Hüdavendigâr ve Kütahya Sancaklarının Sosyal ve İktisadi Tarihi (1839-1864)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kasaba, R. (1994). "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Köse, O. (2022). "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülahazalar", *History Studies*, 14/4, 955, 963.
- Kul, E. (2022). "Üsküp Nezareti Dahilinde Güherçile Üretimi (15. Yüzyıl Ortalarından 19. Yüzyıl Ortalarına)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 320-351.
- Kütükoğlu, M. (2006). "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 390-391.
- Mutaf, A. "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri," *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, Ankara 1996, 385-391.
- Örenç, A. F. (2011). "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11, 5-32.
- Özcan, A. (1991). "Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 457-458.
- Özdeğer, M. (2015). "İstanbul'un İaşe ve Malzeme İkmalinde Vize Sancağının Yeri ve Önemi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 214, 41-64.
- Öztürk, S. (2002). "Osmanlı'da Sabun Sanayi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 781-790.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Poyraz, Ö., Öner, M. (2022). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cinayet ve Yaralama Vakaları: 478 Numaralı Ayniyat Katli Defteri Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 73, 114-129.
- Poyraz, Ö., Doğan, C. (2023). "22 Numaralı Anadolu Ayniyat Defterine Göre Anadolu Eyaletinin Merkez-Taşra İlişkileri", *Selçuk Türkiyat*, Nisan, (57), 37-60.
- Sarıyıldız, G. (2002). "İstanbul Sabun Tahsisatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlülükleri", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, *Bildiriler*, C. 1, 363-373.
- Tabakoğlu, A. (2014). "Osmanlı Döneminde İstanbulun İaşesi", *Bildiriler*, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu II, 99-168.
- Taş, M. (2020). "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift ve Katran Temini", *Turkish Studies-Historical Analysis*, C. 15, S. 4, 1225-1242.
- Taşcan, A. (2021). "1876 Yılında Edirne Vilayeti'ndeki Asayiş Problemleri (826 Numaralı Ayniyat Defteri Verilerine Göre)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1); 179-193.
- Taşcan, A. (2021). "XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Tarihinden Bir Kesit (826 Numaralı Ayniyat Defteri Kayıtlarına Göre)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, S. 1, 267-306.

- Taşlıgil, N., Şahin, G. (2019). “Türk Tarım Hayatında Kenevir/Kendir Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler”, *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, 20-22 Haziran 2019, 456-478.
- Uzun, A. (2015). “İstanbul’un İlaşesi”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 6, 56-80.
- Uzunçarşılı, H. (1954). “Asakir-i Mansure’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II. Mahmut’un Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, C. XVIII, S. 70, 223-230.
- Ünal, N. (2020). “Osmanlı Şem’haneleri ve Mumcu Esnafı”, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(3), 231-250.
- Yağlıdere, M. (2019). *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H. 1266-1271/M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezası*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldız, S. (2021). *Ayniyat Defterleri Işığında II. Mahmud Dönemi Merkez-Taşra İlişkileri: Ankara, Bursa, Kütahya, Selanik, Tırhala Sancakları Örneğinde*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yiğit, A. (2014). “Edirne’de Asâkir-i Mansure İçin Fes Üretimi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 129-150.

Konut Üreticisi Mükelleflerin Vergi Bilincinin ve Algısının Değerlendirmesi: Ankara İli Örneği¹

Emrullah Töremen^{2,3}, Erol Demir⁴

ÖZET

Konut üretimi, bireylerin barınma ihtiyaçlarına yönelik ekonomik bir faaliyettir. Konut üretiminde birden fazla ve türde vergisel yükümlülükler bulunmaktadır. Bu süreçte, kamu vergi geliri elde etmek, vergi yükümlülükleri ise daha az maliyete katlanmak istemektedirler. Vergisel yükümlülüklerin kapsam ve niteliği mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Çalışmayla, konut üretimi sürecindeki mükelleflerin vergi bilinci ve algısını etkileyen faktörlerin neler olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Çalışmanın ölçüm modelinin geliştirilmesinde faktör analizi uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ekonomik, mali, sosyo-kültürel ve idari etmenler, mükelleflerin vergi bilinci ve algısını etkilemektedir. Belirtilen etmenler içinde sosyo-kültürel etmenlerin en fazla etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçlarının sektörde vergi bilinci ve algısının gelişmesinde farkındalık oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konut Üretimi 1, Vergi Mükellefi 2, Vergi Bilinci ve Algısı 3, Vergi Uyumu 4.

JEL Sınıflandırması: H20, H24.

Evaluation of Tax Awareness and Perception of Housing Producer Taxpayers: Ankara Case

ABSTRACT

Housing production is an economic activity that addresses the housing needs of individuals. The housing sector includes different types and numbers of tax liabilities. During the production process, the public desires to obtain tax revenue whereas taxpayers aim to lower the costs. The scope and nature of tax liabilities affect taxpayers' attitudes and behaviors towards taxes. The study aimed to identify factors affecting taxpayers' tax awareness and perception in the housing production process. Factor analysis was applied to develop the measurement model of the study. According to the findings of the study, economic, financial, socio-cultural and administrative factors affect taxpayers' tax awareness and perception. Among the factors mentioned, socio-cultural factors were found to

¹ Bu Makale, Prof. Dr. Erol DEMİR danışmanlığında Dr. Emrullah TÖREMEN tarafından hazırlanan "İnşaat ve Gayrimenkul Sektöründeki İşletmelerde Vergi Bilinci ve Algısı: Ankara İlinde Konut Üreticileri ve Satıcıları Yönünden Bir Değerlendirme" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² İletişim yazarı: etoremen@gmail.com

³ Dr., Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, Ankara - Türkiye ve ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0379-0549>.

⁴ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara - Türkiye ve ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5415-4246>.

(Makale Gönderim Tarihi: 19.01.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: 10.18026/cbayarsos.1422544

Makale Türü: Araştırma Makalesi

have the most impact. It is evaluated that the results of the study will raise awareness in the development of tax awareness and perception in the sector.

Keywords: *Housing Production 1, Taxpayer 2, Tax Awareness and Perception 3, Tax Compliance 4.*
JEL Classification: *H20, H24.*

1. GİRİŞ

Gayrimenkuller kullanımlarına göre, ticari, zirai, ikamet veya özel maksatlı kullanılan yapılar ile arsa/araziler olarak sınıflandırılabilir. Bu kapsamda, gayrimenkuller; konutlar, alışveriş merkezleri, ofisler, mağazalar, otoparklar, fabrikalar, petrol rafinerileri, bağ, tarla, çiftlik, otel, motel, kamu binaları gibi yapılar ile arazi parçaları olarak belirtilebilir (Yalçınar, 2018, s. 4).

Gayrimenkuller içinde en fazla ekonomik değere ve ticari faaliyete esas olan konutlardır. Bu anlamda konutlar; evler, apartmanlar, rezidanslar, villalar gibi yapılardır (Tanrıvermiş, 2016, s. 83). Konutlar farklı nitelik ve kapasitelerde gayrimenkul geliştiricilerince bir inşaat süresi içinde tamamlanarak kullanıma sunulmaktadır (Miles, Berens, Eppli ve Wiess, 2007).

1.1. Vergilendirme Kuramı

Vergiler kamu hizmetlerini finanse etmek için öngörölmüş mali yükümlölüklerdir (Mutluer ve Dayanç Kuzeyli, 2019, s. 46). Kuramsal anlamda vergiler iki saikle alınmaktadır. Bunlardan ilki fayda kuramı olup, ÷lke içinde yaşayan bireyler kamu hizmetlerinden yararlanmaları karşılığında vergi ödemeleri gerekir (Hines, 2000, s. 483). Diğer kuram ise ödeme gücü yaklaşımıdır. Bu kuram, devletin bireylerin elde ettiğı gelirleri ölçüsünde vergi almasını öngören bir anlayıştır (Bilici ve Bilici, 2019, s. 57).

Vergiler; bireylerin mal varlıklarından, yaptıkları işlemleri/harcamaları esas alınarak elde ettikleri gelirleri üzerinden alınır. Dolayısıyla, vergiler bireylerin çeşitli şekilde sahip oldukları ekonomik değerlerinin bir kısmının kamuya transferidir. Bireyler üzerinde mali bir yük olan vergilerin adil toplanması için, genel kabul görmüş ilkelere dayanması gerekir (Neumark, 1975, s. 17). Vergileme ilkeleri; genellik, tarafsızlık, açıklık, belirlilik, verimlilik, yasallık ve eşitlik ilkesi olarak özetlenebilir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2010). Bireyler ödeyecekleri verginin, ödeme zamanını, şeklini, miktarını açıkça bilmek isterler (Herekman, 1990, s. 26). Vergi kurallarının istenilen şekilde anlaşılması, yasaların farklı yorumlanmasına, toplama maliyetinin artmasına ve olumsuz dönütlere sebep olabilmektedir (Kabinga, 2016, s. 10). Verginin, bireyin servet ve kazancının bir kısmının alınmasında eşitliği içermesi ve her bireyin ekonomik yaşamında eşit nitelikte tatmin sağlamayı ifade etmesi gerekir (Flew, 1980, s. 133).

1.2. İnşaat İşlerinde Vergilendirme

Vergilemede inşaat işleri, özel inşaat işleri ile inşaat taahhüt işleri olarak ikiye ayrılır. Özel inşaatlar; gerçek veya tüzel kişilerin kendi adlarına, gerek kendilerinin kullanımı gerekse

satılması amacıyla gerçekleşir. Özel inşaatlar kendi arsası üzerinde yapılabileceği gibi, başkasının arsası üzerinde bağımsız bölüm, dükkân, işyeri karşılığında da yapılmaktadır (Kızılot, 1980, s. 179). İnşaat taahhüt işleri, bir başkası adına taahhüde dayalı olarak yapılır ve bu işler genel olarak bir yılı aşkın süreyi kapsar. Vergilendirmede bir yılı aşan inşaat taahhüt işleri özellik gösterir (Demir, 2015, s. 191). Bu anlamda, bir faaliyetin “inşaat ve taahhüt işi” olması için; faaliyetin konusunun “inşaat ve onarma işi”, bu işin “taahhüde bağlı” ve “yıllara yaygın” olması gerekir (Karakoyun, 2019, s. 90).

İnşaat işlerinden elde edilen kazançlar, ticari kazanç hükümlerine göre vergilendirilir. Bu işlerde mükellefler, yıllık gelir/kurumlar vergisi, geçici vergi ve vergi tevkifatıyla muhatap olabilirler. İnşaat işlerinde vergiyi doğuran olay; geçici ve kesin kabul usulünde geçici kabul tutanağının idarece onaylandığı, diğer hallerde ise işin fiilen tamamlandığı/bırakıldığı tarihte gerçekleşir. İnşaat taahhüt işlerinde, kar/zarar işin bittiği yıl kesin olarak tespit edilir ve tamamı o yılın geliri sayılır. İnşaat taahhüt işlerinde hak edişler üzerinden gelir/kurumlar vergisine mahsuben %5 oranında kesinti yapılır. İnşaat ve onarma işlerinde bu işlerin diğer işlerle birlikte yapılması halinde müşterek genel giderler ile amortismanlar usulüne uygun olarak dağıtılır (GİB, 2023). Özel inşaat işlerinde genel vergilendirme hükümleri geçerlidir. Bununla birlikte, özel inşaat işlerinde vergi kesintisi uygulaması yoktur.

Bireylerin vergi ödeme isteği, vergisel yükü algılama biçimiyle ilintilidir. Bireylerin, vergiye karşı olan algıları, vergi konusundaki tutum ve davranışlarını belirler (Torgler ve Schneider, 2004). Mükellefler zorlayıcı müdahalelere daha güçlü tepki verirken zorlayıcılık içermeyen müdahalelere daha olumlu tepki verirler (Truzka, Puklavec ve Kirchler, 2022).

1.3. Vergi Bilinci ve Algısı ile Bunları Etkileyen Faktörler

Bireyler, kendisi dışında cereyan eden olaylara ve objelere karşı davranış göstererek bunları algılamak isterler. Bu anlamda algı, bireylerin dış dünyada ortaya çıkan olaylara ve objelere karşı nasıl bir davranışta bulunmayı, uyarılmayı ve tepki göstermeyi ifade eder (Reber, 2020, s. 47). Bu anlamda, içsel ve dışsal psikolojik faktörlerin tesiriyle bireylerin vergi ile ilgili zihinlerinde tasarladıkları yargı veya fikir vergi algısıdır (Sağlam, 2013, s. 319). Vergi algısı zamandan zamana, toplumdan topluma, bölgeden bölgeye değişiklik gösterir (Schmölders, 1976, s. 113). Vergi algısı, bireylerin vergi karşısındaki tutumudur. Bu tutumlar, bireyin duyu organları vasıtasıyla anlamlı hale gelir. Bireyin vergi hakkındaki düşüncesi toplumun vergiye ilişkin düşüncesini belirler (User, 1992, s. 24).

Bireyler, obje ve olguları algıladıkları şekilde bir tutum takınır ve bu tutum zaman içinde davranışa dönüşür. Tutumlar, bireylerin obje ve olaylar karşısında edinmiş olduğu deneyimi, bilgileri, duyguları ve motivasyonunun bir görünümüdür (İnceoğlu, 2010, s. 13). Bireylerin kişi/objelere olan tutumları, farklı tepkileri ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, bireyler vergiyi de bir obje olarak görebilirler. Bireylerin vergilere karşı olan tutumları kişisel veya kişisel olmayan etmenlerden kaynaklanabilir. Demografik özellikler, vergi

ahlakı, idareye olan güven kişisel etmenler iken vergi adaleti, vergi afları, vergi oranları, vergileme süreçleri ise kişisel olmayan etmenlerdir (Gergerlioğlu, 2017, s. 40-41).

Vergilemede bir ülkenin; ekonomik, mali, politik ve toplumsal şartları dikkate alınmalıdır. Bunların yanı sıra bireylerin eğitim seviyesi, tarihsel birikimi, vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi kültürü, baskı gruplarının gücü, kamu idarelerinin kurumsallığı, idareler arası iletişim, idarenin tutum ve kararlılığı, ülkenin gelişmişlik düzeyi gibi pek çok etmene vergilemede önem verilmesi gerekir (Şen ve Sağbaş, 2017, s. 119-120). Bireylerin birbirleriyle olan ilişkileri, toplum psikolijisini oluşturmaktadır. Bu anlamda, sosyolojinin ilgi alanı içinde finansal olaylar, kamu giderleri, vergiler, para gibi olaylar da yer alır. Bu yüzden toplum psikoljisi, maliye politikalarının üzerinde durması gereken bir alandır (Türk, 2015, s. 16).

Vergi ahlakı, vergi bilinci ve vergi algısı ile kayıt dışılık, vergi kaçırma, vergiden kaçınma gibi kavramlar sıkça duyulmaktadır. Belirtilen ifadeler, farklı anlamı işaret etse de çoğu zaman aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmaktadır (Saruç, 2015, s. 15). Bireyin tutum ve davranışının temellerini, içinde yaşadığı toplumda oluşan ahlaki özellikleri belirlemektedir (Pieper, 1999, s. 98). Vergilerin, uyumlu bir biçimde idareye ödemesi beklenmekle birlikte çeşitli etmenlerle uyum düzeyi düşmektedir. Bunun nedeni, yükümlülerin vergiye karşı olan algısı ve bakışıdır. Yasa hükümleri kadar yükümlü ve ilgili idarelerin etik anlayışları da önemlidir. Dolayısıyla, vergi hakkındaki bilinç ve algı düzeyi yüksek olan toplumlarda vergi uyumu da yüksek olacaktır (Kornhauser, 2008, s. 141; Kitapçı, 2015, s. 37).

Vergi bilinci, yükümlünün ödemesi gereken vergiden haberdar/farkında olması halidir (Dornstein, 1987, s. 59). Vergi bilinci, vergi gelirlerinin kamu harcamalarına harcandığı konusunda farkında olan bireylerin yükümlülüğünü yerine getirme istekliliğidir. O halde vergilerin nerelere harcandığının bilinmesi vergi uyumunu artıracaktır (Organ ve Yegen, 2013, s. 143; Özgün ve Yüksel, 2018). Verginin kamu hizmetlerinin ifası için önemini kavrayan bireyler vergiyi yüksünme olarak görmeyecektir (Csontos, Kornai ve Toth, 1998). Bu nedenle, vergiye yönelik davranışlarını olumlu yönde değiştiren bireylerin vergi bilinci de olumlu yönde gelişecektir (Maciejovsky, Kirchler ve Schwarzenberger, 2007).

Vergi bilinci ve algısının yerleşmesinde, vergi sisteminin adil, erişilebilir, diğer yükümlülerin durumu, kamu harcamaları, mali güç, siyasi güce sempati gibi faktörler etkili olmaktadır (Palil ve Mustapha, 2011). Vergi sistemi adil olduğunda, bireylerin devlete güveni artacaktır (Niemiowski, Baldwin ve Wearing, 2003; Wenzel, 2004). Vergisini tam olarak ödeyen bireyler, vergisini eksik veya hiç ödemeyenleri gördüklerinde kendilerini iyi hissetmezler, bunlardan olumsuz etkilenirler (Feldstien, 2008, s. 21).

Vergi ahlakı, yükümlülerin vergiyi tam olarak yerine getirme anlayışı ile içsel bir hoşnutluğa varma istekliliğini ifade eder. Vergi ahlakı ile toplumda yer edinen genel ahlak arasında farklılık vardır (Posner, 2000). Vergi uyumu (tax compliance), verginin ödenmesini kabullenme olarak düşünülür. Başka ifadeyle, yükümlülerin zorlayıcı bir irade

olmadan kendiliğinden yasalara uyumlu davranış göstermesidir. Bunun aksi davranış ise vergi uyumsuzluğu (tax non-compliance)'dur (Roth, Scholz ve Witte, 1989).

Bu kapsamda, vergi bilinci ve algısını etkileyen etmenler fazlaca olmakla birlikte temelde “mükelleflerce verginin algılanma şekli”, “sosyal ve kültürel etmenler”, “ekonomik, mali ve idari etmenler” halinde sıralanabilir (Gür, 2019, s. 35).

Mükelleflerin vergiyi algılama biçimine bakıldığında, bireylerin devlete güveni ve bağlılığı, vergi denetimi ve cezaların durumu, idarenin mükelleflere olan davranışı, mükelleflerin diğer mükelleflere olan bakışı gibi hususlar sayılabilir (Saygın, 2018, s. 79). Dolayısıyla devlete duyulan güven düzeyi, bireylerin kamu harcamalarının finansmanı sürecine gönüllü katılımını etkileyebilir (Tanzi, 2011, s. 17).

Sosyo-kültürel etmenlere gelince, sosyo-demografik etmenler (cinsiyet, eğitim, yaş, meslek gibi), vergi kültürü, sosyal normlar, inançlar olarak belirtilebilir. Bireyin yaşıyla verginin ödenmesi arasında müspet bir ilişki vardır. Yapılan çalışmalarda bireylerin yaşı yükseldikçe verginin ödenmesine ilişkin istekliliği artmaktadır (Jackson ve Milliron, 1986; Torgler ve Schneider, 2004; İpek ve Kaynar, 2009). Erkeklerle nazaran kadınların vergi uyumu daha yüksektir. Ancak son yıllarda belirtilen anlayışın değiştiği düşünülmektedir (Doerrenberg ve Peichl, 2010). Bazı çalışmalara göre kadınlar, erkeklerle nazaran vergi karşısında daha itaatkârdır. Ekonomik kararlarda daha az risk taşırlar (Croson ve Gneezy, 2009). Dolayısıyla, kadınların vergiye karşı algısı genellikle erkeklerden daha yüksektir, aksi tespitler de vardır (Adekoya, Enyi ve Akintoye, 2019). Bireylerin eğitim düzeyleri yüksekse vergi konularındaki bilgileri artacak, belirsizlikler azalacak ve vergi uyumu kolaylaşacaktır (Carley ve Maxwell, 2006; Palil, 2010). Ayrıca, eğitim ile ilgili belirtilen yönde bir düşünceye varmak da zordur (Antonides ve Robben, 1995). Vergi kültürü, bireylerin herhangi bir zorlama olmadan üzerlerine düşen vergileri ödeme ihtiyacına yönelik norm ve değerler bütünüdür (Nerr, 2001). Toplumsal normlar; kültürel yapının, inanç ve ahlaki durumun ve bunların ortaya koyduğu etkilerdir (Özkalp, 2011, s. 109). İnanç, toplumsal yaşamda bireyin duygu ve düşüncelerini etkileyen veya önem atfeden toplumsal değerlerdir (Hull, 2000). Dinin kutsal kıldığı değerleri önemseyen kişiler vergi uyumunu destekleyeceklerdir (Pope ve Mohdali, 2010).

Ekonomik, mali ve idari etmenler kapsamında; vergi afları, vergi oranları, vergi ödeme gücü, gelir seviyesi, siyasi ve idari yapı, vergi ödeme süreçleri, vergisel kurallar gibi hususlar belirtilebilir. Torgler ve Schaltegger (2005)'e göre, vergi afları, vergiye tabi işlemlerin beyan edilmemesine, vergi tahsilatının azalmasına ve vergi uyumunun düşmesine neden olacaktır. Vergi uyumu ile vergi oranları arasında doğrusal olmayan bir ilişkiden söz edilir (İslahi, 2015, s. 12). Ödenen vergiler bireyin mali durumunu zorlamayacaksa vergiye karşı tepkisi de düşük olacaktır. Vergilerin daha ılımlı ortamda alınması önemlidir. Keyfi şekilde toplanan vergiler, belli bir süre sonra mükelleflerin nazarında tepki çeker (Modugu, Eragbhe ve Izedonmi, 2012; Başdağ, 2017; Uyanık, 2019; Adekoya ve diğerleri, 2019). Vergi sistemi karışık, vergi sayısı fazla ve verginin ödeme sürecinde güçlükler bulunuyorsa bireylerin vergiye uyumu zorlaşacaktır (Aydın, 2003).

Mevzuatın sürekli değişmesi, öngörülebilirliği zedeler, uygulamalarda duraksamalara neden olur ve vergiye karşı olumsuz davranışlar gelişir (Torgler, Demir, Macintyre ve Schaffner, 2008).

1.4. Vergi Bilinci ve Algısına Yönelik Yapılan Çalışmalar

Vergiye ödeme noktasında daha fazla eğitilmiş olan mükellefler vergiye karşı çok daha uyumludur. Ayrıca, vergi uyumu kadınlarda erkeklere oranla daha yüksektir (Vogel, 1974). Bazı çalışmalarda, evlilerin vergi bilinci ve algısı daha fazla olduğu, cinsiyetin veya eğitimin doğrudan algıyı etkilemediği anlaşılmıştır (Akıncı ve Başol, 2015). Türkiye’de, eğitilmiş ve gelir düzeyleri yüksek olan ailelerin çocuklarının vergi bilinci daha yüksektir. Çocuklar vergi bilincini annelerinden kazanmakta ve kamuda çalışan anneler daha bilinçlidir (Özen, Altunoğlu ve Öztornacı, 2015).

Bireylerin inanç düzeyi yükseldikçe ahlaki eğilimleri artmaktadır (McDaniel ve Burnett, 1990; Wiebe ve Fleck 1980). İnsanların vergilendirmeye yönelik tutumları üzerinde cinsiyetin, yaşın, eğitimin, istihdamın, dindarlığın sosyo-ekonomik unsurların etkileri olmadığı da görülmüştür (Daude, Gutierrez ve Melguizo, 2013). Vergi oranlarının yüksekliği vergi kaçırma etkilidir. Gelirde meydana gelen artış vergi uyumunu da artırır (Crane ve Nourzad, 1986). Vergiden kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda vergi ahlaki zayıftır (Frey ve Torgler, 2006).

Çin’de yapılan bir çalışmada, algılanan adalet düzeyinin vergi uyumu üzerinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüş, buna karşın yaşın, cinsiyetin ve eğitimin ilgili olmadığı saptanmıştır (Ho, Ho ve Young, 2013). Portekiz’de siyasi ve psikolojik etkenler vergi ahlakını etkilemektedir. Bireylerde güven, dini inanç, kamuya duyulan saygı, toplumsal memnuniyet tutumları ön plana çıkmıştır (Sá, Martins ve Gomes, 2015). Pakistan’da kadınlarda, yaşlılarda, nitelikli hizmet merkezlerinde, sanayi bölgelerinde, düşük istihdam gruplarında vergi ahlaki yüksektir (Cyan, Koumpias ve Martinez-Vazquez, 2014). Almanya’da kadınların ve yaşlıların vergiye uyumu erkeklere ve gençlere göre daha yüksektir (Doerrenberg ve Peichi, 2010).

Etiyopya’da haksız, kötü ve yorucu tahsilat sisteminin bulunması vergi bilincini azaltmaktadır (Adimasu ve Daare, 2017). Malezya’da, dini değerler önemli rol oynamaktadır (Palil ve Wan Fadillah Bin Wan Ahmad, 2013). İsviçre’de vergi dairesinin mükelleflere daha az şüpheyle yaklaşımı vergi uyumunu olumlu yansıtmakta ve vergi idaresiyle mükellef arasındaki psikolojik bir sözleşme/bağ vergi ahlakını güçlü kılmaktadır. Avustralya’da vergiye yönelik olumlu bakış vergiye gönüllü uyumu artırmaktadır (Wenzel, 2004).

Vergi ahlakında, Türkiye’de devlete ve hukuka güven, sahiplenme, dini değerler, demokrasi, istihdam, ev hanımlığı ve gazete okuma oranı etkiliyken Japonya’da eğitim, cinsiyet, yaş, gelir seviyesi ve meslek (serbest) sahipliği etkilidir. Vergi ahlakı Japonya’da Türkiye’den daha yüksektir (Tekeli, 2011). İspanya’da eğitim, yaş, gelir seviyesi, mali hoşnutsuzluk, vergi ahlakını iyi yönde etkiler. Türkiye’de ise sosyal sermaye etmenleri ile kimi

demografik faktörler etkilidir (Bilgin, 2014). ABD’de ve Türkiye’de vergi bilinci ve algısı ile verginin kaçırılması arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Torgler ve diğerleri, 2008). Hindistan, Japonya ve Çin’de vergi ahlakı yüksek iken Tayvan, Güney Kore ve Filipinler’de düşüktür (Torgler, 2007).

Devlete güven, yurttaşlık, dindarlık ile vergi ahlaki arasında olumlu eğilim saptanmıştır (İzgi ve Saruç, 2011). Eskişehir ilinde yapılan çalışmaya göre, vergi oranı, cezalar, denetim gibi unsurlar verginin kaçırılmasına neden olmaktadır. Erkeklerin, vergi ahlakı düşüktür. Yaşın etkisi saptanmamıştır. Vergi sistemi, idarenin tutumu ve vergisel işlemler verginin kaçırılmasını etkilemektedir (Öz Yalama ve Gümüş, 2013). Bursa’da vergi bilinci bakımından eşitlik, yerel adalet, dini ahlak etkilidir. Kültürel faktörler, katılımcılık, yerel etkenler ve siyasi anlayış algıyı etkilemektedir (Korlu, Çetinkaya ve Gerçek, 2016). Adana ilinde, cinsiyetin, eğitimin, yaşın, deneyimin vergi bilincini ve ahlakını etkilemediği; vergi afları hoşnutsuzluğa sebep olduğu, meslek mensupları vergi algısını olumlu etkilediği saptanmıştır (Yegen, 2013). Kırklareli ilinde, evli mükelleflerin bekârlara nazaran vergi algısı yüksektir. Eğitim seviyesinin, cinsiyetin, vergi bilinci ve algısını etkilediği saptanmamıştır. Ayrıca, kamu çalışanlarının vergi bilinci diğer bireylere göre daha fazladır (Akıncı ve Başol, 2015).

Doğu Anadolu Bölgesinde (12 il) yapılan çalışmaya göre, vergi oranları azalırca verginin kaçırılması da azalır. Vergi kaçırılmasında meslek mensuplarının destek olduğu, kadınların erkeklere, evlilerin bekârlara göre, vergi bilincinin daha güçlü bulunduğu belirtilmiştir (Ayrangöl, Tekdere ve Çadırcı, 2019). Mersin ilinde, verginin ödenmesinde yeterli bilinç yoktur. Vergi ödemeyenlere ağır yaptırım uygulanırsa vergi bilinci artacaktır (Özgün, 2017). Erzincan ilinde, vergisini tam ödemek devlete olan bağlılığı ifade etmektedir. Diğer bireyler vergiyi tam ödememektedir. Vergi işlemlerini yürüten personelin eğitimi yeterli değil, sürekli vergi mevzuatı değişmektedir (Akbulut, 2014).

Diyarbakır’da yapılan bir çalışmaya göre, düşük vergi bilinci vergilendirme süreçlerini negatif etkilemekte ve bu durum vergi kayıp ve kaçakçılığına sebep olmaktadır. Verilen eğitimler, öğrencilerin vergiye karşı bakış açısını değiştirmekte ve verginin nereye ve hangi maksatla alındığının farkına varmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle, vergi bilincine ilişkin konuların müfredata eklenmesi ve vergiye ilişkin bilgilerin güncellenmesi gerekmektedir (Geyik, Şeren ve Yakşı, 2023, s. 353). Vergi algısına sahip yükümlülerin davranışlarını değiştirmeleri güçtür. Bu nedenle, küçük yaşlardan itibaren vergi eğitimi ve vergi bilgisinin verilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bireyin vergi eğitimi fazla ve sürdürülebilir ise, vergi uyumuna dair davranışındaki değişiklikler de güçlü olacaktır (Albert ve Fadjarenie, 2022, s. 1921). Yapılan bir çalışmaya göre, yüksek vergi yükü, vergi uyumunu negatif yönde etkilemektedir. Bu durum, vergiye uyum maliyetlerini artırmaktadır. Ceza ve denetimler nedeniyle vergi ödevleri ifa edilmektedir. Türkiye’deki vergi sistemi karmaşık ve adaletsizdir ve yükümlülere göre diğer yükümlüler kendi vergilerini tam olarak ödememektedir (Geyik, 2019, s. 172).

Vergi eğitimi, öğrencilerin vergi bilinci ve vergi ahlakı üzerinde etkilidir. Çalışma neticesine göre, maliye bölümü son sınıfı öğrencilerinin vergi, vergi bilinci ve vergi ahlakına ilişkin düşünceleri, birinci sınıf öğrencilerinden daha fazladır (Teyyare ve Kumaşlı, 2016, s. 27). Vergiler kamu hizmetinin karşılığı ve toplum yararına alınmaktadır. Vergi kaçırarak ahlaksızlık olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, ülkede vergi oranları yüksektir. Vergi sistemi karmaşık ve adaletsizdir. Öğrencilerin vergi algıları olumlu ve çoğunlukla vergi bilincine sahip olduğu görülmüştür. Öğrencilerin aldıkları eğitimlerin (iktisat ve maliye desleri) vergi bilincine katkısı büyüktür (Sağlam, 2013, s. 332). Vergi bilinci, vergi ahlakı ve vergi uyumu düşük olan toplumlarda vergi kayıp ve kaçakları yüksektir. Yükümlüler müdahaleyi haklı görmezler ve farklı yollarla kayıt dışılığa yönelirler. Bu anlamda, ekonomideki kayıt dışılık vergi kaçaklığına/vergi kaybına yol açar. Ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde vergi kayıp ve kaçakları artış gösterir. Ayrıca vergi harcamaları cazipse yükümlüler vergiden kaçınma eğilimi gösterirler (Gerçek ve Uygun, 2020, s. 175-176).

Meslek mensubu ve vergi denetim personeli (534 kişi) üzerinde yapılan çalışmada, vergi kayıp ve kaçaklarının gerekçesi olarak; vergi yükü (%86), istisna ve muafiyetler (%78), verginin tabana yayılmaması (%78), vergi sistemindeki adaletsizlik (%72), kamu harcamaları (%67) ile vergi ahlakı ve bilincinin eksikliği (%85 ve %82) gösterilmiştir (Savaşan ve Odabaş, s. 26). Başka bir çalışmada, vergi kaçırmanın nedenleri olarak; ilk sıraya vergi sisteminin adaletsizliği (%91,4), cezaların yetersizliği (%86,6), vergi yükü (%86,2), denetimlerin azlığı/yetersizliği (%84) ile verginin tabana yayılmaması (%80,5) ve istisna/muafiyetler (%79,3) olarak sıralanmıştır (Koç, 2019, s. 1024). Diğer bir çalışmada ise, verginin kaçırılma nedenleri arasında vergi oranlarının yüksekliği (%76,1), vergi afları (%73,8), vergi yükü (%72,3) ve cezaların caydırıcı olmayışı (%65,6) gösterilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 88).

Vergi kayıp ve kaçığını azaltmak için denetimin etkinliği artırılmalı ve denetim birimlerinin kurumsallığı yükseltilmelidir. Ayrıca vergi denetimlerinin bir kısmının meslek mensuplarına bırakılması gereklidir (Yoruldu ve Yoruldu, 2016, s. 68). Vergi denetim birimleri birleştirilmiş olmakla birlikte denetim personeli yeterli sayıda olmalı ve denetim süreçleri teknolojik altyapı ile güçlenmelidir. Vergi bilincinin erken dönemde kazanılması için vergi konuları, eğitim müfredatına girmelidir (Gezgin, 2019, s. 45). Diğer bir çalışmaya göre, gayrimenkul sektöründeki vergi kayıp ve kaçığının temel nedeni vergi mevzuatının yetersizliği, gayrimenkullerin gerçek değerinden düşük değerlendirilmesi ve sektördeki kayıt dışılıktır (Yardımcıoğlu, Doğrul ve Ay, s. 53).

1.5. Konut Üretim Sürecindeki Vergisel Yükümlülükler

Konut üretimine başlamadan önce; daha çok ilgili kurumlardan alınan izin ve ruhsatlar söz konusudur. İzin ve ruhsatlar için, ilk parselasyon harcı, ifraz ve tevhit harcı, plan ve proje tasdik harcı, zemin açma ve toprak hafriyatı harcı ve ilgili ücretler talep edilmektedir (Şengül, 2015, s. 176). Öte yandan, ilan ve reklam vergisi, tapu harcı, yapı ruhsatı harcı ve harcamalara katılma payı alınmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013). Ayrıca, bu süreçte

damga vergisi, noter harcı, tapu idaresi döner sermaye ücreti ve işgal harcı söz konusu olabilecektir (Bilici ve Üstün, 2018). Ek olarak, finansman ihtiyacı kapsamında işlem vergisi (Çakıcı ve Ceylan, 2014a), kaynak kullanımını destekleme fonu kesintisi (Çakıcı ve Ceylan, 2014b) ve arsa karşılığı sözleşmelerde KDV söz konusu olacaktır (Kolotoğlu, 2019).

Konut üretim aşamasında; ticari kazanç, devirlerde tapu harcı, döner sermaye ücreti gündeme gelecek, devrin ivazsız/miras olmasında veraset ve intikal vergisi doğacaktır (Doğan ve Yalçın, 2008). Ayrıca, yapım işleri kapsamında hakediş bedelleri üzerinden (4/10) nispetinde KDV tevkifatı söz konusudur. İnşaat işlerinde, hakediş üzerinden gelir/kurumlar vergisi kesinti öngörülmüştür (Demir, 2015, s. 210). Özel inşaat işlerinde geçici vergi söz konusudur (Çolak, 2023, s. 73). Bu süreçte yapı tamamlanıncaya kadar arsa vergisi ödenecektir. Ayrıca, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına katkı payı da alınmaktadır (Doğan, 2017, s. 230). İlâveten çevre temizliği ile ilan ve reklam vergisi söz konusu olabilmektedir (Özer ve Akçakaya, 2015).

Konut üretimi sonrasında; konutların satışında tapu harcı, döner sermaye ücreti, damga vergisi, yapı kullanma izni harcı, cins değişikliği harcı (Bilici ve Üstün, 2018) ve konutun ivazsız/miras yoluyla el değiştirmesi halinde veraset ve intikal vergisi söz konusu olacaktır (Maç ve Jamali, 1999). Teslim edilen konutların net yüzölçümü 150 metrekareye kadar olanlarda KDV oranı %10, yüzölçümü 150 metrekareden fazla ise belirtilen yüzölçümü kadar olan kısmı için aynı oran, yine konut dışındaki arazi/arsa için oran %10'dur. Konut satışlarından elde edilen gelirler; gelir/kurumlar vergisi olarak beyan edilir (GİB, 2023). Ayrıca, konutların kiralanmasında gayrimenkul sermaye iradı, iktisap edilen konutun beş yıl içinde elden çıkarılmasında değer artış kazancı söz konusu olacaktır. Konut üretimi sonrasında gayrimenkullerin sahipliğinden kaynaklı olarak; emlak vergisi, taşınmaz kültür varlıklarını koruma katkı payı alınır. Ayrıca, belli miktarın üzerinde emlak vergi değerine sahip konutlardan değerli konut vergisi alınmaktadır (Töremen, 2019, s. 89).

1.6. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, konut üreticilerinin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmedeki vergi bilinci ve algısını etkileyen faktörlerin neler olduğunu tespit etmektir. Bu faktörlerden hangisinin belirleyici olduğunu ortaya çıkarmak diğer bir amaçtır. İlâveten katılımcıların; demografik özellikleri, mükellefiyet durumu, sektördeki bulunma durumlarının sektörün vergilendirilmesine ilişkin ifadeler arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı ve söz konusu farklılığın tarafının ne yönde olduğunun belirlenmesi de amaçlanmıştır. Çalışmayla ayrıca, Ankara ili sınırları içerisinde konut üreticisi mükelleflerin vergi bilinci ve algısını ortaya koyabilmek ve öngörülen hipotezler çerçevesinde vergi bilinci ve algısını etkileyen temel faktörlerin neler olduğunu belirlemek hedeflenmiştir.

Geliştirilen hipotezler çerçevesinde; “H₁: Ekonomik ve mali etmenler ile vergi bilinci ve algısı arasında bir ilişki vardır”, “H₂: Sosyo-kültürel etmenler ile vergi bilinci ve algısı arasında bir ilişki vardır”, “H₃: İdari etmenler ile vergi bilinci ve algısı arasında bir ilişki

vardır” şeklinde hipotezler yer almıştır. Belirtilen hipotezlerin test edilmesi ilgili analiz yöntemleri uygulanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada elde edilen veriler anket yoluyla toplanmıştır. Çalışmada basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ankara’da faaliyette bulunan yüklenici belgesi sahibi 5.747 işletme içinden örneklem sayısı (s) belirlenmiştir (ÇŞİDB, 2021). Krejcie ve Morgan (1970)’e göre örneklem büyüklüğü; 5.747 evren için; $[X^2NP(1-P): d^2 (N-1) + X^2P(1-P)] = 360$ olarak hesaplanmıştır. Yıldırım (2017)’ye göre, 0,05 anlamlılık düzeyi, +/-0,50 hata payı, $p=0,5$ için; 5.000 evren (N) içinde, örneklem sayısı 357; 10.000 (N) içinde ise 370’dir. Bununla birlikte, çalışmada 397 işletmeye anket uygulanmıştır.

Veriler SPSS programı yardımıyla analiz edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir, eğitim durumu ve sektörde bulunduğu süreye ilişkin değişkenler betimsel istatistikle; elde edilen verilerden mükelleflerin vergi bilinci ve algısı, “t” testi ve “anova” testiyle açıklanmıştır. Mükelleflerin vergi bilinci ve algısına yönelik tutumlarının ölçülebilmesi için model geliştirilmiş ve vergi bilinci ve algısını hangi faktörlerin etkilediğine yönelik 21 maddelik likert tipi sorular oluşturulmuştur.

Modelin geçerliliği ve güvenilirliği, açıklayıcı (explanatory) faktör analiz (AFA) ve doğrulayıcı (confirmatory) faktör analizi (DFA) kullanılarak sonuçlandırılmıştır (Rennie, 1997, s. 6). AFA için anket verilerinin yeterli büyüklüğe uygunluğu Kaiser Meyer Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçütü ve Bartlett Küresellik Testi ile açıklanmıştır. Bartlett testi $p<0,05$ ve KMO değeri 0,935 olup örneklem yeterliliği mükemmeldir (Rizvi, Katyali ve Joshi, 2015, s. 83). AFA’da, değişkenlerden hangisinin önemli olduğuna karar verilmesi için maddelerin özdeğer ile varyans yüzde bilgilerinden faydalanılmıştır (Kothari, 2004, s. 323). Buna göre, madde yükleri 4 faktörde toplanmıştır. Birinci toplam varyans %21,448, ikinci % 14,869, üçüncü %13,662 ve dördüncü %12,937 şeklinde olup araştırılmak istenilen etkinin kümülatifi %62,917 olduğu görülmüştür. Buna göre, 21 likert tipi maddenin; 10’u vergi bilinci ve algılamaları (VBA), 4’ü ekonomik ve mali etmenleri (EME), 4’ü sosyo-kültürel etmenleri (SKE) ve 3’ü de idari etmenleri (İE) faktöründe toplanmıştır.

Modelin geçerliliği; “madde güvenilirliği”, “yapı güvenilirliği”, “yakınsama geçerliliği” ve “ayırsama geçerliliği” ile kontrol edilmiştir. Madde güvenilirliği Cronbach Alfa (CA) değerine (Salvucci, Elizabeth, Valerie, Steven ve Mehrdad, 1997, s. 115), yapı güvenilirliği, maddelerin kompozit güvenilirliği (CR) değerlerine göre yakınsama geçerliliği, ortalama açıklanan varyans (AVE) değerine (Ab Hamid, Sami ve Mohamad Sidek, 2017, s. 3) göre değerlendirilmektedir. Buna göre, modelin faktör yükleri ve madde güvenilirliği 0,50’nin üzerinde, CA değerinin 0-1 aralığında, kompozit güvenilirliğinin 0,70’in üzerinde ve ortalama açıklanan varyansın 0,50’nin üzerinde gerçekleştiğinden modelin geçerliliği sağlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Modelin Geçerlilik Değerleri

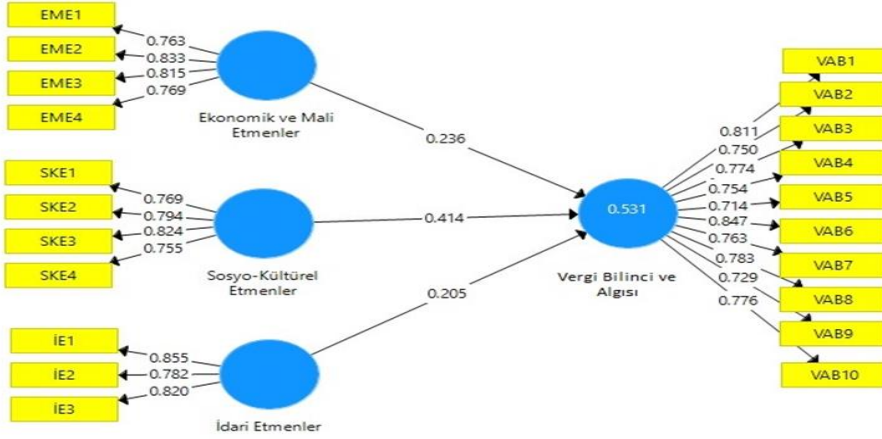
Faktör	Maddeler	Faktör Yükler	Madde Güvenirliği	CA	CR	AVE
Vergi Bilinci ve Algılamaları	VBA1	0,811	0,658	0,924	0,936	0,594
	VBA2	0,750	0,563			
	VBA3	0,774	0,599			
	VBA4	0,754	0,569			
	VBA5	0,714	0,510			
	VBA6	0,847	0,717			
	VBA7	0,763	0,582			
	VBA8	0,783	0,613			
	VBA9	0,729	0,531			
	VBA10	0,776	0,602			
Ekonomik ve Mali Etmenler	EME1	0,763	0,582	0,806	0,873	0,633
	EME2	0,833	0,694			
	EME3	0,815	0,664			
	EME4	0,769	0,591			
Sosyo-kültürel Etmenler	SKE1	0,769	0,591	0,794	0,866	0,618
	SKE2	0,794	0,630			
	SKE3	0,824	0,679			
	SKE4	0,755	0,570			
İdari Etmenler	İE1	0,782	0,612	0,759	0,86	0,671
	İE2	0,820	0,672			
	İE3	0,855	0,731			

Kaynak: Orcan, F. (2018). Exploratory and Confirmatory Factor Analysis: Which One to Use First? *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9 (4), 414-421.

Modelin ayırışma geçerliliği değerleri, faktörün ilgili satır ve sütun değerleri içinde en büyük değerler olması gerekmekte olup geçerlilik Fornell-Larcker kriterlerine uyum sağlamıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Gereklî kontroller sağlandıktan sonra araştırma modeli, ekonomik ve mali etmenler faktörü, sosyo-kültürel etmenler faktörü, idari etmenler

faktörü, vergi bilinci ve algılamaları faktöründen oluşmaktadır. Bu çerçevede, modelin yapısal hali oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Modelin Yapısal Hali

Kaynak: Güler, F. (2012). İstatistik Metotları ve Uygulamaları. Üçüncü Baskı, Beta Basım Yayın, 317, İstanbul.

Hipotezlerin model tarafından desteklenmesi yol katsayısı ve (t) testi ile yapılmıştır. (t) değerleri %95 güven aralığında, (t) tablo değeri 1.96'dan büyük, hipotezlere ait yol katsayı değerlerinin p değerleri de 0.05'ten küçüktür. Buna göre H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Hipotezlerin Kontrolü

Hipotez	Yol	Katsayısı	t Değeri	p	Sonuç
H ₁ . EME ile VBA arasında bir ilişki vardır.	EME-> VBA	0,236	2,976	0,00	Destekledi
H ₂ . SKE ile VBA arasında bir ilişki vardır.	SKE -> VBA	0,414	4,131	0,00	Destekledi
H ₃ . İE ile VBA arasında bir ilişki vardır.	İE -> VBA	0,205	2,449	0,01	Destekledi

Kaynak: George, D. ve Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: a simple guide and reference, 17.0 update. Pearson, Boston, USA.

3. BULGULAR

Saha çalışmaları kapsamında katılımcıların 339'u (%85,4) erkek, 58'i (%14,6) kadın; 304'ü (%76,6) evli ve 93'ü (%23,4) ise bekârdır. Katılımcılardan %35 oranı ile 139 kişi 45 ila 54 yaş aralığında, %33 oranı ile 35 ila 44 yaşın arasında, %17,4 ile 25 ila 34 yaşın arasında, %10,8 oranı ile de 55 ila 64 yaş aralığında ve yaklaşık %2 oranı ile 65 ve üzeri

yaş ile 18 ila 24 yaş aralığında olmuştur. Bu sonuçlara göre, iş gücüne katılım ile iş gücünden ayrılma yaş gruplarının uyumlu olduğu saptanmıştır.

Aylık gelir durumu bakımından, katılımcılardan %31 oranı ile 135 kişi 12.001 TL-24.000 TL arasında, %27,7 oranı ile 110 kişi 24.001 TL-36.000 TL arasında, %16,1 oranı ile 64 kişi 12.000 TL ve daha az aralığında ve %8,8 oranı ile de 35 kişi 48.001 TL ve üzeri gelir aralığındadır. Buna göre, katılımcıların aylık gelir düzeyi ikinci kademe olan 12.001 TL-24.000 TL arasında yoğunlaşmıştır. Katılımcıların %9,1 oranı ile 36'sı ilköğretim mezunu, %19,9 oranı ile 79'u lise mezunu, %6,5 oranı ile 26'sı önlisans mezunu, %48,1 oranı ile 191'i lisans mezunu ve %16,4 oranı ile 65'i lisansüstü mezunudur.

Katılımcıların %38,7 oranı ile 120'si iktisadi ve idari bilimler fakültesine ait bölüm veya benzeri bölüm mezunudur. Katılımcılardan %27,4 oranı ile mimar ve mühendislik bölümlerinden mezun olanlar 85 kişidir. İlköğretim ve lise mezunu olanlar %16,5 oranı ile 51 kişi ve diğer bölüm mezunları ise %12,9 oranı ile 40 kişidir. Gayrimenkul geliştirme veya yönetimi bölümlerinden mezun olanların oranı ise %4,5'tir.

Ankete katılanların %53,1 oranı ile 211'i gelir vergisi mükellefi, %46,9 oranı ile 186'sı kurumlar vergisi mükellefidir. Kurumlar vergisi mükelleflerinin daha organize ve tüzel kişiliği gerektirdiğinden sektörde daha fazla gelir vergisi mükellefi olması piyasa ile uyumlu görülmektedir. Kurumlar vergisi mükelleflerinin %58,1'i limited şirketi, %33,3'ü anonim şirketi, %5,9'u iş ortaklığı, %2,2'si kooperatif ve %0,5'i ise vakıf ve derneklere ait iktisadi işletmelerdir. Kurumlar vergisi mükelleflerinin çoğunluğu sermaye şirketleridir (limited ve anonim şirketi). Katılımcıların sektörde faaliyette bulunma süreleri %36,5'i oran ile en fazla 10 yıl ve üzeri olduğu görülmüştür.

Katılımcılar kendi ana faaliyet konularını değerlendirdiklerinde, %24,2'si müteahhitlik işleri, %20,2'si inşaat ve taahhüt faaliyetleri, %14,9'u konut üreticisi ve satıcısı olarak tanımlamışlardır. Gayrimenkul geliştiricisi olarak tanımlayanların oranı %6,8'dir. Bu durumda, Ankara ilinde konut üreticiler kendi faaliyet alanlarını müteahhitlik faaliyetleri olarak tanımlamışlardır. Bu arada katılımcıların işletmedeki görevi çoğunlukla işletme ortağı/işletme müdürü olmuştur.

Karşılaşılan sorunlu vergisel yükümlülükler olarak gelir vergisi mükellefleri, %41,3 oranı ile tapu harcını, %39,3 oranı ile KDV'yi, %37,0 oranları ile belediye vergi/harçları ve gelir vergisi stopajını görmektedir. Kurumlar vergisi mükellefleri ise %41,3 oranı ile KDV'yi, %39,5 oranı ile gelir vergisi stopajını, %37,3 oranı ile tapu harcını ve %35,8 oranı ile de belediye vergi/harçlarını görmektedir. Buna göre, gelir vergisi mükellefleri için tapu harcı, kurumlar vergisi mükellefleri için ise KDV bu sektörde sorunlu vergisel yükümlülükler olarak ilk olarak akla gelmektedir.

Katılımcıların %75,8'ine göre konut üretiminde ödenen vergilerin adil olmadığı, mevcut ödenenden daha fazla vergi yükü ile karşılaşıldığı (%69,3) ve verginin kamu hizmetinin karşılığı ve dolayısıyla vergi ödemesinin bir vatandaşlık görevi (%63) olarak ödendiği algılanmaktadır. Ayrıca, katılımcılardan sektörde yeterince vergi ödenmemesi nedenlerinin

önceliklendirilerek sıralaması istenilmiş olup buna göre, vergi oranlarının yüksekliği (%20), çeşitli ve mükerrer vergiler (%14,8), af/yapılandırma beklentileri (%11,2) katılımcıların ilk tercihleri olmuştur. Ayrıca, sürekli mevzuat değişikliği, taşınmaz değerlerinin gerçekçi olmadığı, vergi bilinci ve algısının düşüklüğü, tüm giderlerin vergi matrahından indirilemediği, vergilerin kamu hizmetlerine yansımadağı, en fazla kendilerinin vergi ödediği, gelir eksikliği ve toplumda vergi kaçırma anlayışının benimsendiği hususları da belirtilmiştir.

Katılımcıların %63,7'si, inşaat işlerinin kazanç vergileri bakımından işin bitimindeki yılı izleyen yılda vergilendirilmesini uygun bulmuştur. Uygun bulmayanlar ise, inşaat işinde hasılat/maliyetin eş zamanlı oluşturulması, vergi mevzuatının uluslararası değerlendirme ve muhasebe standardına uygun olarak sade ve anlaşılır şekilde yeniden düzenlenmesi ve imalat sürecinde indirim konusu yapılamayan KDV'nin ilk doğan vergilere mahsup edilmesini önermişlerdir. İnşaatın bitmesinden sonra yapı kullanma izin belgesi düzenleme sürecinde en fazla yaşanan sorun olarak %33,3 oranıyla başka birimlerden belge/rapor/onay/izin alınması gösterilmiştir (%18,4 belediye dışından belge alımı+%14,9 yapı denetim raporu). Bunun dışında diğer hususlar; brüt ve net alan belirsizliği, tapu kayıtlı uyumsuzluğu, ortak alan sorunları, gayrimenkulün değerinin gerçekçi belirlenmemesi, yapı sınıfı belirsizliği ve arsa payı hataları olarak sıralanmıştır.

İnşaat ve gayrimenkul sektöründe yer alan mükelleflerin %43'üne göre, gelirlerinin %46'dan fazlası vergi olarak ödenmektedir. Mükelleflerden bir kısmının vergiyi tam olarak ödememeleri diğerlerini (%41,1) vergiyi ödememe davranışına sevk etmektedir. Vergisini tam olarak ödeyen mükelleflerin (%30,5) vergi bilinci ve algısına sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, sektörde yeterli vergisel avantajlar (%37,5 kısmen avantajlı) bulunmamaktadır. Sektörün gelişmesi için katılımcıların ilk tercihleri; sektördeki vergilemenin tek oranlı, sade ve bir vergi çeşidinin olması (%23,7), arsa aşamasından konut üretim aşamasına kadar tek hizmet noktasının olması (%22,4), ülke genelini kapsayan etkin bir gayrimenkul değerlendirme biriminin olması (%18,9), tapu harcının işlem maliyetiyle uyumlu ve maktu alınması (%17,9) ve belediyelerdeki işlemlerin tek hizmet noktasından verilmesi (%16,9) olmuştur.

Katılımcıların %23,2'si kentsel dönüşüm projesi faaliyetinde bulunmuşlar ve dönüşüm projelerini %37 oranıyla en fazla belediyelerden almışlardır. Katılımcılara göre kentsel dönüşümün hızlı şekilde yapılması için; kentsel dönüşümün tek elden (%36) ve tek bir dönüşüm mevzuatıyla (%21,4) yürütülmeli ve inşaat süreçlerinin sadeleştirilerek tek durak hizmet noktaları (%20,7) olmalıdır.

Elde edilen sonuçların ki-kare bağımsızlık testi çapraz analizlerine göre sektörde, cinsiyet değişkeni ile vergi ödeme anlayışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna karşın, 'konut üretimi faaliyetinde eğitim değişkeni ile ödenen vergisel yükümlülükler yeterlidir' düşüncesine sahip olanlar arasında anlamlı bir ilişki görülmüş ve yine gelir düzeyi değişkeni ile vergiyi tam olarak ödememenin sevk ettiği davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmüştür. Ayrıca, her yaş

ve eğitim grubundaki katılımcıların vergi bilinci ve algılarının birbirine yakın olduğu, dolayısıyla katılımcıların yaş ve eğitim durumu değişkeni ile vergi bilinci ve algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmemiştir. Aynı şekilde şirketlerin faaliyette bulunduğu süre değişkeni, faaliyet alanı değişkeni ve şirketteki görev değişkeninin vergi bilinci ve algısı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Bununla birlikte, aylık geliri yüksek olan mükelleflerin düşük gelire sahip mükelleflere göre daha yüksek vergi bilinci ve algısının olduğu görülmüştür. Kurumsal şirketlerin (anonim ve limited) iş ortaklıklarından daha fazla vergi bilinci ve algısına sahip olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın hipotezleri olan; H1 ekonomik ve mali etmenlerin, H2 sosyo-kültürel etmenlerin ve H3 idari etmenlerin vergi bilinci ve algısını etkilemesi literatürü desteklemiştir. Literatürle uyumlu olarak ekonomik ve mali etmenler, sosyo-kültürel etmenler ve idari etmenler vergi bilinci ve algısını etkilemektedir. Bu çalışmada, ekonomik ve mali etmenler, sosyo-kültürel etmenler ve idari etmenler bağımsız değişkenleri, vergi bilinci ve algısı bağımlı değişkenini %53'ü oranıyla pozitif yönde açıklamaktadır. Diğer anlatımda belirtilen oranın dışında kalan oranın ise başka bağımsız değişkenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu arada sosyo-kültürel etmenlerin, diğer etmenlerden daha fazla vergi bilinci ve algısını etkilediği görülmüştür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında konut üretimi faaliyetindeki mükelleflerin ağırlıklı olarak erkek ve evli olduğu ve mükelleflerin çoğunluğunun çalışma yaş grubunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların sektörde bulunma süreleri genel olarak 10 yıl ve üzerindedir. Bu durumun vergi bilinci ve algısı açısından olumlu potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Konut üretimi sürecinde özellikle mimarlık ve mühendislik alanından mezun olan kişiler istihdam edilmesine rağmen vergi mükellefiyeti bakımından iktisadi ve idari bilimler fakültesi/bölümü mezunlarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Mükellefler arasında gayrimenkul geliştirme ve yönetimi mezunlarının düşük olması bu alanın geliştirilebilir olduğunu göstermektedir. Sektörde faaliyet gösteren mükelleflerin çoğu gelir vergisi mükellefi, şirket türü olarak da limited şirkettir. Sektörde faaliyet gösteren kurumsal firmaların artırılması noktasının geliştirilecek bir alan olduğu değerlendirilmektedir.

Gayrimenkul devirlerinde söz konusu tapu harcının özellikle gelir vergisi mükellefleri için sorun olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, nispi alınan tapu harcı yerine konutların gerçek değerine uyumlu olacak şekilde kademeli bir maktu harç sistemi belirlenmelidir. Kurumlar vergisi mükellefleri için ise KDV sorun olarak görülmektedir. Konut üretim sürecinde farklı KDV oranları, tevkifat, indirim, iade, devreden KDV gibi süreçler bulunmaktadır. Bu anlamda, katma değer vergisinin ilave yük olmayacak şekilde ve vergi oranlarının da mümkün olduğunca uyumlu biçimde yeniden düzenlenmesinin sektöre katkı sağlayacaktır.

Katılımcılar vergiyi, bir vatandaşlık görevi olarak görmektedirler. Bununla beraber, yüksek vergi oranları, aynı konuda birden fazla verginin olması, vergi afları/yapılandırılmaları,

vergilerin kamu harcamalarında kullanılmaması, başkalarının kendileri kadar vergi ödememesi gibi durum ve yargılar nedeniyle vergilerin istenildiği şekilde ödenmediği anlaşılmaktadır. Buna göre, bireylerin vergi bilinci ve algısının geliştirilmesi için vergi idaresince, mükelleflerin hakları da gözetilerek azami gayretin gösterilmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Sektörde ödenen vergilerin adil olmadığı, yeterli vergisel avantajların bulunmadığı, vergi oranlarının yüksek olduğu, birden fazla ve mükerrer vergilerin olduğu, sık sık mevzuat değişikliklerinin yaşandığı, kayıtlarda yer alan gayrimenkul değerlerinin gerçeği yansıtmadığı, ilave vergi konulmasında sektörün görüşlerinin alınmadığı algısı mevcuttur. Belirtilen algının azaltılması için ilgili kurum ve kuruluşlara işlerlik kazandırılmasında ve mevzuatın uygulanmasında öngörülebilirliğin sağlanması gereklidir. Bu kapsamda, sektörde sade, anlaşılır ve uygun tek oranlı bir vergi çeşidinin olması yukarıda belirtilen olumsuzlukları azaltacağı değerlendirilmektedir.

İnşaat işlerinde kazanç vergilerinin, işin bitiminde ödenmesi katılımcılar tarafından desteklenmiştir. Verginin işin bitiminde ödenmesini desteklemeyenlerin önerisi ise Türkiye Muhasebe Standartlarındaki gibi paranın maliyeti ve zaman değeri açısından hasılat ve maliyetin eş zamanlı oluşturulması olmuştur. Bununla birlikte vergilemenin dönemselliği, ülkemizin uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarını kabul etmesi nedeniyle vergiye ilişkin uygulamalarda Türkiye Muhasebe Standartlarına ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları düzenlemelerine uyum sağlanması önemli olacaktır.

Yapı kullanma izni sürecinde belediye ve diğer kurum ve kuruluşlardan bilgi ve belge temini gibi konularda güçlükler bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, inşaat süreçlerinin azaltılması, yapılacak iş ve işlemlere standart getirilerek sürecin sadeleştirilmesi ve tek durak birimlerinin oluşturulması sürece işlerlik kazandıracaktır.

Konut üretim sürecinin sağlıklı sürdürülebilmesi için; arsa üretiminden konutun pazarlamasına kadarki zamanın tek yetkili kuruluşça ele alınması, konutların değerinin gerçeğe yakın belirlenmesi, özellikle tapu harcının taşınmazın gerçek değeriyle uyumlu olacak şekilde kademeli bir maktu harç sisteminin belirlenmesi gerekli görülmektedir. Ayrıca, konut üretim sürecinde önemli bir araç olan kentsel dönüşümün hızlı ve istenilen fen kurallarına uygunlukta yapılabilmesi için tek bir dönüşüm mevzuatının olması ve yine dönüşümün de tek yetkili idare eliyle yürütülmesinin yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Öte yandan, yaşlılar ile gençlerin, kadınlarla erkeklerin, yüksek eğitimlilerle daha az eğitime sahip olanların aralarında vergi bilinci ve algısı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamış ve belirtilen değişkenler literatürü desteklememiştir. Buna karşın, yüksek gelire sahip mükelleflerin vergi uyumu düşük gelire sahip mükelleflere göre daha yüksek olması ve kurumsal firmaların diğer firmalara göre vergi uyumunun daha yüksek olması literatürü desteklemiştir. Yine ekonomik ve mali etmenler, sosyo-kültürel etmenler ve idari etmenler ile vergi bilinci ve algısı arasında istatistiksel anlamda bir

ilişkinin olduğu ve dolayısıyla belirtilen etmenlerin vergi bilinci ve algısını etkilemesi literatürü desteklemiştir.

Yükümlülere verginin tam olarak ödenmemesinin altında yatan alt etmenler arasında; yüksek vergi oranları, vergi afları, düşük ödeme gücü, vergi ödeme süreçlerinin uzunluğu, kırtasiyecilik, vergi sisteminin karmaşıklığı ve vergiye ilişkin kuralların sık sık değiştiği gibi durumların varlığı görülmektedir. Bütün bunlardan sonra, mükelleflerde oluşan vergi algısını pozitif yönde geliştirmek için ilgili politika yapıcılara, strateji geliştiricilerine, vergi idaresine ve meslek mensuplarına önemli iş düşmektedir. Mükelleflerin vergi bilinci ve algı düzeyleri arttıkça vergiye uyum artacaktır. Bu durumda, kamu gelirlerinde artış olacak, gelir dağılımı olumlu etkilenecek, ekonomideki kayıt dışılık azalacak, mükelleflerin idareye olan bağlılığı güçlenecek ve bütün bunlar toplumsal refahın artmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, inşaat süreçlerinin standart hale gelmesi, sürecin kısaltılarak tek muhatap bir kurumun oluşturulması, üretilen gayrimenkullerin değerinin piyasa değerlerine yakın tespit edilmesi önemli görülmektedir. Belirtilen hususların hayata geçirilmesiyle, konut üretimi sürecindeki iş ve işlemlerde zaman ve maliyetin azalacağı, gayrimenkullerin gerçek değeriyle kayıtlara yansıtacağı, buna bağlı olarak bireylerin vergi bilinci ve algısına ilişkin farkındalığın artacağı ve gönüllü vergi uyumunun belirgin hale geleceği değerlendirilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKLAR

- Ab Hamid, M. R., Sami, W. ve Mohamad Sidek, M, H. (2017). Discriminant Validity Assessment: Use of Fornell & Larcker criterion versus HTMT Criterion, IOP Conf. Series: *Journal of Physics: Conf. Series* 890 (2017) 012163. doi:10.1088/1742-6596/890/1/012163.
- Adekoya, A.A., Enyi, P.E. ve Akintoye, I.R. (2019). Government Accountability and Voluntary Tax Compliance Behaviour in Selected States in South-West, Nigeria. *International Journal of Advanced Studies in Business Strategies and Management*, IJASBSM p-ISSN: 2354-4236 | e-ISSN: 2354-4244 Volume 7, Number 1.
- Adimasu, N.A. ve Daare, W.J. (2017). Tax Awareness and Perception of Tax Payers and Their Voluntary Tax Compliance Decision: Evidence from Individual Tax Payers in Snnpr, *Ethiopia International Journal of Scientific and Research Publications*, 7(11, November 2017), 686 ISSN 2250-3153. Erişim adresi: <http://www.ijsrp.org/research-paper-1117/ijsrp-p7184.pdf>.
- Akbulut, E. (2014). *Mükelleflerin vergiyi algılama ve tutum analizi; Erzincan örneği* (Yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.

- Akıncı, A. ve Başol, O. (2015). Vergi Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırklareli İlinde Yaşayan İnsanların Vergi Algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (43), 170-179.
- Albert A. ve Fadjarenie, R. A. (2022). *Early tax education: Could it change the future compliance behavior?* International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE) 11(4):1912. DOI:10.11591/ijere.v11i4.22241. Erişim adresi: (https://ijere.iaescore.com/index.php/IJERE/article/view/22241).
- Antonides, G. ve Robben, H. S. J. (1995). True Positives and False Alarms in the Detection of Tax Evasion, *Journal of Economics Psychology*, 16, 617-640.
- Aydın, S. (2003). Vergi Kaybı, Nedenleri ve Yöntemler. *Vergi Sorunları Dergisi*, (178), 19-26.
- Ayrangöl, Z., Tekdere, M. ve Çadırcı, B.D. (2019). *Doğu Anadolu Bölgesi Mükelleflerinin Vergiye Bakışı Üzerine Bir Araştırma*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 122, Bursa.
- Başdağ, G.C. (2017). *Vergi Bilinci ve Vergiye Bakış Açısı Bağlamında Gönüllü Vergi Uyumunu: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Bilgin, C. (2014). Determinants of tax morale in Spain and Turkey: an empirical analysis, *European Journal of Government and Economics*, 3(1), 60-74, Erişim adresi: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:egr:ejge00:v:3:i:1:p:60-74>.
- Bilici, N. (2015). *Türk Vergi Sistemi. Cilt 2*, 34. Basım, Savaş Yayınevi, 258, Ankara.
- Bilici, N. ve Bilici, A. (2019). *Kamu Maliyesi I (Hukuki Boyut)*. Güncelleştirilmiş ve Geliştirilmiş 10. Baskı, Savaş Yayınevi, 198, Ankara.
- Bilici, N. ve Üstün, Ü.S. (2018). *Damga Vergisi ve Harçlar, Teori ve Uygulama*. 2. Baskı, Savaş Yayınevi, 184, Ankara.
- Çakıcı, Ö. ve Ceylan, M. (2014a). *Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Teori-Uygulama-Mevzuat*. Türkiye Bankalar Birliği Yayını No: 301, 323, İstanbul.
- Çakıcı, Ö. ve Ceylan, M. (2014b). *Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Teori-Uygulama-Mevzuat*. Türkiye Bankalar Birliği Yayını No: 302, 687, İstanbul.
- Carley, K. M. ve Maxwell, D.T. (2006). *Understanding Taxpayer Behavior and Assessing Potential IRS Interventions Using Multiagent Dynamic-Network Simulation*, Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/06carley.pdf>.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB), (2021). *Ankara İli Yüklenici Yetkisi belgesi sayı ve türü*, Mys_Pdf www.csb.gov.tr.
- Çolak, M. (2023). *Vergi Hukuku*. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Adalet Yayınevi, 580, Ankara.
- Crane, S. E. ve Nourzad, F. (1986). *Inflation and Tax Evasion: An Empirical Analysis*, *Review of Economics and Statistics*, 68, 217-223.
- Crosen, R. ve Gneezy, U. (2009). Gender Differences in Preferences, *Journal of Economic Literature* 2009, 47(2), 1–27 Erişim adresi: <https://rady.ucsd.edu/files/faculty-research/uri-gneezy/gender-differences-preference.pdf>.
- Csontos, L., Kornai, J. ve Toth, I.G. (1998). *Tax awareness and reform of the welfare state: Hungarian survey result*. *Economics of Transition*, 6 (2), 287-312.
- Cyan, M.R., Koumpias, A.M. ve Martinez-Vazquez, J. (2016). The Determinants of Tax Morale in Pakistan. *Journal of Asian Economics*, (47), 23-34.
- Daude, C., Gutierrez, H. ve Melguizo, A. (2013). *What Drives Tax Morale? A Focus on Emerging Economies*. *Review of Public Economics*, 207(4), 9-40.
- Demir, E. (2015). *İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi*. Ders Notları, 494, Ankara.
- Doerrenberg, P. ve Peichl, A. (2010). *Progressive Taxation and Tax Morale*, IZA Discussion Paper No. 5378, pp. 1-28.
- Doğan, H. (2017). *Gayrimenkullere (Taşınmazlara) İlişkin Vergiler*. Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, 494, İstanbul.
- Doğan, H. ve Yalçın, H. (2008). *Vergi Uygulamaları Soru ve Cevaplar*. Uygulama Yayınları, 557, İstanbul.
- Dornstein, M. (1987). Taxes: Attitudes and Perceptions and Their Social Bases. *Journal of Economic Psychology*, 8, 55-76.
- Feldstien, M. (2008). *Effects of Taxes on Economics Behavior*. Crema Working Paper, 13745, 1-22.

- Flew, A. (1980). *Who are the equals?* Philosophia, Volume: 9, <https://doi.org/10.1007/BF02379114>, s. 133.
- Fornell, C., and Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, Vol. 18, No. 1 (Feb., 1981), pp. 39-50. Published by: American Marketing Association.
- Frey, B. S. ve Torgler, B. (2006). *Tax Morale and Conditional Cooperation*. Erişim adresi: <https://escholarship.org/uc/item/3rd3f982>.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*, 17.0 update. Pearson, Boston, USA.
- Gerçek, A., ve Uygun, E. (2020). *Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakların Vergi Türlerine Göre Hesaplanması ve Değerlendirilmesi (2005-2020 Yılları)*, Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/357600376_Turkiye'de_Vergi_Kayip_ve_Kacaklarinin_Vergi_Turlerine_Gore_Hesaplanmasi_ve_Degerlendirilmesi_2005-2020_Yillari.
- Gergerlioğlu, U. (2017). *Vergi Oranlarının Etkilerine Yönelik Tutum Analizi: Çorum Örneği*. Dora Basım Yayın, 125, Bursa.
- Geyik, O. (2019). *Vergi Uyum Maliyetlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir İnceleme / An Investigation on Determinants of Tax Compliance Costs*. CUDES 2019: 10. International Congress on Current Debates in Social Science, Türkiye. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10841230>.
- Geyik, O., Şeren, G. Y., ve Yakşi, Y. (2023). *The Effect of Tax Education on Tax Awareness: An Experimental Research in Diyarbakır Province*. 37th International Public Finance Conference/Tr. 37th International Public Finance Conference, Türkiye. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10806584>.
- Gezgin, H. (2019). *Türkiye’de Vergi İncelemelerinin Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Dönem Projesi, Denizli* Erişim adresi: <https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/26244/1/Hasan%20Gezgin.pdf>.
- GİB, (2023). Erişim adresi: <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>.
- Güler, F. (2012). *İstatistik Metotları ve Uygulamaları*. Üçüncü Baskı, Beta Basım Yayın, 317, İstanbul.
- Gür, E. (2019). *Vergi Bilinci Vergi Ahlakı, Bingöl Ortaöğretim Öğrencileri Özelinde Bir Analiz*, Dora Basım Yayın, 364, Bursa.
- Herekman, A. (1990). *Genel Vergi Kuramı*, Kalite Matbaası, Ankara.
- Hines, J. R. (2000). “What is Benefit Taxation” *Journal of Public Economics*, 75.
- Ho, D. Ho, D.C.K. ve Young, A. (2013). A study of the Impact of Culture on Tax Compliance in China, *International Tax Journal*, May-Jun, 33-44.
- Hull, B. B. (2000). Religion Still Matters, *The Journal of Economics*, Volume XXVI, No. 2, pp.35-48.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, Algı, İletişim*. 5. Baskı, İyi İşler Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul.
- İpek, S. ve Kaynar, İ. (2009). Demografik faktörlerin vergi uyumuna etkisi: Bir anket çalışmasının sonuçları. *Maliye Dergisi*, 157(3), 116-130.
- İslahi, A. A. (2015). Ibn Khaldun’s Theory of Taxation and Its Relevance, *Turkish Journal of Islamic Economics*, 2 (2, August 2015), 1-19.
- İzgi, K. ve Saruç, N. T. (2011). Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Anket Çalışması, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), ISSN: 1309-8020 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56690>.
- Jackson, B.R. ve Milliron, V.C. (1986). Tax compliance research: Findings, problems, prospects. *Journal of Accounting Literature*, 5, 125–165.
- Kabinga, M. (2016). *Principles of Taxation, Jesuit Hakimani Centre, A Center of Social Concern in Extern Africa*. Erişim adresi: www.semanticscholar.org/paper-Principles-of-Taxation.
- Karakoyun, F. (2019). Vergi Tekniği Bakımından Yıllara Yaygın İnşaat ve Taahhüt İşlerinin Vergilemesi ve Damga Vergisi Sorunsalı. *Vergi Sorunları Dergisi*, (368), 86-107.
- Kitapçı, İ. (2015). *Vergi Etiği Vergi Psikolojisi, “Verginin Sosyo-Psikolojik Teorisi”*, Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin Yayınları, 288, Ankara.
- Kızılot, Ş. (1980). *İnşaat Muhasebesi Vergilendirilmesi ve Ölçümleme*. İkinci Baskı, Olgaç Matbaası, 720, Ankara.

- Koç, Ö. E. (2019). Vergilemenin Mükellefler Üzerindeki Psikolojik Etkileri: Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçırma Üzerine Bir Alan Araştırması. *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 1015 - 1027. 10.20409/berj.2019.217.
- Kolotoğlu, O. (2019). Gerçek Kişilere Ait Arsanın Kat Karşılığı Teslimi. *Vergi Sorunları Dergisi*, (374), 24-36.
- Korlu, R. K., Çetinkaya, Ö. ve Gerçek, A. (2016). Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (28), 443-465.
- Kornhauser, M. E. (2008). *Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers* https://taxprof.typepad.com/taxprof_blog/files/Kornhauser.pdf (Erişim Tarihi: 15/11/2020).
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*, Second revised edition, New Age International (P) Limited, Publishers, New Delhi, India.
- Krejcie, R.V. ve Morgan, D.W. (1970). *Determining Sample Size for Research Activities*, First Published September 1, Research Article. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/001316447003000308>.
- Maç, M. ve Jamali, T. (1999). *Veraset Hibe ve Ölüm*. İstanbul Denet Yayıncılık, İstanbul.
- Maciejovsky, B., Kirchler, E. ve Schwarzenberger, H. (2007). Misperception of chance and loss repair: On the dynamics of tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 28 (6), 678-691.
- McDaniel, S.W. ve Burnett, J.J. (1990). Consumer Religiosity and Retail Store Evaluative Criteria, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 18 (Spring).
- Miles, M.E., Berens, G.L., Eppli, M.J. ve Wiess, M.A. (2007). *Real Estate Development, Principles and Process*, Fourth Edition, Urban Land Institute, USA, p.669.
- Modugu, P.K., Eragbhe, E. ve Izedonmi, F. (2012). Government Accountability and Voluntary Tax Compliance in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, www.iiste.org ISSN 2222-1697 (Paper) ISSN 2222-2847 (Online) Vol 3, No 5, 69-76.
- Mutluer, M. K., Kuzeyli, D. ve Nilay, N. (2019). *Vergi Hukuku Genel ve Özel Hükümler*. Yetkin Yayınları, 620, Ankara.
- Nerre, B. (2001). *The Concept of Tax Cultere*, Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association, (94), 288-295.
- Neumark, F. (1975). *Vergi Politikası Adil ve Ekonomik Bakımdan Rasyonel Bir Vergi Politikasının Temel Prensipleri*, (Çev. İclal (Feyzioğlu) Cankorel, Filiz Kitabevi İstanbul.
- Niemirovski, P., Baldwin, S. ve Wearing, A. J. (2003). Tax Related Behaviours, Beliefs, Attitudes and Values and Tax Payer Compliance in Australia. *Journal of Australia Taxation*, 6 (1), 133-165.
- Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2010). *Vergi Hukuku*. Gözden Geçirilmiş, Değişiklikler İşlenmiş, 23. Bası, Turhan Kitabevi, 442, Ankara.
- Orcan, F. (2018). Exploratory and Confirmatory Factor Analysis: Which One to Use First? *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9 (4), 414-421. DOI: 10.21031/epod.394323 <https://dergipark.org.tr/en/pub/epod/issue/41688/394323>.
- Organ, İ. ve Yegen, B. (2013). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 241-271.
- Öz Yalama, G. ve Gümüüş, E. (2013). Vergi Kaçırma Eğilimini Etkileyen Faktörler: Eskişehir’den Bulgular. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 77-97.
- Özen, A., Altunoğlu, B.K. ve Öztornacı, E. (2015). Orta Öğretim Düzeyindeki Öğrencilerin Vergi Algılama Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Değerlendirme. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22 (2), 279-289.
- Özer, M.A. ve Akçakaya, M. (2015). *Yerel Yönetimler. Mali Boyut*, Gazi Kitapevi, 406, Ankara.
- Özgün, Z. (2017). *Maliye Disiplininde Alternatif Bir Yöntem Olarak "Mali Sosyoloji": Vergi Algısı ve Bilinci Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*. (Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Özgün, Z. ve Yüksel, C. (2018). Mersin’de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-dergi*, 1(2), 33-48.
- Özkalp, E. (2011). *Sosyolojiye Giriş*. Gözden Geçirilmiş 19. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 523, Bursa.

- Palil, M. R. (2010). *Tax Knowledge and Tax Compliance Determinants In Self Assessment System In Malaysia*, 457, Department of Accounting and Finance, Birmingham Business School The University of Birmingham. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/76107.pdf>.
- Palil, M. R. ve Wan Fadillah Bin Wan Ahmad, M.R.Md. A. (2013). The Perception of Tax Payers on Tax Knowledge and Tax Education with Level of Tax Compliance: A Study the Influences of Religiosity, *ASEAN Journal of Economics, Management and Accounting*, 1(1): 118-129 (Jun 2013) ISSN 2338-9710. Erişim adresi: <https://fem.ipb.ac.id/miicema/e-journal2/wp-content/uploads/2015/09/8.pdf>.
- Palil, M.R. ve Mustapha, A.F. (2011). Determinants of Tax Compliance in Asia: A Case of Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 24 (1), 7-26.
- Pieper, A. (1999). *Einführung in die Ethik (Etiğe Giriş)*, Çev. Atayman, V. ve Sezer, G. Ö., Ayrıntı Yayınları İstanbul.
- Pope, J. ve Mohdali, R. (2010). *The Role of Religiosity in Tax Morale and Tax Compliance*. 25. Australian Tax Forum, Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/290920060_The_role_of_religiosity_in_tax_morale_and_tax_compliance
- Posner, E.A. (2000). *Law and Social Norm: The Case of Tax Compliance*, Virginia Law Review, 86(8). USA.
- Reber, R. (2020). *Psychology: The Basics* (Çev. Elif Sena Ergin) *Meraklısına Psikoloji*. Nova Kitap, 242, İstanbul.
- Rennie, K. M. (1997). *Exploratory And Confirmatory Rotation Strategies in Exploratory Factor Analysis*. Paper Presented At The Annual Meeting Of The Southwest Educational Research Association (Austin, January).
- Rizvi, N., Katyali, D. ve Joshi, N. (2015). Assessment of Water Quality Of Hindon River in Ghaziabad And Noida, India By Using Multivariate Statistical Methods. *Journal of Global Ecology and Environment* 3(2): 80-90, 2015. Erişim adres: <https://www.researchgate.net/publication/281607370>.
- Roth, J.A., Scholz, J.T. ve Witte, A.D. (Eds.). (1989). *Understanding Taxpayer Compliance: Self-Interest, Social Commitment, and Other Influences*. In Taxpayer Compliance, Volume 1: An Agenda for Research (pp. 71–141). University of Pennsylvania Press. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv512x08.6>.
- Sá, C., Martins, A. ve Gomes, C. (2015). Tax Morale Determinants in Portugal. *European Scientific Journal*, ESJ, 11(10), 236-254.
- Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci, *Sosyoekonomi Dergisi*, Ocak-Haziran, 9(19), 318-319.
- Salvucci, S.; Elizabeth W.; Valerie C.; Steven F. ve Mehrdad, S. (1997). *Measurement Error Studies at the National Center for Education Statistics*, U. S. Department of Education, Washington, NCES 97464 Publication.
- Saruç, N. T. (2015). *Vergi Uyumu, Teori ve Uygulama*. Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin Yayınları, 168, Ankara.
- Savaşan, F., ve Odabaş, H. (2004). Serbest Muhasebeci, Mali Müşavir ve Vergi Denetim Elemanlarının Bakış Açısına Göre; Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önleme Yolları (Ampirik Bir Çalışma). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 187-212.
- Saygın, Ö. (2018). *Vergi Uyumu ve Vergi İdaresinin Vergi Uyumuna Etkisi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 138, Ankara.
- Schmölders, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi*, 4. Baskı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, No.2149/374/55, (Çev: Salih Turhan), Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2017). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Barış Arıkan Yayınları, 3. Baskı, 502, Ankara.
- Şengül, R. (2015). *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, 5. Baskı, 182, Kocaeli.
- Tanrıvermiş, H. (2014). *Gayrimenkul Değerleme Esasları*, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları 631 s. Erişim adresi: https://www.spl.com.tr/spl/eep/Specific/OEP/Upload/1014_Gayrimenkul%20De%20De%20C4%9Ferleme%20Esaslar%C4%B1_2017-1.pdf.
- Tanzi, V. (2011). *Government Versus Markets: The Changing Economic Role of the State*, United States of America: Cambridge University Press, Erişim adresi: <https://www.scribd.com/document/373498458/Vito-Tanzi-Government-vs-Markets#>.

- Tekeli, R. (2011). *The Determinants of Tax Morale: The Effects of Cultural Differences and Politics*. Policy Research Institute, Ministry of Finance of Japan, PRI Discussion Paper Series, (11A-1) Erişim adresi: https://www.mof.go.jp/pri/international_exchange/visiting_scholar_program/ws2011_d.pdf.
- Teyyare, E., ve Kumbaşlı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-30. <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455401>.
- Töremen, E. (2019). *Soru ve Cevaplarla Emlak Vergisi ve Değerli Konut Vergisi*, Sonçağ Yayınları, 126, Ankara.
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and Empirical Analysis*, Celenham, Edvar Elgar Publishin Limited, UK.
- Torgler, B. ve Schaltegger, C.A. (2005). *Tax Morale and Fiscal Policy*, Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/5010351>.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2004). *Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries* CREMA Working Paper No: 17, Erişim adresi: <http://www.crema-research.ch/papers/2004-17.pdf>
- Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A. ve Schaffner, M. (2008). *Causes and Consequences of tax Morale: An Empirical Investigation*. *Economic Analysis and Policy*, 38(2), page 313-339). Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592608500233>.
- Truzka, A. Puklavac, Ž. ve Kirchler, E. (2022). *Nudging Taxpayers to Comply: Reflections About the Effect of Deterrence and Non-Deterrence Behavioral Interventions Depending on Taxpayers' Motivational Postures, Psikolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Vergilendirme*, Psychological and Sociological Aspects of Taxation (Ed) Dayioğlu Erul, R. Gazi Kitabevi, s. 700. Ankara.
- Türk, İ. (2015). *Kamu Maliyesi*, 10. Bası, Turhan Kitabevi, 360, Ankara.
- Ulusay, N. (2023). Mükelleflerin Vergi Algılama Şekilleri: Uyumlu Mu İsyancı Mi? *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(3), 305-329. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3299467>.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2013). *Mahalli İdareler*. 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 480, Ankara.
- User, İ. (1992). *Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırı* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Uyanık, A. (2019). Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, (177), 354-386.
- Vogel, J. (1974). Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data, *National Tax Journal*, 27.
- Wenzel, M. (2004). An Analysis of Norm Processes in Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 25, 213-228.
- Wiebe, K.F. and Fleck, J.R. (1980). Personality Correlate of Intrinsic Extrinsic and Non-Religious Orientations, *Journal of Psychology*, 105.
- Yalçiner, K. (2018). *Gayrimenkul Finansmanı*, Detay Yayıncılık, 296, Ankara.
- Yardımcıoğlu, M., Doğrul, A. R., ve Ay, H. M. (2011). Gayrimenkul Alım Satım İşlemlerinde Vergi Kayıp ve Kaçağı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 27-56.
- Yegen, B. (2013). *Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana İli Örneği*, (Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli), Erişim adres: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Yıldırım, İ. E. (2017). *İstatistiksel Araştırma Yöntemleri, Araştırma Tasarım-Örnekleme-Veri Toplama Teknikleri*. Üçüncü Baskı, Seçkin Yayınları, 332, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2019). *Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Azaltılmasında Vergi Denetiminin Etkinliği, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi, İstanbul). Erişim adres: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yılmaz, S. (2019). *Türkiye’de Vergi Affı Uygulamaları ve Kuşakların Bakış Açısı, Nicel Bir Araştırma*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 252, Ankara.
- Yoruldu, M. ve Yoruldu, N. Z. (2016). Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Vergi Denetim ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü Üzerine Bir Değerlendirme *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 51-70.

Vegaphobia as a Form of Discrimination

Ayşe Mahinur Tezcan^{1,2}

ABSTRACT

Vegaphobia is considered to be any derogatory description of vegans, or any form of discrimination faced by vegans. The discrimination experienced can be direct or indirect. Individuals who prefer a plant-based diet experience or perceive discrimination. This study examines the concept of vegaphobia and attitudes towards anti-vegans and discriminatory behaviors against vegans based on the literature. Individuals who adopt a vegan diet claim that they are subjected to discrimination in different dimensions, ranging from being forced to consume animal products to constantly being made to explain themselves or not being able to find suitable foods for themselves. On the other hand, it is also necessary to mention the accusatory language used by vegans against non-vegans. In this study, the types of discrimination faced and felt by vegans and the positioning of non-vegans in this debate will be evaluated in the context of the concepts of vegaphobia and discrimination.

Keywords: *Vegan, Discrimination, Vegaphobia, Vegetarian.*

JEL Classification: *J71, K11.*

Bir Ayrımcılık Türü Olarak Vegafobi

ÖZET

Vegafobi, veganlara yönelik küçük düşürücü tanımlar ya da veganların karşılaştığı her tür ayrımcılık olarak değerlendirilmektedir. Deneyimlenen ayrımcılık doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleşebilir. Bitkisel beslenme biçimini tercih eden bireyler ayrımcılığı deneyimlemekte ya da algılamaktadır. Bu çalışma vegafobi kavramının ne olduğunu ortaya koyarak vegan karşıtlığına yönelik tutumları, veganlara yöneltilen ayrımcı davranışları literatüre dayanarak incelemektedir. Vegan beslenme tarzını benimseyen bireyler, hayvansal ürünleri tüketmeleri için zorlanmalarından başlayarak sürekli kendilerini açıklama yapmak zorunda hissettirilmelerine ya da kendilerine uygun yiyecekler bulamamalarına kadar farklı boyutlarda olumsuz tutum ya da davranışa maruz kalmaktadır. Öte yandan, vegan bireylerin vegan olmayan kişilere yönelik gerçekleştirdikleri suçlayıcı bir dilden de bahsetmek gerekmektedir. Bu çalışmada, veganların karşılaştıkları ve hissettikleri ayrımcılık türleriyle vegan olmayan kişilerin bu tartışmada konumlanışları vegafobi ve ayrımcılık kavramları bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ayrımcılık, Vegafobi, Vegan, Vegetaryen.*

JEL Sınıflandırması: *J71, K11.*

¹ İletişim Yazarı: ayseinan@istanbul.edu.tr

² Öğr. Gör. Dr., İstanbul Ün. Orcid: 0000-0002-9202-5648

(Makale Gönderim Tarihi: 19.01.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1422556](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1422556)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. INTRODUCTION

Although societies have consumed meat to meet their basic needs throughout history, with the development of industry, meat production has exceeded the rate of population growth since the 1960s (Milfont, Satherley, Osborne, Wilson, & Sibley, 2021, p. 1). Meat has been a source of human nutrition for more than two and a half million years. This has been associated with the expansion of the human brain and increased sociality (Pobiner, 2016, p. 113). Today, as in the past, meat dishes are considered a special treat. However, there are people who avoid eating meat for various reasons such as religion, health, philosophy, and culture.

With the emergence of environmental and animal rights movements in the 1960s and 70s, there was a rise in vegetarianism (Vandermoere, Geerts, De Backer, Erreygers, & Van Doorslaer, 2019). However, it is believed that vegetarianism is not a modern phenomenon and that plant-based diets have a more central and older position in the human diet than meat. For example, Ancient Greece and India have a long history of vegetarianism. Buddha and Pythagoras, who were important figures in these regions, believed that killing for food was wrong (Spencer, 2016, p. xi).

Veganism is a concept used by Donald Watson in 1944 to describe a lifestyle that voluntarily avoids from animal products and has a philosophy of non-violence (Gregson, Piazza, & Boyd, 2022, p. 1). Vegans are often considered together with vegetarians who do not eat meat. However, vegans differ from vegetarians in that they do not eat other animal products such as milk, egg, honey and do not use any products derived from animals. In fact, it is not possible to talk about a single type of vegetarianism. For example, those who consume only dairy products are defined as lacto-vegetarians, those who consume only eggs as ovo-vegetarians and vegetarians who eat fish as pescatarians (Nezlek, & Forestell, 2020, p. 45). Veganism is often regarded as an extreme, more restrictive form of vegetarianism (Wright, 2015, p. 90). In fact, the main factor that distinguishes vegetarians from vegans is the ethical differences in their perspectives on life, rather than differences in dietary patterns (Stepaniak, 2000, p. 21; McDonald, 2000, p. 3). According to McDonald, becoming a vegan requires opposition to the normative ideology of speciesism, leading to a significant change in lifestyle (2000, p. 3). Moreover, the philosophy of veganism is based on animal rights and the rejection of cruelty to and exploitation of animals in the industrial production of animals (Judge & Wilson, 2018). This philosophy is based on the suffering of animals in the industrial production process and the exploitation of the reproductive process of female animals (Adams, 2013, p. 41, 44). Following the change in the diet, there is a transformation that is reflected in other areas (Tekten Aksumeli, & Besirli, 2019, p. 230).

Although still in the minority, the number of people choosing a vegan lifestyle is growing (Horta, 2018, p. 360). Individuals who adopt a vegan lifestyle represent 1% of the world population (Vegan Food Market, 2022). Plant-based diets have seen a rapid increase in Western countries in recent years. In Portugal, the number of vegetarians increased by

400% between 2007 and 2017, while in the US the number of vegetarians has reached ten million in the last 15 years (Milfont, et al., 2021). Although veganism as a concept belongs to the West, plant-based nutrition is not unique to the West (Wright, 2015, p. 2). According to 2023 data, 24% of people living in India, the country with the highest number of vegetarians in the world, are vegetarian, followed by Mexico with 19% (World Population Review, 2023). The data reveals the importance of religion and culture on nutrition. While the high vegetarian diet in India is based on religious reasons, in Mexico it is culturally and historically shaped.

The number of vegans and vegetarians in Turkey is not available from TUIK statistics. This is because TUIK has not conducted any studies to determine this number. However, according to the Turkey Nutrition Survey conducted by Sia insight, a private research organization, in 2020, 0.25% of the population in Turkey is vegan and 3.45% is vegetarian (Erus, 2021).

There are studies on veganism or vegetarianism separately. Since veganism is a lifestyle that usually starts with vegetarianism, combined studies are also conducted (McDonald, 2000; Uzbay-Ulgen, 2023, p. 88). Studies on veganism are mostly done in a way to include both concepts by using the concept of veg*n, since the spelling of the words in English starts the same (vegetarians-vegans). In this study also, the term veg*ns is used when vegans and vegetarians are mentioned together.

The reasons why individuals choose a vegan lifestyle vary. The vegan lifestyle is adopted with the idea that plant-based nutrition protects the environment, to eat healthier, or mostly to protect the rights of animals (Menzies, Ruby, & Dar-Nimrod, 2023). Adopting a vegan lifestyle can happen suddenly or gradually over a period (Tekten Aksumeli, & Besirli, 2019). The preference for a plant-based diet is generally not only a nutritional phenomenon. There is a lifestyle, philosophy, and beliefs behind preferences other than stopping animal food intake for health reasons.

The dietary preferences of vegans are more central to their identity (Rosenfeld, 2019; Gregson, et al., 2022, p. 2; Bagci, & Olgun, 2019, p. 143; Tekten Aksumeli, & Besirli, 2019). Although vegans are considered a subgroup of vegetarians, vegans define themselves as completely different from vegetarians (Rosenfeld, 2019, p. 40). Veganism is constructed as a counter-cultural identity in Turkey (Yilmaz, & Polat, 2023, p. 51).

With the increasing interest in the vegan lifestyle, it is thought that anti-vegan feelings have become more prominent (Dhont, & Stoeber, 2020, p. 27; Gregson, et al., 2022, p. 2). This may become a significant problem. This article provides a systematic overview of the current sociological literature on vegaphobia. This study explores the concept of vegaphobia and examines attitudes towards anti-veganism and discriminatory behaviors against vegans based on the literature. It tries to reveal what is behind such behaviors. It also examines to what extent the fact that vegans develop a more critical attitude towards people who do not avoid from animal products compared to vegetarians (Rosenfeld, 2019; Gregson, et al., 2022, p. 2.) affects their exposure to vegaphobic behaviors.

2. WHAT IS VEGAPHOBIA?

Vegaphobia is a variety of negative attitudes and behaviors directly or indirectly encountered by individuals who prefer a vegan lifestyle. It is manifested in different forms, ranging from the denigration of the philosophy on which the vegan lifestyle is based, to humiliating expressions or negative feelings, thoughts and behaviors developed towards vegans. In some sociological and social psychological studies, the concept of vegaphobia has been used to include negative attitudes and thoughts towards not only vegans but also vegetarians (Vandermoere, et al., 2019, p. 13). According to Patella, vegaphobia refers to hatred against veg*ns, which manifests itself in stigmatizing, ridiculing or devaluing behaviors and attitudes, especially in relation to anti-species ideologies (2020, p. 105). Studies conducted in different countries show that meat-eaters have negative attitudes towards veg*ans (Michel, et al., 2021; Cole, & Morgan, 2011; Minson, & Monin, 2012; (De Groeve, & Rosenfeld, 2022; MacInnis, & Hodson, 2017; Markowski, & Roxburgh, 2019; Bagci, et al., 2022). Various studies have shown that vegans have to struggle with attitudes and behaviors such as stereotyping, mocking, ridiculing, humiliating, labeling, marginalizing, force-feeding meat products or making vegans suffer by talking about animals while eating meat around them (Minson, & Monin, 2012; MacInnis, & Hodson, 2017; Markowski, & Roxburgh, 2019; Michel, et al., 2021; Veen, et al., 2023; Uzbay-Ulgen, 2023). There are many studies show that there are many situations where vegans are treated worse than non-vegans or are worse off for structural reasons (Horta, 2018).

Noting that there are very limited studies on anti-vegan groups, Gregson, et al. (2022) tried to understand the beliefs and goals of anti-vegan groups by analyzing the comments of anti-vegan users on social media. Social media has a structure that supports antisocial behaviors, including cyberbullying and the spread of hate speech. Anti-vegan groups legitimize their hate speech against vegans with the support they receive from within the group with the comfort created by the anonymity of the cyber world. The shift from the first-person singular to the first-person plural in the messages sent by anti-vegan groups reveals conformity to the group. In other words, an individual uses the plural person as the subject in the statements he/she writes alone (Gregson, et al., 2022, p. 9). This means collectivization of emotions. It also leads to the emergence of in-group favoritism.

While the behaviors caused by vegaphobia are mostly experienced in the online world, they can also occur in face-to-face relationships in daily life. Due to the structure of the virtual world, the anonymity of the identities, the invisibility of the victim and the instantaneity of the sending are seen as important factors in the online occurrence (Gregson, et al., 2022, p. 2.; Mishna, McLuckie, Saini, 2009, p. 107).

Vegans believe that patriarchy is a gender system inherent in human and animal relations, and therefore food contributes to gender construction (Adams, 2013, p. 37). The belief that vegans are against the established order, the arrogant attitudes of vegans towards meat-eaters, the militant behavior of some vegans (Gregson et al., 2022, p. 9), and the perception that vegans have judgmental and hostile attitudes towards meat-eaters (Cole & Morgan,

2011) are motivations that have emerged in these studies on vegaphobia. In a study conducted to understand to what extent the behavior or attitudes of veg*ns influence vegaphobic behavior or attitudes, omnivores were asked what they think about veg*ns. In the first phase of the study, omnivores were asked directly what they thought about veg*ns, in the second phase they were asked what how veg*ns think about themselves (meat eaters) and then it is asked what they thought about veg*ns. The study found that the belief that veg*ns have a moral contempt for omnivores and consider themselves superior is widespread among omnivores. The study found that negative perceptions of veg*ns were lower when omnivores were not asked what they thought of vegans than when they were. This result was interpreted as an immediate defensive reaction caused by a critical approach (Minson, & Monin, 2012).

While meat-eaters have negative feelings and thoughts towards vegans or/and vegetarians, in some cases to the extent of vegaphobia, some vegans or/and vegetarians exhibit extreme behaviors such as not having close contact with meat-eaters (Vandermoere, et al., 2019, p. 4).

3. DISCRIMINATION: TREATING IN THE SAME WAY OR SEGREGATION

The question of whether the problems faced by vegans can be considered as discrimination is difficult to answer due to the complexity of the concept of discrimination and the lack of a clear consensus on the concept. Since treating people in the same situation differently will contribute to creating inequality and reinforcing inequalities, treating people in different situations in the same way is simply defined as discrimination (Gul, & Karan, 2011, p. 13).

Discrimination is divided into direct and indirect discrimination. Direct discrimination occurs when a person is treated to the detriment of others in a similar situation. Indirect discrimination occurs when individuals in different situations are treated equally (EU Agency for Fundamental Rights, 2010). There is no apparent discrimination in indirect discrimination but a certain person or group is negatively affected by the action (Kılınc, 2021, p. 29). Therefore, indirect discrimination can be mentioned if the individual becomes disadvantaged due to the action he encounters.

The visibility of vegaphobia due to discrimination against vegans can occur directly or indirectly. Vegaphobia is directly visible in negative comments and attitudes towards individuals or groups who adopt a vegan lifestyle. It can be said that vegans are subjected to indirect discrimination because they cannot access their food preferences in all conditions and places they want (Parkinson, Twine & Griffin, 2019). Since equal treatment is also a form of discrimination, serving vegans a meal that appeals to the general public, rather than the type of food they prefer, supports the claim that they are discriminated against.

Considering the evaluations of vegans that they face discrimination in the invitations they attend, in the restaurants and school cafeterias they go to, when there is no food suitable for their preferences (Castro, 2023, p. 58; Parkinson, Twine & Griffin, 2019), it can be considered that they are discriminated against in terms of not meeting their basic nutritional needs. On the other hand, the fact that vegans do not have a menu suitable for them in commercial cafes or restaurants or at special events should not be considered discrimination in the same context. If an invitee goes hungry at an invitation, he/she attends, this situation can be considered as a "shame" of the inviter in the simplest terms. On the other hand, the fact that a restaurant/cafe, which is a commercial enterprise, does not offer vegan food can be interpreted as a lack of supply when there is not much demand in the context of profit and loss calculations. Although veg*ns consider the difficulties they experience in meeting their basic needs as discrimination, the profit-oriented approach of commercial enterprises and the low visibility of veg*ns lead to situations where the supply is not offered for the demand that arises. In this case, the discrimination is countered by the freedom of business decision-making. In the context of cafeterias and canteens in schools and workplaces other than commercial establishments, it can be argued that veg*ns face discrimination when their rights are not respected. The fact that vegans cannot find suitable food for themselves in hospitals, prisons and school cafeterias reveals discrimination (Parkinson, Twine & Griffin, 2019, p. 11). Various campaigns are being carried out to combat this discrimination. For example, in 2022, in cooperation with the Vegan Association, more than 4000 university students participated in a petition for vegan menus in university cafeterias, and as a result, vegan menus were introduced in many universities where the demands were taken into account, but almost the same number of universities rejected the demands (Erdem, 2023). However, it is stated that the visibility of the difficulties faced by vegans has an indirect effect on vegaphobia as it increases sensitivity to veganism and implicitly sends a message to avoid veganism (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 722).

3.1. The Profile of Vegaphobic Persons

In order to understand whether there are similarities in the general profile of those who exhibit a certain type of behavior, studies on the subject give us a general perspective. Many choices in life are not independent of social and cultural structures. Bourdieu (2014) mentions that social classes affect the way of eating and food preferences as they are determinants of lifestyle (542). Similarly, dietary preferences are determined by various variables such as social environment, education, culture and religion. Individuals' food preferences are directly related to their psychological and social identities (Pabian, Ouvrein, van Royen, Folkvord, Poels, Vandebosch, De Backer, 2023, p. 408). As a result of these variables, it is seen that certain preferences are more effective on similar profiles. Just as individuals' social environments and cultures determine and influence their preferences, their preferences also influence their social environments. For example, Twine's study reveals the social environment of vegan individuals changes over time (Twine, 2014). There is a transition from a social environment where they had to constantly explain their veganism and where they were insisted on eating animal products without

being understood, to an environment where vegans exist (Twine, 2014). Social environment affects the way of thinking as well as the way of eating. Studies show that vegaphobia is quite low when there are one or more vegetarians in the social environment (Vandermoere, et al., 2019, p. 5). According to studies claiming the opposite, having a person who prefers a vegetarian diet in the family may cause conflicts within the family (Jabs, Devine & Sobal, 1998; Roth, 2005). The reason for this is that veg*ns who go beyond the food traditions that the family cares about disrupt the family structure (Vandermoere, et al., 2019, p. 6).

Studies investigating the basic characteristics and social environments of meat eaters, veg*ns and vegaphobes have revealed that vegaphobes are mostly older, male, have a low level of education and eat meat almost every day. It is thought that this difference associated with age may be due to the generation gap (Vandermoere, et al., 2019, p. 11; Judge, & Wilson, 2019, p. 175).

MacInnis and Hodson state that people with very strong right-wing ideological views develop more negative attitudes towards veg*ns (2017, p. 723). Since the dominant culture is based on meat-eating, the concern to preserve values sometimes leads omnivores to stigmatize veg*ns and sometimes develop negative attitudes and behaviors. A plant-based lifestyle is seen as a threat to culture, traditions and values.

Anti-vegans are divided into 1) *traditionalists against disruptors* and 2) *reactants against judgmental and critical people*.

3.1.1. Traditionalists Against Disruptors

Traditionalists versus disruptors are influenced by the food hierarchy. There is a hierarchy of foods, with meat at the top of the hierarchy (Sobal, 2005). The centrality of meat consumption and its status as a high-status food, as well as the gender attributed to food, leads to opposition to veganism.

According to Chan and Zlatevska (2019), meat consumption has historically been associated with an indicator of power and is now recognized as an indicator of social status. Meat consumption is thought to compensate for a perceived lack of social status (p. 257). Vegaphobics are people with lower economic status and the rejection of meat, which they see as a compensation for the lack they feel in their social status, reveals vegaphobic behaviors. At the same time, veg*ns who deviate from the dominant meat-eating culture in society are seen and reacted to as people who try to disrupt the social order. Deviant veg*ns are seen as a subcultural group and marginalized (Boyle, 2011, p. 314; Veen, et al., 2023, p. 55). It is thought that people generally view veg*ns negatively because they disrupt social traditions related to food (Markowski, & Roxburgh, 2019, p. 1; Cole, & Morgan, 2011). In particular, veganism is considered a symbolic threat to cultural traditions (Judge, & Wilson, 2019, p. 171). A survey conducted in 21 countries reveals that 86 % of people consume meat (Buchholz, 2023). The meat consumption in the world increased in the last few decades (Parlasca & Qaim, 2022). When we look at the rates of those who consume

meat and those who prefer a vegetable-based diet in the world, the fact that the number of veg*ns is very low shows that the dominant culture has a omnivorous diet and norms are formed within these standards.

Considering that there is a hierarchy of foods in the order of meat, fish and vegetables, it is reasonable to associate meat at the top with status. On a day when you have prepared beans, steak and rice for dinner, when you are asked in a phone call "what's for dinner?" your answer will usually be steak. This is one of the indicators that meat is seen as superior to other foods on the menu. Since meat is a food with high social status, many men want to show their social status by eating meat (Sobal, 2005, p. 146). Historically, the position of men in the process of obtaining meat and the high status attributed to meat makes it understandable that vegan opponents are mostly men.

The gender of food is more culturally constructed. Meat and hamburgers are considered masculine foods, while salads, yogurt, fruit and chocolate are considered feminine foods. Therefore, many vegetarian men are marginalized (Sobal, 2005, p. 137, 141). In some primitive societies, women were forbidden to eat meat, while in others it was the property of the man and women's eating was subject to the man's permission (Adams, 2013). Since meat is metaphorically associated with masculinity, veg*n men tend to be perceived as less masculine than omnivorous men (Judge, & Wilson, 2019, p. 171).

The fact that dominant cultural norms favor omnivorous diets makes veg*ns a powerful threat to the status quo. As predicted by intergroup threat theory, a threat arises when the beliefs and values of an outgroup are perceived to conflict with those of the ingroup (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 722). When vegetarianism is considered as a norm violation, a subculture with an alternative value system emerges. In this case, vegetarian is seen as deviant in a sense (Boyle, 2011, p. 314). Therefore, a reactivity emerges around the protection of traditional cultural values. Omnivores feel threatened by the presence of veg*ns who are seen as "deviants" who disrupt social traditions (Veen, et al., 2023, p. 45). On the other hand, since members of minority groups form stronger social identities, in-group favoritism is higher among veg*ns (Bagci, Rosenfeld, & Uslu, 2022, p. 1240).

3.1.1. Reactants Against Judgemental and Critical People

Not all people who prefer a plant-based diet experience the same level of vegaphobia. Studies show that vegans are exposed to more vegaphobic behaviors than vegetarians. Since veganism is not only a diet but also a philosophy of life, vegans aim to raise awareness and educate the society. The main goal of vegans is to educate both themselves and others (Stepaniak, 2000; McDonald, 2000, p. 18). They want to educate people to understand veganism and animal rights (Başol, 2023, p. 73). The idea that there is a match between the oppression of women and animal exploitation in the male-dominated social order reveals the perspectives of feminist vegans (Adams, 2013). However, these education goals of vegans sometimes disturb omnivores. It can be said that vegans have a more critical approach due to these goals. Therefore, vegans face reactive attitudes and behaviors. The prevalence of the joke "How do you know if someone is vegan, don't worry, he/she will

tell you!" on social media or the fact that many vegans have encountered this joke explains the position of vegans in the eyes of omnivores (Uzbay-Ulgen, 2023, p. 50). Sometimes the concept of hypersensitivity is used to legitimize direct attacks on vegans (Cole, & Morgan, 2011, p. 146). Since extremism in anything has negative connotations, the hypersensitivity of vegans also reveals critical behaviors, attitudes and prejudices in various dimensions.

Omnivores do not want to be criticized and subjected to moral evaluations because of their dietary preferences (Veen, et al., 2023, p. 52). In the same study, the fact that those who prefer a plant-based diet present themselves as more virtuous people because of their choice also draws the reaction of omnivores. In a study, it was revealed that not only omnivores but also vegetarians have negative feelings about vegans and veganism for reasons such as trying to attract attention or seeing themselves as morally superior (Markowski, & Roxburgh, 2019, p. 5). Because of the importance vegans place on education and change, their efforts to educate and raise awareness about animal rights and the relationship between patriarchy and cruelty to animals by revealing themselves and their identities cause omnivores to feel that their choices are not respected and criticized.

Vegans who choose the vegan lifestyle because of animal rights and the position of animals in the industry, and who want to explain to society what veganism is about in order to eliminate cruelty to animals, are criticized and subjected to derogatory attitudes by omnivores because they are constantly criticized by vegans. Meat eaters criticize vegans for their militancy and arrogant attitudes. Vegaphobic attitudes and behaviors are directed against those who prefer a plant-based diet for animal rights rather than for health, religious or cultural reasons (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 733). In other words, in Boyle's (2011) distinction between total vegans and diet vegans, total vegans are exposed to reactive behaviors.

Due to the importance that vegans attach to public awareness and education, their efforts to explain veganism are often considered excessive and this attitude is criticized and reacted against. According to Gregson, et al. (2022), this harms the progress of the vegan movement. Even people who do not like eating meat have negative feelings towards this militant veganism. Militant vegans face opposition to veganism because they are seen as aggressive and rigid (Gregson, et al., 2022, p. 10).

When criticizing vegan food, omnivores often focus on the lack of taste and the unhealthy nature of a diet free of animal products (Veen, et al., 2023, p. 51). Omnivores view veg*ns more negatively when veg*ns' motivations are related to social justice rather than health (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 733). Omnivores who find veg*nism exaggerated consider the issue of food waste to be more important (Veen, et al., 2023, p. 51).

On the other hand, vegans state that even when they do not display a critical approach, people around them claim that vegans judge them and make them feel guilty (Veen, et al., 2023, p. 52).

4. THE VISIBILITY OF VEGAPHOBIA

There are various studies revealing that vegaphobia is realized or perceived in different forms and dimensions (Buttny, & Kinefuchi, 2020; Boyle, 2011; Cole & Morgan, 2011; Delmestri, 2018; MacInnis, & Hodson, 2017; Uzbay-Ulgen, 2023; Veen, et al., 2023; Wright, 2015). It is possible to categorize experienced or perceived vegaphobia as direct and indirect vegaphobia. While direct vegaphobia refers to negative attitudes and behaviors directed at those who prefer veg*n diets and to which they are directly exposed due to their identity and preferences, indirect vegaphobia refers to a situation in which the needs of those who prefer veg*n diets are ignored and disregarded. Vegaphobia can be seen in different dimensions in individual and public spheres.

Disruption of social relations in the individual sphere is reported as one of the ways vegaphobia is experienced. In a study conducted by MacInnis, and Hodson, a quarter of vegan participants revealed that a friend reduced contact with them after they disclosed their veganism (2017, p. 735). One of the strategies developed by vegans to avoid labeling and discussion in their relationships is not to disclose that they are vegan unless necessary, which is also among the results of the study on vegaphobia in Turkey. Veganism is seen as socially challenging rather than practical (Uzbay-Ulgen, 2023, p. 9). Veg*ns feel obliged to justify and rationalize their behavior to others when asked why they do not eat meat (Boyle, 2011, p. 319). Moreover, vegans are often accused of choosing veganism for attention (Uzbay-Ulgen, 2023, p. 44).

The presence of negative expressions, prejudices and labeling against vegans on social media and in the media, the scarcity or difficult accessibility of vegan product options point to the visibility of vegaphobia in the public sphere.

Veganism is often portrayed negatively in mainstream media (Wright, 2015, p. 90). Mainstream media functions as an ideological apparatus to maintain the dominance of meat-eating (Buttny, & Kinefuchi, 2020, p. 566). Cole and Morgan (2011), in their study in which they critically analyzed the discourses on veganism in newspapers in the United Kingdom in 2007, concluded that the discourses in newspapers were vegaphobic. Of the 397 newspaper articles they analyzed, 295, or about 74%, contain negative evaluations about vegans or veganism (Cole, & Morgan, 2011, p. 138). Among the news and comments, they classified as positive, negative and neutral discourses, they claim that even the positive or neutral ones are marginalizing and alienating because they do not address what veganism actually is. In the newspapers they analyzed, hostile expressions such as militant vegan or terrorist vegan were used about vegans. In the investigation of a vegan couple whose baby died due to malnutrition, despite the prosecutor's opinion that the cause of the baby's death was not vegan diet, the newspaper articles were published with the headlines "Vegan Killers", "Vegan diet killed the baby". According to Cole and Morgan, the fact that when the baby of a carnivorous family died for the same reason, news such as "the child of a carnivorous family died" was not published reveals the existence of an anti-vegan bias in the mainstream media (Cole, & Morgan, 2011, p. 146-7). Even neutral

newspaper articles that reveal that vegans have difficulty finding suitable food for themselves are criticized for having a distancing effect from veganism for the non-vegan reader and reinforcing asceticism of veg*n diets (Cole, & Morgan, 2011, pp. 147-8).

Several studies exploring reactions to veg*ns reveal various stigmatizations of veg*ns. When these stigmas are compared to stigmas against other marginalized groups, veg*ns are more likely to be stigmatized (Delmestri, 2018; MacInnis, & Hodson, 2017, p. 726). Since MacInnis, & Hodson's study included both veg*ns and omnivores, it provides the first social psychological evidence of source and target bias against veg*ns, according to the authors. Accordingly, omnivores view vegans more negatively than vegetarians and male veg*ns more negatively than female veg*ns (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 721). According to the findings of the same study, veg*ns are viewed on par with immigrants, asexuals and atheists, but significantly more negatively than blacks. Vegetarians are evaluated on par with homosexuals, while vegans are evaluated more negatively than homosexuals. Only drug addicts are evaluated more negatively than veg*ns. This negative evaluation is not at the level of discrimination, but at the level of attitude. This is because omnivores did not exhibit a lower level of attitude towards veg*ns in relation to recruitment compared to other groups (MacInnis, & Hodson, 2017, p. 726). In other words, although veg*ns are evaluated more negatively than migrants in this study conducted in the USA, they are preferred more than migrants in recruitment.

Although vegan individuals use substitute products (soaked chickpea juice instead of eggs, milk obtained from coconut, almond, etc. products instead of milk) with the transition to a plant-based lifestyle, they consider the difficulty they experience due to the difficulty or higher cost of obtaining these products as a form of discrimination, and they think that they are discriminated against due to the lack of vegan products in the cafeterias of workplaces or schools (Tekten Aksumeli, & Besirli, 2019, p. 233). In Turkey, 76% of vegans complain about the limited product options (Erus, 2021). When vegans go out, they mostly prepare their meals from home, which both causes them to spend labor and prevents them from making use of their time in different ways (Škof, 2019, s. 32; Tekten Aksumeli, & Besirli, 2019, p. 235). In this case, although direct discrimination is not visible, indirect discrimination is mentioned.

Another situation considered as indirect discrimination is the state policies that vegans are forced to support with their taxes against their will. Vegans admit that they are discriminated against on the grounds that they are forced to contribute to animal exploitation when state support is provided in areas such as animal breeding (Horta, 2018, p. 359).

One of the results of Rosenfeld's study reveals that vegans believe that other people evaluate them negatively because of their diet (Rosenfeld, 2019, p. 43). Another study shows that although the attitudes of those who prefer a plant-based diet towards omnivores are not negative, they are less positive than the attitudes of omnivores towards veg*ns (Pabian, et al., 2023, p. 415).

On the other hand, some studies suggest that vegaphobia is on the decline. A recent study conducted in the Netherlands suggests that the trajectory of vegaphobia is changing (Veen, et al., 2023, p. 45). The results of the study that omnivores and veg*ns do not have negative attitudes towards each other do not seem to be in line with the results of previous studies, but are in line with studies showing that prejudices decrease in the presence of different types of diets in their social environment (Pabian, et al., 2023, p. 415). Another study reveals that participants have positive attitudes towards vegetarians and attribute positive personal characteristics to vegetarians (Patel, & Buckland, 2021, p. 9). Even if omnivores have positive feelings towards veg*ns, they may have developed a paradox towards vegan advocates. That is, vegan advocates may be admired for their morality and commitment to what they believe in, but despised for their arrogance and over-commitment (De Groeve, & Rosenfeld, 2022, p. 11).

5. CONCLUSION

Social interaction and the social environment determine and influence many aspects of the individual, from the way they think to the way they eat. Food is not only related to nutrition but also to socio-cultural structure. Religion, culture and way of thinking determine individuals' food preferences. Human nutrition is predominantly based on an omnivorous diet. However, although at a much lower rate compared to omnivorous diets, there has recently been an increase in the proportion of people who prefer plant-based diets all over the world. Plant-based diets also vary within themselves. Vegetarianism, veganism, flexitarianism, lacto/ovo vegetarianism and pescetarianism are different dimensions of plant-based diets.

Meat has an important place not only in Turkish culture but all over the world. Meat dishes are the main guest of the meals served on feasts, invitations and special occasions. There is a hierarchy among foods and meat dishes are at the top of this hierarchy. People who eliminate all or some animal products from their daily lives for religious, philosophical, cultural, health, etc. reasons reject this hierarchy. Yet, people who exclude meat from their daily diet (except for health reasons or religious and cultural reasons) and prefer a vegetable-based diet may be seen as disruptors who break with tradition. The desire to preserve traditional values can lead to the development of negative attitudes and the labeling of veg*ns as out-group members. As a result, veg*ns may face negative perceptions and prejudicial treatment. Among those who choose a plant-based diet, especially veganism, there is a desire not only to change their lifestyle, but also to explain to others the necessity of this lifestyle due to the industrialization of animal production and the harm caused to animals in the process of obtaining animal products. The philosophy of veganism is based on educating themselves and others. It is therefore criticized by omnivores for being too critical and didactic.

Studies show that vegans in particular, but not all plant-based diets, are subjected to much more vegaphobic treatment and attitudes. Vegans are perceived as more extreme by omnivores than vegetarians. Likewise, vegans are more likely to perceive discrimination.

Mocking, labeling, stereotyping, ridicule, humiliation are some of the negative attitudes and behaviors faced by vegans and vegetarians. Omnivores do not like it when those who prefer a vegan or vegetarian diet criticize them for their dietary preferences and see themselves as better people for not consuming animal products. Omnivores, like veg*ns, want their personal preferences to be respected. On the other hand, veg*ns feel that omnivores often get defensive when veg*ns talk about their diet. While didactic attitudes of those who prefer a plant-based diet are viewed negatively by omnivores, sometimes just knowing that they don't eat meat makes them feel criticized. This feeling of being criticized causes them to immediately develop defensive reactions. As a result, they may direct these reactions at veg*ns.

In the background of omnivores' reactive and critical attitudes towards vegans, sometimes vegans' arrogant and moralistic stances and their reactive and critical attitudes take place. Various studies have also shown that vegans have negative attitudes towards omnivores. It is interesting to note that vegans have much more negative attitudes towards flexitarians who adopt a flexible diet. Explained as a form of vegetarianism, flexitarianism is sometimes preferred in cases of b12, zinc and iron deficiency that the body needs due to veganism, and sometimes to support environmental ethical preferences. Vegans are more likely to react against flexitarians than omnivores. More flexitarians than omnivores face negative attitudes from vegans because they are morally inconsistent.

Vegaphobia can be reduced by making veganism more visible. This visibility would help by removing the not-so-common hesitation of veg*ns to disclose their dietary changes. Studies have shown that vegaphobia is less likely to occur among those who have vegetarians in their family or social circle.

The claim that vegaphobia increases with the increase in the visibility of veganism and the idea that vegaphobia can be reduced by making veganism visible are of course contradictory. However, at this point, it can be said that if a balance can be established between them, vegaphobia will decrease. It would be more effective in reducing vegaphobia if vegans highlight their own needs or the discrimination, they face without being didactic and critical, and gain visibility in this way. If they do this, that is, if they change their style, it can be thought that the arguments of vegaphobes will disappear and therefore vegaphobia will decrease. Although the occurrence of vegaphobia occurs in different dimensions ranging from the relationship between meat and status to the fact that non-meat eaters are out of the norm, the critical attitude that vegans develop towards meat eaters due to their emphasis on animal rights and the growth of the meat industry attracts more reaction. This is evidenced by the fact that omnivores have higher levels of vegaphobia when asked what vegans think about themselves. Vegans, who are in the struggle for animal rights rather than fighting discrimination against vegans, cause vegaphobia to increase when they include veganism in the struggle for animal rights. If the struggle for animal rights and the struggle for vegan rights are separated from each other, negative attitudes towards vegans will decrease.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Ayşe Mahinur Tezcan tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- AB Temel Haklar Ajansı (2010). Avrupa Ayrımcılık Yasağı El Kitabı. Avrupa Konseyi.
- Adams, C. J. (2013). Etin Cinsel Politikası. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bagcı, S. C., Rosenfeld, D. L. & Uslu, D. (2022). Intergroup attitudes between meat-eaters and meat avoiders, p. The role of dietary ingroup identification. *Group Processes and Intergroup Relations*, 25 (5), p. 1223-1247.
- Bagcı, S. C., Olgun, S. (2019). A Social Identity Needs Perspective to Veg*anism: Associations Between Perceived Discrimination and Well-Being Among Veg*ns in Turkey. *Appetite*, 143, p. 1-9.
- Başol, C. İ. (2023). Development of a Vegan-Friendly Destination-The Case of Didim. Unpublished M.A. Thesis, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2014). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. Ankara, Heretik Yayınları.
- Boyle, J. E. (2011). Becoming Vegetarian: The Eating Patterns and Accounts of Newly Practicing Vegetarians. *Foods and Foodways*, 19, p. 314-333.
- Buchholz, K. (2023). Eating Meat is the Norm Almost Eveywhere. *Statista*.
- Buttny, R., Kinefuchi, E. (2020). Vegans' problem stories: Negotiating vegan identity in dealing with omnivores. *Discourse & Society*, 31 (6), p. 565-583.
- Castro, M. L. (2023). Vegan students' discrimination and bullying at school. Unpublished MA Thesis. Åbo Akademi University, Vaasa.
- Chan, E. Y., Zlatevska, N. (2019). Jerkies, Tacos, and Burgers: Subjective Socioeconomic Status and Meat Preference. *Appetite*, 132, p. 257-266.
- Cole, M., Morgan, K. (2011). Vegaphobia: Derogatory Discourses of Veganism and the Reproduction of Speciesism in UK National Newspapers. *The British Journal of Sociology*. 62 (1), p. 134-153.
- Davey, G. K., Spencer, E. A., Appleby, P. N., Allen, N. E., Knox, K. H., Key, T. J. (2002). EPIC-Oxford: Lifestyle Characteristics and Nutrient Intakes in a Cohort of 33 883 Meat-eaters and 31 546 Non Meat-eaters in the UK. *Public Health Nutrition*, 6(3), p. 259-268.
- De Groeve, B., Rosenfeld, D. L. (2022). Morally admirable or moralistically deplorable? A theoretical framework for understanding character judgments of vegan advocates. *Appetite*, 168, p. 1-14.
- Delmestri, G. (2018). Vegaphobia. Emancipation and institutional change for an overlooked diversity dimension. AOM Annual Meeting Proceedings. Chicago, p. Academy of Management.
- Dhont, K., Stoeber, J. (2021). The Vegan Resistance. *The Psychologist*, 34, p. 24-27.
- Erdem, K. (2023). 2022'de Vegan Öğrenci Hareketliliği. Online: March 13th 2024. <https://haberler.tvd.org.tr/2023/01/28/2022de-vegan-ogrenci-hareketliliği/>
- Erus, S. (2021). Türkiye'de Kaç Vegan Var? Erişim Tarihi, 26 Ekim 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=vtbwXFgsqvU>
- Graça, J., Calheiros, M. M., Oliveira, A. (2015). Attached to Meat? (Un)Willingness and Intentions to Adopt a More Plant-based Diet. *Appetite*, 95, p. 113-125.
- Gregson, R., Piazza, J., Boyd, R. L. (2022). 'Against the Cult of Veganism': Unpacking the Social Psychology and Ideology of Anti-vegans. *Appetite*, 178, p. 1-13.

- Gul, I. I., Karan, U. (2011). *Ayrımcılık Yasası: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*. İstanbul, Bilgi University Publications.
- Horta, O. (2018). Discrimination Against Vegans. *Res Publica*, 24, p. 359-373.
- Jabs, J., Devine, C. M., Sobal, J. (1998). Maintaining Vegetarian Diets Personal Factors, Social Networks and Environmental Resources. *Can J Diet Pract Res.*, 59(4), p. 183-189.
- Judge, M., Wilson, M. S. (2019). A dual-process motivational model of attitudes towards vegetarians and vegans. *European Journal of Social Psychology*, 49, p. 169-178.
- Kılınç, E. (2021). *Ayrımcılık Örgütsel Davranışın Karanlık Yüzü* (Ed. B. Çiçek). Ankara: Nobel. p. 23-42.
- MacInnis, C. C., Hodson, G. (2017). It Ain't Easy Eating Greens: Evidence of Bias Toward Vegetarians and Vegans From Both Source and Target. *Group Processes and Intergroup Relations*, 20(6), p. 721-744.
- Markowski, K. L., Roxburgh, S. (2019). "If I Became a Vegan, My Family and Friends Would Hate Me:" Anticipating Vegan Stigma as a Barrier to Plant-Based Diets. *Appetite*, 135, p. 1-9.
- McDonald, B. (2000). "Once You Know Something, You Can't Not Know It": An Empirical Look at Becoming Vegan. *Society and Animals*, 8(1), p. 1-23.
- Menzies, R. E., Ruby, M. B., Dar-Nimrod, I. (2023). The Vegan Dilemma: Do Peaceful Protests Worsen Attitudes to Veganism?. *Appetite*, 186, p. 1-8.
- Michel, F., Knaapila, A., Hartmann, C., Siegrist, M. (2021). A multi-national comparison of meat eaters' attitudes and expectations for burgers containing beef, pea or algae protein. *Food Quality and Preference*, 91, p. 1-8.
- Minson, J.A. and Monin, B. (2012). Do-gooder Derogation: Disparaging Morally Motivated Minorities to Defuse Anticipated Reproach, *Social Psychological and Personality Science*, 3(2), p. 200–207.
- Mishna, F., McLuckie, A., Saini, M. (2009). Real-World Dangers in an Online Reality: A Qualitative Study Examining Online Relationships and Cyber Abuse. *Social Work Research*, 33 (2), p. 107-118.
- Milfont, T. L., Satherley, N., Osborne, D., Wilson, M. S., Sibley, C. G. (2021). To Meat, or Not to Meat: A Longitudinal Investigation of Transitioning to and from Plant-Based Diets. *Appetite*, 166, p. 1-9.
- Nezlek, J. B., Forestell, C. A. (2020). Vegetarianism as a Social Identity. *Current Opinion in Food Science*, 33, p. 45-51.
- Pabian, S., Ouvrein, G., van Royen, K., Folkvord, F., Poels, K., Vandebosch, H., De Backer, C. (2023). "Meating halfway": Exploring the attitudes of meat eaters, veg*ns, and occasional meat eaters toward those who eat meat and those who do not eat meat. *The Journal of Social Psychology*, 163 (3), p. 408-424.
- Patel, V., Buckland, N. J. (2021). Perceptions about meat reducers: Results from two UK studies exploring personality impressions and perceived group membership. *Food Quality and Preference*, 93, p. 1-14.
- Parkinson, C., Twine, R. Griffin, N. (2019). *Pathways to Veganism: Exploring Effective Messages in Vegan Transition, Final Report*, Edge Hill University.
- Parlasca, M. C., Qaim, M. (2022). Meat Consumption and Sustainability. *Annual Review of Resource Economics*, 14, p. 17-41.
- Patella, B. (2020). Vegafobia, Vegefobia. *Italiano Digitale*, 15, p. 105-109.
- Pobiner, B. (2016). Meat-Eating Among the Earliest Humans. *American Scientist*, 104 (2), p. 110-117.
- Rizzo, N. S., Jaceldo-Siegl, K., Sabate, J., Fraser, G. E. (2013). Nutrient Profiles of Vegetarian and Nonvegetarian Dietary Patterns. *Academy of Nutrition and Dietetics*, 113, p. 1610-1619.
- Rosenfeld, D. L. (2019). A Comparison of Diatarian Identity Profiles Between Vegetarians and Vegans. *Food Quality and Preference*, 72, p. 40-44.
- Roth, L. Beef. It's what's for dinner. *Food Cult. Soc.*, 2005 (8), p. 181–200
- Sobal, J. (2005). Men, Meat and Marriage: Models of Masculinity. *Food and Foodways*, 13, p. 135-158.
- Spencer, C. (2016). *Vegetarianism: A History*. London, p. Grab Street.
- Stepaniak, J. (2000). *The Vegan Sourcebook*. Los Angeles, p. Lowell House.
- Škof, N. (2019). *Towards a Generation of Vegans: The Making of a Sustainable Dietary Practice*. MSc Development and Rural Innovation Thesis, Wageningen University.
- Tekten Aksumeli, Z. S., Besirli, H. (2019). Vegan Kimliğinin Oluşumu, p. *Vegan Olmak ve Vegan Kalmak Akademik Hassasiyetler*, 6 (12), p. 223-249.
- Twine, R. (2014). Vegan Killjoys at the Table—Contesting Happiness and Negotiating Relationships with Food Practices. *Societies*, 4, p. 623-639.

- Uzday-Ulgen, M. (2023). Veganların Sosyal Etkileşimleri: Benlik Sunumu Ve Vegafobiyle Mücadele Stratejileri [M.A. Thesis]. Hacettepe University.
- Vandermoere, F., Geerts, R., De Backer, C., Erreygers, S., Van Doorslaer, E. (2019). Meat Consumption and Vegaphobia: An Exploration of the Characteristics of Meat Eaters, Vegaphobes, and Their Social Environment. *Sustainability*, 11, 3936, p. 1-15.
- Vegan Food Market (2022), Tüketici Tercihleri, 2022 Verileri, Online: October 26th 2023. https://haberler.tvd.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Vegan-Pazar-Arastirmasi-2022_V-Label-Turkiye.pdf
- Veen, E.J., Dagevos, H., Michielsen, Y.J.E., de Vrieze, A.G.M. and Riedel, S.E. (2023). Eating Apart Together: How Vegetarian and Meat Eating Students Manage Commensality in a Flexitarian Age, *Consumption and Society*, 2(1), p. 42–59.
- Wright, L. (2015). *The Vegan Studies Project: Food, Animals, and Gender in the Age of Terror*. Athens and London: The University of Georgia Press.
- World Population Review (2023). Vegetarianism by Country 2023. Online: October 25th 2023. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/vegetarianism-by-country>
- Yilmaz, E., Polat, E. Ç. (2023). #Vegan: Veganizm Üzerine Twitter Sosyal Ağ Analizi. *Moment Dergi, Food Cultures*, 10 (1), p. 48-82.

Çalışma Hayatında Güven ve Güvensizliğin Sonuçları: Nitel Bir Araştırma ¹

Yavuz TANG^{2,3}

ÖZET

Güven, kişinin ortaya koyduğu olumlu bir davranış sonrası, karşı tarafın aynı şekilde karşılık vereceğine ya da en azında zarar vermeyeceğine yönelik olumlu beklentisidir. Güvensizlik ise, karşı tarafın ortaya koyduğu davranış sebebiyle kişinin zarar göreceğine yönelik endişe ve korku taşıması ve olumsuz davranışlara karşı kendini korumaya çalışmasıdır. Bu çalışmada, güven ve güvensizliğin, verilen tanımlar doğrultusunda, çalışma hayatında ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağı incelenmiştir. Bu kapsamda nitel araştırma uygulanmış, çeşitli sektörlerden 24 çalışan ile yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak derinlemesine görüşme yapılmıştır. Analiz sonucunda, güven ve güvensizliğin sonuçları şeklinde iki tema oluşturulmuş, güvenin sonuçları teması için 16 kod ve 121 kodlama, güvensizliğin sonuçları teması için ise 19 kod ve 115 kodlama elde edilmiştir. Sonuçlar, tema-kod modeli, kod dağılım grafiği ve kodlar arası ilişkiler haritası şeklinde görselleştirilerek açıklanmıştır. Çalışma hayatında güvenin en çok dile getirilen sonucu “verimlilik ve performansta artış” olurken, güvensizliğin ise “tedirgin ve temkinli olmak” sonucu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güven, Güvensizlik, Nitel Araştırma
JEL Sınıflandırması: J24, O15

Consequences of Trust and Distrust in Working Life: A Qualitative Research

ABSTRACT

Trust is a positive expectation of others to respond in the same way or at least not to harm. Distrust is the worry and fear to be harmed by the other party and trying to protect itself against these negative behaviors. In this study, the consequences of trust and distrust in working life were examined and qualitative research was applied. In-depth interviews were done with 24 interviewers from different sectors and a semi-structured interview technique was used. As a result of the analysis, two themes were formed. 16 codes and 121 coding were made for the theme of the trust, and 19 codes and 115 coding for the distrust. The results are presented and explained in the form of theme-code, code distribution plot, and relationship-map between codes. The most

¹ Bu çalışma, yazara ait “Çalışma İlişkilerinde Güven Olgusunun İncelenmesi” adlı doktora tezinden derlenmiştir.

² yavuztang@yahoo.com

³ Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 0000-0002-7148-807X

expressed result of trust was an “increase in productivity and performance” and of distrust was “being anxious and cautious” in working life.

Keywords: Trust, Distrust, Qualitative Research

JEL Classification: J24, O15

1. GİRİŞ

Güven, ilişkilerin kurulması ve yürütülmesinin yanı sıra; üretimin, verimliliğin ve performansın artırılmasında, işlem maliyetlerinin düşürülmesinde, etkinliğin ve hızın artmasında, faaliyetlerin daha etkin yürütülmesinde kolaylaştırıcı ve güçlü bir role sahiptir. Bunun tersi olarak güvensizliğin, ilişkilerin ömrünü kısaltan, verimliliği azaltan, performansı düşüren, maliyetleri yükselten, ayrıca hızı ve etkinliği azaltan bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Güven kavramı, bir başkasının olumlu davranacağına ya da zarar vermeyeceğine yönelik beklenti şeklinde ifade edilebilir (Lewicki, McAllister ve Bies, 1998, s.439). İlişkiler yolunda yürürken güvenin varlığı sorgulanmayabilir. Bu durum, bir balığın içinde yaşadığı suya veya bir canlının teneffüs ettiği havaya benzetilebilir. Suyun veya havanın ancak kirlendikten sonra öneminin anlaşılması gibi, ilişkiler de bozulduktan sonra güvenin önemi anlaşılmaktadır.

Güvensizlik durumunda, karşı tarafın zarar verebileceğine dair kaygı mevcut olup kişinin refahını düşünmeme ya da düşmanca davranış durumları yaşanabilmektedir (Ikonen, Savolainen, Lopez-Fresno ve Kohl, 2016, s.121). Yüksek düzeyli bir güven ilişkisinin, kişilerarası ya da örgütsel seviyede birçok olumlu sonucun ortaya çıkmasına katkı sağlaması gibi, güven bozucu tutum ve davranışlar da birçok olumsuz durumun yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Literatürde güvenin sonuçları hakkında yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bazı çalışmalara göre, yüksek düzeyli güven ilişkisinin varlığı durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar; **verimlilik ve performans artışı** (Brynjolfsson ve McAfee, 2014, s.67; Lazanyi, 2017, s.332-334; Shockley-Zalabak, Morreale ve Hackman, 2010, s.22), **iş birliği** (Kodish, 2017, s.347-348; Costigan, İlter ve Berman, 1998, s.308; Zuzker, Darby, Brewer ve Peng, 1996, s.92; Balliet ve Van Lange, 2012, s.14), **kontrol ve izlemenin azalması** (Solomon ve Flares, 2001, s.45; Reynolds, 1997, s.7; Snow, 1997, s.477), **üretkenlik ve performans artışı** (Shockley-Zalabak, Morreale ve Hackman, 2010, s.7; Bromiley ve Cummings, 1995, s.239; Baer, Dhensa-Kahlon, Colquitt, Outlaw ve Long, 2015, s.1650; Victor ve Hoole, 2017, s.4), **etkin bir iletişim ortamının oluşması** (Butler, 1999, s.227; Zand, 1972, s.230-231; Snow, 1997, s.510), **sorunların kolaylıkla çözülmesi** (Victor ve Hoole, 2017, s.4; Klimoski ve Karol, 1976, s.632), **işlem maliyetlerinde düşüş sağlanması** (Covey ve Merrill, 2018, s.30; Hult, 2018, s.3; Bibb ve Kourdi, 2004, s.19; Reynolds, 1997, s.7; Shockley-Zalabak, Morreale ve Hackman, 2010, s.7; Clapham vd., 2014, s.56), **iş doyumu sağlanması** (Pembroke, 2004, s.125; Güçer ve

Demirdağ, 2014, s.24; Williams, 2005, s.207; Wulandari ve Burgess, 2011, s.66), **işgücü devrini azaltması** (Costigan, İlter ve Berman, 1998, s.309; Reynolds, 1997, s.13; Snow, 1997, s.487), **motivasyonu artırması** (Kayısı, 2016, s.80; Bibb ve Kourdi, 2004, s.36), **aidiyeti güçlendirmesi** (Larzelere ve Huston, 1980, s.597; Altunel, 2015, s.160-162; Dalay, 2007, s.51; Ersoy, 2019, s.47) şeklinde sıralanabilir.

Literatürde bu alandaki çalışmalar genel olarak nicel ve güven kavramı ile ilgili olup, çoğunlukla güvensizliği dışarıda bırakan bir görünüm arz etmektedir. Güvensizliğin ele alınmamasının bir eksiklik yarattığı düşünülmektedir. Ayrıca güven kavramı ile ilgili yapılan nicel çalışmalar literatüre bir katkı sağlamış olsa da güven olgusunun her bir çalışan için farklı algılanabileceği, bu sebeple nitel araştırmanın olgunun anlaşılmasına derinlik katacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, derinlemesine görüşme yapılarak, güven olgusunun olumlu sonuçlarının yanı sıra, güvensizliğin neden olduğu olumsuzluklar da sunulmuş, alandaki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, farklı sektör, meslek, statü, cinsiyet ve medeni duruma sahip çalışanlarla yüz yüze görüşmeler yapılmış, güven ve güvensizlik olguları hakkındaki deneyimleri, algıları ve düşünceleri öğrenilerek, bu iki kavramın onlar için taşıdığı anlam ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. Güven Kavramı

Güven kavramının dinamik, canlı ve aktif bir yapıda olmasının yanı sıra, bir elmas gibi birçok yüze sahip olması, farklı disiplinler ve bilim dalları tarafından ele alınmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sosyolojide, psikolojide, ekonomide ve çalışma ilişkilerinde güven kavramı farklı bağlamlarda ele alınmakta ve çeşitli tanımlar getirilmektedir.

Güven, örgütsel teoriler çerçevesinde, faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesinde etkili bir yol olurken, sosyolojide, istikrarlı sosyal ilişkilerin kurulabilmesi için günlük hayatın en önemli rutinlerinden biri olmaktadır (Zucker, 1985, s. 5). Kişilik psikologları güveni kişisel bir özellik olarak ele alırken, sosyal psikologlar ise, karşılıklı davranışlar bağlamında güvenin artan, azalan ya da engellenen davranışlar olduğunu dile getirmişlerdir. Ekonomistler ise güveni, ortaya çıkması muhtemel kaygıların giderilmesi ve endişelerin azaltılması için ortaya konulan teşvikler ya da sözleşmeler gibi teknik boyutuyla düşünmüşlerdir (Bhattacharya, Deviney ve Pillutla, 1998, s. 460). Bu sebeple, güven kavramının içinde bulunan şartlar ve ilgili olduğu bağlamlar çerçevesinde düşünülmesi kavramı anlamaya yardımcı olacaktır.

Güven kavramının bu özelliğine ilave olarak, sosyal hayatta ve çalışma hayatındaki rolü göz önüne alınarak daha genel ve kapsayıcı tanımların yapıldığı görülmüştür. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir. Güven, karşı tarafın doğruluğu ve dürüstlüğü hakkında sahip olunan inançtır (Larzelere ve Huston, 1980, s. 595). Güven, etkileşimde olan insanların, birbirlerinin hassasiyetlerinden istifade etmeyecekleri konusunda emin olmaları durumudur (Sabel, 1993, s. 1133). Güven, izlenmeksizin veya kontrol edilmeksizin, karşı tarafın beklentiye uygun davranacağını umarak, bu davranışlara karşı savunmasız olma istekliliğidir (Mayer, Davis ve Schorman, 1995, s. 712). Güven, içerdiği

risk ve belirsizlikten dolayı, doğasında bulunan kırılmanın kötüye kullanılmayacağına dönük olumlu beklenti ve kayıpların riskine karşı istekli olmaktır (Snow, 1997, s. 461). Güven, karşı tarafı izlemeksizin, belirli bir eylemi gerçekleştireceğine yönelik subjektif bir olasılık düzeyidir (Gambetta, 2000, s. 217).

Söz konusu tanımlar incelendiğinde güven kavramının, karşılıklı bir ilişki olarak, bir risk ve belirsizlik ortamında gerçekleştiği ifade edilebilir. Güven davranışı sonucunda, karşı tarafın ortaya koyacağı muhtemel davranış ile ilgili olarak bir olumlu beklentinin olduğu, ayrıca olumlu beklentinin suiistimal edilme ihtimaline karşı kırılabilir bir yapının da söz konusu olduğu söylenebilir. Her ne kadar güven, yapısında bir risk ve belirsizlik taşısa da güven kararı rasyonel bir özellik taşımaktadır. Güvenin rasyonel olması, geçmişteki tecrübeler ve etkileşimlere bağlı olarak şekillenmesi demektir. Aksi takdirde tarafların birbirini hiç tanımadığı durumda güven kararının verilmesi ve ortaya bir güven davranışının konulması, akıllı bir karardan çok bir kumar olacaktır.

Buna göre güven kavramının, karşılıklı ilişkiler bağlamında, geçmişte yaşanmış etkileşimler temelinde, tarafların sergileyeceği bir davranış sonucunda olumlu karşılık görüleceğine yahut en azından zarar görülmeyeceğine yönelik beklenti olduğu söylenebilir.

1.2. Güvensizlik Kavramı

Güven kavramı, kişinin ortaya koyduğu olumlu bir davranış sonrası, karşı tarafın aynı şekilde karşılık vereceğine ya da en azından zarar vermeyeceğine yönelik olumlu beklentisi olurken; güvensizlik kavramı, karşı tarafın ortaya koyacağı bir davranışın, zarara, korkuya veya endişe yol açması, ayrıca kişinin bu olumsuz davranışlara karşı kendini korumaya çalışması şeklinde ifade edilebilir. Burada en temel ayrımın, güvenin umut edilen, güvensizliğin ise korkulan şeylerin beklentisi olduğudur (Lewicki, McAllister ve Bies, 1998, s. 439).

Güvensizliğin açıklanmasında çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Bir yaklaşıma göre güvensizlik, güvenin tersi olarak ya da güven olmadığında ortaya çıkan bir durum olarak algılanabilmektedir. Ancak hem güvenin hem de güvensizliğin aynı anda ortaya çıkabileceğini ve her ikisinin de işlevsel olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur. Güvenin iyi ve güvensizliğin kötü olarak ele alındığı geleneksel yaklaşımda, güven ve güvensizlik en zıt uçlarda ve birbirlerini dışlayan bir yapıda düşünülmektedir. Bu anlayışa göre güven ve güvensizlik, aynı anda bir arada var olamazlar. Ancak modern yaklaşımda, ilişkilerin çok yönlü ve dinamik yapısından dolayı, güven ve güvensizlik duyguları arasında gelgitler yaşanabileceği, kişilerin biliş ve idraklerinin de buna paralel olarak anlık değişimler gösterebileceği ifade edilmektedir (Lewicki, McAllister ve Bies, 1998, s. 444).

Güven ve güvensizlik kavramlarının işlevsel olması, ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle kendini göstermektedir. Güven, belirsizliği azaltmada, karmaşıklığı ortadan kaldırmada, dayanışmayı ve birlikteliği güçlendirmede, güvensizlik ise parçalamada ve ayrıştırmada

işlevsel olabilmektedir (Lewis ve Weigert, 1985, s. 969). Rekabet durumunda bile güvenin varlığı ile iş birliği ve karşılıklı anlayış mümkün hale gelebilmekte, rekabetin olmadığı durumlarda, güvensizliğin varlığı düşmanca bir tutum olarak algılanabilmektedir (Solomon ve Flares, 2001, s. 30). Bu sebeple güven ve güvensizlik, ilişkilerin çok boyutlu ve dinamik yapıda olmasından dolayı, aynı zamanlarda ortaya çıkabilmekte ve işlevsel olarak bazı amaçların elde edilebilmesinde etkili olabilmektedir.

Güvensizliği oluşturan davranışlar, genel olarak ihlal ya da ihanet şeklinde ortaya çıkmaktadır. İhlal, daha küçük ve düzeltilebilecek davranışlar olurken, ihanet ilişkinin bitmesine neden olabilecek büyüklükteki hatalar olmaktadır (Friedman, Kahn ve Howe, 2000, s. 35). Başka bir değerlendirmede ise güven ihlali, güvenen kişinin beklentilerinin boşa çıkması olarak ifade edilmektedir (Savolainen, Lopez-Fresno ve Ikonen, 2014, s. 235). Bir görevin gerektiği gibi yapılmaması da güven ihlali olarak düşünülebilir (Sitkin ve Roth, 1993, s. 371).

Güvensizliğin tek bir davranış ile ortaya çıkabilmesi gibi, birkaç davranışla ya da bu davranışların genele yayılmasıyla oluşabileceğine dair görüşler mevcuttur. Zucker (1985), bir davranış ile beklentilerin bozulabileceği ve dolayısıyla güvensizliğin oluşabileceği gibi, bunun birçok defalar yaşanması ve genele yayılması sonucunda da güvensizliğin meydana gelebileceğini ifade etmektedir. Nooteboom'a göre (2003) meydana gelen ihlalin tüm ilişkilere yayılması güvensizlik olmaktadır. Buna göre çok büyük ve çok ciddi bir davranışla güvenin bozulabileceği gibi, küçük hata ve ihlallerin çoğalması ya da genele yayılması ile güvensizliğin meydana gelebileceği anlaşılmaktadır.

Temel değerlere, amaçlara ve paylaşılan kültüre uyulmaması ya da bunlara aykırı davranılması, güvensizliğin oluşmasına sebep olan diğer etkenler olmaktadır. Kişinin örgütün temel değerlerine meydan okuması, kültürel yabancı ya da kültürel düşman şeklinde ilan edilmesine yol açabilir (Sitkin ve Roth, 1993, s. 371). Dolayısıyla bir örgütün veya bir grubun paylaştığı değerleri paylaşmama ya da bunlara açık saldırıda bulunma, güvensiz biri olarak değerlendirilmeye neden olabilir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntem ve Deseni

Çalışmada, güven ve güvensizliğin çalışma yaşamındaki sonuçlarının anlaşılması için nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nitel araştırma, sayı ile ifade edilmeyen kelimeler, resimler, imgeler gibi verilerin toplanmasına yönelik uygulanan ampirik araştırma yöntemidir (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 401). Nitel araştırma ile katılımcılara ait görüş ve deneyimlerin öğrenilmesi, olayların iç yüzlerinin ve olguların nedenlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma içinde özelleşmiş bazı araştırma yöntemleri vardır. Bu çalışmada **fenomenoloji (olgubilim)** yöntemi kullanılmıştır. Fenomenoloji, bireyler ya da gruplar vasıtasıyla bir olgunun tanımlanması sürecidir (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 408). Fenomenoloji ile kişiler ve olay

arasında bağ kurulmakta, olgunun birey açısından taşıdığı anlam ve önem ortaya konulmaktadır.

Nitel araştırmaların doğası gereği bazı yöntemlerin baskın bir şekilde uygulandığı görölmektedir. Gözlem, görüşme ve belge toplama, bu yöntemlerden en güçlüleridir (Glesne, 2013, s. 64). Görüşme, veri toplanması için fenomenoloji yönteminde en sık başvurulan yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 71). **Derin görüşme** olarak da ifade edilen bu yöntem ile katılımcıların iç dünyasına ulaşılmakta ve düşüncelerini kendi cümleleri ile anlatmaları mümkün hale getirilmektedir (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 409). Böylece zengin bilgilere ulaşmanın yolu açılmaktadır (Kuş, 2012, s. 126).

Derin görüşme, yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı-yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılarak uygulanmaktadır. Bu araştırmada, **yarı-yapılandırılmış** görüşme tekniği kullanılmış olup, yarı-yapılandırılmış görüşmede daha önce hazırlanmış sorulara ilave olarak, görüşmenin seyrine göre yeni soruların da sorulabildiği ve görüşmenin yarı-sohbet havasında geçtiği bir durum söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 131-132). Bu çalışmada da daha önceden sorular hazırlanmış, görüşmeler sürecinde sonda sorular ile daha zengin bilgilere ulaşmaya çalışılmıştır.

Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun şekilde oluşturulan sorulara ilave olarak, görüşme sürecinde sonda sorular sorularak, elde edilen verilerin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. 26 Temmuz 2020-30 Ekim 2020 tarihleri arasında İzmir ilinde 24 görüşmeci (20 yüz yüze, 4 e-posta) ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşleri e-posta ile alınan katılımcılardan, bazı görüşleri daha detaylı anlatmaları istenmiş, bunun için e-posta ile iletişim sağlanmışır. Yüz yüze görüşmeler, ses kaydı olarak alınmış, ses kayıtları standart bir formatta metne aktarılarak, analiz edilmek üzere MAXQDA 2020 programı kullanılmışır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Güven olgusu, kişilerarası ve örgütsel ilişkilerde, birçok olumlu sonucun ortaya çıkmasını sağlarken; yokluğunda ise, üretim ve performans düşüklüğü, maliyetlerin artması ve ilişkilerin bozulması gibi bir dizi olumsuz sonucun etkileri ile yüz yüze kalınmasına neden olabilmektedir. Güven ve güvensizliğin, çalışma hayatında bu denli önemli olgular olmasına ve çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmasına rağmen, farklı yöntemlerde ve analitik düzeyde yeterince ele alınmadığı görölmektedir. Literatürde mevcut araştırmaların büyük bir kısmının, anket sonuçlarına bağlı örgütsel güven çalışmalarından olduğu, bu konuda yapılmış nitel çalışmaların ise yok denecek kadar az olduğu görölmektedir. Ayrıca yerli literatürde çalışma hayatında güvensizlik kavramı özelinde yapılmış bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Güven ve güvensizlik olgularına ait sonuçların, nitel araştırma ile sunulması hem bu çalışmaya özgünlük katmakta hem de literatüre bir katkı yapılmış olmaktadır. Ayrıca elde edilen sonuçlar ile geleceğe yönelik hipotezlerin oluşturulabilmesi ile araştırmacılara yeni çalışmalar yapmaları konusunda farklı perspektifler sağlanması da amaçlanmaktadır.

2.3. Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalar, nicel araştırmalarda bulunan genel sistematik bir yapıya sahip olmaması, bir diğer deyişle, nitel araştırmalarda bulunan tanım, yöntem ve testleri ihtiva etmemesi sebebiyle geçerlik ve güvenirlik konularında eleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 269). Bir diğer eleştiri ise, nitel araştırmalarda bulguların araştırmacılara bağlı olarak üretilmesi olmaktadır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 403). Ancak, nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliği sağlamanın bazı farklı yöntemleri mevcuttur.

Maxwell (1992), beş tür geçerlik yöntemi sunmuştur. Bunlar, betimsel, yorumlama, teorik, genelleştirilebilirlik ve değerlendirici geçerliktir (Maxwell'dan aktaran, Thomson, 2011, s. 78). Betimsel geçerlik, olgunun ya da durumun doğru betimlenmesi anlamına gelmektedir (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 404). Bu sebeple çalışmadaki ifadeler, görüşmecinin söyledikleri ve söyleniş amacı ile aynı olmalıdır (Thomson, 2011, s. 78). Yorumlama geçerliği, katılımcıların zihnindeki anlam ve bakış açılarının raporda ne derece doğru temsil edilmesi ile ilişkilidir. Bunun için de katılımcı geri bildirim ile doğrudan alıntılar kullanılmaktadır. Teorik geçerlik ise, araştırmacının teorik açıklamasının verilerle uyuşmasıdır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 406). Çalışmanın kavramsal çerçevesi, kavramlar, sınıflandırmalar, özellikler gibi tüm boyutlar ile olgunun hikayesi anlatılmalıdır (Thomson, 2011, s. 79). Dolayısıyla literatürün olgu ile uyum içinde olması gerekir. Teorik geçerlik için kapsamlı saha çalışması, teori çeşitlenmesi, örüntü eşleşmesi ve hakem değerlendirmesi yöntemlerine başvurulabilir (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 406). Genelleştirilebilirlik, elde edilen bulguların genelleştirilmesi anlamına gelir ancak nitel araştırmalarda genelleştirme yapmak sorunlu bir durumdur. Çünkü her nitel araştırma ilgili gruba yöneliktir ve kendine has özellikler taşır (Thomson, 2011, s. 79). Bu husus dış geçerlik olarak da ifade edilmektedir. Değerlendirici geçerliği ise verinin kendisinden uzaklaşarak, araştırmacılar tarafından yapılan değerlendirmelerin dikkate alınmasıdır (Thomson, 2011, s. 80).

Bu kapsamda, görüşmecilerden elde edilen veriler en uygun kodlara atıf yapılarak betimsel geçerlik, görüşmecilerin düşünceleri olduğu gibi aktarılarak yorumlama geçerliği, çalışmanın kavramsal çerçevesinin elde edilen sonuca uygunluğu ile teorik geçerlik ve diğer araştırmacıların görüşüne başvurularak değerlendirici geçerlik sağlanmıştır. Her olgunun ve grubun kendilerine has özellikleri olduğundan genelleştirilebilirlik geçerliğine başvurmanın uygun olmadığı değerlendirilmiştir.

Güvenirlik ile ilgili herhangi bir sorun yaşanmaması için bazı hususların varlığı gerekir. İlk olarak araştırmacının konumu ve süreç içindeki durumu açık olarak ortaya konulmalıdır. İkinci olarak, görüşme yapılan ve verilerin elde edildiği görüşmeciler hakkındaki gerekli bilgilerin verilmesidir. Üçüncü olarak, verilerin toplandığı zamanın, sosyal ortamın ve süreçlerin tanımlanması gerekir. Bu durum ortaya çıkan sonuçların belli bir sosyal olguya bağlanmasını kolaylaştırır. Dördüncü olarak, kavramsal çerçevenin tanımlanmasıdır. Beşincisi olarak ise, veri toplama süreci ve analiz yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 273-274).

Araştırmada güvenirliliğin sağlanabilmesi kapsamında, çalışmanın amacı, önemi ve araştırmacının çalışmadaki rolü hakkında görüşmecilere ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Görüşmelerde yönlendirici olmaktan kaçınılmış, bütünüyle çalışmanın özüne uygun olacak şekilde verilerin elde edilmesine odaklanılmıştır. Katılımcılar hakkında detaylı veriler, görüşme yapılan yer ve zaman paylaşılarak, çalışmanın sosyal olgularla ilişkisinin kurulabilmesi sağlanmıştır. Kavramsal çerçeveye ilave olarak, yöntem kısmında veri toplama ve analiz süreci detaylı olarak ifade edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Örnekleme

Nitel araştırmalarda örneklem seçimi, genelleme yapmak ya da evreni anlamlı kılmak için büyük gruplara ulaşmak amacıyla yapılmayıp, her durum için amaçlı olarak seçilir. Dolayısıyla, niceliksel büyüklükten ziyade bilgi amaçlı zenginliğe ulaşmak amaçlanır (Glesne, 2013, s. 59-60). Nitel araştırmalarda büyük örneklem sayılarına ulaşmak çalışma için belirleyici olmasa da örneklem sayısında doygunluğa ulaşmada uygulanan bazı yöntemler bulunmaktadır. Bunlar, geçmişte yapılmış benzer çalışmalar, araştırmacının deneyimi ve yarı-ampirik temel gibi yaklaşımlardır. Benzer çalışmalardaki görüşmeci sayısı, araştırmacının çalışmada yeterli doygunluğa ulaşıp ulaşılmadığına ilişkin kararı ve nitel araştırmalarda genel olarak 10 ile 30 arasındaki bir sayının, verilerin %90 ve %100'üne ulaşılmasında yeterli olacağı yönündeki çeşitli araştırmalar (Galvin, 2015, s. 5) sonucunda, çalışmada 24 görüşmeci ile görüşme yapılmış, elde edilen veriler ile yeterli doygunluğa ulaşıldığı değerlendirilmiştir.

Örneklem grubunun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme ile kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme ile araştırmanın kapsadığı çeşitlilik yelpazesinden durumlar seçilir (Glesne, 2013, s. 61). Kartopu örnekleme yöntemi ise, bir görüşmecinin tanımış olduğu diğer görüşmecilere, o görüşmecinin vasıtasıyla ulaşılmasıdır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 176). Görüşmecilerin farklı sektörlerden, meslek gruplarından, yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve statülerden seçilmiş olması maksimum çeşitlilik örneklemesine uygun düşmektedir. Ayrıca görüşmecilerden bir kısmına örneklem grubunda bulunan bazı görüşmeciler vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Görüşme yapılan katılımcıların 10'u kadın, 14'ü erkek, 12 görüşmeci bekâr, 12 görüşmeci evli, 7 görüşmeci lise ve altı eğitim, 17 görüşmeci lisans ve lisansüstü eğitim, 12 kamu çalışanı, 11 özel sektör ve bir bağımsız çalışan olup, çalışma süreleri ise 1 yıl ile 28 yıl arasında değişmektedir. Bu bilgilere göre, katılımcılar farklı sektörlerde ve farklı statülerde çalışmakta ve çeşitli demografik özellikler taşımaktadır.

Katılımcılarla toplam 894 dakika 28 saniye görüşme yapılmış, her bir katılımcıya görüşme öncesi kimliklerin gizli tutulacağına ve verilerin sadece bilimsel amaçlı olarak kullanılacağına dair bilgi verilerek izinleri alınmış, yazılı ve imzalı onam belgesi hazırlanarak kendilerine takdim edilmiştir. Çalışmanın türü, veri toplama araçları, geçerliği ve güvenirliliği, veri toplama süreci, verilerin analizi, sınırlılıkları gibi çalışma ile ilgili yöntemsel konular ve araştırma hipotezi bu ana başlık altında ele alınmalıdır.

2.5. Araştırma Modeli

Alt başlıklarla ayrıntılı şekilde araştırmada kullanılan model ve modelin tercih edilme gerekçesi açıklanır. Ayrıca, araştırma tasarımı da ayrıntılı olarak açıklanmalıdır. Veri toplama araçlarının nasıl, ne zaman ve hangi koşullarda kullanıldığına ilişkin bilgi burada açıklanmalıdır. Eğer deneysel bir araştırma ise, yapılan deney ve kontrol koşulları, grupları, gruplara uygulanan prosedürler ayrıntılı olarak açıklanmalıdır. Nicel çalışmalar için, analiz prosedürleri, kullanılan istatistiksel yöntemler, istatistiksel yöntemlerin her bir araştırma sorusu veya hipotezi için uygunluğunun gerekçesi bu bölümde ayrıntılı olarak açıklanmalıdır. Niteliksel araştırmalardaki veri analizi prosedürleri de kapsamlı bir şekilde tartışılmalıdır.

3. BULGULAR

Nitel araştırma kapsamında, görüşme yapılan çalışanlara “**çalışma hayatında yüksek düzeyli bir güven ilişkisinin, bulunduğunuz işyeri ya da örgütte ne gibi sonuçlar doğurabileceğini düşünüyorsunuz?**” ve “**çalışma hayatında güvensizliğin hâkim olduğu bir işyeri ya da örgüt ortamında hangi sonuçların ortaya çıkabileceğini düşünüyorsunuz?**” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Görüşmecilerden elde edilen veriler ilk olarak ses kaydı şeklinde muhafaza edilmiş, her bir ses kaydı birkaç kez taranarak metne aktarılmıştır. Verilerin etkin olarak analiz edilebilmesi amacıyla MAXQDA 2020 programından istifade edilmiş, verilerin analizi tema ve kod şeklinde sınıflandırılarak yapılmıştır.

Kodlama, verilerinin içerik ve tematik olarak analiz edilmesi olup, nitel araştırmanın kalbi niteliğindedir. İçerik analizi, anlamlara ulaşma çabası doğrultusunda verilerin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Berg ve Lune, 2019, s. 344). Bu süreçte, veriler kodlanmakta, temalar oluşturulmakta, kod ve temalar düzenlenmekte ve son olarak bulgular yorumlanarak süreç tamamlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 242-243). Verilerin içinde tema ve örüntü aramak için analitik teknikler kullanılması ise tematik analiz olmaktadır (Glesne, 2013, s. 259). Dolayısıyla kodlama, bir içerik ve tematik analiz yöntemi olarak nitel araştırmaların en temel basamaklarından biri olmaktadır.

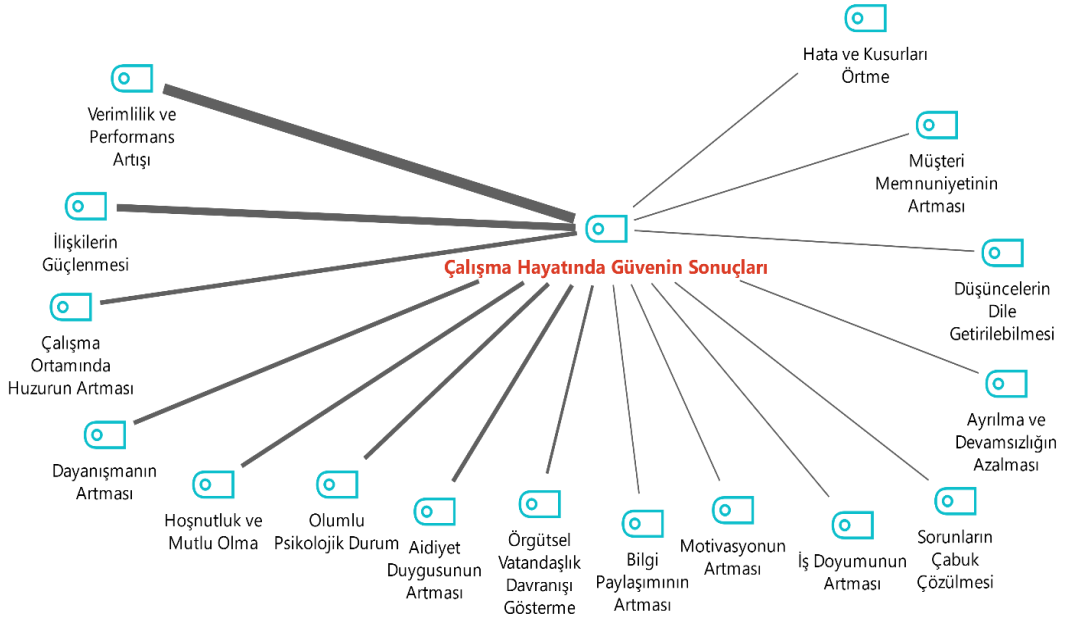
Yapılan kodlamalar neticesinde alt kodlar oluşturulmuş olup, çalışma hayatında güven ile güvensizliğin sonuçları temaları altında sınıflandırılmıştır. Tema ve kodlar daha önce hazırlanmamış olup, elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

3.1. Çalışma Hayatında Güvenin Sonuçları Tema Analizi

Görüşmecilere işyerinde veya örgütte algıladıkları güven olgusunun hangi sonuçlar doğurabileceğine yönelik “**çalışma hayatında yüksek düzeyli güven ilişkisinin bulunduğunuz işyeri ya da örgütte ne gibi sonuçlar doğurabileceğini düşünüyorsunuz?**” şeklindesorusorulmuş, elde edilen cevapların tematik ve içerik analizleri yapılmış, 16 adet kod elde edilmiş ve toplam 121 adet kodlama yapılmıştır. Tema ve kod ilişkisi Şekil-1’de gösterilmiştir. Şekilde 16 adet kod görselleştirilmiş olup,

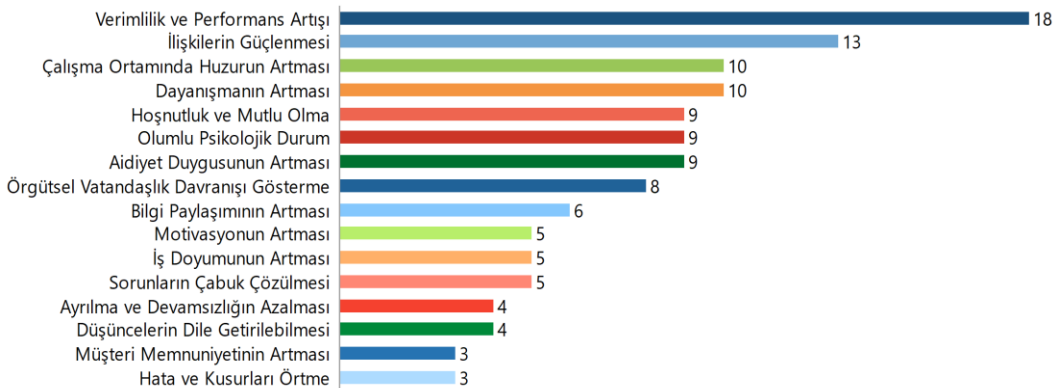
en çok dile getirilen hususlar, daha kalın çizgilerle belirtilmiştir. Buna göre, olumlu güven atmosferinin işyerinde veya örgütte en çok **verimlilik ve performans artışına** katkı sağladığı ifade edilmiştir. Bu ilişkiye en çok atıf yapılması sebebiyle, bağlantı çizgisi daha belirgin olarak gösterilmiştir.

Şekil 1. Güvenin Sonuçlarına Ait Tema-Kod Modeli

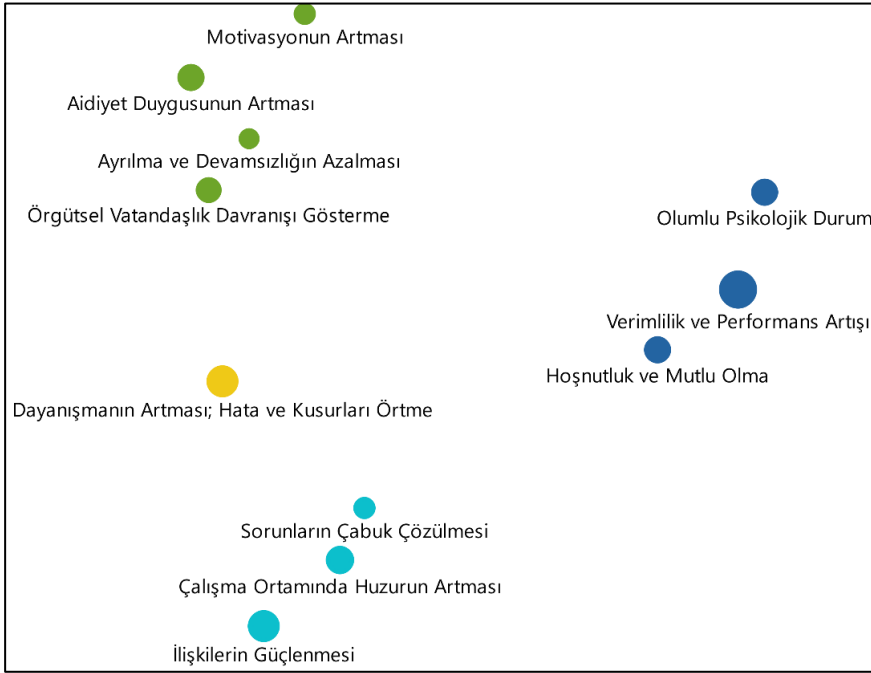
Güvenin varlığı halinde hangi sonuçların ortaya çıkabileceğine yönelik yapılan kodlamaya dair, kod dağılım bilgileri Şekil-2’de aktarılmıştır.

Şekil 2. Güvenin Sonuçları Temasına Ait Kodlama Dağılımı

Şekil-2’de görselleştirildiği gibi, 24 görüşmecedan 18’i güvenin en çok “verimlilik ve performans artışı” sağlayacağını ifade etmiştir. 13 görüşmeci güvenin ilişkileri güçlendireceğini, 10’ar görüşmeci huzur ve dayanışmanın artacağını dile getirmişlerdir. Diğer görüşmecilerin güvenin sonuçları hakkındaki görüşleri Şekil-2’de detaylandırılmıştır. Güvenin sonuçlarına ilişkin elde edilen kod ilişkileri analizinde, bazı kodlar arasında yakın ilişkinin olduğu anlaşılmıştır. Şekil-3’te kodlar arası yakın ilişki aktarılmıştır.

Şekil 3. Güvenin Sonuçları Temasına Ait Kod İlişkiler Haritası

Şekil-3’te sunulan kodlar arasındaki ilişkiye göre, aynı paragraf ya da cümle içinde görüşlerin bir arada bulunması ya da aralarında bir kesişme olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu harita ile katılımcıların bir görüşü başka hangi görüşlerle bir arada kullandığını öğrenebilmek açısından bir anlayış elde edilmektedir. Kodların harita üzerindeki konumu, program tarafından gerçekleştirilen bir işlem olup, ilişki gücüne ve yakınlığına göre değişebilmektedir. Dairelerin büyüklüğü, kodlara yapılan atıf sayısına göre, büyük ya da küçük olabilmektedir. Şekil-3’te mavi renk ile gösterilen, “olumlu psikolojik durum” “verimlilik ve performansta artış” ile “hoşnutluk ve mutlu olma” kodları arasında yakın bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bir diğer deyişle, görüşmeciler tarafından güven olgusunun, verimlilik ve performansta artış sağlamanın yanı sıra, aynı cümle veya paragraf içinde olumlu bir psikoloji oluşturması ile hoşnutluk ve mutlu olmaya da katkı yaptığı dile getirilmiştir. Benzer bir ilişki, açık mavi renk ile gösterilen

grupta “ilişkilerin güçlenmesi”, “çalışma ortamında huzurun artması” ile “sorunların çabuk çözülmesi” kodları arasında da bulunmaktadır. Yeşil renk ile gösterilen grupta, “motivasyonun artması”, “aidiyet duygusunun artması”, “ayrılma ve devamsızlığın azalması” ile “örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme” kodları arasında ilişki bulunmaktadır. Sarı renkli grupta ise, “dayanışmanın artması” ile “hata ve kusurların örtülmesi” arasında benzer bir ilişki mevcuttur.

Tablo-2’de yüksek seviyede güvenin çalışma hayatında ortaya çıkarabileceği sonuçlara dair bazı katılımcı görüşleri aktarılmıştır.

Tablo 2. Güvenin Sonuçları Teması Bazı Görüşmeci Yorumları

No.	Kod	Görüşmeci İfadesi
1.	Verimlilik ve Performans Artışı	(...) Verimlilik artar. Kurumun başarısı da artacaktır. Çalışanların performansının artması ile kurum veya örgütün hedeflerine ulaşması daha kolay olacaktır. (G-17)
2.	İlişkilerin Güçlenmesi	<i>Ne kadar büyük bir güven varsa ilişki o denli iyi olur. O kişilerle sonuna kadar gidebilirim.</i> (G-16)
3.	Çalışma Ortamında Huzurun Artması	<i>İlk önce işyerine ayaklarımız geri geri gitmiyor, sevrete gidiyoruz. Gün içinde verdiğimiz molalarda sohbet edebileceğimiz, rahatlayabileceğimiz arkadaşlarımız oluyor.</i> (G-13)
4.	Dayanışmanın Artması	<i>O güveni sağladıktan sonra da benim için olay bitmiştir. Her türlü ben onun yanındayım.</i> (G-19)
5.	Hoşnutluk ve Mutlu Olma	(...) Çalışma ortamın daha güzelleşir, moralin çok iyi olur. (G-2)
6.	Olumlu Psikolojik Durum	(...) <i>Ben mesleğimi böyle olmayan bir ortamda, daha güvenebildiğim, iş birliği yapabildiğim insanlarla yapsam çok daha verimli ve başarılı sonuçlar ortaya koyabilirim. Daha mutlu olurum, motivasyonum daha yüksek olur, psikolojim daha iyi olur.</i> (G-7)
7.	Aidiyet Duygusunun Artması	<i>Güven olan ortamda sadakat zaten vardır.</i> (G-1)
8.	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Gösterme	<i>İşyerine güvenim varsa, görevim dışında bir yardım ya da destek istendiğinde bunu angarya olarak algılamam ve mağduriyet yaşanmasını diye gönüllü yerine getiririm.</i> (G-15)
9.	Bilgi Paylaşımının Artması	(...) <i>kişiler birbirlerine güvendikleri için birbirleriyle daha çok şeyler paylaşacaktır.</i> (G-17).
10.	Motivasyonun Artması	<i>İşyerindeki insanları tanyorsam, seviyorsam, güveniyorsam ben o işyerine gitmek için can atarım.</i> (G-1)
11.	İş Doyumunun Artması	İş ve yaşam doyumu, işyerinde etkinlik ve verimlilik bunlar direkt bence güven ile alakalı şeyler. Bunlar doğrudan etkiler. (G-11)
12.	Sorunların Çabuk Çözülmesi	<i>Güven olduğunda bir ortam çok etkilenir, iş düzeni sağlam olur, sağlıklı ilişkiler kurulur, düzenli bir iletişim olur, hani düzenli bir iletişim olduğu</i>

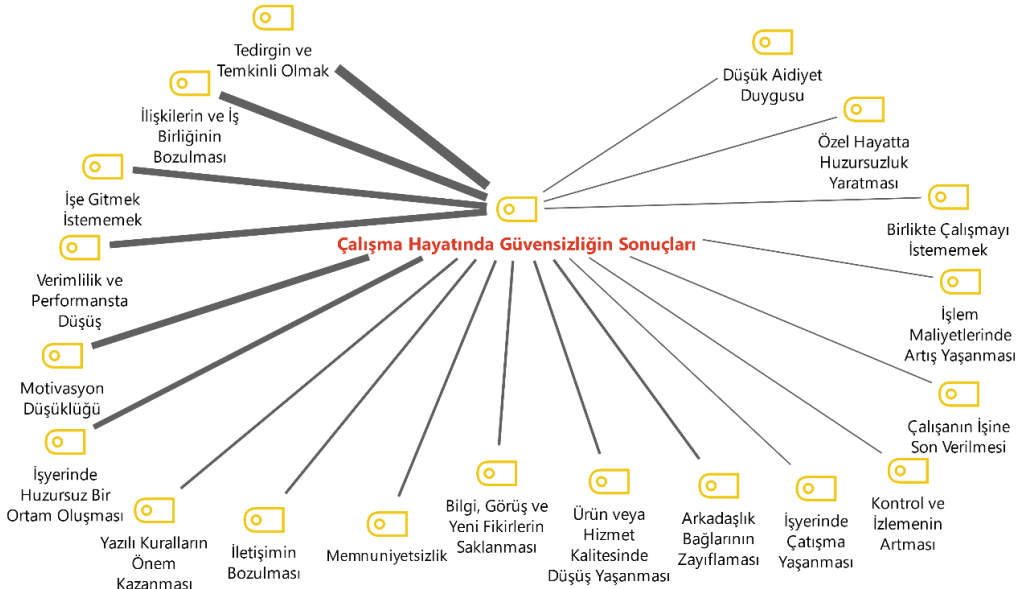
için aslında salonda eksik gedik, sorunlar çabuk çözülür. (G-21)

13.	Ayrılma ve Devamsızlığın Azalması	(...) Çalışanlar işten ayrılmak istemez. Şu an işten ayrılma potansiyeli yüksek, kimse istekli çalışmıyor, mutsuz. (G-4)
14.	Düşüncelerin Dile Getirilebilmesi	Güven ortamı olduğu için, rahat bir ortam olduğu için insanlar bir şüphe duymuyor. Yani ben düşüncemi ifade ettim, başıma bir iş gelir mi, ben görüşlerimi ifade ettiğim için bir arkadaşım baskı ortamı oluşturabilir mi şeklinde bir kaygı yaşamıyorum. (G-3)
15.	Müşteri Memnuniyetinin Artması	(...) Çünkü müşteri sayısında artış olur. (G-19)
16.	Hata ve Kusurları Örtme	(...) birbirlerine karşı suçlayıcı olmak yerine, birbirlerinin hata ve kusurlarını örtme yoluna giderler. Güven olmazsa birbirlerine karşı daha suçlayıcı olabilirler. (G-17)

3.2. Çalışma Hayatında Güvensizliğin Sonuçları Tema Analizi

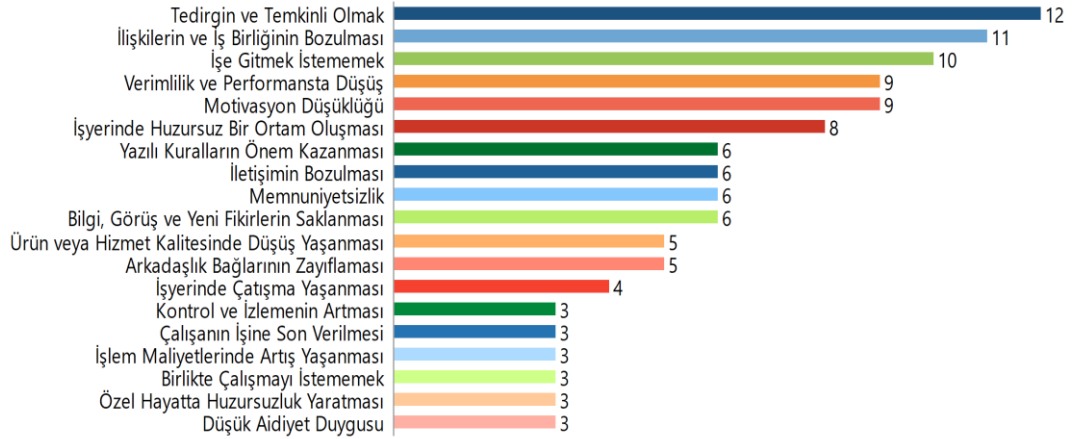
Çalışma hayatında güvensizliğin ne gibi sonuçlar ortaya çıkarabileceğini anlamak amacıyla görüşmecilere “**çalışma hayatında güvensizliğin hâkim olduğu bir işyeri ya da örgüt ortamında hangi sonuçların ortaya çıkabileceğini düşünüyorsunuz?**” şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen görüşlere göre 19 kod üretilmiş, toplam 115 kodlama yapılmıştır. Şekil-4’te tema-kod modeli sunulmuştur.

Şekil 4. Çalışma Hayatında Güvensizliğin Sonuçları Tema-Kod Modeli

Şekil-4'te oluşturulan kodlar incelendiğinde, çalışma hayatında güvensizliğin en çok “tedirgin ve temkinli” olunmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Güçlü bir şekilde ortaya çıkan diğer olumsuz sonuçlar ise, “ilişkilerin ve iş birliğinin bozulması”, “işe gitmek istememek”, “verimlilik ve performansta düşüş”, “motivasyon düşüklüğü” ve “işyerinde huzursuz bir ortamın oluşması”dır. Aradaki bağlantı çizgisinin belirgin olması aradaki ilişkinin gücünü ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan diğer sonuçlar ise şekilde sunulmuştur. Şekil-5'te ise her bir koda kaç adet atf yapıldığını gösteren grafik sunulmuştur.

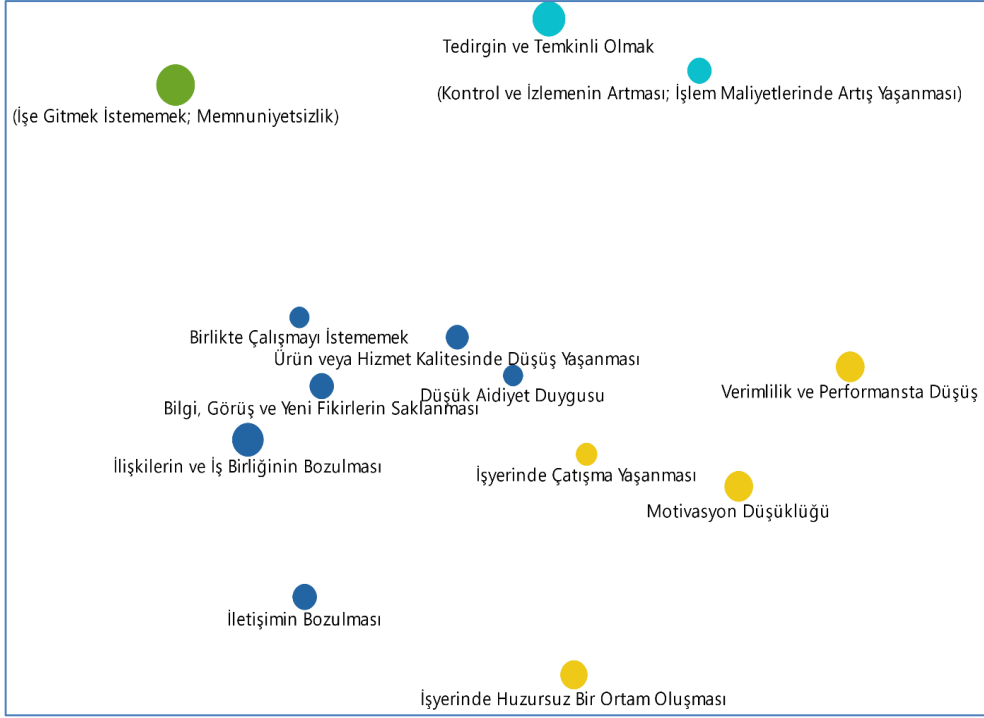
Şekil 5. Güvensizliğin Sonuçları Temasına Ait Kodlama Dağılımı

Şekil-5'te sunulan grafik incelendiğinde, çalışma hayatında güvensizlik olması durumunda, 12 katılımcı tedirgin olacaklarını ve daha temkinli davranacaklarını söylemişlerdir. 11 görüşmeci güvensizliğin iş birliğini ve ilişkileri bozacağını ifade etmiştir. 10 görüşmeci güvensizliğin hâkim olduğu bir işyerine gitmek istemediklerini söylemiştir. Dokuzar görüşmeci, verimlilik, performans ve motivasyonda düşüş yaşanacağını dile getirmiştir. Güvensizliğin daha çok hissedildiği bir ortamda yaşanabilecek diğer olumsuz sonuçlar şekilde aktarılmıştır.

Çalışma hayatında güvensizlik yaşanması sonucu hangi tutum ve davranışların ortaya çıkabileceğine yönelik oluşturulan kodlar, görüşmecilerden elde edilen verilerin metin üzerinde kodlanması ile elde edilmekte, bazı kodlamaların kesişmesi ve birbirini takip etmesi sebebiyle aralarında ilişki olacağı değerlendirilmektedir. Böylece bir ilişkinin ortaya çıkması sonucunda, tutum ve davranışlar arasında bağlantı kurulabilir. Bu kavrayışı elde edebilmek amacıyla kod ilişkileri haritası kullanılmaktadır. Güvensizliğin sonuçlarına dair elde edilen kodlar arası ilişkiler Şekil-6'da aktarılmıştır.

Şekil 6. Güvensizliğin Sonuçları Temasına Ait Kod İlişkiler Haritası

Şekil-6’da kodlar arası ilişkiye göre dört farklı renk grubunun oluştuğu görülmektedir. Açık mavi renkle gösterilen grupta; tedirgin ve temkinli olmak, kontrol ve izlemenin artması ve işlem maliyetlerinde artış yaşanması daha yoğun ilişkiye sahiptir. Sarı renkli grupta, verimlilik ve performansta düşüş, işyerinde çatışma yaşanması, motivasyon düşüklüğü ve işyerinde huzursuz bir ortamın oluşması kodlarının ilişkisinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Mavi renkli grupta, birlikte çalışmayı istememek, ürün veya hizmet kalitesinde düşüş yaşanması, düşük aidiyet duygusu, bilgi görüş ve yeni fikirlerin saklanması, ilişkilerin ve iş birliğinin bozulması ile iletişim bozulması kodlarının kesştiği ya da kodların birbirlerine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil renkli grupta ise, işe gitmek istememek ve memnuniyetsizlik kodları arasında bir yakınlık olduğu anlaşılmaktadır. Tablo-3’te ise güvensizliğin çalışma hayatında ne gibi sonuçlar ortaya çıkarabileceğini ilişkin katılımcılara ait bazı görüşler aktarılmıştır.

Tablo 3. Güvensizliğin Sonuçları Teması Bazı Görüşmeci Yorumları

No.	Kod	Görüşmeci İfadesi
-----	-----	-------------------

1. Tedirgin ve Temkinli Olmak *Güvensizlik varsa **tedirgin olurum** ve her şeyde bir "b" planım olur. Dolayısıyla hep **diken üstünde ve uyanık** kalmaya çalışırım. (G-16)*
2. İlişkilerin ve İş Birliğinin Bozulması *Güven çok önemli gerçekten, **güven olmadanayakta durmuyor ilişkiler.** (G-7)*
3. İşe Gitmek İstememek ***İşe gitmemek isteyecektir.** İşe gitse de ayağını sürüyerek gidecektir. (G-3)*
4. Verimlilik ve Performansta Düşüş *Güvensizlik olduğunda bence **hizmet kalitesi de düşer, çalışan performansı da düşer.** Bizim performansımız düşerse hizmet kalitesi otomatikman düşüyor. (G-21)*
5. Motivasyon Düşüklüğü *Güvensizlik olduğu zaman yaptığın **işi isteksiz yapıyorsun.** Yanlış yapıbiliyorsun o yüzden, üstünkörü yapıyorsun. **Motivasyon düşüyor** ve bir an önce mesaiyi doldurayım, çıkıp gideyim düşüncesi var. (G-10)*
6. İşyerinde Huzursuz Bir Ortam Oluşması *Güvensizliğin olduğu bir **ortam ise cehennemin ta kendisi.** (G-6)*
7. Yazılı Kuralların Önem Kazanması *Herkesin yapacağı iş belli, onu oturttuk. Yapacağımız işler belli. **İyi niyetin olmadığı yerde kurallar geçerli,** o kurallar da sabit zaten. (G-5)*
8. İletişimin Bozulması *Güven ortamı olmadığına **insanlar birbirlerine karşı kapalı olacaktırlar,** iletişime açık olmadıklarından. (G-17)*
9. Memnuniyetsizlik *Güvensizlik olduğunda ben gitmek isterim oradan. Bazen maddi güvenlik ihtiyacı sebebiyle kalmak zorunda kalırsın. Bu durumda da artık **kurban psikolojisi ile yaşamına devam eden,** verimsiz bir çalışan olursun. (G-23)*
10. Bilgi, Görüş ve Yeni Fikirlerin Saklanması *(...) güvensiz bir ortamda insanlar **kendi düşüncelerini, kendi siyasi görüşlerini ifade etmesi mümkün değil.** Çünkü kendilerini rahat ve huzurlu hissetmedikleri için bunları açıklamak da mümkün olmayacak. (G-3)*
11. Ürün veya Hizmet Kalitesinde Düşüş Yaşanması *(...) müşterinin **iyi bir servis alamaması** gibi sonuçlar doğurur. (G-14)*
12. Arkadaşlık Bağlarının Zayıflaması *Oturup da özeli paylaştığım 10'u geçmez. **İnsana bakış açınız değişiyor.** Zamanla yaşantılardan sonra insanlara güvenmemeyi size zaten hayat öğretiyor. (G-20)*
13. İşyerinde Çatışma Yaşanması *Güvenmem gerekiyor, zaten güvenmiyorsam o arkadaşla aynı şekilde çalışamayız. **İşyerinde huzursuzluk olur, kavga olur, gürültü olur.** (G-1)*
14. Kontrol ve İzlemenin Artması ***Çalışanına güvenmeyen bir idareci her zaman tetiktedir,** kameralara oturur, izler, yapıyor mu iş, yapmıyor mu, ben buna iş verdim ama işte kapısını çalar bahaneyle içeri girer ya bu ne yapıyor falan bu çok önemli. (G-9)*
15. Çalışanın İşine Son Verilmesi *Güvensizlik olduğunda bir yerde tıkanır. Yaşadık zaten. **Ya işten çıkarma oluyor ya o ayrılıyor.** Sonuç belli. (G-18)*
16. İşlem Maliyetlerinde Artış Yaşanması *Her şeyin yazılı olmasını ve her şeyin yazılı beklenmesine taraftar değilim. **Çok fazla gereksiz iş yükü yapıyor, işleri yavaşlatıyor.** (G-11)*

17.	Birlikte Çalışmayı İstememek	<i>Güvenmediğim bir insanla benim işim olmaz. (G-2)</i>
18.	Özel Hayatta Huzursuzluk Yaratması	<i>(...) eve yorgun da olsan mutlu, huzurlu gitmek lazım, diğer türlü stresli kızgın, böyle bir şeylerin eksikliğini hissederek, acaba daha da mı saldırsaydım yahut çok mu tepki gördüm gibi vicdan muhasebesi yaparak eve gitmek var. Bir sonraki güne kadar kafada dönüp durur. (G-18)</i>
19.	Düşük Aidiyet Duygusu	<i>Kimse düşünmüyor, kurumu ben mi kurtaracağım diyor, ülkeyi ben mi kurtaracağım diyor, eğitim sistemi benden mi soruluyor diyor. Bunları duyuyoruz yani. (G-7)</i>
-

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Güven ve güvensizlik olgularının çalışma hayatında ortaya çıkaracağı olası sonuçların ne olduğunu öğrenebilmek amacıyla 24 kişiyi kapsayan nitel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada olguların ortaya konulabilmesi için görüşmecilerin duygu, düşünce ve deneyimlerinden yararlanmak anlamına gelen fenomenoloji (olgubilim) yöntemi ve söz konusu yöntemde sıklıkla kullanılan derinlemesine görüşme tekniğinden istifade edilmiştir. Derinlemesine görüşme için soruların daha önce hazırlandığı yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmış, görüşmeler devam ederken sonda sorular ile daha fazla bilgi elde edilmeye çalışılarak, verilerin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen ses dosyaları metne aktararak yazılı veriye dönüştürülmüş, yazılı belgeler MAXQDA 2020 programına yüklenerek analiz gerçekleştirilmiştir. Güven ve güvensizlik ile ilgili algı, tutum veya davranışlarının hangi sonuçlar doğurabileceğine dair yapılan içerik ve tematik analiz sonucunda, güvenin sonuçlarına ait 16, güvensizliğin sonuçlarına ait 19 adet kod oluşturulmuş, 35 kod için toplam 236 adet kodlama yapılmıştır.

Görüşmecilerden elde edilen verilerin analizlerinin yapılması sonucu ulaşılan sonuçlar, birçok çalışmada da güven ile pozitif ilişkili ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. **Verimlilik ve performans artışı** (Kabadayı, 2018, s. 100; Meng, 2015; 849; Erdem, Özen ve Atsan, 2003, s. 338; Costa, 2003; 61; Guinot ve Chiva, 2019, s. 23), **ilişkilerin güçlenmesi** (Meng, 2015, s. 848), **çalışma ortamında huzurun artması** (İslamoğlu, Birsell ve Börü, 2007; 56), **dayanışmanın artması** (Fukuyama, 1998, s. 145; Lewis ve Weigert, 1985, s. 969), **hoşnutluk ve mutlu olma** (Turgut, 2017, s. 60; Yagi, 2017, s. 93), **olumlu psikolojik durum** (Ekin, 2019, s. 80; Akmaz Bıyıklı, 2017, s. 77), **aidiyet duygusunun artması** (Costa, 2003; 618; Ruppel ve Harrington, 2000, s. 324; Gider, Akdere ve Top, 624), **örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme** (Singh ve Srivastava, 2016, s. 601; Mayer, Davis ve Schoorman, 1995, s. 724-725), **bilgi paylaşımının artması** (AbdullahveMusa; 2014, s. 271; Klimoski ve Karol, 1976, s. 632; Ahmad ve Huvila, 2019, s. 8), **iş doyumunun artması** (Costa, 2003; 618; Gider, Akdere ve Top, 624), **sorunların çabuk çözülmesi** (Klimoski ve Karol, 1976, s. 632), **ayrılma ve devamsızlığın azalması** (Hamitoğlu, 2019, s. 55; Shahid, 2018, s. 65), **düşüncelerin dile getirilebilmesi** (Cakinberk, Dede ve Yılmaz, 2014, s. 101), **Çatışmaların Azalması**

(Haberal, 2014, s. 79; Snow, 1997, s. 486-487;), **işlem maliyetinin düşürülmesi** (Meng, 2015, s. 849), **kontrol ve izlemenin azalması** (Meng, 2015, s. 849). Çalışmalarda elde edilen verilerde çoğunlukla güvenin olumlu ve güvensizliğin ise olumsuz olarak algılandığı, ayrıca ele alınan değişkenlerle anlamlı ilişkiye sahip oldukları görülmüştür.

Bu çalışmada elde edilen bulguların ilişki analizinin yapılması, bu alanda yapılacak çalışmalar için yeni bir anlayış ve kavrayış kazandıracaktır. Güven ve güvensizliğin sonuçlarının kodlanması sürecinde, görüşmecilerin bazı ifadeleri birbirine daha yakın ve birbirinin devamı olacak şekilde kullandığı anlaşılmıştır. Böylece görüşmecilerin bir kavram ile güveni ilişkilendirdiğinde, başka hangi kavramlar için de çağrışım yapabileceği ya da o kavramı hatırlatacağı konusunda çıkarımda bulunmak mümkün olabilecektir. Bu ilişkiler aşağıda sunulmuştur.

- a. Güvenin sonuçlarından biri olarak, ilişkilerin güçlenmesi, sorunların çabuk çözülmesi ve çalışma ortamında huzurun artması kodlarının, kodlama esnasında birbirleriyle daha çok kesişmiş ve yakın ilişki içinde oldukları görülmüştür. Katılımcılara göre, olumlu güven ilişkisi işyerinde sorunların çözülmesine katkı yaparken, aynı zamanda ilişkileri güçlendirmekte ve daha huzurlu bir ortamın oluşmasına katkı yapmaktadır.
- b. Görüşmecilerden elde edilen verilere göre, motivasyon ve aidiyet duygusunun artması ile çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı göstermesi ve daha az ayrılma ve devamsızlığın olması arasında da daha yakın bir ilişki mevcuttur.
- c. Hata ve kusurların örtülmesi ile dayanışma gösterilmesi arasında yakın bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.
- d. Olumlu psikolojik durum, hoşnutluk ve mutlu olma ile verimlilik ve performans artışı arasında da yakın bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.
- e. Güvensiz bir ortamda kontrol ve izlemenin artması, tedirgin ve temkinli davranılması ve işlem maliyetlerinin artması arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu hususlar arasında bir örüntü olduğu düşünülebilir. Şöyle ki, ortamın güvensiz olduğunun anlaşılması durumunda insanlar daha tedirgin ve temkinli olmakta, bu durum kontrol ve izleme ihtiyacını artırarak, sonuçta belli bir maliyete katlanılmasını gerektirmektedir. Bu husus, çeşitli araştırmalarda elde edilen verilerle örtüşmektedir (Meng, 2015, s. 849; Fukuyama, 1998, s. 38; Covey ve Merrill, 2018, s. 30; Shockley-Zalabak, Morreale ve Hackman, 2010, s. 7).
- f. Birlikte çalışmayı istememek, düşük aidiyet duygusu, ilişkilerin, iş birliğinin ve iletişimin bozulması, bilgi, görüş ve yeni fikirlerin saklanması ile ürün veya hizmet kalitesinde düşüş yaşanması kodları arasında da yakın ilişkinin olduğu anlaşılmıştır. Görüşmeciler bu hususları daha çok ilişkili olacak şekilde ifade etmişlerdir.

- g. Verimlilik ve performansta düşüş, işyerinde çatışma yaşanması, motivasyon düşüklüğü ve işyerinde huzursuz bir ortamın oluşması kodları arasında kodlamalar esnasında yakın bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.
- h. Bir diğer ilişkinin ise işe gitmek istememek ile memnuniyetsizlik arasında olduğu görülmektedir.

Görüşmecilerin hemen hemen birçok olumlu durumu güvenle ve olumsuzlukları da güvensizlikle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Güven ve güvensizlik kavramlarının aktif ve dinamik bir şekilde hem sosyal hayatı hem de çalışma hayatını güçlü bir şekilde etkilemesi sebebiyle, çok yönlü bir şekilde algılanmasının normal olduğu değerlendirilmektedir. Güven her ne kadar soyut bir kavram olsa da ilişkilerin kurulmasında ve devamında etkileri ve sonuçları itibariyle oldukça hissedilir niteliktedir. Güven kavramının ilişkilerde bir harç vazifesi gördüğü ve elde edilen sonuçlara bakıldığında, hava ve suyun canlılar için önemli olması kadar, ilişkilerin devamı açısından da güvenin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Aynı şekilde güvensizliğin de çalışma hayatında ve sosyal hayatta ilişkileri, huzuru, çalışma barışını bozucu ve işlem maliyetlerini yükseltici bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir.

Çalışmada bazı sınırlılıklar mevcuttur. Tema, kod ve kodlama süreci, daha önceden hazırlanan bir veri setine göre değil, nitel araştırmaya, kavramsal çerçeveye ve araştırmacı muhakemesine göre, veriler elde edildikten sonra oluşturulmuştur. Kod ve kodlamaların bu durumu, farklı araştırmacılar tarafından daha farklı şekilde algılanabilir. Bir diğer deyişle, bir araştırmacı tarafından bir temaya ya da koda yapılan bir atıf, başka araştırmacılar tarafından başka bir temaya ya da koda yapılabilir. Ancak diğer taraftan bu hususiyet, nitel araştırmaların da bir özelliğini yansıtmaktadır. Bir diğer sınırlılık, bazı görüşmelerin kalite ve veri zenginliği açısından diğerlerine göre daha düşük seviyede olmasıdır. Sonda sorular ile kapalı kalan kısımlar irdelenmek istense bile, bazı görüşmecilerin açık konuşmaktan çekindiği görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre, araştırmacılara bir pencere açabilmek ve gelecek çalışmalara bir projeksiyon sağlamak adına aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- a. Güvenin özellikle performans ve verimlilik artışına katkısı güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Bu husus, niceliksel çalışmalarla daha net ve çıktılarıyla ortaya konularak, çalışma hayatındaki aktörlere bir fikir verilmesi sağlanabilir.
- b. Çalışma hayatında taraflar arasında güven yoksa bilgi, görüş ve yeni fikirlerin dile getirilmesi ile kararlara katılım güçleşmektedir. Çalışma hayatında bu hususların nitel araştırmalarla irdelenerek, sebep ve sonuçları daha belirgin şekilde ortaya konulması sağlanabilir.
- c. Güven ve güvensizliğin işlem maliyeti ile ilişkisini ortaya koyabilecek çalışmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

- d. Güven ve güvensizliğin sonuçları arasında oluşturulan ilişki haritasında bazı olgular ortaya konulmuş olup, sonuçların kendi arasındaki ilişkilerin analizinin yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.
- e. Güven ve güvensizlik konusunda literatürde yapılmış az sayıda nitel araştırma mevcut olup, niteliksel olarak daha çok çalışma yapılması bu alandaki boşluğun doldurulmasını sağlayacaktır.
- f. Literatürde örgütsel güven olgusunu inceleyen ve anket kullanılarak yapılan çok sayıda nicel çalışma mevcutken, çalışma hayatında güven bozulması, örgütsel güvensizlik, bozulan güvenin onarılması süreçleri hakkında yapılmış çalışmaların olmadığı görülmüştür. Bu alanda yapılacak nitel ve nicel çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Aşağıdaki örnek ifadelerden herhangi birini kullanabilirsiniz;

Makalenin tamamı Dr.Yavuz TANĞ tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Z. & Musa R. (2014). The effect of trust and information sharing on relationship commitment in supply chain management. *Socialand Behavioral Scinces*. (130), s. 266-272.
- Ahmad, F. ve Huvila I. (2019). Organizational changes, trust and information sharing: An empirical study. *Aslib Journal of Information Management*. 71(5), s. 677-692.
- Akmaz Biyıklı, G. (2017). *Pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel güven arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma: Trabzon bölgesindeki Çaykur işletmeleri örneği* (Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Üniversitesi, Rize). Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](https://www.researchgate.net/publication/233900064)
- Altunel, A.T. (2015). *Örgütsel güven düzeyi ile örgütsel adanmışlık düzeyi arasındaki ilişki: Bir araştırma*.(Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya). Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](https://www.researchgate.net/publication/233900064)
- Baer, M.D., Dhensa-Kahlon R.K., Colquitt J.A., Outlaw R. & Long D.M. (2015). Uneasy lies the head that bears the trust: The effects of feeling trusted on emotional exhaustion. *Academy of Management Journal*. 58(6), s. 1637-1657.
- Balliet, D. ve Van Lange P.A.M. (2012). Trust, conflict, and cooperation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*. (pp.1-23). [https://www.researchgate.net/publication/233900064 Trust Conflict and Cooperation A Meta-Analysis](https://www.researchgate.net/publication/233900064)
- Berg, B.L. & Lune H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Çev. Asım Arı. Eğitim Yayınevi, Konya.

- Bhattacharya, R., Devinney T.M. & Pillutla M.M. (1998). A formal model of trust based on outcomes. *Academy of Management Review*. 23(3), 459-472.
- Bibb, S. ve Kourdi J. (2004). *Trustmatters: For organizationa land personal success*. Palgrave MacMillan, New York.
- Bromiley, P. ve Cummings L.L. (1995). Trans actions costs in organizations with trust. *Research on Negotiation in Organization*. (5), 219-247.
- Brynjolfsson, E. ve McAfee A. (2014). *These cond machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company, Inc. New York.
- Cakinberk, A.K., Dede N.P. ve Yılmaz G. (2014). Relationship between organiational trust and organizational silence: an example of publicuniversity. *Journal of Economics, Finance and Accounting*. 1(2), 91-105.
- Christensen, L.B., Johnson R.B. ve Turner L.A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz*. (Çev.AhmetAypay). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Claphan, S.E., Caldwell C. ve ProctorJr. G.B. (2014). Trustworthiness, justice and the mediating lens. *Journal of Business andBehavioralSciences*. 26(1), 55-74.
- Costa, A.C. (2003). Work team trust and effectiveness. *Personel Review*. 32(5), 605-622.
- Costigan, R.D., İlter, S.S. ve Berman, J.J. (1998). Multi-dimensional study of trust in organizations. *Journal of ManagerialIssues*.10(3), 303-317.
- Covey, S.M.R. ve Merrill R.R. (2018). *Güven: Her şeyi değiştiren tek şey*. Çev. Çulpan Erhan. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Delay, G. (2007). *The relationship between the variables of organizational trust, job engagement, organizational commitment and job involvement* (Master'sDegree. Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](http://ulusal.tezmerkezi.gov.tr)
- Ekin, S. (2019). *Anadolu lisesi öğretmenlerinin örgütsel güven düzeyleri ile pozitif psikolojik sermaye düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](http://ulusal.tezmerkezi.gov.tr)
- Erdem, F., Özen J. ve Atsan N. (2003). The relationship between trust and team performance. *Work Study*. (52), 337-340.
- Ersoy, B. (2019). *Çalışanlarda örgütsel güven algısı ile örgütsel adanmışlık ilişkisi: katılım bankacılığı sektöründe bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale).Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](http://ulusal.tezmerkezi.gov.tr)
- Friedman, B., Kahn P.H. ve Howe D.C. (2000). Trustonline. *Communications of the ACM*. 43(12), 34-40.
- Fukuyama, F. (1998). *GÜVEN Sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. Çev. Ahmet Buğdaycı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Galvin, R. (2015). How many interviews are enough? Do qualitative interviews in building energy consumption research produce reliable knowledge? *Journal of Building Engineering*. (1), 2-12.
- Gambetta, D. (2000). Can we trust trust? *Trust: Making and breaking cooperative relations* (pp.213-237). Editor Diego Gambetta. Basil Blackwell, New York.
- Gider, Ö., Akdere M, ve Top M. (2019). Organizational trust, employee commitment and job satisfaction in Turkish hospitals: Umplications for public policy and health. *EMHJ*. 25(9), 622-629.
- Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya giriş* (Çev.AliErsoy, Pelin Yalçınoğlu). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Guinat, J. ve Chiva R. (2019). Vertical trust within organizations and performance: A systematic review. *Integrative Literature Review*. 18(2), 196-227.
- Güçer, E. ve Demirdağ Ş.A. (2014). Organizational trust and job satisfaction: A study on hotels. *Business Management Dynamics*. 4(1), 12-28.
- Haberal, G. (2014). *Örgütsel Çatışma Nedenleri, Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu). Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](http://ulusal.tezmerkezi.gov.tr)
- Hamitoğlu, E. (2019). *Örgütsel Güven ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki*. (Yüksek Lisans. Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](http://ulusal.tezmerkezi.gov.tr)
- Hult, D. (2018). Creating trust by means of legislation – a conceptual analysis and critical discussion. *The Theoryand Practice of Legislation*. 6(1), 1-23.

- Ikonen, M., Savolainen T., Lopez-Fresno P. & Kohl H. (2016). Trust restoration in work place relationship, multi-level analysis of (mis) trusting. *European Conference on Intellectual Capital*. 5(1), 119-128.
- İslamoğlu, G., Birsal, M. & Börü, D. (2007). *Kurum içinde güven yöneticisine, iş arkadaşlarına ve kuruma yönelik güven ölçümü; Alan araştırması ve sonuçları*. İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Kabadayı, M. (2018). *Yönetimsel gücün örgütsel güven-performans ve özdeşleşme etkileşimi kapsamındaki rolü: Bodrum'daki otel işletmelerinde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya).Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](#)
- Kayı, K.A. (2016). *Çalışanların örgütsel güven düzeyleri ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Örneği). (Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul).Erişim adresi: [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa \(yok.gov.tr\)](#)
- Klimoski, R.J. ve Karol B.L. (1976). The impact of trust on creative problem solving groups. *Journal of Applied Psychology*. 61(5), 630-633.
- Kodish, S. (2017). Communicating organizational trust: An exploration of the link between discourse and action. *International Journal of Business Communication*. 54(4), 347-368.
- Kuş, E. (2012). *Nitel-nitel araştırma teknikleri: Sosyal bilimlerde araştırma teknikleri, Nicel mi? Nitel mi?* Anı Yayıncılık, Ankara.
- Larzelere R.E. ve Huston T.L. (1980). The dyadic trust scale: Toward understanding interpersonal trust in close relationships. *Journal of Marriageand Family*. 42(3), 595-604.
- Lazanyi, K. (2017). Innovation: The role of trust. *Serbian Journal Management*. 12(2), 331-344.
- Lewicki, R.J., McAllister D.J. ve Bies R.J. (1998). Trust and distrust: New relations and realities. *Academy of Management Review*. 23(3), 438-458.
- Lewis, J.D. ve Weigert A. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*. 63(4), 967-985.
- Mayer, C.R., Davis, J.H. ve Schoorman F.D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Meng, (2015). The role of trust in relationship development and performance improvement. *Journal of Civil Engineering Management*. 21(7), 845-853.
- Pembroke, N. (2004). *Working relationships: Spirituality in human service and organizational life*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Nooteboom, B. (2003). The trust process. *The Trust Process in the Organization: Empirical Studies of the Determinants and the Process of the Trust Development*. (pp.16-36). Editor Bart Nooteboom ve Frederique Six. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- Raynolds, L. (1997). *The trust effect: Creating the high trust high performance organization*. Nicholas Brealey Publishing, London.
- Ruppel, C.P. ve Harrington S.J. (2000). The relationship of communication, ethical work climate, and trust to commitment and innovation. *Journal of Business Ethics*. (25), 313-328.
- Sabel, C.F. (1993). Studied trust: Building new forms of cooperation in a volatile economy. *Human Relations*. 45(9), 1133-1170.
- Savolainen T., Lopez-Fresno P. & Ikonen M. (2014). Trust-communication dyad in inter-personal workplace relationships-dynamics of trust deterioration and breach. *The Electronic Journal of Knowledge Management*. 12(4), 232-240.
- Shahid, A. (2018). Employee intention to stay: An environment based on trust and motivation. *Journal of Management Research*. 10(4), 58-71.
- Shockly-Zalabak, P.S., Morreale S.P. ev Hackman M.Z. (2010). *Building the high trust organization: Strategies for supporting five key dimensions of trust*. Josey Bass, San Fransisco.
- Singh, U. ve Srivastava K.B.L. (2016). Organizational trust ve organizational citizenship behaviour. *Global Business Review*. 17(3), 594-609.
- Sitkin, S.B. ve Roth N.L. (1993). Explaining the limited effectiveness of legalistic “remedies” for trust/distrust. *Organization Science*. 4(3), 367-392.
- Solomon R.C. ve Flares F. (2001). *Building trust in business, politics, and life*. Oxford University Press, New York.
- Snow, C.J. (1997). Building trust in the workplace. *Hofstra Laborand Employment Law Journal*. 14(2), 465-521.

- Thomson, S.B. (2011). Qualitative research: Validity. *JOAAG*. 6(1), 77-82.
- Turgut, T. (2017). Çalışma değerleri ve iş arkadaşıyla benzerlik algısı: Hoşnutluk, güven, yardım. *Değerli İnsana "Değerli" Çalışmalar: Yaşam ve Çalışma Değerleri Üzerine Araştırmalar*. (ss. 51-76). Editör: Tülay Turgut ve Murat Çinko. Beta Yayınları, İstanbul.
- Victor, J. ve Hoole J. (2017). The influence of organisational rewards on workplace trust and work engagement. *Journal of Human Resource Management*. (15), 1-14.
- Williams, L.L. (2005). Impact of nurses' job satisfaction on organizational trust. *Health Care Management Review*. 30(3), 203-211.
- Wulandari, M.P. ve Burgess J. (2011). The link age between trust, communication openness in the workplace, and employees' job satisfaction: An Indonesian case study. *Employment Relations Record*. 11(2), 56-74.
- Yagi, T. (2017). Moral, trust and happiness: Why does trust improves happiness? *Journal of Organizational Psychology*. 17(1), 83-94.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Zucker, L. G. (1985). Production of trust: Institutional sources of economic structure, 1840-1920. *Research in Organizational Behavior*. (8), 53-111.
- Zucker, L.G., Darby, M.R., Brewer, M.B. ve Peng Y. (1996). Collaboration structure and information dilemmas in bio technology, organizational boundires as trust production. *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*. (pp. 90-113). Sage Publications, California.

Determining the Financial Efficiency of Mega Events

Murat Güldoğan^{1,2}, Ferhat İnce³

ABSTRACT

Mega events, providing prestige and economic contributions to host cities and countries, are of great importance in terms of internationalization. In addition to their extra advantages, these events must be organized efficiently for sustainable development. To the best of our knowledge, although some studies investigate the efficiency of countries participating in mega-events, no study concentrates on the efficiency of mega-events as an organization. Accordingly, this study examines the financial efficiency of each sub-event of three mega-events: the Summer Olympic Games, the Winter Olympic Games, and the FIFA Men's World Cup. In this context, the bootstrap DEA method was utilized. The findings revealed that almost all mega events were organized inefficiently. It is thought that addressing the efficiency levels of mega-events at the organizational scope might yield a new perspective for mega-event authorities and lead to new literature.

Keywords: *Mega Event Management, Financial Efficiency, Data Envelopment Analysis, Bootstrap.*
JEL Classification: *C14, G14.*

Mega Etkinliklerin Finansal Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi

ÖZET

Ev sahibi şehirlere ve ülkelere prestij ve ekonomik katkılar sağlayan mega etkinlikler, uluslararasılaşma açısından büyük önem taşımaktadır. Ekstra faydalarının yanı sıra sürdürülebilir kalkınma için bu etkinliklerin verimli bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir. Bilindiği kadarıyla, her ne kadar bazı çalışmalar mega etkinliklere katılan ülkelerin etkinliğini araştırsa da hiçbir çalışma mega etkinliklerin bir organizasyon olarak etkinliğine odaklanmamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma Yaz Olimpiyat Oyunları, Kış Olimpiyat Oyunları ve FIFA Erkekler Dünya Kupası olmak üzere üç mega etkinliğin her bir alt etkinliğinin finansal etkinliğini araştırmaktadır. Bu bağlamda, bootstrap VZA yöntemi kullanılmıştır. Bulgular, neredeyse tüm mega etkinliklerin etkin olmayan bir şekilde organize edildiğini ortaya koymuştur. Mega etkinliklerin etkinlik düzeylerinin örgütsel kapsamda ele alınmasının mega-etkinlik otoriteleri için yeni bir bakış açısı sağlayabileceği ve yeni bir literatüre öncülük edebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mega Etkinlik Yönetimi, Finansal Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Bootstrap.*
JEL Sınıflandırması: *C14, G14.*

¹ Corresponding Author: mguldogan@anadolu.edu.tr

² Dr., Eskişehir Technical University, Eskişehir. ORCID: 0000-0002-5494-7318.

³ Res. Asst., Eskişehir Technical University, Aviation Management Department, Eskişehir. ORCID: 0000-0003-3220-8909.

(Makale Gönderim Tarihi: 22.01.2024 / Yayın Tarihi: 28.06.2024)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1423683](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1423683)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. INTRODUCTION

In today's our modern world, mega-events such as national and international festivals, cultural celebrations, sports, concerts, and marathons are held in western countries on a mega scale, as well as in more developed tourism activity centers. As the prestige and prevalence of such events and organizations increase, many developing countries and cities have begun to provide financial and policy advisory support for this in recent years. Firstly, economic and social activities, both in the short-term and in the long-term, are known to be substantial driving forces for hosting mega activities in many cities and countries (Barton & Ramírez, 2019; Bottero et al., 2019; Koodsela et al., 2019). At the same time, mega-events have many favorable consequences, including positive economic effects for the host region. One of the most prominent motivations of countries facing financial challenges is to get funding from central government grants by hosting mega-events. In addition, the growing role of mega-events in improving the international image of host cities and solving national political issues has attracted increasing attention in the developing world. From a more socially oriented perspective, by taking urban renewal designed to enhance the image of the city, attention is turned to the highlighted adverse effects on the poorest. On the other hand, a result of hosting mega-events can be a significant increase in infrastructure investments and support for rapid and equitable urban transformation. A considerable amount of money is spent on the necessary infrastructure to host the event (Matheson, 2009). Financial management is a crucial process for events (Richards & Palmer, 2010). Losses are inevitable if financial management is not given due importance and is not continuously monitored and evaluated throughout the relevant event. The function of financial management ensures that the budgets to be created for the event are used effectively throughout the project. In terms of event management, financial management can be defined as the process of creating a budget for each sub-event and effectively managing the budget. Examining post-event studies before large-scale events are organized may result in less commitment to organizing events and more quantitative pre-event studies. However, it should not be forgotten that although the necessary controls are made during the event as well as the preparation stage, if there are deviations in the budget, required corrections should be made (Baade & Matheson, 2002). Today, international organizations that decide where to organize large-scale events focus on candidate countries/cities that offer prices based on stable and sound financial principles to host the event. However, while these organizations financially control the functioning of the event, it is a significant challenge for hosts to be able to finance the necessary infrastructure for large-scale events. It does not seem painless to measure the efficiency of investments in projects that are formed by the organization of a large-scale event and have complicated results. In this sense, this paper aims to evaluate the financial efficiency of mega-events. The remainder of this paper is structured as follows: Section 2 summarizes the efficiency studies focusing on mega-events, and Section 3 introduces the methodology with its origins and details. Section 4 offers the results briefly and objectively, and the final section summarizes the results, indicates the restrictions of the paper, and confers further research recommendations with conclusions.

2. LITERATURE REVIEW

Lozano et al. (2002) evaluated the efficiency of the participant countries in the five Summer Olympic games (Los Angeles, Seoul, Barcelona, Atlanta, Sydney) held between 1984-2000 (Lozano et al., 2002). The Gross National Product and population were input variables, while the total number of bronze, silver, and gold medals were output variables. There were four organizing countries: the USA, South Korea, Spain, and Australia. The results of the output-oriented BCC (Banker, Charnes, Cooper) analysis proposed the USA was the most efficient organizer country ($\bar{x}=91.9$), while Spain was the worst ($\bar{x}=31.6$). The findings also revealed that rich/more populated lands had decreasing returns to scale, while poor/small ones had increasing returns to scale. Lins et al. (2003) conducted the output-oriented BCC model initially and proceeded with the zero sum gains model placing weight restrictions on the medals to assess the efficiency levels of the participants that gained at least one medal in the Sydney 2000 Olympic Games (Lins et al., 2003). The number of bronze, silver, and gold medals was considered as output, while the population and GDP (Gross domestic product) were input. Because of the model's nonlinearity and numerous variables, the authors stressed that obtaining results is harsh. The model would be considerably simplified if merely one output (the number of medals in the context of the Olympic Games) was available. The results of the developed model indicated that just seven countries were efficient: the USA, Australia, Cuba, Russia, Bahamas, Macedonia, and Barbados. Li et al. (2008) examined the efficiency levels of countries joining the six Olympic Games, Los Angeles 1984, Seoul 1988, Barcelona 1992, Atlanta 1996, Sydney 2000, and Athens 2004, through the context-dependent assurance region data envelopment analysis (Li et al., 2008). The countries were evaluated with their income levels, and World Bank's classification system was used: Low (up to 825 US \$), lower-middle (826-3357 US \$), upper-middle (3358-10,461 US \$), and high (10,462 and more US \$). The inputs were the GDP per capita (US \$) and population, while the outputs were earned medal types. The findings revealed that the efficient countries in the Athens 2004 Olympic Games were predominantly classified as low and lower-middle income. Wu et al. (2009) conducted a similar study that of Li et al. (2008), with the same type of variables, but they utilized a cluster analysis for determining benchmarks for countries that serve inadequately (Wu et al., 2009a). Wu et al. (2009b) executed the game-cross efficiency model with the same variables to extend the Sydney 2000 Olympic Games results of Lozano et al. (2002), and the findings showed that even if minor adjustments can differ the efficiency levels and rankings of decision-making units (i.e., countries), there was no efficient country according to the game-cross model (Wu et al., 2009b). The other evidence that some revisions change the results is the study with Lexicographic authored by (Zhang et al., 2009). Indeed, there might be opposite thoughts in some papers published early (de Mello et al., 2008). Different extensions of the DEA (Data envelopment analysis), such as Integer-Valued DEA (Wu et al., 2009c), Bounded DEA (Azizi & Wang, 2013), Parallel DEA (Lei et al., 2015), CCR (Flegl & Andrade, 2018), Two-stage DEA (de Cássio Rodrigues et al., 2019), Two-stage with fixed-sum outputs (Li et al., 2020), DEA with input multiplier restrictions (Sekitani & Zhao, 2021), have been tried in other efficiency analysis studies related to the Olympic Games.

As to another mega-event, FIFA, some papers evaluated the efficiency of goalkeepers (Alp, 2006; Alp & Özsoy, 2017) and teams with offense and defense (Djordjević et al., 2015).

3. METHODOLOGY

DEA is a non-parametric efficiency measurement method having a linear programming design for evaluating the performance of peer units called decision-making units (Ji & Lee, 2010; Cooper et al., 2011). DEA is highly utilized in various domains, such as the health sector (Guerrini et al., 2017; de Almeida Botega et al., 2020), the education system (Kao & Hung, 2008; Ghasemi et al., 2020), the banking sector (Yang, 2009; Tao et al., 2012), the airline industry (Lozano & Gutiérrez, 2014; Hu et al., 2017), the airport industry (Martín & Román, 2001; Kan Tsui et al., 2014), and the rest. DEA was first proposed by Edwardo Lao Rhodes' doctoral thesis (Rhodes, 1978). The CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) model is proposed by (Charnes et al., 1978). As DEA studies have become more popular over time, the CCR model has been tried to be developed, and the BCC model was proposed by Banker et al. (1984). The CCR model has constant returns to scale, while the BCC model has variable returns to scale (Geissler et al., 2015). It means the efficiency frontier of CCR is linear, and that of BCC is convex. The output-oriented approach determines the output level that can produce the given input. In contrast, the input-oriented approach is utilized for the optimum input level to generate the given output. (Cook et al., 2014). The output-oriented approach is appropriate for determining the maximum output amount by utilizing the existing inputs. On the contrary, the input-oriented procedure is suitable for detecting the optimum input combination that can generate the current output level (Birman et al., 2003). The output-oriented approach is appropriate if the input variables are immobile or structural elements that are determined after a long-term planning process. The input-oriented technique is suitable if the inputs are financial or operational components (Cullinane et al., 2006; Özsoy & Örkücü, 2021). To be more explicit, the results of the input-oriented approach demonstrate how much input needs to be decreased for a firm to become efficient. The basic DEA models, such as CCR and BCC, are criticized for providing biased estimates (Nguyen et al., 2015). We utilized the bootstrap approach (Simar & Wilson, 1998) to eliminate this problem. Furthermore, we determined the iteration number ($B=5000$) and alpha value ($\alpha=0.01$) to obtain precision in the results. Besides, we convert all variables to their logarithmic value to reduce standard error. Friedman and Sinuany-Stern (1998) stated that the DMU number has to be $n>3(\text{inputs} + \text{outputs})$. Thirty-eight DMUs, two inputs, and three outputs exist in the dataset, indicating no rule violation. We collected the data prepared by Müller et al. (2022) from Harvard Dataverse (Müller et al., 2022). There are three mega-events in the dataset: Summer Olympic Games, Olympic Winter Games, And FIFA Men's World Cup. The mega-events in the dataset have financial information that consists of ticketing revenue, broadcast revenue, international sponsorship revenue, domestic sponsorship revenue, cost of venues, and cost of organizations. We, however, excluded the 2018 Pyeongchang Olympic Winter Games, the 1980 Moscow Summer Olympic Games, and domestic sponsorship revenue due to data deficiency. Thus, ticketing revenue, broadcast revenue, and international sponsorship revenue were

considered output variables. The cost of venues and cost of organization were considered input variables. We meticulously researched historical exchange rates and converted all local currencies into US \$. The analysis is conducted with the deaR package in R (Coll-Serrano et al., 2023).

4. RESULTS

The descriptive statistics of the dataset are presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Minimum	Maximum	Mean
<i>Outputs (million \$)</i>			
Ticketing Revenue	1.2	988	190.9
Broadcast Revenue	1.6	3.127	829.4
International Sponsorship Revenue	0.2	1.660	441.5
<i>Inputs (million \$)</i>			
Cost of Venues	3.7	774	25.106
Cost of Organization	2.4	568.391	18.119

Note: Table 1 doesn't represent the logarithmic values but original values

Accordingly, the most oversized expense item of the 33 mega-events is the cost of venues, while the supreme income item is the broadcast revenue. The aggregated efficiency results of 33 mega-events are compiled in Table 2.

Table 2. Efficiency Scores of Mega Events

Events	Year and Location	BCC	Bootstrapped BCC	C.I.	
				Lower	Upper
Summer Olympic Games	1964 Tokyo	0.859	0.834	0.791	0.857
	1972 Munich	0.792	0.773	0.734	0.791
	1976 Montreal	0.768	0.746	0.714	0.766
	1984 Los Angeles	0.883	0.843	0.782	0.882

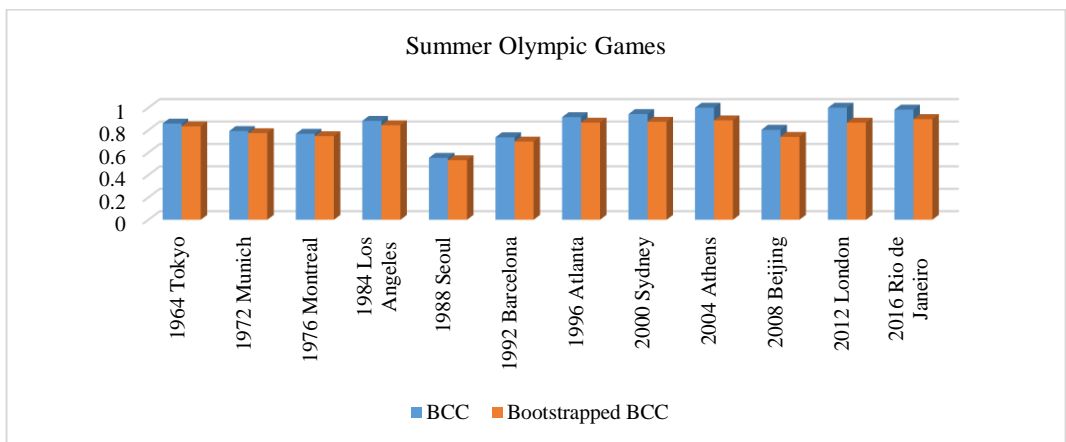
	1988 Seoul	0.553	0.531	0.495	0.552
	1992 Barcelona	0.736	0.698	0.650	0.735
	1996 Atlanta	0.916	0.867	0.799	0.913
	2000 Sydney	0.944	0.875	0.799	0.940
	2004 Athens	1.000	0.887	0.810	0.997
	2008 Beijing	0.803	0.740	0.676	0.801
	2012 London	1.000	0.867	0.693	0.996
	2016 Rio de Janeiro	0.983	0.898	0.804	0.979
	1968 Grenoble	0.975	0.962	0.921	0.974
	1980 Lake Placid	0.827	0.799	0.758	0.825
	1988 Calgary	0.776	0.755	0.707	0.775
Winter Olympic Games	1992 Albertville	0.825	0.805	0.753	0.824
	1994 Lillehammer	0.796	0.769	0.718	0.795
	1998 Nagano	0.738	0.690	0.633	0.736
	2002 Salt Lake City	0.778	0.722	0.657	0.776
	2006 Turin	0.793	0.746	0.685	0.790
	2010 Vancouver	0.881	0.827	0.761	0.877
	2014 Sochi	0.820	0.768	0.703	0.818
FIFA Men's World Cup	1970 Mexico	0.958	0.942	0.899	0.957
	1974 West Germany	0.934	0.915	0.875	0.933
	1978 Argentina	0.934	0.913	0.872	0.933
	1982 Spain	0.863	0.838	0.798	0.862
	1990 Italy	0.803	0.774	0.735	0.801

1998 France	0.808	0.766	0.701	0.806
2002 Japan & South Korea	0.773	0.726	0.659	0.771
2006 Germany	0.810	0.761	0.698	0.808
2010 South Africa	0.757	0.703	0.644	0.755
2014 Brazil	0.978	0.893	0.797	0.975
2018 Russia	1.000	0.870	0.693	0.996
Mean	0.850	0.803	0.791	0.857

Note: C.I. = Confidence Interval

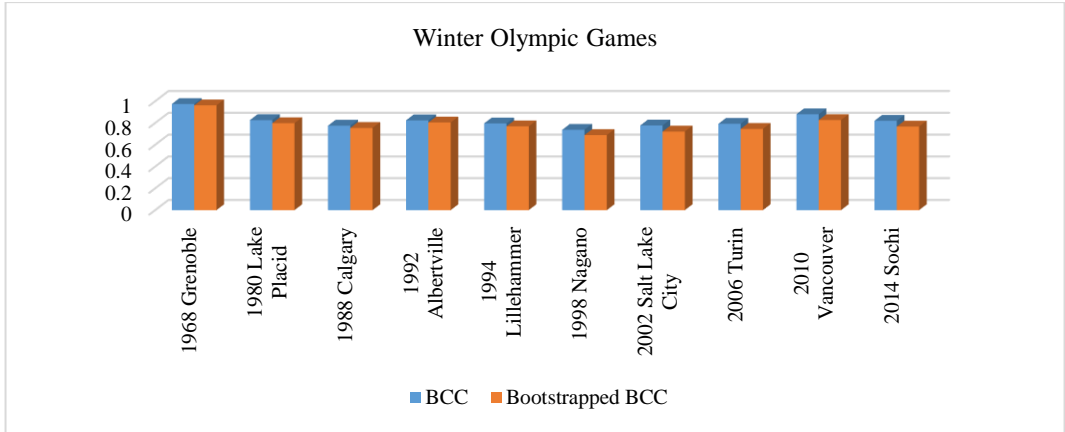
The traditional BCC results suggest that only two Summer Olympic Games were organized efficiently in terms of finance: Athens and London. The 1988 Seoul Summer Olympic Games had the lowest relative efficiency at 55.29%. According to the BCC, the financial success rate of the Summer Olympic Games is 85.3% in terms of efficiency, while that score is 79.66%, bias-corrected BCC says. Additionally, bias-corrected BCC scores show the most efficient Summer Olympic Games hosted by Rio de Janeiro in 2016. We illustrated the comparable results of the Summer Olympic Games in Figure 1. It is clear from Figure 1 that the last three Summer Olympic Games have an increasing trend of financial efficiency.

Figure 1. Comparable results of the Summer Olympic Games

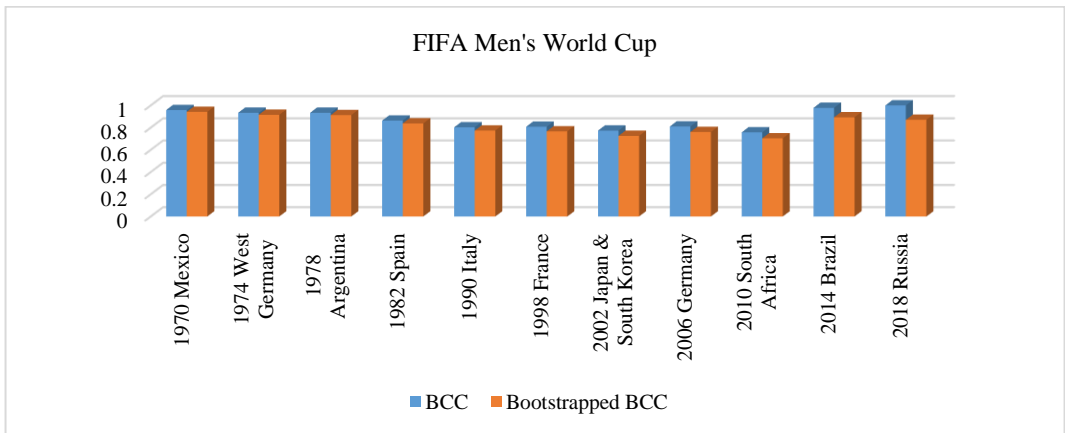
We indicate the efficiency graphic of the Winter Olympic Games in Figure 2.

Figure 2. Comparable results of the Winter Olympic Games

Accordingly, both models have two common findings: The first one is none of the Winter Olympic Games have achieved financial efficiency. Besides, the closest is Grenoble with a score above 95%, and the furthest is Nagano with 73.8% and 69% (for BCC and bootstrapped BCC, respectively). The BCC results show that the average efficiency score of the Winter Olympic Games is 82.1%, while according to the bootstrapped BCC, this value is 78.4%. We show the comparable efficiency levels of the FIFA Men's World Cup in Figure 3.

Figure 3. Comparable results of the FIFA Men's World Cup

The basic model shows that only the FIFA Men's World Cup in Russia is a financially efficient organization, while the one in South Africa is the least efficient at 75.7%. According to the bootstrapped BCC model, the event in Mexico has the highest financial success, while South Africa remains in the last place. According to the BCC results, the average efficiency score of the FIFA Men's World Cup is 87.4%, while this value is 82.7% in the bias-corrected model.

5. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

This paper aims to analyze the financial efficiency of all sub-events of three mega-events held from 1964 to 2018. The dataset used in the study consists of the data compiled by Müller et al. (2022) and published in the Harvard Dataverse. We converted all local currencies into US \$. The BCC results display that the average efficiency score of 33 mega-events is 85%. The results of the bootstrapped model indicate that the traditional model yields biased findings by 4.7% and that the events are 80.3% efficient. The results of both models reveal that the Summer Olympic Games are more financially successful than the Winter Olympic Games, and the FIFA Men's World Cup is the most prosperous mega-event analyzed. The underlying reasons for this phenomenon require further investigation. Mega events, undoubtedly, are essential projects for countries/cities not only nationally but also internationally. Countries hosting such projects need to carry out efficient process management activities, starting from the planning process for the pre-event (event preparations, etc.), during and after the event, including the audit function, to realize a successful event. In a nutshell, it is only possible for the event to reach the desired goal with the foreseen resources, to meet the stakeholders' expectations, and to be successful only by managing the event well (Timur, 2014). An effective budget program needs to be created, and a budget should be established in line with this program to conduct the planned activities effectively. Events have positive and adverse impacts on the economy, environment, cultural, social, political, and tourism (Douglas et al., 2001). In terms of economic effects, mega-events provide new job opportunities, investment, sponsorship, and increase living standards, while also may cause inflation and, as a result, pushing up service costs. One of the most critical matters for mega events is financial management (Richard & Palmer, 2010). The function of financial management ensures that the budgets to be created for the event are used effectively throughout the project. In terms of event management, financial management is defined as the process of creating a budget for each sub-activity and managing the budget effectively (Güldoğan, 2018). Monitoring and evaluating the impacts of events have several benefits. The most important benefits that can be addressed within the scope of the study are determining problems and developing solutions, finding ways to improve management, and identifying costs and benefits (Getz, 1997). The main limitation of this paper can be considered as the lack of theoretical background of the dataset used in this paper due to the absence of any study concentrating on the financial efficiency levels of mega-events in the literature. Another one is the possible inaccurate information reached while the conversion of local currencies to the average exchange US \$ rate in the year the event was held. Mega-events are undoubtedly

powerful means of disseminating favorable destination images through media (Knott et al., 2015). Accordingly, they, especially sports mega-events, can yield huge economic contributions to the hosting countries (Lee & Taylor, 2005). On the other hand, these events might not be beneficial since they require considerable infrastructure (Preuss, 2011). For instance, after the 2002 FIFA World Cup held in South Korea and Japan, many cities in these countries had stadiums designed much more oversized than necessary, which brought enormous financial liabilities (Horne & Manzenreiter, 2006). Further, the dataset in this paper doesn't include some noteworthy revenue types, such as tourism, accommodation, transportation, and catering, which may change the efficiency levels of mega-events. Moreover, social data like hosting countries' culture and locals' perceptions may affect mega-events success (Chiam & Cheng, 2013). From this point of view, this examination should be seen as a beginning. Undoubtedly, numerous reasons may lead to inefficiency. For example, Müller (2015) stated that exaggerating the favorable impacts of mega-events, the gap between actual and planned budgets, and oversized infrastructure troubles in resource allocation. In other words, any disruptions in the planning process may harm the success of mega-events. In addition, Kassens-Noor and Lauer mann (2017) shared the same thought regarding the oversized infrastructure and suggested event managers should reduce the size and requirements of the events. Could the reasons mentioned above have led to inefficiency for the mega-events in our dataset? Further, are the results due to the host country's size of the financial (MCAP) and/or economic (GDP) development, democratic/autocratic alignment, and the degree of integration? Accordingly, future studies could involve these potential reasons and adopt a similar approach by employing second-stage regression analysis to determine the endogenous or exogenous efficiency drivers with macro/micro scale variables.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences were followed.

Authorship Contribution Statement

Murat Gldoğan; Conceptualization, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision. Ferhat Ince; Methodology, Formal analysis, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Declaration of Interest

The authors declare they do not have any conflict of interest.

REFERENCES

- Alp, İ. (2006). Performance Evaluation of Goalkeepers of the World Cup. *Gazi University Journal of Science*, 19(2), 119-125.
- Alp, İ. & Özsoy, V. S. (2017). Two Stage Approach for the Performances of Teams in Football Using Data Envelopment Analysis. *Gazi University Journal of Science*, 30(3), 195-208.
- Azizi, H., & Wang, Y. M. (2013). Improved DEA models for measuring interval efficiencies of decision-making units. *Measurement*, 46(3), 1325–1332. DOI: 10.1016/j.measurement.2012.11.050
- Baade, R. A., & Matheson, V. (2002). Bidding for the Olympics: fool's gold? In C. P. Barros, M. Ibrahim, & S. Szymanski (Eds.), *Transatlantic Sport: The Comparative Economics of North American and European Sports* (pp. 127–151). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 1078–1092. DOI: 10.1287/mnsc.30.9.1078
- Barton, J. R., & Ramírez, M. I. (2019). The Role of Planning Policies in Promoting Urban Sprawl in Intermediate Cities: Evidence from Chile. *Sustainability*, 11(24), 7165. DOI: 10.3390/su11247165
- Birman, S. V., Pirondi, P., & Rodin, E. Y. (2003). Application of DEA to medical clinics. *Mathematical and Computer Modelling*, 37(9–10), 923–936. DOI: 10.1016/s0895-7177(03)00108-0
- Bottero, M., Caprioli, C., Cotella, G., & Santangelo, M. (2019). Sustainable Cities: A Reflection on Potentialities and Limits based on Existing Eco-Districts in Europe. *Sustainability*, 11(20), 5794. DOI: 10.3390/su11205794
- Charnes, A., Cooper, W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429–444. DOI: 10.1016/0377-2217(78)90138-8
- Chiam, M. K., & Cheng, E. (2013). Residents' perceptions of the inaugural Youth Olympic Games 2010: A cluster analysis. *Event Management*, 17(4), 377–389. DOI: 10.3727/152599513x13769392444620
- Coll-Serrano, V.; Bolós, V.; Benítez Suárez, R.B. (2023). deaR: Conventional and Fuzzy Data Envelopment Analysis. R package version 1.4.1. Available online: <https://CRAN.R-project.org/package=deaR>
- Cook, W. D., Tone, K., & Zhu, J. (2014). Data envelopment analysis: Prior to choosing a model. *Omega*, 44, 1–4. DOI: 10.1016/j.omega.2013.09.004
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., Zhu, J. (2011). *Data Envelopment Analysis: History, Models, and Interpretations*. In: Cooper, W., Seiford, L., Zhu, J. (eds) *Handbook on Data Envelopment Analysis*. International Series in Operations Research & Management Science, vol 164. Springer, Boston, MA. DOI: 10.1007/978-1-4419-6151-8_1
- Cullinane, K., Wang, T., Song, D., & Ji, P. (2006). The technical efficiency of container ports: Comparing data envelopment analysis and stochastic frontier analysis. *Transportation Research Part A-Policy and Practice*, 40(4), 354–374. DOI: 10.1016/j.tra.2005.07.003
- de Almeida Botega, L., Andrade, M. V., & Guedes, G. R. (2020). Brazilian hospitals' performance: an assessment of the unified health system (SUS). *Health Care Management Science*, 23(3), 443–452. DOI: 10.1007/s10729-020-09505-5
- de Cássio Rodrigues, A., Gonçalves, C. A., & Gontijo, T. S. (2019). A two-stage DEA model to evaluate the efficiency of countries at the Rio 2016 Olympic Games. *Economics Bulletin*, 39(2), 1538-1545.
- de Mello, J. C. C. B. S., Angulo-Meza, L., & Branco da Silva, B. P. (2008). A ranking for the Olympic Games with unitary input DEA models. *IMA Journal of Management Mathematics*, 20(2), 201–211. DOI: 10.1093/imaman/dpn025
- Djordjević, D. P., Vujošević, M., & Martić, M. (2015). Measuring efficiency of football teams by multi-stage DEA model. *Technical Gazette*, 22(3), 763-770.
- Douglas, N., Douglas, N., & Derrett, R. (2001). *Special Interest Tourism*. Brisbane: Wiley.
- Flegl, M., & Andrade, L. A. (2018). Measuring countries' performance at the Summer Olympic Games in Rio 2016. *OPSEARCH*, 55(3–4), 823–846. DOI: 10.1007/s12597-018-0347-8

- Friedman, L., & Sinuany-Stern, Z. (1998). Combining ranking scales and selecting variables in the DEA context: The case of industrial branches. *Computers & Operations Research*, 25(9), 781–791. DOI: 10.1016/s0305-0548(97)00102-0
- Geissler, B., Mew, M. C., Weber, O., & Steiner, G. (2015). Efficiency performance of the world’s leading corporations in phosphate rock mining. *Resources Conservation and Recycling*, 105, 246–258. DOI: 10.1016/j.resconrec.2015.10.008
- Getz, D. (1997). *Event Management & Event Tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation
- Ghasemi, N., Najafi, E., Hoseinzadeh Lotfi, F., & Movahedi Sobhani, F. (2020). Assessing the performance of organizations with the hierarchical structure using data envelopment analysis: An efficiency analysis of Farhangian University. *Measurement*, 156, 107609. DOI: 10.1016/j.measurement.2020.107609
- Guerrini, A., Romano, G., Campedelli, B., Moggi, S., & Leardini, C. (2017). Public vs. Private in Hospital Efficiency: Exploring Determinants in a Competitive Environment. *International Journal of Public Administration*, 41(3), 181–189. DOI: 10.1080/01900692.2016.1256892
- Gldoğan, M. (2018). *Mega etkinlikler için yönetim ve Örgütü modeli nerisi: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği etkinliği alan araştırması* (Doctoral thesis, Dumlupınar University, Kütahya). Retrieved from <http://tez.yok.gov.tr/>
- Horne, J. & Manzenreiter, W. (2006) *An Introduction to the Sociology of Sports Mega Events*. In J. Horne & W. Manzenreiter (Eds.), *Sports Mega Events: Social Scientific Analyses of a Global Phenomenon* (pp. 1-24). Oxford: Blackwell Publishing
- Hu, J. L., Li, Y., & Tung, H. J. (2017). Operational efficiency of ASEAN airlines: based on DEA and bootstrapping approaches. *Management Decision*, 55(5), 957–986. DOI: 10.1108/md-07-2016-0489
- Ji, Y., & Lee, C. (2010). Data Envelopment Analysis. *The Stata Journal*, 10(2), 267–280. DOI: 10.1177/1536867X1001000207
- Kan Tsui, W. H., Balli, H. O., Gilbey, A., & Gow, H. (2014). Operational efficiency of Asia–Pacific airports. *Journal of Air Transport Management*, 40, 16–24. DOI: 10.1016/j.jairtraman.2014.05.003
- Kassens-Noor, E., & Lauermaun, J. (2017). How to Bid Better for the Olympics: A Participatory Mega-Event Planning Strategy for Local legacies. *Journal of the American Planning Association*, 83(4), 335–345. <https://doi.org/10.1080/01944363.2017.1361857>
- Kao, C., & Hung, H. (2008). Efficiency analysis of university departments: An empirical study. *Omega*, 36(4), 653–664. DOI: 10.1016/j.omega.2006.02.003
- Knott, B., Fyall, A., & Jones, I. (2015). The nation branding opportunities provided by a sport mega-event: South Africa and the 2010 FIFA World Cup. *Journal of Destination Marketing & Management*, 4(1), 46–56. DOI: 10.1016/j.jdmm.2014.09.001
- Koodsela, W., Dong, H., & Sukpatch, K. (2019). A Holistic Conceptual Framework into Practice-Based on Urban Tourism Toward Sustainable Development in Thailand. *Sustainability*, 11(24), 7152. DOI: 10.3390/su11247152
- Lee, C., & Taylor, T. (2005). Critical reflections on the economic impact assessment of a mega-event: The case of 2002 FIFA World Cup. *Tourism Management*, 26(4), 595–603. DOI: 10.1016/j.tourman.2004.03.002
- Lei, X., Li, Y., Xie, Q., & Liang, L. (2015). Measuring Olympics achievements based on a parallel DEA approach. *Annals of Operations Research*, 226(1), 379–396. DOI: 10.1007/s10479-014-1708-1
- Li, Y., Liang, L., Chen, Y., & Morita, H. (2008). Models for measuring and benchmarking olympics achievements. *Omega*, 36(6), 933–940. DOI: 10.1016/j.omega.2007.05.003
- Li, Y., Liu, J., Ang, S., & Yang, F. (2020). Performance evaluation of two-stage network structures with fixed-sum outputs: An application to the 2018winter Olympic Games. *Omega*, 102, 102342. DOI: 10.1016/j.omega.2020.102342
- Lins, M. P., Gomes, E. G., Soares de Mello, J. C. C., & Soares de Mello, A. J. R. (2003). Olympic ranking based on a zero sum gains DEA model. *European Journal of Operational Research*, 148(2), 312–322. DOI: 10.1016/s0377-2217(02)00687-2
- Lozano, S., & Gutiérrez, E. (2014). A slacks-based network DEA efficiency analysis of European airlines. *Transportation Planning and Technology*, 37(7), 623–637. DOI: 10.1080/03081060.2014.935569

- Lozano, S., Villa, G., Guerrero, F., & Cortés, P. (2002). Measuring the performance of nations at the Summer Olympics using data envelopment analysis. *Journal of the Operational Research Society*, 53(5), 501–511. DOI: 10.1057/palgrave.jors.2601327
- Martín, J. C., & Román, C. (2001). An application of DEA to measure the efficiency of Spanish airports prior to privatization. *Journal of Air Transport Management*, 7(3), 149–157. DOI: 10.1016/s0969-6997(00)00044-2
- Matheson, V. (2009). Economic Multipliers and Mega-Event Analysis. *International Journal of Sport Finance*, 4(1), 63-70.
- Müller, M. (2015). The Mega-Event Syndrome: Why so much goes wrong in Mega-Event planning and what to do about it. *Journal of the American Planning Association*, 81(1), 6–17. <https://doi.org/10.1080/01944363.2015.1038292>
- Müller, M., Gogishvili, D., & Wolfe, S. D. (2022). The structural deficit of the Olympics and the World Cup: Comparing costs against revenues over time. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(6), 1200–1218. DOI: 10.1177/0308518x221098741
- Nguyen, H., Nguyen, H., Chang, Y. T., Chin, A. T. H., & Tongzon, J. (2015). Measuring port efficiency using bootstrapped DEA: The case of vietnamese ports. *Maritime Policy & Management*, 43(5), 644–659. DOI: 10.1080/03088839.2015.1107922
- Özsoy, V. S., & Örkücü, H. H. (2021). Structural and operational management of Turkish airports: a bootstrap data envelopment analysis of efficiency. *Utilities Policy*, 69, 101180. DOI: 10.1016/j.jup.2021.101180
- Preuss, H. (2011). A method for calculating the crowding-out effect in sport mega-event impact studies: The 2010 FIFA World Cup. *Development Southern Africa*, 28(3), 367–385. DOI: 10.1080/0376835x.2011.595995
- Rhodes, E.L. (1978). *Data Envelopment Analysis and Related Approaches for Measuring the Efficiency of Decision Making Units with an Application to Program Follow-Through in U.S. Education* (Order No. 8100620) [Doctoral thesis, Carnegie Mellon University, Pittsburgh]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Richards, G., & Palmer, R. (2010). *Eventful Cities: Cultural Management and Urban Revitalisation*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Sekitani, K., & Zhao, Y. (2021). Performance benchmarking of achievements in the Olympics: An application of Data Envelopment Analysis with restricted multipliers. *European Journal of Operational Research*, 294(3), 1202–1212. DOI: 10.1016/j.ejor.2021.02.040
- Tao, L., Liu, X., & Chen, Y. (2012). Online banking performance evaluation using data envelopment analysis and axiomatic fuzzy set clustering. *Quality & Quantity*, 47(2), 1259–1273. DOI: 10.1007/s11135-012-9767-3
- Timur, M.N., Çevik, S., Kıyık Kıcı, G. (2014). Etkinlik Turizmi: Kültür Başkenti Etkinliklerinin Başarı Unsurları Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Academic Social Sciences*, 3, 56-83. DOI: 10.16992/ASOS.155
- Wu, J., Liang, L., & Chen, Y. (2009b). DEA game cross-efficiency approach to Olympic rankings. *Omega*, 37(4), 909–918. DOI: 10.1016/j.omega.2008.07.001
- Wu, J., Liang, L., & Yang, F. (2009a). Achievement and benchmarking of countries at the Summer Olympics using cross efficiency evaluation method. *European Journal of Operational Research*, 197(2), 722–730. DOI: 10.1016/j.ejor.2008.06.030
- Wu, J., Zhou, Z., & Liang, L. (2009). Measuring the Performance of Nations at Beijing Summer Olympics Using Integer-Valued DEA Model. *Journal of Sports Economics*, 11(5), 549–566. DOI: 10.1177/1527002509352619
- Yang, Z. (2009). Assessing the performance of Canadian bank branches using data envelopment analysis. *Journal of the Operational Research Society*, 60(6), 771–780. DOI: 10.1057/palgrave.jors.2602619
- Zhang, D., Li, X., Meng, W., & Liu, W. (2009). Measuring the performance of nations at the Olympic Games using DEA models with different preferences. *Journal of the Operational Research Society*, 60(7), 983–990. DOI: 10.1057/palgrave.jors.2602638

Yazılım ve Elektronik Tuşlu Çalgılar İçin Cümbüş Ses Kütüphanesi Tasarımı¹

Yavuz HAN^{2,3}, Serdar ÇELİK⁴

ÖZET

Müzik sanatının içerisinde disiplinler arası çalışma alanları bulunmaktadır. Teknoloji, müziğin çalışma alanlarından olan bir disiplin haline gelmiştir. Müzik çalışmalarının kaydedilmesi ve dinleyiciye ulaştırılması amacıyla yeni yöntemler ve elektronik aygıtlar geliştirilmiştir. Bu teknolojik çalışmalar, müzik sanatı üzerinde farklı araştırma anlayışları getirmiştir. Bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeler, müzik üretimini ve müziğin dijitalleşmesini hızlandırmıştır. Elektronik donanımlar yüksek maliyeti sebebiyle yerini yazılımlara bırakmış, sentezleyiciler gibi sentetik ses üreten yazılım eklentilerinin yanı sıra akustik çalgı seslerinin derlenmesiyle geliştirilen yazılımlar müzik üretiminde sıklıkla kullanılan etkin bir araç olma niteliği kazanmıştır. Müzik teknolojisi sektöründe için pek çok batı müziği çalgısı ses kütüphanesi oluşturulmuş olsa da Türk müziği çalgıları için geliştirilen ses kütüphaneleri nitelik ve nicelik olarak yetersiz kalmıştır. Bu çalışmada, bir örnekleyici yazılım olan Native Kontakt 7 ve elektronik tuşlu çalgı Korg Krome EX için Türk müziği çalgılarından cümbüşün ses kütüphanesi geliştirilmiştir. Çalışma, cümbüş perde seslerinin kayıt aşamaları ile kaydedilen seslerin klavye tuşlarına yerleştirme aşamalarından oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cümbüş, Ses Kütüphanesi, Yazılım, Müzik Teknolojileri

Cümbüş Sound Library Design for Software and Workstations

ABSTRACT

There are interdisciplinary fields of study within the art of music. Technology has become a discipline among the study areas of music. New methods and electronic devices have been developed to record musical works and deliver them to the audience. These technological studies have brought different research approaches on the art of music. Rapid developments in computer technology have accelerated music production and digitalization of music. Electronic hardware has been replaced by software due to its high cost, and software developed by compiling acoustic

¹ Bu makale, Doç. Dr. Serdar ÇELİK'in danışmanlığında yürütülen "Türk Müziği Çalgılarından Cümbüşün Sanal Ses Tasarımı" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² yavuzhan_58@hotmail.com

³ Doktorant, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Ana Bilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-1120-9953.

⁴ Doç. Dr. Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Müzik Bilimleri ve Teknoloji Fakültesi
selik@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6632-0996

(Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1425254](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1425254)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

instrument sounds, as well as software plug-ins that produce synthetic sounds such as synthesizers, have become an effective tool frequently used in music production. Although many Western music instrument sound libraries have been created for the music technology sector, the sound libraries developed for Turkish music instruments are insufficient in terms of quality and quantity. In this study, a sound library of the Turkish musical instrument cümbüş was developed for Native Kontakt 7, a sampler software, and for the electronic key instrument Korg Krome EX. The study consists of the steps of recording the fret sounds and placing the recorded sounds on the keyboard keys.

Keywords: *Cümbüş, Sound Library, Software, Music Technologies*

1. GİRİŞ

Türk müziği bünyesinde icra edilen birçok çalgı türü vardır. Türk toplumunun Orta Asya'da başlayan toplulaşma süreciyle birlikte, Türk müzik kültüründe zamana bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Türk toplumu, müzik kültürü içerisinde kullandığı çalgıları hayvansal malzemeler ile üretmiş, teknolojik gelişmeler ilerledikçe mekanik ve metal bileşenlerden oluşan çalgılar üretmiştir (Aycil, Çubukçu, 2022, s. 44). Türklerde çalgı üretimi usta-çırak geleneğinden fabrikasyon üretime ayrıca üniversitelerdeki çalgı yapım bölümleri gibi akademik alanlara kadar ilerlemiştir.

Cümbüş çalgısı, Ali Zeynel Abidin Bey isimli bir mucid tarafından 1930 yılında icad edilmiştir. Daha önce başka çalgı icadı denemeleri gerçekleştiren Abidin Bey, *Madeni Otomatik Saz* adını verdiği cümbüşü yapmıştır. Çalgının adının Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmesi ve soyadı kanunu süreci sonunda ile Abidin Bey'in soyismi *Cümbüş* olarak değişmiştir (Han, 2023, s. 88).

Müzik üretimi amatör veya profesyonel bireyler tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Bu faaliyetler bireylerin kendi kişisel çalışmalarını olduğu gibi, kurumsal ve ticari alanlarda gerçekleştirilen çalışmalardır. Bilgisayar teknolojisi ve elektronik aygıtların gelişmesi, müzikal fikirler üzerinde de birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. İnsanlık tarihinde hayvan derisinden veya kemiklerinden yapılan çalgı teknolojisi, günümüzde bilgisayar bileşenli elektronik çalgı teknolojisiyle devam etmektedir.

Müzik eserlerinin dinleyiciye ulaştırılması amacıyla ses kayıt ortamlarında kaydedilir. Ses kayıt işlemleri, teknik beceri ve tecrübe isteyen bir alandır. Ses kaydı aşamaları; kayıt odası oluşturulması, elektronik cihaz ihtiyacı ve alanında tecrübeli insan faktörüne dayanan işlemler bütünlüğünden oluşur. Çalgı ve insan seslerinin kaydedilmesinde, akustiği ölçülmüş kayıt odası, kayıtların düzenlendiği kontrol odası gibi ortamlar gereklidir. Ayrıca çalgı kayıtlarının gerçekleştirilmesinde, çalgısına hakim müzisyenler ile kayıtların dinleyiciye en iyi şekilde ulaşmasını sağlayan ses mühendisleri görev almaktadırlar.

20. Yüzyılda radyo evlerinden yapılan müzikal sunumlar, zaman içerisinde tv istasyonları üzerinden, günümüzde ise internet ve bilgisayar ortamından yapılmaktadır. Besteciler, kompozitörler, müzik eğitimcileri ya da bireysel olarak müzikle ilgilenen bireyler, kendi müzikal birikimlerini ifade etmede farklı arayışlara yönelmektedirler. Bu arayışlardan biri de bilgisayarlı müzik üretimidir. Bilgisayar destekli müzik üretimi, müzikal çalışmalar üzerinde birçok uygulama getirmiştir. Nota yazma, seslendirme, besteleme, kaydetme gibi işlemler, gelişmiş bilgisayar bileşenleri sayesinde kolaylaşmıştır.

MIDI, oluşumu 1980'li yıllarda temeli atılmış olan bilgisayar ile müzik çalgıları arasında veri akışı sağlayan bir mimaridir. Bu mimari içerisindeki mesajlar, sayısal kodlardan oluşan bir veri alışverişidir. MIDI protokolü sayesinde, müzikal üretimleri bilgisayar üzerinde yapmak oldukça popüler hale gelmiştir. Bu sayede bir müzik eserinin alt yapısını hazırlama, bir bilgisayar ve MIDI destekli klavye ile yeterli duruma gelmiştir (Durmaz, 2000, s. 22).

Bilgisayarlı müzik üretiminde kullanılan işlemlerden biri de sanal çalgı kullanımınıdır. Sanal çalgı *VST (Virtual Sound Technology)* adı verilen, çalgı seslerinin bilgisayar yazılımı üzerinde modelleme işlemlerine verilen genel isimdir. Çalgıların ses perde örneklerinin, liste halinde sunulduğu yazılım ve donanımsal aygıtlara ise *sampler module* denilmektedir. Bu yazılım ve donanımsal aygıtlar, kullanıcılarına kendi çalgı ses kütüphanelerini oluşturabilme imkanı vermektedir (Önen, 2007, s. 166).

Bu araştırmada, Türk müziği çalgılarından cümbüşün ses perde örneklerinin kaydedilerek yazılım ve elektronik tuşlu çalgı içinde çalgı kitaplığı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

- a. Cümbüş çalgısı ses perde örneklerinin kaydedilmesinde hangi mikrofon türü kullanılmıştır?
- b. Çalgı ses perdeleri kayıtlarında hangi mikrofonlama tekniği tercih edilmiştir?
- c. Çalgının ses perdeleri, yazılım ve elektronik tuşlu çalgı üzerinde nasıl adreslenmiştir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Türk müziği çalgılarından cümbüşün yazılım ve elektronik tuşlu çalgı üzerinde ses kütüphanesi tasarımının incelendiği bu araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma araştırma; çalışmaların içindeki nitel ve nicel bulguların bir araya getirilmesi, analizi ve yorumlanması olarak tanımlanır (Leech & Onwuegbuzie, 2009, s. 266). Araştırmada karma yöntem desenlerinden *Eş Zamanlı Üçgenleme Deseni* kullanılmıştır. Bu desende; araştırmacı nicel ve nitel çalışma aşamalarını çalışma süreci boyunca eş zamanlı şekilde uygular. Çalışmanın analiz bulguları ayrı tutulduktan sonra sonuçları yorumlama boyutunda birleştirilir (Katıtaş, 2019, s. 6255).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini çalgı ses kitaplığı modellemesi oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme; Türk müziği çalgılarından cümbüşün ses kütüphanesi tasarımı olarak belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması için literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya kaynak olması için yazılı kaynaklar incelenmiştir.

Yapılan araştırmanın veri toplama teknikleri şunlardır:

- a. Cümbüş çalgısının ses perde örneklerinin kaydedilmesinde standart özellikli metal cümbüş kullanılmıştır.
- b. Mikrofon tercihi olarak MXL 990 ve MXL 991 marka condenser mikrofon kullanılmıştır.
- c. Mikrofonlama tekniği olarak *mono* ve yakın mikrofonlama tekniği kullanılmıştır.
- d. Bilgisayar yazılımı tercihi olarak; kayıt programında *Logic Pro X, 10.8.1*, ses kütüphanesi tasarımı için *Native Instruments Kontakt 7*, elektronik tuşlu çalgı ses kütüphanesi için ise *Kromatic Korg Krome* isimli programlar kullanılmıştır.
- e. Elektronik tuşlu çalgı tercihi olarak *KORG KROME EX Workstation* modeli kullanılmıştır.

2. 4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırma da cümbüş çalgısı ses perde örneklerinin bilgisayara kaydedilerek bu seslerin düzenleme aşamaları ile yazılım ve elektronik çalgı üzerinde ses kitaplığı oluşturma aşamaları sınıflandırılmıştır. Kayıt aşamalarında kullanılan mikrofon türü ve mikrofonlama tekniği tercihi ile ses kütüphanesi tasarımı oluşturma basamakları sunulmuştur.

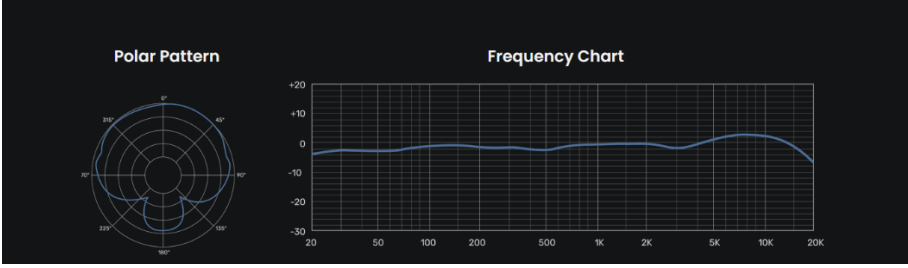
3. BULGULAR

3. 1. Birinci Alt Probleme Dayalı Bulgular

‘Cümbüş çalgısı ses perde örneklerinin kaydedilmesinde hangi mikrofon türü kullanılmıştır?’ alt problemine ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

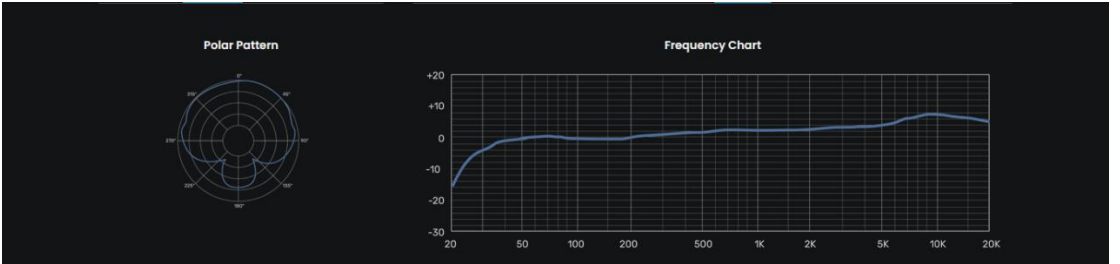
Şekil 1. MXL 990 Condenser Mikrofon

Şekil 2. MXL 990 Condenser Mikrofon Frekans Cevabı

Şekil 3. MXL 991 Condenser Mikrofon

Şekil 4. MXL 991 Condenser Mikrofon Frekans Cevabı

Şekil 1’de geniş diyaframlı *condenser* mikrofon kullanılmıştır. *Condenser* mikrofonların çalgıların alt ve üst frekans bölgelerinde gerçeğe en yakın doğal kayıt sonuçları vermesi, sebebiyle tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan 2 adet *condenser* mikrofonun farklı frekans bölgelerinde farklı sonuçlar vermesi, ses kütüphanesi için alt ve üst frekans dengesini sağlamıştır. Mikrofonun frekans cevabı Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekil 3’de dar diyaframlı *condenser* mikrofon kullanılmıştır. Bu mikrofonun frekans cevabının tiz bölgelere daha duyarlı olması sebebiyle tercih edilmiştir. Mikrofonun frekans cevabı Şekil 4’de gösterilmiştir.

3. 2. İkinci Alt Probleme Dayalı Bulgular

‘Çalgı ses perdelerinin kayıtlarında hangi mikrofonlama tekniği kullanılmıştır?’ alt problemine dayalı bulgular aşağıda verilmiştir.

Şekil 5. MXL 990 Condenser Mikrofon ile Mono Mikrofonlama Tekniği

Şekil 6. MXL 991 Condenser ile Mono Mikrofonlama Tekniği

Şekil 7. MXL 990 Yakın Mikrofonlama Tekniği

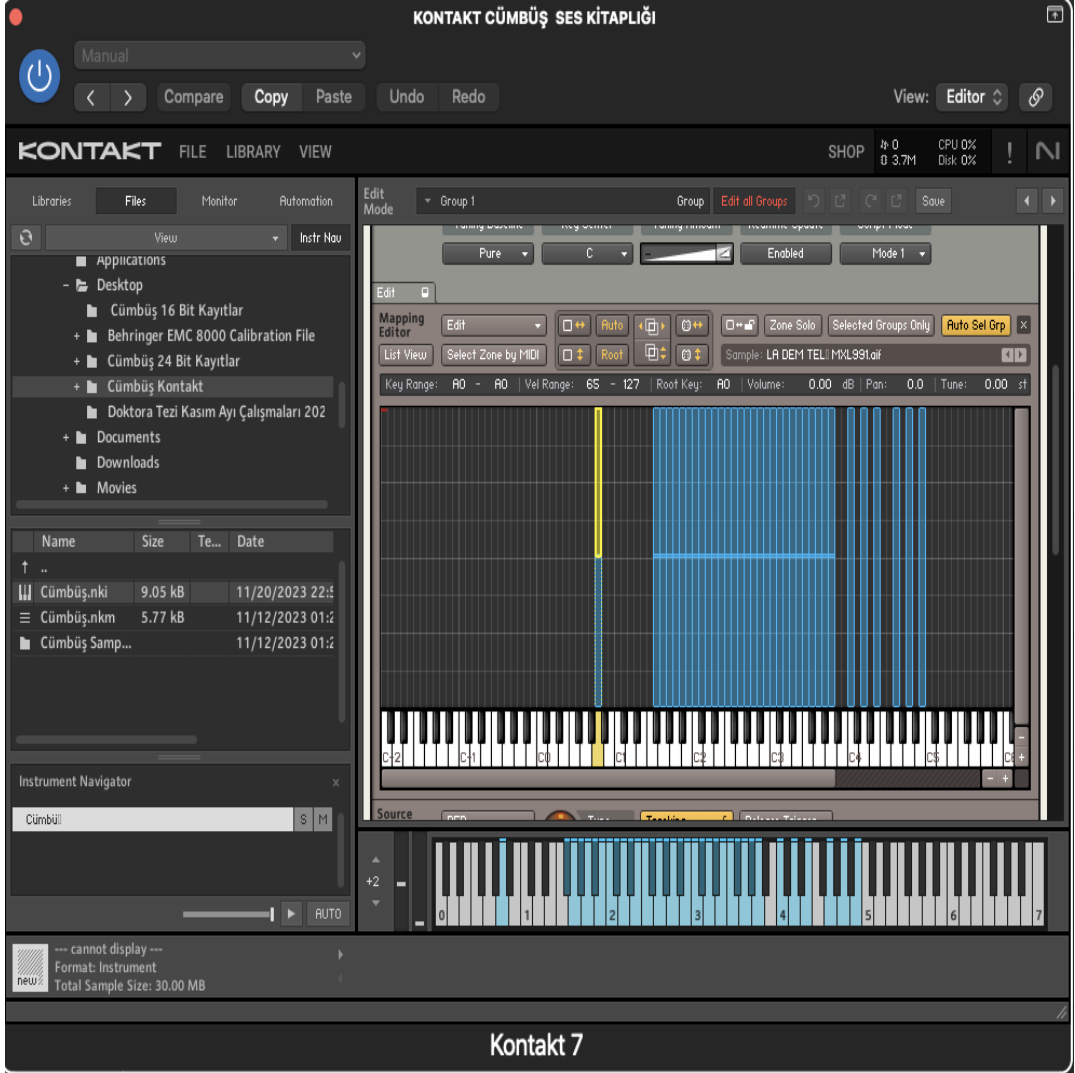

Şekil 8. MXL 991 ile Yakın Mikrofonlama Tekniği

Şekil 5 ve Şekil 6'da görüldüğü üzere cümbüş çalgı ses kütüphanesi için yapılan mikrofon kayıtlarında *mono* mikrofonlama tekniği kullanılmıştır. *Mono* mikrofonlama; ses kaynağından alınan örneklerinin, kayıt ortamına tek kanal düzeyinde aktarılmasıdır (Delen, 2017, s. 16). *Mono* mikrofonlama tekniğinin tercih sebebi, çalgı kayıtlarından aynı anda birden fazla mikrofonun kullanılması sonucu oluşan faz çakışması, faz kayması gibi sonuçlar oluşturmamasıdır. Şekil 7 ve Şekil 8'de görüldüğü gibi yakın mikrofonlama tekniği kullanılmıştır. Mikrofon ile ses kaynağı arasında en çok 1 metre uzaklık olması genel kabul gören bir teknik olmasına rağmen, mikrofon ile ses kaynağı arasındaki mesafenin 2 ila 30 cm olması, gereksiz ve istenmeyen seslerin kayıt altına alınmasını engeller (Önen, 2007, s. 235). Bu sebeple mikrofon pozisyonu, cümbüş çalgısının sap ile kazan kısmının birleştiği yere 14-16 cm arası bir mesafe oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır.

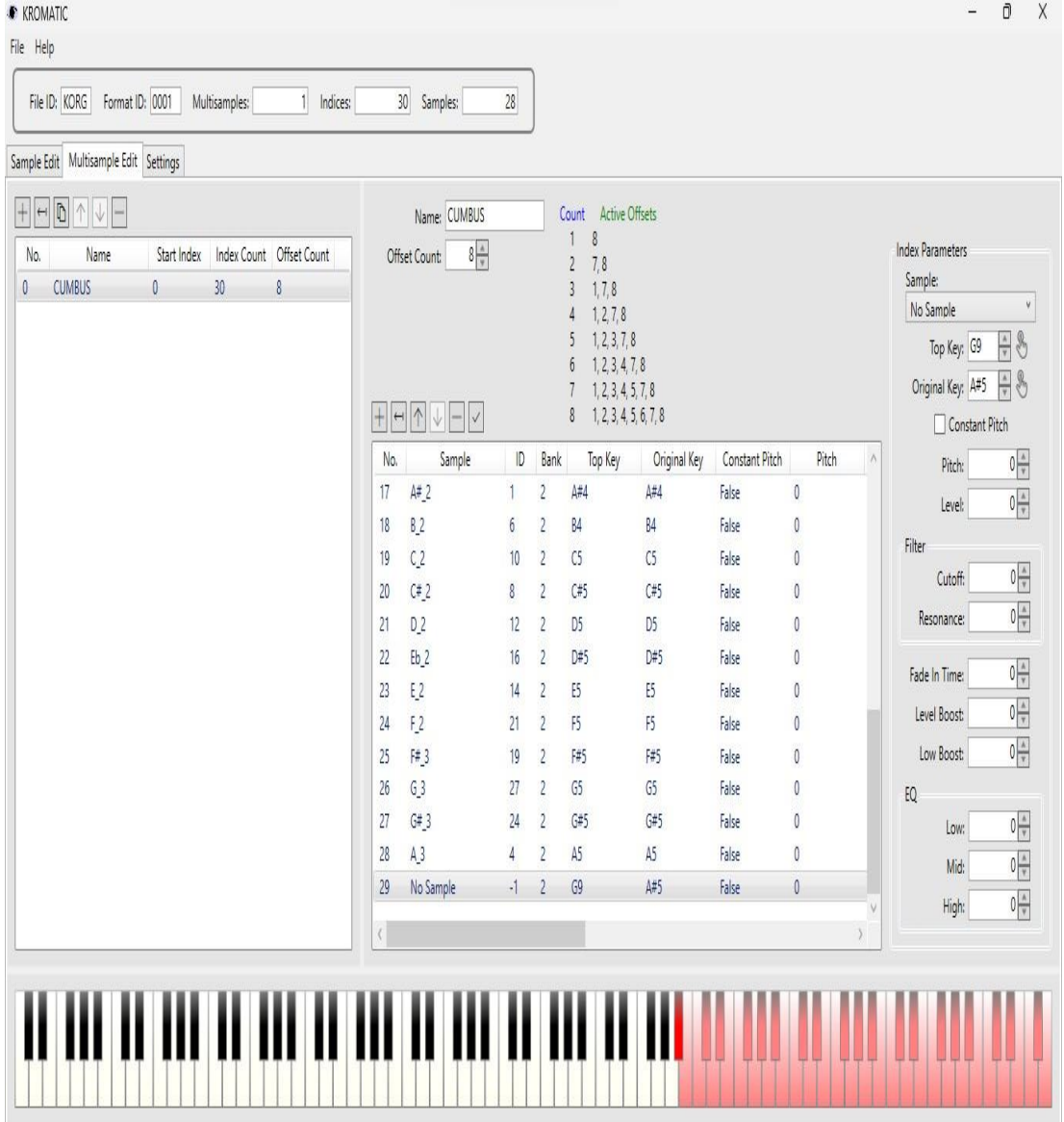
3.3. Üçüncü Alt Probleme Dayalı Bulgular

“Çalgının ses perdeleri, yazılım ve elektronik tuşlu çalgı üzerinde nasıl adreslenmiştir?” alt problemine dayalı bulgular aşağıda verilmiştir.

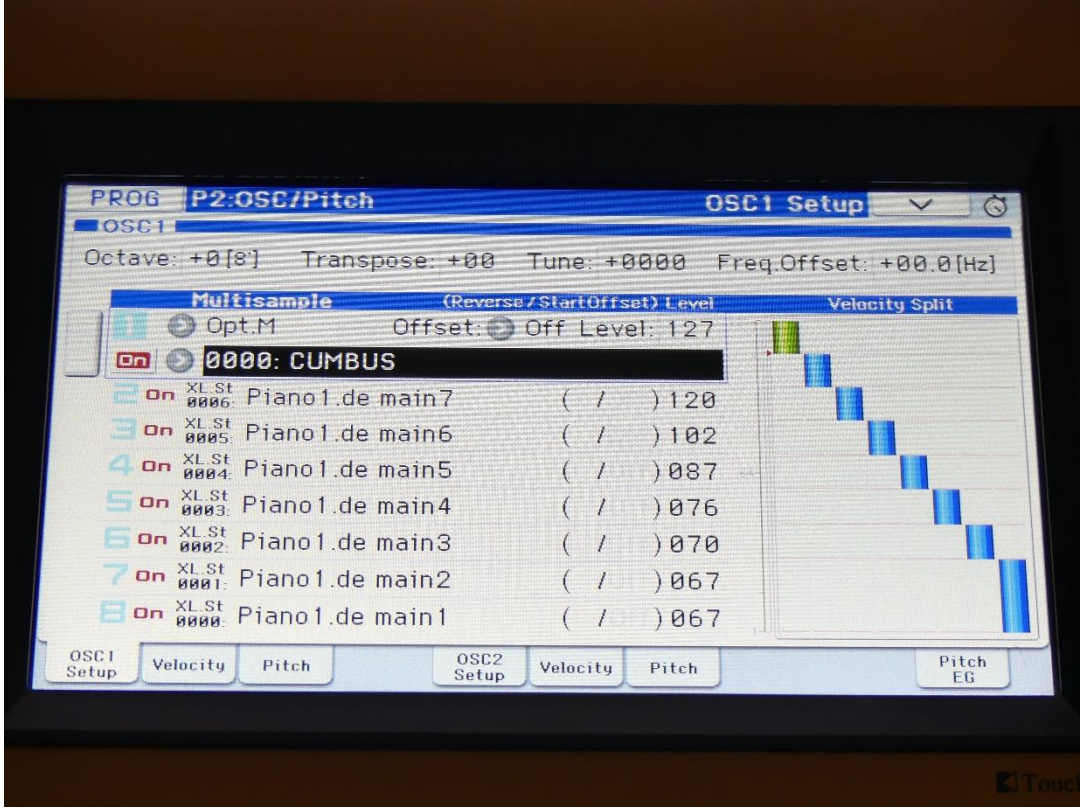

Şekil 9. Çalgı Ses Perde Örneğinin Native Instruments Kontakt Yazılımı Üzerine Yerleştirilmesi

Şekil 9'da, cümbüş çalgısının ses aralığının F#1 ile A3 perdeleri arasında yaklaşık olarak 2.5 oktav olması sebebiyle, ses perdeleri 2. ve 3. oktav üzerinden yazılım üzerindeki piyano tuşlarına adreslenmiştir. Boş dem telleri ve akor vuruşları üst oktavlara yerleştirilmiştir.

Şekil 10. Kromatic KORG KROME Yazılımı Üzerinde Çalgı Ses Perdelerinin Yerleştirilmesi

Şekil 11. Çalgı Ses Perde Örneklerinin Elektronik Tuşlu Çalgı İçerisine Programlanması

Şekil 10’da gösterildiği üzere *Kromatic KORG KROME* yazılımı üzerinde çalgının ses perdeleri uygun oktav aralıklarına yerleştirilmiştir. Kaydedilen çalgı kitaplığı taşınabilir medya kartı aracılığı ile *KORG KROME EX Workstation* çalgının içine taşınmıştır. Şekil 11’de görüldüğü üzere çalgı kitaplığı elektronik tuşlu çalgının işletim sistemi üzerine programlanmıştır.

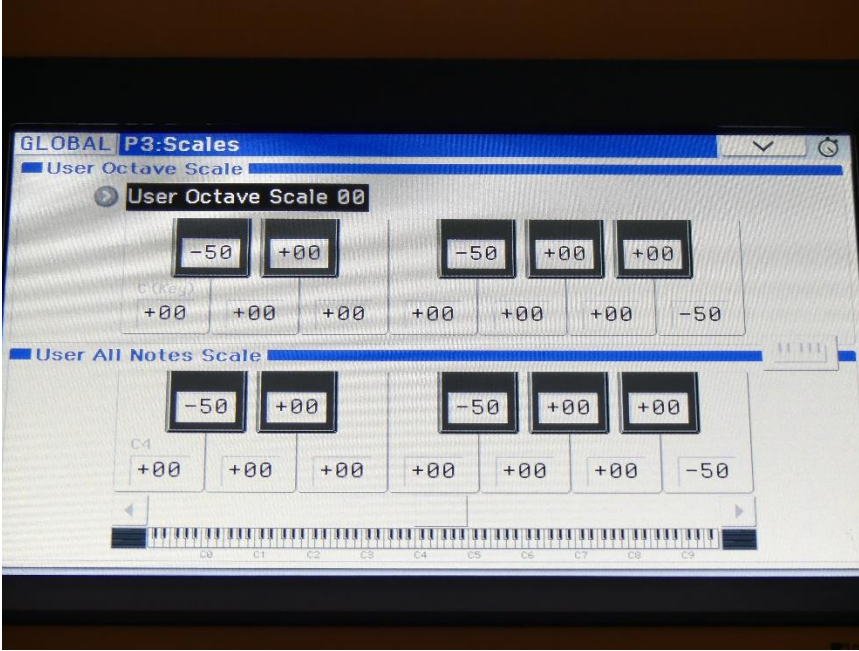
3. 4. Dördüncü Alt Probleme Dayalı Bulgular

“Türk müziği makamlarını oluşturan ses perdelerinin mikrotonal değerleri nasıl oluşturulmuştur?” alt problemine dayalı bulgular aşağıda verilmiştir.

Şekil 12. Kontak Yazılımı Üzerindeki Mikrotonal Fonksiyonların Türk Müziğindeki Makamları Oluşturan Ses Perde Örneklerine Uyarlanması

Batı müziği ses sistemi *Tampere* sistemi adı verilen bir sekizlinin 12 adet sese ayrıldığı ses sisteminden oluşmaktadır. Türk müziğinde ise bir sekizlinin 24 adet sese ayrıldığı *Arel Suphi Uzdilek* sistemi kullanılmaktadır (Karataş, 2020, s. 30). Bu nedenle, Türk müziğindeki 24 adet ses perdesinin tamamını MIDI klavye veya elektronik tuşlu çalgı içinde kullanmak mümkün değildir. Koma terimi; iki ses arası mesafenin sayısal olarak değerlere bölünmesidir (Atalay 2015: 39). Türk müziğinde bir tam sayısal aralığı 9 koma değerindedir. Komaların bölündüğü sayısal değerler *cent* olarak adlandırılmıştır. Bir koma yaklaşık 24 cent değerindedir (Eden, 2011, s. 114). Mikrotonal uygulama ile, piyano tuşlarına -30 ile -50 cent aralığında değer verilerek makamsal ses perdesi uyarlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Şekil 12’de belirtildiği gibi; F#, C#, B notaları üzerinde perde düşürme işlemi yapılmıştır.

Şekil 13. Elektronik Tuşlu Çalgı Üzerindeki Mikrotonal Fonksiyonların Programlanması

Şekil 13’de görüldüğü üzere elektronik çalgı üzerinde bulunan *microtuning* özelliği sayesinde, istenilen nota üzerinde mikrotonal değer uygulanabilmektedir. Mikrotonal uygulama sisteme kaydedilerek, geri çağırma ve kullanma açısından kolaylık sağlamıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk müziği çalgılarından cümbüşün yazılım ve elektronik tuşlu çalgı üzerindeki ses kütüphanesi oluşturmayı amaçlayan bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusundaki sonuçlar üzerine tartışma, sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar literatür ile karşılaştırıldığında; Eden (2011), Tanyeri (2018) ve Ziyagil (2021)’in çalışmaları ile benzer sonuçlar göstermiştir. Kayıt aşamalarındaki mikrofon tercihi ve mikrofonlama tekniği tercihleri Eden (2011), Tanyeri (2018) ve Ziyagil (2021)’in araştırmaları ile ortak sonuç oluşturmuştur. Literatür sonuçları ile bu çalışma karşılaştırıldığında bazı farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu farklılıklar; diğer çalışmalar yazılım üzerinde ses kitaplığı oluşturulması yönünde iken, bu çalışma hem yazılım hem de elektronik tuşlu çalgı üzerinde ses kütüphanesi oluşturulmasıdır. Bu çalışma, diğer literatürdeki çalışmalarda kullanılan mikrofon türü modelleri ve kayıt ortamları açısından farklılık göstermiştir. Çalışma, araştırmacının bütçe ve imkanları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada cümbüş çalgısından alınan 64 adet ses perdesi örneklendirilmiştir. Kayıt aşamalarında *kondansör* mikrofon ve *mono* yakın mikrofonlama tekniği kullanılmıştır. Cümbüş çalgısının 6. teli Fa# notasından başlanarak 3. oktav La notasına kadar ses perdeleri kaydedilmiştir. Kaydedilen bu

sesler, *Kontakt* yazılımı ile *KORG KROME EX Workstation* çalgının içine tek tek yüklenerek çalışır duruma getirilmiştir. Ses kayıt programı olarak *Logic Pro X* programı kullanılmıştır. Elektronik tuşlu çalgı üzerinde çalgı kütüphanesi oluşturmak için *Kromatic KORG KROME* isimli yazılımdan yararlanılmıştır. Kaydedilen ses örnekleri üzerinde *EQ* işlemi uygulanarak sesler üzerinde frekans temizleme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Üretilen ses örnekleri hem *Wave* formatta hem de *AIFF* formata dönüştürülerek diğer müzik yazılımları içinde de kullanılabilir hale getirilmiştir. MIDI klavye ve elektronik tuşlu çalgı üzerine adreslenen sesler kontrol edilerek doğru çalıştığı gözlemlenmiştir.

Bu araştırmadaki ses kayıt işlemleri, oda akustiği düzenlenmiş ve akustik ölçümleri yapılmış bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Kayıt aşamalarında standart özellikli metal cümbüş kullanılmıştır. Ses kayıtlarının örnekleme oranı; 24 Bit ve 44.1 Hz olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, diğer Türk müziği çalgıları üzerinde uygulanabilirliği açısından öneri olarak gösterilebilir. Akustiği düzenlenmiş profesyonel kayıt stüdyolarında ve daha kaliteli ses kayıt cihazları ile farklı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu ses kütüphane çalışması, besteleme ve müzikal birikimlerin bilgisayar ortamına aktarılma aşamalarında farklı müzikal fikirler vermesi açısından önerilebilir.

Bilgilendirme

Bu makale 2024 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Serdar ÇELİK'in danışmanlığında yürütülen "Türk Müziği Çalgılarından Cümbüşün Sanal Ses Tasarımı" isimli doktora tezinden türetilmiştir. Yapılan ses kayıtları ve proje dosyaları Google Drive linki üzerine kaydedilmiştir.

<https://drive.google.com/drive/folders/1oUKwHou4MXS2Ln5Tu07jrMN1HBTHQA2?usp=sharing>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Atalay, A. (2015). Türk Müziğinde "Komah Ses" Var mıdır?, *Ege Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Dergisi*, Sayı: (6), 13-35.
- Aycil, S., Çubukcu, G. (2022). Evaluation of Turkish musical instruments and instrument tradition in Gypsy culture on postage stamps. *Art and Interpretation*, 39(1): 44-57. DOI: [10.54614/AI2022.982309](https://doi.org/10.54614/AI2022.982309)

- Delen, H. (2017). *Bağlamada mikrofonlama teknikleri ve kompresör kullanımının müzik teknolojisi eğitimine katkıları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Durmaz, S. (2000). MIDI, *Dokuz Eylül Yayınları*, İzmir.
- Eden, A. (2011). *Geleneksel Türk müziği çalgılarından tanbur'un sanal çalgı kütüphanesinin oluşturulması*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Han, Y. Farklı Müzik Türlerinde Cümbüş Çalgısı ve İcraçıları. *Online Journal of Music Sciences*, 8 (1), 85-102. DOI: <https://doi.org/10.31811/ojomus.1233711>
- Leech, N. L. ve Onwuegbuzie, A. J. (2009). A Typology of Mixed Methods Research Designs. *Qual Quant*, 43, (s. 265-275). DOI: <https://doi.org/10.1007/s11135-007-9105-3>
- Karataş, K. O. (2020). *Türk müziği makam dizilerinin öğretiminde mikrotonal fonksiyonlu elektronik org kullanımının etkisi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kattaş, S. (2019). Karma Yöntem Araştırmalarına Bütüncül Bir Bakış. *International Social Sciences Studies Journal*. 5: 49, (6250-6260). DOI: [10.26449/issj.1858](https://doi.org/10.26449/issj.1858)
- Tanyeri, B. (2018). *Türk müziği usulleri ile sanal ses tasarımı*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Önen, U. (2007). Ses Kayıt ve Müzik Teknolojileri. *Çitimbik Yayınları*, İstanbul.
- Ziyagil, H. E. (2021). *Ud çalgısının mikrofonlama teknikleri, equalizer kullanımı ve sampler üretimi açısından müzik eğitimine katkılarının araştırılması*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Afetler ve Belirsizlik Dönemlerinde Medya Kullanımı: Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde Hayatını Kaybeden Kıbrıslı Türk Sporcular Örneği

Nuran Öze^{1,2}

ÖZET

Doğa olayı olarak bilinen deprem, can ve mal kayıplarına sebep olduğu zaman doğal afete dönüşmektedir. Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde Türkiye'deki voleybol müsabakalarına katılmak üzere Kıbrıs'tan giden GTMK voleybol takım kfilesinin de olduğu anlaşılmıştır. Olayın altıncı gününde 39 kişilik kfileden dört kişinin sağ olarak kurtulduğu saptanmıştır. Bu olay, 1974 savaşı sonrasında Kıbrıslı Türklerin yaşadığı en büyük ve toplu kayıp olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışma afet durumunda halkın medya seçimi ve kaynaklara güveni üzerine odaklanılmıştır. Kriz durumlarında iletişimin nasıl sağlandığına odaklanılan bu çalışmada Medya Zenginliği Kuramı ve Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli temel alınmıştır. Yapılan saha araştırmasında yarı yapılandırılmış elektronik anket formlarıyla veriler toplanmıştır. Katılımcıların depremle ilgili haberleri daha yoğunluklu olarak sosyal medya üzerinden takip ettikleri, anlık ve tanıklık yapanların paylaşımlarının önem kazandığı, ana akım medya organlarına doğru habercilik konusunda güvenin çok düşük olduğu yapılan saptamalar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Kahramanmaraş Merkezli Depremler, Kıbrıslı Türk Sporcular, Kriz İletişimi.

JEL Sınıflandırması: Q54, H84, Z10.

Disasters and Media Usage in Times of Uncertainty: A Case Study of Turkish Cypriot Athletes Who Lost Their Lives in Kahramanmaraş Center Earthquakes

ABSTRACT

An earthquake, known as a natural event, turns into a natural disaster when it causes loss of life and property. It was understood that there was also a GTMK volleyball team that went from Cyprus to participate in volleyball competitions in Turkey during the Kahramanmaraş Center Earthquakes. On the sixth day of the incident, it was determined that four people from the 39-person convoy survived. This incident went down in history as the largest and most collective loss experienced by Turkish Cypriots after the 1974 war. This study focused on the public's choice of media and trust in sources in case of disaster. This study, which focuses on how communication is achieved in crises, is based on the Media Richness Theory and Social Media Crisis Communication Model. In the field research,

¹ nuran.oze@arucad.edu.tr

² Doç. Dr., Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, Girne, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 0000-0003-0879-205X.

(Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1425256](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1425256)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

data was collected with semi-structured electronic survey forms. Among the findings were that the participants followed the news about the earthquake more intensively on social media, that instant and witness shares gained importance, and that the trust in mainstream media organs regarding accurate reporting was very low.

Keywords: *Media, Kahramanmaraş Centered Earthquakes, Turkish Cypriot Athletes, Crisis Communication.*

JEL Classification: *Q54, H84, Z10.*

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2002, s. 3) afet kavramını, dış yardım gerektirecek kadar büyük ve ani bir ekolojik olay olarak tanımlamaktadır. Doğal afetler, depremler, kasırgalar, seller, tsunamiler, yangın, kasırgalar ve aşırı sıcaklıklar gibi doğa güçlerinden kaynaklanabilmektedir (Noji, 1991; Guo, 2010). Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Ofisi'ne (UNDRR: United Nations Office for Disaster Risk Reduction) (UNDRR, 2023) göre afet, tehlikeli bir olay veya olaylar nedeniyle gerek insan, gerek malzeme, gerekse ekonomik kayıplara sebep olmalarını sistemin ciddi bozulmasına etkisi olan olay/ olaylardır. Britannica (2023), doğal afeti, büyük insan hayatı kaybına veya doğal çevrenin, özel mülkiyetin ve/ veya kamu altyapısının tahrip olmasına neden olan, insan kaynaklı değil, doğal olayların etkilerinden kaynaklanan herhangi bir vahim olay olarak açıklamaktadır. Ayrıca bu sözlükte doğal afete, hava ve iklim olayları veya depremler, toprak kaymaları ve dünya yüzeyinden veya gezegenin kendi içinden kaynaklanan diğer olaylar neden olabileceğine değinmektedir. Dahası dünya üzerindeki hiçbir yerin doğal afetlerden muaf olmadığını; ancak, belirli afet türlerinin genellikle belirli coğrafi bölgelerle sınırlı olduğunu veya bu bölgelerde daha sık meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak afetin doğal olabileceği gibi insan kaynaklı (nükleer, petrol tesislerinde sızıntı kaynaklı, vb.) da olabileceği unutulmamalıdır. Su'ya (2012) göre insanlık geliştirdiği teknolojilerle çevresel olayların etkisini daha kolay ve öngörülü şekilde tespit etmeye, kontrol etmeye ve önlemeye yönelik teknolojik girişimlerde bulunsa da, doğal afetler bir tehdit olmaya devam etmektedir. Diğer yandan Kolukırmık ve Tuna'ya (2009) göre deprem, doğal ve tam olarak ne zaman olacağı tahmin edilemeyen bir olaydır. Yine de riski en aza indirebilmek için binaların altyapısal, insanların bilinç açısından donanımlı olması şarttır. Bu noktada dirençlilik kavramı ve bu kavramın fen ve mühendislik bilimleri ile ilişkisi aklı gelmektedir. Gökalp Yılmaz'ın (2021) doğal afetler, toplumsal değişme ve dirençlilik ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada, esasen fen ve mühendislik alanlarında kullanılan dirençlilik kavramının, kent çalışmalarında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, farklı disiplinlerde de incelenmeye başlandığına değinmiştir. Gökalp Yılmaz'a göre deprem sadece fiziki bir olay olarak değerlendirilemez, deprem "mekan ve toplumsal ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgu olarak" ele alınmalıdır (Gökalp Yılmaz, 2021, s. 125). "Toplumsal sistem bağlamında dirençlilik; bir toplumsal sistemin ya da ögesinin herhangi bir tehdit, afet ya da travma sonrasında hayatta kalma becerisinin bir ölçütü olarak tanımlarken, esneklik, değişime ayak uydurma, ani gelişen olaylar karşısında geri dönebilme ya da uyum sağlayarak sürdürülebilir olma yeteneği gibi farklı boyutlar da

dirençlilik kavramının alt kapsamında ele alınabilmektedir. Sosyal bilimler açısından özellikle uyum ve adaptasyon kavramlarıyla sosyolojinin de önemli bir çalışma konusu olması nedeniyle Dirençlilik kavramı sosyal bilimlerde daha fazla ele alınır duruma gelmiştir. Bu bağlamda, dirençliliğin dönüşüm, değişim, yenilenme ve sürdürülebilirlik boyutları da sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Toplumsal ve fiziksel çevre arasındaki ilişki doğru şekilde anlaşıldığına, karşılıklı bağımlılık ilişkisi anlaşılır olmaktadır” (Gökalp Yılmaz, 2021, s. 125).

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO, 2023) göre son on yılda 2,6 milyardan fazla insan deprem, tsunami, toprak kayması, kasırga, sıcak hava dalgası, sel veya şiddetli soğuk hava gibi doğal olaylardan etkilenmiştir. Acil Durum Veri Tabanı (Emergency Events Database: EM-DAT) araştırmalarının sonuçlarında, 2022 yılında dünya çapında 387 doğal afet ve felaket kaydedilmiştir. Bu afet ve felaketler 30.704 can kaybına neden olmuş ve bu afetler 185 milyon kişiyi etkilemiştir. Yine bu rapora göre doğal afet kaynaklı ekonomik kayıpların toplamı 223,8 milyar ABD doları civarında seyretmiştir. Sıcak hava dalgaları Avrupa'da 16.000'den fazla ölüme neden olurken, kuraklık Afrika'da 88.9 milyon insanı etkilemiş, kasırga, Amerika'da tek başına 100 milyar ABD dolarına mal hasara neden olmuştur. Afetlerin insani ve ekonomik etkisi Asya, 2022'de en yıkıcı felaketlerden bazılarını yaşamasına rağmen, Afrika'da daha yüksek olarak saptanmıştır (EM-DAT, 2022). “Deprem riskinin dünyada ve Türkiye'deki yansımaları değerlendirildiğinde yapılan analizlerin; depremin bir doğa olayının yarattığı riskin ötesinde, ülkelerin gerçekliğine bağlı olarak toplumsal bir risk özelliği taşıdığı ifade edilmiştir” (Akpolat, Kaya, Çalışkan, & Karaağaç, 2021, s. 723). Riskin kabulü ve bilimsel verilerden yararlanarak gerekli önlemlerin alınabilmesi afetin daha iyi yönetilebilmesini ve kimi zaman doğal olayın afete dönüşmesini engeleyebilmektedir.

Afetler daha çok doğa bilimleri alanlarının konusu olarak öne çıksa da beşeri olarak yarattığı etkiler afetleri sosyolojinin de konusu haline getirmektedir. 20. yüzyılın başında sosyal bilimler alanında afet ve toplum psikolojisi üzerine çalışma yapılmış olsa da ilk sosyolojik anlamlı çalışma 1920'de Prince tarafından yapılmıştır (Quarantelli, 2009). İki Dünya Savaşının ardından afet sosolojisinin öncülerinden biri olarak bilinen Quarantelli (1989) toplum ve toplumsal davranışla alakalı herhangi bir bilim dalının bu alanda inceleme yapabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda alana olan ilgi artış göstermiştir. Medya çalışmaları, iletişim disiplini ve ötesinde beşeri bilimlerin bir alt dalıdır. Tam da bu sebeple afet durumlarında medyanın rolü sosyolojinin bir alt bilimi olarak ortaya çıkan afet sosyolojisinin çalışma alanları arasındadır (Can, 2020). Bu çalışma doğal afete dönüşen Kahramanmaraş merkezli depremlerde hayatını kaybeden Kıbrıslı Türk Sporcu kafilesi ile ilgili haberlerin hangi kaynaklardan takip edildiğine odaklanmıştır. Ancak bu çalışmada afetlerin belli bölgelerde olma olasılığının daha yüksek olduğunun bilinmesine rağmen gerekli önlemlerin alınmaması afetin verdiği zararın sadece doğal kaynaklı görmeyi haksız çıkaran bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında, afet gibi belirsizlik ve kriz durumlarının oluştuğu zamanlarda medya kullanımı incelemesi Kahramanmaraş

Merkezli depremlerde yaşamını yitiren Kıbrıslı Türk Sporcular örneği üzerinden incelenmektedir.

Yakın tarihin en yıkıcı depremlerinden biri Suriye sınırına yakın Gaziantep ilinin Nurdağı ilçesinin yaklaşık 23 kilometre doğusundaki Kahramanmaraş ilinde 6 Şubat 2023 Pazartesi günü yerel saatle 04:17'de 7,8 büyüklüğünde yıkıcı bir deprem ve ardından dokuz saat sonra 7,5 büyüklüğünde bir artçı sarsıntı meydana gelerek Türkiye'de gerçekleşmiştir (Bacon & Ortiz, 2023; Grantham-Philips, 2023; NTV, 2023). İnsanların derin uykuda olduğu zamanda gerçekleşen bu depremin yarattığı yıkımın büyüklüğü gün ağarınca görülmüştür. Bu deprem, Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Malatya, Diyarbakır, Kilis, Şanlıurfa, Adıyaman, Osmaniye, Adana ve Elazığ olmak üzere 11 ili etkilemiştir (Akşam Gazetesi, 2023). Depremin gerçekleştiği tarihte Kuzey Kıbrıs'tan Türkiye'ye voleybol müsabakalarına katılmak üzere Kahramanmaraş ve Adıyaman illerinde öğrenci, öğretmen ve velilerden oluşan dört kafile bulunmaktaydı. Konu hakkında yapılan ilk haberlerle birlikte "Yetkililer, Kahramanmaraş'taki kafilelerden iyi haberler geldiğini, Adıyaman'daki Canbulat Özgürlük Ortaokulu öğrencilerinden de iyi haberlerin alındığını ancak 28 kişilik Mağusa TMK kafilesinden henüz haber alınmadığını" açıklamıştır (Yenidüzen, 2023). Adıyaman'daki kafilede altı veli, beş öğretmen ve 12-14 yaşlarında 24 sporcu genç yaşamını yitirmiştir. Kahramanmaraş merkezli yaşanan bu depremlerde toplam 49 KKTC vatandaşı hayatını kaybetmiş ve bu olay, 1974 savaşı sonrasında Kıbrıslı Türklerin yaşadığı en büyük ve toplu kayıp olarak tarihe geçmiştir. Küçük bir toplum olmanın getirisi olarak ister Kıbrıslı Türk olsun ister Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan bir birey, adada yaşayan çoğu kimsenin depremde hayatını kaybedenlerle bir bağı bulunmaktadır. 11 Şubat tarihinde depremde KKTC yurttaşı sporcu kafilesinin büyük çoğunlunun hayatını kaybettiğinin netleşmesiyle birlikte ülkede ulusal yas ilan edildi. Bu bilginin netleşmesi sonrası, deprem, haber takip kaynakları, haber alınan kaynağa güven, ve bu afetin ardından medya kullanımı üzerine Kıbrıslı Türkler üzerinde araştırma bir yapılmasına karar verilmiştir. Medya Zenginliği Kuramı temelinde kriz durumlarında Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli'nin işleyişi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Niteliksel araştırma metodunun tercih edildiği bu çalışmada, birden çok seçenekli kapalı uçlu ve tematik ayrımına tabi tutulabilecek şekilde düzenlenmiş açık uçlu sorular katılımcılara yöneltilmiştir. 19 Şubat -22 Mart 2023 arasında gerçekleştirilen ve ortalama bir ay süren araştırmaya Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan 222 kişi katılmıştır. Araştırma bulgularına göre Kıbrıs Türk toplumu afet durumunda devlet yetkililerinin açıklamalarını esas almaya çalışırken, yaşanan çelişkili açıklamalar, devlet yetkililerine olan güveni sarstmıştır. Olay yerinden yapılan canlı bildirimler, anlık paylaşımlar, tanıkların aktarımları, bazı gazetecilerin, tanıklarla iletişim içerisinde yaptığı haberler, hem devlet kurumlarına olan güveni sarsmış hem de ana akım medyaya yönelik şüpheler uyanmasına sebep olmuştur. Katılımcıların böylesi afet durumlarında aslında hiçbir medya organına (geleneksel ve/veya sosyal medya) ve/veya birey ve kuruma tam olarak güvenmediği ve resmi kaynaklarla resmi olmayan kaynakları haber teyidi için birlikte kullandığı yapılan saptamalar arasındadır.

2. AFET SOSYOLOJİSİ

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında, birkaç sosyologun felaketleri inceleme ve bunları bir toplumsal değişim çerçevesine yerleştirme yönünde münferit çabaları bulunmaktaydı. Afet sosyolojisi alanında ilk çalışma olarak kabul edilen Prince'in tezi (1920) "Felaket ve Sosyal Değişim" başlığını taşıyordu. Her ne kadar genel sosyoloji literatüründe ara sıra bahsedilse de teorik olduğu kadar ampirik bir çaba olan bu çalışmayı hiç kimse fazla öne çıkartmamıştır (Scanlon, 1988). Ancak Quarantelli (2009, ss. 13-14) çalışmasında Prince'in tezinin felaketlerle ilgili ilk sosyal bilim tezi olmadığını ancak ilk afet sosyolojisi çalışması olduğuna değinmiştir. Quarantelli (2009), sosyal bilimler alanında afetle ilgili ilk yapılan çalışmanın Stierlin'in 1909'da yayınladığı "10 Mart 1906'daki Courrieres felaketinden sağ kurtulanlarda görülen psiko-nöropatik etkiler hakkında" olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada Quarantelli (2009), Prince'in sosyoloji alanında ilk olduğunu ve onuruna, Uluslararası Afet Araştırma Komitesi (IRCD) tarafından bu alanda öne çıkan bir tez nedeniyle verilen, adını taşıyan bir ödül bulunduğuna değinmiştir. Daha sonra Carr (1932), ampirik bir çalışmadan ziyade teorik bir makale olan felaketleri açıkça toplumsal değişimin bir parçası olarak ele almıştır. Bu çalışmanın 1950'lere dek pek farkına varılmamıştır, hatta günümüz araştırmacılarının çoğu tarafından hâlâ bilinmemektedir. Ayrıca, sosyolojide çok önemli bir isim olan ve toplumsal değişim ve dinamiklere olan ilgisiyle tanınan Sorokin, içerisinde istatistiklere ve tarihsel verilere de atıfta bulunduğu teori yoğunluklu olan Felaket İçinde İnsan ve Toplum (1942) başlıklı bir cilt yazmıştır. Ancak bu cilt bilinmesine rağmen, yayının üzerine doğrudan bir şeyler ekleme girişiminde bulunulmamıştır.

Prince'in tezi bu alanda etkili bir kurucu belge olmaya devam etse de, sosyal bilimcilerden oluşan ekipler 1940'ların sonu ve 1950'lerin başına kadar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki felaketleri sistematik olarak incelemeye başlamamıştı (Anderson, 2014; Tierney, 2019). Sosyal bilim afet araştırmaları ciddi anlamda bu Soğuk Savaş döneminde, ABD ordusunun, Amerikan sivil nüfusunun aşırı baskı koşulları altında nasıl tepki vereceğini incelemek için üniversite temelli saha araştırma ekiplerinden oluşan küçük bir kadroyu finanse etmesiyle başlamıştır (Quarantelli, 1987). Kasırgalar, yangınlar, uçak kazaları, trenin raydan çıkması, tehlikeli kimyasal salınımları ve diğer bazı beklenmedik, akut başlangıçlı acil durumlar ve felaketler, bireysel ve kolektif davranışların incelenmesi için doğal deneyler olarak hizmet etmiştir. (Knowles, 2013). İlginç bir şekilde, 1970'lerde İsveç'te Afet Araştırma Grubu'nun kurulmasıyla Avrupa'da bir başka önemli afet sosyolojisi akımı ortaya çıkmıştır. Sosyologlar Jan Trost ve Örjan Hultaker, İsveç hükümeti tarafından desteklenen ve ABD'de olduğu gibi öncelikle ordu tarafından finanse edilen bu çabalara öncülük etmiştir (Danielsson, Johansson, & Neal, 2015).

Afet sosyolojisi veya sosyolojik afet araştırması, sosyolojinin hem doğal hem de insan kaynaklı afetler arasındaki sosyal ilişkileri araştıran bir alt alanıdır. Kapsamı yerel, ulusal ve küresel felaketleri içermektedir. Bunlar, insanlar tarafından yaratılan yerinden edilme, travma ve kayıp yoluyla birbirine bağlanan farklı olaylar olabilmektedirler. Bu bağlantılar, ister hayatta kalan kişi olarak, ister afet yönetiminde çalışan olarak, ister fail rolündeki kişi

olarak, ayrıık olmayan ve bu alt alan aracılığıyla anlaşılması aranan karmaşık bir deneyimdir. Bir insan topluluğunun, bir örgütün, bir kasabanın veya ulusun, kendi sosyal sistemlerinin temel yapılarına veya temel değerlerine ve normlarına yönelik ciddi bir tehdit algılaması durumunda bir krizden söz edilebilmektedir. Böyle durumlarda zaman baskısı ve belirsizlik, kritik karar almayı gerektirmektedir (Rosenthal, Boin, & Comfort, 2001). Bu tanım, krizin dönüm noktasını toplumsal bir sistem içinde konumlandırmaktadır. Ancak krizin kendisi hem bir tehdidin algılanması hem de kritik bir olay yoluyla gerçekleşebilmektedir. Afet sosyolojisi geleneğinde olay genel olarak, bir tehlike unsurunun kendi tabakalaşması ve normlarıyla bir sosyal sistemi etkilemesi ve dolayısıyla bu sistemin kırılğanlığını tanımlamasıyla ortaya çıkan, doğası gereği sosyal bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Perry, 2007; Quarantelli, 2005). Doğası gereği disiplinlerarası olan alan, sosyal bilimlerin bir alt alanı olan iletişim bilimi ile yakından bağlantılıdır. Afet kaynaklı kriz durumlarında toplumların konuyla ilgili bilgi edinme kanalları iletişim ve medya çalışmaları kapsamında değerlendirilmektedir.

3. YÖNTEM

Kıbrıs Türk toplumunun yaşanan bu kriz esnasında afet iletişimindeki tavır ve tutumlarını anlamak için Medya Zenginliği Kuramı temel alınmıştır. Günümüzde gerek birey gerekse toplumların kitlesel iletişim olarak anılan geleneksel medya organları dışında internet tabanlı kaynaklardan ve bilhassa sosyal medyadan birçok konuda bilgi edinebilmektedir.

Araştırma soruları (AS) aşağıdaki gibidir:

AS1: Medya Zenginlik Kuramı Kahramanmaraş merkezli depremlerde Kıbrıslı Türk Spor kafilesi ile ilgili haber takibinde işlevsel oldu mu?

AS2: Kıbrıs'ın kuzeyindeki bireyler üzerinde medya, kullanımı, haber takibi ve medyaya güven açısından Medya Zenginliği Kuramı zemininde Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli Kahramanmaraş Merkezli Depremde Kıbrıslı Türk Spor kafilesi ile ilgili uygulanması mümkün müdür?

AS3: Geleneksel medyanın sosyal medyaya nazaran güven kaybının sebepleri hız, doğruluk ve belli çıkar ilişkileriyle mi ilgilidir?

3.1. Medya Zenginliği Kuramı

Daft ve Lengel (1986) tarafından sunulan Medya Zenginliği Kuramı, esas olarak iş ve pazar araştırmalarında, iletişim medyasının seçimi (son zamanlarda e-posta yazışmaları ve video konferansa odaklanmasıyla birlikte) ile müzakerelerin verimliliği, yönetim arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Teorinin iki ana varsayımı şunu belirtmektedir: 1) insanlar belirsizlik ve belirsizliğin üstesinden gelmek isterler ve 2) belirli medya türleri bu amaca diğerlerinden daha iyi hizmet ederler (El-Shinnawy & Markus, 1997). Daft ve Lengel (1986), medya zenginliği hiyerarşisini yüksekten düşüğe doğru medya zenginliği düzeyini temsil eden dört kriter kullanarak tanımlanmaktadır. Bunlar, 1) anında geri bildirim varlığı; 2) ortamın birden fazla ipucu (beden dili, ses tonu, ses tonu) iletme

kapasitesi; 3) doğal dilin kullanımı ve 4) ortama kişisel odaklanmadır (Daft & Lengel, 1986; El-Shinnawy & Markus, 1997; Kock, 2005).

Afet sosyologları, halkın uyarı mesajları aldığı anda dört aşamalı bir değerlendirme sürecine girdiğini öne sürmektedir. Bunlar, anlama (understanding), inanma (believing), kişiselleştirme (personilizing) ve karar verme (decision making) aşamalarıdır.

- a. Anlama: Mesaja kişisel bir anlam yükleme,
- b. İnanma: Risk/afet, uyarı ve mesaj içeriğinin doğru olup olmadığını belirleme,
- c. Kişiselleştirme: Mesajın alıcıya yönelik olduğunu anlama, ve
- d. Karar verme: Uygun eylemi belirlemedir (Mileti & Sorensen, 1990).

Öğütme (milling) adı verilen bir süreç aracılığıyla, risk altındaki halklar ne olduğu ve ne yapılması gerektiği hakkında bilgi aramakta ve koruyucu eylem(ler)in alınmasının gerekliliği hakkında bilgiler paylaşmaktadırlar (Liu, Jin, & Austin, 2013; Mileti & Sorensen, 1990).

Afet bilgilerine odaklanan bazı araştırmalar, halkın, afet bilgileri konusunda devlet kurumları gibi resmi kaynakları, hem geleneksel hem de sosyal medya yoluyla halk üyeleri gibi resmi olmayan kaynaklara göre daha güvenilir olarak algıladığını ortaya koymuştur (Palen, Starbird, Vieweg, & Hughes, 2010; Palen, Vieweg, Liu, & Hughes, 2009; Wogalter, 2006). Ancak farklı araştırmalarda, halkın bazen resmi kaynakları yavaş veya güncelliğini yitirmiş olarak gördüğünü (Palen, Vieweg, Liu ve Hughes, 2009) ve dolayısıyla resmi olmayan kaynaklara göre daha az doğru olduğunu düşündüğünü ve halkların genellikle resmi olmayan ve resmi kaynakların bir kombinasyonunu kullandığını ortaya çıkarmıştır. Yine başka araştırmalar, gazetecilerin afet bilgisinin en güvenilir kaynağı olduğuna işaret etmiştir (Stults-Kolehmainen & Sinha, 2014) ve çevrimiçi halkların, hükümetin afetlerle ilgili haberleri yerine afetlerle ilgili haber medyasını paylaşmayı tercih ettiğini göstermiştir (Chew & Eysenbach, 2010). Ancak, önerilen koruyucu eylemlere uyma söz konusu olduğunda halkın, mesajların kullanıcı tarafından oluşturulan bir kaynaktan (ör. Facebook'ta paylaşılan blog gönderisi) ziyade resmi bir kaynaktan (ör. Hastalık Kontrol Merkezleri) geldiğinde uyma olasılığı daha yüksek olabilmektedir (Freberg, 2012). Son olarak, afetler dışında araştırmalar, halkın yerel ve ulusal haber kaynaklarına normal şartlarda kriz durumlarından farklı tepkiler verebileceğini göstermektedir (Moy, McCluskey, McCoy, & Spratt, 2004), ancak aynı şeyin afet bağlamında da geçerli olup olmadığı bilinmemektedir. Özetle, araştırmalar, halkın afet mesajlarına nasıl tepki vereceği konusunda kaynağın önemli olduğunu gösterirken hangi kaynağın/ kaynakların, öğütmeyi azaltmak ve koruyucu eylem almayı artırmak için en çok tercih edilebileceği konusunda kesin bir rehberlik sağlamaktadır.

Krizler, doğası gereği kuruluşların ve kamuoyunun genellikle gerçek zamanlı olarak bilgi oluşturup paylaşarak doldurmakta zorlandığı bilgi boşlukları yaratabilmektedir. Örneğin, Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde ana akım medya kurumları geçici olarak hükümet

yetkililerinin, haber kaynaklarının ve vatandaşlardan kendilerine ulaşan görüntüleri yayınlayan canlı kanallara veya yayım organlarına dönüşmüştü. Krizlerin medya üzerindeki bu etkilerini gözlemleyen bilim insanları, çeşitli kriz bilgi formlarının ve kaynaklarının, halkların geleneksel ve sosyal medya yoluyla kriz bilgilerine tepki verme şeklini nasıl etkilediğini açıklamaya ve tahmin etmeye çalıştılar (Jin, Liu, & Austin, 2014; Liu vd., 2013; Schultz, Utz, & Göritz, 2011; Utz, Schultz, & Glocka, 2013). Krizlerle birlikte ilgi gören bu araştırma alanı, halkların kriz bilgilerini elde etmek ve paylaşmak için geleneksel ve sosyal medyayı nasıl kullanabilecekleri arasındaki temel farklılıklara ve bu seçimlerin halkların kuruluşların kriz iletişimine ilişkin algıları ve tepkileri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu çalışmaların birçoğunda krizler, genellikle kurumsal temelli olarak ele alınmaktadır, ancak krizlerin aslında toplum temelli olduğu da unutulmamalıdır. Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin yarattığı enkazın altında onbinlerce yaşam yitirilirken, gerek Türkiye halkı, gerek Kıbrıs Türk toplumu gerekse tüm dünya yaşanan bu felaketle ilgili doğru bilgiye ulaşma galesindeydi. Tam da bu noktada kriz iletişimi, afet iletişimi gibi kavramlar öne çıkmıştır.

Birçok araştırmacı davranış alışkanlıklarının, koşullara bağlı olarak değişebildiğini, stres ve sürekli belirsizliğin hakim olduğu kriz durumlarında davranışın en güçlü belirleyicilerinden birisi olduğu iddia etmektedir (McKenzie & Harris, 2013; Stults-Kolehmainen & Sinha, 2014). Kriz ortamları karar vermeyi farklı düzeylerde etkilerken, bu etkilerden biri de medya tercihleridir (Stults-Kolehmainen & Sinha, 2014). İzleyicilerin medya seçimlerini inceleyen çalışmalar çoğunlukla daha genel terimlere odaklanmakta, uzun vadeli etkisi olan faktörleri tanımlamaya çalışmakta, tercihleri sadece tür/format konusunda değil aynı zamanda belirli medyanın içeriği konusunda da şekillendirmektedir (Bowman, Jöckel, & Dogruel, 2012; Gezduci & d'Haenens, 2007; Moody, 2011; Näsi & Räsänen, 2013). Bu çalışmada Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan toplumunu öbeğe alan kriz kaynaklı kısa vadeli medya kullanımı ve etkisine odaklanmıştır ve esas olarak Kuzey Kıbrıs'ta yaşam sürdüren insanların Kahramanmaraş merkezli depremlerde kaybedilen sporcu kafesiyle ilgili haberleri hangi kaynaklardan edindikleri incelenmektedir.

Kock (2005) Medya Zenginliği Kuramını teknikler veya izleyici çalışmalarında mesajın farklı ortamlardaki verimliliğini tahmin etmek için kullanmıştır. Kwak (2012) ise çevrimiçi medya kullanıcılarını iletişim amaçlarına göre sınıflandırmak için Medya Zenginliği Kuramı kavramlarını kullanmaktadır. Medya Zenginliği Kuramı, belirli ortam türlerinin seçimi söz konusu olduğunda belirsizliği ve bilinmezliği karar verme faktörleri olarak tanımlamaktadır (Mammadov, 2022). Bu çalışmada ise izleyicinin geleneksel medya ile sosyal medya arasındaki medya tercihinde düşük düzeyde genel güven ve memnuniyetle ifade edilen yüksek düzeyde belirsizlik içeren bir kriz durumunun etkisini açıklamak için Medya Zenginliği Kuramının anlaşılmasına çalışılmıştır.

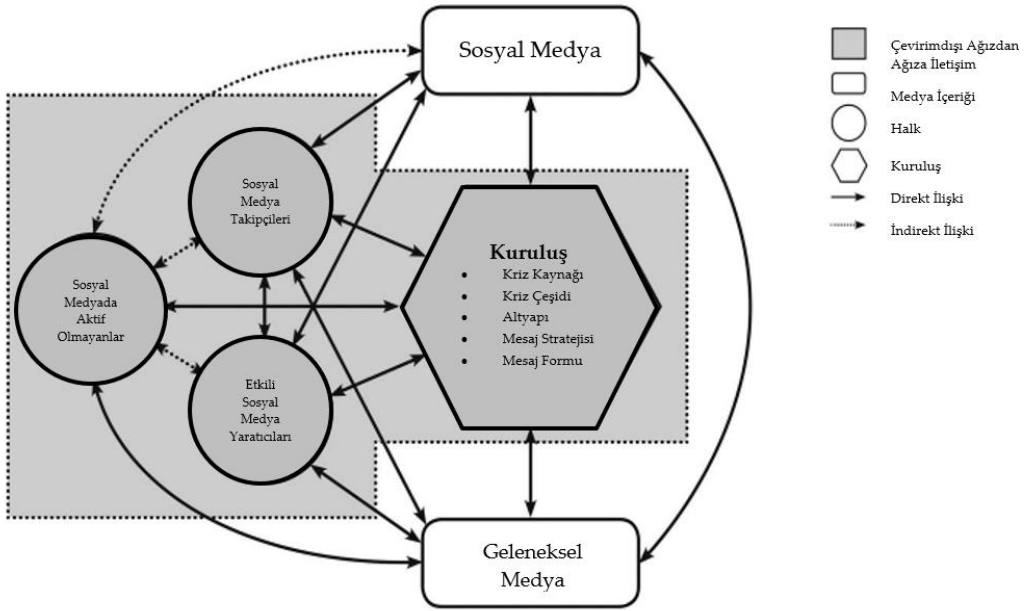
3.2. Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı: Sosyal Medya Kriz İletişimi Modeli

Medya Zenginliği Kuramıyla birlikte Liu ve arkadaşları (2013) tarafından önerilen krizler sırasında farklı medya türleri, çevrimiçi ve çevrimdışı iletişim, kuruluşlar ve etkili halklar

arasındaki bilgi akışını ve ilişkileri açıklamak için önerilen Sosyal Medya ve Kriz İletişimi Modeli (Social Media Crisis Communication Model: SMCC Model) kullanılmıştır. Sosyal Medya Kriz İletişimi model araştırması ilk çalışıldığında model önermeleri röportajlar, anketler, deneyler, içerik analizi ve büyük veri analizi yoluyla test etmiştir. Bir dizi röportaj ve deney yoluyla, ilk araştırmalar kriz bilgi formunun (ör. geleneksel/sosyal medya ve çevrimdışı) ve kaynağın (ör. organizasyon veya üçüncü taraf) halkın bilgi arayışı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışmada Sosyal Medya Kriz İletişimi Modelinin temel kullanım nedeni farklı medya biçimleri aracılığıyla bilgi arama ve paylaşmaya yönelik farklı kullanımları ve motivasyonları da ortaya çıkarmaktır (Austin & Jin, 2018; Liu vd., 2013). Fraustino ve ark. (2017), bireylerin afet müdahalesi sırasında ek bilgi aramak, zamanında ve filtresiz bilgi almak, afetin büyüklüğü hakkında bilgi edinmek, ailesini/arkadaşlarını kontrol etmek, harekete geçmek, toplulukla bağlantı kurmak ve duygusal destek/iyileşmeyi teşvik etmek için sosyal medyayı kullandığını tespit etmiştir.

Sosyal medya, halkın afetlere ve diğer kitlesel acil durumlara katılma yollarını değiştirmiştir. Bazı araştırmacılar sosyal ağların iletişim kalıpları geniş ağlar oluşturmasına rağmen, iki yönlü iletişim ve sistem içinde hareket eden bilgilerin yavaş olması açısından hala eksik olduğunu iddia etmektedir (Samatan, Fatoni, & Murtiasih, 2020). Diğer yandan başka araştırmacılar sosyal medya bir afet olayı sırasında diğer insanlara erişim, yeni bilgi arama ve paylaşma biçimlerinin yanı sıra yardım alışverişini de mümkün kıldığını ve sosyal medya ve sosyal medya kullanıcıları afet durumlarında yardıma ne kadar hazır olduklarını gösterdiklerini ortaya koymuştur (Hughes, Palen, Sutton, Liu, & Vieweg, 2008; L. Palen & Liu, 2007; L Palen vd., 2010). Dahası yeni medya ve sosyal medyanın, bir afet durumunda doğru ve sorumlu bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynadığı, doğru iletişim medyasının kullanılması stratejisi, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında afetlerden kaynaklanan etkileri azaltacağı savunulmaktadır (Widyastuti, 2021). Haber alma ve yayma konusuna gelindiğinde sosyal medya aracılığıyla, afet olaylarıyla ilgili gittikçe artan sayıda görgü tanığı metinler, fotoğraflar, videolar, haritalar ve diğer bilgilere çok kolaylıkla erişilebilmektedir. Bunlar, sosyal medyadan önce erişilmesi zor olan bilgilerdi ve resmi kanallardan veya kitle iletişim araçları olmadan da dijital iletişim sayesinde yayılabilmektedirler. Liu ve arkadaşlarına (2013) göre kriz iletişimi durumunda sosyal medyanın gerek çevrimiçi gerekse çevrimdışı ortamda anlamak Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli ile mümkündür.

Şekil 1. Sosyal Media Kriz İletişim Modeli (Social Media Crisis Communication Model)
(Liu vd., 2013)

Sosyal Medya Kriz İletişimi Modeli birkaç temel bileşeni içermektedir (Şekil 1): Kuruluşlar, kilit kitleler (etkili sosyal medya yaratıcıları, takipçileri ve aktif olmayanlar olarak tanımlanır), iletişim biçimleri (ör. geleneksel medya, sosyal medya ve çevrimdışı ağızdan ağıza iletişim) ve bilgi akışı (örneğin, modelde doğrudan ve dolaylı ilişkilerle belirtildiği gibi bilgi işleme, arama ve paylaşma). Modelde ayrıca krizin kendisi (örneğin, krizin kökeni ve kriz türü), kuruluşun özellikleri (örneğin, organizasyonel altyapı) ve mesajlaşma önerileri (örneğin, mesaj stratejisi ve mesaj biçimi) ile ilgili faktörleri içeren örgütsel hususlar da dikkate alınmaktadır.

Yaşanan travmatik deprem felaketi sadece Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Kıbrıs'ın kuzeyinde değil, dünyada büyük bir etki yaratmıştır. Bu olay, 1974 savaşı sonrasında Kıbrıslı Türklerin yaşadığı en büyük kayıp olarak tarihe geçmiş ve katiledeki bireylerin cansız bedenlerine ulaşılması ile yedi gün ulusal yas ilan edilmiştir. Şubat ayı boyunca tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Kuzey Kıbrıs'ta da sosyal ve ekonomik anlamda derin bir sessizlik hâkim olmuş, hayat durma noktasına gelmiştir. Böylesi bir toplumsal travmanın, iletişim ve medya çalışmaları açısından incelenmesi alana katkı sağlayacak niteliktedir. Bu çalışmada Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde enaz altında kalan sporcu kafesi ile ilgili haberlerin olayın ilk gününden itibaren Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan kişiler tarafından nasıl takip edildiği incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan kişilerin olay süresinde medya kullanımı, haber takibi ve medya organlarına karşı güven durumları Medya Zenginliği Kuramı zemininde Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli ile incelenmiştir.

3.3. Araştırma Modeli ve Veri Toplama Araçları

Nitel olarak yapılmış bu araştırmada yapılandırılmış sorularla veri toplanmaya çalışılmıştır (Creswell, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009; Merriam & Tisdell, 2015; Polat, 2022). Katılımcılara yapılandırılmış sorular yöneltilen bu araştırmada standartlaştırılmış ve belli bir düzende sorular sorulmuştur. Nicel yöntemle en yakın görülen yapılandırılmış görüşme yönteminde sorulara cevap kategorileri oluşturulup, esnekliğe yer vermeyen açık uçlu sorular kullanılmıştır. Tam da bu yüzden bazı nicel sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmiştir. Geniş bir kitle üzerinde çalışılacağı için tercih edilen bu yöntem, homojen özelliklere sahip örneklemden standartlaştırılmış veriler elde edilmek istendiği için kullanılmıştır (Berg & Lune, 2015).

Yapılandırılmış soru tarzında hazırlanmış elektronik anketlerle veri toplandığı bu nitel çalışmada anket soruları iki ana bölümden ve on altı sorudan oluşmaktadır. Birinci bölüm demografik sorulardan (yaş aralığı, cinsiyet, uyruk, eğitim seviyesi) oluşmaktadır. İkinci bölüm deprem ve medya (depremlerle ilgili haberlerin hangi kaynaklardan takip edildiği, medya, sosyal medya güven ilişkisi, medya ve dezenformasyon, Kuzey Kıbrıs medyasında takip edilen kurum ve gazeteciler) konusuna değinmektedir.

3.3.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Sorular hazırlandıktan sonra alanda uzman iki kişinin soru formlarının uygunluğu ile ilgili görüşleri alınmış ve 20 kişiyle pilot bir çalışma yapılmıştır. Alınan geri-bildirimler doğrultusunda araştırma sorularına son şekli verilmiş ve etik kurul onayı için başvuru yapılmıştır. Araştırma sorularına Arın Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi Etik Kurul Komitesi'nden 15 Şubat 2023 tarihinde 2022-2023/02 etik kurul onay numarası ile onay alınmıştır.

Google Forms vasıtasıyla hazırlanmış elektronik anketlerin uzantıları rastgele örneklem yöntemi kullanılarak paylaşılmış ve bu şekilde katılımcılara ulaşılmıştır. Duygular tazeyken olabildiğince çok kişiye ulaşma gayesiyle rastgele örneklem yöntemi tercih edilmiştir. 19 Şubat- 22 Mart 2023 tarihlerinin her ikisini de kapsayan bir aylık dönemde anket bağlantısı 2000 kişiye gönderilmiş, 222 kişi anketi sonuna kadar doldurmuştur. Doldurulan her bağlantının sonucu Google formlar vasıtasıyla kayıt altına alınmıştır. Tüm araştırma bulguları, araştırmacı tarafından beş yıl boyunca şifreli elektronik dosyalarda saklanacaktır.

3.3.2. Katılımcılar

19 Şubat -22 Mart 2023 tarih aralıklarında gerçekleştirilen araştırmaya Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan 222 katılan kişilerin demografik özellikleri Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Yaş Aralığı	N	%
18-24	23	10.4
25-34	54	24.3
35-44	68	30.6
45-54	39	17.6
55-64	27	12.2
65-74	7	3.2
75-84	4	1.8
Cinsiyet	N	%
Kadın	124	55.9
Erkek	96	43.2
Diğer	2	0.9
Tabiyet	N	%
KKTC	162	73
KKTC-TC	33	14.9
TC	22	9.9
Kıbrıs Cumhuriyeti	2	1
KKTC+Kıbrıs Cumhuriyeti	1	0.5
İngiltere	1	0.5
İran	1	0.5
Eğitim Seviyesi	N	%
Okuma Yazma Bilmiyor	1	0.5
İlkokul	4	1.8
Ortaokul	5	2.3
Lise	37	16.7
Önlisans	11	5
Lisans	86	38.7
Yüksek Lisans	47	21.2
Doktora	31	14

Tablo 1’de görüldüğü üzere %30,6 ile en yoğun katılım 35-44 yaş aralığındaki yaş grubunda olmuştur. Bu yaş grubu Adıyaman’da çocuklarını kaybeden ailelerle benzer yaşlarda olan kimselerdir. Benzer yaşlarda çocukları olan bu kimselerin araştırmaya karşı çok daha duyarlı olması rastlantı olarak görülmemektedir. %24,3 ile 25-34 yaş aralığı ikinci derecede, %17,6 ile 45-54 üçüncü derecede en yoğun katılım sağlayan yaş grubu olmuştur. 65 yaş üzerinde katılımın düşük olmasının araştırmanın elektronik ortamda gerçekleşmesinden kaynaklanmasından olduğu düşünülmektedir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında katılımcıların %55,9’unun kadın, %43,2’sinin erkek olduğu ve %0,9’unun kendini diğer diye tanımladığı görülmektedir. Uyruk bazında bakıldığında katılımcıların büyük çoğunluğunun (%74,5) Kıbrıslı Türk olduğu (sadece Kıbrıslı Türklerin KKTC ve Kıbrıs Cumhuriyeti kimliği bulunmaktadır), %14,9 KKTC-TC kimliklerine sahip olduğu (Ya Türkiye’den uzun yıllar önce gelip Kıbrıs’a yerleşerek KKTC kimliği almaya hak kazanmıştır, ya da Kıbrıslı bir Türk ile evlilik yapmıştır), %9,9 TC uyruklu olduğu (Çalışma izinli, öğrenci veya Kıbrıs’ta yaşamak üzere yerleşmiş), %0,5 (1) İngiltere, %0,5 İran uyruklu olduğu saptanmıştır. Eğitim seviyesi incelendiğinde ise katılımcıların %38,7’sinin lisans, %21,2’sinin yüksek lisans, %16,7’sinin lise ve %14’ünün doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Lise mezunu olmayan katılımcıların oranı toplamda %4,6’dır Kuzey Kıbrıs eğitim seviyesi yüksek olan bir ülkedir, okuryazarlık hemen hemen toplumun tümüne yayılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Her katılımcıya araştırmaya katılım sırasına göre numara verilmiştir (K1, K2, K3, ..., K222). Araştırma sonuçları iki farklı şekilde derlenmiştir. Birinci şekil, birden çok seçeneğe kapalı uçlu sorulardan elde edilen sonuçlara göre hazırlanan grafikler ve tablolarıdır. İkincisi ise neden öyle olduğunu düşünüyorsunuz tarzı sorulan sorulara verilen cevaplardan yapılan direkt alıntılardır.

Anlatı (narrative) yönteminin kullanıldığı bu analiz tekniğinde, katılımcıların verdikleri yanıtlar, metne hiçbir değişiklik yapılmadan aktarılmaktadır. Anlatı yönteminde kişilerin dünyayı deneyimleme biçimlerini kendi ürettikleri hikâyeler aracılığıyla incelendiği bu araştırma türünde kişilerin belli bir olguya ilişkin kişisel deneyimlerini derinlemesine analiz etmeyi amaçlar (Saban & Sarıçelik, 2018; Uğuz Arsu & Tekindal, 2021). Anlatı analizi türlerinden olan kişisel hikâyelere yer verilen bu çalışmada deprem sonrası Kıbrıslı Türk voleybol takımının enkaz altında yaşamlarını yitirmeleri sonrası medya kullanımı ve kişinin belirli bir zaman diliminde veya belirli bir olaya ilişkin deneyimlerine yer verilmiştir. Açık uçlu sorulan sorulara katılımcıların verdikleri yanıtlar, tematik olarak ayrıştırılmış ve bulgularda çarpıcı olan yanıtlara yer verilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Deprem ve Medya

Bu bölümde Kahramanmaraş merkezli depremle ilgili haberlerin hangi medya organlarını takiben öğrenildiği sorgulanmıştır. Katılımcılara depremle ilgili haberleri hangi

kanallardan takip ettiniz sorusuna birden çok seçeneği işaretleme şansı verilmiştir. Kuzey Kıbrıs'ta, TC medya kanalları rahatlıkla takip edilebilmektedir. O yüzden medya ile ilgili soruların yanıtları yerel bazda düşünülmemelidir. İnternetin kendi başına her şeyi evrenselleştirebilme potansiyeli nedeniyle günümüzde her tür haber incelemesi, yerel bazda da olsa evrensel ölçekte takip edilebilme potansiyeline sahiptir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %67,1'i televizyon, %56,3 Facebook'tan, %55,9'u internet gazetelerinde, %%47,3'ü Instagram'dan, %35,6'sı Twitter'dan, %22,5'i YouTube'dan, %19,8'i WhatsApp gruplarından, %6,3 Radyodan, %5,4 basılı gazetelerden, %5 TikTok'tan ve %3'lük kesim olayı yaşayanlardan, güvendiği bilirkişilerden, ailesi ve yakın arkadaşlarından ve Halk TV'den haberleri takip ettiklerini bildirmiştir. Sadece 2 kişi (%0,9) haberleri takip etmediğini ifade etmiştir. Bu soruya toplamda 721 yanıt verilmiş olup, katılımcıların %24,6'sının geleneksel medya kanallarını takip ederek, %74,6'sının sosyal medya kanalları vasıtasıyla bilgiye eriştiği ve %0,8'inin bireysel ilişkilerini kullanarak enformasyon edindiği ortaya çıkmıştır. Verilerden de görüleceği üzere dijital medya kanalları geleneksel medyaya nazaran üç kat daha fazla takip edilmektedir.

4.2. Ana Akım Medyaya Güven

Diğer bir soru ise katılımcıların ana akım televizyon kanallarının, radyoların ve gazetelerin olayları doğru aktardığına inanıp inanmaması hakkındaydı. Verilen cevaplara göre katılımcıların, %91,9'u ana akım televizyon kanallarının olayları doğru aktardığına inanmazken, sadece %8,1 doğru aktarım yapıldığına inanmaktadır. Haberlerin doğru aktarıldığına inanmayan katılımcılar, ana akım medyanın iktidar yanlısı haberler yaptığı, spekülatif habercilik yapıldığı, yandaş medya olduklarına dair yorumlar yaparken, doğru haberler yaptığına inanan küçük azınlık ise böylesi bir olayda haberlerin çarpıtılmayacağına olan inançlarını dile getirmişlerdir.

4.3. Sosyal Medyaya Güven

Katılımcılara sosyal medyada (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok, vb.) yayınlanan haber ve/veya bilgilerin doğru olduğuna inançları sorulduğunda, %55,4'ü (123 kişi) hayır yanıtını verirken, %44,6'ısı (99 kişi) evet yanıtını vermiştir. Buradaki verilerden de görüleceği üzere sosyal medya ana akım medyaya göre katılımcılar tarafından her ne kadar çok güvenmese de daha güvenilir bir haber kaynağı olarak görülmektedir.

4.4. Medya, İktidar, Algı Üçgeninde Haberlik

Ana akım medyanın doğru haber yapmadığına inanan katılımcılara, neden inanmıyorsunuz diye sorulduğu zaman elde edilen bazı yorumlar aşağıdaki gibidir:

“Gerçekleri saptırdıklarını ve olayları düzgün şekilde anlatmadıklarını düşünüyorum. Doğruları söyleyen spikerleri da istifaya zorladıkları bunun en basit örneği olduğunu ispatlıyor” (K7, Erkek, 35-44 yaş aralığı).

“Sahibi iktidar yanlısı insanların olduğu medyada tabii ki iktidari elestirecek haberler yapılmayacaktır...” (K8, Erkek, 45-54 yaş aralığı).

Toplumu iktidarın lehine manipüle ettikleri için” (K15, Erkek, 45-54 yaş aralığı).

“Algıları kendi lehlerine değiştirmek amacıyla kurmaca haberler ürettiklerine ve aleyhte olan sorunları göstermediklerine inanıyorum” (K3, Erkek, 25-34 yaş aralığı).

“Birçok yerde arkadaşım müdahale ve destek için hala orda haberlerin bir kısmı ile onların şahit olduğu şeyler aynı değil ne yazık ki ☹️” (K40, Kadın, 25-34 yaş aralığı).

4.5. Ana Akım Medya ve Kriz Durumunda Güven

Ana akım medyanın doğru haber yaptığına inanan katılımcılara, neden inanıyorsunuz diye sorulduğu zaman elde edilen bazı yorumlar aşağıdaki gibidir:

“Böylesi ani gelen bir facianın kurgu ile kamuoyuna iletilmesi zaman ister dolayısı ile ilk verilen haberlerin doğru olacağına inanıyorum. Bundan sonrakiler kurguya açıktır” (K109, Kadın, 35-44 yaş aralığı).

“Bu konuda da bir siyaset olacağına ihtimal vermiyorum (K50, Erkek, 35-44 yaş aralığı).

“Radyo ve gazetelerin güvenilir olması” (K128, Kadın, 25-34 yaş aralığı).

4.6. Sosyal Medyada Popülerlik ve Doğruluk Sorunu

Sosyal medyayı güvenilir bulamama nedenleri çok fazla dezenformasyon ve misenformasyon içerikli haberlerin dolaşıma girmesi, popüler olmak ve ilgi çekmek isteyen kişilerin, yalan ve yanlış paylaşımlarda bulunması gibi sebepler gösterilmiştir.

“İzlenme ve beğeni uğruna insanlar etki yaratacak kesin olmayan haberler yaymakta” (K107, Erkek, 25-34 yaş aralığı).

“Klavye kahramanı çok kişi olduğundan çok gerçek dışı haberler yayınlanmakta o yüzden tanımadığım güvenmediğim kişilerin haberlerine şüpheli yaklaşıyorum (K8, Erkek, 45-54 yaş aralığı).

“Doğru olanlar da çıkıyor evet , fakat insanlar bu tarz kaos olaylarını eğlence amaçlı zannedip saçma paylaşım yaparak insanları yanlış yönlendirip, bilgilendiriyorlar” (K25, Erkek, 18-24 yaş aralığı).

“Bilgi kirliliği olduğunu düşünüyorum” (K76, Kadın, 55-64 yaş aralığı).

“Bu süreçte o kadar çok bizi ümitlendirici boş bilgi aldık ki körükörüne inanmamak gerektiğini acı şekilde tecrübe ettik!” (K93, Kadın, 35-44 yaş aralığı)

Günümüzde kaynağı belli olmayan haberin birçoğu halkı galeyana getirmek amacıyla asparagas haberler olduğunu fark ediyoruz. Fakat bu doğru olmayan bilgilerin yanında ne yazık ki doğru haberler de önemsenememe gibi durumlarla karşı karşıya kalıyor (K101, Erkek, 25-34 yaş aralığı).

4.7. Sosyal Medya ve Güven İlişkisi

Sosyal medya haberlerinin güven tesis ettiğini belirten katılımcılar ise canlı olarak yapılan yayınların yalan olamayacağı, insanların özgür iradeleriyle yaptıkları paylaşımların doğru olduğu, güvenilir kaynakları takip ederek doğru bilgilere ulaşabileceği gibi nedenler sıralanmıştır.

Kısmen de olsa gelen bilgiler videolar ile destekleniyor. Çoğu insanın kişisel hesaplarından yaşananları aktarırken iktidar eleştirisinden çok mevcut durumu aktardığına inanıyorum (K25, Erkek, 25-34 yaş aralığı).

“Sosyal medyanın gücü bir kez daha kanıtlanmış oldu. Her gördüğümüze inanmak yerine onaylı kurumları takip ettiğim için inanıyorum” (K14, Erkek, 35-44 yaş aralığı).

Olayı yaşayanların anlattığı ve canlı yayınlar var olan durumu yansıtıyor (K26, Erkek, 18-24 yaş aralığı).

“Halk sesini daha özgürce bu kanallardan duyurabilir” (K20, Kadın, 35-44 yaş aralığı).

“Direk olayı yaşayanlar durumları anlatıyor” (K39, Kadın, 25-34 yaş aralığı).

Güvendiğimiz kişilerin yayınları olay yerinden paylaşılan bilgiler olduğundan dolayı inanıyorum ve o bölgede yaşayan tanıdıklarımızdan aldığımız bilgiler ile tutuyor/ uyuşuyor (K119, Kadın, 25-34 yaş aralığı).

“Kişilerin kendi kayıplarını ve yaşadıkları olayı anlık ve canlı olarak yayınlamasından kaynaklı inancım biraz daha iktidar yanlısı medyaya göre yüksek durumda” (K179, Erkek, 18-24 yaş aralığı).

Yukarıdaki yorumlarda da görüleceği üzere bir taraftan sosyal medyanın dezenformasyon ve yalan haberlerin yayılmasına zemin hazırlayabileceği gibi, sağladığı özgürlükle gerçekleri aktarmak için bir araç, kullanıcıların kendi fikrini beyan edebileceği bir zemin ve canlı olarak olayların aktarılmasını sağlayan gerçekçi bir medya alanı olarak da görülebilmektedir.

4.8. Kuzey Kıbrıs'ta Deprem Haberlerinin Yerel Medya Kanalı Üzerinden Takibine Dair Bulgular

Yine birden fazla seçeneğin işaretlenebileceği ve yerel medya organlarının takibini ölçümlemeye yönelik ilk soruda katılımcılara Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremlerle ilgili haberleri Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan hangi medya aracılığıyla takip ettiği sorulmuştur. Verilen cevaplarda %5'in üzerinde takip oranına sahip yerel medya organlarına yer verilmiştir. Katılımcıların %29,7'si BRTK'yı (KKTC devlet televizyonu- ana akım medya), %27,9'u Kanal Sim'i (Sol tandanslı muhalif TV kanalı), %27'si Yenidüzen Gazetesini (Kanal Sim ile aynı sahipliğe sahip sol tandanslı muhalif, hem basılı hem internet gazetesi), %20'si Kıbrıs Postası'nı (Ana akım internet gazetesi), %18 Havadis Gazetesini (Ana akım internet gazetesi), %17,1'i Özgür Gazeteyi (muhalif internet gazetesi), %13,1 Kıbrıs TV'yi (Kuzey Kıbrıs'ın ilk özel medya grubunun parçası), %12.6'sı Sim Radyo'yu (Kanal Sim ve Yenidüzen gazetesi ile aynı sahiplik), %9,9 Genç

TV'yi, %7,2 Avrupa Gazetesini, %5,4 BRTK Radyo'yu (devlet radyosu) takip etmektedir. Yanıtlarda da görüleceği üzere devlet medya organlarından ziyade özel medya kanalları takip edilmektedir. Devlet kanallarına olan güvensizlik burada da belirginleşmektedir.

4.9. Kuzey Kıbrıs'ta Deprem Haberlerinde Öne Çıkan Gazeteciler

Çalışmanın bu kısmında verilen yanıtlarda öne çıkan ilk on gazeteci paylaşılmıştır.

Tablo 2. Deprem Haberleri Takibinde Kıbrıs'ta Öne Çıkan Gazeteciler

Gazeteci İsmi	Çalıştığı Kurum	N	%
Hüseyin Ekmekçi	Haber Kıbrıs	116	52,3
Sami Özusul	Kanal Sim, Sim Radyo, Yenidüzen*	64	28,8
Serhat İncirli	Kanal Sim, Sim Radyo, Yenidüzen*	52	23,4
Cenk Mutluyakalı	Yenidüzen Gazetesi	39	17,6
Ali Baturay	Bağımsız Medya Grubu	27	12,2
Ulaş Barış	Kıbrıs Postası	23	10,4
Pınar Barut	Özgür Gazete	21	9,5
Serkan Soyalan	Kanal Sim	13	5,9
Levent Kutay	BRTK, Kıbrıs Postası	9	4,1
Reşat Akar	Diyalog Gazetesi	6	2,7

Yerel medya organlarının takibi ve takip edilen gazetecilerle ilgili bulgular arasında paralellik gözlemlenmemesi dikkat çekicidir. En çok takip edilen gazeteci olan Hüseyin Ekmekçi'nin araştırmanın yapıldığı dönemde Genel Yayın Yönetmeni ve şu anda Genel Müdür ve Genel Yayın Yönetmeni olduğu Haber Kıbrıs haber kanalı, takip edilen ilk on medya organı arasında çıkmamıştır. Bu da kişilerin medya organı seçerken medya organına güvene, gazeteci takibi yaparken ise gazeteciye olan güvene dayalı olarak seçim yaptığının göstergesidir.

4.10. Deprem Sonrası Sosyal Ağ Kullanımı

Kahramanmaraş merkezli depremler meydana geldikten sonra katılımcıların, sosyal ağlarda depremle ilgili herhangi bir paylaşım yapıp yapmadığına dair soruya %54,1 oranında evet yanıtı verilirken, %45,9 oranında hayır yanıtı verilmiştir. Birden çok seçeneğin işaretlenebileceği sosyal medya paylaşım içerikleriyle ilgili soruya en yoğun yanıt alınan beş konu başlığı Tablo 3'te görüldüğü gibidir:

Tablo 3. Depremle İlgili Yapılan Sosyal Medya İçerikleri

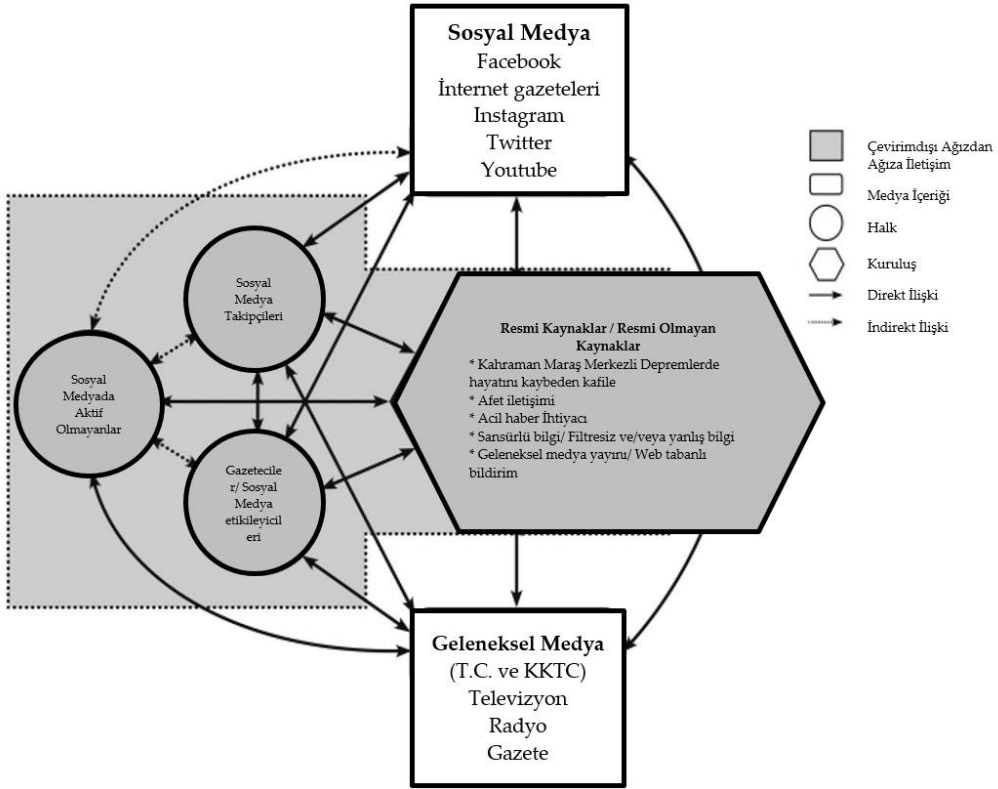
Sosyal Medya Paylaşım Teması	N	%
Bilinçlenme İçerikli Gönderi	66	54,5
Depremzede Mağusa Türk Maarif Koleji Ekibi	57	47,1

Başsağlığı Mesajı	48	39,7
Kurtarılan Depremzedeler	18	14,9
Yıkıntılar	13	10,7
Depremi Hissettiniz mi?	6	5

Jeolog, sedimantoloji ile deniz jeolojisi uzmanı ve Türkiye Bilim Akademisi Üyesi Prof. Dr. Naci Görür'ün Kahramanmaraş merkezli depremlerden kısa süre sonra yaptığı açıklamada, Kıbrıs'ta 7 ve üzeri büyüklüğünde depremler olabileceğine işaret ederek, önlem alınması gerektiğini belirtmişti (Kıbrıs Postası, 2023). Kahramanmaraş merkezli depremler Kuzey Kıbrıs'ta hissedildiğinden adada bu açıklama sonrası kısa süreli paniğe yol açtı. Bilinçlenme içerikli gönderilerin en yoğun paylaşım (%54,5) olarak ortaya çıkması böylesi bir ortamda beklentiler arasındaydı. Kuzey Kıbrıs'ta derin üzüntü yaratan depremzede Mağusa Türk Maarif Koleji ile ilgi paylaşımlar %47,1 ile ikinci sırada yer almıştır. Üçüncü sıraya depremlerde hayatını kaybedenlere yönelik başsağlığı mesajlarıdır.

4.11. Sosyal Medya Kriz İletişim Modelinin Araştırmaya Uygulanması

Şekil 2. Sosyal Media Kriz İletişim Modeli'nin araştırmaya uygulanması

Şekil 2’deki Sosyal Medya Kriz İletişimi Modeli’nin araştırma sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiği zaman Medya Zenginlik Kuramının afet durumlarında Kuzey Kıbrıs’ta yaşayan toplumun daha doğru bilgiye ulaşmak ve haberin doğruluğu ile ilgili teyit alabilmek için gerek sosyal medya organlarını gerekse geleneksel medya kanallarını birlikte kullandığı görülmektedir. Sosyal medya etkileyicileri diye adlandırılan toplumsal anlamda güven kazanmış kişiler de bu gibi acil durumlarda öne çıkabilmektedir. Örneğin, bu olayda Mehmet Ekin Vaiz, Urban Cypriot çok öne çıkmıştır. Mehmet Ekin Vaiz’in aynı zamanda Twitter (X) aracılığıyla Grand İsisas Hotel’de hayatını kaybeden öğrenci/öğretmen/aileler için her gün farklı bir hashtag ile kampanya başlatmıştır. Hâla, #isisasortakdavamız adlı genel hashtag ile kampanya devam etmektedir. #isisasortakdavamız hashtag’i Kuzey Kıbrıs’ta uzun süre çok sayıda Twit alan ve gündem olan konu olmuştur. Resmi kaynaklar (devlet kurumları, afetle ilgili kurulan kriz masası, gazetelere bağlı çalışan gazeteciler) güven tesis ettiği takdirde takip edilmektedirler. Katılımcıların kriz durumlarında bilhassa görgü tanıklarına, onların paylaşımlarına daha fazla inandıkları (resmi olmayan kaynaklar) ve merak/ endişe dolayısıyla da sürekli etraflarındaki herkesle reel ve sanal yaşamda bu konu hakkında konuştukları saptanmıştır.

Ağızdan ağıza dolaşan söylemlerin Kıbrıs'ın Kuzeyinde küçük bir ülke olması dolayısıyla çok hızlı yayılımı söz konusudur. Yanlış bir bilginin yaratabileceği kaos buradan anlaşılabilir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan hayatının ve toplumsal yaşam alanlarının siyasi rantın bir parçası olamayacağı, deprem gibi önlenemez ve kontrol edilemez doğal olaylara karşı gerekli tedbirlerin zamanında alınması gerektiği apaçık ortadadır. Dijital iletişimin artık geleneksel iletişim yöntemlerine nazaran daha etkin olduğu rahatlıkla yapılabilecek saptamalar arasındadır. Diğer bir deyişle tek yönlü iletişime (geleneksel medya) karşın çift yönlü iletişimin (sosyal medya) etkisi de denebilir. Böylesi olaylarda ana akım medyanın güvenilirliğini artırmak için gelecek kaygısıyla değil, asli görevini unutmadan gerçeklik kaygısıyla haber üretmesi gereklidir. Sosyal medya her ne kadar daha gerçek haberlere ulaşma aracı olarak görülsede, teyit edilmemiş haberlerin ve ilgi çekmek için dezenformasyona sebebiyet veren kitlelerin belli bir filtreden geçmesi ve haber teyit mekanizmalarının gelişmesi şarttır. Dezenformasyon ve yalan haberdan etkilenme oranının düşürülmesi medya okuryazarlığının da gelişmesi ile ilişkilidir. Bunun olabilmesi için medya okuryazarlığı ve bilinçli medya kullanım pratiklerinin gelişmesi gerekmektedir. Bu da ancak devlet desteğiyle yapılabilecek bir çalışmadır.

Araştırma bulgularına göre Medya Zenginlik Kuramının Kahramanmaraş merkezli depremde Kıbrıslı Türk spor kafesi ile ilgili haber takibinde işlevsel olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan bireyler üzerinde medya, kullanımı, haber takibi ve medyaya güven açısından Medya Zenginliği Kuramı zemininde Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli Kahramanmaraş merkezli depremlerde Kıbrıslı Türk spor kafesi ile ilgili uygulanması mümkündür. Geleneksel medyanın sosyal medyaya nazaran güven kaybının temel sebepleri hız, doğruluk ve belli çıkar ilişkileriyle ilgili olduğu yapılan saptamalar arasındadır. Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan toplum yaşanan olay karşısında belirsizliğin üstesinden gelmek istedikleri için canlı/ yerinden/ tanıklardan anlık ve daha doğru olduğuna inandıkları bilgi alabilecekleri sosyal ağlara karşı daha fazla güven sergilemişlerdir. Sosyal ağlardaki çift yönlü iletişim olasılığı, ortamdaki birden fazla ipucu iletilme kapasitesi, doğal dilin kullanılması ve ortama kişisel olarak odaklanma şansı Sosyal Medya Kriz İletişim Modeli kullanılarak geleneksel medyaya nazaran sosyal medyaya olan güvenin artma sebepleri olarak saptanmıştır.

Medya Zenginliği Kuramının geçerli olduğu bu çalışmada sosyal medyanın çevirim dışı iletişimi de çok derinden etkilediği yapılan saptamalar arasındadır. Sosyal medya Kriz İletişim Modeli'ne göre kuruluş adı altında geçen bilhassa resmi kurumların Kahramanmaraş merkezli depremlerde Kıbrıs Türk halkında yeterli güveni tesis edemediği ve bundan sonra yaşanabilecek herhangi bir kriz durumunda merkezi afet bilgi merkezlerinin kurulmasının dezenformasyonu engelleyerek doğru bilgi akışını sağlamak için önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Kriz iletişiminin ayrı bir uzmanlık alanı olduğu bilincinin resmi kurumlarda anlaşılması ve gerekli önlemlerin alınması önerilmektedir.

Kriz durumunda yanlış bilginin halk arasında çok kolaylıkla yayılabileceği, panik, kaygı ve depresyona neden olabilmektedir. Kuzey Kıbrıs'ta yaşanabilecek afet ve/veya kriz iletişimiyle ilgili enformasyon, misenformasyon, ve dezenformasyon üzerine çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Afet ve ölüm konusu temelinde çok hassas bir konudur. Kahramanmaraş merkezli depremlerde yaşanan bu olay Kıbrıslı Türkler açısından 1974 sonrası olan en büyük kayıptır. Konunun hassaslığından dolayı araştırmaya katılım beklenenden düşük seviyede gerçekleşmiştir. Böylesi hassas konularda birçok insan olayın ağırlığını yeniden hissetmemek için anketi doldurmak istemediklerini belirtmişlerdir. Yine Kıbrıs'ın küçük popülasyonlu bir ülke olmasından dolayı katılımcıların birçoğunun yaşanan kayıpları yakından tanıyor olması, akrabalık ilişkileri anketi doldururken olayı yeniden yaşadıklarına dair hissiyatlarının geliştiğiyle ilgili geri-bildirimler alınmış ve birçok anket yarım bırakılmıştır. Yukarıdaki sebepler çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Nuran Öze tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akpolat, Y., Kaya, G., Çalışkan, A., & Karaağaç, Ş. (2021). İzmir deprem afetinden etkilenenler üzerine sosyolojik bir araştırma: Deperemle ilgili toplumsal bilinci etkileyen faktörlerin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 723-753. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.841864>
- Akşam Gazetesi. (2023, Şubat 17). *Afet bölgesine dahil olan 11. il hangisi? Depremden etkilenen 11 il hangileri?* Geliş tarihi gönderen <https://www.aksam.com.tr/gunes/depremden-etkilenen-11-il-hangileri-afet-bolgesine-dahil-olan-11-il-hangisi/haber-1343965>
- Austin, L., & Jin, J. (2018). *Social media and crisis communication*. New York: Routledge.
- Bacon, J., & Ortiz, J. L. (2023, Şubat 6). Frantic search for survivors after massive earthquake rocks Turkey, Syria; Over 5,000 dead: Updates. *USA Today*. Geliş tarihi gönderen <https://eu.usatoday.com/story/news/world/2023/02/06/live-earthquake-updates-turkey-syria/11195199002/>
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. Aydın H.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bowman, N. D., Jöckel, S., & Dogruel, L. (2012). A question of morality? The influence of moral salience and nationality on media preferences. *Communications*, 37(4). <https://doi.org/10.1515/commun-2012-0020>
- Britannica. (2023). Disaster. Geliş tarihi 25 Mart 2024, gönderen <https://www.britannica.com/science/disaster>

- Can, İ. (2020). Giriş niyetine: Afet sosyolojisine alan açma çabası. İçinde İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* (ss. 15-36). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Carr, L. (1932). Disasters and sequence-pattern concept of social change. *American Journal of Sociology*, 38, 207-218.
- Chew, C., & Eysenbach, G. (2010). Pandemics in the Age of Twitter: Content Analysis of Tweets during the 2009 H1N1 Outbreak. *PLoS ONE*, 5(11), e14118. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0014118>
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün ve S. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Daft, R. L., & Lengel, R. H. (1986). Organizational Information Requirements, Media Richness and Structural Design. *Management Science*, 32(5), 554-571. <https://doi.org/10.1287/mnsc.32.5.554>
- Danielsson, E., Johansson, R., & Neal, D. M. (2015). Editorial: An introduction to Nordic research. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 33(3), 316-322.
- El-Shinawy, M., & Markus, M. L. (1997). The poverty of media richness theory: explaining people's choice of electronic mail vs. voice mail. *International Journal of Human-Computer Studies*, 46(4), 443-467. <https://doi.org/10.1006/ijhc.1996.0099>
- EM-DAT. (2022). 2022 *Disasters in Numbers*. Geliş tarihi gönderen https://www.cred.be/sites/default/files/2022_EMDAT_report.pdf
- Fraustino, J. D., Liu, B. F., & Jin, Y. (2017). Social media use during disasters I: A research synthesis and road map. İçinde *Social media and crisis communication* (ss. 283-295).
- Freberg, K. (2012). Intention to comply with crisis messages communicated via social media. *Public Relations Review*, 38(3), 416-421. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.01.008>
- Gezduci, H., & d'Haenens, L. (2007). Culture-specific features as determinants of news media use. *comm*, 32(2), 193-222. <https://doi.org/10.1515/COMMUN.2007.012>
- Gökalg Yılmaz, F. G. (2021). Doğal afetler, toplumsal değişme ve dirençlilik ilişkisi: Toplumsalın yeniden inşası üzerine bir değerlendirme. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(2), 119-132. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.2.8>
- Grantham-Philips, W. (2023, Şubat 7). Over 41,000 dead in Turkey, Syria earthquake: Death toll among worst in recent history. *USA Today*. Geliş tarihi gönderen <https://eu.usatoday.com/story/news/world/2023/02/07/deadliest-earthquakes-history-world-turkey-syria/11201239002/>
- Guo, H. (2010). Understanding global natural disasters and the role of earth observation. *International Journal of Digital Earth*, 3(3), 221-230. <https://doi.org/10.1080/17538947.2010.499662>
- Hughes, A. L., Palen, L., Sutton, J., Liu, S. B., & Vieweg, S. (2008). "Site-Seeing " in disaster: An examination of on-line social convergence. *Proceedings of the Information Systems for Crisis Response*

- and Management Conference (ISCRAM 2008)*. Washington, D. C., USA. Geliş tarihi gönderen http://www.iscramlive.org/dmdocuments/ISCRAM2008/papers/ISCRAM2008_Hughes_etal.pdf.
- Jin, Y., Liu, B. F., & Austin, L. L. (2014). Examining the Role of Social Media in Effective Crisis Management. *Communication Research*, 41(1), 74-94. <https://doi.org/10.1177/0093650211423918>
- Kıbrıs Postası. (2023, Şubat 15). Kıbrıs'ta 7 ve üzeri büyük depremler olabilir. . *Kıbrıs Postası*. Geliş tarihi gönderen https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n459761-prof-dr-naci-gorur-kibrista-7-ve-uzeri-buyuk-depremler-olabilir#:~:text=%22TEYAKKUZDA%20OLUNMASINDA%20YARAR%20VAR%22&text=K%C4%B1br%C4%B1s'ta%207'nin%20C3%BCzerinde,derin%20etkili%20depremlerde%20oldu%22%20dedi.
- Knowles, S. G. (2013). *The disaster experts: Mastering risk in modern America*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Kock, N. (2005). Media richness or media naturalness? The evolution of our biological communication apparatus and its influence on our behavior toward e-communication tools. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 48(2), 117-130. <https://doi.org/10.1109/TPC.2005.849649>
- Kolukırık, S., & Tuna, M. (2009). Türk Medyasında Deprem Algısı: Marmara Depremi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 286-298. Geliş tarihi gönderen <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6142/82439>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: learning the craft of qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kwak, H. (2012). Self-disclosure in online media. *International Journal of Advertising*, 31(3), 485-510. <https://doi.org/10.2501/IJA-31-3-485-510>
- Liu, B. F., Jin, Y., & Austin, L. L. (2013). The Tendency To Tell: Understanding Publics' Communicative Responses To Crisis Information Form and Source. *Journal of Public Relations Research*, 25(1), 51-67. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2013.739101>
- Mammadov, R. (2022). Media Choice in Times of Uncertainty
—Media Richness Theory in Context of Media Choice in Times of Political and Economic Crisis. *Advances in Journalism and Communication*, 10(02), 53-69. <https://doi.org/10.4236/ajc.2022.102005>
- McKenzie, S. H., & Harris, M. F. (2013). Understanding the relationship between stress, distress and healthy lifestyle behaviour: a qualitative study of patients and general practitioners. *BMC Family Practice*, 14(1), 166. <https://doi.org/10.1186/1471-2296-14-166>
- Merriam, S. B., & Tisdell, J. E. (2015). *Qualitative research: a guide to design and implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mileti, D. S., & Sorensen, J. H. (1990). *Communication of emergency public warnings: A social science perspective and state-of-the-art assessment*. Oak Ridge, TN. <https://doi.org/10.2172/6137387>

- Moody, K. E. (2011). Credibility or Convenience? Political Information Choices in a Media-Saturated Environment. *Media International Australia*, 140(1), 35-46. <https://doi.org/10.1177/1329878X1114000107>
- Moy, P., McCluskey, M. R., McCoy, K., & Spratt, M. A. (2004). Political Correlates of Local News Media Use. *Journal of Communication*, 54(3), 532-546. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2004.tb02643.x>
- Näsi, M., & Räsänen, P. (2013). Changing Media Preferences? *Nordicom Review*, 34(2), 77-92. <https://doi.org/10.2478/nor-2013-0055>
- Noji, E. K. (1991). Natural Disasters. İçinde *Critical Care Clinics* (C. 7).
- NTV. (2023, Nisan 22). *Kahramanmaraş merkezli depremlerde can kaybı 50 bin 783'e yükseldi*. Geliş tarihi gönderen <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kahramanmaras-merkezli-depremlerde-can-kaybi-50-bin-783e-yukseldi,y8gMM7CAIE2ltf8TFbXryQ>
- Palen, L., & Liu, S. B. (2007). Citizen communications in crisis: Anticipating a future of ICT-supported public participation. *Proceedings of the 2007 Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI 2007)*, 727-736. New York, NY: ACM Press.
- Palen, L, Starbird, K., Vieweg, S., & Hughes, A. (2010). Twitter-based information distribution during the 2009 Red River Valley Flood Threat. . . *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, 36(5), 13-17. Geliş tarihi gönderen http://www.asis.org/Bulletin/June10/June10_Palen_Starbird_Vieweg_Hughes.pdf
- Palen, L, Vieweg, S., Liu, S. B., & Hughes, A. L. (2009). Crisis in a Networked World. *Social Science Computer Review*, 27(4), 467-480. <https://doi.org/10.1177/0894439309332302>
- Perry, R. W. (2007). What is a disaster? İçinde H. Rodrigez, E. L. Quarantelli, & R. R. Dynes (Ed.), *Handbook of Disaster Research* (ss. 1-15). New York, NY: Springer.
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335>
- Quarantelli, E. L. (1987). Disaster studies: An analysis of the social historical factors affecting the development of research in the area. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 5(3), 285-310.
- Quarantelli, E. L. (1989). Conceptualizing disasters from a sociological perspective. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 7, 243-251.
- Quarantelli, E. L. (2005). A Social Science Research Agenda for the Disasters of the 21st Century: Theoretical, Methodological and Empirical Issues and their Professional Implementation. İçinde R. W. Perry & E. L. Quarantelli (Ed.), *What Is A Disaster? New Answers To Old Questions*. Xlibris Corporation.

- Quarantelli, E. L. (2009). *The earliest interest in disasters and crises, and the early social science studies of disasters, as seen in a sociology of knowledge perspective.*
- Rosenthal, U., Boin, A., & Comfort, L. K. (2001). *Managing Crisis: Threats, Dilemmas, Opportunities.* Springfield İllionis: Charles C. Thomas Publisher Ltd.
- Saban, A., & Sariçelik, S. (2018). Understanding an Introverted Child: A Narrative Study. *Journal of Qualitative Research in Education*, 6(1), 1-28. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s10m>
- Samatan, N., Fatoni, A., & Murtiasih, S. (2020). Disaster communication patterns and behaviors on social media: A study social network #BANJIR2020 on Twitter. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 8(4), 27-36. <https://doi.org/10.18510/hssr.2020.844>
- Scanlon, J. (1988). Disaster's little known pioneer: Canada's Samuel Henry Prince. . *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 6, 213-232.
- Schultz, F., Utz, S., & Göritz, A. (2011). Is the medium the message? Perceptions of and reactions to crisis communication via twitter, blogs and traditional media. *Public Relations Review*, 37(1), 20-27. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.12.001>
- Sorokin, P. (1942). *Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution and Pestilence upon the Human Mind.* New York: Dutton.
- Stults-Kolehmainen, M. A., & Sinha, R. (2014). The Effects of Stress on Physical Activity and Exercise. *Sports Medicine*, 44(1), 81-121. <https://doi.org/10.1007/s40279-013-0090-5>
- Su, C. (2012). One earthquake, two tales: Narrative analysis of the tenth anniversary coverage of the 921 Earthquake in Taiwan. *Media, Culture and Society*, 34(3), 280-295. <https://doi.org/10.1177/0163443711433664>
- Uğuz Arsu, Ş., & Tekindal, M. (2021). Nitel araştırmalarda anlatı araştırmasının tanımı, kapsamı ve süreci. *Ufkun Ötesi*, 21(1), 85-124.
- UNDRR. (2023). Disaster. Geliş tarihi 25 Mart 2024, gönderen UNDRR website: <https://www.undrr.org/terminology/disaster>
- Utz, S., Schultz, F., & Glocka, S. (2013). Crisis communication online: How medium, crisis type and emotions affected public reactions in the Fukushima Daiichi nuclear disaster. *Public Relations Review*, 39(1), 40-46. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.09.010>
- WHO. (2002). Disasters and Emergencies: Definitions, Training Package. Geliş tarihi 31 Ekim 2023, gönderen <https://apps.who.int/disasters/repo/7656.pdf>
- WHO. (2023). Disasters and emergencies. Geliş tarihi 28 Mart 2023, gönderen <https://www.who.int/teams/integrated-health-services/clinical-services-and-systems/surgical-care/disasters-and-emergencies>
- Widyastuti, D. A. R. (2021). Using New Media and Social Media in Disaster Communication. *Komunikator*, 13(2), 100-111. <https://doi.org/10.18196/jkm.12074>

- Wogalter, M. S. (2006). Communication-human information processing (C-HIP) Model. İçinde M. S. Wogalter (Ed.), *Handbook of warnings* (ss. 51-61). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Yenidüzen. (2023, Şubat 6). Deprem bölgesindeki Kıbrıslı Türk kabileler ilgili neler biliniyor? Kaynak: Deprem bölgesindeki Kıbrıslı Türk kabileler ilgili neler biliniyor? . *Yenidüzen*. Geliş tarihi gönderen <https://www.yeniduzen.com/deprem-bolgesindeki-kibrisli-turk-kabileler-igili-neler-biliniyor-160852h.htm>

The Annexation of Crimea and Türkiye's Balancing Role in the Russia-Ukraine War

Elif Sarıççek^{1,2}, Tolga Öztürk³

ABSTRACT

Russia's dominance in the Black Sea has diminished since the post-Soviet era. As a result, feeling threatened by the increasing influence of other countries in the region and NATO's advances toward the Black Sea, Russia has created specific problems and crises in the area. Russia annexed Crimea in 2014 to further enhance its dominance in the Black Sea and subsequently declared war on Ukraine in 2022. In response, Western states severed ties with Russia and imposed various sanctions. Türkiye adopted a neutral stance. Simultaneously, while supporting Ukraine, it maintained its relations with Russia and displayed a cooperative approach. The aim of this article is to elucidate the balancing role assumed by Türkiye in the Crimea annexation and the Ukraine war. The article analyzes whether Türkiye, according to Morton A. Kaplan's balance of power theory, acts as a balancing power in the Black Sea.

Keywords: Crimea, Russia-Ukraine War, Balancing, Morton Kaplan.

Kırım'ın İlhakı ve Rusya-Ukrayna Savaşında Türkiye'nin Dengeleyici Rolü

ÖZET

Rusya'nın SSCB dönemi sonrasında Karadeniz'e hakimiyeti azalmıştır. Böylelikle, diğer ülkelerin de güç sahibi olmaya başlaması ve NATO'nun Karadeniz'e ilerlemesi üzerine Rusya tehdit hissetmiş ve Karadeniz'de belli sorunlar ve krizler yaratmıştır. Bunun üzerine, Karadeniz'de hakimiyetini daha fazla arttırmak için 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiş ve 2022 yılında Ukrayna'ya savaş açmıştır. Tüm bunlar doğrultusunda, batılı devletler Rusya ile ilişkilerini keserek çeşitli yaptırımlar uygulamışlardır. Türkiye ise bu duruma tarafsız politikalar ile yaklaşmıştır. Bu krizlerde Ukrayna'ya destek olmakla birlikte Rusya ile ilişkilerini devam ettiren Türkiye işbirlikçi bir yaklaşım sergilemiştir. Bu makalenin amacı, Kırım ilhakı ve Ukrayna savaşında Türkiye'nin üstlendiği dengeleyici rolü açıklamaktır. Makalede Morton A. Kaplan'ın güç dengesi teorisine göre Türkiye'nin Karadeniz'deki güç dengesinde dengeleyici bir ülke olup olmadığı analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Rusya-Ukrayna Savaşı, Dengeliyici, Morton Kaplan.

¹ İletişim Yazarı: elif.saricicek@alanya.edu.tr.

² Arş. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, 0000-0002-3979-7921

³ Dr. Öğretim Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, 0000-0002-8236-0389

1. INTRODUCTION

The Black Sea has been a geopolitically crucial region for centuries, serving as the intersection of Europe and Asia and witnessing various wars and conflicts throughout history (Aydm, 2009, p. 271). Due to its strategic location as a transit zone between Europe and Asia, the presence of energy corridors, and diverse natural resources, the Black Sea region is of paramount importance for ensuring security and stability (Çelikpala, 2010, p. 6). It gained increased significance after the Cold War, becoming known as the Wider Black Sea basin. The fact that both the eastern and southern coasts of Europe and the southern and western coasts of Russia border the Black Sea has brought about power struggles (Sezer, 1996, p. 79).

Before the dissolution of the Soviet Socialist Republics (USSR), Russia held a dominant position in the Black Sea, limiting the roles of other states. However, after the USSR's collapse, the region became globally attractive, leading to increased dominance by other states. NATO's expansion toward the Black Sea and the strengthened positions of states with Black Sea coastlines posed a threat to Russia, prompting it to exert pressure on Georgia and Ukraine. Türkiye, along with Romania and Bulgaria, being NATO members with a coastline on the Black Sea, contributed to NATO's increased influence in the region (Özdamar, 2010, p. 341-342).

To alter the power balances in the Black Sea, Russia initiated the Georgian crisis (Newitt, 2023). Subsequently, to further enhance its power and dominance in the region, Russia annexed Crimea (Delanoe, 2014, p. 379). In 2022, Russia initiated the war with Ukraine. Western countries anticipated a major conflict, but Russia warned against external intervention. Consequently, Western nations imposed various sanctions, cutting commercial ties and implementing embargoes on Russia (Ali, 2022, p. 361-363).

The annexation of Crimea and the Ukraine crisis are issues of significant concern for Türkiye due to its geopolitical position. After Crimea's formal annexation by Russia, Türkiye pursued a neutral foreign policy compared to other Western countries. During the subsequent Russia-Ukraine war, Türkiye maintained a neutral stance and supported Ukraine. Türkiye aimed to preserve Ukraine's territorial integrity and, due to mutual economic dependencies with Russia, continued commercial and economic relations (Çalışkan, 2017, p. 2-4).

The purpose of this study is to examine Türkiye's balancing role in the annexation of Crimea and the Ukraine crisis according to Morton A. Kaplan's balance of power theory. The introduction provides information about the Black Sea region and briefly mentions the crises that occurred in the region. In the second section, the concept of balance of power is explained, followed by an explanation of Morton A. Kaplan's theory, and a connection is established between the power balance system in the Black Sea. The subsequent section discusses the Black Sea in detail, presenting the changing power balances and events from the past to the present. Within the title of the power balance in the Black Sea, Türkiye's role and position in the Black Sea are discussed, providing information.

In the third section, under the title of NATO's expansion and Russia's threat perception, the tension between Russia and NATO from the establishment of NATO under the leadership of the United States to the present is chronologically discussed. Following that, the 2008 Georgia crisis is presented as the first major crisis created by Russia in response to perceiving NATO's advances towards the Black Sea. Subsequently, the annexation of Crimea in 2014 and the 2022 Russia-Ukraine war are discussed in detail. Türkiye's neutral policy during the Russia-Ukraine war and its support for Ukraine are explained. The economic and trade relations between Türkiye and Russia are also addressed.

In the fourth section, Morton A. Kaplan's balance of power theory is explained, followed by a discussion of the problems, especially those involving Russia, that occurred in the Black Sea. Türkiye's role in the context of these problems in the Black Sea is discussed. Evaluations are made regarding whether Türkiye, based on the balance of power theory, played a balancing role in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war.

In the conclusion, the article evaluates the policies followed by Türkiye in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war according to Morton A. Kaplan's balance of power theory, discussing how crucial Türkiye's presence is for the security of the Black Sea. As a result, it is concluded that within the power balance system in the Black Sea, Türkiye played a balancing role compared to the other five countries and is deemed an important actor/state for the proper functioning of the power balance system. Simultaneously, when evaluating Türkiye's role in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war, it is concluded that Türkiye played a balancing role.

2. BALANCE OF POWER IN THE BLACK SEA AND TURKIYE'S POSITION

The balance of power is a fundamental concept in international relations that has been interpreted and defined by various individuals. While there are multiple meanings attributed to the balance of power, it is generally defined as one or several states balancing another state or states to maintain equal power. When a state aims to gain excessive power and establish dominance in a region, it forms alliances with other states to counteract this power, thus ensuring equilibrium in the system. This pursuit is an attempt to achieve international stability in a region. Morton A. Kaplan has systemically analyzed this balance of power (Keyik and Erol, 2019, p. 34-35).

Different definitions and interpretations include the following:

The balance of power ensures stability among rival forces. It involves states collaborating to prevent the rapid rise of one state and to prevent it from becoming a threat. Hence, the balance of power is a theory that facilitates the formation of alliances against a threatening state, preventing it from becoming too powerful. This theory prevents a state from becoming overly powerful, ensuring stability in the system. However, shifts in the balance of power can lead to instability and wars (Andersen, 2018, p. 1).

In situations where competition is more crucial than cooperation within the balance of power system, states can collaborate to soften the competition among them. However, if a

state's primary goal is survival, ignoring the balance of power can disrupt the equilibrium, leading to instability within the system (Waltz, 2001, p. 187).

Morgenthau defines the balance of power as the approximate equal distribution of power among a few states. Fenelon describes the balance of power as actions to prevent a state's neighbors from becoming excessively powerful, emphasizing the preservation of equality and balance among neighbors (Sheehan, 2004).

This article progresses based on Morton A. Kaplan's definition of the balance of power. Kaplan's definition states that the balance of power system involves states forming coalitions to prevent one state from becoming excessively powerful and excluding another state from the system. States create coalitions and alliances to maintain power balances. For the balance of power system to function, there should be at least five actors/states in the system. These states must adhere to certain rules to prevent the disruption and complete collapse of the system (Kaplan, 2005, p. 35).

When considering the balance of power in the Black Sea, preventing Russia from establishing dominance and gaining excessive power requires Bulgaria, Romania, Türkiye, Ukraine, and Georgia to share the same loyalty and consensus on not undermining the system.

Russia's crises in Georgia and Ukraine indicate its attempts to establish dominance. Türkiye, by maintaining its relationship with Russia and simultaneously adopting a neutral stance on the Crimea issue and the Russia-Ukraine war, aims to prevent the disintegration of Ukraine's territorial integrity and its exclusion from the system. The reason behind Europe severing trade relations with Russia is to prevent the strengthening of Russia's potential dominance. The fact that only the USSR and Türkiye had a coastline on the Black Sea before the Cold War, and NATO's attempts to advance towards the Black Sea and establish military bases after the dissolution of the USSR, is also part of Russia's objectives to restrict its former sphere of influence (Horjus, 2021).

2.1. Power Balance in the Black Sea

The Black Sea, extending from the Balkans to the Caspian Sea, has become a crucial region for many countries as a transit passage area following the post-Soviet era, defining the vast Black Sea basin. Positioned both on the eastern and southern flanks of Europe and the western and southern borders of Russia, the Black Sea region inevitably faces power balance issues (Sezer, 1996, p. 79). The boundaries of the expansive Black Sea Basin extend from the Balkans to the Caucasus, Ukraine, Russia, and Anatolia. The expansion of boundaries has brought potential needs and accompanying challenges. Consequently, to avoid potential wars and disputes, all countries with coastlines on the Black Sea and neighboring countries convened in Istanbul in 1992, led by Türkiye. Eleven countries, including Türkiye, Russia, Ukraine, Georgia, Romania, Bulgaria, Albania, Greece, and Albania, jointly became members of the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC). Subsequently, after its enactment in 1999, Serbia and Montenegro joined as a

single country. The main objective of the BSEC is to strengthen the social and economic relationships in the Black Sea basin among countries due to their potentials and geographical proximity, aiming to ensure prosperity, peace, and stability (King, 2008, p. 14).

The fact that Romania, Bulgaria, and Türkiye, with coastlines on the Black Sea, are NATO members, and additionally, Bulgaria and Romania are EU members, demonstrates that NATO and the EU are not excluded from formations in the Black Sea. (Penzvalto, 2019, p. 88-89). The Black Sea acts as a bridge connecting other regions with coastlines on the Mediterranean and the ocean. Therefore, it serves as a bridge between Europe and the Middle East. The Black Sea's function as a bridge to other countries, especially Russia's centuries-old attempts to reach warm-water ports, is a significant factor. Russia believes that by doing so, it can also gain power and control in warm seas. The Black Sea, being a transit passage area for energy resources and the transport of oil in the region by sea, holds global strategic importance. Consequently, it is crucial for every actor involved (Oral and Oğuz, 2021, p. 2-3). However, with the Montreux Straits Agreement of 1936 designating Türkiye as the guardian of the Black Sea, it has become more critical for Türkiye than other countries (Penzvalto, 2019, p. 88-89). Historically, the Black Sea has always been more important to Türkiye. Its designation as the "Turkish Lake" in past centuries underscores this importance. The reason for being known as the Turkish Lake is the Ottoman Empire's control of the entire Bosphorus until the weakening period against Europe and Russia after the conquest of Constantinople. Although the Black Sea remained stable and detached from the global agenda until the dissolution of the USSR, it regained attention after the end of the Cold War, with Russia assuming a dominant role (Bayram & Tüfekçi, 2018, p. 6).

Before the dissolution of the USSR, Russia's strong dominance in the Black Sea created a framework where the global roles of each actor were more limited than today. However, after the dissolution of the USSR, the Black Sea became a more attractive center globally, leading to more strategic conflicts. Russia has engaged in struggles to regain its former dominance, consistently exerting pressure on Georgia and Ukraine. The NATO membership of Romania, Bulgaria, and Türkiye, along with the EU membership of Romania and Bulgaria, has allowed Europe and America to exert influence within the Black Sea (Özdamar, 2010, p. 341-342). Russia attempts to prevent Georgia and Ukraine from turning towards the West by applying pressure on them. Maintaining power over these countries is crucial for Russia's continued dominance in the Black Sea. If it loses power over these countries and the West gains more influence, Russia's power in the Black Sea will be shaken, and it will lose strength. Russia's attempts to become a global power, especially against powerful states like the United States and the United Kingdom, are challenging due to its relatively disadvantageous position. Therefore, Russia is striving to gain more power in the Black Sea, as this would provide more opportunities for it to become a global power.

The background of the Georgia War, the Annexation of Crimea, and the Ukraine crisis up to the present day involves the global powers' games to dominate the Black Sea and

maintain power balance (Horjus, 2021). All these conflicting interests between the West and Russia have made the Black Sea more visible to the United States, prompting the U.S. to develop strategies for the region. However, the regional strategies developed by the U.S. have been thwarted by Black Sea states. Especially preventing the increase of Western influence in the Black Sea has been hindered by Russia, as it believes this would lead to a loss of power. Simultaneously, despite Russia and Türkiye opposing the idea, Ukraine and Georgia, due to the alignment of their security interests, have supported NATO taking on a more significant role in the Black Sea (Larrabee, 2009, p. 302-303).

2.2. Türkiye's Position in the Black Sea

When evaluating the situation of Türkiye in the Black Sea, it becomes evident that Türkiye's role has grown following the dissolution of the USSR. The fundamental characteristics of Türkiye's policies in the post-Cold War era concerning the Black Sea include efforts to maintain peace and stability, encourage economic and commercial centrality in the Black Sea through diplomatic and economic activities, and most importantly, ensure territorial integrity in the region (Ali, 2022, p. 358). Türkiye's increased significance in the Black Sea has led to closer cooperation with countries inhabited by Muslim minorities. Consequently, as Türkiye attains a more crucial position in the region, it has taken the lead in various collaborations, such as the Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR), the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), and the Black Sea Harmony Operation (OBSH) (Gherman, 2017, p. 38).

The Black Sea, known as the Turkish Lake during the Ottoman Empire's reign, saw the resurgence of Turkish naval dominance after the dissolution of the USSR. One reason for this is Russia's main naval base being located in another country's territory, leading to a decrease in control over its navy and having a smaller coastline in the Black Sea. Additionally, Türkiye's increased focus on defense industry and national shipbuilding since 2004 has significantly elevated Türkiye's role and position in the Black Sea (Çalışkan, 2017, p. 11).

3. NATO EXPANSION AND RUSSIA'S THREAT PERCEPTION

NATO was established in 1949 under the leadership of the United States in response to the security threat posed by the Soviet Union (Oğuzlu, 2019, p. 1). Following the end of the Cold War and the collapse of the USSR, NATO, despite its original purpose becoming obsolete, adopted new objectives. Nevertheless, tensions between Russia and NATO persisted. In the early 2000s, Russia attempted a more balanced policy, and certain developments occurred in its relations with NATO. Despite strained relations, post-9/11 saw increased cooperation between NATO and Russia in countering terrorism. However, as NATO expanded towards the former Eastern Bloc countries, moving steadily towards the Black Sea, it became a perceived threat to Russia, sparking tensions (Yapıcı, 2011, p. 1452). The inclusion of former USSR countries into NATO posed an increasing threat to Russia. Simultaneously, pro-Western color revolutions occurred in former Soviet territories, such as the Rose Revolution in Georgia in 2004 and the Orange Revolution in

Ukraine in the same year. Consequently, leaders with Soviet backgrounds lost power. In 2008, when NATO decided to expand towards the Balkans, Ukraine and Georgia were among the countries considered. The expansion decision encompassed a commitment from Ukraine and Georgia to become NATO members. However, Russia perceived this decision as a threat and demanded reconsideration. One significant rupture between NATO and Russia occurred during the 2008 Georgia crisis (Noi, 2022).

In 2008, Russia invaded Georgia with the aim of altering the power balance in the Black Sea and establishing more dominance. Russia seized Osetya and Abkhazia in Georgia. The acquisition of Abkhazia, a coastal region of Georgia, rendered Georgia's influence in the area contentious and subdued a state with a coastline along the Black Sea. Türkiye maintained a dual approach during the Georgia crisis, advocating for the preservation of Georgia's territorial integrity despite Russia's assertive behavior. Recognizing that the escalation of the Georgia crisis would endanger the Black Sea and draw external powers into the conflict, Türkiye proposed local solutions and aid to prevent the situation from escalating. Additionally, Türkiye contributed to defending Georgia's capabilities to prevent destabilizing Black Sea security. Emphasizing the need for regional actors to strengthen dialogue, Türkiye proposed the establishment of the Caucasus Stability and Cooperation Platform (Alim, 2022, p. 469-470).

The Crimea region first became part of the Russian Empire in 1783, following the declining power of the Ottoman Empire over the Crimean Khanate. The ports of Crimea became crucial for Russian naval fleets, turning it into an immensely significant location for the Russian Empire from that point forward. Despite Soviet battles in the region, Crimea retained its status as a city of heroes in Russian eyes. However, in 1954, it was transferred to the Ukrainian Soviet Socialist Republic, becoming part of Ukraine in the latter half of the 20th century (Salushev, 2014, p. 38-39). In subsequent years, misguided Ukrainization policies in Crimea, coupled with attempts to expel the Russian Black Sea Fleet from the peninsula, exacerbated the sense of Ukrainian ownership, alienating the Russian population. Consequently, Crimea declared its separation from Ukraine and swiftly organized a referendum in 2014, leading to an overwhelming majority choosing to join Russia. While Russia considered the referendum legitimate, transparent, and in line with international laws, Western governments deemed it a violation of Ukrainian laws. Furthermore, in 2014, the United Nations declared the annexation of Crimea illegal (Faizullaev and Cornut, 2017, p. 584-585).

The annexation of Crimea by Russia aimed to increase its dominance in the Black Sea and regain its power from the Soviet era. The absence of Ukraine's NATO membership facilitated Russia's actions. The annexation not only enhanced Russia's naval potential and sovereignty in the Black Sea but also revitalized its aspirations for the Mediterranean. Following these events, Russia rapidly strengthened its position, resulting in heightened maritime tensions with the United States and Black Sea neighbors (Delanoe, 2014, p. 379-380).

Examining Türkiye's policy reveals its inability to remain indifferent to the situation in Crimea, considering the Muslim population and historical ties, along with the presence of Crimean Tatar Turks. Despite advocating for the preservation of Ukraine's territorial integrity, Türkiye did not impose any sanctions on Russia, unlike EU countries, continuing its commercial relations. The economic interdependence between Türkiye and Russia played a significant role in this decision. Türkiye supported Crimean Tatar Turks through various activities but fell short of a more robust response (Ereker and Özer, 2018, p. 372-373).

In this context, Türkiye aimed to secure the rights of Crimean Tatar Turks and advocated for the resolution of the Crimea crisis through International Law and Diplomacy. Türkiye, with significant economic ties to Russia in tourism, energy, and trade, sought to address the issue through negotiations rather than imposing sanctions (Özçelik, 2018, p. 75).

Historically, the Ukraine crisis has its roots in the 2000s, starting with Ukraine's refusal to accept Russian influence and its inability to fully join NATO due to political instability. Although Ukraine officially planned to join NATO in 2008, it was later postponed. A president claiming neutrality was elected, and in 2014, Russia annexed Crimea (Ozili, 2022, p. 2). Volodymyr Zelensky was subsequently elected president in 2019. Following President Zelensky's request to join NATO in 2021, Russia deployed troops on the Ukrainian border and launched a special operation. As a result, Russia invaded Ukraine on February 24, 2022 and the Russian-Ukrainian war began (Mbah and Wasum, 2022, p. 145). The Russia-Ukraine war, which started in 2022, continues in 2024 (Brik, Mylovanov, Murtazashvili and Murtazashvili, 2024, p. 2)

The reasons behind the Russia-Ukraine war include the Euromaidan protests, internal government instability, and Russian nationalism. The Euromaidan movement began in Independence Square in Kiev due to Ukraine's rejection of signing an Association Agreement with the European Union. The internal political weakness and the resulting instability of the interim government enabled Russia to perceive and act upon Ukraine's vulnerability. Additionally, the majority of residents in Crimea and Donbas speaking Russian facilitated Russian support for actions in these regions. Thus, Ukraine's ethnic tension and Russian nationalism eased the initiation of the war. Russia waged the war to regain influence (Davis, 2021).

Despite the belief among Western states and other countries that the war that started in 2022 might result in a conflict even larger than the Second World War, Russia declared a special military operation in Ukraine, effectively initiating the war. Despite dissenting views from other countries, Russia issued warnings against potential external interventions, emphasizing the possibility of a larger conflict compared to historical wars if such interventions occurred. As a consequence, in 2022, leading countries such as the United States and Western states implemented various economic sanctions, reducing bilateral trade and applying embargoes. In contrast, Türkiye consistently adhered to its active neutrality policy from the outset. Supporting the preservation of Ukraine's territorial integrity since

the annexation of Crimea, Türkiye refused to acknowledge the annexation. Even when the Russia-Ukraine war started, Türkiye maintained the same policy, not displaying the expected stance by other states. Despite supporting Ukraine's territorial integrity, Türkiye did not impose any sanctions on Russia and continued their economic and trade relations. Türkiye's active neutrality policy played a significant role in international relations. One of Türkiye's major diplomatic efforts was mediation for a ceasefire, with talks held first in Antalya and later in Istanbul. When the ceasefire terms were announced, Ukraine reportedly expressed the desire for Türkiye to be a guarantor country (Ali, 2022, p. 361-363). While Türkiye being a guarantor country could contribute to being seen as a country promoting peace internationally, the content and process of the agreement are crucial. One of the notable aspects is Ukraine's willingness to abandon NATO membership, which Türkiye supports (Samar, 2023). Another important event for Türkiye was the success of TB2. Through the Ukraine-Türkiye Technical Cooperation Agreement, Türkiye supplied defense weapons to Ukraine, significantly increasing its naval power. As a result, nine ships from the Russian fleet were destroyed, with at least five targeted by Ukraine's Turkish-made UAV Bayraktar. The use of Bayraktar drones by Ukraine raised concerns for Russia (Kormych and Malyarenko 2022, p. 1251). In this period, Türkiye also played the role of a grain corridor, significantly contributing to easing the global grain crisis through Ukraine's grain exports (Ali, 2022, p. 364). Despite all these actions, Türkiye continued its relations with Russia and did not impose any sanctions, citing mutual economic and trade ties as reasons. Türkiye's demonstrated active neutrality policy ensured the continuation of dialogue between Western countries and Russia (citation). From all this, it can be understood that Türkiye pursued a balancing policy to prevent Ukraine from being marginalized in the power balance system and to prevent Russia from gaining hegemony in the Black Sea.

The concerns about the Transdniestrian issues in the region that declared independence from Moldova in 1990 have brought attention to the Russia-Ukraine crisis, indicating a potential further escalation of the war. The Transdniestrian region, unrecognized by the United Nations, is a de facto republic located as a thin strip between Ukraine and Moldova. Although Russia does not officially appear to provide support to Transdnistria, it provides military and financial assistance. The weak military power of Moldova and its status as one of the poorest countries in Europe are reasons why Transdnistria has not been able to secure its independence since declaring it. The current Transdnistrian administration is unlikely to engage in a war with Ukraine or Moldova. Despite lacking its military power, the redirection of Russian troops to the region would change the course of the Russia-Ukraine war, leading to further complications (Askeroglu, 2022).

The Russia-Ukraine war has demonstrated Türkiye's ability to maintain good communication with its northern neighboring countries. Particularly during a challenging war period with Russia and Ukraine, Türkiye has endeavored to establish balanced and positive relations. In fact, one of the reasons for trying to establish this balanced and good communication is due to Türkiye's economic difficulties during the start of the war

(Oğuzlu, 2023, p. 683). Therefore, despite not approving of Russia's actions, Türkiye, considering its economic situation, has refused to impose economic and financial sanctions unlike other Western states. The reason for this is cited as the mutual economic dependency with Russia. To maintain a peaceful and cooperative approach, Türkiye has displayed a balanced and mutually dependent economic relationship. This good balance in mutual dependence ensures that Turkish-Russian relations continue even during challenging periods such as war. The continuity of this relationship is important for Russia's foreign investments in Türkiye. These foreign investments include the Turkish Stream Natural Gas Pipeline project and the Akkuyu Nuclear Power Plant projects (Kubicek, 2022, p. 795). The approval and initiation of the Akkuyu Nuclear Power Plant in Mersin in 2010 and the signing of the Turkish Stream Natural Gas Pipeline project in 2014, facilitating the transfer of natural gas from the Black Sea to Türkiye, have been beneficial projects for Russia's entry into the European market and ensuring the secure supply of energy to Türkiye. The perception of Türkiye as safer in terms of energy trade between the EU and Russia has also been advantageous for Türkiye (İsmayıl & Aliyev, 2016, p. 196; Karagöl & Kızılkaya, 2015, p. 1; Schislyaeva et al., 2022, p. 1989).

Türkiye's positive relations with the EU have contributed to its playing a balanced role between Russia and the EU, enhancing its geopolitical importance by maintaining equilibrium between these two countries. Consequently, Türkiye has strengthened its position as an east-west energy corridor (Schislyaeva et al., 2022, p. 1987). Despite a significant trade deficit and unfavorable economic conditions in its economic relations with Russia, Türkiye considers its commercial and economic ties with Russia highly important (Erşen, 2022, p. 122).

Türkiye has attempted to capitalize positively on the ongoing war and international issues, adopting a balanced policy accordingly. During the war, Türkiye's natural gas imports from Russia doubled. Additionally, Russia viewed Türkiye as an energy hub for exporting oil to Europe, leading to the proposal of the Türkiye-Russia energy cooperation in October 2022. Financially, Türkiye, in response to Western countries imposing restrictions on Swift, did not impose any sanctions but rather used the Mir payment system as an alternative to Swift, which Russia could use. However, under Western pressure, this system was suspended after a while (Cheterian, 2023, p. 1283). Furthermore, in terms of energy, Russia transferred five billion USD to the nuclear power plant it invested in Türkiye. This transfer boosted Turkish foreign currency reserves. Due to its strategic position during the war, Ankara gained prominence diplomatically. Türkiye endeavored to maintain a balance between Ukraine and Russia. According to a senior advisor to the Prime Minister of the Republic of Türkiye, Russia is neither an enemy nor an ally. He emphasized the impossibility of negotiations due to Türkiye's dependency on energy imports. Thus, Türkiye's efforts to develop positive and balanced relations with Russia, considering its own economic challenges during the war, can be understood. In this context, Türkiye aimed to pursue a more balanced policy at the onset of the war to mitigate adverse effects on its economy, leading to a more peaceful and optimistic approach in its relations (Cheterian, 2023, p. 1284).

4. TURKIYE'S BALANCING ROLE IN THE BLACK SEA ACCORDING TO MORTON A. KAPLAN'S POWER BALANCE THEORY

International political system theories consist of power balance, loosely bipolar systems, tight bipolar systems, universal systems, hierarchical systems, unit or continuous systems. Among these system theories, historical counterparts include power balance and loosely bipolar systems. The focus of this article is Morton A. Kaplan's power balance theory. The power balance theory involves states within the system forming coalitions to prevent one state from becoming excessively powerful or a weak state from being excluded from the system. States within this system strive to maintain power balances, and specific rules govern their actions for the sustainability of this system. According to Morton A. Kaplan, there should be at least five actors/states/nations in the system, and there are specific rules for achieving power balance in the international system. Ultimately, adherence to these rules can maintain stability in the power balance system. The fundamental rules necessary for the stability of the power balance system include (Kaplan, 2005, p. 35):

- a. Negotiating and enhancing capabilities instead of engaging in warfare.
- b. Engaging in war when unable to enhance capabilities.
- c. Opposing a single actor or coalition becoming excessively powerful within the system.
- d. Halting a war rather than allowing an actor to weaken and be excluded from the system.
- e. Restraining states showing tendencies toward international organization.
- f. Attempting to reintegrate and bring back a weakened and excluded state into the system or allowing another state to join. States must trust each other and protect their national values. If a state fails to protect its national values, allies may abandon it.

There is an actor assuming a balancing role within the power balance system. While the balancing state plays an integrative role, it also prevents the excessive empowerment of a specific alliance, preserving the balance within the system (Kaplan, 1957, p. 691). To perform the balancing role effectively, it requires strong logistical capabilities and a suitable environment. The reasons for Great Britain's successful balancing role in the 19th century were its strong naval power, geographical distance from war zones, and the absence of regional intervention (Kaplan, 1957, p. 690).

Morton A. Kaplan has emphasized that at least five states must exist in the system for the power balance theory to be correctly applied (Kaplan, 2005, p. 35). Under the heading of power balance, it is mentioned that for the Black Sea coastal states, namely Russia, Ukraine, Georgia, Romania, and Bulgaria, to ensure the system's continuity and prevent its collapse, they need to collaborate and share the same views. Simultaneously, Russia's crises in Georgia in 2008, annexation of Crimea in 2014, and invasion of Ukraine in 2022 are attributed to its desire to be the sole powerful state in the Black Sea. Russia longs for its

dominance during the Soviet era and strives to establish dominance in the Black Sea to achieve this goal (Horjus, 2021).

For these states to provide a secure environment in the Black Sea, their coastal infrastructure defenses need to be integrated and coordinated. Additionally, for the system to strengthen, it is foreseen that the region could be more robust with bilateral and multilateral collaborations between Georgia and Ukraine. Due to the intense relationships of these countries with Türkiye, involving Türkiye in partnerships in specific areas is considered beneficial. According to the 2021 Ukrainian foreign policy strategy, these countries acting in consensus, having high-level regional formats and collaborations, increasing and solidifying their presence in the Black Sea will contribute to international security (Khylyk and Shelest, 2022, p. 4).

Moreover, under the heading of power balance in the Black Sea and Türkiye's position, it is emphasized that before the dissolution of the USSR, the powers of other states in the Black Sea were more limited compared to today. However, after the collapse of the USSR, the Black Sea has become more global, and strategic conflicts between actors have intensified. Russia has started exerting continuous pressure on Georgia and Ukraine to strengthen its position and regain its former hegemony (Özdamar, 2010). Russia aims to prevent the West from becoming stronger by pressuring Georgia and Ukraine. One reason for this is that Georgia and Ukraine are not NATO members, making it easier for Russia to exert pressure on these countries and maintain its power and dominance in the Black Sea. If Russia loses its power over these countries, its dominance in the Black Sea will be shaken, and it will be unable to compete with Western powers. However, if Russia dominates the Black Sea, it can compete with other major powers to regain its former hegemony (Horjus, 2021). The efforts of global powers to dominate the Black Sea and power balance games are evident in the crises of the 2008 Georgia War, the annexation of Crimea in 2014, and Russia's invasion of Ukraine in 2022.

As discussed under the title of Power Balance in the Black Sea, Russia initially seized the coastal strip of Ossetia and Abkhazia in Georgia to gain more dominance in the Black Sea, as it would enhance Russia's control (Newitt, 2023). During this crisis, Türkiye adopted a bilateral approach and, despite Russia's assertiveness, advocated for the preservation of Georgia's territorial integrity. At this point, Türkiye foresaw that the involvement of external powers in the crisis would threaten the security of the Black Sea and advocated for local assistance and solutions. Türkiye supported Georgia's defense capabilities and proposed the establishment of a cooperation platform involving regional actors to prevent the escalation of the crisis (Alim, 2022, p. 469-470). Türkiye's concerns about the potential shift in power balances in the Black Sea and the emergence of larger security issues in the region are evident, and it appears to be striving to protect the power balance in the region.

While Russia's control of significant ports in the Black Sea will enhance its dominance, it will also facilitate its access to the Mediterranean. For Russia, dominating the Black Sea is crucial to achieving its future goals, undermining the system by becoming an excessively

powerful state, and realizing its ambitions of becoming a superpower. Russia attacked Odessa, Ukraine's most crucial port and one of the largest ports in the Black Sea basin. If Russia seizes this port, it will establish long-term dominance in the Black Sea and take a step toward becoming a superpower, leading to the potential loss of the functionality of the power balance system (Newitt, 2023). Examining Türkiye's role in this system, survey results conducted by experts in Ukraine suggest that Türkiye is perceived as a country attempting to balance between Russia and Ukraine in the war, yet simultaneously displaying an indecisive role. Ukrainian experts' surveys also indicate that Türkiye, compared to other countries in the Black Sea region, relatively provides more support and contribution, receiving the highest scores (Khylyk and Shelest, 2022, p. 4). Türkiye's balanced approach, as mentioned under the titles of Power Balance in the Black Sea and its position in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war, reflects its consistent goals of preserving the power balance, ensuring peace and stability, conducting economic activities, and safeguarding territorial integrity (Ali, 2022, p. 358). To achieve these goals, Türkiye has pursued specific policies, engaged in regional collaborations, and assumed a leadership role in these partnerships (Gherman, 2017, p. 38).

As highlighted under the title of Türkiye's Crimea Policy in the annexation of Crimea, Türkiye did not remain indifferent and supported the preservation of Ukraine's territorial integrity. However, contrary to expectations from other states, Türkiye, instead of showing a strong reaction, adopted a more neutral stance. In line with this, Türkiye provided the necessary support to Crimea and continued its trade relations with Russia. Due to Russia's valuable position for Türkiye, efforts were made to resolve crises through negotiations rather than imposing sanctions (Özçelik, 2018, p. 75). Under the title of Russia-Ukraine war, it is emphasized that Türkiye continued its policy of neutrality since the annexation of Crimea. Despite expectations for sanctions from other states and similar expectations from Türkiye, no sanctions were imposed. Türkiye made significant diplomatic efforts during this period, such as mediating between the two countries for a ceasefire and hosting negotiations in Antalya and Istanbul for the war. Türkiye provided defense weapons to Ukraine during this process, resulting in the destruction of about five Russian fleets by Ukraine (Kormych and Malyarenko, 2022, p. 1251). Additionally, Türkiye maintained its relations with Russia, and its reasons include economic interdependence. Intense relations between Türkiye and Russia in trade, tourism, energy, and construction have contributed to the continued stability of their relationship. Türkiye's economic difficulties during the war and Russia's foreign investments in Türkiye necessitated the continuation of their relations (Oğuzlu, 2023, p. 683). Due to its investments in natural gas and energy with Russia, Türkiye has adopted a peaceful and cooperative approach in its relations (Kubicek, 2022, p. 795). The crisis between Russia and Ukraine has highlighted Türkiye's geopolitical importance once again. When the war started, Türkiye did not withhold its assistance to Ukraine, invoked the Montreux Straits Convention to close the straits to warships, and simultaneously maintained its diplomatic relations with Russia (Coffey and Kasapoğlu, 2023).

The Black Sea has always been historically significant for Türkiye. Therefore, Türkiye has been the best at maintaining the status quo compared to other countries in the Black Sea region. The Montreux Straits Convention, ensuring control over Türkiye's access to the Black Sea, has not only been vital for the security of Turkish straits but also of great importance for the security of the Black Sea. Türkiye's control over access to the Black Sea has had a direct impact on maintaining balance and protecting power balances in the Black Sea, restricting NATO's power in the Black Sea and its efforts to expand towards the Black Sea (Baldiran, Bayar and Gençer, 2022, p. 20). Consequently, it has prevented another power from entering the system. Türkiye has made efforts to prevent Russia from becoming excessively powerful and excluding Ukraine from the system to maintain the power balance and prevent the system from collapsing. In general terms, Türkiye has stated that it does not accept Russia's annexation of Crimea. Moreover, despite the imposition of sanctions by other Western states in response to Russia's actions and efforts to persuade Türkiye to follow suit, Türkiye has neither imposed sanctions nor participated in the policies and sanctions applied by Western states. From this perspective, it is clear that Türkiye has strived to protect the security of the Black Sea, maintain the power balances in the region, and make efforts to avoid disrupting the power balance (Alim, 2022, p. 471).

As a result, Türkiye has maintained collaborative and peaceful relations with Georgia, Romania, Bulgaria, Ukraine, and Russia despite the crises experienced by these countries. In the Georgia crisis, Türkiye proposed local solutions to prevent the escalation of danger in the Black Sea and provided support for Georgia's defense capabilities. Similarly, during the Crimea and Ukraine crises, Türkiye pursued a neutral and balancing policy, supporting the preservation of Ukraine's territorial integrity and maintaining stable relations with Russia. It is evident that Türkiye, considering the power balances in the Black Sea, has played a balancing role in the region.

To view Türkiye's balancing role from a different perspective, as mentioned at the beginning of the paragraph, just like Great Britain in the 19th century, which had good logistical power, refrained from intervening in war territories, and played a good balancing role (Kaplan, 1957, p. 690), Türkiye's provision of defense assistance to Ukraine, no intervention in war territories, and relative distance are also in line with this understanding.

According to Morton A. Kaplan's power balance theory, it is emphasized that there is a country playing a balancing role within the power balance system to prevent the collapse of the system (Kaplan, 1957, p. 691). Based on this, it can be seen that Türkiye has assumed a balancing role in the power balance system in the Black Sea and is mindful of preventing the system from collapsing.

5. CONCLUSION

In the Cold War era and before, Russia had a more dominant position in the Black Sea compared to other countries. However, after the Cold War, the Black Sea became a more strategic region, leading to power struggles and shifts in power balances. Following the dissolution of the Soviet Union, Russia's dominance and power in the Black Sea

diminished, and other countries began to assert themselves. As other countries gained power and NATO's efforts to expand toward the Black Sea increased, Russia began to feel threatened in its dominance over the Black Sea. The NATO membership of Türkiye, Bulgaria, and Romania, coupled with the non-membership of Georgia and Ukraine, facilitated exerting pressure on the latter two countries. The desire of Georgia and Ukraine to become NATO members, along with the perception that NATO would gain more power in the Black Sea, heightened Russia's sense of threat regarding its dominance. As Western states began to gain power in the Black Sea, and Russia's dominance became more limited than during the Soviet era, Russia sought to strengthen its dominance. In line with these reasons, Russia took action, exerted pressure on former Soviet countries, and initially created the Georgia crisis. Subsequently, the annexation of Crimea and the initiation of the war in Ukraine supported Russia's intention to increase its dominance in the Black Sea, feeling threatened by NATO's expansion and the empowerment of Western states. Although Türkiye reacted to Russia's annexation of Crimea, it adopted an active neutral policy. Türkiye has consistently refused to accept the annexation of Crimea and emphasized the need for the territorial integrity of Ukraine. When Russia initiated the war in Ukraine, Western states imposed various sanctions and embargoes. Despite Western states expecting Türkiye to implement similar policies and take a stance against Russia, Türkiye continued its trade and economic relations with Russia. Türkiye maintained its active neutral policy since the annexation of Crimea during the Russia-Ukraine war and expressed its opposition to the violation of Ukraine's territorial integrity. Türkiye provided defense weapons to Ukraine during this war, functioning as a global grain corridor for Ukraine's grain exports. This played a crucial role in alleviating the global grain crisis. Türkiye's adoption of an active neutral policy in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war, its continuation of relations with Russia despite other countries severing ties, and its support for the preservation of Ukraine's territorial integrity demonstrate that Türkiye is a balancing country in the Black Sea. Drawing on Morton A. Kaplan's power balance theory, it can be concluded that Türkiye, Bulgaria, Romania, Ukraine, Georgia, and Russia are within a power balance system in the Black Sea. In this system, it is understood that Russia seeks to weaken Ukraine, which it perceives as a weak country, to exclude it from the system due to its desire to excessively gain power. Thus, Russia aims to render a Black Sea state outside the system and increase its dominance further. When Ukraine is excluded from the system, power balances will be disrupted, and the power balance system will fail to provide stability and collapse. However, Türkiye does not want Ukraine to be excluded from the system and, at the same time, does not want Russia to excessively gain power in the Black Sea. Here, it is evident that Türkiye follows a balancing policy between Ukraine and Russia, aiming to ensure the security of the Black Sea and maintain power balances within the system. Morton A. Kaplan in the power balance theory stated that a country striving to maintain stability, prevent the disruption of power balances, and avoid the collapse of the system is a balancing country. Türkiye assumes this role in the power balance of the Black Sea. In conclusion, based on all these considerations, it can

be inferred that Türkiye is a balancing country in the annexation of Crimea and the Russia-Ukraine war.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Ali, M. (2022). The role of Türkiye in the Black Sea and the Russo-Ukrainian war: A short overview. *Journal of Liberty and International Affairs*, 8(3), 356-367. <https://doi.org/10.47305/JLIA2283356a%20>
- Alim, E. (2022). Strategic hedging in the Black Sea: The case of Turkey versus Russia. *Comparative Strategy*, 41(5), 459-482. <https://doi.org/10.1080/01495933.2022.2111908>
- Andersen, M.S. (2018). Balance of power. *The Encyclopedia of Diplomacy*, 1-12. <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0339>
- Askeroğlu, S. (2022, Temmuz 08). *Rusya- Batı mücadelesinin bir sonraki adresi Transdinyester mi?* Retrieved from <https://www.ankasam.org/rusya-bati-mucadelesinin-bir-sonraki-adresi-transdinyester-mi/>
- Aydın, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: Great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 271-285. <https://doi.org/10.1080/14683850902934283>
- Baldıran, S., Bayar, D., & Gençer, H. (2022). The importance of the 1936 Montreux Convention for the Black Sea security: A close look into Russia-NATO controversy on the Russian Ukrainian conflict in 2022. *Information & Security*, 51, 11-23. <https://doi.org/10.11610/isij.5101>
- Bayram, D.Ç., & Tüfekçi, Ö. (2018). Turkey's Black Sea vision and its dynamics. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(57), 1-16. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2242182>
- Brik, T., Mylovanov, T., Murtazashvili, J.B., & Murtazashvili, I. (2024). Introduction: Special issue on the political economy of the War in Ukraine. *Journal of Public Finance and Public Choice, (Early View)*, 1-8. <https://doi.org/10.1332/25156918Y2024D000000006>
- Cheterian, V. (2023). Friend and foe: Russia-Turkey relations before and after the war in Ukraine. *Small Wars & Insurgencies*, 34(7), 1271-1294. <https://doi.org/10.1080/09592318.2023.2185443>
- Coffey, L., & Kasapoğlu, C. (2023, February 21). *A new Black Sea strategy for a new sea reality*. Retrieved from <https://www.hudson.org/foreign-policy/new-black-sea-strategy-new-black-sea-reality>
- Çalışkan, B. (2017, January). *Karadeniz'de değişen güç dengeleri*. Retrieved from <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-karadeniz-de-degisen-guc-dengeleri-ve-turkiye-rusya-iliskileri.pdf>
- Çelikpala, M. (2010). *Security in the Black Sea region*. Commission on the Black Sea, Policy Report II. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Davis, J. (2021, December 5). *An international relations analysis of the Russo-Ukrainian war*. Retrieved from <https://sites.psu.edu/johndavis/2021/12/05/russo-ukrainian-war/>
- Delanoë, I. (2014). After the Crimean crisis: Towards a greater Russian maritime power in the Black Sea. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(3), 367-382. <https://doi.org/10.1080/14683857.2014.944386>

- Ereker, F., & Özer, U. (2018). Crimea in Turkish- Russian relations: Identity, discourse, or interdependence? *Athens Journal of Social Sciences*, 5(4), 371-388. <https://doi.org/10.30958/ajss.5-4-2>
- Eryşen, E. (2022). Turkey and Eurasian integration: Ideology or pragmatism? *Vestnik RUDN. International Relations*, 22(1), 111-125. <https://doi.org/10.22363/2313-0660-2022-22-1-111-125>
- Faizullaev, A., & Cornut, J. (2017). Narrative practice in international politics and diplomacy: The case of the Crimean crisis. *Journal of International Relations and Development*, 20, 578-604. <https://doi.org/10.1057/jird.2016.6>
- Gherman, C.M. (2017). Recent developments in the Wider Black Sea area security environment. *Geopolitics and Geostrategy: Trends and Perspectives*, 65, 32-42. Retrieved from <https://www.proquest.com/scholarly-journals/recent-developments-wider-black-sea-area-security/docview/2154986961/se-2>
- Horjus, J. (2021, August 15). *Shifting balance of power in the Black Sea poses threats to Europe*. Retrieved from <https://jasoninstitute.com/shifting-balance-of-power-in-the-black-sea-poses-threats-to-europe/>
- İsmayıl, E., & Aliyev, B. (2016). Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 187-211. <https://www.tybakademi.com/kitap/akademi17.pdf#page=187>
- Kaplan, M.A. (1957). Balance of power, bipolarity and other models of international systems. *American Political Science Review*, 51(3), 684-695. DOI: 10.2307/1951855
- Kaplan, M.A. (2005). *System and Process in International Politics*. United Kingdom: ECPR press.
- Karagöl, E.T., & Kızılkaya, M. (2015). Rusya-AB-Türkiye üçgeninde Türk akımı. *Seta Perspektif*, 1(105), 1-6. https://file.setav.org/Files/Pdf/20150707142655_105_perspektif.pdf
- Keyik, M., & Erol, M.S. (2019). Realizme göre güç ve güç dengesi kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uksad/issue/45433/569926>
- Khylik, M., & Shelest, H. (2022). Perceptions of the Black Sea region security amid the Russian invasion of Ukraine: View from Ukraine. *Caucasus Analytical Digest*, 130, 2-12. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000579582>
- King, C. (2008). The Wider Black Sea region in the twenty-first century. In D. Hamilton & G. Mangott (Eds.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives* (pp. 1-14). Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.
- Kormych, B., & Malyarenko, T. (2022). From gray zone to conventional warfare: The Russia-Ukraine conflict in the Black Sea. *Small Wars & Insurgencies*, 34(7), 1235-1270. <https://doi.org/10.1080/09592318.2022.2122278>
- Kubicek, P. (2022). Structural dynamics, pragmatism, and shared grievances: Explaining Russian-Turkish relations. *Turkish Studies*, 23(5), 784-801. <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2060637>
- Larrabee, F.S. (2009). The United States and security in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 301-315. <https://doi.org/10.1080/14683850902934309>
- Mbah, R. E., & Wasum, D.F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144-153. <https://doi.org/10.14738/assrj.93.12005>
- Newitt, M. (2023, February 21). *Assessing military operations in the Black Sea a year into Russia's full-scale invasion of Ukraine*. Retrieved from <https://www.justsecurity.org/85181/assessing-military-operations-in-the-black-sea-a-year-into-russias-full-scale-invasion-of-ukraine/>
- Noi, A.Ü. (2022, March 4). *Avrupa ve Rusya ilişkileri nereden nereye*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/nato-ve-rusya-iliskileri-nereden-nereye/2523737>
- Oğuzlu, H.T. (2023). Turkey as a restrained middle power. *Turkish Studies*, 24(3-4), 673-690. <https://doi.org/10.1080/14683849.2023.2171870>
- Oğuzlu, T. (2019, Ekim 27). *NATO-Rusya ilişkileri*. Retrieved from https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/NATORusyalliskileri_TarikOguzlu_v.1.pdf
- Oral, F., & Oğuz, Ş. (2021). The security of the Black Sea: The struggle in Black Sea and Turkey's policy in the post-cold war era. *Karadeniz Araştırmaları*, 18(69), 1-16. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2268671>
- Ozili, P.K. (2022). Global economic consequence of Russia invasion of Ukraine. *SSRN*, 1-34. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4064770>

- Özçelik, S. (2018). II. Soğuk Savaş ve Kırım'daki jeo-stratejik gambit: Rusya'nın stratejik derinliği bağlamında Kırım'ın işgali ve Kırım Tatarları. O. Orhan (eds.), *Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar Ekonomi, Enerji ve Güvenlik*. (pp. 57-77). Tasam Yayınları.
- Özdamar, Ö. (2010). Security and military balance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(3), 341-359. <https://doi.org/10.1080/14683857.2010.503643>
- Penzvalto, N. (2019). Is Turkey still a reliable ally? The case of the Black Sea. *Academic and Applied Research in Military and Public Management*, 18(2), 87-100. DOI:10.32565/aarms.2019.2.6
- Saluschev, S. (2014). Annexation of Crimea: Causes, analysis & global implications. *Global Societies Journal*, 2, 37-46. Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/5vb3n9tc>
- Samar, K. (2023, Mart 20). *Türkiye'nin Ukrayna için 'garantör ülke' olması ne demek? Riskleri konusunda uzmanlar ne diyor?* Retrieved from <https://tr.euronews.com/2022/03/20/turkiye-nin-ukrayna-icin-garantor-ulke-olmas-ne-demek-riskleri-konusunda-uzmanlar-ne-diyor>
- Schislyaeva, E., Evgrafova, I., Butokavo, N., & Mishalchenko, Y. (2022). The EU- Russia- Turkey Energy Triangle: Legal and Economic Conditions of Gas Transportation via the TurkStream Pipeline. *Transportation Research Procedia*, 63, 1984-1990. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2022.06.220>
- Sezer, D.B. (1996). Ukraine, Turkey, and Black Sea region. *Harvard Ukrainian Studies*, 20, 79-101. <https://www.jstor.org/stable/41036685>
- Sheehan, M. (2004). *Balance of power: History & theory*. London: Routledge.
- Waltz, K.N. (2001). *Man, the state and war: A Theoretical Analysis*. Columbia University Press.
- Yapıcı, M. İ. (2011). Rusya-NATO ilişkilerinin dünü, bugünü ve geleceği. *Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 3, 1451-1474.

Müzik Öğretmenliği Programı Keman Eğitimi Derslerinde Geleneksel Türk Sanat Müziğinin Kullanılabilirliği Üzerine Deneysel Bir Çalışma¹

Özgür Eğilmez^{2,3}, Gökay Yıldız⁴

ÖZET

Araştırmada müzik öğretmenliği programı keman eğitimi derslerinde öğrencilerin geleneksel Türk sanat müziği (GTSM) makamlarına ait eserleri mikrotonal aralıklarıyla seslendirebilme durumlarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaçla keman eğitiminde GTSM makamlarını içeren bir eğitim programı oluşturulmuştur. Eğitim sonucu öğrencilerin performans gelişimlerini tespit etmek amacıyla ‘tek gruplu ön test ve son test deneysel desen’ kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen deney grubu, 2020-2021 bahar yarıyılında Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 8 öğrenciden oluşmuştur. Haftada 1 ders saati 10 hafta süren eğitimde, eğitim öncesi ve sonrası anlamlı farklar Wilcoxon testi ile sınanmıştır. Çalışma grubu öğrencilerinin, makamsal eserlerin kullanılabilirliğine ait görüşlerine yönelik nitel veriler ise araştırmacı tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilerek, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda hicaz, hüseyini ve rast makamlarına yönelik verilen eğitimin tüm ölçüt becerilerde son test puanlarının, ön test puanlarına göre anlamlı olarak yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Sanat Müziği, Keman Eğitimi, Makam, Müzik Eğitimi

An Experimental Study on the Applicability of Traditional Turkish Art Music in Violin Instruction within the Music Education Program

ABSTRACT

The aim of the research was to reveal the ability of students in the violin education courses of the music teacher training program to perform the works of traditional Turkish classical music (GTSM) with microintervals. For this purpose, a training program that includes GTSM maqam

¹ Çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yaptığı doktora tezinden üretilmiştir.

² İletişim Yazarı: oegilmez@uludag.edu.tr

³ Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Bursa, TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-8832-5325

⁴ Prof., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Burdur/ TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-7518-421X

music in violin education has been created. A single-group pre-test and post-test experimental design was used to determine the students' performance developments after the training. The experimental group, determined by the purposeful sampling method, consisted of 8 students studying at Bursa Uludag University Music Education Department in the 2020-2021 spring semester. Significant differences in the training, which lasted 10 weeks, were tested with the Wilcoxon test. Qualitative data regarding the opinions of the study group students about the usability of maqam music in violin training were obtained with a semi-structured interview form developed by the researcher and analyzed by content analysis. The results of the research showed that the post-test scores of the training given to the Hicaz, Hüseyini and Rast maqams were significantly higher than the pre-test scores in all criterion skills.

Keywords: *Traditional Turkish Art Music, Violin Education, Maqam, Music Education.*

1. GİRİŞ

Müzik öğretmenlerinin, öğretim programlarını ve amaçlarını gerçekleştirmek için uygun yöntem ve stratejileri seçebilen ve uygulayabilen kişiler olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda müzik öğretmenlerinin birçok hususta kendilerini iyi yetiştirmiş olmaları zorunlu görülmektedir. Ayrıca yaşadıkları toplumun sosyal, kültürel özelliklerini evrensel kültürün özellikleriyle birlikte öğrencilerine aktarmada üst düzey bir performans sergilemeleri gerekmektedir (Akbulut, 2006). Bu özelliklerle donanmış müzik öğretmenlerinin örgün müzik derslerini nitelikli ve verimli sürdürebilmelerinin en önemli koşullarından birinin, derste kullandıkları çalgıyı düzeyli ve etkili bir biçimde çalabilmeleri olduğu düşünülmektedir. Bu husus müzik öğretmenlerinin işlenen konuları öğrencilerine daha iyi aktarabilmeleri ve sınıfın tümünün ilgisini çekebilmeleri bakımından önemli görülmektedir. Bu gerekçe göz önünde bulundurulduğunda müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda verilen çalgı eğitiminin niteliği de önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kurumlarda eğitimi verilen tüm çalgılar arasında yer alan kemanın eğitiminde de nitelikli icracılar yetiştirmek üzere planlamaların yapılması ve bu doğrultuda hedeflerin belirlenmesi gerektiğine inanılmaktadır. Nitekim Uslu (2012), keman dersinde kullanılan öğrenme öğretme yöntemlerinin, eğitimdeki hedeflerin gerçekleştirilmesine dönük yapılmasının, eğitimin durumunu etkileyen önemli faktörlerden biri olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca keman derslerinde kullanılan öğretim yöntemlerinin yeniliklere açık olması da çağdaş eğitimde kazanımlara ulaşmada gerekli görülen unsurların başında yer almaktadır. Bu noktada Yağışan (2008) keman eğitiminde, farklı öğretim yöntemlerinin uygulanmasına yönelik çabaların öne çıktığını belirtmektedir.

Ülkemizde müzik öğretmeni yetiştiren kurumların öncüsü olan Musiki Muallim Mektebi 1924 yılında kurulduğunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün müzik sanatına yönelik yenilenme ideali doğrultusunda bu kurumda bilimsel esaslar çerçevesinde klasik batı müziği eğitiminin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bugün ülkemizdeki müzik eğitimi kurumlarının, eğitimi verilen müzik türüne göre, batı müziği ve Türk müziği olarak ayrıştığı görülmektedir. Keman eğitimi özelinde bakıldığında ise kurumun niteliğine göre bazılarında keman eğitiminin geleneksel Türk müziği ekseninde verildiği bazılarında ise

klasik batı müziği ekseninde verildiği dikkat çekmektedir. Bu çeşitliliğe açıklık getirmek üzere çeşitli gelişim evrelerinden geçerek İtalya'da son şeklini alan kemanın coğrafyamızda varlık gösterme ve yayılma durumuna değinilmesi gerekmektedir.

Kemanın, Osmanlı dönemi müziğine hangi zamanda girdiğine yönelik kesin bir bulgu olmamasına rağmen, 16. yüzyıldan itibaren çeşitli etkinlikler için batıdan gelen Avrupalı müzisyenler tarafından Türk kültür dünyasına tanıtıldığı ve bazı görüşlere göre geleneksel Türk sanat müziği icrasında da 18. yüzyıldan itibaren kullanıldığı tahmin edilmektedir (Tekin ve Feyzi, 2019). Tekin ve Feyzi (2019) coğrafyamıza girişinden günümüze kadar olan süreçte kemanın, geleneksel Türk sanat müziği icrasında hem icracılar hem de dinleyiciler tarafından büyük ilgi gördüğünü vurgulamaktadırlar. Ancak Osmanlı döneminde müzik eğitimi veren kurum olarak nitelendirilebilecek Muzika'ı Humayun'un öğretim kadrosuna getirilen İtalyan müzisyenler ile Batı tarzı keman çalma geleneğinin geliştiği bilinmektedir. Tarihi sürece bakıldığında kemanın ülkemizde hem geleneksel müziklerimizde hem de batı müziğinde kullanılabildiği görülmektedir. Keman ve benzeri yaylı çalgıların perdesiz çalgı olmaları, bu çalgıların her iki müzik türünü de seslendirebilmelerini olanaklı kılmaktadır. Söz konusu çalgıların, sahip oldukları hem tampere hem de makamsal sistemle (mikrotonal sesler bulunan) yazılmış eserleri seslendirebilme özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu çalgıların tampere sistemle çalınan diğer çalgılara kıyasla daha avantajlı oldukları söylenebilir.

Günümüzde müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda gerçekleştirilen keman eğitimi büyük oranda Fransız, İtalyan ve Alman keman okullarındaki öğretim sistemlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu sistemle yetişen müzik öğretmenlerinin genellikle sağlam bir tekniğe sahip olmalarına rağmen eğitimlerinin sadece batı müziği keman eserleri ile sınırlı kalmasından dolayı geleneksel Türk sanat müziği makamlarını tanımakta ve seslendirmekte güçlük çektikleri görülmektedir. Bu durum problem olarak algılanmış, mevcut araştırma söz konusu problemin çözümüne yönelik tasarlanmıştır. Nitekim Parasız ve Albuz (2018) da geleneksel müziklerimizi doğru seslendirebilmek için keman eğitiminde makamsal etüt ve alıştırmalara ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapmaktadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ilkokul, ortaokul ve lise müzik dersi öğretim programları incelendiğinde; ilkokul ve ortaokul müzik dersi programlarında 2. sınıfta uşşak, 4. sınıfta kürdi, 5. sınıfta rast ve hüseyini, 6. sınıfta nihavend ve nikriz, 7. sınıfta segâh ve hüzzam, 8. sınıfta ise eviç makamlarının yer aldığı görülmektedir. Lise müzik dersi programında ise 9. sınıfta uşşak ve hicaz, 10. sınıfta rast ve sabâ, 11. sınıfta segâh ve hüzzam, 12. sınıfta ise kürdi, hüseyini ve nihavent makamlarına yönelik konular bulunmaktadır. Görülmektedir ki MEB müzik dersi öğretim programında yer alan makamların müzik öğretmenleri tarafından öğretilmesi zorunlu kılınmıştır.

Özellikle bireysel çalgısı keman olan müzik öğretmenlerinin örgün eğitim içerisinde yer alan müzik derslerinde geleneksel Türk sanat müziği makamlarıyla ilgili konuları ve eserleri öğrencilerine aktarırken, perdesiz solo çalgı olma özelliğinden ötürü keman çalgısının kullanılmasının daha elverişli olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmada müzik öğretmeni yetiştiren kurumların kuruluşundan günümüze

kadar programlarında yer alan ve çoğunlukla batı müziği etüt ve eserleri içeren keman derslerinde makamsal eserlerin de yer alabilme durumu sorgulanmıştır. Bu nedenle söz konusu kurumlardaki keman eğitimi sürecinde bahsi geçen geleneksel eserlerin mikrotonal aralıklarıyla birlikte çalınması ve söz konusu uygulamanın öğrencilerin çalım performanslarına etkisinin ortaya konması gerekli görülmüştür. Araştırma bu doğrultuda planlanmış ve belirlenen makamlara ait mikrotonal sesler içeren Türk sanat müziği eserlerinin uygulanması ile uygulamanın öğrencilerin çalım performanslarına etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca deneysel süreçte elde edilen verileri desteklemek üzere de öğrenci görüşlerinin alınması önemli görülmüştür.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle MEB müzik dersi öğretim programı incelenmiş, programda yer alan makamlar arasından uzman görüşü alınarak rast, hüseyini ve hicaz makamlarının araştırmaya dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim geleneksel Türk sanat müziğine ait tüm kaynaklarda, söz konusu makamların XIII yüzyıldan günümüze kadar birçok edvarda yer aldığı görülmektedir (Levendoglu, 2004). Bu makamların araştırmaya dâhil edilmesinde birçok etken göz önünde bulundurulmuştur. Sistemci Okulda (Urmevi-Meragi) rast makamı eserleri sayısal olarak ilk sırada yer almış ve on iki makamdan (edvâr-ı meşhure) sayılmıştır. Rauf Yekta Bey sisteminde ise rast makamı dizisi ana dizi olarak kabul edilmiş hatta eserlerinde bu makam Türk dizisi olarak belirtilmiştir (Kaçar, 2008). Rast dizisi ve bu diziden oluşan rast makamının, bugün de bazı geleneksel Türk sanat müziği eğitimcileri tarafından ana makam olarak benimsenmekte olduğu bilinmektedir. Bu nedenle rast makamı araştırmada tercih edilen makamlardan biri olmuştur. Hicaz makamının karakteristik özelliğini oluşturan, duyulduğunda daha kolay algılanabilmesini sağlayan en önemli unsur artık ikili olarak bilinen ses aralığını barındırmasıdır. Bu karakteristik yapıdaki hicaz makamı özellikle ülkemizde çok sevilmiş ve geleneksel Türk sanat müziği dışındaki Türkçe sözlü popüler müzikler, film müzikleri ve diğer eğlence müziklerinde de çokça seslendirilmiştir (Tohumcu, 2012). Hicaz makamı yapı olarak birbirine benzeyen ve adına da hicaz ailesi denilen makamlardan oluşmaktadır. Bu makamlar hicaz makamı, hicaz hümayun makamı, uzzal makamı ve zirgüleli hicaz makamlarıdır (Özkan, 2011). Hicaz makamının bahsi geçen makamları barındırması ve ülkemizde farklı müzik türlerinde de geniş kullanımının olması Hicaz makamının araştırmada tercih edilmesinde etkili olmuştur. Hüseyini makamı ise, Orta Asya, İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu topraklarının halk ezgilerinde günümüzde çok kullanılan, sevilen hatta Sistemci Okuldan önce de bilinen en eski makamlardan biridir (Kutluğ, 2000). Birçok kültüre ait müziklerde kullanılıyor olması da Hüseyini makamının araştırmada yer almasında etkili olmuştur.

Araştırmada yukarıda belirlenen makamlara ait mikrotonal sesler içeren diziler, etütler ve eserlerden oluşan bir eğitim programı araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu eğitim programı için geliştirilen geleneksel Türk sanat müziği makamlarına yönelik materyallerin keman eğitimine katkı sağlayıcı nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu program Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında

öğrenim görmekte olan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine uygulanmış, uygulama sonunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

a. Geleneksel Türk sanat müziği eserlerinin seslendirilmesinde çalışma grubu öğrencilerinin ön test- son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

b. Makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın makam bilgisini kavramada etkili olma durumuna yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?

c. Mikrotonal seslerle yapılan uygulamaya yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?

d. Makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın sol elin gelişimine katkısına yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?

e. Çalışma grubu öğrencilerinin deneysel uygulamayla ilgili görüşleri nelerdir?

Yapılan alanyazın taramasında müzik eğitimi ana bilim dallarında makamsal eserlerin keman eğitimine katkısını ortaya koyan araştırmaların olduğu tespit edilmiştir (Akbudak, 2021; Akpınar, 2001; Alpagut, 2001; Düzbastılar ve Ömeroğlu, 2021; Efe, 2007; Gülüm, 2019; Haner, 2018; Kaya (2010); Köse, 2019; Müezzinoğlu, 2012; Teke, 2019). Ancak bahse konu araştırmaların tümünde keman eğitiminde kullanılan makamsal çalışmaların tampere ses sistemine göre yapılmış olduğu görülmektedir. Mevcut araştırma ise deneysel uygulama aşamasında mikrotonal sesleri içeren çalışmaların yapılması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Araştırma keman eğitiminde gerek geleneksel Türk sanat müziği makamlarına yönelik materyallerin geliştirilmesi gerekse uygulama sonuçlarının paylaşılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca müzik eğitimi ana bilim dallarındaki keman eğitiminde mikrotonal sesleri de içeren geleneksel Türk sanat müziği makam ve dizilerine ait ezgileri çalabilme durumlarını ortaya koyan az sayıdaki araştırmadan biri olması bakımından önemli görülmektedir. Araştırma sonuçlarının günümüzde tampere sisteme dayalı uluslararası sanat müziği çerçevesinde keman eğitimi yapılan kurumlardaki keman eğitim süreçlerine farklı bir bakış kazandıracığı ve öğrencilerin hem batı, hem ülkemiz, hem de yaşadığımız coğrafyanın müziğini algılamasına zenginlik getireceğine inanılmaktadır. Deneysel uygulama ile elde edilen verilerin öğrenci görüşleri ile desteklenmesi ve söz konusu programın gerçek uygulayıcılar tarafından da değerlendirilmesi araştırmacının önemini daha da artırmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, müzik eğitimi ana bilim dallarındaki keman eğitimi sürecinde mikrotonal sesler (komalı perdeleri) içeren rast, hüseyini ve hicaz makamındaki eserlerin uygulanması ve söz konusu uygulamanın öğrencilerin çalım performanslarına etkisinin ortaya konması amacıyla karma yöntem kullanılmıştır. Creswell'e (2017) göre karma araştırma yöntemi hem nitel hem de nicel verileri toplayarak ve birbirleriyle bütünleştirerek bir araştırmacının aradığı soruların yanıtlarını bulmaya yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin

görüşleri nitel veri yöntemleriyle toplanırken, deneysel uygulamanın sonuçları ise nicel veri yöntemleriyle toplanmıştır.

Araştırma sıralı açıklayıcı desen kullanılarak tasarlanmıştır. Bu desene göre araştırma sonuçlarını derinlemesine analiz etmek için, nicel yöntemlerle elde edilen veriler nitel yöntemlerle desteklenmektedir (Creswell, 2017). Bu özelliği ile belirlenmiş desenin bu araştırma için uygun olduğuna inanılmaktadır.

Çalışmada geleneksel Türk sanat müziği makamlarına ait etüt ve eserlerin çalışma grubundaki öğrencilerin çalgı performanslarına ve teorik donanımlarına etkisinin ortaya konması amacıyla yarı deneysel desen içerisinde yer alan araştırma yöntemlerinden ‘tek grup ön test ve son test deney deseni’ kullanılmıştır. Büyüköztürk ve diğerlerine (2018) göre bu desen, deneysel işlemin bir grup insan üzerindeki etkisini test eder. Bağımlı değişkene ilişkin ölçümler, uygulama öncesinde ön test ve son test sırasında aynı denekler üzerinde aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir. Bu özelliği ile belirlenen modelin araştırmanın deneysel süreci için uygun olduğuna inanılmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenerek 2020-2021 bahar yarıyılında Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında 2., 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören en az birinci- üçüncü pozisyon keman çalma becerisine sahip 8 öğrenciden oluşturulmuştur. Çalışma grubu ile ilgili özellikler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Deneysel Çalışma Grubu Öğrencilerine Ait Bilgiler

Öğrenci Kodu	Cinsiyeti	Sınıfı	Mezun Olduğu Lise
Ö1	Kadın	Lisans 2	Güzel Sanatlar lisesi
Ö2	Kadın	Lisans 2	Güzel Sanatlar lisesi
Ö3	Kadın	Lisans 3	Güzel Sanatlar lisesi
Ö4	Kadın	Lisans 3	Güzel Sanatlar lisesi
Ö5	Kadın	Lisans 4	Güzel Sanatlar lisesi
Ö6	Kadın	Lisans 4	Güzel Sanatlar lisesi
Ö7	Erkek	Lisans 2	Güzel Sanatlar lisesi
Ö8	Erkek	Lisans 3	Güzel Sanatlar lisesi

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Araştırmanın nitel verilerini toplamak üzere müzik eğitimi ana bilim dalında deney sürecine katılan öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur. Deneysel sürece katılan çalışma grubu öğrencilerinin, uygulama

sonucunda keman eğitiminde makamsal etüt ve eserlerin kullanılabilirliğine ilişkin görüşlerine yönelik veriler araştırmacı tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin amacı, görüşülen bireyin ya da bireylerin araştırma konusuyla ilgili ilgi, görüş, tutum ve davranışlarının serbest bir ortamda ortaya çıkmasını sağlamak ve bu şekilde tam ve doğru bir cevap vermelerini sağlamaktır (Balci, 2006). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde görüşme süresince önceden belirlenmiş temalara bağlı kalınarak, görüşme sırasında belirlenen soruların dışındaki sorular katılımcıların verdikleri cevaplara göre değiştirilmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin diğer bir özelliği ise tümüyle açık uçlu sorulardan oluşmasıdır (Mertkan, 2015).

Öğrencilere yönelik hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme sorularının geçerliliğini sağlamak üzere bilimsel araştırma teknikleri, keman ve geleneksel Türk sanat müziği uzmanı üç alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda şekillenen ve görüşmede öğrencilere yöneltilen sorular aşağıda yer almaktadır.

- a. Makamsal dizi, seyir, etüt ve eserlerini kemanla çalmanın, makam bilgisini kavramada ne derece etkili olduğuna yönelik görüşleriniz nelerdir?
- b. Makamsal eserlerde makamın gerektirdiği mikrotonal sesleri seslendirebilme durumunuza yönelik görüşleriniz nelerdir?
- c. Makamsal dizi, seyir, etüt ve eserleri çalmanın kemanda sol elin gelişimine ne ölçüde katkı sağladığını düşünüyorsunuz?
- d. Çalışmanın başlangıcında araştırma konusu ile ilgili ilk izlenimleriniz nelerdir?
- e. Size verilen eğitim sonrasında çalışmaya ilişkin görüşleriniz nelerdir?

2.3.2. Müziksel Gelişim Dereceli Puanlama Anahtarı: Çalışma grubundaki öğrencilerin keman çalma performanslarının ölçülmesine yönelik olarak yine araştırmacılar tarafından bu araştırma için geliştirilen “müziksel gelişim dereceli puanlama anahtarı” kullanılmıştır. Söz konusu ölçme aracı geliştirilirken biri Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinden diğeri Bursa Uludağ Üniversitesinden keman eğitimi alanında, diğeri bir öğretim elemanı ise Bursa Uludağ Üniversitesi viyolonsel eğitimi alanında olmak üzere toplam üç alan uzmanından görüşler alınmış, gelen öneriler doğrultusunda keman eğitimi için müziksel gelişim davranışlarına yönelik maddeler düzenlenmiş ve ölçme aracı son şeklini almıştır. Ölçme aracında yer alan her bir maddenin katsayıları yine uzman görüşleri doğrultusunda önem durumuna göre beş madde olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Performansa Yönelik Dereceli Puanlama Soruları

Ölçüt Beceriler (Kriterler)	Katsayı (Ağırlık)
1-Eseri doğru, temiz ve makamına uygun seslendirebilme	6
2-Eserin makamında yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilme	5
3-Makamsal bütünlük içinde pozisyon geçişlerini gereğine uygun gerçekleştirebilme	3
4-Eseri ritmik yapısına ve usulüne uygun seslendirebilme	3
5-Eseri etkili bir tonla müzikal dinamik özelliklerine uygun seslendirebilme	3

Tablo 2’de uzmanlar öğrencilerin performanslarını beş kritere göre değerlendirmişler ve her kriter için öğrencilere 1 ile 5 arasında bir puan vermişlerdir. Bu durumda bir öğrencinin bir uzman tarafından alabileceği en düşük puan, katsayı (ağırlık) ile hesaplandığında 20 puan, en yüksek puan ise 100 puandır.

Öğrenciler üç farklı makamdaki parçaları seslendirdikten sonra yukarıda anlatılan puanlama sistemine göre puanları hesaplanmıştır. Bu puanlar öğrencilerin ön test puanlarını oluşturmuştur. Daha sonra öğrenciler eğitime alınarak aynı parçaları tekrar seslendirmişler ve aynı uzmanlar tarafından yeniden puanlanmışlardır. Eğitim sonrası elde edilen puanlar ise öğrencilerin son test puanlarını oluşturmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

2.4.1. Eserlerin Belirlenmesi ve Kemana Uyarlanması: Çalışmanın ön test ve son test değerlendirme aşamaları ve eğitim programı için kullanılan rast, hüseyini ve hicaz makamlarına yönelik eserleri belirlemek üzere alanyazın taraması yapılmış ve ikisi geleneksel Türk sanat müziği alanında kuramcı ve diğer ikisi keman eğitimcisi uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Ön test ve son test eserleri, rast makamı için Kemâni Tatyos Efendi’nin rast peşrevi, hüseyini makamı için ise Lavtacı Andon’un hüseyini peşrevi, hicaz makamı için Refik Fersan’ın hicaz peşrevi belirlenmiştir. Eğitim programı için belirlenen eserler ise Tablo 3’te yer almaktadır.

Araştırma için belirlenen peşrevlerden oluşan eserlerin 1. hane ve teslim bölümleri kullanılmış, eserlerin keman eğitiminde kullanılabilmesine yönelik ihtiyaç duyulan yay biçimleri ve parmak numaraları araştırmacılar tarafından düzenlenmiştir.

2.4.2. Ön Test Aşaması: Çalışmanın yürütülebilmesi için gerekli izin Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (Tarih: 02.12.2020, Toplantı No: 2020/12, Karar No: GO 2020/346) etik kurulundan alınmıştır. Etik kurul izini alındıktan sonra, çalışma grubunda yer alan keman öğrencilerinin “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formunu” doldurmaları istenmiştir. Konuyla ilgili bilgi verilip rast, hüseyini ve hicaz makamlarındaki yukarıda bahsi geçen peşrevler ile ön test uygulaması yapılmıştır. Ön test uygulaması için öğrencilerin söz konusu eserleri

metronom değeri duyurulmasının ardından deşifre etmeleri istenmiş, deşifre öncesi eserleri incelemeleri için 5 dakika süre tanınmıştır. Uygulama Covid-19 pandemisi nedeniyle öğrencilerle ‘google meet’ sesli görüntülü program kullanılarak çevrimiçi yapılmış ve uygulama kaydedilmiştir. Öğrencilerin ön test aşamasında elde edilen performanslarına ait video kayıtları farklı üniversitelerde görev yapan üçü keman eğitimcisi, biri geleneksel Türk müziği kuramları alanında uzman olmak üzere toplamda dört uzman tarafından müziksel gelişim dereceli puanlama anahtarına göre değerlendirilerek puanlanmıştır.

2.4.3. Çalışma Grubuna Uygulanan Eğitim Programı: Eğitim aşaması Covid-19 pandemisi nedeniyle çevrim içi olarak ‘google meet’ üzerinden 10 hafta süreyle haftada 1 ders saati (45 dakika) olarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda eğitim süreci sırasıyla 3 hafta rast makamı, 3 hafta hüseyini makamı, 3 hafta hicaz makamına ilişkin belirlenen egzersiz ve eserler çalıştırılmış; 10. haftada da önceki haftalarda eğitimi yapılan makamların genel tekrarı yapılarak sonlandırılmıştır. Haftalara göre çalışma grubuna uygulanan eğitim programı Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışma Grubuna Uygulanan Eğitim Programının Haftalara Göre Dağılımı

Hafta	Konu	Kazanımlar	Öğrenme-Öğretme Etkinlikleri
1. hafta	Rast makamı ve dizisi	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisini, deşifirici işaretlerini açıklar.2. Rast makamı dizisinde yer alan mikrotonal sesleri kemanla gereğine uygun seslendirebilir.3. Rast makamı dizisini çalar4. Rast makamına ait eserleri doğru entonasyon ve makam özelliklerine göre seslendirebilir.	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisinde yer alan rast 5’lisi ve rast 4’lüsü dizi çalışmaları.2. Rast makamına göre düzenlenmiş egzersiz çalışmaları.3. Refik Fersan’ın ‘Rast Peşrevi’nin birinci hane ve teslim bölümü çalışmaları.
2. Hafta	Rast makamı ve dizisi	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisini çalar.2. Rast makamına ait eserleri gereğine uygun seslendirebilir.	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisinde yer alan rast 5’lisi ve rast 4’lüsünde dizi seyrine uygun egzersiz çalışmaları.2. Rast makamı egzersiz çalışmaları.3. Neyzen Yusuf Paşa’nın ‘Rast Peşrevi’nin 1. Hane ve teslim bölümü çalışmaları. Gültekin Çeki’nin, ‘Eski Dostlar’ rast şarkısı çalışmaları.
3. Hafta	Rast makamı ve dizisi	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisini çalar.	<ol style="list-style-type: none">1. Rast makamı dizisi2. Rast makamı egzersizleri.

		2. Rast makamında bir eseri makamsal bütünlük ve usûlüne uygun seslendirebilir.	3. Haydar Tatlıyay'ın 'Rast Oyun Havası' çalışmaları. 4. İsmail Dede Efendi'nin, 'Yine Bir Gülnihal' rast şarkısı çalışmaları.
4. Hafta	Hüseyni makamı ve dizisi	1. Hüseyni makamı dizisini, değiştirici işaretlerini açıklar. 2. Hüseyni makamı dizisinde yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilir. 3. Hüseyni makamı dizisini çalar. 4. Hüseyni makamında bir eseri doğru entonasyon ve makam özelliklerine göre seslendirebilir.	1. Hüseyni makamı dizisinde yer alan hüseyini 5'lisi ve uşşak 4'lüsü dizi çalışmaları. 2. Hüseyni makamı egzersizleri. 3. Neyzen Salih Dede Efendi'nin 'Hüseyni Peşrevi'nin 1. Hane ve Mülâzime bölümü çalışmaları.
5. Hafta	Hüseyni makamı ve dizisi	1. Hüseyni makamı dizisini çalar. 2. Hüseyni makamında bir eseri gereğine uygun seslendirebilir.	1. Hüseyni makamı dizi çalışmaları. 2. Hüseyni makamı egzersizleri. 3. Tatyos Efendi'nin Hüseyni 'Saz Semai'sinin 1. Hane ve teslim bölümü çalışmaları.
6. Hafta	Hüseyni makamı ve dizisi	1. Hüseyni makamı dizisini çalar. 2. Hüseyni makamında bir eseri makamsal bütünlük ve usûlüne uygun seslendirebilir.	1. Hüseyni makamı dizi çalışmaları. 2. Hüseyni makamı egzersizleri. 3. Tanbüri Cemil Bey'in 'Hüseyni Oyun Havası' (Çeçen Kızı) çalışmaları.
7. Hafta	Hicaz makamı ve dizisi	1. Hicaz makamı dizisini, değiştirici işaretlerini açıklar. 2. Hicaz makamı dizisinde yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilir. 3. Hicaz makamı dizisini çalar. 4. Hicaz makamında bir eseri doğru entonasyon ve makam özelliklerine göre seslendirebilir.	1. Hicaz makamı dizisindeki hicaz 4'lüsü ve hüseyini 5'lisi dizi çalışmaları. 2. Hicaz makamı egzersizleri . 3. Yücel Aşan'ın 'Hicaz Saz Semai'sinin 1. Hane ve teslim bölümü çalışmaları.
8. Hafta	Hicaz makamı ve dizisi	1. Hicaz makamı dizisini çalar. 2. Hicaz makamında bir eseri gereğine uygun seslendirebilir.	1. Hicaz makamı dizi çalışmaları. 2. Hicaz makamı egzersizleri. 3. Refik Talat Alpman'ın 'Hicaz Saz Semaisi' çalışmaları.

9. Hafta	Hicaz makamı ve dizisi	1. Hicaz makamı dizisini çalar. 2. Hicaz makamında bir eseri makamsal bütünlük ve usûlüne uygun seslendirebilir.	1. Hicaz makamı dizi çalışmaları. 2. Hicaz makamı egzersizleri. 3. Hüseyin Sadettin Arel'in 'Hicâz Saz Semaisi' çalışmaları.
10. Hafta	Rast, Hüseyini, Hicaz makamları	1. Rast, hüseyini ve hicaz makamlarına ait dizilerini çalar 2. Rast, hüseyini ve hicaz makamlarına ait eserleri gereğine uygun çalar.	1. Rast, hüseyini, hicaz dizi çalışmaları. 2. Rast, hüseyini, hicaz makamlarına ait önceki haftalarda çalışılan egzersizlerin tekrarı. 3. Rast, hüseyini, hicaz makamlarına ait önceki haftaların tekrarı.

2.4.4. Son Test Aşaması: Öğrencilerin son test performansları için ön test aşamasında kullanılan aynı eserler kullanılmıştır. Öğrenciler bu eserlerle ön testten sonra hiçbir biçimde karşılaşmamışlar ve son test aşaması için yeniden deşifre etmişlerdir. Son test video kayıtları da ön test aşamasını değerlendiren aynı öğretim elemanları tarafından müziksel gelişim dereceli puanlama anahtarı kullanılarak puanlanmıştır.

2.4.5. Öğrenci Görüşlerine Ait Verilerin Toplanması: Deneysel sürece katılan çalışma grubu öğrencilerinin, uygulama sonucunda keman eğitiminde makamsal etüt ve eserlerin kullanılabilirliğine ilişkin görüşlerine yönelik veriler araştırmacılar tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları uzman görüşü alınarak belirlenmiştir. Görüşmeler her bir öğrenciyle Google meet üzerinden çevrim içi olarak gerçekleştirilmiş, ortalama 15 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

2.5.1. Deneysel Süreçle İlgili Verilerin Analizi: Öğrenciler ön test ve son testte Kemâni Tatyos Efendi'nin rast peşrevi, Refik Fersan'ın hicaz peşrevi, Lavtacı Andon'un hüseyini peşrevi eserlerini seslendirmişler ve bu performansları video ile kayıt altına alınmıştır. Söz konusu video kayıtları dört uzman tarafından izlenerek müziksel gelişim dereceli puanlama anahtarı ile değerlendirilmiştir.

Verilen eğitim öncesi ön test puanları ve eğitim sonrası son test puanları SPSS 23 programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Öncelikle veriler ile ilgili betimsel istatistikler verilmiştir. Ardından eğitim öncesi ve sonrası anlamlı farklar oluşup oluşmadığı Wilcoxon testi ile sınılanmış ve makamlar arasındaki farklar ile uzmanlar arasındaki farklar ise Friedman testleri ile sınılanmış.

2.5.2. Öğrenci Görüşlerine Yönelik Verilerin Analizi: Araştırmada öğrenci görüşlerine yönelik nitel veriler için betimsel analiz ve içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. İçerik analizi çalışmalarının genel hedefi, nitel ve nicel çalışmaların birbirinden bağımsız olarak düzenlenmesi ve araştırmada yer alan konunun, sonraki akademik çalışmalara ışık tutmasına yönelik olarak konu ile ilgili genel eğilimin tespitinin sağlanmasıdır (Ültay, Akyurt & Ültay, 2021). Betimsel analizde özetlenip yorumlanan veriler, içerik analizinde daha kapsamlı bir işlem sürecinden sonra, daha önce algılanmayan kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Araştırma verileri kodlanarak temalara ayrılmış ve yorumlanmıştır. Alıntılar yapılırken öğrencilerin gizliliğini korumak amacıyla isim belirtmek yerine "Öğrenci 1 (Ö.1)" ve "Öğrenci 2 (Ö.2)" gibi kısaltmalarla kodlanmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla nitel veriler iki alan uzmanına sunulmuş tutarlılık incelemesi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre uzman görüşleri arasında hem görüş birliği hem de görüş ayrılıkları tespit edilmiş ve güvenilirlik hesaplamaları için P (Tutarlık Yüzdesi) = $\frac{Na}{Nt} \times 100$ (iki formda aynı şekilde kodlanan madde sayısı) *100/Nt (Bir formda toplam madde sayısı) formülü kullanılmıştır. Uzman değerlendirmeleri arasındaki uyum %78,57 olarak bulunmuştur. Bu değer 70 ve üzerinde olması yeterli görüldüğünden (Çepni, 2014), veri analizi için güvenilirliğin sağlandığı sonucuna varılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma sorularına ilişkin elde edilen bulgular ve bulgulara yönelik yorumlar yer almaktadır.

a. Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Geleneksel Türk Sanat Müziği Eserlerinin Seslendirilmesinde Çalışma Grubu Öğrencilerinin Ön Test- Son Test Puanlarına Ait Bulgular ve Yorum:

Betimsel İstatistikler: Öğrencilerin eğitim öncesi ve sonrası icra ettikleri farklı makamlardaki eserlerden uzmanların değerlendirmeleri sonucu aldıkları puanların özetleyici istatistikleri devam eden tablo ve grafiklerde yer almaktadır.

Tablo 4'te eğitim öncesi üç farklı makamdaki parçaların dört uzman tarafından yapılan değerlendirmelerine ilişkin elde edilen puanların istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 4. Eğitim Öncesi (Ön Test) Betimsel İstatistikler

Makamlar	Örneklem hacmi	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Hicaz	32	35,16	11,17	20	60
Hüseyni	32	39,34	12,86	20	74
Rast	32	41,25	14,62	20	63

Eğitim öncesi üç farklı makamdaki parçaların dört uzman tarafından yapılan değerlendirmelerine ilişkin elde edilen puanların analizine göre en yüksek puan ortalamasına sahip olan makamın rast makamı (ort. =41,25) olduğu tespit edilmiştir. Sırasıyla bunu hüseyni (ort. =29,34) ve hicaz makamlarının (ort. =35,16) takip ettiği görülmüştür.

Tablo 5'te eğitim sonrası üç farklı makamda dört uzman tarafından yapılan değerlendirmelere ilişkin puanların istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 5 Eğitim Sonrası (Son Test) Betimsel İstatistikler

Makamlar	Örneklem hacmi	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Hicaz	32	67,00	11,30	46	83
Hüseyni	32	73,38	12,58	49	92
Rast	32	75,97	11,19	59	92

İstatistiklere göre yine en yüksek ortalama rast makamına (ort. =75,97) ait iken onu hüseyni (ort. =73,38) ve hicaz (ort. =67,00) makamı takip etmektedir. Tablo 5'teki puanlar eğitim öncesi istatistiklerle karşılaştırıldığında tüm makamlara ilişkin ortalama değerlerinde artış olduğu görülmektedir.

Tablo 6'da eğitim öncesi dört uzman tarafından yapılan değerlendirmelere ilişkin istatistikler yer almaktadır.

Tablo 6. Uzmanların Puanları (Ön Test) Betimsel İstatistikler

Uzmanlar	Örneklem hacmi	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
A	24	34,92	11,82	20	60
B	24	32,25	10,04	20	49
C	24	44,04	14,74	20	74
D	24	43,13	11,80	20	63

Tablo 7'de ise eğitim sonrası dört uzman tarafından yapılan değerlendirmelere ilişkin istatistikler yer almaktadır.

Tablo 7. Uzmanların Puanları (Son Test) Betimsel İstatistikler

Makamlar	Örneklem hacmi	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
A	24	78,46	7,39	63	92
B	24	64,33	9,86	48	82
C	24	62,54	8,83	46	83
D	24	83,13	7,49	63	92

Tablo 6 ve 7 incelendiğinde A uzmanının ön testte verdiği not ortalaması 34,92'den son testte 78,46'ya, B uzmanının ön testte verdiği not ortalaması 32,25'den son testte 64,33'e, C uzmanının ön testte verdiği not ortalaması 44,04'ten son testte 62,54'e, D uzmanının ise ön testte verdiği not ortalaması 43,13'den son testte 83,13'e yükselmiştir, dolayısıyla uzmanların her birinin verdiği puan ortalamalarının son testte arttığı görülmektedir.

Tablo 7'de 8 öğrencinin dört uzman tarafından hem ön test hem son test değerlendirmeleri sonucu elde edilen tüm değerlere ilişkin istatistikler yer almaktadır.

Tablo 8. Ön Test Son Test Betimsel İstatistikler

Makamlar	Örneklem hacmi	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Ön test	96	38,58	13,07	20	74
Son test	96	72,11	12,19	46	92

Tablo 8'e göre ön testten alınan puanların ortalaması 38,58 ($\pm 13,07$), son testten alınan puanların ortalaması 72,11 ($\pm 12,19$) olarak elde edilmiştir. Eğitim öncesi ve sonrası elde edilen ortalama değerler arasında matematiksel olarak büyük bir fark söz konusudur. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Tablo 8'deki Wilcoxon testi ile tespit edilmiştir.

Eğitim Öncesi-Sonrası Puanların Karşılaştırılması: Öğrencilerden elde edilen veriler 4 uzman tarafından değerlendirilerek eğitim öncesinde ve sonrasında olmak üzere aynı öğrenci grubundan elde edilmiştir. Bu durumda aynı öğrencilerden farklı dönemlerde veri toplandığı için bağımlı örneklemeldir. Tablo 8'de bağımlı örneklemeler için oluşturulan hipotezleri test etmek için Wilcoxon işaret testi kullanılmıştır. Analizler %5 anlamlılık düzeyinde gerçekleştirilerek sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	1	3	3	Son test < Ön test
Pozitif ranks	94	48,48	4557	Son test > Ön test
Ties	1			Son test = Ön test
		Z	Asymp.Sig.	
Test istatistiği	96	Test istatistiği	(p-value)	p=0,05
		-8,454	0.000	<0,05

Tablo 9'daki Wilcoxon işaret testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği - 8,545 bulunmuş ve p değerleri $0,000 < 0,05$ olarak elde edilmiştir. Diğer bir deyişle uygulanan eğitimin parçaları icra etme üzerinde etkili olduğu ve anlamlı bir fark oluşturduğu sonucu elde edilmiştir.

Farklı Makamlardan Alınan Puanlarının Karşılaştırılması: Öğrenciler hicaz, hüseyni ve rast olmak üzere üç farklı makamda parça icra etmişlerdir. Elde edilen puanların makamlar açısından farklı olup olmadığını test etmek için Friedman testi kullanılmıştır.

Tablo 10. Öğrenci Performanslarına Göre Makamlar Arası Test Sonuçları

	Makamlar	Örneklem hacmi	Mean rank	Test istatistiği	Asymp. Sig.	p=0,05
Ön test	Hicaz	32	1,81			
	Hüseyni	32	2,06	1,898	0,387	>0,05
	Rast	32	2,13			
Son test	Hicaz	32	1,41			
	Hüseyni	32	2,17	19,77	0,000	<0,05
	Rast	32	2,42			

Tablo 10'da ön test puanları için elde edilen test sonuçlarına göre Friedman test istatistiği 1,898 ve p değeri 0,387 olarak elde edilmiştir. P değeri 0,05'ten büyük elde edilmiştir. Bu durumda ön test puanlarında makamlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Dört uzman tarafından verilerin puanların ortalamaları makamlar arasında benzerdir. Ancak son test puanları için Friedman testi uygulandığında test istatistiğinin

19,77 ve p değerinin 0,000 olduğu görülmektedir. Bu da son test puanları için makamlar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Tablo 10 incelendiğinde rast ve hüseyini makamlarının son test ortalamalarının daha yüksekken hicaz makamının ortalamasının çok daha düşük olduğu görülmektedir. Ön testteki ortalama değerler ise birbirine daha yakındır. Bu durum son test puanlarında hicaz makamının ortalama olarak daha düşük puanlar aldığını rast makamının ise daha yüksek puanlar aldığını göstermektedir.

Farklı Ölçüt Becerilerinin Eğitim Öncesi-Sonrası Puanlarının Karşılaştırılması: Öğrenciler beş farklı ölçüt becerisi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu ölçüt beceriler (kriterler):

- Eseri doğru, temiz ve makamına uygun seslendirebilme.
- Eserin makamında yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilme.
- Makamsal bütünlük içinde pozisyon geçişlerini gereğine uygun gerçekleştirebilme.
- Eseri ritmik yapısına ve usulüne uygun seslendirebilme.
- Eseri etkili bir tonla müzikal dinamik özelliklerine uygun seslendirebilme.

Öğrencilerden elde edilen, dört uzman tarafından değerlendirilen veriler eğitim öncesinde ve sonrasında olmak üzere aynı öğrenci grubundan elde edilmiştir. Veriler ölçüt becerilerin her birine tüm uzmanların verdiği puanların ortalaması alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bağımlı örneklem için oluşturulan hipotezleri test etmek için Wilcoxon İşaret Testi kullanılmıştır. Analizler %5 anlamlılık düzeyinde gerçekleştirilerek beş farklı ölçüm için sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 11'de A ölçütü (Eseri doğru, temiz ve makamına uygun seslendirebilme) için sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 11. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları A Ölçütü

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	0	0	0	Son test < Ön test
Pozitif ranks	24	12,50	300	Son test > Ön test
Ties	0			Son test = Ön test
Test istatistiği	24	Z Test istatistiği	Asymp.Sig. (p-value)	p=0,05
		-4,300	0.000	<0,05

Tablo 11'de gösterilen Wilcoxon İşaret Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği -4,300 bulunmuş ve p değerleri $0,000 < 0,05$ olarak elde edilmiştir. Eseri doğru,

temiz ve makamına uygun seslendirebilmeyi gösteren A ölçütü için elde edilen son test puanları ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 12’de B ölçütü (Eserin makamında yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilme) için sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 12. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları B Ölçütü

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	0	0	0	Son test < Ön test
Pozitif ranks	24	12,50	300	Son test > Ön test
Ties	0			Son test = Ön test
Test istatistiği	24	Z Test istatistiği -4,297	Asymp.Sig. (p-value) 0.000	p=0,05 <0,05

Tablo 12’de gösterildiği gibi Wilcoxon İşaret Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği -4,297 bulunmuş ve p değerleri 0,000<0,05 olarak elde edilmiştir. Eserin makamında yer alan mikrotonal sesleri gereğine uygun seslendirebilmeyi gösteren B ölçütü için elde edilen son test puanları ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 13’de C ölçütü (Makamsal bütünlük içinde pozisyon geçişlerini gereğine uygun gerçekleştirebilme) için sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 13. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları C Ölçütü

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	0	0	0	Son test < Ön test
Pozitif ranks	24	12,50	300	Son test > Ön test
Ties	0			Son test = Ön test
Test istatistiği	24	Z Test istatistiği -4,301	Asymp.Sig. (p-value) 0.000	p=0,05 <0,05

Tablo 13’de gösterildiği gibi Wilcoxon İşaret Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği -4,301 bulunmuş ve p değerleri 0,000<0,05 olarak elde edilmiştir.

Makamsal bütünlük içinde pozisyon geçişlerini gereğine uygun gerçekleştirebilmeyi gösteren C ölçütü için elde edilen son test puanları ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 14'te D ölçütü (Eseri ritmik yapısına ve usulüne uygun seslendirebilme) için sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 14. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları D Ölçütü

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	0	0	0	Son test < Ön test
Pozitif ranks	24	12,50	300	Son test > Ön test
Ties	0			Son test = Ön test
Test istatistiği	24	Z Test istatistiği	Asymp.Sig. (p-value)	p=0,05
		-4,299	0.000	<0,05

Tablo 14'te gösterildiği gibi Wilcoxon İşaret Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği -4,299 bulunmuş ve p değerleri $0,000 < 0,05$ olarak elde edilmiştir. Eseri ritmik yapısına ve usulüne uygun seslendirebilmeyi gösteren D ölçütü için elde edilen son test puanları ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 15'te E ölçütü (Eseri etkili bir tonla müzikal dinamik özelliklerine uygun seslendirebilme) için sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 15. Wilcoxon İşaret Testi Sonuçları E Ölçütü

Son test-Ön test	N	Mean rank	Sum of ranks	
Negatif ranks	0	0	0	Son test < Ön test
Pozitif ranks	24	12,50	300	Son test > Ön test
Ties	0			Son test = Ön test
Test istatistiği	24	Z Test istatistiği	Asymp.Sig. (p-value)	p=0,05
		-4,204	0.000	<0,05

Tablo 15'te gösterildiği gibi Wilcoxon İşaret Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde öğrencilerin ön test ve son test puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Z istatistiği -4,204 bulunmuş ve p değerleri $0,000 < 0,05$ olarak elde edilmiştir. Eseri etkili bir

tonla müzikal dinamik özelliklerine uygun seslendirebilmeyi gösteren E ölçütü için elde edilen son test puanları ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

b. İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın makam bilgisini kavramada etkili olma durumuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 16’da yer almaktadır.

Tablo 16. Makamsal Etüt ve Eserleri Kemanla Çalmanın Makam Bilgisini Kavramada Etkili Olma Durumuna Yönelik Öğrenci Görüşleri

Tema	Kodlar	Katılımcılar
Makamsal eserleri kemanla seslendirme	İşitsel becerilere katkısı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö6, Ö7
	Makamın yapısını tanımaya katkısı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8
	Entonasyona katkısı	Ö4, Ö7

Tablo 16’da makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın makam bilgisini kavramada etkili olma durumuna yönelik öğrenci görüşleri bulunmaktadır. Öğrencilerden 5’i makamsal etüt ve eserleri çalmanın işitsel becerilerini artırdığını, 7 öğrenci makamın yapısını daha iyi tanıyabildiklerini, 2 öğrenci de keman çalmada entonasyonu geliştirmeye katkı sağladığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu temaya ilişkin görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“Makamsal dizi, seyir, etüt, eserler çalmak işitsel becerileri geliştirmektedir. Seslerin, notaların tam olarak kulağa yerleşmesinde bu tür dizileri, eserleri çalmak önemlidir. Makam bilgisini kavramada bu tür egzersizler çok önemlidir. Özellikle keman gibi işitsel beceri çalışmaları için uygun bir enstrümanda yapılan uygulama makamın kavranmasında etkili olacaktır” (Ö1).

“Enstrümanımda Türk Müziği hiç çalmadığım için makamlara karşı teorik bilgim olsada kulak dolgunluğum yoktu. Duyduğumda ayırt edemiyordum fakat kemanla mikrotonal sesleri barındıran eserleri seslendirdikçe duyduğum bir ezginin hangi makam olduğunu artık söyleyebiliyorum” (Ö2).

“Makamsal dizileri çalışarak makamların gerektirdiği mikrotonal sesleri doğru basmayı ve icra etmeyi öğrendim ve makamsal çalma becerisi kazanmak, makamı ve özelliklerini daha iyi anlamamı sağladı. Önceleri Türk müziği hakkında kemanla hiç makamsal çalışmalar yapmamıştım. Bu çalışmalar Türk müziğini daha iyi kavramamı ve makamsal özellikleri daha iyi anlamamı sağladı” (Ö4).

“Kemanla makamsal çalışmalar, seslerin tizlik ve pestlik derecelerini hissederek çalmanın, solfej çalışmalarından daha etkili olduğunu düşünüyorum. Bu sayede sesler daha iyi ayırt edilebiliyor.” (Ö7).

c. Üçüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 17’de öğrencilerin mikrotonal seslerle ilgili yapılan uygulamaya ait görüşleri yer almaktadır.

Tablo 17. Mikrotonal Seslerle İlgili Yapılan Uygulamaya Yönelik Öğrenci Görüşleri

Tema	Kodlar	Katılımcılar
Mikrotonal seslerle uygulama	Egzersizlerin içinde mikrotonal sesleri barındıran eser çalımına katkısı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö6, Ö7
	Makam dizilerini çalmanın katkısı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö8
	Diğer sesleri doğru entonasyonla seslendirmeye katkısı	Ö1, Ö2, Ö4, Ö7

Tablo 17’de mikrotonal seslerle yapılan uygulamaya yönelik öğrenci görüşleri yer almaktadır. 5 öğrenci çalışma sürecinde yapılan egzersizlerin içinde mikrotonal sesleri barındıran eser çalımına olumlu olarak katkı sağladığını, 6 öğrenci makam dizilerini çalmanın mikrotonal sesleri seslendirmede etkili olduğunu, 4 öğrenci ise diğer sesleri de doğru entonasyonla çalabilmeye yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu temaya ilişkin görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

“Makamsal eserlerde mikrotonal seslerin daha iyi seslendirebilmesi için çokça pratik yapmak, egzersizler yapmak gerekir. Ben de yapılan egzersizlerle birlikte zamanla eserleri daha iyi seslendirebildiğimi ve diğer sesleri de daha temiz, pürüzsüz seslendirebildiğimi düşünüyorum” (Ö1).

“Mikrotonal sesin tanımını biliyordum, ancak yerlerini ve nasıl seslendirilmesi gerektiğini bilmiyordum. Hocamın çalışmaları sayesinde artık mikrotonal perdelerini biliyor ve doğru bir şekilde seslendirmekte zorluk yaşamıyorum. Ayrıca, sesleri doğru çalmamda bu çalışmaların katkısı olduğunu düşünüyorum.” (Ö2).

“Hocam ile makamsal eserleri ilk denediğimizde mikrotonal sesleri doğru seslendiremiyordum. Ancak zamanla yapılan çalışmalar sayesinde mikrotonal sesleri daha düzgün bir şekilde çalmaya başladım” (Ö7).

d. Dördüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 18’de makamsal etüt ve eserlerin kemanla çalmanın sol elin gelişimine katkısına yönelik öğrenci görüşleri bulunmaktadır.

Tablo 18. Makamsal Etüt ve Eserleri Kemanla Çalmanın Sol Elin Gelişimine Olan Katkısına Yönelik Öğrenci Görüşleri.

Tema	Kodlar	Katılımcılar
Sol el gelişimine katkı	Tuşe hakimiyetine katkısı	Ö1, Ö3, Ö6, Ö7
	Doğru entonasyonla çalmaya katkı	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8
	Pozisyon geçişlerine katkısı	Ö1, Ö4, Ö5
	Aceliteye katkısı	Ö3, Ö7

Tablo 18’de makamsal eserleri çalmada sol elin gelişimine olan katkısına yönelik öğrenci görüşleri yer almaktadır. 4 öğrenci mikrotonal seslerle yapılan uygulamanın tuşe hakimiyetine, 7 öğrenci doğru entonasyonla çalmaya, 3 öğrenci pozisyon geçişlerine, 2 öğrenci ise aceliteye olumlu katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu temaya ilişkin görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“Başlangıçta mikrotonal sesleri yanlış basıyordum, ancak makamsal dizileri çaldıkça bu hatamı düzelttim. Öğrendiğim makamları çalarken sesleri daha temiz, doğru çalabiliyorum. Zamanla sol elim klavyeye daha hâkim oldu ve sesleri düzgün bir şekilde çalabiliyorum” (Ö1).

“Makamsal ezgilerdeki entonasyonun ve pozisyon geçişlerinin nasıl olması gerektiği konusunda katkı sağladığını düşünüyorum” (Ö5).

“Müzik eğitimi genellikle batı müziği odaklı olduğu için öğrenciler genellikle okulda öğrendikleriyle sınırlı kalıyorlar. Ancak makamsal çalışmalar, keman klavyesinde farklı sesleri keşfetmeyi sağlayarak çalan kişinin sol elinin enstrümana daha iyi hâkim olmasına ve çalım tekniklerine katkı sağlıyor” (Ö7).

e. Beşinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 19’da deneysel uygulamaya ve uygulama sürecine yönelik öğrenci görüşleri bulunmaktadır.

Tablo 19. Deneysel Uygulama ve Uygulama Sürecine Yönelik Öğrenci Görüşleri

Tema	Kodlar	Katılımcılar
Öğrenci görüşleri	Araştırmanın başında endişe ve tereddüt yaşama	Ö1, Ö2, Ö3,
	Çalışma sonunda eğitimin yararlı olduğuna inanma	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8
	Çalışmanın eğlenceli bir süreç olduğuna inanma	Ö3, Ö4, Ö7
	Makamsal eserleri daha kalıcı karayabilmeye inanma	Ö1, Ö2, Ö4, Ö7, Ö8

Tablo 19’da deneysel uygulamaya yönelik öğrenci görüşleri yer almaktadır. 3 öğrenci çalışmanın başında uygulamayla ilgili endişe ve tereddütleri olduğunu, 3 öğrenci eğitim sürecinin eğlenceli bir süreç olduğunu, 5 öğrencinin makamsal eserleri daha iyi kavrayabildiklerini ve çalışmaya katılan tüm öğrencilerin (8) eğitimin yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu temaya ilişkin görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“Genellikle batı müziğine yönelik eserler seslendirdiğim için makamlarla ilgili mikrotonal sesleri seslendirebileceğim konusunda tereddüt yaşadım. Makamı ve seslerini kavramada nasıl bir süreç yaşayacağımı düşündüm. Zamanla eserleri, egzersizleri çaldıkça makamın, seslerin daha iyi oturduğunu gördüm” (Ö1).

“Önceleri enstrümanımda hiç Türk Müziği çalışması yapmadığım ve mikrotonal sesleri yerlerine dair hiçbir bilgiye sahip olmadığım için çok endişelendim ve yapamayacağımı düşündüm” (Ö2).

“İlk başta yapamayacağımı düşündüm çünkü TSM’ de söylemek çok ayrı çalmak ise bambaşka bir durum. Çünkü keman da genelde Batı Müziği eğitimi alındığı için makamsal diziler önünüze geldiğinde herkes ne yapacağını bilmiyor eğitim almadığı için, gerçekten bu çalışmayı çok sevdim ve eğitim-öğretim hayatımda çok katkı sağlayacağını düşünüyorum” (Ö3).

“Eğitim sonrasında makamsal müziğe karşı ilgim arttı hem de makamsal yazılmış eserleri daha iyi anlayıp kavrayabilmemde çok katkıda bulunduğunu düşünüyorum” (Ö7).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmanın sonuçları elde edilen veriler ışığında sunulmuş, ilgili araştırmalarla tartışılmış ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Sonuçlar, araştırma soruları sırası göz önünde bulundurularak sunulmuş ve bu sonuçlar doğrultusunda tartışılmıştır.

Çalışma Grubu Öğrencilerinin DeneySEL Uygulamaya Yönelik Ön Test-Son Test Puanlarına Ait Sonuçlar ve Tartışma: Öğrencilere verilen hicaz, hüseyini ve rast makamlarını içeren eğitim sonucunda tüm ölçüt becerilerin son test puanlarının, ön test puanlarına göre anlamlı olarak yüksek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin farklı makamlardan aldıkları puanlar karşılaştırıldığında hem ön testte hem de son testte, başarılı oldukları makamların başarı sırasıyla rast makamı, hüseyini makamı ve hicaz makamı olduğu tespit edilmiştir. Benzer birçok deneySEL araştırmalarda da geleneksel makamlarla verilen çalgı eğitimi sonucunda son test aşamasında öğrencilerde olumlu yönde gelişmeler olduğu görülmektedir. Örneğin Köse'nin (2019) araştırmasında, kemanla tampere sisteme göre düzenlenmiş hicaz makamındaki aksak ölçülü türküler seslendiren deney grubundaki öğrencilerin 'sağ ve sol el teknikleri ve ritmik unsurlar' bakımından olumlu olarak etkilendiği ortaya konmuştur. Topaloğlu (2019) ise diğer bir yaylı çalgı olan viyolonsel'e yönelik hazırlanmış olduğu makamsal aksak usullü dizilerin ve etütlerin, deney grubu öğrencilerinin; teorik bilgi, sağ el ve sol el tekniklerinin gelişimi ve eserin usul yapısına uygun olarak seslendirebilme düzeylerine yönelik olumlu gelişmeler gösterdiğini tespit etmiştir. Önder'in (2020) müzik eğitimi ana bilim dallarındaki viyolonsel eğitiminde hicaz saz semâilerinin kullanımına yönelik deneySEL çalışmasında ise hazırladığı sol ve sağ ele yönelik hicaz makamı, aksak semai usulüne yönelik dizi çalışmaları ve çeşitli yay tekniklerine yönelik alıştırma ve deney grubu öğrencilerinde son test lehine anlamlı fark oluşturduğu tespit edilmiştir.

DeneySEL Uygulamaya Yönelik Öğrenci Görüşlerine İlişkin Sonuçlar ve Tartışma: Makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın makam bilgisini kavramada etkili olma durumuna yönelik öğrenci görüşlerine göre; öğrenciler, makamsal etüt ve eserlerin, makamlara yönelik işitsel becerileri geliştirdiğini (n=4), makamın yapısını daha rahat tanıyıp kavramalarında etkili olduğunu (n=7) ve kemanda entonasyonu geliştirdiğini (n=2) belirtmişlerdir. Akbudak'ın (2021) keman eğitiminde Türk müziği ezgileri kullanılarak konular arası geçişleri incelediği araştırmasında da deneySEL süreç sonrasında benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Söz konusu araştırmada öğrencilerin kemanda konular arası geçiş çalışmalarında, geleneksel Türk müziğine dayalı eser ve etütlerin entonasyona bağlı işitsel zorlukların aşılmasında ve bu zorlukların çalışma esnasında fark edilmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada geleneksel Türk müziğine dayalı eser ve etütlerin keman derslerini daha verimli hale getirdiğine dair olumlu görüşlerin olduğu belirtilmiştir.

Mevcut araştırmada makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın makam bilgisini kavramada etkili olma durumuna yönelik öğrenci görüşleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğrenciler mikrotonal seslerle ilgili yapılan uygulamada, çalışma süreci içinde yapılan egzersizlerin mikrotonal sesleri seslendirmeye yönelik olumlu katkılarının olduğunu (n=5), makama ait dizileri çalmanın olumlu etkileri olduğunu (n=6), yapılan egzersizlerin sadece mikrotonal sesleri değil makamın tümünde yer alan diğer sesleri de doğru entonasyonla seslendirmeye olumlu katkısının olduğunu (n=4) belirtmişlerdir. Nitekim Lehimler'in (2014) oluşturduğu viyolonsel öğretiminde makamsal çalışma modeline göre müzik eğitimi

anabilim dalındaki çalışma grubu öğrencilerinin mikrotonal sesleri çalma becerilerinde istatistiki olarak anlamlı başarı gösterdikleri tespit edilmiştir.

Mevcut araştırmada elde edilen diğer bir sonuçlarda öğrenciler göre özellikle mikrotonal seslerle yapılan uygulamanın tuşe hâkimiyetini sağladığı (n=4), doğru entonasyonla çalmaya yardımcı olduğu (n=7), pozisyon geçişlerinde kolaylık sağladığı (n=3) ve sol elde aceliteye olumlu katkısının olduğu (n=2) tespit edilmiştir. Benzer şekilde Düzbastılar ve Ömeroğlu'nun (2021) çalışmalarında öğrencilerin geleneksel Türk sanat müziği formunda eserler çalmanın keman çalışma motivasyonuna etki ettiği, keman tekniklerini öğrenmede kolaylık sağladığı ve ritmik ve entonasyona katkı sağladığını belirtmişlerdir. Haner'in (2018) doktora tez çalışmasında geliştirdiği modelde makamsal çalışmaların özellikle pozisyonlarda ve pozisyonlar arası geçişlerde öğrencilerin becerilerine katkısında olumlu olarak etkili olduğu ortaya konmuştur.

Öğrencilerin deneysel çalışma sürecine yönelik görüşlerine göre ise özellikle çalışmanın başında uygulamayla ilgili endişe ve tereddütleri olduğu (n=3), makamsal eğitim sürecinin eğlenceli bir süreç olduğu (n=3), makamsal yapıdaki eserleri daha iyi kavrayabildikleri (n=5) belirlenmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan tüm öğrenciler (n=8) eğitimin yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Görülmektedir ki mevcut araştırmada makamsal etüt ve eserleri kemanla çalmanın yararlı olduğunu ortaya koyan nicel sonuçlar araştırmanın nitel sonuçları ile örtüşmektedir. Akbudak (2021), Düzbastılar ve Ömeroğlu (2021), Lehimler (2014), Haner (2018), Önder (2020) ve Topaloğlu'nun (2019) öğrencilerle yaptıkları deneysel çalışmalarda da çoğu öğrencinin makamsal çalışmalarla ilgili olumlu görüşleri olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu araştırmalarda öğrenciler, söz konusu uygulamaların gelişmelerine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler ayrıca çalgılarıyla daha istekli çalışmalar yaptıkları ve çalgı çalışma motivasyonlarının arttığına yönelik görüş bildirdikleri belirtilmiştir.

Öneriler:

Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak hazırlanan öneriler aşağıda sunulmuştur.

- a. Araştırmada hicaz, hüseyini ve rast olmak üzere 3 makam ele alınmıştır. MEB müzik dersi öğretim programında da yer alan diğer makamlar ile ilgili benzer araştırmaların yapılması ve bu doğrultuda müzik eğitimi ana bilim dallarındaki keman eğitiminde kullanılması önerilmektedir.
- b. Araştırma sonucunda öğrenciler makamsal egzersizlerin sadece mikrotonal sesleri değil makamın tümünde yer alan diğer sesleri de doğru entonasyonla seslendirmeye olumlu katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmadaki deneysel sonuçları da bu görüşü desteklemektedir dolayısıyla müzik eğitimi ana bilim dallarındaki keman eğitiminde makamlara ait dizi, etüt ve eserlerin geleneksel perdeleriyle mikrotonal aralıklarıyla da seslendirilmesi önerilmektedir.
- c. Araştırma sonucunda öğrenciler makamsal eğitim sürecinin eğlenceli bir süreç olduğunu, makamsal yapıdaki eserleri daha iyi kavrayabildiklerini ve uygulama

sürecinde verilen eğitimin yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu doğrultuda müzik eğitimi ana bilim dallarında gerçekleştirilecek geleneksel Türk sanat müziği etkinliklerinde (koro-solo) öğrencilerin kemanla katılmaları aynı zamanda verilen eğitimin pekiştirilmesine katkı sağlayacağı için teşvik edilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yaptığı doktora tezinden üretilmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akbadak, H. (2021). Keman eğitiminde konum geçişlerine yönelik Türk müziği kaynaklı ezgilere dayalı öğretim sürecinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbulut, E. (2006). Günümüz müzik eğitimcisi nasıl olmalıdır? Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23-28.
- Akpınar, M. (2001). Türkiye'deki üniversitelerin eğitim fakülteleri güzel sanatlar eğitimi bölümleri müzik öğretmenliği anabilim dallarındaki keman öğretiminde makamsal ezgilerin kullanılma durumları (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alpagut, U. (2001). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında Türk halk ezgilerinin kemana uyarlanmasının keman eğitimi yoluyla müzik öğretmeni eğitime yansıtılabilirliği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Baş, G. (2014). Lise öğrencilerine yabancı dil öğretme kaygısı: Nitel bir araştırma. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 101-119.
- Balcı, A. (2006). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler. Ankara: Pegem akademi yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2017). Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi. İstanbul: Edam.
- Çepni, S. (2014). Araştırma ve proje çalışmalarına giriş. Trabzon: Celepler Matbaası.
- Düzbastılar, M. E. ve Ömeroğlu, A. S. (2021). Keman eğitiminde batı müziği unsurları içeren geleneksel Türk sanat müziği eserlerinin kullanılmasına ilişkin öğrenci görüşleri. OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi, 18 (Eğitim Bilimleri Özel Sayı), 4336 - 4359.
- Efe, M. (2007). Geleneksel Türk sanat müziği kemani bestekarlarının eserlerindeki batı müziğine ait müzikal unsurlar ve keman eğitiminde kullanılabilirliği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gülüm, O. (2019). Keman eğitiminde zeybek müziğinin kullanımı üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Haner, O. (2018). Türk müziği ezgi yapılarına dayalı keman eğitimi modeli (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Müezzinoğlu, A. (2012). Kemana uyarlanmış halk ezgilerinin keman eğitiminde kullanılması (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kacar, G. Y. (2008). Türk musikisinde makam. İstem(11), 145 - 158.
- Kaya, E. E. (2010). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda makamsal etüt ve egzersizlerle viyolonsel eğitiminin uygulanabilirliği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Köse, P. Ö. (2019). Hicaz makamında aksak ölçülü türkülerin seslendirilmesinde makamsal dizi ve yay çalışmalarının keman çalma becerilerine etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kutluğ, F. Y. (2000). Türk musikisinde makamlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lehimler, E. (2014). Geleneksel Türk müziğine dayalı viyolonsel öğretimine yönelik bir model önerisi ve uygulamadaki görünümü (Hüseyini makamı örneği) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Levendoglu, O. (2004). XIII. Yüzyıldan Bugün Uzanan Makamlar ve Değişim Çizgileri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (17), 131-138.
- Mertkan, Ş. (2015). Karma araştırma tasarımı. Ankara: Pegem Akademi.
- Önder, O. (2020). Müzik eğitimi ana bilim dallarındaki viyolonsel eğitiminde hicaz saz semâilerinin kullanımına yönelik bir model önerisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Özkan, İ. H. (2011). Türk müzikisi nazariyatı ve usulleri- kudüm velveleleri. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Parasız, G. ve Albuz, A. (2018). Keman Eğitiminde Çağdaş Türk Müziği Eserlerinin Seslendirilmesinde Hazırlayıcı Alıştırmaların Etkililik Yönünden İncelenmesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi(40), 71 - 88.
- Sun, M. (2013). Türk müziği makam dizileri. Sun Yayınevi.
- Teke, E. (2019). Başlangıç keman eğitiminde makamsal yaklaşıma yönelik öğrenci görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, C. P. ve Feyzi, A. (2019). Keman eğitiminde geleneksel Türk müziği. İdil Sanat ve Dil Dergisi(63), 1495-1520.
- Tohumcu, A. (2012). Türk makam müziği'nde değişimin değişmeyi: hicaz makamı örnekleme. KTÜ 1. Uluslararası müzik araştırmaları sempozyumu "müzik ve kültürel doku" (s. 37-52). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Topaloğlu, T. (2019). Viyolonsel eğitiminde aksak usüllü eserlerin seslendirilmesine yönelik uygulamaların öğrenci performansına etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uslu, M. (2012). Nitelikli keman eğitimine yönelik yaklaşımlar. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1-11.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (10), 188-201.
- Yağışan, N. (2008). Keman çalmanın biomekanik analizi. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin yayıncılık.

İnovasyon Türleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa İli İncelemesi

Mehmet Naci Efe^{1,2}

ÖZET

Girişimci özelliklere sahip olmak, bir firmayı inovasyona teşvik etmektedir. İnovasyon, bir şirket için yeni pazarlar açabilir. İnovatif ürün veya hizmeti piyasaya süren olarak ilk firma rakiplere göre önemli avantajlar sağlayabilir. İnovasyon, rekabette önde kalmak için önemli bir strateji olarak görülmekte, mikro ve makro olarak taşıdığı önem her geçen gün artmaktadır. Taşıdığı öneme karşın inovasyon konusunda kaleme alınan çalışmalar inovasyon türleri konusunda oldukça dağınık ve bazı durumlarda eksik özellikler gösterebilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada mevcut literatürde yer alan ve önem taşıyan inovasyon türleri incelenmiş ve yukarıda izah edilen literatüre ilişkin boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte; Manisa İli'nde OSB ve Teknokent aracılığı ile inovatif çalışmaların önünün açıldığı görülmüş ve il bazlı yapılan akademik çalışmalar incelenmiştir. Yapılmış olan çalışmanın amacı; inovasyon türlerini açıklamak, inovasyonun işletmelerin rekabet üstünlüğü üzerindeki etkisini ortaya koymak ve Manisa İli'ndeki inovasyon temelli hali hazırda yapılmış olan çalışmaları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İnovasyon Türleri, Açık İnovasyon, Yönetim Stratejileri.

JEL Sınıflandırması: O30, O36.

A Research on Innovation Types: Manisa Province Review

ABSTRACT

Having entrepreneurial characteristics encourages a company to innovate. Innovation can open new markets for a company. The first company to launch an innovative product or service can gain significant advantages over competitors. Innovation is seen as an important strategy to stay ahead of the competition, and its micro and macro importance is increasing day by day. Despite its importance, the studies written on innovation can be quite scattered and in some cases incomplete in terms of innovation types. Accordingly, in this study, the important innovation types in the existing literature were examined and the gap in the literature explained above was tried to be filled. With this; It has been seen that the way for innovative studies has been opened in Manisa Province through OIZ and Technocity, and provincial-based academic studies have been examined. The purpose of the conducted study is; To explain the types of innovation, to reveal the impact of innovation on the competitive advantage of businesses, and to examine the current innovation-based studies in Manisa Province.

Keywords: Innovation, Innovation Types, Open Innovation, Management Strategies.

¹ mnaciefe@gmail.com

² Doç. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Orcid:0000-0001-7039-5659

JEL Classification: O30, O36.

1. GİRİŞ

Birçok çalışmada inovasyon olumlu etki ve değere sahip yeni fikirlerin, yöntemlerin, ürünlerin, hizmetlerin veya çözümlerin ortaya çıkarılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç sonunda ortaya çıkan inovasyonlar sonuç olarak ekonomik katma değere dönüşmektedir. İnovasyon, günümüzde kuruluşların karşılaştığı en önemli ve en karmaşık konulardan biri olmakla birlikte organizasyonlar için başarının anahtarı konumundadır (Tohidi ve Jabbari, 2012).

İnovasyon genellikle teknoloji ile ilişkilendirilmesine karşın teknolojik gelişmelerle sınırlı değildir. İnovasyon problem çözüme, süreçler, organizasyonel uygulamalar veya iş modeli inovasyonlarına yönelik yeni yaklaşımları da kapsamaktadır. İnovasyon temel olarak merak, yaratıcılık ve iyileştirme arzusu gibi faktörlerin bir kombinasyonu tarafından yönlendirilmektedir. İnovasyon yeni fikirleri memnuniyetle karşılayan, değişimi benimseyen ve denemeyi teşvik eden bir bakış açısı gerektirmektedir. İnovasyon şirketlerin performansını iyileştirmeye, ekonomik büyümeye, sosyal ilerlemeye, yaşam kalitesinin artmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olmaktadır.

Taşıdığı büyük önemle birlikte inovasyon üzerine literatür önemli bir ivme kazanarak hızla gelişmektedir. Buna karşın, konu üzerine literatürün dağınık bir yapı gösterdiği de söylenebilir. Özellikle inovasyon türleri üzerine yapılan çalışmalar çoğu zaman birbirinden kopuk ve çoğu zaman eksik özellikler gösterebilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı; farklı inovasyon tanımları için temel bir çerçeve sunabilmek ve Manisa İli özelinde yapılan faaliyetleri açıklamaktır.

Bu doğrultuda çalışma üç temel bölümde ilerlemektedir. İlk bölümde inovasyon ile ilgili genel tanımlara yer verilmektedir. İkinci bölümde ise inovasyonun mikro ve makro önemi anlatılmaktadır. Çalışmanın özünü oluşturan üçüncü bölümde ise birçok bilimsel yayının sistematik bir şekilde taranması suretiyle elde edilen inovasyon türleri ve bunlara ilişkin tanımlar genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılarak, Manisa İl'inde OSB tarafından yürütülen inovatif faaliyetler incelenmektedir.

2. İNOVASYON KAVRAMI

Joseph Schumpeter 1940'larda ekonomik dinamizm ve büyüme için bilgi ve inovasyonun taşıdığı önemi ifade etmiştir. Schumpeter aynı zamanda ekonomik kalkınmanın büyük ölçüde girişimciliğe dayandığını da fark etmiştir. Bu süreçteki ana rol, sadece yönetici değil, aynı zamanda yeni ürün ve teknolojilerin tanıtılmasıyla ilgili tüm ticari ve finansal riskleri de üstlenen bir kişi olan girişimciye aittir. Bu sayede girişimci ekonomik ve sosyal kalkınma için hayati önem taşıyan inovatif bir süreci gerçekleştirmektedir (Bubanja ve Madzar, 2021).

Akademi, endüstri, hükümet ve hizmet sunumunda farklı alanlarda kullanılan önemli sayıda inovasyon tanımı mevcuttur (Taylor, 2017). Genel olarak, inovasyon kavramı oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. Ancak buna rağmen bilimde inovasyonun genel kabul görmüş tanımı mevcut değildir (Kogabayev ve Maziliauskas, 2017: 62).

İnovasyon, yeni gereksinimleri, açıklanmamış ihtiyaçları veya mevcut pazar ihtiyaçlarını karşılayan daha iyi çözümlerin uygulanmasıdır. Bu, piyasaların, hükümetlerin ve toplumun kolayca erişebileceği daha etkili ürünler, süreçler, hizmetler, teknolojiler veya fikirler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İnovasyon kavramı, orijinal ve sonuç olarak pazara veya topluma “sızan” yeni bir şey olarak tanımlanabilmekte ve genellikle bir şekilde önemli olan yeni olgularla ilişkilendirilmektedir (Saremi, 2015). Bu bağlamda inovasyonun önemli bir bileşeni de yaratıcı süreçtir (Taylor, 2017).

Ekonomik ve sosyal değişimin itici gücü olarak inovasyonun önemi arttıkça, doğası, rolü ve belirleyicileri de giderek daha fazla ilgi görmektedir. İnovasyon, piyasalar, girişimcilik, ağlar ve rekabetin yanı sıra beceriler ve organizasyonlar, yaratıcılık ve bilgi aktarımı gibi çok çeşitli faaliyet ve süreçleri kapsayan geniş bir kavram olarak görülmektedir (OECD, 2009).

İnovasyon, her gün farklı durumlarda gördüğümüz ortak bir kelimedir (Öberg, 2017). Herkema (2003) inovasyonun pazarlamanın gelişimine katkıda bulunacak yeni bilgiler üretmeyi amaçlayan bir süreç olduğunu belirtmektedir. İnovasyon, yeni fikirlerin bir firmanın ürünlerine, süreçlerine veya faaliyetlerinin diğer yönlerine uygulanması ve “değerin” artmasına yol açması olarak tanımlanabilir. Bu “değer”, firma için daha yüksek katma değeri içerecek ve aynı zamanda tüketicilere veya diğer firmalara fayda sağlayacak şekilde geniş bir şekilde tanımlanmaktadır (Greenhalgh ve Rogers, 2010).

Bilgi çağında yaratıcılık ekonomisine geçişin simgesi haline gelen inovasyon, yeni yaklaşımların, teknolojinin ve çalışma biçimlerinin gelişim süreci olarak görülmektedir. İnovasyonlar, iyi bir fikirle başlamakta; ama iyi bir fikirden daha fazlasıyla devam etmektedir. Aynı zamanda iyi olanı kullanılabilir hale getiren yaratıcı sürecin bütünü olarak görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte; uzak hedeflere ulaşmak için yola çıkan bir süreç olarak da ifade edilmektedir (Şengün, 2016: 194-195).

Diğer yandan inovasyon süreci, problem/gereksinim analizinden başlayarak fikir üretmeye, değerlendirmeye/seçmeye, proje planlamaya, ürün geliştirme ve test etmeye ve son olarak ürün pazarlamaya kadar uzanan sistematik adımları kapsamaktadır. Bireysel adımlar birbiriyle örtüşebilir ve basitleştirilmiş bir inovasyon sürecini temsil eden farklı aşamalara ayrılabilir (Tiwari vd., 2007).

Şirketler artık inovasyon sürecini bir proje içinde veya bir proje etrafında sınırlayan bir yaklaşımı benimsediğinden, inovasyon projelerine yeni ürünler ortaya çıkarmak için sınırlı bir süre içinde süreci tamamlamaktadır. Özellikle üretim sürecinin netleşmesi için sınırlı bir zaman dilimi tahsis edilerek, inovatif faaliyetler tamamlanmaktadır. İnovatif şirketlerde

Ar-Ge, pazarlama, üretim ve satın alma gibi farklı birimler bir grup olarak etkin bir şekilde birlikte çalışabilmektedir (Temel vd., 2009).

3. İNOVASYONUN ÖNEMİ

İnovasyon şirketler için çok önemlidir. Çünkü ürünü rekabetten farklılaştırmanın temel yollarından biri inovasyondur. Fiyatta rekabet edilemediği durumda, işletmeyi diğerlerinden farklı kılmak için inovatif ürünlere ve fikirlere ihtiyaç olacaktır. İşletmedeki inovasyon, rakiplerin yaptığı inovasyon miktarına da bağlı olabilir. Yeni bir ürünle pazara ilk çıkmak, müşteri tabanı oluşturma açısından önemli bir avantaj sağlayabilir (Saremi, 2015).

İnovasyon literatürünün incelenmesi, inovasyonun sadece organizasyonu etkilemediğini, aynı zamanda iş tatmini, ürün kalitesi, performans, toplam kalite yönetimi, bilgi yönetimi, bilgi sisteminin benimsenmesi vb. gibi birçok organizasyonel kavramı da etkilediğini göstermektedir (Tohidi ve Jabbari, 2012).

Stenberg (2016) tarafından ifade edildiği üzere inovasyon, işler, kâr ve yaşam standardı arasında kuvvetli bir bağlantı vardır. İnovasyonu ilişkilendirmenin yaygın bir yolu yeni ürünler, materyaller, yeni süreçler, yeni hizmetler ve yeni organizasyonlar olarak görülmektedir.

Ekonomik büyüme teorisi, inovasyonun önemini doğrulamıştır. İnovasyon verimlilik artışının temel kaynağıdır. Aslında ekonomik büyümeye ilişkin literatür, teknik değişimin verimlilik artışına en büyük katkıyı sağladığını tespit etmiştir. Dolayısıyla yeni ve iyileştirilmiş ürünler ile verimliliği artıran yeni üretim yöntemlerinin yaratılması olarak tanımlanan inovasyon, ekonomik büyümenin itici gücü olmaktadır (Bouhajib vd., 2018).

İnovasyon, toplumun dünya çapında ilerlemesi için önemlidir. İnovatif ürünler yaşam standardını yükseltebilir ve insanlara yaşamlarını iyileştirme fırsatları sunabilir. Tıp ve teknolojiadaki atılımlar dünya çapında yaşam standartlarını önemli ölçüde iyileştirmektedir. İnovasyon aynı zamanda işletmelerin çalışma biçiminde de önemli gelişmelere yol açmış ve farklı pazarlar arasındaki boşlukları kapatmıştır (Saremi, 2015).

İnovasyonun firmaların ayakta kalabilmesi için vazgeçilmez bir unsur olduğunun anlaşıldığı zamanlardan bu yana, farklı bilim insanları bu kavramı; psikolojik, sosyolojik, organizasyon teorisi ve endüstriyel ekonomi gibi farklı bakış açılarından ele almaktadır (Tohidi ve Jabbari, 2012).

İşyerinde inovasyon kritik öneme sahiptir. İnovasyon işletmelere pazarlara daha hızlı erişimde avantaj ve yeni pazarlarla daha güçlü bir bağlantı sağlamaktadır. Bu da özellikle gelişmiş ülkelerde daha fazla potansiyele yol açabilir. İnovasyonun yardımıyla, mucitlere risk alma ve işleri tamamlama konusunda proaktif, kendinden emin bir tutum kazandıran orijinal fikirler üretilebilir (Dagan vd., 2021).

İnovasyon, modern işletmenin büyümesi, hayatta kalması ve canlılığı için gereklidir; Ar-Ge, inovasyonun en önemli kaynaklarından biridir. Başarılı bir Ar-Ge faaliyeti hem

firmaya hem de tüketiciye fayda sağlayacaktır. Yapılan Ar-Ge faaliyetinin kalitesi, inovasyonun başarısı ile pozitif yönde ilişkilendirilmektedir (Mircevska, 2015).

Pazarın sürekli değişen temposu ve sıkı rekabetle birlikte işletmelerin inovasyon yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletme sahiplerinin pazar trendine ayak uydurabilmeleri için inovasyona öncelik vermeleri önemlidir. İnovasyon, bir işletmenin daha karlı ve uygun maliyetli olmasını sağlamaktadır. Rekabetçi bir pazarda kendi kimliğine sahip olabilmek için inovasyon yapmak çok önemlidir (Dagan vd., 2021).

Bubanja ve Madzar' e (2021) göre; bilgi ve teknolojik ilerleme, inovasyonun ve sürdürülebilirliğin temelini oluşturmaktadır. Bu da ekonomik büyüme ve iş rekabeti açısından bazı faydalar sağlamaktadır. Bir şirketin ekonomik gelişimi, iş geliştirme süreçlerinde mikro düzeyde analiz edildiğinde, işini geliştirmek amacıyla üstlendiği tüm finansal ve ticari faaliyetleri içermektedir. Daha spesifik olarak, inovasyonlar, çağdaş organizasyonların değişimlerini ve rekabetçiliğini yönetmede üç temel faktörün tetiklenmesini gerektiren önemli bir rol oynamaktadır: a) değişen organizasyon yapısı b) teknoloji gelişimi ve c) insan kaynakları gelişimi. Bu şekilde inovasyonlar, gelişmeyi, ilerlemeyi ve modern organizasyonların değişen küresel çevreye uyum sağlama sürecini teşvik etmektedirler.

İnovasyon yeni bir pazarın kapılarını açabileceği için işletmeler açısından çok önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Bu durum pazarlama boyutu olarak algılanmakta ve ürünlerin sorunsuz pazarlanmasının sağlanmasına yönelik çabalarla ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda, çalışanlar ve yönetim açısından inovasyonun, daha iyi pazarlama seçeneklerine dönüşmesi ve daha iyi satış oranlarını elde etmesi beklenmektedir. Organizasyonel inovasyon; malzeme, ekipman ve diğer çeşitli girdiler gibi alternatif tedarik kaynaklarının geliştirilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Son olarak inovasyon, endüstriyel yapılarda ve organizasyonel yapıda temel dönüşümlerle sonuçlanmaktadır (Alharbi vd., 2019).

İnovasyonun yayılma süreci ise; dört ana faktörle doğrudan bağlantılı olarak görülmektedir. Bunlar: inovasyonun özellikleri, iletişim kanalları, sosyal sistem ve zaman faktörü olarak ifade edilmektedir. Bazı yeni teknolojilerin farklı ülkelerde farklı yayılma modellerini takip ettiği tespit edilmiştir. Gelişmiş ekonomileri geliştirmekte olan ekonomilerle karşılaştığımızda bu gerçek açıkça görülmektedir. İkinci gruptaki ülkelerde inovasyonun daha düşük yayılma oranlarına sahip olduğu ifade edilmektedir (Drenta ve Lobontiu, 2016: 576).

4. İNOVASYON TÜRLERİ

Bu bölümde inovasyon türleri ile ilgili literatür ve teorik perspektifler detaylı olarak incelenecektir.

Ürün İnovasyonu: Ürün inovasyonu, firmanın önceki mal veya hizmetlerinden önemli ölçüde farklı olan ve piyasaya sunulan yeni veya geliştirilmiş bir mal veya hizmettir (OECD, 2018). Ürün inovasyonu yeni bir ürünün piyasaya sürülmesi veya mevcut bir

üründe önemli niteliksel bir değişiklik yapılması olarak tanımlanmaktadır. Ürün inovasyonları, somut üretilmiş mallar, soyut hizmetler veya bu ikisinin birleşimi olabilir. İnsanların yaşama ve çalışma biçimleri üzerinde çok önemli etkisi olan son zamanlardaki somut ürün inovasyonlarına örnek olarak kişisel bilgisayarlar, cep telefonları ve mikrodalga fırınlar gösterilebilir. Bu tür fiziksel ekipmanı tamamlayan maddi olmayan ürünler arasında, bu cihazlar aracılığıyla bilgi akışını kontrol etmek için gereken, bilginin dağıtımına, iletişim hizmetlerinin sağlanmasına veya doğru şekilde ısıtılan bir akşam yemeğinin gelmesine yol açan çeşitli bilgisayar yazılımı parçaları yer almaktadır (Greenhalgh ve Rogers, 2010).

Süreç İnovasyonu: Süreç inovasyonu mal ve hizmetlerin üretimi veya dağıtımı için yeni bir sürecin başlatılması olarak tanımlanmaktadır (Greenhalgh ve Rogers, 2010). Süreç inovasyonu, yeni üretim veya lojistik yöntemlerini içermektedir. Bu, tekniklerdeki, ekipmandaki veya yazılımdaki tüm değişiklikleri kapsamaktadır (Svebis ve Varga, 2017).

Hizmet İnovasyonu: Hizmet inovasyonu, yeni hizmetlerin sunulması veya mevcut hizmetlerin kademeli olarak iyileştirilmesi de dahil olmak üzere, hizmetlerin çeşitli bağlamlarında gerçekleşen inovasyonlara atıfta bulunan bir terim olarak tanımlanmaktadır (Durst vd., 2015). Hizmet inovasyonu, uygulamaya konulan ve onu geliştiren kuruluşa fayda sağlayan yeni bir hizmet veya mevcut bir hizmetin yenilenmesi olarak görülmektedir. Fayda genellikle yenilemenin müşterilere sağladığı katma değerden kaynaklanmaktadır (Toivonen ve Tuominen, 2009; Witell vd., 2016). Hizmet inovasyonunun hizmet sektöründe gerçekleştiği ancak bu durum mutlak olmadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, yeni ve geliştirilmiş hizmetler, tedarik portföylerini katma değerli hizmetlerle genişletmeyi amaçlayan imalat firmaları gibi hizmet dışı sektörler tarafından da sağlanabilmektedir. Benzer şekilde, hizmet inovasyonu da doğası gereği bir “ürün”den farklı görülmekte, zira genellikle ürün inovasyonlarının somut doğasından yoksun olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Durst vd., 2015).

Teknolojik İnovasyon: Teknolojik İnovasyon, üretim alanındaki yaşam standardını iyileştirerek daha iyi bir yaşam tarzı sağlayan teknoloji çözümlerini iyileştirecek yeni düşünceler, öğeler, yönetimler ve prosedürler geliştirmeyi ifade etmektedir. İnovasyonların, vasıflı işgücünün, iş faaliyetlerinin, önemli Ar-Ge yoğunluğunun ve bilim dünyasındaki en önemli mükemmeliyet merkezleriyle bağlantıların sonucu olduğu kabul edilmektedir (Fayomi vd., 2019). Coccia' e (2021) göre; teknolojik inovasyon, birden fazla varlıktan veya teknoloji alt sisteminden oluşan karmaşık bir sistem ve belirli hedeflere ulaşmak için sistemdeki her bir varlık ile en az bir diğer varlık arasında var olan bir ilişki olarak tanımlanabilecek teknoloji ile desteklenmektedir.

Radikal İnovasyon: Radikal (yaratıcı) inovasyonlar, yalnızca üretkenliğe doğrudan katkıları nedeniyle değil, aynı zamanda daha fazla inovasyonun bunların üzerine inşa edilebilmesi nedeniyle ekonomik büyümede önemli bir rol oynamaktadır (Acemoglu vd., 2022). Radikal inovasyonlar, müteakip önemli teknolojik gelişmeleri teşvik etmektedir. Bu nedenle, radikal inovasyonlar sıklıkla yeni teknolojik sistemlerin, sektörlerin veya alanların

temelini oluşturmakta, şans ya da deha yoluyla önemli kavramsal atılımlar içermektedir (Kasmire vd., 2012). Buhar motorları, içten yanmalı motorlar, elektrikli aletler, mikroişlemciler ve internetteki gelişmelerin tümü bu bağlamdaki gelişmeler olarak düşünülmektedir (Greenhalgh ve Rogers, 2010).

Artımsal İnovasyon: Artımsal inovasyon, bir kuruluşun mevcut konseptlerinin, ürünlerinin veya hizmetlerinin kademeli olarak tasarlanması ve sürekli iyileştirilmesidir. Artımsal inovasyonda yeni teknolojiler nadiren kullanılmaktadır. Ürün yelpazesini genişletme, maliyet düşürme ve yeni nesil ürünler gibi özellikler aracılığıyla kusurları ortadan kaldırmaya ve performansı kademeli olarak artırmaya odaklanılmaktadır (Zhang, 2022). Artımsal inovasyon ile radikal inovasyonun karşılaştırılması yapıldığında arasındaki farklar şu şekilde belirtilmektedir: Artımsal inovasyon, mevcut bir süreç veya üründe küçük bir değişiklik yapmaktadır. Radikal inovasyon ise; geniş bir uygulama yelpazesine tamamen yeni bir üretim süreci tipini ortaya çıkarmakta ve bir inovatif ürün türünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Greenhalgh ve Rogers, 2010).

Organizasyonel/Yönetimsel İnovasyon: Organizasyonel, idari ve yönetsel inovasyonlar olarak da adlandırılan bu inovasyon, teknolojiye dayalı ürün ve süreç inovasyonlarının aksine kavramsallaştırılan ve yeni organizasyon yapıları, idari sistemler ve yönetim uygulamalarıyla ilgili olan teknolojik olmayan inovasyonlar olarak ifade edilmektedir (Damanpour, 2014). Organizasyonel inovasyonlar firmanın iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanması olarak görülmektedir (iş organizasyonundaki değişiklikler; iş iyileştirme yapan ekiplerin oluşturulması, kalite standartlarının getirilmesi vb.) (Mircevska, 2015). Nguyen'e (2021) göre; organizasyonel inovasyon, yeni yönetim fikirlerinin, uygulamalarının, araçlarının veya yapılarının bir kuruluşta benimsenmesi olarak belirtilmektedir (Alharbi vd., 2019).

Pazarlama İnovasyonu: Pazarlama inovasyonu; ürün tasarımında veya ambalajlamada, ürün yerleştirmede, ürün tanıtımında veya fiyatlandırmada önemli değişiklikleri içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanması olarak karşımıza çıkmaktadır (Mircevska, 2015). Svebis ve Varga (2017)'deki tanımda ise; "pazarlama inovasyonu, ürün planlamasında veya ambalajlanmasında, ayrıca yeni ürünlerin pazara sunulmasında ve hatta malların reklamında ve fiyatlandırılmasında önemli değişiklikler getiren yeni pazarlama yöntemlerinin kullanılması" olarak ifade edilmektedir.

Mimari İnovasyon: İnovasyon bilinmeyene doğru bir arayış olduğu düşünülmektedir. Genel olarak mimari inovasyonun tanımı, ya sistem bileşenlerinin temel konseptini geliştirmek amacıyla mevcut parçaların iyileştirilmesi ya da bileşenler arasındaki bağlantıların değiştirilmesidir (Henderson ve Clark, 1990). Bağlantı parçalarındaki değişime, yükseltmenin ilgili parçaları da eşlik etmektedir. Mimari inovasyon, sistem mimarisini doğrudan değiştirmek yerine parçanın verimliliğinin artırılması daha fazla endişe kaynağı olduğunda ortaya çıkmaktadır (Han, 2017). Mimari inovasyon, yeni ürün veya hizmetlerin, yeni pazarlar ve/veya bu ürünü daha önce satın almamış yeni tüketiciler yaratmak için mevcut teknolojiyi kullanması durumunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin;

akıllı saat, mevcut cep telefonu teknolojisini kullanmaktadır ve bir saat olarak yeniden şekillendirilebilmektedir. Bu durum, mevcut bir teknolojiyi yeniden paketleyerek yeni bir alıcı pazarı açmaktadır (Kennedy, 2020).

Sosyal İnovasyon: Sosyal bir ihtiyacı karşılama hedefiyle motive edilen ve ağırlıklı olarak temel amaçları sosyal hizmet olan kuruluşlar aracılığıyla geliştirilen ve yayılan inovatif faaliyet ve hizmetler sosyal inovasyondur. Sosyal inovasyon, sosyal hedeflere ulaşmada işe yarayan yeni fikirleri ifade etmektedir. Bu şekilde tanımlandığında terimin potansiyel olarak cep telefonu mesajlarını kullanmanın yeni yollarına, yeni yaşam tarzlarından yeni ürün ve hizmetlere kadar çok geniş sınırları vardır (Mulgan vd., 2007). Diğer yandan, sosyal inovasyon bireylerin, grupların veya toplulukların karşılaştığı sosyal sorunları çözmek için yeni fikirlerin icat edilmesi, geliştirilmesi ve uygulanmasıdır (Oeij vd., 2019).

Çığır Açan İnovasyon: Adından da anlaşılacağı gibi, çığır açan inovasyonlar, artımsal olanlardan farklı olarak, şirket için en azından yeni bir pazar açma, kesinlikle duyulmamış bir müşteri arzusunun tatmin etme, tamamen yeni bir değer akışını başlatma veya en iyi ihtimalle şirket için yeni bir pazar açma gücüne sahiptir. Ancak burada önemli bir nokta bulunmaktadır. Çığır açıcı inovasyon kulağa ilgi çekici bir kavram olmasına karşın bazı alanlarda bunu başarmanın çok zor olduğu düşünülmektedir (Soni, 2007). Çığır açan inovasyonlar, rekabetin temellerini değiştirebilmekte, bir sektörün “kurallarını yeniden yazabilmekte” ve başarılı inovatörlerin beklentilerini dönüştürebilmektedir (Francis vd., 2015). Çığır açan inovasyon teknolojik süreksizlik çağında ortaya çıkmakla birlikte ürünün teknolojik yörüngesine spesifiktir (Rakic, 2020).

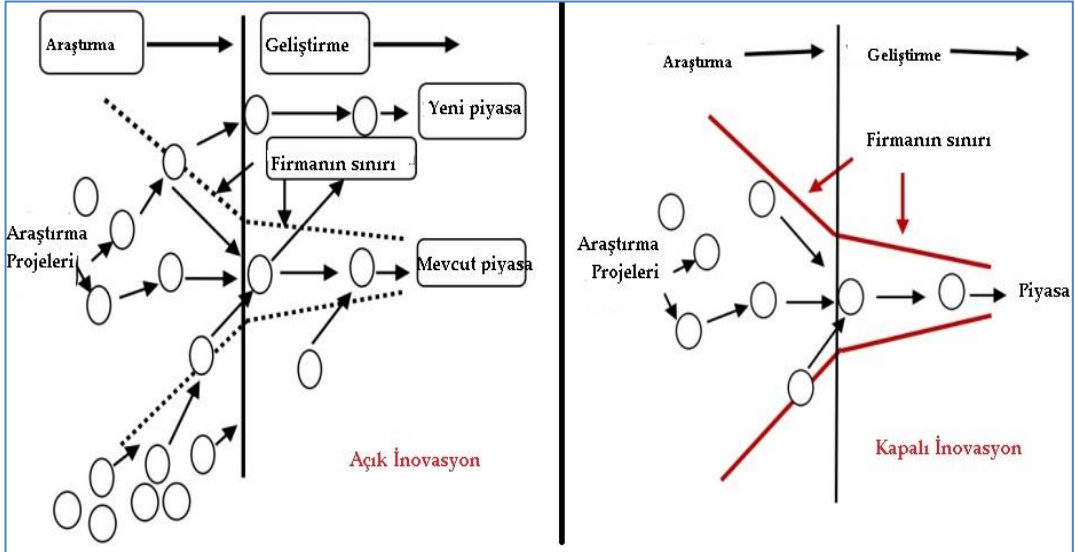
Dijital İnovasyon: Dijital teknolojiler günümüzün çağdaş ekonomilerinde inovasyonun önemli bir itici gücü haline gelmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki inovasyonlar, bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün ekonomik kalkınmanın motoru olmasını, yeni işler yaratmasını, tüm endüstri ve sektörlerde daha ucuz ve daha karlı işler sunmasını sağlayan bir ön koşul olarak görülmektedir (Bubanja ve Madzar, 2021). Dijital inovasyon “dijital teknolojilerin mümkün kıldığı ve yeni dijitalleşme biçimlerinin yaratılmasına yol açan bir inovasyon” olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme ile daha önce dijital olmayan eserler veya ilişkiler tarafından aracılık edilen mevcut sosyo-teknik yapıların, yeni dijital yeteneklerle dijitalleştirilmiş eserler ve ilişkiler tarafından aracılık edilen yapılara dönüştürülmesini kastedilmektedir (Yoo vd., 2010).

Sonuç Odaklı İnovasyon: Sonuç odaklı inovasyon, insanların işleri bitirmek için ürün ve hizmet satın aldığı teorisi etrafında inşa edilmiş bir strateji ve inovasyon süreci olarak ele alınmaktadır. Bir şirketin değer yaratma faaliyetlerini müşteri tanımlı ölçümlere bağlamaktadır ve bu alanda gerçekten devrim niteliğinde bir kavram olduğu söylenmektedir (Ulwick, 2013). Sonuç odaklı inovasyon çerçevesi, inovasyon fırsatı ile yeterince karşılanmayan ihtiyaç arasındaki bağlantı etrafında yapılandırılmaktadır. İhtiyaçlar stratejik olarak müşterilerin faaliyetleriyle ve bunların önem ve memnuniyetleriyle ilişkilendirilmektedir. İnovasyon yaratmak için en iyi fırsatın, müşteri

için ihtiyacın çok önemli olduğu ve pazardaki ürün veya hizmetlerden tatmin olunmadığı zaman olduğu düşünülmektedir (Gribaudo vd., 2015).

Açık İnovasyon: Açık inovasyon kavramı birçok uygulayıcıya Ar-Ge'nin doğası hakkında konuşmak için yeni bir dil kazandırmış ve Ar-Ge'nin baskın mantığının içsel keşiften dış katılıma doğru kaydırılmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu araştırmacıların inovasyon üretmek ve ticarileştirmek için bir dizi yeni modeli denemeleri konusunda cesaretlendirilmesine de katkı sağlamaktadır (West vd., 2014). Açık inovasyon, sırasıyla iç inovasyonu hızlandırmak ve inovasyonun harici kullanımına yönelik pazarları genişletmek amaçlı bilgi giriş ve çıkışlarının kullanılmasıdır. Bu paradigma, firmaların teknolojilerini ilerletmeye çalışırken, iç fikirlerin yanı sıra dış fikirleri ve pazara giden iç ve dış yolları da kullanabileceğini ve kullanması gerektiğini varsaymaktadır (Orlova, 2019). Şekil 1'de Açık ve Kapalı inovasyona ilişkin görsel paylaşılmaktadır.

Şekil 1. Açık ve Kapalı İnovasyon

Kaynak: Aichouche, K., & Bousalem, R. (2016). Open Innovation: A New Mechanism for Adoption of Organizational Innovation From Algerian Companies. *International Journal of Innovation*, 4(2), 11-22.

İş Modeli İnovasyonu: Araştırmacılar arasında bir iş modelinin ne olduğu konusundaki anlaşmazlık, iş modeli inovasyonunu kavramsallaştırmayı karmaşık hale getirmektedir. Uygulayıcıların ve birçok araştırmacının, yeni bir rekabet avantajı kaynağı olarak iş modeli inovasyonunun stratejik önemi konusunda hemfikir oldukları görülmektedir (Foss ve Saebi, 2015). İş modeli inovasyonu, firmaların değer teklifini tanımlamanın, müşteriler, tedarikçiler ve ortaklar için değer yaratmanın ve elde etmenin yeni yollarını keşfettiği organizasyonel bir inovasyondur (Ramdani vd., 2019). İş modeli inovasyonu, bir kuruluşun

tüketicileri ve mevcut durumla ilişkili olarak başka bir iş modeline geçmesine olanak tanımaktadır. İş modeli inovasyonu, bir kuruluşun pazarda rekabet etmesini mümkün kılmakta ve kuruluşun, iş endüstrisindeki mevcut ve yeni gelenler tarafından yerinden edilmesini önlemektedir (Dagan vd., 2021).

Sürdürülebilir/Yeşil İnovasyon: Son zamanlarda şirketler sürdürülebilirliği inovasyonun sınırı olarak görmeye başlamıştır. Aslında giderek daha fazla şirket sürdürülebilirliğe odaklanmakta ve bu da onları ürünleri, teknolojileri, süreçleri ve iş modellerini yeniden düşünmeye zorlamaktadır (Alderin ve Do, 2016). Sürdürülebilir inovasyon, sürdürülebilirlik hususlarının (çevresel, sosyal, finansal) fikir üretiminden Ar-Ge ve ticarileştirmeye kadar şirket sistemlerine entegre edildiği bir süreç olarak belirtilmektedir. Bunun; ürünler, hizmetler ve teknolojilerin yanı sıra yeni iş ve organizasyon modelleri için de geçerli olduğu belirtilmektedir (Charter ve Clark, 2017). Küçük farklılıklar olmasına rağmen, mevcut literatürde sıklıkla eşanlamlı olarak sürdürülebilir inovasyon yerine kullanılan diğer bir kavram “yeşil inovasyon”dur (Chavira vd., 2023). Yeşil inovasyon, kirlilik gibi çevresel riskleri ve kaynak kullanımının (enerji gibi) olumsuz sonuçlarını azaltmak amacıyla yeni üretim ve teknolojilerin yaratılmasına katkıda bulunan bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Takalo vd., 2021).

Yıkıcı İnovasyon: Yıkıcı inovasyon, tamamen yeni olan, bir piyasa segmentini bozan veya üreten bir fikir, ürün veya hizmeti ifade etmektedir (Mookerjee ve Rao, 2021). Rahatsız edici inovasyon olarak da ifade edilen yıkıcı inovasyon alt düzey veya yeni pazar dayanaklarından kaynaklanmaktadır. Yıkıcı inovasyonlar, yerleşik şirketlerin gözden kaçırdığı iki tür pazarda başladığı için mümkün olmaktadır. Yerleşik şirketlerin genellikle en karlı ve talepkâr müşterilerine sürekli gelişen ürün ve hizmetleri sunmaya çalışması ve daha az talepkâr müşterilere daha az ilgi göstermesi durumu görülebilmektedir. Aslına bakılırsa, yerleşik şirketlerin teklifleri çoğu zaman ikincilerin performans gereksinimlerini aşmaktadır. Bu, ilk başta alt düzey müşterilere “yeterince iyi” bir ürün sağlamaya odaklanan bir yıkıcıya kapıyı açmaktadır (Christensen vd., 2013).

5. MANİSA İLİNDE İNOVASYON TEMELLİ ÇALIŞMALAR

Manisa ili; coğrafi konumu, farklı endüstriyel kollarda sahip olduğu altyapı, il bünyesinde bulunan organize sanayi bölgeleri ile verimliliği desteklemektedir. Ayrıca gerek üniversitenin kurmuş olduğu gerekse özel sektörün sahip olduğu Ar-Ge merkezleri aracılığıyla teknoloji geliştirme bölgesi olarak vasıflı emek gücüne de sahiptir. Diğer yandan, Manisa sanayi ve tarım endüstrisi aracılığı ile uluslararası piyasalara entegre olmuş bir şehirdir. Buna örnek olarak; elektronik ürünler, otomotiv yan sanayi, tarımsal ürün ihracatı, iklimlendirme endüstrisi ile teknoloji odaklı sektörler gösterilebilir (Çelik, 2017). Sarihan ve Tepeci (2017) tarafından yapılan çalışmada Manisa’da ihracat yapan kuruluşların inovasyon yeteneklerinin ihracat performansları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu açıdan Manisa’da ihracat yapan kuruluşlardan elde edilen veriler temelinde yapılan analizler, kuruluşların inovasyon yeteneklerinin ve ihracat performanslarının yüksek olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, Yücel ve Özgül’ün (2020)

yapmış oldukları çalışmada; Manisa ve İzmir’de yer alan üniversiteler ve sanayi işbirliği sayesinde, sanayideki gelişmeler ele alınmış ve incelenmiştir. Yapılan inceleme sırasında Manisa ve İzmir’ de yer alan Ar-ge merkezlerindeki 21 yönetici ile görüşülmüş, derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Söz konusu görüşmeler neticesinde, Üniversite-Sanayi İşbirliğinin, işletmelerin inovatif faaliyetlerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) İnovasyon Merkezlerinin kurulmasının en önemli amacının, günümüzün bilgi ve teknoloji toplumunun yarattığı ihtiyaçlara yönelik hizmetler sunması olduğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak bilinen iş yapma pratiklerinin de geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Cansız, 2020). OSB’lerin, önümüzdeki yıllarda inovatif bir ekonomi yaratmadaki önemi görülmüş ve ekonomi içerisindeki yeni rollerinin geliştirilmesi için 11. Kalkınma Planı çerçevesinde ele alınmıştır. 2023 yılına dair Sanayi ve Teknoloji Stratejisinde, Organize Sanayi Bölgelerinde, İnovasyon Merkezlerinin yer almasının önemi görülerek, yeni inovasyon merkezlerinin kurulması planlanmıştır. Bu kapsamda “OSB’lerde Teknoloji Geliştirme Projesi” adı altında birçok paydaşı olan stratejiler geliştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından finanse edilen, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı öncülüğüne, UNDP tarafından yürütülen bu projede Manisa Organize Sanayi Bölgesi (OSB) pilot uygulama yapılması planlanan bölgelerden ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB) bünyesinde yer alan, İnovasyon Merkezi’nin personeli seçilmiş ve seçiminin ardından MOSB İnovasyon Merkezi 23 Kasım 2020 tarihi ile itibarıyla ile görevine başlamıştır. Bu doğrultuda ilk iş olarak İnovasyon Merkezlerinin iş planı hazırlık süreci tamamlanmış ve çeşitli hazırlıkların ardından Manisa OSB İnovasyon Merkezi 2 Ocak 2021 tarihinde çalışmalarına başlamıştır (MOSB Yenilik Merkezi, 2024).

İnovasyon Merkezleri aracılığıyla, OSB’lerin inovasyona dayalı Türkiye ekonomisindeki rollerinin artacağı ifade edilmektedir. Manisa OSB’de kurulacak İnovasyon Merkezinin; kendi bölgesinde bulunan firmaların inovasyon, Ar-Ge, girişimcilik ve dijitalleşme gibi konulardaki sorunlarına çözüm bularak onları destekleyeceği, Türkiye’nin rekabet edebilirliğine hizmet edecek küresel ölçekte etkin bir sanayi ve teknoloji bölgesi oluşturacağı beklenmektedir (Cansız, 2020).

Konu ile ilgili olarak yapılan saha çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, OSB’lerin firmaların verimliliğine olumlu etki yaptığı, OSB’lerin yatırım yeri olarak genel bir memnuniyet içinde olduğu ve yüksek prestij etkisi ile ön plana çıktığı sonucuna varılabilir. Diğer taraftan OSB’lerin kümelenmeye ve firmaların yenilikçiliğine etkin bir katkı sağladığını söylemenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir (Cansız vd., 2019).

Cansız ve Şavlı (2022) yapmış oldukları çalışmalarında, Manisa Organize Sanayi Bölgesi’nin inovatif dönüşümünü hızlandırmak adına kurulan “İnovasyon Merkezi” bir vaka olarak ele almış ve analiz etmiştir. Bu bağlamda kuramsal çerçeveden yola çıkarak organize sanayi bölgelerinin dönüşümüne ilişkin temel eksenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Tüm bunlarla birlikte, Teknoloji Geliştirme Bölge ilanı çıktıktan sonra, Manisa Celal Bayar Üniversitesi tarafından kurulan Teknokent 2013 yılından beri birçok firmayı kuluçka merkezinde geliştirme ve destekleme misyonunu üstlenmiştir. Manisa’da yer alan irili ufaklı yazılım firmaları başta olmak üzere, Ar-Ge temelli mühendislik, makine-imalat, elektrik-elektronik ve endüstriyel işlem alanında da firmalar Teknopark bünyesinde yer almaktadır. Manisa’daki ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını oluşturan, tarım endüstrisini destekleyen ve inovasyon geliştiren firmaların yer alması da dikkat çekicidir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnovasyon; bir ürünün yaratılması, değiştirilmesinden ve pazara sunulması olarak tanımlanmaktadır. Tekerleğin icadından tıp ve teknolojiye kadar en son gelişmelere kadar inovasyon, medeniyetlerin büyümesiyle paralel bir gelişme göstermektedir. İnovasyon kavramı iş dünyası için etkili çözümler sunmak ve müşterilerin ve genel olarak toplumun yaşam kalitesini iyileştirmek için gelişmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle inovasyonun uygulanması organizasyona rekabet karşısında avantaj sağlayabilir. Sürekli olarak yeni ortamlara ve tüketicilerin acil taleplerine uyum sağlamanın önemli olduğu, değişen bir dünyada yaşadığımız için bu, her zamankinden daha gerekli hale gelmektedir.

Her şirket inovasyon yapmak, pazarda öne çıkmak ve müşterilerine, çalışanlarına ve ortaklarına en iyisini sunmak doğrultusunda amaç gösterebilir. Bir sektör, segment veya marka inovasyon yapmaya karar verdiğinde, bu bir bütün olarak toplumun gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ancak ticari bir organizasyon açısından en temel düzeyde bakıldığında, esas olarak süreçlerinde inovasyon yapan bir şirket, süreçleri düzenlemek, yaratıcılığı artırmak, karı yükseltmek, verimliliği iyileştirmek ve rekabeti artırmak gibi birçok avantaj elde etmektedir.

İnovasyon çalışmaları bağlamında inovasyonun sınıflandırılması, organizasyonun nerede inovasyon yaptığını (iş modelinde, nihai üründe, üretim sürecinde vb.) belirlediği için strateji ve süreç açısından önemlidir. Bu kavramı daha derinlemesine incelemek için mevcut ana inovasyon türlerini doğru analiz etmek büyük önem taşımaktadır. Bu konuda çalışmalarda bulunan OECD’nin temel kılavuzlarından biri olan Oslo İnovasyon El Kitabı (Oslo Manual), farklı inovasyon türlerini açıklamaktadır. Bu kılavuz, inovatif kabul edilen bilimsel ve teknolojik faaliyetlere yön vermekte ve bunları amaçlarına ve değişim derecelerine göre sınıflandırmaktadır. Buna karşın inovasyon alanındaki çalışmalar bu kılavuzun çok ötesine geçmiş durumdadır. Bu yaşanan gelişmeler ise inovasyona ilişkin olarak yeni geliştirilen kavramların ve teorik formülasyonların dönem dönem belirli çerçeveler altında toplanmasını ve sistematik hale getirilmesini gerektirmektedir.

Söz konusu inovasyon çalışmaları Manisa İli özelinde incelendiğinde yerel yazında yapılmış olan çalışmalara rastlanmaktadır. Manisa coğrafi konumu ile birlikte, vasıflı iş gücü ve OSB’ne yapılan yatırımlarla dikkat çekmektedir. İnovasyonun ihtiyaç duyduğu teknolojiye ulaşılabilirlik, alt yapı yeterliliği ve bilgiyi işleme-geliştirme yeteneği olan iş gücü ile Manisa’daki koşulların elverişli olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yalnızca OSB değil Manisa TEKNOKENT projesi ile de inovatif gelişmelere olanak tanımaktadır.

Burada yer alan firmaların desteklenmesinin yanı sıra, verilen eğitimler ve yürütülen etkinliklerle inovasyonun ilin geneline yayılmasının planlandığı görülmüştür.

İşletmeler açısından inovasyonun önemi yadsınamaz derece önemli görülmektedir. Ancak işletmelere ve girişimcilere öneri olarak, özellikle Ar-Ge çalışmaları yürütülmesi planlandığı durumlarda açık ve kapalı inovasyon arasındaki farkların bilinmesi ve stratejilerin bu bağlamda belirlenmesi gerekliliği unutulmamalıdır. Ayrıca bir diğer öneri de çalışmada yer alan inovasyon türlerinden işletmenin yetenek ve kabiliyetlerine uygun olanın seçilmesi ve yatırım süreçlerinde seçilen inovatif yolun belirlenmesi gerekmektedir. Yalnızca işletmeler için değil, tüm organizasyonlarda fark yaratabilmenin ve rekabet üstünlüğü ele edebilmenin önündeki engeller bu şekilde ortadan kaldırılabilecektir. Çalışmada inovasyon açısından irdelenen Manisa İli için bir öneride bulunmak gerekirse; sanayide yer alan (savunma, beyaz eşya, elektronik sektörü, yazılım vb.) işletmeler dışında; tarımda da inovatif teknolojilere yönelmesi gerekliliği görülmektedir. Böylece hem üretim maliyetlerini aşağıya çekmek hem de birim metrekarelik alanda verimliliğin artacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalara öneriler ise; inovasyon türlerinin birbirlerine göre üstün ve zayıf yönlerinin kıyaslanması, mevcut inovasyon türlerinin hangi sektör ya da iş kolunda daha verimli sonuçlar verebileceğinin belirlenmesi bağlamında çalışmalar yapılmasıdır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Akcigit, U., & Celik, M. A. (2022). Radical and incremental innovation: The roles of firms, managers, and innovators. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 14(3), 199-249. doi: 10.1257/mac.20170410
- Aichouche, K., & Bousalem, R. (2016). Open Innovation: A New Mechanism for Adoption of Organizational Innovation From Algerian Companies. *International Journal of Innovation*, 4(2), 11-22.
- Alderin, C., & Do, T. (2016). *Sustainable Innovation-Driving Factors in Large Firms*. (Master Thesis Department of Business Studies Uppsala University). Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:939361/FULLTEXT01.pdf>
- Alharbi, I. B. A., Jamil, R., Mahmood, N. H. N., & Shahraroun, A. M. (2019). Organizational innovation: A review paper. *Open Journal of Business and Management*, 7(3), 1196-1206.
- Bouhajib, M., Mefteh, H., & Ben Ammar, R. (2018). Higher education and economic growth: the importance of innovation. *Atlantic Review of Economics (ARoEc)*, 1(2).
- Bubanja, M. V., & Madzar, L. (2019). The Importance of Innovation and Knowledge for Economic Development of the Country and the Competitive Business of Companies. *Journal of Social Sciences*, 11(XI), 157-173.
- Cansız M. (2020). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgelerinin Dönüşümü Manisa OSB Yenilik Merkezi Tasarımı ve Kurulması*, United Nations Development Programme.
- Cansız, M. Kurnaz, Z. ve Çağlar, E. (2019). *Progressing Towards 2023: The Transformation of Organised Industrial Zones In Turkey*. United Nations Development Programme.
- Cansız, M. ve Şavlı, D. (2022). Yeni Nesil Sanayi Bölgeleri: OSB’lerde Yenilikçi Dönüşümün Sosyolojisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı*. 204-223. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1181235>
- Charter, M. and Clark, T., 2007. *Sustainable Innovation: Key conclusions from sustainable innovation*, Conferences 2003-2006 organised by The Centre for Sustainable Design. The Centre for Sustainable Design, University College for the Creative Arts.

- Chavira C., P., Shamsuzzoha, A., Kuusniemi, H., & Jovanovski, B. (2023). Defining green innovation, its impact, and cycle—A literature analysis. *Cleaner Engineering and Technology*, 17, 100693. <https://doi.org/10.1016/j.clet.2023.100693>
- Christensen, C., Raynor, M. E., & McDonald, R. (2013). *Disruptive innovation*. Brighton, MA, USA: *Harvard Business Review*. Retrieved from <https://hbr.org/2015/12/what-is-disruptive-innovation>
- Coccia, M. (2021). Technological innovation. *Innovations*, 11, 112. doi: 10.1002/9781405165518.wbeost011.pub2
- Çelik, A. (2017). Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (04). 258-312.
- Dagan, J. G., Rafi, M. R., Sia, Y. B., & Dilla, S. (2021). How Business Innovation Affects a Company to Improve the Organization, Entrepreneurship, and Business Model. In *Conference Towards ASEAN Chairmanship 2023 (TAC 23 2021)*, Atlantis Press, 98-102.
- Damanpour, F. (2014). Footnotes to Research on Management Innovation, *Organization Studies*, 35(9)-1265-1285. doi.org/10.1177/017084061453
- Dreñța, R. F., & Loboñțiu, G. (2016). The Characteristics of Innovation And The Technological Diffusion. Edited by Constantin Brătianu Alexandra Zbucea Florina Pînzaru Ramona-Diana Leon Elena-Mădălina Vătămănescu, in *Opportunities and Risks in the Contemporary Business Environment*, 575-586.
- Durst, S., Mention, A. L., & Poutanen, P. (2015). Service innovation and its impact: What do we know about?. *Investigaciones europeas de dirección y economía de la empresa*, 21(2), 65-72.
- Fayomi, O. S., Adelakun, J. O., & Babaremu, K. O. (2019). The impact of technological innovation on production. *Journal of Physics: Conference Series*, IOP Publishing, 1378(2), 022014.
- Foss, Nicolai & Saebi, Tina. (2015). Business Models and Business Model Innovation. In book: *Business Model Innovation*, 1-23.
- Francis, R., Härenstam, F., & Eagar, R. (2015). Organizing for breakthrough innovation. Structures for systematically developing and exploiting radical ideas. *Prism*, 1. 12-29.
- Greenhalgh, C., & Rogers, M. (2010). *The nature and importance of Innovation. Introductory Chapters*, Princeton University Press
- Griboaud, M., Iacono, M., Manini, D., Pironti, M., & Pisano, P. (2015). A simulation based approach for the evaluation of outcome driven innovation models. In *Proceedings-29th European Conference on Modelling and Simulation, ECMS 2015*, 138-144.
- Han, J. (2017). Exploitation of architectural knowledge and innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 3(3), 15. doi.org/10.1186/s40852-017-0068-x
- Henderson, R., & Clark, K. B. (1990). Architectural Innovation: the reconfiguration of existing product technologies and the failure of established firms. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 9–30
- Herkema, S. (2003). A complex adaptive perspective on learning within innovation projects. *The Learning Organization*, 10(6), 340-6. doi.org/10.1108/09696470310497177
- Kasmire, J., Korhonen, J. M., & Nikolic, I. (2012). How radical is a radical innovation? An outline for a computational approach. *Energy Procedia*, 20, 346-353. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2012.03.034>
- Kennedy, Reed. (2020). *Strategic Management*. Blacksburg, VA: Virginia Tech Publishing. Retrieved from <https://doi.org/10.21061/strategicmanagement>.
- Kogabayev, T., & Maziliauskas, A. (2017). The definition and classification of innovation. *HOLISTICA—Journal of Business and Public Administration*, 8(1), 59-72. doi.org/10.1515/hjbpa-2017-0005
- Mircevska P. T. (2015). The role and importance of innovation in business of small and medium enterprises. *Economic development: journal of the Institute of Economics*, 17(1/2), 55-74.
- Mookerjee, J., & Rao, O. (2021). A review of the impact of disruptive innovations on markets and business performance of players. *International Journal of Grid and Distributed Computing*, 14(1), 605-630.
- MOSB Yenilik Merkezi (2024). *OSB'lerin Dönüşümü MOSB'da Başlıyor*. <https://www.intracmip.com/osblerin-donusumu-mosbda-basliyor/>
- Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., & Sanders, B. (2007). Social innovation: what it is, why it matters and how it can be accelerated. *Skoll centre for social entrepreneurship Working paper*.
- OECD (2009). *Innovation in firms: A microeconomic perspective*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

- OECD (2018). *Oslo manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation*. OECD. DOI, 10, 24132764.
- Oeij, P. R., Van Der Torre, W., Vaas, F., & Dhondt, S. (2019). Understanding social innovation as an innovation process: Applying the innovation journey model. *Journal of Business Research*, 101, 243-254.
- Orlova L.S. (2019). Open innovation theory: Definition, instruments, frameworks. *Strategic Decisions and Risk Management*, 10(4), 396-408.
- Öberg, M. (2017). *The importance of finding a clear definition of innovation*. EKP 14 Halmstad University
- Rakic, K. (2020). Breakthrough and disruptive innovation: A theoretical reflection. *Journal Of Technology Management & Innovation*, 15(4), 93-104. dx.doi.org/10.4067/S0718-27242020000400093
- Ramdani, B., Binsaif, A., & Boukrami, E. (2019). Business model innovation: a review and research agenda. *New England Journal of Entrepreneurship*, 22(2), 89-108. doi.org/10.1108/NEJE-06-2019-0030
- Saremi, H. (2015). Role of Innovation In Organization Management Success, *Science International (Lahore)*, 27(2), 1551-1558
- Sarihan, A. ve Tepeci, M. (2017). Manisa İlindeki İhracatçı Firmaların Yenilik Yeteneklerinin İhracat Performanslarına Etkileri. *International Journal of Management Economics and Business*. 13. 867-879.
- Soni, P. (2007). *White Paper, Imperatives of A Breakthrough Innovation*. Wipro Technologies.
- Stenberg, A. (2016). *What do people associate with innovation and why?.* Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1057358/FULLTEXT01.pdf>.
- Svebis, R., & Varga, J. (2017). Importance of Innovation Management. *Engineering Management*, 3(2), 1-11.
- Şengün, H. (2016). Sağlık hizmetleri sunumunda inovasyon. *Med. Bull. Haseki*, 54, 194-198. doi: 10.4274/haseki.3057
- Takalo, S. K., Tooranloo, H. S. & Parizi Z. S. (2021). Green innovation: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 279, 122474. doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122474
- Taylor, S. P. (2017). What is innovation? A study of the definitions, academic models and applicability of innovation to an example of social housing in England. *Open Journal of Social Sciences*, 5(11), 128-146. doi.org/10.4236/jss.2017.511010
- Temel, S., Akdeniz, R. C., & Sukan, F. V. (2009). Importance of Innovation in Agriculture. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 5(1), 1-8.
- Tiwari, R., Buse, S., & Herstatt, C. (2007). Innovation via global route: Proposing a reference model for chances and challenges of global innovation processes. In *Proceedings of the Second International Conference on Management of Globally Distributed work*, Indian Institute of Management, 451-465.
- Tohidi, H., & Jabbari, M. M. (2012). Innovation as a success key for organizations. *Procedia Technology*, 1, 560-564. doi.org/10.1016/j.protcy.2012.02.122
- Toivonen, M., & Tuominen, T. (2009). Emergence of innovations in services. *The Service Industries Journal*, 29(7), 887-902. doi.org/10.1080/02642060902749492
- Ulwick, A. W. (2009). What Is Outcome-Driven Innovation®(ODI)? *White Paper*. Strategyn.
- West, J., Salter, A., Vanhaverbeke, W., & Chesbrough, H. (2014). Open innovation: The next decade. *Research Policy*, 43(5), 805-811. doi.org/10.1016/j.respol.2014.03.001
- Witell, L., Snyder, H., Gustafsson, A., Fombelle, P., & Kristensson, P. (2016). Defining service innovation: A review and synthesis. *Journal of Business Research*, 69(8), 2863-2872. doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.12.055
- Yoo, Y., K. Lyytinen, V., Thummadi and A. Weiss (2010). *Unbounded Innovation with Digitalization: A Case of Digital Camera*, Academy of Management Annual Meeting 2010.
- Yücel, E. ve Özgül, E. (2020). İşletmelerin Yenilik Performansının Arttırılmasında Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Rolü. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*. 404-434. <https://doi.org/10.30784/epfad.722019>
- Zhang, X. (2022). Incremental Innovation: Long-term impetus for design business Creativity. *Sustainability*, 14(22), 14697. doi.org/10.3390/su142214697

Howard Brenton'ın *Lawrence After Arabia* Oyununda Türk İmgesi Üzerine Post-Truth Bir Okuma

Ahmet Gökhan Biçer^{1,2}

ÖZET

Türklerin tarihi oldukça eskidir. Siyasette yalanın tarihi de. Öyle ki Türk adına değinmeden tarih yazmak ne denli olanaksızsa, yalanlardan ve entrikalardan söz etmeden siyaset tarihi yazmak da o denli olanaksızdır. Türkler, tarihin kavşak noktalarında yer alan baskın bir özne olarak görüldükleri için Batı tarafından on birinci yüzyıldan bu yana genellikle düşman ve öteki olarak nitelenmiştir. Bu bağlamda tarih boyunca değişmeyen gerçek, hiç de olumlu olmayan basmakalıp bir Türk imajının Batı literatüründe büyük ölçüde işlenmiş olmasıdır. Değişen olgu ise sömürgeci güç oyunlarının bir parçası olan bu tek taraflı kurgusal imajın adının yirmi birinci yüzyılda yalan olarak değil de post-truth olarak güncellenmesidir. Britanyalı oyun yazarı Howard Brenton da söz konusu basmakalıp imgeyi çağdaş tiyatrodaki sahneye taşımayı sürdüren oyun yazarlarından biridir. Bu makale, Brenton'un *Lawrence After Arabia* adlı eserindeki basmakalıp Türk imgesini emperyal Batı'nın post-truth söylemi olarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Howard Brenton, *Lawrence After Arabia*, Türk İmgesi, Post-truth.

A Post-Truth Reading on Turkish Image in Howard Brenton's *Lawrence After Arabia*

ABSTRACT

The history of the Turks is very old. The history of lies in politics is equally long-standing. So much so that just as it is impossible to write history without mentioning the Turkish name, it is also impossible to write political history without mentioning lies and intrigues. Since the eleventh century, Turks have generally been characterized by the West as the enemy and the other since they are seen as a dominant subject at the crossroads of history. In this regard, what has remained the same throughout history is that a stereotypical image of the Turks, which is unfavorable, has been primarily processed in the literature of the West. What has changed is that the name of this one-sided fictional image, which is a part of colonialist power games, has been updated as post-truth rather than lie in the twenty-first century. The British playwright Howard Brenton is one of the playwrights who continue to present this clichéd image on stage in contemporary theatre. This essay investigates stereotypical depictions of Turks in Brenton's *Lawrence After Arabia* as a post-truth discourse of the imperial West.

Keywords: Howard Brenton, *Lawrence After Arabia*, Image of Turk, Post-truth.

¹ agokhan.bicer@cbu.edu.tr

² Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-4249-7495.

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde üç kıtada birden imparatorluk kurabilen Türklerin, Britanya adasına işgal girişimlerinin hiç olmamasına karşın İngiliz yazınında, özellikle de Rönesans döneminden bu yana İngiliz tiyatrosunda, kimi zaman hayranlıkla süslenmiş kimi zamansa doğrudan ifade edilen düşman imgesiyle varlık bulması ancak emperyal kaygı kaynaklı bir olgu olarak düşünülmelidir. Berna Moran'ın aktardığı üzere, tarihsel süreçte İngilizlerle Türklerin ilk etkileşimleri Haçlı seferleriyle başlamış ve adada Türklere karşı büyük ilgi on altıncı yüzyıl ortalarında uyanmış, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türklerle ilgili yazılı eserler kaleme alınmış yine bu süreçte İngiliz tüccarları Türklere tecimsel ayrıcalıklar elde etmeye çalışmış, Kraliçe Elizabeth aracılığıyla İspanya'ya karşı Türklerin dostluğunu kazanma girişimleri başlamış ancak kraliçeyi de aşan güçler Türkleri Hristiyanlık için büyük tehlike olarak görüp bu yolu kapatmış ve Türk korkusu yine Rönesans döneminde İngiltere'de yaygın olarak dillendirilmiştir (2022, s. 63-64). Avrupa'yı doğrudan ilgilendiren tarihsel kaynaklarda Türklerin olmadığı hiçbir ciddi referans kaynağının bulunmaması ve Batı dünyasına yön veren başta İngiltere olmak üzere Kıta Avrupası'nı oluşturan ülkelerin güç odağı olma savaşımı bu olumsuz imgenin diğer nedeni olarak da gösterilebilir. İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi,

Eski dünya kıtaları tarihinin hemen hiçbir safhası, dünya coğrafyasının hemen hiçbir önemli parçası yoktur ki orada Türkler olmasın. Türkler olmadan hiçbir önemli Avrupa devletinin milli tarihi incelenemez. Yine aynı şekilde hiçbir Ortadoğu ülkesinin, hiçbir Rus-Slav ülkesinin milli tarihi ve kimliği Türkler hesaba katılmadan anlaşılabilir. Bu, Orta Çağların derinliklerinden başlar ve yakın zamanlara kadar devam eder. Öyle ki Türkler olmadan Orta Çağ olamaz, Rönesans olamaz, I. Cihan Harbi anlaşılabilir. (2023, s. 7)

Post-truth, 1980'li yılların ardından gündeme gelmiş bir kavramdır; 1992'de oyun yazarı Steve Tesich tarafından Watergate skandalı bağlamında ortaya atılmış, ardından Ralph Keyes'in 2004'te kaleme aldığı *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma* başlıklı çalışmayla bir tür akademik jargona dönüşmüş ve 2016'da *Oxford Sözlüğü*'ne göre yılın sözcüğü seçilmiştir. Böylece post-truth, bir anlamda, yalancıya yalancı diyememenin söylem biçimi olmuştur. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*'de bir sıfat olarak sunulan post-truth “insanların gerçeklerden çok duygu ve inanışlarına göre davrandığı durumlarla ilgili olan” (Post-truth, Oxford, 2024) şeklinde tanımlanmaktadır. Fuller'a göre bu sözlük ifadesi “hakikat sonrasının hakikat sonrası bir tanımıdır” (2022, s. 20). Keyes ise post-truth çağ olarak adlandırdığı süreci şöyle anlatmaktadır:

Yalancılar her zaman var olmuş olsa da, yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna *hakikat sonrası* diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz. Hakikat sonrası, etik açıdan bir alacakaranlık kuşağında yer alıyor. (2017, s. 22)

Kavramın birebir Türkçeleştirilmesiyle ilgili çeşitli öneriler sunulmuş olsa da post-truth ifadeyi tam anlamıyla karşılayabilecek bir sözcük üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır.

Diller arası birebir aktarımın olanaksızlığına temellenen bu çeviri sorununu aşabilmenin en akılcı yolu kavramı post-truth olarak kullanmak ve verdiği anlama odaklanmak olarak gözükmektedir. İngilizcede '-post' ön takısı kimi zaman önüne geldiği ismi sıfırlayan bir işlev görür. Bu anlamda postmodern ifadesi modern sözcüğünü ortadan kaldırır. Artık modern olandan söz etmek olanaksızdır; çünkü 'post' ön takısıyla yok olmuştur. Benzer şekilde post-truth ifadesinde artık gerçeklikten söz etmek olası değildir. Bu bağlamda post-truth, nesnel ölçütlerin öznel ölçütler karşısında yitime uğrayarak gerçekliğin çıkar ya da güç dengeleri uğruna çarpıtılarak bilinçli biçimde önemsizleştirilmesi ve somut gerçeğin yerine çıkara uygun yeni bir gerçekliğin kurgulanması durumudur. Buradaki en belirleyici nokta bu yeni gerçekliğin yalanı da aşan bir boyutta bütünüyle kurgusal oluşu, yalanın bile yalan oluşu ve sonuçta gerçek ötesi bir aşamaya varılışıdır. Bu anlamda bir söylem biçimi olarak pos-truth politika, akla ve mantığa seslenen argümanları değil kolaylıkla manipüle edilebilen ve duyguları sömüren çeşitli araçları yürürlüğe koyar. *Yalanın Siyaseti* (2017) başlıklı çalışmasında post-truth siyaset üzerine incelemelerde bulunan Yalın Alpay da benzer düşüncüyü savunur:

Doğrudan duyguları harekete geçiren yüce kavramlar olarak 'şehitlik', 'kutsallık', 'din', 'milliyetçilik'; korku kavramları olarak 'terör', 'savaş', 'ekonomik kriz'; öfke ve nefret kavramları olarak 'şer odakları', 'ülkeyi ele geçirmeye çalışan kötüler', 'gizli gündemleri olan dış güçler', 'kıskanan ve kuyu kazan ötekiler'; hüznün kavramları olarak da 'tarih boyunca uğranılan haksızlıklar', 'yaşanan mağduriyetler' ve daha birçok benzeri yaklaşım, hakikatin önemsizleşmesinin temel başvuru araçlarıdır. (30)

Yukarıda değinilen başvuru araçlarının hepsinin yazılı tarih boyunca İngiliz edebiyatında Türklere karşı kullanıldığını görmek olasıdır. Dünyaya dehşet saçan kızgın Türk imgesi, Türklerin egemenliği altında kalmaktan korkan Batı dünyasının yüzyıllardır uyguladığı post-truth bir siyaset olagelmıştır. Bu bağlamda yeri geldiğinde kutsallık duyguları kullanılarak Türklere karşı Haçlı ordusu kurulmuş; sistematik biçimde Türkler hep istilacı ötekiler olarak kötülenmiş ve Türklere dönük Batı kökenli bir korku algısı kurgulanmış; çoğu zaman da mağdur edebiyatı yapılmış ve insanların yine duygusal yanları manipüle edilerek post-truth bir imge saplantılı biçimde Batı'nın karabasanı olarak sloganlaştırılmıştır: Mamma li Turchi-Anne Türkler! Bu basmakalıp imgenin oluşturulmasında hiç kuşkusuz Malazgirt zaferi (1071), İstanbul'un fethi (1453) ve Türklerin 1529'da ve 1683'te Viyana'yı iki kez kuşatmaları gibi tarihi değiştirip dönüştüren bir güce duyulan hayranlık, korku ve kıskançlık duyguları etkili olmuştur. *Türkokratia: Avrupa'da Türk İmajı* başlıklı çalışmasında Esra Özsüer de benzer düşüncüyü savunmaktadır; tarih boyunca Türklere karşı oluşturulan yaygın imgeler Türklerin Batı dünyası açısından korkulu düşman olarak görüldüğü dönemlerde ortaya çıkmış, özellikle İstanbul'un fethi ile patolojik bir boyut kazanmıştır (2023, s. 19). İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi, "Malazgirt'le Bosna'nın fethi arasındaki 400 yıl, Türkiye'nin Avrupa tarihindeki önemli bir ülke ve Türklerin bir Avrupa sorunu olmasının tarihidir" (2023, s. 251). Dünyada özellikle de Batı dünyasında Türk imgesi üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Özlem Kumrular da benzer düşüncededir. Kumrular'a göre, "İstanbul'un fethi

şüphesiz Avrupa'da büyük yankı yaratmış ve Osmanlı'nın kabına sığamamasının en ürpertici örneği olarak batıya doğru korku dalgaları yaymaya başlamıştır" (2016, s. 38). Gerçekte, yersiz bir korku da değildir bu. İstanbul'un fethi ile Orta Çağ'ı kapatıp Fransız Devrimi'ne değin sürecek olan Yeni Çağ başlatan Türkler, tarihin salt kendileri tarafından yazılabilecek bir olgu olduğunu düşünen kimi Batılı güçler tarafından ortak düşman olarak görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra Hristiyan Avrupa'nın kendi birlik ve bütünlüğünün korunması anlamında bir taraftan Türklere dönük inançsız, vahşi, zalim ve barbar gibi oldukça ağır sıfatların dolaşıma sokulması, bir taraftan da aynı güçler tarafından dünyayı sömürmek, paylaşmak ve yağmalamak yolunda her türlü hile, kurnazlık ve vahşete başvurulması günümüze değin süregelmiştir. Bu noktada İngiltere'ye ayrı bir parantez açmak gereği vardır. Tarihte Türkler İngiltere'ye hiçbir askeri girişimde bulunmamışken, Kraliçe Elizabeth döneminde İngiltere Osmanlı donanmasının yardımıyla İspanyol işgalinden kurtulmuşken, on dokuzuncu yüzyılda büyük kıtlık yaşandığında İngilizlerin baskısına karşın Türklerin yardım gemileri İrlanda Drogheda limanına gidip İrlandalıları açıktan kurtarmışken ve İngilizler Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul başta olmak üzere Türk topraklarını işgale yeltenmişken İngilizlerin Türk düşmanlığı politikasını ve bu narsisist tavrı sürdürmeleri ancak güç odaklarının savaşımı bağlamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Machiavelli'den başlayıp post-truth söyleme değin uzanan aslan ile tilki arasındaki diyalektik ilişki boyutunda konuyu ele almak bu çalışma açısından daha tutarlı bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Tersî durumda tarih, tilkilerin elinde bir oyuncak olmaktan öteye geçemez. Çünkü, her ne kadar İspanya ve Portekiz'den sonra başlamış olsa da geçmişi ve bugünü sömürgecilik faaliyetleriyle geçen İngiltere'ye dönük dünya edebiyatında 'Mamma li' ile başlayan bir ünlem ifadesinin yer almayışını da tilkinin kurduğu siyasetle ya da en güncel ifade biçimiyle post-truth siyasi söylemle açıklamak olasıdır.

Post-truth bir kavram olarak 2016 yılında *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün yılın sözcüğü olarak seçilmesinin ardından gündeme gelmiş olsa da tarih boyunca insanoglunun yakasından hiç düşmemiştir. Steve Fuller'ın da belirttiği gibi Platon'dan Nicollo Machiavelli'ye oradan hakikat sonrası kavramının koruyucu azizi olarak nitelenen Vilfredo Pareto'nun kapitalist dünya için güncellediği çizgiye varıncaya değin yalanlar hep sahnede varlık bulmuştur (2018, s. 21). 1848-1923 yılları arasında yaşayan Pareto adının post-truth kavramının öncü gücü olarak anılması, bu çalışmada inceleme konusu olan *Lawrence After Arabia* oyununda T.E. Lawrence ya da arkadaşlarının seslendikleri şekliyle Tom ismiyle yer alan ünlü ajan Arabistanlı Lawrence'ın (1898-1935) yaşadığı döneme denk düşmesi açısından ayrı bir önem ifade etmektedir. Machiavelli'nin yolunu izleyerek yerleşik toplumsal sistemi aslanlar ile tilkiler arasındaki analogjiye dayandıran Fuller bu tipolojileri post-truth söylem inşasının başat oyuncularını olarak görmektedir. Fuller'a göre:

Aslanlar statükonun geçmiş anlayışını geleceğe doğru ilerlemenin güvenilir bir temeli olarak görürken, tilkiler statükonun daha iyi bir geleceğe ilerlemeyi engelleyen yozlaşmış bir geçmiş anlayışına sahip olduğunu düşünür. Tarih, epistemologların diyeceği şekliyle, 'endüktif' ve 'karşı endüktif' olan bu iki zamansal eğilimin bitimsiz döngüsünden oluşur. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün

'hakikat sonrası' tanımı aslanın hakikatini seslendirir; bu hakikat, tilkinin satıyor olabileceği hakikatin her çeşit sureti ile kendisi arasında olabildiğince fazla ahlaki ve epistemik mesafe yaratmaya çalışır. Böylece tilki olguları çarpıtan ve duygulara hitap eden tür olarak resmedilirken, aslan böyle resmedilmez. Ne var ki, aslanın hakikati tilkiye basit ve acemice görünür (2018, s. 21).

Fuller'ın yaklaşımına bakılacak olursa, aslanlar yerleşik gücü tilkiler de dünyayı yönetmek isteyenleri simgelemektedir. Aslan konumunu korumak için kükrer, güç gösterisi yapar ancak tilki çeşitli duyguları kullanarak durumu kendi çıkarına göre değiştirir. Ülkeler arası ilişkiler göz önüne alındığında dünyayı sömürme ve yönetme isteğinde olan emperyalist devletlerin kolaylıkla tilki rolüne soyunabildiklerini söylemek olasıdır. Ancak bu noktada Batı dünyasının çağdaş siyaset biçimine yön veren Machiavelli'nin Türklerle ilgili uyarı niteliğindeki saptamalarını göz ardı etmemek gerekmektedir. İtalya'da rönesans döneminde 1532'de yazılan ve İngiltere'de rönesans döneminde 1640'ta ilk baskısı yapılan *Hükümdar* adlı eserde Türk devletlerini ele geçirmenin güçlüklerine değinen Machiavelli, buna yeltenenlerin işlerinin hiçbir zaman kolay olmayacağını, hiçbir zaman devlet içindeki güç odakları tarafından davet edilmeyeceğini ve Türklerin hükümdarlarına karşı isyan çıkarmayacaklarını belirterek olası bir işgal girişimi karşısında halk ile hükümdarın birbirlerine kenetleneceklerini söyler (2011, s. 16-17). *Ben, Öteki ve Ötesi* (2023) başlıklı kitabında İbrahim Kalın'ın da dikkat çektiği gibi, "Türklerin gücü, kişisel cesaretlerinden yahut sayılarının çokluğundan ziyade, kurdukları sistemin gücünden kaynaklanmaktadır" (2023, s. 235). Bu saptamanın ardından Kalın, "Türkleri yenecek, başlarındaki hükümdarı alt edecek ve bunu hayatta kalarak yapabilecek bir babayiğit var mıdır? (2023, s. 235) ünlemiyile Türkleri yok etmek isteyen güçlerin Machiavelli'nin uyarılarını yadsımaması uyarısında bulunur.

İşte, Howard Brenton'ın *Lawrence After Arabia* oyununa konu olan olaylar ve kişiler tam da bu bağlama yaslanmaktadır. Güç istencinde olup, post-truth siyasi söylemi çeşitli yollarla kullanan tilkilerle aslanlar arasındaki çatışmaya konu olan oyunda, tarihsel olaylara günümüzden bakan Brenton, izleyicilere Türk imgesi üzerine yeni bir değerlendirme olanağı da sunar. Bu bakış açısı Arap isyanını organize eden tilki Lawrence ve onun temsil ettiği emperyalist güçlerin stereotip Türk düşmanlığı tezini post-truth çağda başka bir açıdan görebilme olanağı da sunar. Bu bağlamda oyunun ruhunu yakalayan bir terim olarak post-truth Türk-Arap-İngiliz üçgenindeki ilişkiyi açığa çıkarmada uygun bir kavram olarak görünmektedir.

2. *Lawrence After Arabia* Oyununda Türk İmgesi Üzerine Post-Truth Bir Okuma

Howard Brenton, İngiliz tiyatrosunda İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ikinci kuşak oyun yazarlarından. Adı sık sık birlikte eserler kaleme aldığı David Hare ile anılsa da Brenton, bağımsız olarak yazdığı oyunları tarihe tanıklık eden ve bunu yaşadığı çağa aktaran yönüyle dikkat çekmeyi başarabilmiştir. Tarihin kavşak noktası olarak gördüğü olaylara özel bir önem veren yazar, Bertold Brecht'in epik tiyatro anlayışıyla, özellikle de tarihselleştirmeyi önceleyen yabancılaştırma etmeniyle, yoğrulmuş oyunları izleyicilere günümüzü daha iyi anlamalarını ve yorumlamalarını sağlayabilmek için sahneye tarihsel bir derinlik kazandırma yoluna gider. Olgusal gerçeklerle kurgusal gerçeklerin karşıtlığına

odaklanıp geçmiş ile şimdi bağıntısı üzerine odaklanan bu yaklaşımla Brenton, ünlü filozof Diyojen gibi elinde fenerle tarihin karanlık sayfalarında dolanarak önemli gördüğü olayları kendi penceresinden aydınlatmaya çalışmak ister gibidir. Tarihi, eserlerinin merkezine yerleştirmesinin bir nedeni de Brenton'ın ideolojik tutumudur. Tarihi ele alışımda Benjaminyen bir diyalektik yöntemi benimseyen yazara göre, insanlık toplumsal bir sistemle yönetilmelidir. Kendisiyle yapılan bir söyleşide, geçmişin sürekli yok edilerek yitirildiğini ve bunun kültürel bir unutmaya biçimi olduğunu vurgulayan Brenton görüşlerini soğuk savaş, Stalin'in son günleri, 1950'lerde otomobillerin neye benzediği, Vietnam savaşı ve Watergate skandalının unutulmuş örneklerini vererek somutlar (Hay ve Roberts, 1979, s. 136) ve bu evrimsel sürecin sonunda daha toplumsal bir sistemin dünyaya egemen olacağına dönük inancını vurgular. Bu yaklaşımıyla da Benjamin'in tarih üzerine tezlerini özellikle de *Angelus Novus* adlı eserin yorumunu akla getirir:

Klee'nin *Angelus Novus* adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağız ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır. (Benjamin, 2022, s. 42)

Benjamin'in, "diyalektik düşünme, tarihsel uyanışın organıdır. Çünkü her çağ, bir sonrakini düşlemekle kalmaz, ama düş kurarak uyanışı da zorlar" (2022, s. 104) savını çantasına koyup, onun tarih meleğinin izini sürmeye çalışır Howard Brenton. *Hitler Dances* (1972), *The Churchill Play* (1974), *Weapons of Happiness* (1976), *The Romans in Britain* (1980) ve *Anne Boleyn* (2010) gibi görece daha ünlü oyunlarında tarihsel önemi olan birçok olaya ve kişiye yer vermesi yazarın Benjaminyen bağlamda günümüzü aydınlatma çabasına örnekler olarak sunulabilir. Benzer biçimde, Brenton'ın *Lawrence After Arabia* oyunu da yazarın tarihsel eserlerinden en güncel olanıdır. 28 Nisan 2016'da Londra'da bulunan Hampstead Tiyatrosu'nda sahnelenen oyun, Arabistanlı Lawrence olarak tanınan, İngiltere adına istihbarat subayı olarak atandığı Kahire karargâhında 1914-1916 yılları arasında görev yapıp Türklere dönük bilgi toplayan ve Arap isyanını organize ettikten sonra ülkesine dönen, gerçek adı Thomas Edward Lawrence olan karakterin geçmişe dönük yaptığı yolculuk dolayında şekillenen karanlık olayları merkeze alır.

Howard Brenton tarihin kavşak noktasında yer alan bir olayı, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türklere karşı organize edilen Arap isyanını, sürecin önemli aktörlerinden Lawrence üzerinden tartışmaya açarak günümüze taşır ve Bernard Shaw gibi usta bir oyun yazarını da sürece katarak esere yazınsal boyutta zenginlik katar. Lawrence, atandığı karargâhta kendisine verilen görevi yerine getirebilmek adına yaptığı gözlemler sonucunda Türklere

karşı isyana cesaret edebilecek en uygun kişinin güç arayışında olan ve tilki siyasetine boyun eğebilecek bir karakter olarak nitelendirdiği Şerif Hüseyin olduğunu anlar. Şerif Hüseyin kendisine Lawrence üzerinden İngiltere tarafından verilen bağımsızlık ve bir Arap devleti kurma sözlerine inanır ve Türklere karşı isyan eder. Ancak, Şerif Hüseyin'in isyanı, kendisini Mekke şerifliğine getirmiş olan Sultan II. Abdülhamit'e ikiyüzlü tavrı ve Halife'ye karşı ihaneti geçici bir süre kendisine güç kazandırmışsa da ihanetten öte bir anlam taşımamış, Arap milliyetçiliği ideolojisi bir yanılısamadan öte geçememiş tersine bir İngiliz projesi olduğu anlaşılan isyan on binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. İsyân sonucunda Şerif Hüseyin ve oğulları için geçici krallıklar kurulmuş olsa da bu durum çok sürmemiştir. Arap isyanıyla başlayan ve günümüzde de devam eden Ortadoğu'da yaşanan istikrarsızlıkların altında tilki siyasetinin ve daha o günlerde derin izler bırakan post-truth söylemin yattığı konusunda uzmanlar arasında ortak bir görüş bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarının önemli olaylarından biri olan ve 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Türklerin Arap yarımadasından çekilmesiyle sonuçlanan bu isyan aslanlarla tilkilerin güç savaşımına, oyunlarına ve yalanlarına konu olur. Brenton oyun boyunca diyalektik süreci işler; Benjamin'in tarih meleği gibidir. Geçmişin acılarını ve yıkımlarını görür, geleceğe kanat çırpamak ister ama elleri kolları bağlanmış dili mühürlenmiştir, tarihin kendini yenileyeceğinin ayırındadır, bu nedenle çözsizdir, her ne kadar yüzü geleceğe dönükse de bir gözü hep arkadadır; yüzündeki gelecek korkusu geçmişin yıkımlarının büyük olasılıkla yeniden yaşanacak olmasındadır.

Lawrence, 1919'da görevini tamamlayıp otuz dört yaşında emekli olarak ülkesi İngiltere'ye döner. Bir süre Arap bağımsızlığına dönük içi boş düşlerini yaşama geçirmeye çalışır ancak bunun İngiltere, Fransa ve Rusya üçgeninde yapılan Sykes-Picot antlaşmasıyla (1916) çoktan yürürlükten çıkarılmış bir çaba olduğunu görür. Yaşamın diyalektik döngüsü kendini göstermiş, ihanet edenler ihanete uğramıştır. Hem Araplar hem de Lawrence emperyalist yalanların kurbanı rolüne girmişlerdir. Yaşadığı bu travma sonrasında Lawrence anılarını ve düşüncelerini *Bilgelik'in Yedi Sütunu* başlıklı kitapta dile getirmiştir. Çalışmasının giriş bölümünde ihanete uğrayış sürecini anlatmış ancak bu yazı kitabın düzeltisini yapan George Bernard Shaw tarafından metinden çıkarılmıştır. İngiltere'ye dönüşünde Lawrence sık sık ziyaretine gittiği Shaw ve eşi ile çok özel bir ilişki kurmuştur; hatta kimileri, evlilik dışı bir ilişkinin ürünü olan Lawrence'ın Shaw'a baba rolü verdiğini öne sürmüştür. İşte bu tarihsel ilişkileri ve olayları konu alan Howard Brenton'ın *Lawrence After Arabia* oyununda Shaw ve eşinin birer karakter olarak yer alması ve oyunun büyük bir bölümünün Shaw'un evinde geçmesi bu özel ilişkinin bir ürünüdür. Geçmişe dönük travmatik anılarla dolu oyunda Lawrence'ın otuz dört yaşında bir karakter olarak yer alması ve Shaw'u bir sığınak olarak kullanması ayrıca dikkat çekicidir.

Sykes-Picot anlaşmasıyla sonlanan Arap isyanının yüzüncü yılına dönük talep üzerine yazılan oyun, "İngiltere'nin Orta Doğu ile ilgili olarak 1916'da Sykes-Picot'da ve Paris Konferansı'nda yaptığı yanlışların bir sonucu olarak İngilizlerin şu an bedel ödemekte olduğunu" (Kaya, 2020, s. 1151) sahneye taşırken bunu "Lawrence'ın özel yaşamına ilişkin kesitleri kullanarak, bu tarihsel yanlışların sonuçlarını, Lawrence'ın ruhsal yıkımıyla"

(Kaya, 2020, s. 1151) işleyerek gerçekleştirir. Oyunun başlığının *Lawrence After Arabia* (*Arabistan Sonrası Lawrence*) olması da eserin tarihsel olduğu kadar özyaşamöyküsel de olacağını gösterirken, tilki siyasetinin travmalarının hem bireysel hem toplumsal hem de coğrafi boyutlarıyla yaşanacağı da baştan izleyicilere duyumsatılır.

İki perdeden oluşan *Lawrence After Arabia* oyununda çok fazla karakter yer almamaktadır; Blanche Patch, George Bernard Shaw ile eşi Charlotte Payne-Townshend Shaw, Lowell Thomas, T.E. Lawrence, Prince Feisal (Prens Faysal) ve Field Marshal Edmund Allenby. Oyunun eylemi George Bernard Shaw ile eşi Charlotte Shaw'un Hertfordshire'daki evlerinde ve T.E. Lawrence'ın kafasının içinde geçer (Brenton, 2016, s. 6). Kendini egemen, çıkarlarını yasa sayan, bütünüyle Türk düşmanlığı üzerine kurulu tehlikeli bir tilki oyununun travmatik sonuçlarıdır gösterimde olan. Türk düşmanlığı yaptığını oyun boyunca Lawrence da saklamaz. Görev sırasında yaşadıklarını anlattığı kitabında, "Arapların Türklere karşı başlattığı bu başkaldırı hareketindeki katkımı" (1991, s. 3) ve "amacımız aralarında Türkiye'nin de bulunduğu düşmanlarımızı yenmekti" (1991, s. 5) sözleriyle gerçek yaşamda da bu durumu açıkça ifade eder.

Oyun 1922 Ağustos'unda siyasetçilerin, sanatçıların, film yıldızlarının, yazarların ve ün sahibi birçok kişinin uğrak noktası olan Shaw ailesinin evinde başlar. Oyunun başında Shaw son eseri *Saint Joan*'u sekreteri Patch'e yazdırmaktadır. Tarihi bir oyunu ele almakla Shaw'un amacının, "Kutsal Engizisyon kayıtları, dürüst erkeklerin ve masum kadınların inancının ötesinde olduğu için dünyaya vermeye cesaret edemediğimiz tarihlerle doludur; yine de hepsi aziz avanaklarla başlamıştır" (Brenton, 2016, s. 8) düşüncesini somutlamak olduğu görülür. Ayrıca bir Lawrence hayranı olan Charlotte'un, onu betimlerken kullandığı "[z]avallı Tom: Odysseus ve St. Joan karışımı biri" (Brenton, 2016, s. 46) şeklindeki ifadeleri Brenton'ın bu açılış sahnesindeki sözlerini daha anlamlı kılmaktadır.

Post-truth siyasetin Shaw üzerinden izleyicilere duyumsatıldığı bu ortama Lawrence'ın basına yansıyan fotoğraflarını çekip ilgili kuruluşlara gönderen ve Lawrence üzerine çeşitli ortamlarda konuşmalar yapmaktan başka yetisi olmadığı anlaşılan gazeteci Thomas gelir. "Tom Lawrence'ı yazdıklarını okurken bile bir giz olarak görüyorum" (Brenton, 2016, s. 13) sözleriyle Thomas'ı şaşırta ve onun *Bilgeliğin Yedi Direği* adında bir kitap yazdığını, bunu sadece altı haftalık bir sürede başardığını ve dil editörlüğünü yapması için de eşi Shaw'a verdiğini söyleyen Charlotte, onu arayan ancak haftalardır kayıp olduğu için bulamayan Thomas üzerinde sinir bozucu bir etki bırakır. "Bu tavırdan bıktım usandım! Arabistan'da onunla birlikteydim. Eğer onun lanet kitabını düzenleyecek biri varsa, o da benim!" (Brenton, 2016, s. 13) sözleriyle kıskançlık duygusunu dışa vuran Thomas, "Arabistan'ın sözde taçsız kralı nerede Bayan Shaw?" (Brenton, 2016, s. 13) diyerek Lawrence ile ilgili ülkenin çeşitli yerlerinde dersler verdiğini ancak isterse onunla ilgili farklı gerçekleri de anlatabileceğini, başka bir deyişle Lawrence üzerinden oluşturulan kahramanlık öykülerinin bütünüyle post-truth bir söylem olduğunu ve gizli gerçekleri kendisinin bildiğini daha oyunun başında açık eder:

THOMAS. Başka bir konferans daha verebilirim. Çölde bambaşka biri olan Lawrence hakkında, çölün sıcak, pis kiri hakkında. Size, parlak arkadaşınızla ilgili sıcak, pis, kirli, acımasız özel şeyler anlatabilirim. Kızarıyor bu odadaki pahalı mobilyalar, kızarmaktan da öte alev alır, yanıp kül olur. Saygınlığı ve onu destekleyen herkesle birlikte. (Brenton, 2016, s. 14-15)

Oyunun ilk perdesinin ikinci sahnesinde T.E. Lawrence da görünür artık; ancak Shaw ailesinin evine kendi kişiliğine uygun biçimde arka bahçedeki çalılarının arasından gelir. Kendini gizlemenin bir yaşam biçimi oluşunu gözler önüne seren Lawrence'ın oyuna giriş sahnesi Charlotte'u da şaşırtır:

TOM. Merhaba Charlotte, canım. Arka kapıyı kullandığım için beni affet. İnsan arkadaşlarının kapısında gazetecilerin pusuya yatıp yatmadığını asla bilemez.

CHARLOTTE. Tom! Yüce Tanrım. (Brenton, 2016, s. 16)

Sahnenin bundan sonraki diyaloglarında artık, anılarla örülü özyaşamöyküsel bir deneyim söz konusudur. Lawrence'ın kendisini Odysseus gibi görmesi, Albay Thomas Edward Lawrence isminin yerine kendisini Arabistan'da John Hume Ross olarak tanıtmaması, görünmez olmak ve gerçek kimliğinden iz bırakmamak için kıyafetlerini de değiştirmesi gündemdedir. Üçüncü sahnede yüzünü gösteren Prens Feisal ismi üzerinden oyun, Lawrence'ın anıları dolayımında ilerlemeye başlar ve dördüncü sahnede Türklerle ilgili konular, Türklere dönük düşmanca tutum Prens Feisal ile Lawrence'ın karşılaştıkları anda ortaya dökülür:

FEISAL. Adın ne?

TOM. Yüzbaşı Lawrence.

FEISAL. Yüzbaşı Lawrence Wadi Safra'daki aile evimi beğendiniz mi?

TOM. Şam'da değil. [...]

FEISAL. Şam'da yaşamak için önce birçok Türk'ü öldürmem gerekirdi. (Brenton, 2016, s. 26)

Konuşmanın devamında Feisal, babasının Arap isyanının lideri olduğunu ve ailesine Türk işgaliyle ilgili sorular sorabileceğini belirterek Lawrence'tan savaşmak için silah ve altın talep eder. Bu talep karşılır ancak Lawrence gerçekten gereksinim duyulan daha değerli bir şeyi, doğru zamanda ve doğru yerde kullanılacak askeri strateji vermeyi önerir. Filistin'den İran sınırına, güneyde Kızıldeniz'e kadar Şam'ın başkent olacağı bir ülke gerçekleştireceğine dönük de sözler verir (Brenton, 2016, s. 27-28). Bu strateji hem tarihte hem de oyun boyunca kurgulanan ve Türkleri düşman olarak öteleyen bir post-truth siyasettir. Oyunun birçok yerinde Türk ifadesi yer alsada hiçbir zaman Türkler olumlu anlam ifade eden bir cümle içinde yer almaz. Türkleri Medine'de kuşatıp onların ümitlerini yok etmekten ve onları şişelemekten (Brenton, 2016, s. 33), Türklerin Akabe'de ağır silahlara sahip olduğundan (Brenton, 2016, s. 34), Türklerin Lawrence'ı kısıktırak

yakalayıp ona işkence yaptığından (Brenton, 2016: 44-45), Türklerin kandırıldığından ve sindirildiğinden (Brenton, 2016, s. 55), Türk ordusundan insanların kaçtığından (Brenton, 2016, s. 56), Türkleri öldürmenin Arap isyancıların kalplerine yer ettiğinden (Brenton, 2016, s. 56), Türklere karşı savaşmak için Araplara özgürlük sözü verildiğinden (Brenton, 2016, s. 57), ve bu amaçla onlara altın ve para desteği sağlandığından, Türk baskısından (Brenton, 2016, s. 59) ve Türklerin Suriye topraklarında garnizon kurduğundan (Brenton, 2016, s. 67) sıklıkla söz edilmektedir.

Oyun, Lawrence'ın yaşamı üzerine kurulu olduğundan, onun devleti adına yürüttüğü tilki siyasetinden, dolayısıyla post-truth söylemiden izler taşır. Doğru, gerçeklik ve yalan düzleminde düşüncelerin yer aldığı sahneler kimi zaman stratejik akıl olarak sunulan Lawrence, kimi zaman Prens Feisal kimi zamansa İngiliz aklını temsil eden ve Kudüs fatihi olarak nitelendirilen Mareşal Allenby tarafından aktarılır. Tom (Lawrence), Prens Feisal aracılığıyla Araplara özgürlük ile Şam merkezli büyük bir devlet sözü verdiğini ancak bunun Britanya hükümeti tarafından yok sayılarak karşılanmadığını oysa Türklere karşı Arap desteğini İngilizlerin yanına çekmenin oldukça yararlı bir düşünce olduğunu söylerken üst akıl Allenby görünenin ardında da bir gerçek olduğunu ve Tom'a duracağı yeri bilmesi gerektiğini söyler:

ALLENBY. Elbette. Albay Lawrence, siz bir İngiliz istihbarat subayısınız. Allah'ın unuttuğu bir çöl deliğinde Arap eteğinizdeki kumlar testislerinize dolarken, sadakatinizin İngiliz kraliyetine olduğunu unutmayın. (Brenton, 2016, s. 58)

Kendilerine verilen özgür bir devlet kurabilme sözü tutulmayan ve oyunda da yer aldığı şekliyle, “Sir Mark Sykes adında bir adam” (Brenton, 2016, s. 60) tarafından tasarlanan antlaşmayla topraklarını İngiliz ve Fransız emperyalizmine kaptıran Feisal, Sir Mark Sykes'in Medine'de babası Prens Hüseyin'le görüştüğünü Fransızlara ve İngilizlere karşın bu uğurda savaşım verip krallığını ilan edeceğini, Lawrence'ın kendilerini İngilizlerin yanında savaşmak için kandırıldığını gerçekler acıdır benzetmesiyle ortaya koyar. Tom'a, hepsinin emperyalist köpekler olduğunu, Türklere karşı nasıl isyan başlattıysa şimdi de Fransızlara ve İngilizlere karşı bir isyan başlatacağını ve kendisini Suriye'nin kralı ilan edeceğini dile getirir (Brenton, 2016, s. 60-61) Prens Feisal da post-truth tilki siyasetine soyunmuştur artık. Oyunun bu noktasında post-truth söylem kullanarak Araplara özgürlük gibi hiçbir zaman gerçekleşmemiş içi boş bir düşlem sunan Lawrence'ın, İngiliz Devleti'nin bu söze sahip çıkmayışını da eleştiren ve Arabistan dönüşü bu siyasete karşı tavır almasına yol açan sözleri çok yönlü post-truth söylemin içyüzünü ortaya çıkarması açısından ayrıca ilginçtir:

TOM. Bunu Britanya Hükümeti'nin Araplara yönelik politikalarını protesto etmek için yaptım. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşı kazanmamıza yardımcı oldular. Bu yardım olmasaydı, Orta Doğu'yu kaybederdik. [...] Kazanmamıza yardım ettiler çünkü onlara savaştan sonra başkenti Şam olan, bağımsız ve özgür büyük bir ulus olacağına dair söz vermiştik. [...] Ama biz sözümüzden döndük. Onların topraklarını böldük ve işgal ettik. Irak'ta İngilizler, Suriye'de Fransızlar, Filistin'de

İngilizler... Irak, Suriye, Filistin... bunlar daha önce, Paris ve Londra'daki uzak ofislerdeki bürokratların haritalar üzerinde cetvellerle çizdiği, aşiret toprakları boyunca düz çizgilerle oyulmuş ülkeler değil, kalpteki şarkılar gibi bölgelerdi. Ülke yok, sadece ... Araplar var! Çöllerde, vadilerde ve vahalarda dolaşan, Afrika ve Hindistan'a kadar kıyıları boyunca ticaret yapan bir ulus... Sınırları olmayan, karmaşık, kabilesel, rakip gelenekleri hassas bir dengede tutan, iki şeyle birleşmiş bir ulus- bir dil ve bir Kutsal Kitap. [...] Kötü bir inanç içindeyiz ve bu affedilmeyecek. Düz çizgilerimiz yüzünden kaos getireceğiz ve kasırga biçeceğiz. [...] Bu yüzden madalyayı attım ve kraliyet bıçağına hayır dedim, çünkü ülkemden utanıyorum. (Brenton, 2016, s. 48)

Lawrence'ın, zamanında Suriye'nin Dera şehrinde Türkler tarafından yakalanıp işkence gördüğü ardından da kaçmayı başardığı Allenby tarafından izleyicilere aktarılır. Anılarını yazarken Lawrence'ın, Türk nefretini dile getirircesine olmamış olayları olmuş gibi göstermesi ve Türklerin elindeyken kendisine tecavüz edildiğini gerçek bir olaymış gibi yansıtmaları hem onun hem de yüzyıllar boyunca Türklerle karşı kurgulanan pos-truth siyasetin en çarpıcı örneklerinden birini sunar:

TOM. Kanatana kadar bana arkadan tecavüz etti. [...]

CHARLOTTE. Tom...

TOM. Kemiklerim kırılana kadar dövdüler beni.

CHARLOTTE. Tom...

TOM. Gerçekti. [...]

CHARLOTTE. Tom...

TOM. Ben istedim. Artık benim için gerçek. Yaşadığım şey bu. Her gün.

CHARLOTTE. Ama bu yaşanmadı.

TOM. Yaşanmış gibi yaptım. Yazdım bunu.

CHARLOTTE. Kurgu bu.

TOM. Dediğim gibi! Gerçek.

CHARLOTTE. Tom, itiraf et, sadece bana. [...]

TOM. Gerçek olmalı. Çekilen acılar yüzünden.

CHARLOTTE. Ama yalan bu.

TOM. Yalanlar içinde büyük gerçekler vardır. Biliyorum. Yaşadım bunları. (Brenton, 2016, s. 80)

Lawrence'ın sözünü ettiği yalanlar içinde gizli kalmış büyük gerçeklerden bir kesit onun Thomas'la ilişkisinde de belirgindir. Thomas ünlü olabilmek için Lawrence'ın kendisini

kullandığını söylerken, Lawrence da onu para kazanma aracı olarak kendisini kullanmakla suçlar. Gerçeğin ne olduğuna dönük kandırmacalarla dolu bulanık ifadeler her iki karakterin de yalancı, çıkarıcı olduğunu ve kullandıkları post-truth dili açığa çıkarır niteliktedir:

TOM. Sanmıyorum, halk senin 'Çöl Kralı' söyleminin ardındaki gerçeği gördü.

THOMAS. 'Gerçek'? (Güler.) Gerçek sadece hamur gibi bir şeydir, onu istediğin şekle sok, sonra da büyük reklam fırınına at. Tanrım, Tom! Ne istiyorsun? (Brenton, 2016, s. 52-53)

Oyun boyunca karakterlerin gerek sergilediği tavırları gerekse sahneye yansıyan sözleri, Vilfredo Pareto'nun insan eylemlerinin çoğunun kökeninde mantığın değil de duygunun yer aldığına ve insanın akıl dışı güdülerle eylemlerine yön vermeye başladığında yanlış yapmış olsa bile bunu doğruymuş gibi gösterebilmek için tümevarımsal bir yol izlediğine dönük savlarını somutlar niteliktedir (2018, s. 27). Günümüzde hakikatleme ya da post-truth olarak da nitelenen ve oyun boyunca tilkilerin aslanlara karşı kullandığı bir kandırmaca olan bu yöntemle Howard Brenton, tarih boyunca Türklere karşı kullanılan düşmanlaştırıcı ve ötekileştirici bu söylem biçimini Arap isyanı bağlamında, çok uluslu ve çok kültürlü boyutlarıyla yeniden gündeme getirmektedir.

3. SONUÇ

Tarih boyunca Türklerin zalimin karşısında durup mazlumun yanında yer aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Tarih, bu omurgalı duruşun birçok örneğiyle doludur. Türklerin bu karakteristik özellikleri dünya genelinde egemenlik savaşımı veren emperyal güçleri özellikle de deniz aşırı sömürgeler kurmuş İngilizleri derinden etkilemiştir. Avrupa'da travmatik sonuçlar uyandıran 1453 tarihi sonrasında, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak isteyen güçler bunu gerçekleştiremeyince post-truth siyasetin değişken tilki oyunlarına başvurmuşlar ve Türkleri, tarihin farklı kesitlerinde kendi yaptıkları eylemlerle suçlayıp ötekileştirmişlerdir. Bu ötekileştirmenin post-truth çağda İngiliz edebiyatında varlığını sürdürüyor olması, inceleme konusu olan *Lawrence After Arabia* oyununda 2016 yılında bile yeniden gündeme getirilmesi bu çalışma boyunca anlatılan tilki siyasetinin de sürdüğü anlamına gelmektedir. Ancak, Türklere karşı izlenen ötekileştirici siyasetten izler taşıyan bu eserlerin yazarları, nesnel gerçekliği dile getirmeyi yeğlememişlerdir. Tersine, gerçeği eğip bükmüşler, Batı uygarlığının çıkarına göre yeniden şekillendirmişler ve ilerlemeci tarih anlayışı yanılığını post-truth söylemle destekleyip olaylara ve tarihe tek yanlı bakmışlardır. İngilizlerin, Britanya adasına Anglo-Saxon istilasıyla gelip adanın yerlilerine yabancı anlamına gelen Kelt demeleriyle ve dünyanın da bunu böyle bilişiyile başlayan İngiliz siyasetinin Türklere istilacı demesi benzer bir post-truth söylemdir. Dünya haritasında Avrupa kıtası dışında Avrupa dillerini kullanan ülkelerin varlıklarını açıklayabilecek çatı kavramın sömürgecilik olduğu apaçık ortadayken ve Türk dünyası dışında ana dili Türkçe olan başka bir ülke yokken Türklere sömürgeci demek tilki siyasetidir. Dünyanın yer altı ve yer üstü zenginliklerini sömüren güçler ortadayken Türkleri emperyalist olmakla suçlamak bütünüyle post-truth bir manipülasyon stratejisidir.

Geçmişte Afrika'ya uygarlık, yakın zamanda da Irak'a demokrasi götürülenlerin kıyımları henüz belleklerde tazeyken ve dünya tarihi Batılı sömürgeci güçlerinin katliamlarına, dünya savaşlarına, atom bombalarına bile tanıklık etmişken tarihe atıf yapıp Türkleri vahşetle yaftalamak ve Türklere barbar demek ancak post-truth siyasetle açıklanabilecek bir olgudur. Bu bağlamda, Batı uygarlığının gerçek sıkıntısının 1453'te İstanbul'un fethi ile yaşadıkları tarihsel travmayı atlatamamış olmalarında ve Türklere güçlerinin yetmeyeceğini bilmelerinde, Avrupa dışında dünyaya yön veren bir gücün varlığını kabul edememelerinde ve tilkilerin rehberi Machiavelli'nin de onları uyardığı gibi Türk vatanını işgal etmenin olanaksızlığını benimsemiş olmalarında yatmaktadır. Bu nedenle Türkleri post-truth söylemle ötekileştirmeye çalışma çabaları, 1453'ten bu yana uygulanagelen bir siyaset yapma biçimi olmuştur. Howard Brenton'ın oyunundaki başkarakter Lawrence, birçoklarına göre ulusal bir kahramandır. Ancak Ortadoğu'da görev yaptığı süre boyunca Lawrence Arapları kandırmış, Araplar Türkleri aldatmış, İngiliz siyaseti de Lawrence'ı yüz üstü bırakmıştır. Görevi bittikten sonra Lawrence ülkesine geri dönüp, Arapları ayartmanın verdiği suçluluk duygusundan kurtulabilmek için olsa gerek, bir süre konferanslar vermiş sonra da anılarını kaleme almak ve hayatı boyunca sürecek olan Türk düşmanlığını diri tutmak amacıyla kitap yazmaya başlamış, düzelti için Bernard Shaw'dan destek almış ve yazdığı kitapla Türk nefretini uç boyutlara taşıyıp gerçekte hiç yaşanmamasına karşın Türklerin kendisine tecavüz ettiği yalanını da ilginç biçimde dillendirmiş ve post-truth söylemi ölünceye değin sürdürmüş, Howard Brenton da önemli gördüğü tarihsel bir kesit olarak bu olayı çağdaş tiyatronun gündemine getirip basmakalıp bir Türk imgesini öznel bir bakış açısıyla yeniden dolaşıma sokmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Ahmet Gökhan Biçer tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur

KAYNAKÇA

- Alpay, Y. (2017). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
Benjamin, W. (2022). *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Brenton, H. (2016). *Lawrence After Arabia*. London: Nick Hern Books.
Fuller, S. (2018). *Hakikat sonrası: Güç oyunu olarak bilgi* (E. Bilgiç, Çev.). Ankara: Fol.
Hay, M.&Roberts, P. (1979). Howard Brenton: An introduction and interview. *Performing Arts Journal*, 3(3), 132-141.
Kalın, İ. (2023). *Ben, öteki ve ötesi: İslâm- batı ilişkilerine giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
Kaya, K. (2020). Howard Brenton'ın *Arabistan ardından Lawrence* oyununa Althusserci bir yaklaşım." *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 1148-1165.

- Keyes, R. (2017). *Hakikat sonrası çağ: Günümüz dünyasında yalancılık ve aldatma* (D. Özçetin, Çev.). İzmir: Tudem Yayın Grubu.
- Kumrular, Ö. (2016). *Türk korkusu: Avrupa'da Türk düşmanlığının kökeni*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Lawrence, T. E. (1991). *Bilgelik yedi direği*. Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Machiavelli, N. (2011). *Hükümdar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moran, B. (2022). *Edebiyat Üzerine: Makaleler/röportajlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2023). *Türklerin tarihi: Orta Asya'nın bozkırlarından Avrupa'nın kapılarına*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. "Post-truth". [post-truth adjective - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced Learner's Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/post-truth) (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2024)
- Özsüer, E. (2023). *Türkokratia: Avrupa'da Türk imajı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Pareto, V. (2018). *Seçkinlerin yükselişi ve düşüşü: Kuramsal bir sosyoloji uygulaması* (Doğan, M. Z. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Dönüşümsel Liderlik ve Örgütsel Çevikliğin Dijital Dönüşüm Üzerine Etkisi¹

Salih Zeki İmamoğlu^{2,3}, Sena Esin İmamoğlu⁴, Ali Atabey Avsuz⁵, Hülya Türkcan⁶

ÖZET

Dijital dönüşüm köklü değişiklikleri gerektirmektedir ve bu sebeple sürecin yönetilebilmesi için kritik unsurların ortaya konması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, dönüşümsel liderlik, örgütsel çeviklik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Gebze’de çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren firmalardaki 285 yöneticiden anket yoluyla veri toplanmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek üzere yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, dönüşümcü liderliğin hem örgütsel çeviklik hem de dijital dönüşümle pozitif yönde ilişkili olduğunu, örgütsel çevikliğin ise dijital dönüşümle pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca dönüşümcü liderlik ile dijital dönüşüm arasındaki ilişkide örgütsel çevikliğin aracılık rolüne sahip olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dönüşümsel Liderlik, Örgütsel Çeviklik, Dijital Dönüşüm.

JEL Sınıflandırması: M10, O33.

The Impact of Transformational Leadership and Organizational Agility on Digital Transformation

ABSTRACT

Digital transformation requires radical changes and therefore it is essential to introduce critical elements to manage the process. In this context, the purpose of the study is to examine the relationships between transformational leadership, organizational agility and digital transformation. In accordance with this purpose, data was collected through a survey from 285 managers in firms operating in various sectors in Gebze. Structural equation modeling was used to test the research hypotheses. The findings show that transformational leadership is positively associated with both organizational agility and digital transformation and organizational agility is positively related to

¹ Bu çalışma, Ali Atabey Avsuz'un Prof. Dr. Salih Zeki İmamoğlu danışmanlığında hazırlamış olduğu “Dönüşümsel Liderlik ve Örgütsel Çevikliğin Dijital Dönüşüm Üzerine Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² İletişim Yazarı: imamoğlu@gtu.edu.tr

³ Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-7160-2370

⁴ Doktora Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6820-0090

⁵ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0009-0004-3505-4575

⁶ Ar. Gör. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-7452-0461

digital transformation. Moreover, it is demonstrated that organizational agility has a mediating role in the relationship between transformational leadership and digital transformation.

Keywords: Transformational Leadership, Organizational Agility, Digital Transformation.

JEL Classification: M10, O33.

1. GİRİŞ

Teknolojinin ve zamanın bir getirisi olan değişime ayak uydurmak, varlıklarını bir şekilde sürdürebilmek veya mevcut durumlarından arzu ettikleri bir duruma geçebilmek için firmalar, bu süreci doğru bir şekilde yönetebilmeye ihtiyaç duymaktadır. Firmaların dijital teknolojilerin getirdiği yıkıcı değişikliklere verdiği stratejik bir yanıt olan dijital dönüşüm (Vial, 2019), endüstride köklü değişikliklere yol açmakta ve geleneksel rekabet anlayışını değiştirmektedir (Zhang, Xu ve Ma, 2023b). Dijital dönüşüm firmalar için yapısal bir değişimi ifade etmektedir ve firmaların işlerini yürütme şeklini köklü bir şekilde değiştirmektedir (Balakrishnan ve Das, 2020; Muduli ve Choudhury, 2024; Singh, Sharma ve Dhir, 2021). Bu sebeple dijital dönüşümü mümkün kılan örgütsel unsurların ortaya konması, hem henüz gelişmekte olan dijital dönüşüm literatürü açısından hem de firmalar açısından kritiktir.

Dönüşümsel liderlik, sürekli değişime ilham vermeye, bireysel ve kolektif performansı geliştirmeye odaklanan bir liderlik tarzı olup liderler ve takipçileri arasındaki simbiyotik ilişkiyi vurgulamakta ve liderlerin takipçilerinin kişisel değerlerini kurumun vizyon ve hedeflerini destekleyecek şekilde dönüştürmektedir (Vonoga, 2019). Liderler örgütlerin izlediği yolu belirleyen, dolayısıyla hem yeteneklerini hem performans çıktılarını etkileyen stratejik bir unsurdur. Dolayısıyla dönüşümsel liderliğin verdiği ilham ve motivasyon ile değişime odaklanmak, bu doğrultuda harekete geçmek ve yapısal değişimleri başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmek mümkün olabilir.

Örgütsel çeviklik, örgütlerin değişime, pazar ihtiyaçlarına ve müşteri taleplerine yanıt verme, beklenmedik değişimlere uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir (Khoshlahn ve Ardabili, 2016; Walter, 2021). İç kaynakları kullanarak dış çevredeki beklenmedik değişiklikleri verimli ve etkili bir şekilde değerlendirme, bunlara yanıt verme ve rekabet avantajı elde etmek için bunları yeniden yapılandırma becerisini ifade eden örgütsel çeviklik (Zain, Rose, Abdullah ve Masrom, 2005; Gong ve Ribiere, 2023; Gagel, 2017); esneklik, yetkinlik, yanıt verebilirlik ve hız gibi temel yetkinliklerle karakterize edilmektedir (Akkaya ve Tabak, 2020). Çeviklik, yeni bilgilerin ve fikirlerin örgüt içinde paylaşılmasını ve ortaya çıkmasını sağlamakta, risk almayı ve denemeler yapmayı desteklemektedir (Gong ve Ribiere, 2023). Bu sebeple örgütsel çeviklik, dijital dönüşüm süreci için önemli bir örgütsel yetenek olarak görülmektedir.

Dönüşümsel liderlerin bulunduğu firmalar, diğerlerine göre daha esnektir ve adapte olma yetenekleri daha iyidir (Golgeci, Bouguerra ve Rofcanin, 2020). Başka bir ifadeyle dönüşümsel liderler, firmanın çevresel değişimlere hızlıca ayak uydurmaları ve bu

değişimlere başarılı yanıtlar vermeleri için önemli bir faktördür. Bu durum, dönüşümsel liderlerin örgütsel çeviklik açısından önemine işaret etmektedir. Diğer yandan dönüşümsel liderler, örgütün daha çevik olmasına katkı sunarak, dijital dönüşümü destekleyebilirler. Çünkü çeviklik örgütsel işbirliğini, öğrenmeyi ve sürekli iyileştirmeyi teşvik etmektedir (İbrahimi ve Benchekroun, 2023). Bu durum ise dijital dönüşüm süreci açısından kritik rol oynamaktadır. Dolayısıyla, dönüşümsel liderlik çevikliği artırarak dijital dönüşüme katkı sunabilir.

Bu çalışmanın amacı, dönüşümsel liderlik, örgütsel çeviklik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkileri araştırmaktır. Bu kapsamda çevresini etkileyerek değişimi teşvik eden dönüşümsel liderliğin örgütsel çeviklik ve dijital dönüşüm üzerindeki etkisi ile örgütsel çevikliğin dijital dönüşüme etkisini ortaya koymak hedeflenmektedir. Bununla birlikte dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkide, örgütsel çevikliğin ara değişken rolü de incelenmektedir. Çalışma bulgularının literatüre katkı sağlayacağı ve yöneticilere önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Dönüşümsel Liderlik

Astlarla uygun bir ilişki geliştirmeye odaklanan ve çalışanları kişisel ihtiyaçlarının ötesinde firmaların çıkarlarını düşünmeye teşvik eden liderlik tarzına dönüşümsel liderlik denilmektedir (AlNuaimi, Singh, Ren, Budhwar ve Vorobyev, 2022). Takipçilerden uyum sağlamanın ötesinde, onların tutumlarını, inançlarını ve değerlerini dönüştürerek beklentilerin üstünde bir performans elde etmelerine odaklanan bir liderlik yaklaşımıdır. Vizyon belirleme, ilham verici iletişim, destekleyici liderlik, entelektüel uyarım ve kişisel takdir gibi alt boyutlarla açıklanabilmektedir (Rafferty ve Griffin, 2004). Dönüşümsel liderler, enerji veren güçlü bir vizyon ortaya koyarak, aidiyet bilincini artırarak ve kolektif gelişme fikrini aşilayarak çalışanlara ilham vermekte, onları motive etmekte ve yenilikçi davranışlar sergilemelerini sağlamaktadırlar (Afsar ve Umrani, 2020).

Dönüşümsel liderler, karizmatik rol modeliği (idealleştirilmiş etki), bireyselleştirilmiş değerlendirme, ilham verici motivasyon ve entelektüel uyarım olmak üzere dört temel özelliğe sahiptirler (Bass ve Avolio, 1993). Bu dört özellik, liderler ve çalışanları veya takipçileri arasındaki etkileşimde kritik faktörler olarak nitelendirilmektedir (Vonoga, 2019). Hayranlık, saygı ve sadakat uyandırma ve kolektif bir misyon duygusuna sahip olmanın önemi karizmatik rol modeliği ile vurgulanmakta (Gumusluoglu ve İlsev, 2009), bu doğrultuda hareket etmeyi ve takipçilerinin saygısını ve güvenini kazanmayı ifade etmektedir (Afsar, Badir ve Saeed, 2014). Bireyselleştirilmiş değerlendirme, takipçilerle bire bir ilişki kurmayı, onları anlamayı ve dikkate almayı içerirken, ilham verici motivasyon, heyecan verici bir gelecek vizyonunu ifade etmekte (Gumusluoglu ve İlsev, 2009) ve çalışanları vizyon doğrultusunda yeteneklerine inanmaya teşvik etmektedir (Afsar vd., 2014). Entelektüel uyarım özelliği ise liderin, çalışanları sorunlar üzerine düşünüp, sorunları yeni fikir ve yeni yollarla çözmeye teşvik etmesini ifade etmektedir (Khan, Amin ve Saif, 2022). Dönüşümsel liderler yetki devrederek, çalışanların sorumluluk almalarını

ve karar süreçlerinde aktif olmalarını teşvik etmekte, böylece çalışanları bağlılıkla görevlerini yerine getirmeleri için güçlendirmektedirler (Afsar vd., 2014).

2.2. Örgütsel Çeviklik

Teknolojik değişimlerin hızla yaşandığı, karmaşık, belirsiz ortamlarda hayatta kalmak ve gelişmek için firmalar örgütsel çevikliğe ihtiyaç duymaktadır (Çetinkaya ve Akkoca, 2021). Yüksek belirsizlik ve hızlı değişimin olduğu çalkantılı koşullarda esneklik, cevap verebilirlik, hız, entegrasyon ve kalite, özelleştirilmiş ürünler ve temel yetkinliklerin harekete geçirilmesi ile belirlenen örgütsel çeviklik ile çevresel değişiklikler hızla algılanarak bunlara yanıt verilebilmesi söz konusu olmaktadır (Öztırak ve Bayram, 2023). İşletmelerin yeni gelişmeler karşısında esnek kalabilme, stratejik yönünü sürekli olarak ayarlayabilme ve değer yaratmak için yenilikçi yollar geliştirebilme konusundaki proaktif yeteneğini ifade eden örgütsel çeviklik, firmaların pazar fırsatlarını erken tespit etmelerini, yeni iş modellerini hızlı bir şekilde uygulamalarını ve çevre koşullarına uyum sağlamak için kaynaklarını yeniden yapılandırabilmelerini sağlamaktadır (Theyel ve Hofmann, 2021).

Örgütsel çeviklik, firmanın çevredeki fırsatları ve tehditleri kolaylıkla, hızla ve maharetle tespit etme ve bunlara yanıt verebilmelerini sağlamaktadır. Bu sayede firmanın sürdürülebilir rekabet avantajı kazanması için kritik iş süreçlerini anlamasına ve iyileştirmesine olanak tanımaktadır (Rafı, Ahmed, Shafique ve Kalyar, 2022). İş ortamındaki beklenmedik değişiklikleri zamanında ve uygun maliyetle tespit etme ve bunlara yanıt vermeyi sağlayan örgütsel çeviklik, firmaların kısa vadeli olan pazar fırsatlarını yakalaması açısından önemlidir (Hussein, Amanah ve Al-Yasseri, 2021). Meydana gelen değişiklikleri anlama, tahmin etme ve bu değişikliklere etkili bir şekilde yanıt verebilme yeteneği olan örgütsel çeviklik, firmanın pazar ve müşteri taleplerine hızlı uyum sağlama, proaktif kararlar alma ve verimli bir şekilde başa çıkma kapasitesini ifade etmektedir (Çetinkaya ve Akkoca, 2021).

Örgütsel çevikliği tanımlamak için kullanılan boyutlar arasında operasyonel çeviklik, stratejik esneklik, ortak çevikliği ve uyarlanabilir çeviklik gibi türler yer almaktadır (Ridwandono ve Subriadi, 2019). Literatür incelendiğinde, çeşitli çalışmalarda örgütsel çevikliğin farklı perspektiflerden ele alındığı görülmektedir. Örneğin; Zhang, Ding ve Xiao (2023a) araştırmalarında, örgütsel çevikliği operasyonel uyum çevikliği ve stratejik çeviklikten oluşan bir yapı olarak ele alırken, El Idrissi, El Manzani, Maatalah ve Lissaneddine (2002) müşteri çevikliği, operasyonel çeviklik ve ortaklık çevikliğini örgütsel çevikliğin boyutları olarak ele almışlardır.

2.3. Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm, iş süreçlerine ve uygulamalarına dijital teknolojilerin entegrasyonunu ifade etmekte (Dias, Carvalho ve Sampaio, 2022), stratejik bir örgütsel değişimi gerektirmekte (Fernández, Gómez, Binjaku ve Meçe, 2023) ve kurumsal sınırları yeniden tanımlamaktadır (Plekhanov, Franke ve Netland, 2023). Strateji, insanlar, organizasyon,

ekosistem, inovasyon, müşteri, teknoloji ve bunlara karşılık gelen alt boyutlardan oluşan dijital dönüşüm (Ivančić, Vukšić ve Spremić, 2019), hem dijital teknolojilerin benimsenmesini hem de değişim yönetimini içermektedir (Dang-Pham, Hoang, Vo ve Kautz, 2022). Dijital dönüşüm, kuruluşların ürün ve hizmet sunmak için büyük veri analitiği, bulut bilişim ve mobil teknolojiler gibi en son teknolojileri kullanmaya yönelik kasıtlı bir değişimini ifade etmektedir. Bu örgütsel dönüşüm sürecine sebep olan en büyük faktör ise dijital teknolojilerin mevcut endüstrileri ciddi anlamda değiştirmesi ve rekabet ortamındaki oyunun tüm kurallarını değiştirmesidir (Ly, 2023).

Dijital dönüşüm kuruluşun değer önerisini yeniden tanımlamak için teknoloji kullanımının ötesine geçerek değer yaratma için yeni yollar oluşturmak üzere dijital teknolojilerin örgütün her iş alanına entegrasyonunu ifade etmektedir (Dang-Pham vd., 2022). Firmaların rekabet gücünü artırmak ve yeni değerler geliştirmek için bilgi teknolojilerini kullandıkları bir değişim süreci olan dijital dönüşüm, önemli iş iyileştirmeleri elde etmek için yeni dijital teknolojilerin kullanılmasıyla müşteri deneyimini geliştirmeyi, operasyonları kolaylaştırmayı ve yeni iş modelleri yaratmayı içermektedir (Tsai ve Su, 2022).

Dijital dönüşüm için firmaların dijital teknolojilerin hangilerinden hangi alanda nasıl faydalanacaklarını belirlemeleri gerekmektedir (Saarikko, Westergren ve Blomquist, 2020). Bu durum bir dijital dönüşüm stratejisinin, dijital dönüşüm için başlangıç noktası olduğuna işaret etmektedir. Dijital dönüşüm stratejisi, dijital teknolojiyi destekleyecek bir kültürü teşvik etmeyi, liderlere, çalışanlara veya personele müşteri gibi davranmayı ve açık inovasyonu teşvik etmeyi içeren dijital tabanlı bir çalışma kültürünü geliştirmeyi amaçlamaktadır (Rozak, Adhiatma, Fachrunnisa ve Rahayu, 2021). Dijital yeniliklerin ve teknolojilerin birleşik etkilerini kapsayan ve mevcut kurumsal kuralları etkileyen yeni aktörlerin, yapıların, uygulamaların, değerlerin ve inançların ortaya çıkmasına neden olan dijital dönüşüm, iş modellerini yeniden şekillendirmekte ve kurumsal kültürü etkilemektedir (AlNuaimi vd., 2022).

3. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİLER

3.1. Dönüşümsel Liderlik ve Örgütsel Çeviklik

Örgütsel çeviklik, bir kuruluşun iş ortamındaki değişikliklere hızla uyum sağlama, öngörülemeyen tehditlere yanıt verme ve müşteri taleplerini etkin bir şekilde karşılama yeteneğidir. Crocitto ve Youssef (2003), çeviklik için liderliğin önemine dikkat çekmiş ve çevikliğin ancak değişimi teşvik eden bir liderlik tarzının uygulanmasıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, AlNuaimi ve arkadaşları (2022) yaptıkları çalışma ile dönüşümsel liderlerin astlarıyla uygun ilişkiler geliştirerek, inovasyonu teşvik ederek ve çalışanları zorluklar ve fırsatlar karşısında harekete geçmeye hazırlayarak örgütsel çevikliği teşvik edebileceğini ortaya koymuşlardır.

Dönüşümsel liderler, çalışanların yeni olasılıkları fark etmelerini ve sürekli öğrenmeye açık olmalarını desteklemektedirler (Tucker ve Russell, 2004). Bu durum firmanın çevreye açık olmasına ve değişimleri sürekli izlemesine sebep olabilir. Ayrıca yenilikçiliğin ve

öğrenmenin teşvik edildiği bu ortamda, değişimdeki fırsatlar görülerek bunlara yanıt verilebilir. Nitekim dönüşümcü liderler aynı zamanda dinamik çevre şartlarında örgütün uyum içerisinde çalışmasını sağlayarak, çevresel değişime adapte olmasını sağlayabilir (Han, Ma ve Liu, 2024). Çalışanlar ve departmanlar arası uyum ise değişime verilecek yanıtın başarılı ve hızlı olmasına katkı sunabilir. Dolayısıyla dönüşümcü liderlik, örgütün çevikliğini artırabilir. Bu doğrultuda oluşturulan ilk araştırma hipotezi aşağıda yer verildiği gibidir:

H1: Dönüşümsel liderlik ve örgütsel çeviklik arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.2. Dönüşümsel Liderlik ve Dijital Dönüşüm

Dönüşümsel liderler, çalışanların örgüt amaçları doğrultusunda hareket etmesini ve bunu yaparlarken beklenen fazlasını yapma motivasyonu kazanmalarını sağladığından, değişim durumunda en uygun liderlik türü olarak görülmektedir (Dubey ve Ghai, 2010). Nitekim dijital dönüşüm sürecinde çalışanların desteği belirleyicidir. Dönüşümsel liderler, çalışanları değişim için motive ederek yüksek performans göstermelerini sağlayabilir (Golgeci vd., 2020) ve bu durum dijital dönüşüm süreci açısından kritik önem taşımaktadır.

Dönüşümsel liderler, yenilikten ve değişimden yanadırlar ve değişime öncülük ederler (Kim ve Lee, 2021). Bu liderler, karmaşık durumlarla başa çıkmayı, çalışanların bu koşullarda gönüllü olarak sorumluluk almalarını, örgütsel öğrenmeyi ve dolayısıyla örgütsel değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirmeyi mümkün kılmaktadırlar (Veiseh ve Eghbali, 2014). Çünkü çalışanların örgütsel değişim sürecindeki davranışlarını etkili bir şekilde ele alıp, örgütsel değişimi desteklemelerini mümkün kılmakta ve bu da değişim sürecini kolaylaştırmaktadır (Cao ve Le, 2022). Bu argümanlardan yola çıkılarak oluşturulan hipotez şu şekildedir:

H2: Dönüşümsel liderlik ile dijital dönüşüm arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.3. Örgütsel Çeviklik ve Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm örgütte köklü bir dönüşümü gerektirmekte, bu sebeple başarılı bir dijital dönüşüm gerçekleştirebilmek için hem örgüt içi gelişmelere hem de pazardaki değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlamak çok mühim hale gelmektedir (Gong ve Ribiere, 2023). Nitekim dijital dönüşüm süreci boyunca değişimler devam etmektedir ve bu süreç yeni teknolojilerin kullanımı ile bu teknolojilerin yeni kullanım alanları açısından fırsatlardan yararlanma sürecini de içermektedir (Henderikx ve Stoffers, 2023). Bu durum dijital dönüşüm için çevikliğin önemine işaret etmektedir. Diğer yandan, dijital dönüşümde dijital teknolojiler ile örgütsel kaynakların entegrasyonu için de çevikliğe ihtiyaç duyulmaktadır (Verhoef, Broekhuizen, Bart, Bhattacharya, Dong, Fabian ve Haenlein, 2021). Çeviklik örgütün her türlü yeniliğe kolaylıkla uyum sağlamasını mümkün kılarak dijital dönüşüm sürecine katkı sağlamaktadır (Gong ve Ribiere, 2023).

Çevik örgütlerde iletişim güçlüdür, sürekli iyileşme esastır ve esneklik hakimdir (AlNuaimi vd., 2022; Ly, 2023). Örgüt dışı ve örgüt içi iletişimin iyi olması değişimin hızlı bir şekilde

algılanmasını ve örgüt içi başarılı bir koordinasyon kurulmasını sağlamaktadır. İyileşme odaklılık ve esneklik ise hem hızlı hem de başarılı bir şekilde değişimlere uyum sağlamayı mümkün kılar. Dolayısıyla çeviklik sayesinde örgütsel değişimler en iyi şekliyle ve hızlı bir biçimde uygulanabilir. Diğer yandan, çevik olmayan örgütlerde durgunluk söz konusu olur ve bu durum değişimin önündeki en büyük engellerden birisi olarak kabul edilmektedir. Dijital dönüşüm için ise mevcut durumun dışına çıkabilmek gerekmektedir ve bu sebeple atalet dijital dönüşüm açısından kritik bir zorluk olarak görülmektedir (Zhu ve Li, 2023). Dolayısıyla örgütsel çevikliğin, dijital dönüşüm için mühim bir belirleyici olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H3: Örgütsel çeviklik ile dijital dönüşüm arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.4. Örgütsel Çevikliğin Aracı Değişken Rolü

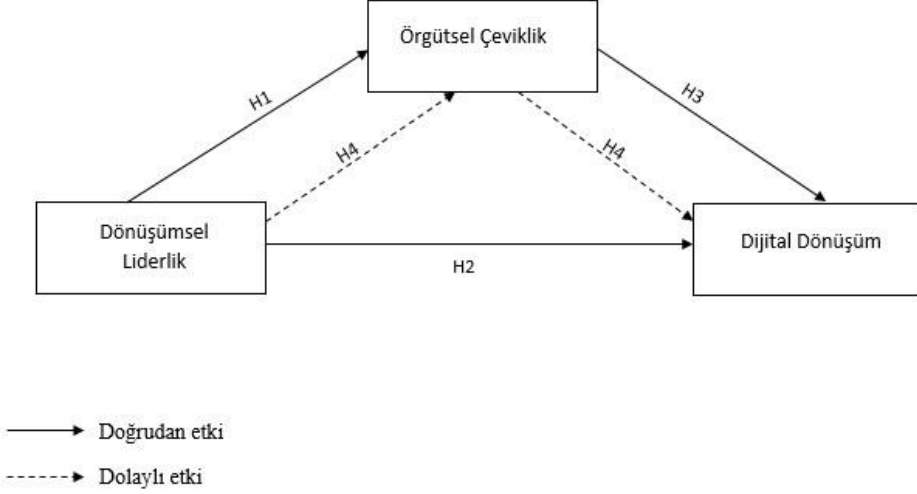
Liderlik dijital dönüşüm sürecinin başlaması ve başarılı bir şekilde yürütülmesi için belirleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Değişim odaklı liderlik ise bu sürecin en iyi şekilde yönetilmesini mümkün kılmaktadır. Liderlerin başarılı bir dönüşümün gerçekleştirilmesindeki rolü, firma yapısını, çalışanları ve kaynakları değişime hazır hale getirmektir. Nitekim dönüşümsel liderler, bir yandan dijital dönüşüm için gerekli olan davranışsal dönüşüm için çalışanları motive ederken, diğer yandan yapısal dönüşüm için destekleyici bir iklimin oluşmasını sağlamaktadır (Philip, 2021).

Liderler, firmanın değişimi kolayca algılayıp buna hızlıca yanıt verebilme yeteneğini geliştirerek, örgütsel değişimlerin hızlıca uygulanmasını sağlayabilirler. Diğer bir deyişle değişim odaklı liderler, örgütün değişime uyum sağlama yeteneklerini artırarak başarılı dönüşüm uygulamalarını mümkün kılabilir (Imran, Shahzad, Butt ve Kantola, 2021). Çeviklik değişimi algılayarak buna yanıt vermeyi sağlayan bir yetenektir (Giacosa, Culasso ve Crocco, 2022). Dolayısıyla dönüşümsel liderler, değişim odaklı olduklarından bu yeteneğin gelişmesine katkı sunmakta, bu sayede firmalar dijital teknolojileri iş yapış şekillerine ve süreçlerine daha kolay ve daha hızlı bir şekilde entegre edebilmektedir. Bu doğrultuda, aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H4. Dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkide örgütsel çevikliğin aracı rolü vardır.

Hipotezler çerçevesinde geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma modeli

4.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1.Örneklem ve Veri Toplama

Çalışmada, hipotezlerin test edilmesinde kullanılan veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Bu çalışma kapsamında oluşturulan ankette kullanılan ölçekler için geçmiş çalışmalardan faydalanılmıştır. Dönüşümsel liderlik için AlNuaimi ve arkadaşlarının (2022) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Örgütsel çeviklik ölçeği için ise Tallon, Queiroz, Coltman ve Sharma'nın (2019) çalışmasından faydalanılmıştır. Son olarak dijital dönüşüm için Nasiri, Ukko, Saunila ve Rantala (2020) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Tüm ifadeler 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmektedir ve ters kodlu ifade bulunmamaktadır. Araştırmayı yapmak için Gebze Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 22.02.2024 ve No: 2024/04-02).

Anket formu hazırlandıktan sonra kolayda örnekleme yöntemi ile Gebze'de çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren firmalarda, firma hakkında bilgi sahibi olan yöneticilere yüz yüze olarak anket uygulanmıştır. Bu kapsamda 285 veri elde edilmiştir. Kapsamlı istatistiksel analizlerden önce anketi cevaplayanların demografik özellikleri incelenmiştir. Buna göre otomotiv sektörü örneklemin %38,9'unu oluştururken, Finans/Bankacılık sektörü örneklemin %1,1'ini oluşturmaktadır. Firmaların %25,3'ü 50 yıldan uzun süredir faaliyette olan firmalarken sadece %4,9'u 10 yıldan az süredir faaliyettedir. Ankete katılım gösteren yöneticilerin %71,9'u erkektir ve %86,4'ü en az lisans mezunudur. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin ayrıntılı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Özellikler

	Frekans	Yüzde (%)
Sektör		
Otomotiv	111	38.9
Bilişim/Yazılım	9	3.2
Finans/Bankacılık	3	1.1
Elektrik/Elektronik	4	1,4
Makine	22	7.7
Diğer	136	47.7
Toplam	285	100,00
Faaliyet Süresi		
10 yıldan az	14	4.9
10-20 yıl	56	19.7
21-30 yıl	41	14.3
31-40 yıl	37	13
41-50 yıl	65	22.8
50 yıldan fazla	72	25.3
Toplam	285	100
Çalışan sayısı		
250'den az	123	43.2
250-500 arası	49	17.2
500'den fazla	113	39.6
Toplam	285	100
Cinsiyet		
Kadın	80	28.1
Erkek	205	71.9
Toplam	285	100,00
Eğitim Durumları		
Lise ve Mesleki Lisesi	10	3.5
Ön lisans	26	9.1
Lisans	174	61.1
Yüksek Lisans ve Doktora	75	25.3
Toplam	285	100,00

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

İlk olarak, doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) normallik varsayımını kontrol etmek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Tüm ifadeler için bu değerlerin Kline (2017) tarafından önerildiği üzere -2 ve 2 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ardından ölçüm geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Bu doğrultuda DFA yapılmıştır. Uyum iyiliği indekslerinden CFI, NFI ve TLI'nın 0.90'dan büyük olması ile RMSEA'nın 0.08'den küçük olması iyi bir uyuma işaret etmektedir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2010). Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen uyum iyiliği indeksleri iyi bir uyum olduğunu

göstermektedir ($\Delta\chi^2/df=1.845$, CFI=0.974, NFI=0.946, TLI=0.968, RMSEA=0.055). DFA sonuçları Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

	1	2	3
1.Dönüşümsel Liderlik			
DönüşümselLiderlik1	0.862		
DönüşümselLiderlik2	0.868		
DönüşümselLiderlik3	0.921		
DönüşümselLiderlik4	0.889		
DönüşümselLiderlik5	0.840		
DönüşümselLiderlik6	0.846		
2.Örgütsel Çeviklik			
ÖrgütselÇeviklik1		0.787	
ÖrgütselÇeviklik2		0.767	
ÖrgütselÇeviklik3		0.735	
ÖrgütselÇeviklik4		0.685	
ÖrgütselÇeviklik5		0.674	
ÖrgütselÇeviklik6		0.602	
3.Dijital Dönüşüm			
DijitalDönüşüm1			0.818
DijitalDönüşüm2			0.796
DijitalDönüşüm3			0.851
DijitalDönüşüm4			0.817
DijitalDönüşüm5			0.843

$\Delta\chi^2/df=1.845$, CFI=0.974, NFI=0.946, TLI=0.968, RMSEA=0.055

Faktör analizinin ardından korelasyon analizi yapılmış ve değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu belirlenmiştir. Ölçek güvenilirliğini test etmek üzere her bir değişken için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Tüm değişkenler için Cronbach Alfa katsayısı eşik değer olarak Nunnaly (1978) tarafından tavsiye edilen 0.70'in üzerinde bulunmuştur ve bu durum ölçeklerin güvenilir olduğunu doğrulamaktadır. Geçerliliği test etmek için ise ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri hesaplanmıştır. Fornell ve Larcker (1981) AVE değerinin 0.50'den ve CR değerinin 0.70'ten büyük olması gerektiğini belirtmiştir. Bulgular, ilgili değerlerin belirlenen bu eşik değerlerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Dahası Fornell ve Larcker (1981)'in tavsiye ettiği üzere AVE değerlerinin karekökü hesaplanarak, ilgili korelasyon katsayılarından büyük olup olmadığı incelenmiş ve tamamının daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ölçüm geçerliğinin bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu bulgulara ilişkin sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Std. Sapma	CR	AVE	Cronbach Alpha	1	2	3
1.Örgütsel Çeviklik	4.015	0.636	0.859	0.506	0.832	(0.711)		
2.Dönüşümsel Liderlik	3.641	0.870	0.950	0.759	0.952	0.459*	(0.871)	
3.Dijital Dönüşüm	3.806	0.790	0.914	0.681	0.913	0.439*	0.730*	(0.825)

*p<0.01, Parantez içerisindeki değerler, AVE değerlerinin kareköküdür.

4.3. Hipotez Testleri

Araştırma hipotezlerini test etmek üzere yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. İlk olarak doğrudan ilişkiler incelenmiştir ve sonuçlar iyi bir uyum olduğuna işaret etmektedir ($\Delta\chi^2/df= 1.805$, CFI=0.976, NFI=0.948, TLI=0.969, RMSEA=0.053). H1, H2 ve H3 hipotezlerine ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Hipotez Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t
Dönüşümsel Liderlik	Örgütsel Çeviklik	0.460*	7.336
Dönüşümsel Liderlik	Dijital Dönüşüm	0.670*	10.664
Örgütsel Çeviklik	Dijital Dönüşüm	0.131*	2.457

$\Delta\chi^2/df=1.805$, CFI=0.976, NFI=0.948, TLI=0.969, RMSEA=0.053

* p<0.05.

Tablo 4’te görüleceği üzere, dönüşümsel liderlik ile örgütsel çeviklik arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\beta=0.460$, $p<0.05$). Bu sebeple H1 hipotezi desteklenmiştir. H2 hipotezine ilişkin olarak dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişki incelenmiş ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($\beta=0.670$, $p<0.05$). Bu bulguya göre H2 hipotezi de desteklenmiştir. Bununla birlikte, örgütsel çeviklik ve dijital dönüşüm arasında da pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0.131$, $p<0.05$) ve H3 hipotezi de desteklenmiştir.

Örgütsel çevikliğin, dönüşümsel liderlik ile dijital dönüşüm arasındaki ilişkide aracı rolü olup olmadığı tespit etmek üzere Baron ve Kenny (1986) yaklaşımından faydalanılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak dönüşümsel liderlik ile dijital dönüşüm arasındaki ilişki, ardından dönüşümsel liderlikle örgütsel çeviklik arasındaki ilişki test edilmiştir. Son olarak tüm değişkenler modele dahil edilmiştir. Üç farklı modelin araştırıldığı bu yaklaşıma ilişkin elde edilen analiz sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Örgütsel Çevikliğin Ara Değişken Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Model 1	Model 2	Model 3
Dönüşümsel Liderlik	Dijital Dönüşüm	0.730*		0.670*
Dönüşümsel Liderlik	Örgütsel Çeviklik		0.459 *	0.460*
Örgütsel Çeviklik	Dijital Dönüşüm			0.131*
		$\chi^2/df:1.807$,	$\chi^2/df:1.776$	$\chi^2/df: 1.805$
		CFI:0.989	CFI:0.986	CFI:0.976
		RMSEA:0.053	RMSEA:0.052	RMSEA:0.053

* $p<0.05$

H4’ e ilişkin yapılan analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 4’te görüleceği üzere, dönüşümsel liderlik hem örgütsel çeviklik hem dijital dönüşümle pozitif ilişkilidir ve örgütsel çeviklik modele dahil edildiğinde dönüşümsel liderlik ile dijital dönüşüm arasındaki ilişki azalmıştır. Bu durum, örgütsel çevikliğin kısmi aracı değişken rolünün olabileceğini göstermektedir. Bu sebeple Sobel testi yapılmıştır ve test sonucu aracı değişken rolü desteklenmektedir ($t=2.332$, $p=0.019$). Ayrıca bu sonucu desteklemek üzere, yeniden örnekleme yöntemi kullanılarak da çevikliğin aracı değişken rolü test edilmiştir. 1000 yeniden örnekleme ve %95 güven aralığında yapılan analizler örgütsel çevikliğin, dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkide aracı rolü olduğunu doğrulamaktadır ($\beta = 0,060$, $p=0.037$, Alt sınır güven aralığı=0.002, Üst sınır güven aralığı=0.133). Dolayısıyla H4 hipotezi de desteklenmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Toplumsal ve sektörel ihtiyaçların dijital teknolojilerin entegrasyonu ile çözülmesini ve iş modellerinin gelişmesi ve değişmesi sürecini ifade eden dijital dönüşüm günümüzde firmalar için büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla hangi faktörlerin dijital dönüşümü mümkün kıldığı konusunun araştırılması hem literatüre katkı sunmakta hem de yöneticilere önemli bir yol haritası çizmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, dönüşümsel liderlik, örgütsel çeviklik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkiler derinlemesine incelenmiştir.

Araştırma sonucunda dönüşümsel liderliğin örgütsel çevikliği olumlu olarak etkilediği belirlenmiştir. Mevcut literatür incelendiğinde çevikliğin öncülü olarak çeşitli liderlik tiplerinin incelendiği pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Ancak dönüşümcü liderlik ve çeviklik arasındaki ilişkiyi araştıran kısıtlı çalışma mevcuttur ve bu çalışmalarda aralarında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur (Veiseh ve Eghbali, 2014; Ly, 2023). Dolayısıyla araştırmada elde edilen bulgu, mevcut literatürle aynı doğrultudadır. Dönüşümsel liderlik ve çeviklik arasında pozitif ilişkinin bulunmuş olması, değişken pazar koşullarında çevreye uyumu mümkün kılarak firmanın ayakta kalmasını sağlayan çevikliğin gelişmesinde liderliğin önemine dikkat çekmektedir. Buna göre çalışanları motive eden, değişime öncülük eden ve örgüt içinde güven ortamı sağlayan liderler, örgütün pazardaki fırsat ve tehditleri algılayarak hızlı bir şekilde cevap verebilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, firma yöneticilerinin çalışanlarla iyi ilişkiler kurması, öğrenmeye teşvik etmesi, destekleyici bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Firmaların, özellikle yönetici pozisyonu için işe alımlarda bu özelliklere sahip olmaya öncelik vermesi çevreye uyum sağlayan bir firma haline gelmeleri için faydalı olabilir.

İkinci önemli sonuç, dönüşümsel liderlik ile dijital dönüşüm arasında pozitif bir ilişkinin tespit edilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde benzer sonuca sahip çalışmalar olduğu görülmektedir. Prakasa, Raharjo ve Wiratama (2020) araştırmalarında dönüşümsel liderliğin dijital olgunluğu etkilediğini bulmuşlardır. AlNuaimi ve arkadaşları (2022) kamu sektöründe yapmış oldukları çalışmada dijital dönüşümsel liderliğin dijital dönüşümün önemli bir belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma, mevcut literatürü geliştirmektedir ve başarılı bir dijital dönüşüm gerçekleştirmek için dönüşümsel liderliğin önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim dijital dönüşümün önündeki en büyük engellerden biri değişime direnç olarak görülmektedir (Denning, 2023) ve dönüşümsel liderlik bu engeli ortadan kaldırmak için ihtiyaç duyulan başlıca unsurdur (Sánchez, Sitú ve Murillo, 2023). Dönüşümsel liderler, çalışanları dönüşüm süreci için motive ederek direncin üstesinden gelmeyi sağlamanın yanı sıra, örgüt içinde değişime açık olmayı da mümkün hale getirmektedir (Peng, Li, Wang ve Lin, 2021). Bu kapsamda yöneticilerin, başarılı bir şekilde dijital dönüşüm süreci geçirmek için çalışanları motive etmeleri, onlara önderlik etmeleri, yeniliğe açık olmaları için desteklemeleri ve dijital dönüşümü ulaşılmak istenen bir örgütsel amaç olarak çalışanlara kabul ettirerek teşvik etmeleri önemlidir.

Üçüncü olarak, örgütsel çevikliğin dijital dönüşümü pozitif olarak etkilediği bulunmuştur. Bu bulgu geçmiş çalışmalarla benzerdir (Zhang vd., 2023a; Ly, 2023; Ramadan, Bou Zakhem, Baydoun, Daouk, Youssef, El Fawal, Elia ve Ashaal, 2023). Elde edilen sonuç, köklü bir dönüşümü gerektiren dijital dönüşümü başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmek için örgütün esnek bir yapıda olmasının önemini ve dış çevreye uyum sağlama becerisinin yüksek olmasının gerekliliğini ampirik olarak göstermektedir. Dolayısıyla yöneticilerin hem örgüt içinde iletişimi geliştirecek uygulamaları desteklemesi hem de örgüt üyelerinin çevredeki değişimleri sürekli izlemesi doğrultusunda teşvik etmesi gerekmektedir. Diğer yandan çevredeki değişimlere hızlıca yanıt verebilmek için, yöneticilerin örgüt kaynaklarını hızlı bir biçimde organize edebilmesi de çevikliği artırmak için önemlidir. Bu sayede sürekli gelişen dijital teknolojilerin edinilmesi ve ondan azami düzeyde faydalanılması mümkün olacağı gibi, bunun için gerekli olan yapısal değişimlerin sağlanması da en iyi şekilde gerçekleşebilir.

Son olarak, örgütsel çevikliğin dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm arasındaki ilişkide aracı değişken rolünün olduğu saptanmıştır. Geçmiş çalışmalarda bu ilişki kısıtlı olarak ele alınmıştır ve sonuçları bu çalışma sonucuyla uyumludur (AlNuaimi vd., 2022). Elde edilen sonuç dönüşümsel liderliğin, örgütün çevredeki değişimi izleyerek bu değişime adapte olmasını sağlayan yeteneklerini geliştirerek örgütte yapısal bir dönüşümü gerçekleştirebilmesini mümkün kıldığını göstermektedir. Çünkü yöneticilerin liderlik tarzı onların çalışanlarla etkileşimini ve örgütsel yetenekleri geliştirmek için yaptıkları uygulamaları etkilemektedir ve dönüşümsel liderler amaçlar doğrultusunda örgüt üyelerine motivasyon sağlamak ve onları bu doğrultuda harekete geçirmektedirler (Lopez-Cabrales, Bornay-Barrachina ve Diaz-Fernandez, 2017). Dijital dönüşümün amaçlandığı bir örgütte, dönüşümsel lider çalışanları dönüşümü gerçekleştirebilmek için destekleyebilir, iletişime açık bir ortam sağlayabilir ve dönüşüm vizyonunu tüm örgüt üyelerinin benimsemesini sağlayabilir. Bu durum örgütün dışı açıklığını artırırken, çalışanların değişim karşısında koordineli bir şekilde çalışmalarını mümkün hale getirerek buna uyum sağlamalarını kolaylaştırabilir. Böylece dijital dönüşüm gibi yapısal bir dönüşümü başarılı bir şekilde gerçekleştirebilirler.

Bu araştırmanın çeşitli kısıtları da bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki örnekleme ile ilgilidir. Araştırmayı gerçekleştirmek için gerekli veriler Gebze’de bulunan çeşitli sektörlerdeki firma yöneticilerinden elde edilmiştir. Farklı bölge ve ülkelerde yapılan çalışmalar farklı sonuçlar sağlayabilir. Benzer şekilde belirli bir sektörde yapılacak araştırmalarda farklı bulgular elde edilmesi söz konusu olabileceği gibi sektör özelinde yapılacak çalışmaların dijital dönüşümü gerçekleştirmek isteyen firmalara daha spesifik sonuçlar sağlayabileceği de düşünülmektedir. İkinci önemli kısıt, bu çalışmada kesitsel araştırma tasarımının kullanılmasıdır. Boylamsal çalışmaların yapılması, nedenselliğin ortaya konması açısından önemlidir ve gelecek araştırmalarda böyle bir çalışmanın yapılması literatüre katkı sağlayabilir. Diğer yandan bu araştırma kapsamında dönüşümsel liderlik ve dijital dönüşüm ilişkisi örgütsel çevikliğin aracılık rolüyle incelenmiştir. Bu durum liderlik tarzı ile dijital dönüşüm arasındaki ilişkide, örgütsel yeteneklerin rolü olabileceğini göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda yenilik yetenekleri ve dinamik yetenekler gibi farklı örgütsel yeteneklerin aracı değişken etkisi incelenebilir. Bununla birlikte, firmanın dijital ve iletişim teknolojileri ile ilgili altyapısının bu ilişkilerdeki rolünün araştırılması da ilgili literatür için özgün olacağından önemli sonuçlar sağlayabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Afsar, B., & Umrani, W. A. (2020). Transformational Leadership and Innovative Work Behavior: The Role of Motivation to Learn, Task Complexity and Innovation Climate. *European Journal of Innovation Management*, 23(3), 402-428. DOI: 10.1108/EJIM-12-2018-0257.
- Afsar, B., Badir, Y. F., & Saeed, B. B. (2014). Transformational Leadership and Innovative Work Behavior. *Industrial Management & Data Systems*, 114(8), 1270-1300. DOI: 10.1108/IMDS-05-2014-0152.
- Akkaya, B., & Tabak, A. (2020). The Link Between Organizational Agility and Leadership: A Research in Science Parks. *Academy of Strategic Management Journal*, 19(1), 1-17.
- AlNuaimi, B. K., Singh, S. K., Ren, S., Budhwar, P., & Vorobyev, D. (2022). Mastering Digital Transformation: The Nexus Between Leadership, Agility, and Digital Strategy. *Journal of Business Research*, 145, 636-648. DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.03.038.
- Balakrishnan, R., & Das, S. (2020). How do Firms Reorganize to Implement Digital Transformation? *Strategic Change*, 29(5), 531-541. DOI: 10.1002/jsc.2362.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. DOI: 10.1037//0022-3514.51.6.1173.
- Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational Leadership and Organizational Culture. *Public Administration Quarterly*, 17(1), 112-121. DOI: 10.1080/01900699408524907.
- Cao, T.T., & Le, P.B. (2022). Impacts of Transformational Leadership on Organizational Change Capability: A Two-Path Mediating Role of Trust in Leadership. *European Journal of Management and Business Economics*, In press. DOI: 10.1108/EJMBE-06-2021-0180.
- Crocitto, M., & Youssef, M. (2003). The Human Side of Organizational Agility. *Industrial Management & Data Systems*, 103(6), 388-397. DOI: 10.1108/02635570310479963.
- Çetinkaya, F. F., & Akkoca, Y. (2021). Stratejik Liderlik ile Örgütsel Çeviklik Arasındaki İlişkide Örgütsel İletişimin Aracı Rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 66-84. DOI: 10.30798/makuiibf.790072.
- Dang-Pham, D., Hoang, A. P., Vo, D. T., & Kautz, K. (2022). Digital Kaizen: An Approach to Digital Transformation. *Australasian Journal of Information Systems*, 26, 1-28. DOI: 10.3127/ajis.v26i0.3851.

- Denning, S. (2023). Recognizing and Outmaneuvering the Resistance to Digital Transformation. *Strategy & Leadership*, 51(2), 10-16. DOI: 10.1108/SL-01-2023-0002.
- Dias, A. M., Carvalho, A. M., & Sampaio, P. (2022). Quality 4.0: Literature Review Analysis, Definition and Impacts of the Digital Transformation Process on Quality. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 39(6), 1312-1335. DOI: 10.1108/IJQRM-07-2021-0247.
- Dubey, R., & Ghai, S. (2010). Innovative Atmosphere Relating to Success Factors of Entrepreneurial Managers in the Organization Agility-An Empirical Study. *International Journal of Innovation Science*, 2(3), 97-102. DOI: 10.1260/1757-2223.2.3.97.
- El Idrissi, M., El Manzani, Y., Maatalah, W. A., & Lissaneddine, Z. (2022). Organizational Crisis Preparedness During The COVID-19 Pandemic: An Investigation of Dynamic Capabilities and Organizational Agility Roles. *International Journal of Organizational Analysis*, 31(1), 27-49. DOI: 10.1108/IJOA-09-2021-2973.
- Fernández, A., Gómez, B., Binjaku, K., & Meçe, E. K. (2023). Digital Transformation Initiatives in Higher Education Institutions: A Multivocal Literature Review. *Education and Information Technologies*, 28(10), 12351-12382. DOI: 10.1007/s10639-022-11544-0.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. DOI: 10.2307/3151312.
- Gagel, G. (2017). The Intersection of Organizational Agility and Transformational Leadership: A Literature Review. *Academy of Management Proceedings*. DOI: 10.5465/AMBPP.2017.10895abstract.
- Giacosa, E., Culasso, F., & Crocco, E. (2022). Customer Agility in the Modern Automotive Sector: How Lead Management Shapes Agile Digital Companies. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121362. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.121362.
- Golgeci, I., Bouguerra, A., & Rofcanin, Y. (2020). The Human Impact on the Emergence of Firm Supply Chain Agility: A Multilevel Framework. *Personnel Review*, 49(3), 733-754. DOI: 10.1108/PR-12-2018-0507.
- Gong, C., & Ribiere, V. (2023). Understanding the Role of Organizational Agility in The Context of Digital Transformation: An Integrative Literature Review. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, In press. DOI: 10.1108/VJKMS-09-2022-0312.
- Gumusluoglu, L., & Ilsev, A. (2009). Transformational Leadership, Creativity, and Organizational Innovation. *Journal of Business Research*, 62(4), 461-473. DOI: 10.1016/j.jbusres.2007.07.032.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice hall.
- Han, H., Ma, F., & Liu, X. (2024). Transformational Leadership and Project Success: The Serial Meditating Roles of Team Flexibility and Team Agility. *Frontiers in Built Environment*, 9, 1334413. DOI: 10.3389/fbuil.2023.1334413.
- Henderikx, M., & Stoffers, J. (2023). Digital Transformation and Middle Managers' Leadership Skills and Behavior: A Group Concept Mapping Approach. *Frontiers in Psychology*, 14, 1147002. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1147002.
- Hussein, S. A., Amanah, A. A., & Al-Yasseri, A. M. (2021). Role of Organizational Agility in Strategic Renewal of Organizations. *The Middle East International Journal for Social Sciences*, 3(1), 41-50.
- Ibrahimi, G., & Benchekroun, B. (2023). The Contribution of Agility to an Organization's Digital Transformation. *TEM Journal*, 12(4), 2361-2369. DOI: 10.18421/TEM124-48.
- Imran, F., Shahzad, K., Butt, A., & Kantola, J. (2021). Digital Transformation of Industrial Organizations: Toward an Integrated Framework. *Journal of Change Management*, 21(4), 451-479. DOI: 10.1080/14697017.2021.1929406.
- Ivančić, L., Vukšić, V. B., & Spremić, M. (2019). Mastering the Digital Transformation Process: Business Practices and Lessons Learned. *Technology Innovation Management Review*, 9(2), 36-50. DOI: 10.22215/timreview/1217.
- Khan, I. U., Amin, R. U., & Saif, N. (2022). Individualized Consideration and Idealized Influence of Transformational Leadership: Mediating Role of Inspirational Motivation and Intellectual Stimulation. *International Journal of Leadership in Education*, 1-11. DOI: 10.1080/13603124.2022.2076286.
- Khoshlahn, M., & Ardabili, F. S. (2016). The Role of Organizational Agility and Transformational Leadership in Service Recovery Prediction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 142-149. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.09.018

- Kim, G., & Lee, W. J. (2021). The Venture Firm's Ambidexterity: Do Transformational Leaders Boost Organizational Learning for Venture Growth? *Sustainability*, 13(15), 8126. DOI: 10.3390/su13158126.
- Kline, R. B. (2017). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Lopez-Cabrales, A., Bornay-Barrachina, M., & Diaz-Fernandez, M. (2017). Leadership and Dynamic Capabilities: The Role of HR Systems. *Personnel Review*, 46(2), 255-276. DOI: 10.1108/PR-05-2015-0146.
- Ly, B. (2023). The Interplay of Digital Transformational Leadership, Organizational Agility, and Digital Transformation. *Journal of the Knowledge Economy*, In press. DOI: 10.1007/s13132-023-01377-8.
- Muduli, A., & Choudhury, A. (2024). Exploring the Role of Workforce Agility on Digital Transformation: A Systematic Literature Review. *Benchmarking: An International Journal*, In press. DOI: 10.1108/BIJ-02-2023-0108.
- Nasiri, M., Ukko, J., Saunila, M., & Rantala, T. (2020). Managing the Digital Supply Chain: The Role of Smart Technologies. *Technovation*, 96, 102121. DOI: 10.1016/j.technovation.2020.102121.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Öztrak, M., & Bayram, V. (2023). The Mediator Role of Individual Motivation in The Relationship Between Digital Leadership and Organizational Agility. *Journal of Organizational Behavior Research*, 8(2), 200-215. DOI: 10.51847/z16VKvyCpn.
- Peng, J., Li, M., Wang, Z., & Lin, Y. (2021). Transformational Leadership and Employees' Reactions to Organizational Change: Evidence From a Meta-Analysis. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 57(3), 369-397. DOI: 10.1177/0021886320920366.
- Philip, J. (2021). Viewing Digital Transformation through the Lens of Transformational Leadership. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 31(2), 114-129. DOI: 10.1080/10919392.2021.1911573.
- Plekhanov, D., Franke, H., & Netland, T. H. (2023). Digital Transformation: A Review and Research Agenda. *European Management Journal*, 41(6), 821-844. DOI: 10.1016/j.emj.2022.09.007.
- Prakasa, Y., Raharjo, K., & Wiratama, I. D. (2020). Transformational Leadership and Digital Maturity. *Proceedings of the 2nd Annual International Conference on Business and Public Administration*, 154, 224-229. DOI: 10.2991/aebmr.k.201116.045.
- Rafferty, A. E., & Griffin, M. A. (2004). Dimensions of Transformational Leadership: Conceptual and Empirical Extensions. *The Leadership Quarterly*, 15(3), 329-354. DOI: 10.1016/j.leaqua.2004.02.009.
- Rafi, N., Ahmed, A., Shafique, I., & Kalyar, M. N. (2022). Knowledge Management Capabilities and Organizational Agility as Liaisons of Business Performance. *South Asian Journal of Business Studies*, 11(4), 397-417. DOI: 10.1108/SAJBS-05-2020-0145.
- Ramadan, M., Bou Zakhem, N., Baydoun, H., Daouk, A., Youssef, S., El Fawal, A., Elia, J., & Ashaal, A. (2023). Toward Digital Transformation and Business Model Innovation: The Nexus between Leadership, Organizational Agility, and Knowledge Transfer. *Administrative Sciences*, 13, 185. DOI: 10.3390/admsci13080185.
- Ridwandono, D., & Subriadi, A. P. (2019). IT and Organizational Agility: A Critical Literature Review. *Procedia Computer Science*, 161, 151-159. DOI: 10.1016/j.procs.2019.11.110.
- Rozak, H. A., Adhiatma, A., Fachrunnisa, O., & Rahayu, T. (2021). Social Media Engagement, Organizational Agility and Digitalization Strategic Plan to Improve SMEs' Performance. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 70(11), 3766 – 3775. DOI: 10.1109/TEM.2021.3085977.
- Saarikko, T., Westergren, U. H., & Blomquist, T. (2020). Digital Transformation: Five Recommendations for the Digitally Conscious Firm. *Business Horizons*, 63(6), 825-839. DOI: 10.1016/j.bushor.2020.07.005.
- Sánchez, I. D., Sitú, M., & Murillo, L. (2023). Breaking Down Walls, Building Bridges: The Importance of Transformational Leadership Considering Contextual and Individual Factors in Resistance to Change. *International Journal of Organizational Analysis*, 31(7), 3295-3314. DOI: 10.1108/IJOA-04-2022-3238.
- Singh, S., Sharma, M., & Dhir, S. (2021). Modeling the Effects of Digital Transformation in Indian Manufacturing Industry. *Technology in Society*, 67, 101763. DOI: 10.1016/j.techsoc.2021.101763.
- Tallon, P. P., Queiroz, M., Coltman, T., & Sharma, R. (2019). Information Technology and the Search For Organizational Agility: A Systematic Review with Future Research Possibilities. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 218-237. DOI: 10.1016/j.jsis.2018.12.002.

- Theyel, G., & Hofmann, K. H. (2021). Manufacturing Location Decisions and Organizational Agility. *Multinational Business Review*, 29(2), 166-188. DOI: 10.1108/MBR-02-2020-0035.
- Tsai, W. Y., & Su, C. J. (2022). Digital Transformation of Business Model Innovation. *Frontiers in Psychology*, 13, 1017750. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1017750.
- Tucker, B. A., & Russell, R. F. (2004). The Influence of the Transformational Leader. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 10(4), 103-111. DOI: 10.1177/107179190401000408.
- Veisheh, S., & Eghbali, N. (2014). A Study on Ranking the Effects of Transformational Leadership Style on Organizational Agility and Mediating Role of Organizational Creativity. *Management Science Letters*, 4(9), 2121-2128. DOI: 10.5267/j.msl.2014.8.006.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital Transformation: A Multidisciplinary Reflection and Research Agenda. *Journal of Business Research*, 122, S.889-901. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.09.022.
- Vial, G. (2019). Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. DOI: 10.1016/j.jsis.2019.01.003.
- Vonoga, A. (2019). Theoretical Aspects of Transformational Leadership. *Society Integration Education Proceedings of the International Scientific Conference*, 6, 564-573. DOI: 10.17770/sie2019vol6.3982.
- Walter, A. T. (2021). Organizational Agility: Ill-Defined and Somewhat Confusing? A Systematic Literature Review and Conceptualization. *Management Review Quarterly*, 71(2), 343-391. DOI: 10.1007/s11301-020-00186-6.
- Zain, M., Rose, R. C., Abdullah, I., & Masrom, M. (2005). The Relationship Between Information Technology Acceptance and Organizational Agility in Malaysia. *Information & Management*, 42(6), 829-839. DOI: 10.1016/j.im.2004.09.001.
- Zhang, H., Ding, H., & Xiao, J. (2023a). How Organizational Agility Promotes Digital Transformation: An Empirical Study. *Sustainability*, 15(14), 11304. DOI: 10.3390/su151411304.
- Zhang, X., Xu, Y. Y., & Ma, L. (2023b). Information Technology Investment and Digital Transformation: The Roles of Digital Transformation Strategy and Top Management. *Business Process Management Journal*, 29(2), 528-549. DOI: 10.1108/BPMJ-06-2022-0254.
- Zhu, X., & Li, Y. (2023). The Use of Data-Driven Insight in Ambidextrous Digital Transformation: How do Resource Orchestration, Organizational Strategic Decision-Making, and Organizational Agility Matter? *Technological Forecasting and Social Change*, 196, 122851. DOI: 10.1016/j.techfore.2023.122851.

Fail-Yapı İlişkinine Yersizleştirme Üzerinden Bir Müdahale: Foucault'nun İktidar Analizi Örneği¹

Berkay Kabalay^{2, 3}

ÖZET

Bu çalışma fail ve yapı arasındaki ilişkinin ontolojik bir hiyerarşiye referans veren yer metaforuna bağlanarak açıklanmasını eleştirmektedir. Çünkü bu ontolojik düzlemde, yerde mevcudiyeti bulunan şey diğer nesneyi ikincil bir fenomen haline getirip mutlak bir biçimde kurar ve dönüştürür. Mücadeleler ve imkânlar göz ardı edildiği ölçüde, soyutlamanın siyasal sonuçları olur. Bu siyasal sonuçları bertaraf etmek için yapılan ontolojik düzlemin eleştirisi, yani yersizleştirme, eylem bileşkeklerine yaslanır. Bu eleştiri basitçe yerde ikamet eden fail veya yapının yerine eylemin geçirilmesi değil, ontolojik düzlemin soykütüksel biçimde kurgulanmasıdır. Bu yersizleştirme, en iyi Michel Foucault'nun iktidar analizinde örneklenir. İktidarı bir ayrıcalık değil eylem olarak tanımlayan Foucault, soykütüksel ontolojik düzlemin ve bu düzlemde şeyleri kuran eylem bileşkeklerinin açık bir tanımını sunar. Aynı ontolojik perspektiften, bu çalışma, fail-yapı ilişkisini eylem kavramı ve olumsallık üzerinden açıklamaktadır. Bu açıklama aracılığıyla fail-yapı etkileşimi siyasal imkânlara olanak sağlayan ve siyaseti belli mekânlara kısıtlamayan bir alternatif oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fail, Yapı, Eylem, İktidar, Michel Foucault.

JEL Sınıflandırması: B59.

An Intervention to Agent-Structure Relationship Through De-Grounding: The Example of Foucault's Analysis of Power

ABSTRACT

This study criticizes the explanation of the relationship between agent and structure by linking it to the metaphor of ground, which refers to an ontological hierarchy. For at this ontological plane, what has a presence on the ground makes the other thing an epiphenomenon, and constitutes and transforms it absolute. To the extent that struggles and possibilities are ignored, the abstraction has political consequences. The critique of the ontological plane, that is de-grounding, to eliminate these political consequences relies on an ensemble of action. This critique is not simply the replacement of the grounded agent or structure for the action, but the genealogical formation of the ontological plane. The de-grounding is best manifested in Michel Foucault's analysis of power. By defining power as an action and not as a privilege, Foucault offers a clear definition of the

¹ Bu çalışma ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde Dr. Ömür Birler danışmanlığında yazdığım yüksek lisans tezimin ilk bölümünün gözden geçirilmiş ve dönüştürülmüş halidir. Çalışmaya dair önerileri ve eleştirileri için Ömür Birler, Erdem Damar, Melisa Gündüz ve Emre Özcan'a teşekkür ederim.

² bkabalay@baskent.edu.tr

³ Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-9878-1081.

(Makale Gönderim Tarihi: 13.04.2024 / Yayın Tarihi: 28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1467977](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1467977)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

genealogical ontological plane and the ensemble of action that constitute things at this plane. From the same ontological perspective, this study explains the agent-structure relation through the concepts of action and contingency. Through this explanation, the agent-structure interaction constitutes an alternative that enables political possibilities and does not limit politics to certain spaces.

Keywords: *Agent, Structure, Action, Power, Michel Foucault.*

JEL Classification: *B59.*

1. GİRİŞ

Fail ya da özne arasındaki ilişki iki kavramın “ne”liği hakkındaki ontolojik ve/veya kavramların bilgisini edinme üzerine epistemolojik soruları cevaplaması nedeniyle temel bir sorunsaldır. Sorunsal, aynı zamanda, siyasal teorinin de konusudur. Çünkü fail ile yapının etkileşimi özgürlüğe ve tarihsel dönüşüme ilişkindir. Öyleyse bu ilişkinin ontolojik düzlemdeki soyutlaması siyasi sonuçlar içerir. Bu çalışmadaki soyutlanmış tartışma fail-merkezci ve yapı-merkezci yaklaşımların yeniden ürettikleri ontolojik hiyerarşiyi eleştirirken siyasetin öznesi ve alanının önceden belirlenmediğini ve tarih dışından gelen mutlak bir iradenin siyasal mücadelelere gölgesinin düşmediğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ontolojik hiyerarşinin bulunduğu düzleme *yer* adı verilmektedir. *Yer* uzam, mekân ve kurumlara işaret etmez. Daha ziyade, kendisinde mevcudiyet bulan şeyin (fail ya da yapı) diğer nesnelere üzerinde mutlak belirleyici güce sahip olduğu bir pozisyonudur. Tarihsel dönüşümü sağlayan *eylemler* tek yönlü olarak bu yerden nesnelere doğru uzanan araçlardır. Ya *fail* özgür iradesiyle yapı üzerinde ya da *yapı* bütünselliğiyle fail üzerinde dikteyle etkide bulunur.

Bu ontolojik düzleme alternatif olarak fail-yapı ilişkisinin *yersizleştirilmesi* önerilmektedir. Ontolojik hiyerarşinin bir eleştirisi olan *yersizleştirme* fail ve yapıyı ayrıcalıklı, belli bir öze ilişkilendiren ve doğal kılınmış konumlarından indirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle şeylerin önceden belirlenmediğini ve tarihsel süreç içerisinde eylem bileşkelerinin etkileşimi sonucunda oluşturulduklarını gösterir. Ancak bu fail ya da yapı yerine eylemin *yerde* mevcudiyetine işaret etmek değildir. Söz konusu olan ontolojik düzlemin *yerden* arındırılması ve soykütüksel bir düzlem olarak kurulmasıdır. Eylem eyleyen ile eylenen arasındaki bir araç değildir. Eylemler ontolojik düzlemdeki bir soyutlamadır ve bileşke halinde bulunup birbirleriyle etkileşirler. *Yerde* mevcudiyetleri bulunmadan tarihin için olumsal sonuçlara sahip kuvvet/iktidar ilişkileri olarak hareket ederler. Ontolojik düzleme dair olan bu soyutlama önceden belirlenmiş bir öze bağlanmadan yani siyasetin imkânlarını kısıtlamadan siyasal ilişkileri tanımlar.

Sosyal ve siyasal teoride oldukça yaygın olan *yer* metaforunun iki problem çerçevesinde eleştirisi yapılacaktır. İlk problem, *yer*e bağlı düzlemin en önemli ögesi olan ontolojik hiyerarşiden kaynaklanır. İkincisi ise fail-yapı etkileşiminin bir erek çerçevesinde ele alınmasıdır. Burada erek insanın doğal özünden kaynaklı mutlak özgür iradesi ya da

yapının kendi kendine tarihsel hareketi biçimini alabilir. Sonuç olarak her iki biçim de *dönüşüm* problemidir.

Ontolojik düzlemin eyleme referansla değiştirilmesi ve her iki problemin de çözümü, metnin sınırları çerçevesinde, Michel Foucault'nun iktidar kavramı örneği aracılığıyla gerçekleşecektir. Siyaset biliminde oldukça yaygın olan iktidar tanımı ayrıcalığın sahipliğidir. Foucault'nun bu tanıma yönelik getirdiği eleştiri çerçevesinde iktidarı topluma ağ biçiminde yayılmış eylemler bileşkesi olarak tanımlaması bir *yersizleştirme* müdahalesidir. Foucaultcu iktidarın bulunduğu ontolojik düzlem soykütüksel bir soyutlamaya sahiptir. Bu nedenle, Foucault'nun eylem olarak iktidar anlayışı fail- ve yapı-merkezci ontolojik düzlemin eleştirisini anlamak için önem arz eder. O halde fail ve yapı ilişkisini tartışan bu çalışmanın amacının iki yönü olduğu söylenebilir. Bir taraftan her iki kavramın *yersizleştirilmesini* eylem olarak iktidarla yani siyasal ilişkilerle açıklamaktadır. Diğer taraftan ise Foucault'nun iktidar analizini fail-yapı ilişkisinin ontolojik düzlemine dair bir açıklama olarak yeniden okumaktadır.

Metnin ilk bölümünde, insanın doğal niteliği yani failin sahip olduğu imtiyaz tartışılacaktır. Bu tartışmada sahip olunan özün faile nasıl bir tarih üstü kudret verdiği ve değişimin de ancak bu kudretin ereksel açılmasıyla gerçekleştirildiği gösterilecektir. İkinci bölümde ise yapısalılık üzerinden yapının bir öze sahip olması durumu ele alınacaktır. Fail ile yapı arasındaki hiyerarşi sorununun faili bir işleve dönüştürmesi ve failin değişim imkânın maruz bırakışı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde, fail ile yapının arasındaki ilişkinin yer üzerinden ele alınması durumuna bir alternatif olarak eylem-merkezlilik sunulacaktır. Eylem-merkezci yaklaşım örneği olarak Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması ele alındığından dolayı, Foucault'nun deliliğin klasik çağda dönüşümü tartışması üzerinden eylem-merkezliliğin ne anlama geldiği açıklanacaktır. Son bölümde de doğrudan Foucault'nun iktidar kavramına odaklanılacak ve bu kavramın hiyerarşi ile dönüşüm problemlerine oluşturduğu alternatif tartışılacaktır. Bu alternatif Foucault'nun bir eylem olarak iktidarı ağ şeklinde topluma yayılmış bir biçimde tanımlaması ve direnişin de eylem olması sebebiyle iktidarın olduğu her noktada hazır bulunmasıdır.

2. İLİŞKİNİN FAİL-MERKEZCİ TANIMI

Yapı-fail ilişkisini yer üzerinden kurgulamak, taraflardan birine ontolojik ayrıcalık atfeden bir soyutlamadır. Yerde mevcut olan şeyin ontolojik hiyerarşiye sahip olması, ilişkinin ve şeylerin dönüşümünü tek taraflı irade ve bu iradenin ereğine bağlar. Bu ontolojik düzlemde ayrıcalığın faile verilmesi, failin özcü üstünlüğünden kaynaklanan tarih dışı bir iradeye sahip olduğuna yani fail-merkezçiliğe işaret eder.

Fail-merkezçilik bireyi doğal kabul eder. Birey toplumsallığın ve gündelik siyasi ilişkilerin dışında vardır. Fail yapıdan bağımsız ve özgürdür. Bireyin doğallığının toplumun varlığından ve tarihin akışından önce gelmesi, yani transandantal bir niteliği olması, ontolojik bir üstünlüğü imler (Game, 1998, s. 57-58). Bu nedenle fail, yapıyla olan ilişkisinde, hiyerarşik bir önceliğe sahiptir ve ilişkiyi yapıdan bağımsız bir şekilde yapılandırır.

Foucault'nun da bir dereceye kadar dahil olduğu 20. yüzyılın ilk yarısındaki Fransız düşünce dünyasında bir nevi egemenlik kurmuş olan hümanizm ve onun temelinde yatan fenomenoloji bu ontolojik hiyerarşinin üzerinde yükselir. İnsanın tarih dışı özüne yaslanan hümanizmin ve fenomenolojinin, Todd May'e (1994, s. 76 vd.) göre bu özden kaynaklanan üç ilkesi vardır: Öznenin şeffaf bir bilince sahip olması, deneyimlerin özne tarafından oluşturulması ve öznenin kendi dönüşümünü iradi olarak gerçekleştirebilmesi. Bu ilkeler fail-merkezciliğin neden olduğu hiyerarşi ve dönüşüm sorunlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Birey doğallığı sebebiyle bir öze sahipse ve sahipliği onu var ediyorsa, bilinci kendisine şeffaf olacaktır. Çünkü birey bu sayede tamamlanmış bir bütün haline gelmiştir. Kendi üzerine sorunsuzca katlanabilmektedir, yani kendiyi özdeşleştirebilmektedir. Bireyin içinde kendine yabancı hiçbir şey yoktur. Kendi üzerindeki hakimiyeti mutlaklıktır. Ancak bireyin özü ve bilinci yapıya yani topluma dışsaldır. Yapı bireyin bilincine bu nedenle etkide bulunamaz. Doğal bireyin bilinci dışarıdan gelecek tesirlere kapalıdır. Sonuçta birey deneyimlerini de kendisi oluşturur. Çünkü deneyim nesnelere özneye etki edemezler. Deneyimin öznesi mutlak olarak üstündür. Onun yapıyla yani nesne ile olan ilişkisi tek taraflıdır. Bu ilişkiyi kuran ve ilişkinin asimetrik pozisyonunda yer alan yapıyı belirleyip ona anlam katan öznenin kendisidir. Böyle bir kurguda toplum ve tarih yoktur. Var olan tek şey bireylerdir.

Thomas Hobbes [*Leviathan*, 1651] (1998, s. 86 vd.) ve John Locke [*Yönetim Üzerine İki İnceleme*, 1690] (2003, s. 318 vd.) tarafından ileri sürülen toplumsal sözleşme teorileri bu kurgunun örnekleridir. Toplumsal sözleşme teorileri doğal ve soyut olduğu ölçüde, nereden geldiği tarihsel açıdan belirsiz bireylere yaslanmak durumundadır. Doğal bireylerin eylemleriyle toplum kurulur ve ona anlamını bireyler verir (Udehn, 2002, s. 481). Benzer bir açıklama kendisini piyasanın kendiliğinden düzeninin kurulmasında da gösterir. Adam Smith'in [*Ulusların Zenginliği*, 1776] (1976, s. 477-478) piyasanın ondan önce gelen insanların rasyonel ve çıkarıcı davranışları aracılığıyla kuruluşuna dair açıklaması failin ontolojik ayrıcalığının altını çizer.

Bu örneklerin dışında, ontolojik hiyerarşi problemi liberalizm ve onunla bağlantılı olan ve bütün neoklasik iktisadın (örneğin Carl Menger, Friedrich von Hayek, Joseph Schumpeter ve Karl Popper) temelini oluşturan metodolojik bireycilikte de gözükmektedir (Udehn, 2002). Foucault'ya (2008b, s. 61-62) göre bireyin doğallığı fikrine dayanan liberalizm bütün toplumu bu doğallık çerçevesinde kurar. Liberalizmin doğal bireyi, başka bir şeye "indirgenemez ve devredilemez" öze sahiptir (Foucault, 2008b, s. 271-272). Ayrıcalığı dolayısıyla var olan sadece bireydir. Toplum ya da yapı ise, asimetrik konumu sebebiyle, kendiliğinden var olmaz. Yapı var olan failerin basit toplamından ibarettir ve bu toplamın ötesinde ona anlam verecek bir fazlalığa sahip değildir. Liberal bireyi temel alan metodolojik bireycilik bu hiyerarşi sorunun açık örneğidir. Metodolojik bireyciliğe göre sosyal şeylerin tamamı bireye odaklanarak açıklanabilir (Levine vd., 1987, s. 71). Eğer var olan tek şey bireyse ve nesnenin anlamı ile öznenin deneyimi tamamen bu birey tarafından kuruluyorsa, toplumun bilgisi sadece birey üzerine olan bilgidir. Bu birey rasyonel bireydir

ve ona doğal niteliğini veren bu rasyonelliğe erişimidir (Game, 1998, s. 58; Hay, 2002, s. 103). Bireyin rasyonelliği yapı ve fail arasındaki ilişkiyi hem açıklar hem de failin hiyerarşik üstünlüğünü tanımlar.

Ontolojik hiyerarşi sorunu dönüşüm sorunundan bağımsız değildir. Ayrıcalıklı mevcudiyet nedeniyle dönüşüm ereksel olarak kurgulanır. Failin nesneden bağımsız olarak deneyimini, fail-yapı ilişkisini ve yapıyı kurması, aynı zamanda, yapıyı değiştirebilme kudretine sahip olduğunu gösterir. Fail var olan ve bilgisi edinebilen tek şey olduğu dönüşümü de açıklar. May'ın hümanizme dair ilkelerinin üçüncüsü, yani kendi dönüşümünü iradi bir şekilde gerçekleştirebilmesi, bu durumla ilgilidir. Toplum ve tarih bireyin mülkünde olan özünün gerekleri çerçevesinde dönüşür (Udehn, 2002, s. 489). Nasıl bu özden kaynaklı olarak yapı birey üzerinde etkide bulunamıyorsa ve özne kendi kaderini tayin etme konusunda mutlak özgürse, yapının kaderini de “özgür” irade belirler. Özgür iradeden kaynaklı değişim ereksel bir değişimdir. Değişimin hedefi insanın doğal özünün nasıl tanımlandığı çerçevesinde belirlenir. Yapıyı etkileme ayrıcalığının faile tanınması ve failin de ancak öze sahipliği çerçevesinde var olabilmesi bu erekselliğin temelinde yer alır. Çünkü öz, yapının kurulumu ve dönüşümü konusunda açıklayıcı olan ilkedir.

Sonuç olarak, fail-yapı ilişkisinin fail-merkezci tanımı failin toplum dışından kaynaklanan transandantal öze sahip olmasıdır. Bu çerçevede verilen örnekler göstermektedir ki failin ayrıcalığı onun yapı karşısındaki ontolojik üstünlüğüdür. Bu üstünlüğü aracılığıyla yapıyı kurar ve dönüşüme uğratar. Böylelikle dönüşüm problemi özgür bir iradeye bağlanır. Fail ile yapı ilişkisinin yer metaforuna bağlandığı bu durumda, hiyerarşik fark nedeniyle, tek taraflı ve yukarıdan aşağı doğru bir etkileşim anlayışı vardır. Bu da dönüşümün, bir ayrıcalığı mülk edinmeyi gerektirdiğini belirtir.

3. YAPI-MERKEZCİLİĞİN HİYERARŞİ VE DÖNÜŞÜM PROBLEMLERİ

Yer metaforu aracılığıyla taraflardan birine asimetrik bir öz bahşeden yaklaşımlar fail-merkezcilikle sınırlı değildir. Benzer ontolojik kurgu yapı-merkezcilik tarafından da problemleriyle birlikte yeniden üretilir. Çünkü fail- ve yapı-merkezcilik arasındaki fark ontolojik düzleme değil, tarafların kim olduğu üzerinedir. Yapının imtiyaza sahip olup sistemin tekil öğelerini belirlemesi de aynı ontolojik düzlemde yer alır. Tekil öğeler olan bireyler, ontolojik hiyerarşi nedeniyle, kendilerinde anlamlı bir gerçekliğe sahip olmazlar. Failin anlamı yapının içindeki konumda var olur ve dönüşümü de yapının dönüşümüne bağlıdır. Fail tam anlamıyla pasifleştirilmiştir. Bu durum Marx'ın (2010, s. 263) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın 1859 tarihli önsözünde ifade bulur: “Varoluşlarının toplumsal üretiminde, insanlar kaçınılmaz olarak kendi iradelerinden bağımsız belirli ilişkilere, yani maddi üretim güçlerinin gelişimindeki belirli bir aşamaya uygun üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine karşılık gelen gerçek temeli oluşturur”.

Yapısalcı yaklaşım (Piaget, 1970) yapı-merkezçiliğin hapishanesine örnek teşkil eder. Yaklaşımın başat isimlerinden Emile Durkheim (2005b, s. 46), bireylerin dışında yer alan

ve uyum sağlamak zorunda kaldıkları kolektif eylem ve düşüncelere işaret ederek yapıların aşılmaz sınırlarını gösterir. Toplumsal sınırlar failin içine doğduğu ve bu nedenle de yapının ontolojik önceliğe sahip olduğu bir kurgudan doğar. Bu kurguda söz konusu hiyerarşik pozisyon nedeniyle sadece yapı anlamlı bir varlığa sahiptir. Yine Durkheim'ın (2005a, s. 24; 2005b, s. 44) *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* [1895] ve *Toplumsal İşbölümü* [1893] metinlerinde ifade ettiği üzere sosyal şeyler bireyler tarafından oluşturulsa da kolektif bütün, yani yapı, bireylerin (öğelerinin) basit toplamının ötesinde bir maddiliğe sahiptir. Bu fazlalık onun hiyerarşik pozisyonundan kaynaklanır.

Yapının fail karşısındaki hiyerarşik pozisyonu özcülüktür. Bu öz yapıyı tarih ve toplumun kendisi olarak tanımlamayı sağlar. Yapının failden önce gelmesi bu tanımın doğal sonucudur. Elbette ontolojik hiyerarşi sadece kuruluş sürecindeki zamansal farktan ibaret değildir. Bu durum, aynı zamanda, yapının kendisiyle özdeşleştiği yani homojen bir bütün oluşturduğunu da ifade eder (Deleuze, 2019, s. 78; 2023, s. 49). Sadece yapı gerçek olduğu sürece bütün şeylere anlamlarını o bahşeder ve her tekil ögesi yapıya indirgenebilir. Yapının dışında failin anlamı ya da gerçeklikleri yoktur (Piaget, 1970, s. 5). Anlamlarını ve gerçekliklerini yapıda buldukları için de bütüncül ve homojen bir biçim alırlar.

O halde yapının dışında hiçbir şey yoktur (Piaget, 1970, s. 14). Failler yapının içinde pasif eklentiler olduğu için ve sistemde yabancı ve heterojen bir tekillik yer almadığı için sistem kapalı bir bütündür. Bu nedenle de dönüşüm ancak yapının içinden kaynaklanabilir. Dönüşüm yapının kendi kendine dönüşmesi olduğu için, sistem içindeki görev ve işlevleriyle tanımlanan failerin dönüşümü de bu görev ile işlevlerin değişmesine bağlıdır.

Yapı tarihle özdeşleştiği için tarih yapının kendi kendine dönüşümüdür. Dönüşüm failerin etki edemediği ve gündelik yaşamlarında fark edemedikleri bir süreç içinde gerçekleşir. Bu nedenle failer tarihsel dönüşüm olmadığı ve kapalı yapısal sistemin sabit olduğu yanılgısına kapılabilirler. Ancak dönüşüm yapının kendi ritminde yani uzun sürede gerçekleşir. Fernand Braudel'in (1970) farklı zamansallıklar (kısa, döngüsel ve uzun zaman) arasında yaptığı ayrımın gösterdiği gibi yapılar dönüşür ancak bu dönüşümün zamansallığı gündelik yaşamla senkronik değildir. Yapı uzun zamanda yani failerin zamanından bağımsız bir şekilde değişir (Braudel, 1970, s. 151). Bu değişimin zamansal farklılığı nedeniyle, yapı failerin müdahalesine kapalıdır. Tam tersine, yapının dönüşümü sistemi ve sistemin tekil öğelerini etkiler. Yapısalcılığın ontolojik bir öncelik verdiği ve bütüncül bakış açısıyla tek gerçek saydığı yapılar tek taraflı bir dikte aracılığıyla, bir piramit modeli gibi, failer üzerinde etkide bulunur (Deleuze, 2006, s. 35). İşlevselcilik aracılığıyla ifade edilen nokta, yapının işlevlerini değiştirmek suretiyle failerin gerçekliklerine müdahale etmesidir. İşlevleri değişen failer, yapının hareketlerine mekanik olarak ayak uydururlar. Fail ne aktif bir role ne de kopuş yaratacak politik imkâna sahiptir. Tarih fail için bir zorunluluktur ve failer tarihin patikasının dışına çıkamazlar. Yapının dönüşümü kendi içsel hattını izlemesinden ibarettir. Bu durum yapı-merkezciliği ereksel bir dönüşüme hapseder.

O halde hiyerarşi ve dönüşüm sorunları fail-merkezcilik gibi yapı-merkezcilikte de bulunur. Çünkü her iki yaklaşım da *yer* metaforuna yaslanmakta ve *yere* bağlı ontolojik düzlemi yeniden üretmektedir. İki yaklaşımın ötesine geçmek, ontolojik düzlemi tamamen baştan kurmayı yani onu *yersizleştirmeyi* gerektirmektedir. *Yersizleştirilmiş* ontolojik düzlem şeylerin ontolojik düzlemine ve herhangi bir odak noktasına değil, eylem bileşmelerinin etkileşimine dayanır. Bu kurguda eylem şeyler arasındaki bir araç değildir. Merkezi ve önceliği olan hareketin kendisidir. Eylemi uygulayan şey değil, kuvvet/iktidar ilişkileri araştırmanın temelini oluşturur. Bu sayede ontolojik düzlem soykütüksel hale gelir. Gelecek bölümde bu soykütüksel alanı yaratan eylem-merkezcilik tartışılacaktır.

4. EYLEM-MERKEZCİLİK: ÖZNE VE NESNEDEN ÖNCE GELEN SÜREÇ

Fail-yapı ilişkisini yer metaforuyla tanımlamanın neden olduğu hiyerarşi ve dönüşüm problemleri nasıl çözülebilir? Siyasi imkânlarla fırsat tanıyacak soyut ontolojik düzlem nasıl kurgulanabilir? Başka bir deyişle, fail-yapı ilişkisi nasıl *yersizleştirilebilir*? Yazının amacında belirtildiği üzere, bu sorulara Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması bir cevap verebilmektedir. Bunun sebebi iktidarın bir eylem olmasıdır (Foucault, 1980a, s. 213). Foucault iktidarı analiz ederken “kim” (fail) ve “ne” (yapı)” sorularını sormaz. İktidara “nasıl” sorusunu sorar. Başka bir deyişle, Foucault için eylem şeyler arasında bir aracı değildir ve araştırmanın merkezi eylemlerin akışı ve süreçtir. Bu sebeple Foucault'nun iktidarı alternatif bir ontolojik düzlem belirtir ve eylem-merkezci yaklaşımın en önemli örneklerinden birini sunar.

Foucault aslında eylem-merkezciliğin tek başına *yer* sorununu çözmeye yeterli olmadığını gösterir. Çünkü kilit nokta fail ve yapı yerine eylemi geçirmek değil, eylemi eyleyenden ve *yerde* mevcudiyetten farklı biçimde kurgulamaktır. Yani soyut düzeyde ontolojik düzlemi değiştirmektir. Farklı örneklerle bu durum daha anlaşılır kılınabilir. Bazı “eylem”-merkezci yaklaşımlarda, eylem odak noktasına alınır. Ancak onlarda eylem hala iki şey arasındaki araç olarak işlemeye devam etmektedir. Yani etkileşim hala aynı ontolojik düzlemde, çeşitli hiyerarşik iddialarla ve onlara eşlik eden dönüşüm problemiyle gerçekleşir. Eylem bir eyleyene bağlı kalmakta ve eylem bileşkesi olarak kavranmamaktadır. Bu noktada hiyerarşi sorununu yaratan eylemin bir eyleyenden nesneye doğru yol alan aracı şeklinde kavranmasıdır.

Söz konusu “eylem”-merkezci kuramcılardan Pierre Bourdieu (2013, s. 72-73) Kabyle evini analiz ederken “dışsallığın içerilmesi ve içselliğin dışsallaştırılması” şeklinde iki uğrak üzerinden yapı-fail ilişkisini açıklar ve dönüşüm problemini cevaplandırır. Anthony Giddens (1986, s. 25) ise yapıyı öznenin hem sonucu hem de aracı olarak el aldığı yapılandırma teorisinde eylem-merkezci bir kavrayış sunar. Fail ile yapı arasındaki değişim problemini eylem aracılığıyla çözüme örneği olarak gösterebileceğimiz bir başka yaklaşım ise Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın (1991, s. 149) dışsallaştırma, nesneleştirme ve içselleştirmeden oluşan üçlemesidir. Üç örnek de eylemi merkezine alsa da ontolojik düzlemde bir değişiklik yapmazlar. Çünkü eylem iki şey arasında farklı zamansal uğraklarda yön değiştiren ama genel olarak düşüldüğünde bir taraftan diğerine doğru

uzanan aracı olarak tanımlanır. *Yer* metaforuna bağlı ontolojik düzlemde fail-yapı ilişkisi diyalektik bir hatta bağlanır, yani zamansal uğraklara bölünür. Bu hatta farklı zamansal uğraklarda ya yapı fail üzerinde belirleyicidir ya da fail yapı üzerinde gücünü uygular. Süreç kademeleştirilerek özcülükten kaçınılır ve transandantal köken tarihselleştirme ile bertaraf edilir. Özcülükten azade olsalar da hiyerarşi problemi sadece ertelenmiş olur. Eylem bir araç ve tek yönlü olduğu için farklı zamansal uğraklarda hiyerarşik dikte geri döner. Şeyler bir yerde mevcudiyete sahip olup eylemi *yerden* nesneye uygulamayı sürdürürler. Üç yaklaşım da bu mevcudiyetin tarihsel süreç içerisinde yer değiştirdiğini ama *yere* bağlı ontolojik düzlemin baki olduğunu örneklendirir.

Foucault'nun eylem olarak iktidar kavramı diyalektik hattın bir eleştirisidir. Soykütüksel düzlem bu hattın da alternatifini oluşturur. Foucault için eylem şeyler arasındaki araç değildir. Eylem *yerden* önce gelir ve ilişki *eylemin eylem üzerindeki etkileridir*. Yani eylem eyleme doğru yönelir (Foucault, 2001b, s. 341). Bu nedenle eylemin uygulayıcısı yoktur. Özneleşme süreçlerinde ifade ettiği üzere, özne bir yer değil süreçtir. Bu süreç ancak iktidar ilişkilerinin etkileşimleriyle var olur. Bir yerden diğerine doğru tek taraflı bir yönelimden ziyade, topluma yayılmış ve birbirleriyle ilişkilenen eylem kümeleri vardır. Foucault hiyerarşik piramit modelini bu şekilde yatay ağ modeline çevirir. Gilles Deleuze'un (2006, s. 35 vd.) ifadesiyle toplumsal düzlem yapının etrafında değil, diyagramla tanımlanır. Diyagram yapının aksine tek taraflı ve şeylerin işlevleri çerçevesinde yerleştirildikleri bir düzlem değildir. Diyagram bu tek tarafın ima ettiği odak noktası üzerinde yükselmez. Temele dayanmadan, toplumsal düzlem üzerinde asılı bir şekilde durur. Temeli olmadığı ölçüde eylemleri yer çekimi aracılığıyla kendisine çekebilecek bir *yere* sahip değildir. Eylem bileşkelerinin yatay hareketleri sonucunda şeyler kurulur ve önemli olan nokta çekime sahip *yerin* keşfi değil, eylemlerin ilişkileridir.

Foucault'da eylemin önceliği ve onun diğer eylemlere yönelmesi meselesini, delilik rejimi üzerine olan tartışmayla örneklendirebiliriz. Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde [1961] deliliğe dair tarihsel formasyonun erken modern dönem ya da klasik çağda nasıl dönüştüğünü tartışmaktadır. Delilerin akli başında olan insanla karşıtlığı üzerinden kurulup kapatılmalarıyla tanımlanan klasik çağ deliliği, tarihsel bir dönüşüm sonucu oluşmuştur. Ancak bu dönüşüm ne kapatma kurumları ne de deli ve akıllı olan özneler tarafından gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle failer ve çeşitli kurumlarda cisimleşen yapısal örüntüler önce gelmezler. Deliliğe dair eylemler bütünün varlığından önce fail ve/veya yapı yoktur. Deli ile akıllıyı birbirinden ayıran jest, yani deliliğe dair eylemler yapı, kurum, gelenek, bilimsel söylem ve öznelerden önce gelir (Foucault, 2008a, s. xxviii). Bu faili olmayan ve iktidar ilişkileri tarafından yaratılmış bir jesttir.

Deliliğe dair eylem bileşkeleri bir eyleyenden kaynaklanmaz. Öznelerin doğuşu deliliğe ilişkin eylemlerin sonucunda oluşur. Eylemler iktidar ilişkilerinden başka bir şey değildir ve delilik rejimini, hakikatini, söylemlerini ve deneyimlerini kurarlar. Foucault deliliğe dair klasik çağdaki eylemler bileşkesini anlayabilmek için özellikle Descartes'ın *Meditasyonlar*'ına [1641] başvurur. Ancak bu başvuru, bir eyleyen olarak Descartes'ın kopuş yaratmasından dolayı değildir. Tam tersine, söz konusu iktidar ilişkilerine gömülü

olan ve tam da bu nedenle modern rasyonel özneyi tanımlayan Kartezyen metinlerde bulunan iktidar ilişkilerinin soykütüğünü çıkarmaya yönelik çabasının bir ürünüdür.

Descartes (1998, s. 60) meditasyonlarında rasyonel özne üzerindeki şüpheyi giderme amacı gütmektedir. Foucault'nun deliliğe dair çalışmasına göre, akıllı ile deli ayrımının kilit noktası Descartes'ın bu şüpheyi giderme çabası sırasında deli ve rüya gören kimseyi şüphe duyabilen akıllıdan ayırmasıdır. Bu ayırım deliliğe rejiminin dönüştüğünün kanıtıdır (Foucault, 2008a, s. 45). Hem delilik hem de rüya hali, teknik olarak, rasyonel öznenin meditasyon sürecindeki kusurlardır. Çünkü rasyonel öznenin temelinde yatan şüphe duyabilme yeteneği bu iki halde de eksiktir (Foucault, 2008a, s. 138-139). Delide ve rüya gören kişide şüphenin bulunmaması bu iki durumu rasyonel faillikten ve düşünme kapasitesinden dışlar (Descartes, 1998, s. 59-64). Ancak Foucault'nun altını çizmek istediği durum, söz konusu faillerin iktidar ilişkisi ile oluşturulmalarıdır.

Deliliğe dair faillerin ve yapının (kurumlarıyla birlikte delilik rejimi) eylemler bileşkesinden önce geldiğini iddia etmek tarih dışı olacaktır. Foucault'nun analizi gösterir ki patolojik deli ile rasyonel akıllı arasındaki ayrımın ortaya çıkışı, geç orta çağın ezoterik delisi ve Rönesans'ın aptallar gemisinden farklı hakikat rejimi, algılama biçimi ve pratiklerin yayılması ile gerçekleşmiştir (Foucault, 2008a, s. 6, 66). Bu yayılım ile birlikte delilik yeni bir forma bürünmüş ve failer ile yapılar ortaya çıkmıştır. Kartezyen metodun ayrıcalıklı bir faile referansla kurduğu bu ilişki hem söz konusu tarihsel önceliği alt üst eder hem de yukarıda ifade ettiğimiz hiyerarşi ve dönüşüm sorunlarını beraberinde getirir. Çünkü meditasyon iddia etmektedir ki önce rasyonel insan gelir ve onun özgür iradesi ve eylemleri yapısal değişikliklere yol açar (Foucault, 2008a). Tarihi öznenin iradesi ilerletir. Burada eylem bir eyleyene bağlı şekilde tanımlandığı ölçüde fail-merkezci bir düzlemde basit bir araçtır.

Foucault'nun delilik üzerine olan analizi eylemin fail ve yapıya olan önceliğini göstermesi ile birlikte yukarıda bahsettiğimiz iki probleme de cevap verir. Çünkü bu delilik analizi, deliliğe dair mümkün eylemlerin belirlenmesi sebebiyle bir iktidar sorununa ve deliliği problematize edip onu düzenlemesi nedeniyle de siyasal soruna işaret eder. İktidarla ilişkili bu siyasal boyut eylemin soyut bir kavram olmadığını ve maddi gerçeklik ile pratiklerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Siyasal boyutu anlamak için Descartes'ın meditasyonuna geri dönersek, deli ile rüya görmekte olan kişi arasındaki farka işaret etmemiz gerekir. Her ne kadar iki figür meditasyon sürecindeki kusurlarıyla tanımlansa da iktidarın yani eylemlerin nesnesi rüyadaki kişi değil delidir. Çünkü rüyadaki kişi uyanma imkânına sahiptir. Uyandığı andan itibaren irrasyonelitesinin farkına varır ve bu kusurunu giderir. Öte yandan delinin irrasyonel hatadan kaçma imkânı yoktur. İrrasyoneliteye tamamen bağlanmış ve rasyonel kapasite yani faillikten dışlanmış durumdadır. Üstelik bu durumunun hiçbir zaman farkına varamaz, çünkü bundan şüphe duyamaz. Delinin bu pozisyonunun politik anlamı nedir? Politik anlamı özellikle önemsememin bir sebebi, deliliğe dair olan bu eylemin Descartes'ın basit bir meditasyonundan ve soyutlamasından çıkmadığını göstermektir. Descartes'ın meditasyonu önemlidir çünkü dönemin önemli bir figürü olarak yazılarında topluma yayılmış olan bu eylemler bileşkelerinin izleri

görülebilir. Yani bir fail olan Descartes, toplumu sarmış olan bu eylemler bütünü içerisinde özneleşir ve bu eylemlerin kuruculuğu sonucunda meditasyonlarında deli ile rasyonel birey arasında böylesi bir ayırım yapabilmektedir. Descartes eylemlerin bir sonucudur, başlangıç noktası değil. Bu noktada politik olan, klasik çağda, Foucault'nun büyük kapatılma olarak tanımladığı dönüşüm çerçevesinde deliliğe dair eylemlerin dönüşümüdür. Çünkü rasyonel akıllı ile irrasyonel deli arasındaki ayırım, onların toplumsal ilişkilerin değişmesinin sonucudur ve bu aynı zamanda büyük kapatılmanın ima ettiği üzere politik bir değişimdir. Deli toplum için bir marjinal, parya ve toplum dışına atılmış konumdaki faildir (Foucault, 2008a, s. 79). Foucault (1998a, s. 336) bu açık dışlanma halinin delinin emek süreçleri, toplumun yeniden üretimi, dil ve sosyal oyunlardan dışlanmasında kendisini gösterdiğini söyler. Buna göre büyük kapatılma ile ilgili olan aylak ve başıboş kitlenin yani toplumsal üretimin arttırılmasına katkıda bulunmayan grupların kapatılması sürecine deliler de eklenir. Bu, toplumsal formasyonun üretim merkezli bir anlayışa doğru kapitalist dönüşümünün doğal sonucudur. Başka bir deyişle, eylemlerdeki söz konusu dönüşümün yani toplumun içinde gerçekleşen iktidar ilişkilerinin ve politik etkileşimlerin sonucu olarak fail ve yapı ortaya çıkmaktadır. Eylemin önceliği aynı zamanda problemin politik boyutunu ifade etmektedir. Bu sebeple Foucault'nun iktidar analizinin iki soruna, yani hiyerarşiye ve dönüşüme, verdiği cevaplar politiktir.

Öyleyse Foucault'nun deliliğe dair tartışması eyleyen faillerin ve çerçeveyi oluşturan yapıların iktidar ilişkisi tarafından *nasıl* kurulduğunu göstermektedir. İktidar ilişkileri, klasik çağda toplumun yaşadığı ve üretim meselesiyle ilişkili olan sosyal ve politik dönüşümü yaratır. Bu dönüşümün içinde delilik rejimi, kurumları ve rasyonel insan ile deli gibi failleriyle beraber döner. Kilit olan nokta, söz konusu iktidar ilişkilerinin önceliğini vurgulamaktır. Eylemin Foucault'da kazandığı anlama ve eylem-merkezciliğe yönelik olan bu örneğin ardından, gelecek bölümde iktidar kavramı tartışılacaktır. Çünkü delilik örneğinin de gösterdiği üzere, Foucault'da eylem-merkezcilik iktidar-merkezcilikten başka bir şey değildir.

5. FOUCAULT'NUN İKTİDAR KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Foucault'nun delilik üzerine olan analizi, *yer* metaforu ile eylem-merkezli yaklaşımın arasındaki farkı gösterir. Bu farkın gösterilmesinin ötesinde, eylem-merkezlilik, Foucault'nun eylem olarak iktidar tanımından yola çıkarak hiyerarşi ve dönüşüm problemlerine de politik bir cevap verir. Politik cevabın niteliğini anlamak için Foucault'nun iktidara ilişkin analizini biraz daha açabiliriz. Ancak fail ile yapı arasındaki ilişkiyi Foucault'nun iktidar kavramı aracılığıyla tartışırken unutulmaması gereken nokta, metnin sınırları çerçevesinde Foucault'da genel bir iktidar tartışması ve hatta bu kavramla oldukça bağlantılı olan özne ile hakikat tartışmalarını yürütmenin imkânsız olduğudur. Bu çerçevede, iktidar kavramı hiyerarşi ve dönüşüm ile ilişkili iki sorun çerçevesinde ele alınacaktır.

Foucault'nun iktidar kavramı şeklinde bir ifadenin defalarca kullanımı göstermektedir ki bu metinde genel olarak bir iktidar kavramı ele alınmamaktadır. İktidar, spesifik olarak,

Foucault'nun kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınmıştır. Foucault'nun analizleri genelde üç farklı döneme ayrılır. Bilgi rejimleri ile ilgili olan 1960'lar, iktidarın merkeze alındığı 1970'ler ve kendilik etiğinin ön plana çıktığı 1980'ler temel bölümlenmedir (Best ve Kellner, 1991, s. 59). Bizzat Foucault (1997a, s. 262; 1997b, s. 116) tarafından bütün düşünsel uğraşının aynı problemlerin, ki bu iktidar ve özneleşmeye ilişkindir, etrafında dolaştığı ifade edilmiş olsa da ele aldığımız tartışma çerçevesinde iktidar kavramının daha ön planda olduğu ikinci dönemindeki metinleri ağırlıklı olarak dikkate alınmıştır. Metnin temel aldığı hiyerarşi ve dönüşüm problemleri çerçevesinde Foucault'nun iktidarı ele alış tarihsel bir kısıtlamaya da uğramaktadır.

Foucault'nun iktidarı kavramsallaştırması genel ve popüler kültürde yer etmiş olan iktidar kavramının ve bu nedenle fail ile yapı arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmak için kullanılan yerde mevcut olma durumunun eleştirisidir. Popüler iktidar tanımı gerçek manasıyla bir mekâna sahip olmakla tanımlanır. Buna göre iktidar bir ayrıcalığı elde etmek ya da korumak için ilişkiye girilen yani mülk edinilen bir şeydir (Rose, 1996, s. 37; Lukes, 2005, s. 1-11). Devlet iktidarının korunması, toplumsal ile siyasal sözleşme varsayımları ve şiddet tekeli tartışmaları iktidarı bir mekân üzerinden varsayan tartışmalara örnektir (Baştürk, 2018, s. 64; Lemke, 2002, s. 51; Mann, 1992, s. 1-33; Newman, 2001, s. 77; Weber, 2007, s. 38-40). Bu örneklerde iktidar kısıtlanmış ve önceden belirlenmiş bir mekândan uygulanır ve onun işgali iktidara gelmek yani iktidarı kullanma ayrıcalığına erişmek anlamına gelir. Böylelikle mekânda kısıtlanmış iktidar kavramının kendisi de *yere* bağlı bir ontolojik düzlemde tanımlanır.

Mülk edinilebilen iktidar tanımının kullanılmasının politik sonucu da vardır ve bu sonuç söz konusu kısıtlama ile ilgilidir. Eğer iktidar aygıtının ve iktidarın belirli bir mekânı varsa, bu demektir ki siyasetin de önceden belirlenmiş ve kısıtlanmış bir mekânı vardır. Bu mekân olarak çeşitli kurumlara işaret edilebilir, örneğin yukarıda verdiğimiz devlet yani idari aygıt ya da yasama organı ve temsili seçim sistemi çeşitli aygıt örnekleridir. Ancak bu mekân kurumlarla sınırlı kalmak zorunda değildir. İktidarın liberal bir seçim fetişizmine indirgenmesi eleştirilerek mekân bir dereceye kadar genişletilebilir. Mesela üretim alanı olarak iş ve onunla bağlantılı sendikalar ya da toplumsal hareketler ile bağlantılı sivil toplum bu mekâna dahil edilebilir. Ancak bu tip genişletmeler eksik bir eleştiriye yaslanır, çünkü yapılan iktidar kullanımının ve siyasetin mekânını genişletmekten ibarettir. Bir mekâna bağımlı olarak tanımlanan iktidar kavramının kendisi ve *yer* metaforuna bağlı ontolojik düzlem eleştiriye tabii tutulmaz. İktidarın belirlenmiş bir mekânda uygulanması devam etmektedir. O hâlde popüler iktidar tanımına getirilecek gerçek eleştiri, iktidarın kullanılabilen bir ayrıcalık olmadığını ve bu nedenle mülkiyetle/sahiplikle veya mekân ile kısıtlanamayacağını vurgulamaktadır.

İktidar kavramını kısıtlamanın yani onu belirli bir mekâna hapsedmenin sonucu iktidarın sadece bu mekânda ikamet etmiş ve iktidarı mülkiyetine almış kişi ya da grup tarafından kullanıldığını ifade etmektir (Subaşı, 2020, s. 545). Bu haliyle mülk edinme ve bir mekânda ikamet etme başkalarını dışlamayı da içeren bir ayrıcalıktır. Ya bu ayrıcalığa sahip olanlar iktidarın bir öznesi haline gelirler ya da iktidarın öznesinin içsel ayrıcalığından kaynaklı

olarak, yani iktidar mekânının özneye mesiyantik bağının doğal sonucu olarak, iktidarın öznesi olurlar. Fail ve yapıya ilişkin olan *yere* sahip olma durumunun sonuçları yani failin özgür iradesinin ya da yapının mutlak belirleyiciliğinin yansımaları bu iktidar tanımında da gözükmetedir. O nedenle Foucault'nun iktidarı eleştirisi tam olarak yapı ve failin *yersizleştirilmesi* amacına hizmet eder.

Foucault için iktidar, eylem ve ilişki ile eş anlamlıdır. Yani sahip olunan, mülk edinilen ve yere bağlı bir şey değildir. İktidar pratik edilir (Deleuze, 2023, s. 20). İktidarın pratik edilebilmesinin yani *yersizleşmiş* bir analize imkân sunmasının hiyerarşi ve dönüşüm problemleri açısından anlamı nedir? Bu sorunun cevabı, her iki problem için de sırasıyla ele alınacaktır.

Foucault için iktidarın mülk edinilebilecek bir şeye olmaması, iktidar hiyerarşik bir dikteden farklılaştırır. Buna göre iktidar spesifik olarak şeyler üzerinde uygulanmaz. İktidar eylemlere doğru yönelen eylemlerdir (Foucault, 2001b, s. 337). Eyleme doğru yönelmesi sebebiyle piramit modeli gibi yukarıdan aşağı değil yatay bir düzlemde hareket eder. Piramidin hiyerarşik ve tek taraflı düzenlemesinin tersine, düzleme yatay bir biçimde kılcal damar ve ağlar biçiminde yayılmış, önceden belirlenmediği için her yerden gelip her yere giden ve farklı mekânları çapraz kesebilen bir pratiktir (Foucault, 1980a, s. 213; 1980c, s. 98). Çünkü eylem-merkezliğin işaret ettiği üzere eylem, aralarında ontolojik hiyerarşi bulunan iki yer arasındaki bir araç değildir. Bu nedenle iktidarın kullanımı değil pratiği söz konusu olur. Çünkü iktidar, konunun ya da sahipliğin ayrıcalığı ile kısıtlanmamıştır.

Foucault'nun tanımlamaya çalıştığı haliyle özcülükten sıyrılmış ve eylemlere yaslanan iktidar kavramı, Friedrich Nietzsche ontolojisinin merkezindeki kuvvet kavramından etkilenmiştir. Deleuze'ün (2023, s. 13) ifadesiyle “iktidar bir ilişkidir ve iktidar ilişkisi kuvvet ilişkisiyle tam olarak aynı şeydir”. Nasıl Foucault'da eylem olarak iktidar şeyleri belirliyor ve onlara karşı ontolojik öncelliğe sahipse, Nietzsche'nin kuvvetleri de varoluşu ve şeylerin anlamını belirler (Deleuze, 1983, s. 40; Nietzsche, 1968, s. 96). Kuvvetler mücadele halindedir ve mücadele ettikleri alan, aynı Foucaultcu eylem gibi, kendileridir. Yani kuvvetler çatışmanın tarafları olmanın yanı sıra çatışmanın zeminini de oluştururlar. Kuvvetlerin arzusu kuvvetlere yönelir, yani istenç kuvvetin kendisini arzulamasıdır (Deleuze, 1983, s. 49; Nietzsche, 1968, s. 148). Bu ontolojik düzlem özcülükten kaçınır. Çünkü yaratma kudretinden yani etkinlikten başka bir şeyle tanımlanmayan ve yönleri ile mekânları önceden tanımlanmamış kuvvetler oluş ve akış halindeyken şeyleri oluştururlar. Bu saf Varlık'ın mevcudiyetinden tamamen farklı ontolojik zemindir.

Foucault açısından özden ve herhangi bir yere bağlanmaktan kaçınmak tarihte olumsuzluğun temel koşuludur. Şeylerin önceden belli olmaması ve değerlerini iktidar yani eylemler aracılığıyla kazanmaları tarihsel zorunluluğu bertaraf eder (Foucault, 2008a, s. 180; May, 2006, s. 11). Olumsuzluk bizi birinci sorun olan hiyerarşiden ikincisine yani dönüşüm sorununa bağlar. Eylemler arasında ontolojik hiyerarşi yoksa ve tek taraflı ilişki söz konusu değilse, dönüşüm imkânı tarihin kendi akışına içkindir ve bu akıştaki mücadeleye bağlıdır.

Yapı ile fail arasındaki ilişkinin kendisi sürekli dönüşümün garantisidir. Bu dönüşüm ne failin özgür iradesinin nesne üzerindeki dışavurumuna ne de yapının uzun sürede kendi kendine dönüşmesine işaret eder. Yapı ve faili bizzat kuran ve üreten eylemler, ki bunlar aynı zamanda iktidar ilişkileridir, önceden belirlenmemiş değişime imkân sağlarlar. Başka bir deyişle, yeniden üretim aynı zamanda üretimdir ve tam tersi.

Foucault'nun iktidara ilişkin yaptığı analizlerde ilk göze çarpan nokta onun kavramların tarihsel kopuş ve dönüşümlerine yaptığı vurgudur. Elbette bu metnin sınırları Foucault'da iktidarın aldığı tarihsel formların açıklanmasını ve genel bir özetinin yapılmasını engellemektedir. Yukarıda deliliğe ilişkin mekanizmaların dönüşümünün eylemler ve iktidar ilişkileriyle nasıl ilişkili olduğu tartışılmıştır. Burada, iktidarın söz konusu tarihsel formlarının değişiminin de iktidar ilişkileri ve eylemlerden kaynaklandığını ifade etmek yeterli olacaktır. Ancak bu formların dönüşümünün bir tartışması yapılmasa bile açık olan bir durum vardır, Foucault'nun iktidara ilişkin analizi dönüşümün kendisini açıklama amacı güder. *Hapishanenin Doğuşu* (1995) [1975], *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2009) [1977-1978], *Biyopolitikanın Doğuşu* (2008b) [1978-1979] ve *Omnes et Singulatim* (2001a) [1979] metinlerini beraber düşündüğümüzde karşımıza erken Hıristiyanlık ile bağlantılı pastoral iktidar, devlet aklı ile polis bilimiyle ilişkili disiplinler iktidar ve nüfus ile liberal yönetimsellikle alakalı biyoiktidar şeklinde üç farklı iktidar formu çıkmaktadır (Gambetti, 2012, s. 25-26). Bu tarihsel dönüşüme yaslanan izleği sebebiyle Foucault'nun tarihsellik fikrini anlamak önem arz etmektedir. Tarihin olumsuzluğunu her metninde açıkça tartışmasa da Foucault'nun iktidar analizinin dönüşüm sorununa yönelik cevabı bu tarihsellik fikrine dayanır. Bu fikirde de Nietzsche ve onun kuvvetlerin etkileşiminin tarihsel analizi olarak gördüğü soykütük kavramı önemli bir tesire sahiptir.

Nietzsche'nin (1968, s. 337-338, 546) kuvvetlere ve onların mücadelesine ilişkin anlayışı göstermektedir ki tarihte erek, mekanik nedensellik ya da öz yoktur. Şeylerin değerleri tarihsel süreç içerisinde kuvvetlerin mücadeleleri ile belirlenir. Bu görüşe göre ancak soykütük yöntemiyle bir tarih incelemesi yapılabilir. Soykütük kavramının en iyi tanımlarından birini Deleuze'de (1983, s. 2, italik bana ait) bulabiliriz. Soykütük, "her şeyin ve her türlü kökenin değerlere atıfta bulunması, ama aynı zamanda bu değerlerin, sanki onların kökeni olan ve değerlerini belirleyen bir şeye [etken kuvvetler] atıfta bulunması" anlamına gelir. Bu demektir ki şeyler (failler ve yapılar) özlerden oluşmazlar (Kızılkaya, 2018, s. 118). Şeylerin değerleri vardır ve değerler de kendilerinden menkul değildir. Çeşitli etken kuvvetlerin etkileşimi sonucu bu değerler belirlenir. Soykütük yöntemi şeylerin altındaki değerleri ve onun temelinde bulunan kuvvet ilişkilerini incelemeyi ve bu kuvvet ilişkilerinden yola çıkarak değer ve anlamın nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğini anlamayı amaçlar. Bu sürekli bir dönüşüm sürecinin seçercesini çıkarma çabasıdır.

Foucault açısından, tarih üzerine olan bu Nietzscheci pozisyon özcü köklere ve erekselliğe referans vermemesi ve olumsuzluğu tarihin merkezine yerleştirilmesi çerçevesinde kendi incelemeleri açısından önemlidir. Bu noktayı Foucault (1998b, s. 370) köken (*ursprung*) ve oluş (*entstehung*) arasındaki Nietzscheci ayırım ile açıklar. Değerler birer hakikat değildir, çeşitli kuvvet ilişkilerinin yorumlarıdır. Bu nedenle tarih dışı ve transandantal

kökenleri aramak, yani fail ile yapının yerini keşfetmeye çalışmak hatalı bir uğraştır. Kökenler, örneğin yapısalcılığın bütünsel anlayışı ya da metodolojik bireycilik gibi, belli tarihsel dönemlerde alınan formlardan ibarettir. Onların altında yatan tarihsel süreç yani oluş hali vardır. Önemli olan nokta, bu oluş halini yani eylemlerin nasıl yapı ve faili bu formlar şeklinde kurabildiğini anlama çabasıdır. Foucault'nun analizi doğrudan fail ve yapı kavramlarını kullanmasa da iktidara dair sorgulamasının kendisi iktidarın tarihsel formlarının altında yatan iktidar ilişkilerini anlamaktır. Bu noktada da eylemin hem mücadelenin tarafı hem de mücadelenin alanı olmasının ve de eylemin eyleme doğru yönelmesinin temel göstergesidir.

Olumsuzluğun merkezi bir konuma yerleştirilmesi üzerine bir eleştiri ileri sürülebilir. Bu eleştiri tarihin nihilist okumasının eleştirisidir. Eğer olumsuzluk tarihin tamamen şanstın meydana geldiği sonucuna varırsa, her türlü mücadele veya amacın anlamsız olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak tarihte olumsuzluk olsa da tarihin içinde iki zorunluluk bulunmaktadır. Bu zorunluluklar nihilist bir hataya düşmeden olumsuzluğu anlamamızı sağlar. Zorunluluklardan ilkinin Deleuze (1983, s. 25-27) zar atma alegorisine açıklar. Zarlar çıkacak kombinasyon zorunlu bir biçimde belirlenmemiş bir durumdayken atılır. Her ne kadar kombinasyon önceden belirlenmediyse de zar atımından bir sonuç çıkacağı zorunluluğa işaret eder. Yani tarih olumsuzluktan ibaret olabilir. Bu olumsuzluk iktidar ilişkilerinin kuracağı şeylerin önceden belirlenmemesiyle ilgilidir. Sonuçlar belirlenmemiş olsa da tarihsel süreçte bu ilişkilerin odaklandığı ve toplandığı belli noktalar oluşur ve fail ile yapı bu noktalarda karşımıza çıkar. Yani belirlenme söz konusu olmasa da bir yaratım olmak durumundadır. İkinci zorunluluk da bununla ilgilidir. Metindeki bütün amaç fail ile yapının bir yerde ikamet etmediğini göstermektir. Buna rağmen şu ifade edilmelidir; belli tarihsel anlarda onların aldığı biçim böyle bir yer varmış gibi gösterebilir. Çünkü, gerçekten, oluşmuş olan bu tip bir form, toplumsal ve siyasal etkilerde bulunur. Yapısal bir örüntü olarak geleneğin düzenleyici rolü ya da insanların haysiyetle bağlantılı bir özü olduğunu ve bu nedenle insanların eşit olduğunu ileri süren hümanizmin pek çok politik mücadelede temel ilke olarak alınması bu etkilere örnektir. Yani ikinci zorunluluk şuna işaret eder; iktidar ilişkileri belli formlar yaratacaktır ve bu formlar sanki öze sahiplermiş gibi gözükülecektir. Üstelik sosyal ve siyasal etkilerinin olması bu öz fikrini kanıtlayıcı bir işlev üstlenecektir. Ancak bu biçimi alsa da ve biçim kendisini özsel bir şekilde ifade etse de fail ile yapı eylemden sonra gelir. Her ikisi de eylem bileşikleri tarafından kurulur. Soykütük yöntemi, formlar bu şekilde gözükseler bile onların altında yatan eylemleri yani iktidarı açığa çıkarmayı amaçlar. Buna göre eylemlerin tarihin dönüştürücü gücü olduğu ve formların bu nedenle dönüştürüldüğünü gözden çıkarmamak gerekir.

Aslında Foucault'nun tarih analizinin dayandığı temeller ve tarihte bulunduğu olumsuzluk onun doğrudan değişim sorununa bir cevap verdiğini göstermektedir. Üstelik, ifade edildiği üzere, iktidar formlarının tarihsel seyri de bu değişimin örneklerindedir. Buna rağmen Foucault'nun iktidar analizinde değişim olgusuna ilişkin farklı bir soruna işaret edilebilir. Bu da dönüşümün siyasal boyutuyla ilgilidir. Başka bir deyişle Foucault'nun ifade ettiği tarihsel dönüşümün yapısalcılığın uzun süreli dönüşümü ile ilişkili olduğuna dair bir eleştiri

akla gelmektedir. Bunun sebebi de Foucault'nun iktidarın her yerde olduğuna ilişkin tanımının, iktidarı içinden çıkılamayacak ve kaçınılamayacak bir konuma getirdiğine ilişkin algıdır. Üstelik 1980'lerdeki çalışmalarında kendilik etiği ve benlik teknolojilerini birer direniş olarak kurgulaması, kolektif mücadelenin ve özneleşmenin göz ardı edilmesi olarak anlaşılır ve Foucault'da direnişin yani politik dönüşümün eksikliği daha da belirgin hale gelir. Sonuç olarak Foucault'da özgürleşme imkânı yokmuş ya da bu imkâna ilişkin varsayımları politik mücadelenin dışında kalmış bir stoiklik olarak gözükmektedir.

Ancak bu durum iktidar kavramının bir nevi yanlış anlaşılmasından ve iktidara pejoratif bir baskı anlamının yapışıp kalmasından kaynaklanır. Gündelik yaşamda da oldukça yaygın olan bu kullanıma göre, iktidar kaçılması gereken ve zarar veren bir kavramı imlerken, direniş de beklenen ve övülen pozitif imalı bir kavramdır. Aslında iki kavram iyi ile kötü arasındaki ahlaki bir ayrım üzerinden çatallanmış gibi gözüktür. Foucault (1978, s. 95) “nerede iktidar varsa, orada direniş vardır” ifadesini kullanırken ya da iktidar tutumları üzerindeki tutum iken direnişi de karşı-tutum olarak tanımlarken (Dean, 2010, s. 21; Foucault, 2009, s. 201) bu ayrıma alternatif bir açıklama yapar. Foucault için iktidar ile direniş eş anlamlıdır. Her ikisi de eylemlerden oluşur. Bu sebeple iktidara direnişin kendisi de bir iktidardır (Deleuze, 2023, s. 44).

Eylemler üzerindeki eylem şeklinde tanımlanan iktidar kavramının varlığı bahsedilen pejoratif iddiayı dışlamaz. Elbette eylemlerin bedene yönelmesi yani şiddet kavramı toplumun her noktasında gözükebilir. Foucault'nun bireysel ve toplu öldürmeler, soykırımlar ve işkence üzerine olan referansları düşünüldüğünde, iktidar kavramı aracılığıyla şiddeti toplumdaki dışlamadığı gözüktür. Bu çerçevede Foucault (1997c, s. 283) iktidar ile tahakküm arasında bir ayrım yapar. Buna göre iktidar özneler üzerinde uygulanırken, tahakküm köleler üzerinde uygulanır. Temel ayrım kölelerin özgürlük pratiğinden azade olmaları ve üzerlerinde uygulanan eylemin doğrudan bedenlerine yönelmiş olmasıdır. Tahakkümün hedefi eylemler değildir çünkü hedefindeki figürün eyleme kabiliyeti sekteye uğramıştır. Öte yandan iktidar özgürlük gerektirir. Bu özgürlük sayesinde öznelerin eylem yetileri vardır ve iktidar öznelerin eyleminin kendisine yönelmiştir. Foucault böylelikle şiddetin varlığını reddetmez, ama onun araştırmasının ilgisi bu kaba kuvvetin dışına yani iktidara yönelmiştir. İlke olarak iktidarda kaba kuvvet yoktur, stratejiler ve karşı stratejiler, yani mücadeleler vardır.

Özgürlük meselesi Foucault'nun iktidarın pozitif yönünü vurguladığı ve baskıcı iktidar analizlerine yönelttiği eleştiride de gözüktür. Foucault (1997c, s. 284; Best ve Kellner, 1991, s. 48) iktidarın yasaklama, engelleme, sınırlama ve ket vurmaya yönelik uygulamalarını temel kabul eden baskıcı iktidar hipotezini, bu yaklaşımların özgürlük/direniş ile iktidar arasında bir ayrım yapması sebebiyle eleştirir. Böyle bir durumda iktidar sadece yönetenlerin ayrıcalığındaki ve madunların dışlandığı bir eylem anlamına sahip olur. Bu ayrıma karşılık olarak iktidarın pozitif niteliklerinin temel olduğunu ve iktidarın işleyişinin çoğu zaman bu nitelikler aracılığıyla gerçekleştiğini söyler (Deleuze, 2006, s. 71). Buna göre iktidar tutumlarının, arzuların, isteklerin ve hakikatlerin üretimidir ve bunu kışkırtarak, baştan çıkartarak ve teşvik ederek yapar (Foucault, 1978, s. 4, 11; 1980b, s. 119). İktidar

eylemi sekteye uğratmaz, tam tersine eyleme geçirir (Deleuze, 2019, s. 78). İşte bu nedenle iktidar, pozitif niteliklerinin işleyebilmesi için, özgürlüğü yani yönelebileceği bir eylemin varlığını zorunlu kılar.

İktidarın yöneldiği yerde özgürlük yani eylem olduğu için direniş her zaman iktidarla aynı anlama gelir. Burada dönüşümün politik kisvesi yani direniş bir öz olarak vaat edilmemiştir. Bunlar insan doğasından ya da mesiyani bir bağıştan kaynaklanmazlar. Direnişi var eden onun da altında eylemlerin yer almasıdır. Strateji belli bir yere sahip olan iktidarı ele geçirmek değildir. Elbette bahsedildiği üzere, tortulaşmış iktidar noktalarında çeşitli kurumlar güç odakları biçimini almış ve bu çerçevede bu kurumlarla mücadele ya da onların ele geçirilmesi önemli bir hedef olabilir. Ancak ne iktidar ilişkileri ne de siyasal olan bu biçimlere indirgenemez. Direniş bir karşı-pratikler dizisi olarak açığa çıkarmayı, üzerine konuşmayı, ifşa etmeyi, sınırı aşmayı ve iktidar oyununu tersine çevirmeyi de içerir (Foucault, 1978, s. 11; 2008a, s. 214).

Bu nedenle aynı eylemler ve iktidar gibi direniş de hayatın her noktasına yayılmıştır. Direniş bir eylem olduğu için ontolojik olarak önceliğe de sahiptir. Fail ve yapının dönüşümü sadece uzun süreye ya da mutlak özgür iradeye bırakılmamıştır. Aynı onları kuran eylemler gibi, eylemlerin akışı sırasında hem fail hem de yapı dönüşür. Bu dönüşüm karşılıklılık ya da tek taraflılık gibi biçimlere bürünse de bu biçimlerin de altında eylemlerin sürekli hareketliliği ve eylemlerin eylemler üzerindeki etkileri vardır.

6. SONUÇ

Fail-yapı ilişkisinin yersizleştirilmesinin önemi politiktir. Hiyerarşi ve dönüşüm problemleri bu politik soruna doğrudan işaret ederler. Ontolojik hiyerarşi ilişkiyi tek taraflı bir dikte olarak kurarak siyasal mücadeleyi sınırlar. Siyaset, sadece ayrıcalıklı konuma sahip olan şeyin uygulayabileceği bir kurgu içinde düşünülür. Bu ayrıcalıklı konumda mevcudiyetin olması özcülüğe yaslanır. Fail için bu doğal öz faile tarih dışı bir irade sağlar ve siyaset bu iradeye sahip olan soyutlamanın imtiyazıdır. Yapının özcü olduğu kurguda ise siyasi öznellik pasif bir konum alır. Çünkü toplum ve tarihin kendisi haline gelmiş olan yapının ve onun hareketlerinin dışında bir gerçeklik yoktur. Her iki durumda da ontolojik hiyerarşiyle bağlantılı olarak tarihsel dönüşüm de sorunlu hale gelir. Siyasal imkânlılık olarak dönüşüm ayrıcalıklı olan tarafın ereklerine bağlı hale gelir. Böylelikle aslında dönüşüm önceden belirlenmiştir ve siyasal mücadelelerin neden olacağı olumsal kopuşlara alan yoktur.

Çalışmada ontolojik düzleme dair yapılan soyutlaştırılmış tartışma bu problemlere cevap vermeyi amaçlamıştır. Ontolojik düzlemin kurgusu değiştirilmediği sürece siyasal olana ilişkin olan problemler yeniden üretilmektedir. Hiyerarşi ve dönüşüm problemlerinin çözümü ontolojik düzlemin soykütüksel olarak tanımlanmasına yani ilişkinin eylem bileşkeleri ve süreçler ile açıklanmasına bağlıdır. Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması soykütüksel bakışın en önemli örneğidir ve yersizleştirme müdahalesi iktidar üzerinden örneklendirilmiştir.

Eylem olarak iktidar ayrıcalıklı yerde konumlanmamıştır ve eylem bileşkelerinin etkileşimleri aracılığıyla şeyleri olumsal olarak kurar. Yer metaforunun aksine bu ontolojik düzlemde ontolojik hiyerarşinin tek taraflı diktesi değil, eylemler arası ilişkiler söz konusudur. Bu iktidar kurgusu siyasal imkânların sınırsızlığına ve siyasal olanın belli bir ayrıcalık içine hapsedilmediğine işaret eder. Eylem-merkezli ontolojik soyutlama fail ve yapıların tarihsel süreçte önceden belirlenmeksizin toplumsal ve siyasal etkileşimlerle kurulduğunu gösterir. Söz konusu olan iktidar/eylemin mevcudiyete sahip bir şey olarak fail ya da yapının yerini alması değil, yer metaforunun oluş ya da süreç ile yer değiştirmesidir. Başka bir deyişle ontolojik hiyerarşinin yerini ilişkilere bırakmasıdır. Nitekim Foucault'nun piramit yerine ağ modeli ile tanımladığı iktidar kavramı bu ontolojik düzlemin değişimine dairdir. İktidar bir imtiyaz değilse bu düzlemdeki etkileşimler de bir zorunluluğa bağlı değildir. Eylem bileşkeleri önceden belirlenmemiş imkânlara gebedir. Fail ile yapılar iktidar tarafından kuruluyor, yeniden üretiliyor ve dönüştürülüyorsa ve siyasetin mekânı, biçimi, pratiği ve öznesi belirlenmemiş ve sonsuz imkânlıdır. Öyleyse ontolojik düzleme dair yapılan bu soyut tartışma doğrudan siyasal olana bakışı değiştirir ve toplumsal ilişkilerin iktidar/kuvvet ilişkileri olarak analizine olanak sağlar.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Berkay Kabalay tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Baştürk, E. (2018). Post yapısalıcı teori bağlamında post-panoptik gözetimin küresel politikası, *SIYASAL: Journal of Political Sciences*, 27, 47-68.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality*, Londra: Penguin.
- Best, S. ve Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, Londra: Macmillan.
- Bourdieu, P. (2013), *Outline of a Theory of Practice* (Çev. Richard Nice), Cambridge: Cambridge University Press.
- Braudel, F. (1970), History and the Social Sciences: The Long Term, *Social Science Information*, 9(1), 144-174.
- Dean, M. (2010), *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Londra: SAGE.
- Deleuze, G. (1983), *Nietzsche and Philosophy* (Çev. Hugh Tomlinson), New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (2006), *Foucault* (Çev. Sean Hand), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (2019), *Foucault Üzerine Dersler: Bilgi (22 Ekim – 17 Aralık 1985)* (Çev. Ayşegül Baran), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Deleuze, G. (2023), *Foucault Üzerine Dersler: İktidar (7 Ocak – 15 Nisan 1986)* (Çev. Sinem Özer ve Münevver Çelik), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Descartes, R. (1998), *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy* (Çev. Donald A. Cress), Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Durkheim, E. (2005a), The Division of Labour in Society, K. Thompson, (Ed.) içinde, *Readings From Emile Durkheim* (s. 19-39), Londra: Routledge.
- Durkheim, E. (2005b), The Rules of Sociological Method, K. Thompson (Ed.) içinde, *Readings From Emile Durkheim* (s. 43-65), Londra: Routledge.
- Foucault, M. (1978), *The History of Sexuality Volume I* (Çev. Robert Hurley), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980a), Intellectuals and Power: A Conversation Between Michel Foucault and Gilles Deleuze, D. Bouchard ve F. Donald (Ed.) içinde, *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* (s. 205-218), Ithaca: Cornell University Press.
- Foucault, M. (1980b), Truth and Power, C. Gordon (Ed.) içinde, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (s. 109-134), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980c), Two Lectures, C. Gordon (Ed.) içinde, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (s. 78-109), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Çev. Alan Sheridan), New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1997a), On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 253-281), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997b), Polemics, Politics, and Problematicizations, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 111-121), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997c), The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 281-303), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1998a), Madness and Society, J. D. Faubion (Ed.) içinde, *Aesthetics, Method, and Epistemology: The Essential Works of Foucault Volume II* (s. 335-343), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1998b), Nietzsche, Genealogy, History, J. D. Faubion (Ed.) içinde, *Aesthetics, Method, and Epistemology: The Essential Works of Foucault Volume II* (s. 369-393), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2001a), Omnes et Singulatim: Toward a Critique of Political Reason, J. D. Faubion, (Ed.) içinde, *Power: The Essential Works of Foucault Volume III* (s. 298-326), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2001b), The Subject and Power, J. D. Faubion, (Ed.) içinde, *Power: The Essential Works of Foucault Volume III* (s. 326-349), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2008a), *History of Madness* (Çev. Jonathan Murphy ve Jean Khalifa), Londra: Routledge.
- Foucault, M. (2008b), *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978 – 1979* (Çev. Graham Burchell), New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2009), *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977 – 1978* (Çev. Graham Burchell), New York: Palgrave Macmillan.
- Gambetti, Z. (2012). Foucault'dan Agamben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi, *Cogito*, 70-71, 21-39.
- Game, A. (1998), *Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru* (Çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (1986), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- Hay, C. (2002), *Political Analysis: A Critical Introduction*, New York: Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (1998), *Leviathan*, Oxford: Oxford University Press.
- Kızılkaya, E. İ. (2018), Zeitgeist ve Michel Foucault'nun Tarihsel A Priori Kavramı, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25, 109-130.
- Lemke, T. (2002), Foucault, Governmentality, and Critique, *Rethinking Marxism*, 14(3), 49-64.
- Levine, A., Sober, S. ve Wright, E. O. (1987), Marxism and Methodological Individualism, *New Left Review*, 162, 67-84.
- Locke, J. (2003), *Two Treatises of Government*, New York: Cambridge University Press.
- Lukes, S. (2005), *Power: A Radical View*, New York: Palgrave Macmillan.

- Mann, M. (1992), *States, War and Capitalism: Studies In Political Sociology*, Oxford: Blackwell.
- Marx, K. (2010), A Contribution to the Critique of Political Economy. Part One, içinde *Marx & Engels Collected Works Volume 29: Marx 1857-61* (s. 257-421), Lawrence & Wishart Electric Book.
- May, T. (1994), *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- May, T. (2006), *The Philosophy of Foucault*, Durham: Acumen Publishing.
- Newman, S. (2001), *From Bakunin to Lacan: Anti-Authoritarianism and the Dislocation of Power*, New York: Lexington Books.
- Nietzsche, F. (1968), *The Will to Power* (Çev. Walter Kaufmann ve R. J. Hollingdale), New York: Vintage Books.
- Piaget, J. (1970), *Structuralism* (Çev. Chaninah Maschler), New York: Basic Books.
- Rose, N. (1996), Governing “Advanced” Liberal Democracies, A. Barry, T. Osborne ve N. Rose (Ed.) içinde, *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and the Rationalities of Government* (s. 37-65), Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, A. (1976), *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Subaşı, E. (2020). İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas'ın Foucault Eleştirisi, *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 543-564.
- Udehn, L. (2002), The Changing Face of Methodological Individualism, *Annual Review of Sociology*, 28, 479-507.
- Weber, M. (2007), Basic Categories of Social Organization, W. G. Runciman,(Ed.) içinde, *Selections in Translation* (s. 33-43), New York: Cambridge University Press.

Okuma Yazma Öğretim Sürecinde Uygulanan Gelenekler (Malatya İli Örneği)

Dilek Kırnık^{1,2}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ilkokula başlama ve okuma yazma sürecinde uygulanan gelenekleri incelemektir. Nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenoloji yöntemi kullanılmıştır. Malatya ili Pütürge, Akçadağ, Battalgazi, Yeşilyurt, Arguvan, Darende ve Hekimhan ilçelerindeki köy okulları ziyaret edilerek en az bir çocuğu/yakını ilkokula başlayan ve geleneksel uygulamalar yapan velilerle görüşülmüştür. Veriler, betimsel ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Öğrenciler okula başladığında okulun ilk günü evdeki büyüklerin duasını alması, okula başlayacak öğrencinin okula başlamadan önce yakın olan büyüklerinin mezarını ziyaret etmesi, okula başladığı ilk hafta cuma namazı sonrası öğrencinin evinde yemek verilmesi, okuma yazma sürecinin başında ailede okumuş birinin öğrencinin el parmaklarını (on parmağı ayrı ayrı) öperek ilk deneyimi birlikte yaşamaları, okula başlayacak öğrenciye yeni elbiseler alınması, okula başlayacak öğrenci için ağaç dikilmesi gibi gelenekler uygulanmaktadır. İlkokul öğrencisi okuma yazmaya geçtiğinde uygulanan geleneklere bakıldığında; tüm sınıfa öğrencinin ailesinin yemek götürmesi, tüm sınıfa şekerleme dağıtılması, köyde uygun görülen yakın akrabalara muştu dağıtılması olarak sıralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okuma-yazma öğretimi, İlkokul, Gelenekler

Traditions Applied in Literacy Teaching Process (Malatya Province Sample)

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the traditions practiced in the process of starting primary school and literacy. The phenomenology method, one of the qualitative research approaches, was used. Village schools in Pütürge, Akçadağ, Battalgazi, Yeşilyurt, Arguvan, Darende and Hekimhan districts of Malatya province were visited and parents who had at least one child/relative starting primary school and practicing traditional practices were interviewed. The data were analyzed using descriptive and content analysis. When students start school, traditions such as receiving the prayers of the elders at home on the first day of school, visiting the graves of the elders close to the student before starting school, having a meal at the student's home after

¹ İletişim Yazarı: dilekkirnık@harran.edu.tr

² Doktor Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Şanlıurfa, Orcid: 0000-0002-7261-7259

(Makale Gönderim Tarihi: 14.04.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1468084](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1468084)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Friday prayers in the first week of school, having an educated person in the family kiss the student's fingers (ten fingers separately) at the beginning of the literacy process and experiencing the first experience together, buying new clothes for the student who will start school, and planting a tree for the student who will start school are practiced. When a primary school student begins to read and write, traditions such as the student's family bringing food to the whole class, distributing sweets to the whole class, and distributing blessings to close relatives in the village.

Keywords: Teaching reading and writing, Primary school, Traditions

1. GİRİŞ

Her toplumun kendi özelliklerine göre farklı gelenekleri bulunmaktadır. Gelenek, bir toplumda çok eski zamanlardan beri uygulana gelmiş, yaşamda kendiliğinden meydana çıkmış, saygı duyularak kuşaktan kuşağa aktarılmış, sosyal gücü yüksek olduğu için bireyleri uygulamaya zorunlu hale getiren iyi alışkanlıklar, davranışlar, tutumlar olarak açıklanabilir (Celep, 2007; Güngör, 2006; Seyrek, 2018; Shils, 2003; Sweterlitsch, 2016; Yüksel, 1997). Halk arasında “töre” diye de adlandırılan bu uygulamalar kültürel öge olarak da değerlendirilebilir. Williams (2005) gelenek kavramını, saygı durulması zorunlu olan görevler olarak tanımlamaktadır. Gelenekler örf, anane olarak farklı kelimelerle sık sık aynı anlamda kullanılmaktadır. Yapılan birçok çalışmada (Ayverdi, 2005; Pakalın, 1983) gelenek kavramı, yasalarla güvence altına alınmadığı halde halkın benimseyip uyguladığı, tarihsel süreçte uygulama dayanakları ve tanıkları olan adetler olarak açıklanmaktadır.

Gelenekler toplum hayatında sağlık, tarım, spor, iletişim vb. farklı alanlarda karşılaşılan uygulamalardır. Gül'e (2007) göre her toplumun kendine göre müzik gelenekleri, düşün gelenekleri, çocuk eğitimi gelenekleri gibi çeşitli alanlarda farklı uygulamaları bulunmaktadır. Geleneklerin en yaygın kullanıldığı alanlardan biri, eğitimidir. Gelenekler eğitim çağında yaşantılar yoluyla aktarıldığı söylenebilir. Güvenç'e (1997) göre okullar kültürel mirasın kazandırılmasında da uygulanmasında da önemli alanlardır. Eğitim, bireylerin biliş seviyesini yükseltmesi, toplumların gelişmişlik düzeylerini artırması ile topluma etki ettiği kadar toplum da içinde var olan geleneklerle eğitimi etkilemektedir. Oktay ve Polat Unutkan'a (2007) göre dünyadaki değişimlere, toplumsal normlara bağlı olarak eğitimde de değişimler yaşanmaktadır.

Eğitim insanların davranışlarında istedik yönde kalıcı izli davranış geliştirme süreci olarak ele alındığında insanların davranışlarının çoğunun toplumsal normlarla oluştuğu düşünülebilir. Çünkü Sweterlitsch'e (2016) göre en genel anlamda gelenek, insan davranışlarını kapsayan geniş bir kavramdır. Bu kapsamda toplumda var olan “gelenekler” ile “eğitimin” birbirini besleyen iki önemli unsur olduğu söylenebilir. Bir toplumu oluşturan bireylerin dili, yaşam tarzı, kıyafetleri, yemekleri, törenleri, inanışları eğitim tercihlerini de etkilemektedir. Okula ilk başlama döneminden mezun oluncaya kadar toplumda farklı gelenekler uygulanmaktadır. Çağlayan'a (2006) göre okullar kültürel faaliyetlerin oluşturulduğu ve nesillere öğretildiği önemli kurumların başında

gelir. Köktürk'e (2017) göre soyut olan kültürel etkinlikler farklı eğitim kademelerinde okul içi ya da okul dışı gibi çeşitli ortamlarda müzik, resim gibi birçok sanat dallarıyla birlikte uygulanabilir.

Zorunlu eğitim kademelerinin başlangıcı olan ilkokullar öğrencilerin tüm hayatı boyunca en sık kullanacağı okuma yazma becerilerinin kazandırıldığı, dört işlem becerilerinin temelini oluşturulduğu kritik bir dönemdir (Çaycı ve Demir, 2006; Slocum, Street & Gilberts, 1995; Türkmenoğlu ve Baştuğ, 2017). İlkokula yeni başlayan öğrencilerin okula, öğretmene, arkadaşına en önemlisi öğrenmeye karşı olumlu tutum ve davranışlarda olmalarında birinci sınıfın önemli bir yeri vardır (Erbaş, 2021; Kargin ve Karataş, 2021). İlkokul birinci sınıf döneminde öğrencilerin okullara hazırlanması, okula uyum içinde çalışması, akademik başarı ile birlikte sosyal iletişimin güçlenmesi için farklı gelenekler uygulanmaktadır. Bu geleneklerin yapılma şekli ve nedenlerini bilmek o toplumun eğitimle olan ilişkisinin tespit edilmesi açısından önemlidir. Alanda ilkokula başlama sürecinde toplumsal anlamda geleneklere yönelik yapılmış bir çalışma olmaması ile birlikte eğitime katılımın kritik eşikte olduğu Doğu Anadolu Bölgesi özelinde bir araştırmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Sınıf öğretmenlerinin çalıştıkları bölgelerde uygulanan geleneklerin farkına varmaları, eğitimi destekleyen olumlu geleneklerin unutulmaması üzerinde araştırma yapılacak önemli bir konu olarak görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, ilkokula başlama ve okuma yazma sürecinde uygulanan gelenekleri incelemektir. Araştırmanın alt amaçları ise şunlardır:

- Öğrencinin ilkokula başlamasıyla yapılan gelenekler nelerdir?
- Öğrencinin ilkokula yazma öğrenmesinden sonra yapılan gelenekler nelerdir?

2. YÖNTEM

Çalışmanın türü, veri toplama araçları, veri toplama süreci, verilerin analizi, geçerliği ve güvenilirliği gibi çalışma ile ilgili yöntemsel konular farklı başlıklarda ele alınmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenoloji yöntemi kullanılmıştır. Felsefe ve psikoloji alanları ile ilgili olan nitel bir yaklaşımı esas alan fenomenoloji; bir bölgede insanların yaşadığı ortak bir tecrübeyi, deneyimi az sayıda insanlarla çalışarak elde edilen verileri anlamlandırma ve çözümlendirme işlemidir (Creswell, 2018; Merriam, 2013; Patton, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yapılan çalışmada bu yöntemin tercih edilme sebebi; okuma yazma sürecine ilişkin gelenekselleşen yaklaşımları tespit etmek, geleneklerin sebeplerini öğrenmek, bu deneyimi yaşayan kişilere doğrudan ulaşmak ve bu deneyimi yaşayan insanların deneyimlerini tam olarak anlamaktır. Farklı kaynaklardan bilgi sahibi olduğumuz ancak yeterli düzeyde anlamlı bulmadığımız okuma yazma öğrenme sürecinde uygulanan farklı geleneklerin temel amacı, kapsamı, uygulama süreçlerini belirlemek amacıyla fenomenoloji yöntemi tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Malatya ili Pütürge, Akçadağ, Battalgazi, Yeşilyurt, Arguvan, Darende ve Hekimhan ilçelerindeki köy okulları ziyaret edilerek en az bir çocuğu ya da yakını ilkokula başlayan ve başlama sürecinde geleneksel uygulamalar yapan velilerle görüşülmüştür. Araştırmada 9 veli ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Katılımcıların özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Katılımcıların Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Çocuk Sayısı
K1	K	53	İlkokul Mezunu	7
K2	K	46	Ortaokul Mezunu	4
K3	K	48	Ortaokul Mezunu	6
K4	K	41	Ortaokul Mezunu	4
K5	E	56	İlkokul Mezunu	5
K6	K	62	Bilinmiyor	6
K7	E	49	Lise Mezunu	3
K8	K	45	Ortaokul Mezunu	3
K9	K	47	Lise Mezunu	4

Tablo1 verilerine göre katılımcıların 7’si kadın 2’si erkektir. Katılımcıların yaşı 41 ile 62 arasında değişmektedir. Katılımcıların 1’inin eğitim düzeyi bilinmemekte, 2’si ilkokul, 4’ü ortaokul ve 2’si lise mezunudur. Katılımcıların çocuk sayıları en az 3 en fazla 7’dir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Katılımcılara demografik sorular ile beraber konu ile ilgili açık uçlu sorular da sorulmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu

Çalışmanın amacı ve konusuna yönelik alan taraması yapılmış, konu ile ilgili önemli kaynaklar ve sorun alanları belirlenmiştir. Literatüre bağlı olarak (Yıldırım ve Şimşek, 2016; Yin, 2003) araştırma soruna yönelik var olan durumların tespitini sağlayacak sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formunda katılımcının demografik olarak;

- Cinsiyet
- Eğitim durumu
- Yaş
- Çocuk sayısı

gibi özellikleri sorulmuştur. Araştırma kapsamında velilere aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- Çocuğunuza eğitim sürecinin başında (ilkokula başlama öncesi/ sırası/ sonrası sürecinde) ne tür geleneksel törenler/ adetler ya da diğer kültürel öğeler uygularsınız?
- Bu gelenekler nasıl uygulanır?
- Bu gelenekleri uygulama amacınız nedir?
- Bu geleneklerin uygulanması ya da uygulanmaması durumunun sonucu/sonuçları nelerdir?

Verilerin Toplanması

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen Aile Okulu Projesi kapsamında ailelerle yapılan etkinliklerde eğitimin önemi ve evde öğrencinin desteklenmesine yönelik bir çalışma yapılmıştır. Aileler bu süreçte köylerinde yapılan faaliyetlerle çocuklarını desteklediklerini söyleyerek ve uyguladıkları gelenekleri ifade etmişlerdir. Araştırmacı eğitim sürecinde uygulana gelenekler ile ilgili alan araştırması yapmış ancak sınırlı kaynaklara ulaşmıştır. Bu nedenle araştırmacı uzmanı olduğu temel eğitim alanında ilkokula başlangıç aşamasında uygulanan geleneklerle ilgili araştırma yapmış, araştırma sonrasında uzman görüşü alarak çalışma sorularını hazırlamış ve daha önce Aile Okulu Projesi için birlikte çalıştığı velilerle araştırma amacıyla tekrar görüşmeler yapmıştır. Çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı hakkında velilere açıklama yapılmış, görüşmeyi kabul eden velilerden randevu alınmıştır. Araştırmacı yakın ilçelerde (Akçadağ, Battalgazi, Yeşilyurt) yapılan görüşmeleri yüz yüze yapmış, uzak ilçelerden (Arguvan, Pütürge, Darende ve Hekimhan) araştırmaya katılmak isteyen velilerle online görüşmeler yapmıştır. Dil ve ağız yapısından kaynaklı değişik söylenen kelimelerin anlaşılabilirliğini artırmak için ses kaydı alınmıştır. Ses kaydından rahatsız olan velilerle yapılan görüşmelerde yazılı notlar tutulmuştur. Yüz yüze yapılan görüşmeler velilerin evlerinde yapılmıştır. Online görüşmeler telekonferans uygulaması üzerinden yapılmıştır. Her bir veli yapılan geleneksel uygulamaları tam olarak açıklaması için görüşme boyunca konuşmacının talebine göre süre belirlenmiştir. Görüşmeler en az 45 dakika en fazla 80 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Görüşme formu ile toplanan verilerin analizinde içerik ve betimsel analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmacı sorulara verilen yanıtları online dosyaya yansıtmış, aynı sorulara verilen cevaplar bir araya getirilmiştir. Veri dosyası araştırmacı dışında Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme alanında doktora yapmış bir uzman tarafından incelenmiştir. Araştırmacılar verileri ayrı ayrı incelemiş ve veri analiz tabloları karşılaştırılmıştır. Uyum yüzdesi %75 altında olan kodlar araştırma kapsamında ele alınmamıştır. Çalışmada incelenen durumunun araştırılması sürecinde elde edilen literatür verileri ve katılımcıların görüşleri gözden geçirilerek temalar ve kodlara ilişkin taslak bir çalışma yapılmıştır. Durumun tüm unsurlarına ilişkin analiz birimleri tespit edilmiştir. Açık uçlu sorulara verilen cevaplar içerik analizi ile değerlendirilirken demografik verilere ilişkin verilen cevaplar betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Elde edilen kodlar katılımcıların görüşleri ile birlikte verilerek sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Yapılan fenomenolojik çalışmanın geçerlilik ve güvenirliliğini sağlamak için aşağıdaki koşullara uygun davranılmıştır:

- Verilerin analizinde araştırmacı dışında başka bir uzman da rol almıştır.
- Araştırmacılar arasında uyum yüzdesine (güvenirlik = uzlaşma sayısı / (uzlaşma sayısı +uzlaşmama sayısı)) dikkat edilmiş ve %75 üzerinde uyum gösteren görüşlere araştırma metninde yer verilmiştir (Meyer, 1999).
- Araştırma kapsamında incelenen durumun özellikleri açık olarak belirtilmiştir.
- Bulgular bölümünde katılımcıların görüşleri doğrudan verilerek bulguların anlaşılabilirliği güçlendirilmiştir.
- Tüm velilere görüşlerini açıklamak için yeterli imkân ve süre verilmiştir.
- Görüşme formunun oluşturulmasında uzman görüşü alınmıştır.
- Araştırmanın sonuçları, literatürde yer alan farklı çalışmalarla tartışılmıştır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın yürütülmesi için Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Etik Kurulu tarafından 15.02.2024 tarihine 2024/62 sayılı karar gereği etik kurulu izni alınmıştır.

3. BULGULAR

Katılımcıların görüşüne göre ilkokula başlayan öğrenciler için farklı gelenekler uygulanmaktadır. Katılımcılardan gelen görüşler, öğrencinin okula başlaması durumunda yapılan gelenekler ve öğrencinin okuma yazmaya geçmesi durumunda yapılan gelenekler olmak üzere iki farklı zaman dilimi olarak ele alınmıştır.

Öğrenci ilkokula başladığında yapılan gelenekler

Okula başlayacak öğrencinin okulun ilk günü evdeki büyüklerinin duasını alması: Öğrenci okulun ilk günü evdeki büyüklerin elini öperek onlardan para almaktadır. Bu durum aile içinde eğitime verilen önemi göstermekle birlikte öğrencinin oluşabilecek eğitim masraflarına katkı sunmak olarak düşünülmektedir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K6: Biz artık çocukları unuttuk. Ama yakın zamanda torunuma yaptığımız güzel âdetlerimiz var. Sabah hepimiz uyanırız. Çocuk yüzünü gözünü temizler, temiz zıbınlarını giyer, yemeğini yer. Sofraya gelir, beraber kahvaltımızı yaparız. Sonra çocuk bütün büyüklerin ellerinden öper. Büyük derken ebesi, dedesi, emmisi (amca), bibisi (hala) artık sofrada kim varsa. Büyükleri de o gün elinde ne varsa para olur, altın olur, gümüş olur fark etmez çocuğun avucuna koyar. Çocuk parayı alınca sevinir. Okulda bir şey gönlünü çekerse onu almış olur. Bizim köy okulunda çerçi yok ama o parayla ilçe pazarında istediğini alma gücü olur.

Okula başlayacak öğrencinin okula başlamadan önce yakın olan büyüklerinin mezarını ziyaret etmesi: Öğrencinin büyüklerini anması, onlara dua etmesi eğitim hayatına iyi bir başlangıç olarak düşünülmektedir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K2: Hasan'ın babasını çok genç yaşta kaybettik. Ailesini geçindirmek için çalışırken iş kazasında vefat etti. O zaman Hasan çok küçüktü. Ama şimdi büyüdü. Babasının ölmesi beni kahretti. Tabii hepimizi üzdü. Çocuklar ilkokula başladığında büyüklerinin duasını alması, Allah'ın rızasını kazanması için onları mezarlığa götürürüz. ... Amacımız onu korkutmak değil Hasan'ın babasını unutmamasını engellemek. Aynı zamanda babasıyla konuşarak özlemine dindirsin, ona söz vererek okulda başarılı olmak için çabalasın. Babası okula, okumaya çok düşkündü, İnşallah Hasan da o kadar düşkün olur. Babasını örnek almasını çok isterim.

Okula başladığı ilk hafta cuma namazı sonrası öğrencinin evinde yemek verilmesi: Öğrencinin okulla bir hafta geçirmesinden sonra inançlara göre önemli bir gün olan Cuma günü başta okulda bulunan müdür, öğretmenler, okul destek çalışanları olmak üzere camide bulunan halk öğrencinin evine yemeğe davet edilir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K8: Bizim köyümüzde herkes birbiriyle akrabadır. Depremden sonra şehir merkezinde oturan nice tanıdıklarımız, akrabalarımız da köye geri geldiler. Sayımız çok azdı ama şimdi Elhamdulillah sayımız iyi. Okulumuzda 13 tane öğrenci var. Okulun ilk günü, okulun ilk haftası, okulun ilk cuma günü bizim inançlarımız da çok önemli. Cuma günü insanların hayır etmesi, şükür etmesi, yardımlaşması sevaptır. Hayır dua alanın bereketi artacağı için bu günde herkes birbirlerine yemek götürüp getirir. İnandığımız dinin gereği olarak Cuma günü önemlidir. Oğlum okula başladı, aklı başında çok şükür, okula uyum sağladı. Öğretmenini sevdi, okulunu sevdi. Bu benim için çok güzel bir şey. Bin şükür olsun. Bu nedenle sevincimi akrabalarımın paylaşmak isterim. Bizim bey, Cuma namazında köyümüzün imamına söyledi. İmamda namaz sonrası herkese duyuru yaptı. Evimizin küçüğü okula başladı, okulu da sevdi diye. Cuma namazına gelen tüm misafirleri evimizde ağırladık. ... Misafirlerin illa camide olması gerekmez. Sadece cami köyün en kalabalık yeri olduğu için insanlara duyuru yapmak açısından uygun. Yoksa köyden geçerken hiç tanımadığımız biri, yol sormak için orada olsa onu da yemeğe davet ederiz.

Okuma yazma sürecinin başında ailede okumuş birinin öğrencinin on el parmağını ayrı ayrı öperek ilk deneyimi birlikte yaşmaları: Öğrencilerin ilk okuma yazma sürecinde yaşadığı ve yaşayacağı zorluklarla mücadele etmesi, hep doğru ve hayırlı yazılar yazması için bu gelenek yapılmaktadır. Okumuş birinin bu geleneği yapması olumlu örnek oluşturması açısından önemlidir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K3: Okumak hem dinimizin hem toplumumuzun önemli gördüğü bir iştir. Bu nedenle okuma, bizim geleneklerimizde ve göreneklerimize çok önemli. Biz okuyan insanları severiz ve onlara çok saygı duyarız. Halk arasında "Okuyan adamdan zarar gelmez." deriz. Bütün kötülüklerin başını cahillik olarak görürüz. Hal böyle olunca okuyan insanlara da çok fazla önem veririz. İsteriz ki yetişen tüm çocuklarımız da okuyan insanlara çok önem versin ve kendisi de böyle olmak için çaba sarf etsin. Bu tarz durumların birbirinden örnek alarak birbirini etkilediğini düşünürüz. Bu nedenle okuyan

insanların çocuklarımızla daha fazla iletişimde olmasını isteriz. ... Çocuklarımız okula ilk başladığında ailemizde çok fazla okuyan birini evimize davet ederiz. O kişi öğretmenin ilk verdiği ödevleri çocukla birlikte yapar ve ona hayır duada bulunarak okumanın yazmanın öneminden konuşur. Çocuğun öğrenmek için en önemli organının akıl ve el olduğunu söyleyerek güzel şeyler yazsın, hayırlı şeyler yazsın, olumlu şeyler yazsın diye el parmaklarını tek tek öperek iyi dileklerde bulunur. ... Ya sürekli olarak şunu söyler: Yazdığın hep doğru ve adil olsun, İnşallah yazdığın şey insanları mutlu eder, İnşallah yazdığın şeyler hayırlara kapı açar, İnşallah yazdığın her kelime insanlara huzur getirir. Seni başarıya ulaştırır. ...

Okula başlayacak öğrenciye yeni elbiseler alınması: Öğrenci okula başlayacağı, yabancı kişilerle ortak yaşam alanında çalışacağı düşünüldüğünde çocuğun yeni kıyafetlere ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda aile öğrencinin cinsiyetine, yaşına, ekonomik durumlarına göre öğrencilerin toplum içinde giyebileceği kıyafetler almaktadır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K4: Bir çocuğun okula başlaması tıpkı bir bayram hazırlığı gibi düşünülmeli. O çocuk okudukça hem ailesine, hem kendine çok büyük yararları olacaktır. Hepimizin maddi durumu ne yazık ki iyi değil ancak okula başlayan bir çocuğumuz için yaptığımız en güzel adetlerden biri onlara elimiz yettiğince güzel kıyafetler almaktır. Yaşı küçük olduğu ve sürekli evde olduğu için çoğunlukla yeni bir kıyafet almamız, ağabeyleri ablalarının kıyafetlerini giydiririz. Ancak okula başlayınca çocuk elin içinde her gün okula gidip gelecek, okulun kendine göre bir özelliği var tabii. Bu nedenle okula uygun giyinmesi gerek. Giyinmek hem yeni tanışacağı insanlar açısından çocuğun utanmaması hem de kendine arkadaşlar arasında bir yer bulması açısından önemli. Öğretmeni de ilk onu kıyafetleri ile göreceği için çocukla ilgili güzel şeyler düşünsün, güzel görünsün diye yeni kıyafetler alırız. O nedenle okul açılmadan önce ilçe pazarına ineriz. Buranın sonbaharı, kışı sert geçer. O nedenle çocuğa pantolon, kazak, mont alırız.

Okula başlayacak öğrencinin saç bakımı yapılması: Okula başlayacak öğrenci erkek ise saçları kesilir. Kız ise saçları bağlanacak kadar kısaltılır ya da örgü yapılır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K9: Saç kesme bizde hep olumlu bir olaydan önce yapılır. Saç kesmek hep hayırlı işlerde yapılır. Misalen düğün olacağı zaman gelinin ya da damadın saçları kesilir, düzenlenir. Misalen hacca giden kişiler hac esnasında saçını keserek hacı olurlar. Biz de okula giden çocukları okula başlamadan birkaç gün öncesinde saçlarını keseriz. Bunu iki sebepten yaparız. Birincisi eli yüzü temiz olsun diye. Çünkü saçlar uzun olduğunda çocuğun görünüşü karışık durur. İkincisi fazla yükten arınsın ve yeni yeni şeyleri rahatlıkla öğrensün isteriz. Kesmeye erkek çocuklar babasıyla ya da amcasıyla gider. Kız çocuklara ise teyzesi, halası yardım eder. Genelde saç kesme konusunda maharetli olan birisi saçları keser. Saç kesildikten sonra saç kesen kişiye bir ücret verilir ya da bir hediye alınır. Saç kesme ya da düzleme işi bittikten sonra ise hep beraber tatlı bir şey yenir. Ya helva kavrulur ya reçel ekmek yenir ya da bal eklemek. Zengin olanlar bal eklemek yedirir.

Okula başlayacak öğrenci için ağaç dikilmesi: Öğrencinin biyolojik yaşamı kadar eğitim yaşamının da uzun ve hayırlı olması, her canlının yuvası olan doğaya uyumlu yaşaması

için öğrencinin eğitim gördüğü okulun bahçesine bir fidan dikilir. Okulun bahçesinde yeterli alan olmaması durumunda okula yakın köyün sosyal alanlarından uygun olan bir yerine fidan dikilir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K1: Ağaç bizde çok farklı anlamlara gelir. Ağaç güçlü bir aileyi temsil eder. Ailenin büyüklüğü ağacın köklerini ifade eder. Yeşeren dallar ise çocukları temsil eder. Eğer bir ağacın gövdesinin güçlü olmasını istiyorsanız, köklerini güçlendirmeniz gerekir. Yani atadan aileden aldığı ahlakla çocuklar toplumda mutlu, huzurlu, başarılı yaşayabilirler. Ağaç aynı zamanda çocukları da temsil eder. Ağaç yaşken eğilir derken aslında çocuğun erken yaşlarda alması gereken eğitiminin önemli olduğunu konuşuruz. Ağaç, bizim için çocuktur. Ağaç olmadan nasıl temiz hava alınamazsa çocuk olmadan da nefes alamayız. Çocuklar da, ağaçlar da bizim geleceğimizdir. Çocuklar küçük bir fidan olunca hayat da onlar için topraktır. Belki de toprağa ne kadar tutulursa hayata da o kadar tutulacağını düşünürüz. Dolayısıyla ağaç bizim için çok önemli. Okula başlayan her bir çocuk için bir ağaç dikeriz. Diktiğimiz ağaçlar kiraz, kayısı, şeftali, dut gibi meyve ağaçları olabileceği gibi meşe, kavak, iğde, söğüt, akasya gibi gölgelik ve hoş kokulu ağaçlar da olabilir. Çocuk büyüdükçe ağaç da büyüsün, ağaç geliştikçe çocuk da çok şey öğrenip gelişsin, ağacın bulunduğu yere faydası olduğu gibi çocuğunda vatanına milletine faydası olsun isteriz. Bunun için dua ederiz. Fidanı dikince bakımını biz yaparız ama gelişiminden çocuğu sorumlu tutarız. Bir işi takip edip onu beklesin, büyüsün (sorumluluk sahibi olsun) isteriz.

Öğrencinin okula başlamasıyla birlikte öğrencinin ailesinin okulun eksik bir işini ücretsiz yapması: Öğrencisi ilkokula yeni başlayan veliler, herhangi bir ücret almaksızın okulun en az bir işini yapmaktadır. Örneğin su borularını tamir etme, tuvaleti işlevsel hale getirme, okula odun temin etme, okul çatısını onarma vb. işler yapılmaktadır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K7: Köyümüzün okulu, camisi, köy evi hepimizin en sık gittiğimiz yerler. Burada çalışan öğretmenimizin, imamımızın, muhtarımızın her zaman halini hatırlar sorar, konuşur, sohbet ederiz. O okulda ister çocuğumuz okusun, ister okumasın fark etmez okulun bir eksiği varsa gideririz elbette. Ancak çocuğumuz okula başlamışsa okulun hangi işi var ise bunu daha istekle ve şevkle yaparız. Kızım okula ilk başladığında öğretmenle konuşum. “Bizde bir adet vardır. Okulun bir eksiği varsa ben gelip tamir edeyim.” dedim. Elimden tamir işleri de gelir. Öğretmen de bana çatıyla ilgili sorundan bahsetmişti. Biraz okul müdürü biraz köy muhtarı yardım ederek malzeme aldık, okulun çatısını tamir ettim. Elimde olsaydı malzemeleri de ben alırdım ancak elimde olmadığı için muhtarla müdür sağ olsunlar malzemeleri tedarik ettiler. Ben de gelip çatıyı tamir ettim. Genelde bizim köyde okulun yolu, okulun suyu, okulun tuvaleti, okulun çatısı öğrenciler için düzenlenir, yapılır, tamir edilir. Ve bundan herhangi bir ücret alınmaz.

Okulun ilk günü sabah okula ailece hep birlikte gidilmesi: Öğrencinin okula gönül rızası ile gitmesi, yaşadığı çevredeki insanların desteğini alması için öğrencinin evi ile okul arasındaki tüm evlere uğrayarak büyüklerden dua, şeker, mendil alınmaktadır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K5: Bir bayram sabahı gibi okulun ilk günü çocukla ailenin tüm üyeleri bir araya gelirler ve okul yoluna doğru yürümeye başlarlar. Okul yolu üzerinde hangi akrabanın evi, hangi

komşunun evi varsa tek tek uğranır. Çocuk onların kapısını çalar, ellerini öper. Onlar da elini öpen çocuğa dua ederler. Evine gidilen kişilerden şeker veren olur, mendil veren olur, sadece dua eden olur. Çocukla birlikte köyde daha önce okula giden çocuklar da gruba katılırlar. Evde babası varsa babası katılır, annesi varsa annesi gelir. Ebesi, dedesi, amcası, dayısı... Daha önce okulda okuyan kuzeni, yeğeni artık kim varsa o yürüme ekibine katılır. Okulun bahçesine varıldığında çocuk sınıfa gönderilir. Öğretmen ile bahçede ayaküstü biraz sohbet edilir ve sonra herkes evine döner. Çocuğun öğlen arasında yemeğe gelmesi dört gözle beklenir. Çocuk eve gelince okulun nasıl geçtiği sorulur, onunla sohbet edilir, yemek yenir. Öğle arası bitince çocuk, okuldaki okuyan üst sınıftaki arkadaşlarıyla okula gönderilir. Bu gururu, çocuğu olan herkesin yaşamasını dilerim.

Öğrencinin oyuncaklarını ihtiyaç sahiplerine kendisinin dağıtması: Oyuncak çocukların gelişiminde önemli yer tutan materyallerdir. Bazen hayat kuralları, bazen bir problemin çözüm aşamaları, bazen bir metnin somutlaştırılması gibi farklı amaçlarla kullanılabilir. Okul çağına öğrencinin gelmesi ile beraber oyun amaçlı geçen sürecin öğrenme odaklı geçmesi planlanır ve oyuncaklarla geçen süre azalır. Okula başlayan öğrencinin oyuncakla olan iletişim düzeyi eskiye nazaran değişir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K3:Çocuk okula başlayınca okuldan önceki yaşamında kullandığı oyuncaklar, eşyalar ihtiyaç sahibi olan kişilere verilir. Aslında çocuğun küçülen elbiseleri ve ayakkabılarını biz büyükler dağıtırız. Dağıtırken bu durumu çocuklara çoğunlukla sormayız. Ancak oyuncaklar çocukların çok hassas olduğu noktalar. O nedenle isteriz ki çocuk, oyuncaklarını kendisi dağıtsın. Bu hiç kolay olmuyor. Mesela benim kızım okula ilk başladığında kendi ördüğüm, diktiğim ya da onun için satın aldığım bebekleri, minik hayvanları kaldırmak istedim ama çocuğum buna izin vermedi, hatta ağladı. İlk bir iki hafta boyunca oyuncaklarıyla oynamaya devam etmek istedi. Ama ben onunla büyüdüğü konusunda konuşmaya çalıştım. Daha sonra ablası da kardeşine kendi yaşadığı durumu anlattı. Ablası da okula başlayınca kendi oyuncaklarının bir kısmını kaldırdık bir kısmını dağıttık. Ablası kardeşine kendi geçtiği süreci anlattı. Sonra oyuncaklardan birazını kendisi seçerek kendi istediği köydeki küçük çocuklara dağıttı. Oyuncaklarını daha küçük çocuklara vermesi aslında ben büyüdüm düşüncesinin gelişmesi için önemli bir adım. Artık oyuncaklarla oynamak yerine ödev yapma sorumluluğunu kazanması gerekir.

Şenlik yapılması: Köyün kendi imkânları ile topladığı malzemelerle toplu yemek yapıp şenlik düzenlenmesidir. Bu şenlikte okula başlayan öğrenciler için de farklı gelenekler uygulanmaktadır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K8: Bizim Hekimhan yöresinde her yıl aralık ya da ocak ayı gibi kış yarısı şenliği düzenlenir. Burada kışı yaralamış olmanın verdiği mutlulukla köydeki herkes bir araya gelir ve yemek malzemeleri köylülerden toplanır, yemek yapıp yenir. Bizim köyde ise eylül ya da ekim ayı gibi şenlik düzenlenir. Bizim köyde yapılan şenlikteki amaç kışın başlaması ile birlikte köye gelenler ile gelenlerin vedalaşmasını sağlamak, okul çağındaki çocukları okula, eğitime, öğrenmeye hevesli hale getirmektir. Köyde yapılan şenlikte öğrenciler köy evine davet edilir. Köydeki büyükler okul çağındaki tüm çocukları

karşısına alır. Onlarla okul hakkında, dersler hakkında konuşurlar. Köydeki büyükler çocuklara kendi hayatından olumlu örnekler anlatarak okulda başarılı olmaları için çocuklara tavsiyeler verir. Bu arada köydeki kadınlar ise çocukları ve şenliğe katılan diğer misafirleri için tatlı, kömbe, helva, içli köfte vb. yiyecekler hazırlarlar. Hazırladıkları yiyecekleri köy evine getirip bırakırlar. Köy evindeki büyükler ve okul çağındaki çocuklar bu yiyecekleri yer. Hekimhan'ın ünlü ceviz oyunu oynanır. Fotoğraflar çekilip köy odasına asılır. Bazen köy evinin önündeki geniş alanda çocuklar oyun oynar. Davul zurna çalar. Hava soğuk ya da yağışlı olduğunda köy evinin içindeki yapılan etkinliklerle şenlik biter.

Okula başlamadan önce çocuğun okula hazırlanması: Öğrencinin okula hazırlığı kapsamında okul kuralları hatırlatılarak farklı etkinlikler yapılmaktadır. Okulda temizlik kurallarının önemi hatırlatılarak okul başlamadan çocuk temizce yıkanır. Okulda herkes ile olumlu iletişim kurması vurgulanarak tatlı dilli olsun diye tatlı yedirilir. Çocuk her arkadaşı ile anlaşabilmesi ve yumuşak huylu olması için yün postuna oturtulur. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K6: Biz çocuklarımızı mektebe göndermeden önce onlara çok nasihat ederdik. Nasihat etmekle de kalmaz onlara farklı davranışlarda bulundurduk. Çocuklara güzel söz söylemenin önemini anlatmak için, kavga etmemeleri için, her zaman güler yüzlü olmaları için pekmez, bal yedirirdik. Nasıl bu tatlılar sizin ağızınızda bir tat bırakıyorsa güzel bir söz söylediğinizde de karşınızdaki insanın gönlünde bir tat bırakırsınız derdik. Çocuklarımız yumuşak huylu olsun, kavga etmesin, kimseyle tartışmaya girmesin, birbirlerinin canlarını yakmasınlar diye onları evimizin en kıymetli eşyası olan koyun postunda oturduk. Hem çocuklarımıza bir itibar vermiş olurduk hem de orada yumuşak huylu olmanın önemini anlatırdık. Tabii bunların şu an birçoğu uygulanmıyor, unutuldu, unutulmak üzere. Mademki siz kayıt altına alacaksınız, bunlar da unutulmasın.

Öğrencinin okuma yazmayı öğrendikten sonra yapılan gelenekler

Öğrencinin eve yazma pusulası götürmesi: Öğrencinin kendi el yazısı ile okuma yazma öğrendiğine ve bunun karşılığında isteklerine yönelik bir yazı yazar. Veli de öğrencinin okuma yazmayı öğrendiğini görmesi ile birlikte çocuğunun talep ettiği isteklerini karşılar. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K9: Bizim köyümüzde genelde öğrenciler okuma yazmaya 3-4 ay içerisinde geçiyorlar. Biz de köyümüzde çalışan öğretmenlere ya da yeni tayin olan öğretmenlere köyümüzün bu adetini anlatıyoruz. Bizim köyde çocuğumuz okuma yazmaya geçtiğinde kendi el yazısıyla "Anne ya da Baba, ben okuma yazmaya geçtim. Okuma ve yazma öğrendiğim için(yemek, pasta, çerez, meyve) yapmanızı istiyorum." diye bir pusula yazar. İsteddiği hangi yemeği yazarsa biz de o yemeği yapar, okula götürürüz. Burada hem öğrencinin okuma yazma öğrenmiş olması hem sınıfça ortak yenilecek yiyecekleri belirlemiş olması bizim için neşe kaynağıdır. Bu pusulayı öğretmen eve gönderdikten sonra öğretmenle iletişime geçeriz. 3 ya da 4 gün içinde okuldaki tüm sınıf öğrencilerine yönelik yemekler yapar, götürürüz. Öğle arasında götürürüz ki, çocuklar dersinden geri kalmasın hem de öğlen acıktıkları için güzelce yemeklerini yerler. Benim çocuk sınıfça lahmacun istemişti. Biz de tüm sınıfa ve öğretmene lahmacun yapıp götürdük. Hepsine afiyet olsun.

Öğretmene hediye verilmesi: Okuma yazma süreci sonunda her öğretmene köy halkının imkânına göre hediye verilmektedir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K1: Köyümüze gelen öğretmenler bizim kardeşimiz gibi olur. Onlar bu köyde bizim rehberimiz, yol göstericimiz ve çocuklarımızın hocasıdır. Sadece çocuklara değil, bize de katkıları çoktur. Bazen biz de sıkıştığımız, zorlandığımız yerde gider fikrini alır, akıl danışırız. Çocuklarımız okuma yazmaya geçince sadece çocuklarımızı değil aynı zamanda öğretmenlerini de ödüllendirmek isteriz. Elbette ki hiçbir hediye öğretmenin emeğini karşılamaz ancak çam sakızı çoban armağanı, öğretmenlerimizi de mutlu etmek, saygımızı göstermek isteriz. Bu nedenle çocuğun okuma yazmaya geçmesiyle birlikte öğretmenlerimize köy içinde farklı hediyeler veririz. Yani bu hediyeler maddi olarak büyük hediyeler olmaz elbette. Ancak onları saydığımız gösteririz. Mesela el örmesi çorap, lif, dolama, süt, peynir, kaz, tavuk, horoz vb. hediyeler veririz.

Tüm sınıfa şekerleme dağıtılması: Öğrencinin okuma yazmaya geçmesiyle birlikte tüm sınıfa şekerleme ve çikolata dağıtılmaktadır. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K2: Biz kendimiz tam olarak okuma yazma öğrenemediğimiz için çocuklarımız okuma yazma öğrenince çok mutlu oluyoruz. Zannediyorum ki okuma yazma öğrenince karşılacağı tüm sorunları problemleri kolaylıkla aşacak. Bu mutluluğumuzu çevremizdeki diğer insanlarla da paylaşıyoruz. Bizim mahallede genellikle çocuğumuz okuma yazmaya geçince mahalledeki çocuklara ya da sadece okuldaki çocuklara şekerleme, çikolata dağıtılır. Biraz daha zengin olanlar çocuklara gofret, pasta, kek, meyve suyu dağıtır. Çocukları sevindirmenin sevabı dışında iyi olan davranışların çoğalması için de bu geleneğin devam etmesini önemli görüyorum.

Köyde uygun görülen yakın akrabalara muştı dağıtılması: Öğrencinin okuma yazmaya geçme müjdesi köydeki akrabalara havlu veya bardak dağıtımı yapılarak duyurulur. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K5: Köyümüzde olumlu olan her tür durumu haber vermek için muştı dağıtılır, muştı müjde demektir. Bizim köyde aşağı mahallede ise buna okuntu denir. Okuntu geleneklerimize göre, bir yetişkin düğününü ya da sünnet düğününü haber etmek için yakın akrabalara hediye göndermektir. Bizim çocuklar da okumaya başlayınca bunu haber etmek için akrabalarımıza fincan, bardak, havlu, yazma gibi küçük bir göndeririz. Onlar da çocuklara penye, şapka, toka, suluk, kırtasiye malzemesi gibi küçük hediye getirerek hayırlı olsun derler. Bu hediyeleşmenin güzelliği ile beraber mutlu haberin yaygınlaşması açısından önemlidir.

Sosyoekonomik düzeyi yetersiz olan ailelere maddi yardım yapılması: Öğrencinin okuma yazma öğrenmesi gibi yaşanan olumlu olaylardan sonra fakirlere yardım verilmektedir. Konu ile ilgili katılımcının görüşleri şunlardır:

K4:Yardımlaşmak, fakirleri gözetlemek, onların eksiklerini gidermek bizim toplumsal görevlerimizin başında yer alıyor. Bunu çoğu kez muhtarlar yapar ama biz de mahallemizdeki eli dar olan insanları sürekli aklımızda tutarız. Bir gelenek olarak

olmasa bile çoğunlukla çocuklarımızın okuldaki başarıları sonrasında mahallemizdeki fakirleri sevindirmeyi adet edindik. Benim çocuğum okuma yazmaya geçince karşı komşumun mutfak masraflarına yardım ettim. Büyük oğlum sınavı kazandı. Mahalledeki yaşlı bir teyzeye elektrikli battaniye aldım. Yani bu bir şükür hediyesi gibi düşünülebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İlkokula başlama ve okuma yazma sürecinde uygulanan gelenekleri incelemek amacıyla yapılan çalışmada en az bir çocuğu/yakını ilkokula başlayan ve geleneksel uygulamalar yapan velilerle görüşülmüştür. Malatya ili içinde eğitim hayatına yeni başlayacak öğrencilere ilişkin eğitimi desteklemek amacıyla farklı gelenekler uygulanmakta olduğu görülmüştür. Celep'e (2007) göre her toplumda birbirinden farklı olmak üzere nesillere aktarılan gelenekler bulunmaktadır. Güçlü'ye (2014) göre kültür; psikoloji, sosyoloji, tarih, etnoloji gibi çok sayıda sosyal bilimlerin beraberinde olan bir konudur. Geleneklerin kültürel öge olduğu ve bu bilim dallarının eğitimle doğrudan ilişkisi olduğu düşünüldüğünde bu araştırmanın verilerinin disiplinlerarası olması açısından önemli olduğu söylenebilir. Tezcan'a (1997) göre eğitimin işlevsel yapıda olmasının temel unsuru kültürel bağlardır ve eğitim kültürle şekillenir.

Öğrenciler okullaşma sürecinde çevresinden etkilenmekte ve kendine olumlu örnekler bulmaya çalışmaktadır. Durkheim'e (2016) göre öğrenciler toplumda yer alan davranışlar, tutumlar, beden dili ve sözler ile sürekli şekillenmektedir. Araştırma kapsamında da ilkokula yeni başlayan öğrencilerin yaşadıkları alan içinde doğrudan ya da dolaylı olarak yaşadıkları gelenekler ele alınmıştır. Araştırma verilerine göre öğrencinin okula başlaması sürecinde yapılan gelenekler ve öğrencinin okuma yazmaya geçmesi durumunda yapılan gelenekler olmak üzere iki ayrı dönemde yapılan etkinlikler şeklinde incelenmiştir. Gül'e (2007) göre kültürel ve tarihsel süreçler anlamında birçok çeşitliliğe sahip olan Türklerin müzik, mutfak kadar çocuk eğitiminde de farklı kültürel uygulamaları bulunmaktadır. Bu araştırmanın verileri de çocuk eğitiminde yapılan geleneklerle ilgili olduğu söylenebilir. Güvenç'e (1997) göre okullar kültürel mirasın aktarımında etkin role sahip olarak toplumların kültürünü ve kültürel değişimlerini biçimlendirir. Bu araştırma bulgularına bağlı olarak okulların çocuk yetiştirme amacına bu geleneksel uygulamaların destek verdiği söylenebilir.

Öğrenci ilkokula başladığında yapılan gelenekler; okula başlayacak öğrencinin okulun ilk günü evdeki büyüklerinin duasını alması, okula başlayacak öğrencinin okula başlamadan önce yakın olan büyüklerinin mezarını ziyaret etmesi, okula başladığı ilk hafta cuma namazı sonrası öğrencinin evinde yemek verilmesi, okuma yazma sürecinin başında ailede okumuş birinin öğrencinin on el parmağını ayrı ayrı öperek ilk deneyimi birlikte yaşamaları, okula başlayacak öğrenciye yeni elbiseler alınması, okula başlayacak öğrencinin saç bakımı yapılması, okula başlayacak öğrenci için ağaç dikilmesi, öğrencinin okula başlamasıyla birlikte öğrencinin ailesinin okulun eksik bir işini ücretsiz yapması, okulun ilk günü sabah okula ailece hep birlikte gidilmesi, öğrencinin oyuncaklarını ihtiyaç sahiplerine kendisinin dağıtması, şenlik yapılması, okula başlamadan önce çocuğun okula hazırlanması olarak sıralanmaktadır. Yapılan araştırmalarda (Meşeci Giorgetti, 2016; Şişman, 2010) geleneksel uygulamaların öğrenciler üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Meşeci Giorgetti'ye (2016) göre öğrenme sürecinde yaşanan kültürel etkinlikler, ritüeller; öğrenci ile çevresi arasındaki

iletişimi belirler, kurumlar ya da kişiler ile bireyin duygusal bağlar kurmasını destekler ve bireyin kendi iradesi ile gönüllü olarak toplumsal kurallara uyumunu kolaylaştırır. Şişman'a (2010) göre kültürel konular; değer, sembol, teknoloji, dil gibi konularda manevi, teknik, toplum, anlam boyutlarında ele alınabilir. Bu bulgulara bağlı olarak geleneklerin öğrencinin ve velilerin okulla kuracağı iletişimi olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Bu çalışmada da bölgenin özellikle maneviyat ve toplum boyutlarında ilişkin gelenekleri uyguladıkları söylenebilir.

Öğrencinin okuma yazmaya geçmesiyle yapılan geleneklere bakıldığında; öğrencinin eve yazma pusulası götürmesi, öğretmene hediye verilmesi, tüm sınıfa şekerleme dağıtılması, köyde uygun görülen yakın akrabalara muştı dağıtılması ve sosyoekonomik düzeyi yetersiz olan ailelere maddi yardım yapılması vb. uygulamalar yapıldığı tespit edilmiştir. Okuma yazmaya geçen öğrencilere yönelik yapılan geleneklere bakıldığında iletişim ve yardımlaşma kökenli faaliyetlerin yapıldığı görülmektedir. Özmen'e (2015) göre aynı kültürün parçası olan insanlar arasında inanışlara ve bölgelere göre farklılaşan gelenekler bulunmaktadır. Bu araştırma kapsamında bazı bölge halkı sosyal yardımlaşmaya dayalı gelenekleri uygularken bazı bölgelerde ise yemek yedirme, hediyeleşme gibi gelenekleri uygulamaktadırlar.

Bu çalışmada ilkokula başlama sürecinde yapılan gelenekler araştırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara bağlı olarak çeşitli öneriler sunulmuştur. Bunlar:

- Farklı eğitim kademelerinde uygulanan gelenekler araştırılmalıdır.
- İlk okuma yazma sürecinde yapılan bu geleneklerin öğrencilerin davranışlarına etkisi belirlenmelidir.
- Uygulanan geleneklerin aile, çevre, toplum odağındaki etkileri tespit edilmelidir.
- Geleneklerin uygulanmasında etkili olan değerler tespit edilerek bu değerlerin herkes tarafından uygulanmasına ilişkin projeler hazırlanmalıdır.
- Geleneklerin uygulanmasını teşvik eden ve engelleyen unsurlar belirlenmelidir.
- Araştırmanın farklı bölgelerde yapılması önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı birinci yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. 1. Cilt İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Celep, C. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çağlayan, A. (2006). *Geçmişten günümüze eğitim kurumları*. İstanbul: Gülhane Yayınları.
- Çaycı, B., ve Demir, M. K. (2006). Okuma ve anlama sorunu olan öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4), 437-456.
- Durkheim, E. (2016). *Eğitim ve sosyoloji*. (çev. Pelin Ergenekon). İstanbul: Pinhan Yayıncılık

- Erbaş, Y. H. (2021). Covid-19 salgını döneminde eğitim: İlkokuma yazma öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 360-380.
- Gül, S. (2007). *Türklerin kültür tarihi*. İstanbul: Nokta Yayınları.
- Güngör, E. (2006). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Güvenç, B.(1997). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kargın, T. ve Karataş, A. (2021). Sınıf öğretmenlerinin gözünden küresel salgın sürecinde uzaktan eğitim aracılığıyla ilk okuma yazma öğretimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4), 1264- 1284.
- Köktürk, M. (2017). *Toplum ve kültür*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Meşeci Giorgetti, F. (2016). *Eğitim ritüelleri*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Şişman, M. (2010). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: PegemA Yayıncılık
- Meyer, G. J. (1999). Simple procedures to estimate chance agreement and kappa for the interrater reliability of response segments using the rasch comprehensive system. *Journal of Personality Assessment*, 72, 230-255
- Oktay, A., ve Polat Unutkan, Ö. (2007). *İlköğretim çağına genel bir bakış*. İstanbul: MorpaYayıncılık
- Özmen, N. (2015). *Edirne romanlarında geçiş ritüelleri ve din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. 3. Cilt, İstanbul: MEB Yayınları
- Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi
- Güçlü, N. (2014). Kültür, N. Güçlü (Ed.), *Okul Kültürü* içinde (ss.3-41) Ankara: Pegem Akademi.
- Seyrek, A. M. (2018). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Shils, E. (2003). *Gelenek*. Ankara: Doğu Batı Dergisi, Gelenek Özel Sayısı, 25.
- Slocum, T. A., Street, E. M., ve Gilberts, G. (1995). A review of research and theory on the relation between oral reading rate and reading comprehension. *Journal of Behavioral Education*, 5(4), 377-398
- Sweterlitsch, R. (2016).*Gelenek*. (A. Büyükokutan Töret, Çev.) Millî Folklor, 28(110), 121-124 (Orijinal çalışma basım tarihi 1997)
- Türkmenoğlu, M. ve Baştuğ, M. (2017). İlkokulda akran öğretimi aracılığıyla okuma güçlüğünün giderilmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 36-66.
- Tezcan, M. (1997). *Eğitim sosyolojisi* (11. Baskı). Ankara: Kendi yayını.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research design and methods* (3. Baskı). London: Sage Publications
- Yüksel, M. (1997). *Sosyoloji*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi

OECD Ülkelerinde Lojistik Performansın Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel Zaman Serileri Analizi¹

Nisanur Bayraktar², Ayberk Şeker^{3,4}

ÖZET

Lojistik, ülkelerin iktisadi kalkınmaları için stratejik öneme sahip temel sektörlerden bir tanesidir. Lojistik faaliyetler, bir ülkenin rekabet gücünü belirleyen en önemli faktörler arasındadır. Her geçen gün küreselleşme ve rekabetin artması ile birlikte lojistik uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin en önemli unsuru haline gelmiştir. Uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ile doğrudan bağlantılı olan lojistik sektörü gelişme düzeyi, ülkelerin uluslararası ticaretteki performansını ve başarısını arttırmaktadır. Bu kapsam doğrultusunda çalışmanın amacı, OECD ülkelerinde lojistik performansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, uzun dönemde OECD ülkelerinin lojistik performans endeksinin uluslararası ticaret üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, OECD ülkelerinde lojistik performans endeksi ile uluslararası ticaret arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ekonomik büyümeden lojistik performans endeksinde doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Lojistik Performans Endeksi, Ekonomik Büyüme.
JEL Sınıflandırması: F10, F14.

The Effects of Logistics Performance on International Trade and Economic Growth in OECD Countries: Panel Time Series Analysis

ABSTRACT

Logistics is one of the main sectors of strategic importance for the economic development of countries and logistics activities are among the most important factors that determine a country's competitiveness. Logistics has become the most important element of international trade and

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Ayberk ŞEKER danışmanlığında Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde yürütülen "Lojistik Performansın Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Yüksek Lisans, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID:0000-0003-3302-0887.

³ İletişim Yazarı: ayberk.seker@btu.edu.tr

⁴ Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ORCID:0000-0001-7750-6286.

economic growth with globalization and competition increasing day by day. The development level of the logistics sector, which is directly linked to international trade and economic growth, increases the performance and success of countries in international trade. In line with this scope, this paper aims to examine the effects of logistics performance on international trade and economic growth in OECD countries. As a result of the analyses, it is determined that the logistics performance index of OECD countries has statistically significant and positive effects on international trade in the long term. Moreover, it is observed that there is a unidirectional causality relationship from economic growth to the logistics performance index, while there is a bidirectional relationship between the logistics performance index and international trade in OECD countries.

Keywords: *International Trade, Logistics Performance Index, Economic Growth.*

JEL Classification: *F10, F14.*

1. GİRİŞ

Ticaretin olmazsa olmaz parçası olan lojistik her geçen gün daha fazla önem kazanmış ve kapsam alanı sürekli genişlemiştir. Küresel rekabet ortamının hız kazanmasıyla lojistik yalnızca bir dağıtım metodu değil, ürünün ilk üretiminden en son tüketiciye kadarki tüm faaliyetleri kapsayan bir süreç haline gelmiştir. Dünyadaki tüm ülkeler için lojistik, toplumun yaşamını kolaylaştırması, refah seviyesini ve diğer ülkeler karşısında rekabet gücünü artırması, müşterilere yer ve zaman açısından avantaj sağlaması, taktiksel açıdan gerek maliyet gerekse pazar yeri belirlemesi gibi önemli kazanımlar sunmaktadır (Gürsoy, 2014, s. 1).

Uluslararası ticaret faaliyetlerinin kolay ve belli bir düzen içinde yürütülebilmesi için lojistik faaliyetler büyük önem arz etmektedir. Başka bir ifade ile uluslararası ticaret ve lojistik arasında doğrudan bir bağlantı söz konusudur. İçinde bulunduğumuz dönemde uluslararası ticaret önemli düzeyde artış göstermiş ve birçok ülke mesafe gözetmeksizin uluslararası ticaret yapmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak lojistik faaliyetler uluslararası ticarete önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Lojistik faaliyetler ülkelerin ihracat ve ithalatlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Özetle lojistik faaliyetlerin devamlılık sağlayabilmesi için uluslararası ticaretin aktif bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Bu nedenle uluslararası ticaret ve lojistik arasında iki yönlü bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür.

Lojistik faaliyetler, iktisadi açıdan sektörler arasında bağ kurması dolayısıyla ülke ekonomileri açısından itici bir güç niteliği taşımaktadır. Bir endüstri olarak lojistiğin her geçen gün ilerleme göstermekte ve yeni bir iş alanı oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak lojistik hizmet sağlayıcıları için gelir sağlamakta, başta doğrudan yabancı yatırımlar olmak üzere yatırımlara pozitif katkı göstermekte ve yükselen ticaret hacmi ile ülkenin iktisadi açıdan büyüyüp gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ülkenin iktisadi açıdan büyümesi ve gelişmesi endüstrilerin hareketlilik kazanmasına ve lojistik faaliyetleri bir sektör olarak gelişmesini sağlamaktadır (Şimşek ve Yiğit, 2019, s. 170). Ülkeler iktisadi açıdan büyüyebilmek için uluslararası ticaretlerini arttırmayı hedeflemektedirler. Uluslararası

ticaretin artması ise lojistik performans ile doğru orantılı olması sebebiyle, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde lojistik performanslarını sürekli olarak geliştirmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında ekonomik kalkınma ve uluslararası ticaretin geliştirilmesini hedefleyen ve bu hedefler doğrultusunda önemli yatırımları teşvik eden OECD ülkeleri ele alınmıştır.

Bu çalışma ile halihazırdaki literatür katkılarının sağlanması amaçlanmaktadır. Literatürde yer alan çalışmaların önemli bir kısmında çeşitli lojistik faaliyetlerin ekonomik büyüme ya da uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini değerlendirdikleri görülmektedir. Çalışma doğrultusunda, literatürdeki diğer çalışmalardan ayrı olarak OECD ülkelerinin lojistik performanslarının hem ekonomik büyüme düzeyleri hem de uluslararası ticaretleri üzerindeki etkileri panel ARDL-PMG yaklaşımı ve panel nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda, OECD ülkelerinin lojistik performansı ile uluslararası ticaret ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkilerin kısa ve uzun dönemli olarak ortaya koyulması çalışmanın özgünlüğü oluşturan bir diğer unsurdur.

Çalışmanın ikinci bölümünde lojistik performans endeksi açıklanmış ve lojistik performans ile uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölümde, çalışma konusu kapsamında gerçekleştirilen literatür araştırması ortaya koyulmuştur. Dördüncü bölümde ise, çalışmanın araştırma modeli ve veri seti açıklanmış ve ekonometrik analizler gerçekleştirilerek elde edilen ampirik bulgular paylaşılmıştır. Son bölümünde ise elde edilen sonuçlar değerlendirilerek geleceğe yönelik öneriler getirilmiştir.

2. LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ VE ÖLÇÜM KRİTERLERİ

Rekabetin oldukça fazla olduğu günümüzde, işletmelerin bu rekabet ortamında doğru konumlanmaları ve kendilerini geliştirme doğrultusunda verimli planlamalar yapabilmeleri için en önemli faktör performans ölçümlerinin yapılmasıdır. İşletmelerin vermiş oldukları hizmetlerinin kalitesinin belirlenmesinde, yararlanılan kaynaklarda üretkenlik ve sağladığı verimlilik konusunda elde edilen çıktıların, müşterilerin işletmeden almış olduğu hizmeti nasıl karşıladığının ve sürece ilişkin tüm aşamaların işletme başarısının değerlendirilmesinde fazlasıyla önemlidir. Başka bir ifadeyle, işletmelerin birbirleriyle olan rekabetinin ön planda olduğu pazarlarda hem işletmelerin hem de kurumların rekabet ortamındaki konumlarının tespit edilmesinde etkinlik düzeylerinin ölçülmesi olmazsa olmazdır. Bu konuda Dünya Bankası ülkelerin lojistikte alanındaki başarılarını ve performanslarını ölçebilmek adına lojistik performans endeksini (LPE) hesaplamaktadır (Bozkurt ve Mermertaş, 2019, s. 109; Balta ve Cura, 2022, s. 18).

İlk olarak 2007 senesinde gerçekleştirilen lojistik performans endeksinin ölçümünün yapılabilmesi için her ülkede lojistik faaliyet gösteren işletmelerdeki personellere ve yöneticilere belirlenen sorular sorulmakta ve buradan elde edilen cevaplara istinaden oluşan puanlamalara göre sıralamalar yapılmaktadır. 2007 senesinde yapılan ölçümde ilk olarak yedi farklı alan baz alınmıştır. Fakat sonraki senelerde ölçüm altı alan belirlenerek yapılmıştır. Lojistik performans endeksinin belirlenmesi için başvuru alanı altı kriterin bulunduğu Tablo 1 aşağıda yer almaktadır. Yapılan ölçümlerde en düşük performans

puanını 1, en yüksek performans puanını ise 5 temsil etmektedir (Bozkurt ve Mermertaş, 2019, s. 109).

Tablo 1. Lojistik Performans Endeksinin (LPE) Kriterleri ve Kullanıldığı Yıllar

Lojistik Performans Endeksi (LPE) Ölçüm Kriterleri	Lojistik Performans Endeksi Kriterlerinin Kullanıldığı Yıllar
Gümrükleme Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Altyapı Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Lojistik Kalite ve Yetkinlik Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Uluslararası Sevkiyatlar Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Takip ve İzleme Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Zamanlama Kriteri	2007-2010-2012-2014-2016-2018-2023
Yerel Lojistik	2007

Kaynak: (Bozkurt ve Mermertaş, 2019, s. 109).

2007 yılında Dünya Bankası aracılığıyla başlatılan lojistik performans endeksi çalışması düzenli bir şekilde devamlılığını sürdürmüştür. İlk başladığı yani 2007 yılında yedi kriter vasıtasıyla oluşturulan Lojistik Performans Endeksi, ilerleyen yıllarda altı kriter olarak devam etmiştir (Görgün, 2020, s. 233; Kumari ve Bharti, 2021, s. 403; Balta ve Cura, 2022, s. 18; Park, Setiawan, Abidin, ve Ricardianto, 2023, s. 672). İlgili kriterlerden ilki gümrükleme kriteridir. Gümrükleme kriterinde, ülkelerin gümrük kuruluşlarında sürdürülen resmi iş akışlarının kolaylığı, hızı ve öngörülebilirliğini derecelendirilmektedir. İkinci kriter, altyapıdır. Altyapı kriteri, deniz, kara, hava ve demiryolu taşımacılığı için altyapı düzenlemeleri ve niteliğini ölçmektedir. Ankette yer alanların söz konusu altyapı doğrultusundaki fikirleri, taşıma modları açısından malların taşınması ve depolanması ile yakında ilişkilidir. Üçüncü kriter olarak lojistik hizmetlerin kalitesi ve yeterliliği ele alınmaktadır. Bu kriter gere forwarder ve lojistik firmaları, gümrük temsilcileri tarafından sunulan lojistik performansın yeterliliği ölçülmektedir. Dördüncü kriter, uluslararası sevkiyatlardır. Uluslararası yüklemeler ile ilgili kriter, taşımacılığa ilişkin fiyatların rekabetçi fiyatlara uyum sağlama düzeyini ölçmektedir. Beşinci kriter, takip ve izlemedir. Bu kriter doğrultusunda, ürünlerin son tüketiciye ulaşıncaya kadarki güzergahın takibini ölçmektedir. Son kriter ise zamanında teslimdir. İlgili kriter, yapılan sevkiyatın müşteriye zamanında ulaşıp ulaşmadığını inceleyip ölçmektedir. Küresel rekabetinde arttığı günümüz uluslararası ticaret faaliyetlerinde zamanında teslimat kriteri oldukça önemlidir. Rekabetin yoğun olduğu piyasada teslim zamanının gecikmesi hiçbir tüketici tarafından kabul

edilebilir bir durum olmamaktadır. Yalnızca 2007 yılındaki ölçümde başvuru yerel lojistik kriteri, sonraki performans ölçümlerinde kullanılmamıştır.

Lojistik performans endeksinin oluşumunda başvuru ölçüm kriterlerinin küresel ekonomi ve uluslararası ticaret için de önemli faktörler olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, ülkelerin lojistik performans endeksleri ile ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

2.1. Lojistik Performans Endeksi ve Uluslararası Ticaret İlişkisi

Bir ülkenin küresel anlamda rakipleri karşısındaki gücü ve başarısını ortaya koyan makroekonomik göstergelerden birisi de uluslararası ticarettir. Uluslararası ticaret ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari etkileşimi arttırmakta ve bunun sonucunda lojistik sektörü vasıtasıyla ticarete konu olan ürünlerin ülkeler arasındaki transferi büyük önem taşımaktadır. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması ile lojistik sektörünün de katma değer oluşturarak ülke ekonomileri için arttığı görülmektedir. Bu doğrultuda, uluslararası ticaret hacminin artış göstermesi ile lojistik faaliyetlerinin de arttığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, uluslararası ticaret hacminin artmasında lojistik faaliyetlerin en önemli sektörlerden biri olduğu ve uluslararası ticaretin gelişiminde önemli bir aracı niteliği taşıdığı görülmektedir (Bozdağlıoğlu ve Keşir, 2022, s. 2; Song ve Lee, 2022).

Günümüzde artan rekabet ve küreselleşme sayesinde lojistik, uluslararası ticaret için giderek daha da önemli bir sektör haline gelmiştir. Lojistik hizmetlerin olabildiğince verimli bir şekilde yürütülmesi, malların emniyetli, süratli ve aktif bir şekilde daha kolay hareket etmesini sağlamanın yanında, minimum maliyetle uluslararası ticaretin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, lojistik performansın analiz edilmesi, uluslararası ticaret politikaları için önemli bir gösterge haline gelmiştir. Bu doğrultuda, lojistik performansı değerlendirebilmek adına yeni araçlar geliştirilmiştir. Bu geliştirilen araçlardan en önemlisi, Dünya bankası tarafından ortaya koyulan ve geliştirilen lojistik performans indeksidir (Acar, 2021, s. 40; Jayathilaka, Jayawardhana, Embogama, Jayasooriya, Karunarathna, Gamage ve Kuruppu, 2022).

Lojistik performans endeksi vasıtasıyla ülkeler, lojistik performanslarını ölçebilmekte ve lojistik faaliyetlerinin yeterliliklerini görebilmektedirler. Bu doğrultuda, lojistik süreçler ile ilgili eksik ve yetersiz olunan hususlar ortaya koyularak ülkeler lojistik altyapılarını geliştirebilmektedirler. Bu noktada lojistik performans endeksi önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Lojistik performans endeksi, ülkelerin uluslararası ticarete karşı karşıya kaldıkları problemleri çözebilmek ve lojistik süreçlerde geliştirilmesi gereken hususları ortaya koyabilmek için önemli katkılar sağlayan bir ölçüm aracıdır. Bunun yanında lojistik maliyetler, gümrük işlemleri, taşımacılık vb. faaliyetleri için ihtiyaç duyulan altyapının nitelik ve kalitesi hakkında kapsamlı bir tablo ortaya koymaktadır (Acar, 2021, s. 40).

Şirketler, ulusal ve uluslararası pazarlarda oluşan değişim ve gelişmeler karşısında her zaman dinamik bir yapıda olmalıdır. Özellikle müşteri istek ve taleplerini olabilecek en

yüksek derecede yarar sağlayabilecek şekilde karşılayabilmesi en önemli temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası rekabet ortamında, işletmeler ürünlerini daha kaliteli ve hızlı bir şekilde üretmek zorunda olmasının yanında, olabildiğince hızlı bir şekilde müşteriye ulaştırmak zorundadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için lojistik faaliyetleri doğru bir şekilde yönetebilmek gerekmektedir. Lojistik faaliyetlerin verimli bir şekilde yönetilmesi işletmelerde, üretimin büyümesi, minimum maliyet, maksimum kalite, müşteri memnuniyetinin artması, pazardaki payını büyütme ve rakiplerine karşı rekabet gücünün artması şeklinde olmaktadır (Jayathilaka ve diğerleri, 2022; Song ve Lee, 2022).

Lojistik performansın geliştirilmesi için ülkelerin lojistik alt yapıları için yatırımlar gerçekleştirmesi de oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü bu sayede altyapı problemleri ortadan kaldırılmaya çalışılacak ve sürekli değişim gösteren çevre şartlarına ayak uydurulabilecektir. Lojistik altyapısı için gerçekleştirilen yatırımlar, lojistik yeteneğin, güvenilirliğin, verimliliğin, katma değerinin ve verilen hizmet kalitesinin artmasını sağlamaktadır. Buna ek olarak, oluşabilecek lojistik masraflarda azalış, ürünlerin ulaştırma süresinin daha aza indirilmesi, firmaların müşteri kazanarak pazardaki yerlerini sabitleyip genişletmesini sağlayarak verimli bir lojistik ağ oluşturmaktadır. Bu lojistik altyapıyı oluşturan ülkeler, rakip ülkeler karşısında rekabet gücünü arttırarak ticaret hacmini genişletmekte ve böylelikle ekonomik büyümelerine katkı sağlamaktadırlar (Acar ve Benli, 2021, s. 50).

2.2. Lojistik Performans Endeksi ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ülkelerin lojistik performansı, ekonomik büyüme ve kalkınma için bir gösterge niteliğinde ve ekonomik gelişme seviyesinin ortaya konulabilmesi için ölçüm yapan bir araç niteliğinde görülmektedir. Bu açıdan ülkelerin lojistik altyapı gelişmişliği çok önemlidir (Arvis, Saslavsky, Ojala, Shepherd, Busch, Raj, ve Naula, 2016; Bugarčić, Mičić ve Stanišić, 2023). Öyle ki, ülkelerin ekonomik gelişmişliği ölçülürken lojistik altyapı dikkate alınmakta ve buna göre bir sınıflandırma yapılmaktadır. Bu doğrultuda şirketlerin, uluslararası taşımacılık, stokların kontrolü, ambalajlama, depolama faaliyeti, sevk etme, gümrükleme işlemleri, ulaştırma gibi hususlarda yeterli düzeyde hizmet alabilmelerinde, lojistik altyapı ve lojistik düzenlerinin çok önemli etkisi bulunmaktadır. Kaliteli ve geniş bir ulaştırma ağının bulunması hem toplumsal hem de ekonomik kalkınma açısından önem arz etmektedir. Yatırım yapmak isteyen yatırımcılar karar verirken, gelişmiş altyapı sistemi bulunan ve nitelikli insan gücünün fazla olduğu ülkelere yönelmektedirler. Ülkelerin lojistik faaliyetleri kapsamında ulaştırma altyapısı, yatırımcıların yatırım kararlarında belirleyici bir rol oynamakla birlikte, ekonomik büyüme açısından da oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Ülkelerin ulaştırma altyapısının etkin ve verimli işlemesi, tüm taşımacılık faaliyetlerinin belirli bir düzende ilerlediği ve iyi hizmet sunulduğu anlamına gelmektedir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015, s. 96).

Küreselleşme beraberinde uluslararası ticaretin hacmini genişletmiş, bu durum da ülkelerin lojistik altyapı yatırımlarını arttırmasını zorunlu hale getirmiştir. Bununla birlikte, lojistik faaliyetlerin üretimin altyapısını oluşturması sebebiyle ekonomik büyüme ve kalkınma

üzerindeki etkisinin önemi daha fazla ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin iktisadi açıdan kalkınabilmesi için lojistik sektörü anahtar niteliğindedir. Lojistik faaliyetler kapsamında yürütülen imalat, teslim alma, dağıtım ve ulaştırma sürecinin planlanması ülkelerin iktisadi süreçlerini de geliştirmektedir. Tüm bu hedeflere erişebilmek için sahip olunan kaynakların rasyonel dağılımlarının yapılabilmesi önemlidir. Ülkelere katma değer sağlayan bütün faaliyetler, yine ülke içinde bulunan kaynaklardan sağlanır. Dolayısıyla ülkede bulunan kaynakların etkin ve rasyonel bir şekilde dağılımı ülkenin iktisadi açıdan gelişmesi adına oldukça büyük avantaj sağlamaktadır (Yurdakul, 2020, s. 176).

Ekonomik anlamda ülkelerin gelişmişliğini ifade eden temel kriterlerin başında ekonomik büyüme gelmektedir. Ülkelerin iktisadi kalkınmasında, ekonomik büyümenin kaynaklarını ortaya koyması ve bu kaynaklardan verimli bir biçimde faydalanması önemli bir etkidir. Söz konusu kaynaklar, sermaye oluşumu, insan kaynağı, doğal kaynak, teknoloji değişim ve yeniliklerden meydana gelmektedir (Kılıç, 2021, s. 3). Bu kaynaklar içerisinde özellikle teknolojik gelişmeler ve yenilikler vasıtasıyla uluslararası ticaret hacminin artış göstermesi, lojistik faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Lojistik performans ülkelerin karşı ülkeler ile uluslararası ticaretlerini doğrudan etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Lojistik altyapısını geliştirmiş olan ülkeler, karşı ülkelere kolaylıkla ve en doğru şekilde ulaşım sağlayabilmektedirler. Bu durum, ülkelerin kendi aralarındaki ticaret faaliyetleri güçlendirmektedir. Bununla birlikte lojistik performans, uluslararası ticaret vasıtası ile ekonomik büyüme üzerinde de olumlu etkiler sağlayabilmektedir (Bozma, Başar ve Aydın, 2017, s. 401). Lojistik performansın ülkelerin uluslararası ticaret hacmi ve ekonomik büyüme düzeyleri üzerindeki etkisi dikkate alındığında, konu ile ilgili literatürde çeşitli çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Ülkelerin lojistik performansları ile uluslararası ticaretleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan Behar ve Manners (2008), birbirine komşu olan ülkelerin lojistik altyapılarının uluslararası ticaretlerinde önem arz ettiğine değinmekte ve gelişmiş bir lojistik altyapının ülkeler arasındaki uzaklık vb. maliyet oluşturan olumsuz etkileri en aza indirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, havayolu lojistiği dışında kara ile çevrili ülkelerin ürünlerini deniz yolu ile göndermek için komşu ülkelerin lojistik hizmetlerine gereksinimlerinin olduğunu da ortaya koymaktadırlar. Ayrıca, lojistik altyapı kalitesinde olumlu ilerlemeler kaydeden ülkelerin ihracatlarının da pozitif bir şekilde etkileneceği tespit edilmiştir.

Lojistik performans endeksini oluşturan bileşenlerin her birinin gelişmekte olan ülkelerin ticareti üzerindeki etkisini bir çekim modeli vasıtasıyla analiz eden Martial, Puertasa ve Garcıab (2014), lojistik performans endeksine ait veriler ile Afrika, Güney Amerika, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerindeki lojistik sektöründe gerçekleşebilecek olası ilerlemeleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular, lojistik performans endeksine ait alt bileşenlerdeki iyileşmenin ülkelerin ticaret hacmini

artırmasını sağladığını ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında, özellikle lojistik performans endeksi bileşenlerinin Afrika, Güney Amerika ve Doğu Avrupa'daki ülkeler için giderek daha önemli hale geldiği tespit edilmiştir.

Türkiye'de lojistik sektöründe gerçekleşen dönüşümlerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştıran Tunç ve Kaya (2016), çalışmalarında Granger nedensellik testi vasıtasıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, lojistik ve uluslararası ticaret arasında iki yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca ihracat ve taşımacılık gelirleri arasında da iki yönlü bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.

Lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkisini inceleyen Gani (2017), çalışma kapsamında elde ettiği bulgular doğrultusunda lojistik performansın ihracat ve ithalatla pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya konmuştur. Çalışma sonucunda, analize dâhil ettiği altmış ülkenin lojistik altyapısına ve hizmetlere yapılan sürekli yatırım gerçekleştirmelerinin uluslararası ticaretlerini olumlu yönde etkileyebileceğini tespit etmiştir.

AB ve MENA ülkelerinin lojistik performansındaki gelişmelerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen Ofluoğlu, Kalaycı, Artan ve Bal (2018), çalışmada panel çekim modeli vasıtasıyla analizlerini gerçekleştirmiş ve uluslararası ticarete lojistik performans ve alt bileşenlerinin etkisinin önemli bir role sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda sonuçlar doğrultusunda, lojistik performansta yaşanan gelişmelerin uluslararası ticaret maliyetlerini azalttığı ve ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sürekli gelişim halinde olan lojistik hizmetlerin Türkiye'nin uluslararası ticaretine yansımalarını inceleyen Emirkadı ve Balcı (2018), çalışmanın sonucunda Türkiye'de lojistik hizmetlerin gelişiminin sürekli devamlılık göstermesinin olumlu etkilerinin yanında bir takım eksikliklerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin taşımacılık sektöründe en çok başvurulan taşıma türünün karayolu olduğu ve ağırlıklı olarak kişisel taşımacılık yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, taşımacılık sektöründe çalışan kesimin eğitim seviyesinin düşük ve kullanılmayan kapasitenin fazla olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, demiryolu ve liman altyapısında da bir takım eksikliklerin olduğu ve kombine taşımacılık alt yapısının tam anlamıyla oluşturulmadığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, yakın dönemde lojistik faaliyetlerin niteliklerinin artırılması için gerçekleştirilen çalışmalar ile Türkiye'de uluslararası ticaretin gelişmesinde lojistik performansın önemli bir rol üstlendiği ifade edilmiştir.

Yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin lojistik maliyetleri ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen Kılıç ve Koçdemir (2018), çalışmalarında 15 ülkenin 1990-2017 dönemine ilişkin veriler ile panel eş bütünleşme testi ve panel nedensellik analizine başvurmuştur. Analizler sonucunda, yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin taşımacılık maliyetleri ile ithalat ve ihracatı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Uluslararası ticaretin hacmi büyük ölçüde ticareti kolaylaştıran ve maliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunan faktörlere bağlı olduğu belirten Bugarčić, Skvarciany ve Stanišić (2020), Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Batı Balkanlar'da lojistik performansın ticaret hacmi üzerindeki etkisinin düzeyini değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, lojistik performans endeksinin 2007 ve 2018 yıllarında uluslararası ticarete etkisi araştırılmıştır. Bu ilişki, genel lojistik performans endeksi ve bileşenlerine odaklanan çekim modeli yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, lojistik performansın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ikili ticaret üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ve lojistik performansın ticareti kolaylaştırıcı rolünü haklı çıkardığı görülmüştür. Ayrıca lojistik performans endeksi bileşenlerinin uluslararası ticaret hacminin artırılmasındaki önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda, lojistik performansın ve lojistik hizmetlerin iyileştirilmesinin uluslararası ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkiye yol açtığı ortaya koyulmuştur. Uluslararası ticaret yapan ülkelerdeki lojistik performansın iyileştirilmesi, ikili ticaretin artmasına ve ticaret maliyetlerinin azalmasına yol açacağı tespit edilmiştir.

Arjantin, Brezilya, ABD ve ticaret ortakları arasında soya fasulyesi ihracatında lojistik performansın rolünü belirlemeyi amaçladığı çalışmada Dos Reis, Amorim, Cabral ve Tolo (2020), genişletilmiş panel çekim modelini kullanarak lojistik verimliliğin bir göstergesi olarak Dünya Bankası lojistik performans endeksi göstergelerinin uluslararası ticaretin kolaylaştırılmasında önemli bir belirleyici olduğunu tespit etmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında, lojistik altyapının uluslararası ticaret ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

Lojistik ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkisini ortaya koymayı ve birbirlerinin gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler dikkate alınarak değerlendirmeyi hedefleyen Korkut, Yavuz ve Zeren (2020), çalışma kapsamında G-20 ülkelerinin 1994-2017 yıllarına ait verileri doğrultusunda panel veri analizleri gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarına göre, cari işlemler dengesi ile altyapı harcamalarının uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, demiryolu altyapı harcamaları ile cari işlemler dengesi arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilirken, cari işlemler dengesinden karayolu altyapı harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

BRICS ülkelerinde lojistik performansları ve uluslararası ticaret hacimleri arasındaki ilişkiyi analiz eden Öztürkçü ve Yıldız (2020), çalışma sonucunda ekonomik gelişme ve ihracat performansı açısından elde ettikleri başarı açısından başarılı bulunan BRICS ülkelerinin lojistik performans bileşenleri kapsamında yeterli düzeyde başarıyı sağlamadıkları ifade edilmiştir.

Lojistik sektöründe meydana gelen gelişmelerin uluslararası ticaretin üzerindeki etkisini inceleyen Koca (2021), ticari mal dengesi, taşımacılık düzeyi ve gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenlerinin yer aldığı araştırma modeli doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmada zaman serisi analizlerine başvurmuştur. Eşbütünlük analizleri sonucunda, değişkenler

arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, lojistik faaliyetler ve uluslararası ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca, gayrisafi yurtiçi hasıladan taşımacılık düzeyine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya konulmuştur.

Çekim modeli vasıtasıyla lojistik performans endeksinin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştıran Kumari ve Bharti (2021), 127 ülkenin 2016 yılı ikili ticaret verileri ve lojistik performans endeksinin 2012-2018 ağırlıklı ortalama değerleri vasıtasıyla analizlerini gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, lojistik performans endeksinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkeler arasında en düşük düzeyde olduğunu, bunu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin izlediğini göstermektedir. Çalışma neticesinde ise politika yapıcıların kaynak yatırımına en çok ihtiyaç duyulan ve bu tür yatırımların en yüksek getiriye sağlayacağı önemli lojistik alanlarını belirlemeleri gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Ulaştırma altyapısı ve lojistiğin giderek küresel ticareti etkileyen önemli faktörler haline geldiğini belirten Ma, Cao ve Li (2021), entropi yöntemini kullanarak Çin'in eyaletlerinin lojistik gelişme düzeyinin değerlendirme indeksi doğrultusunda çekim modelini kullanarak Çin'in otuz bir eyaletinden Kuşak Yol ülkeleri kapsamındaki 65 ülkede 2008-2018 dönemine ait verileri ile lojistik gelişme düzeyinin ikili ticaret üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, lojistik sektöründeki gelişimin uluslararası ticaretin artmasını önemli ölçüde desteklediğini göstermektedir. Bununla birlikte ortak ülkelerle karşılaştırıldığında, Çin'in bölgesel lojistik gelişme düzeyinin ikili ticaret üzerinde daha büyük bir etki gösterdiği tespit edilmiştir.

Konya ilindeki firmaların lojistik performans, ihracat performansı ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen Balta ve Cura (2022), gerçekleştirilen analizler sonucunda lojistik performansın firma ve ihracat performansı üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu tespit etmiştir. Bu doğrultuda, firmaların lojistik performanslarının artması ile ihracat performanslarının gelişeceği ve firmanın ekonomik olarak büyüme kaydedeceği ortaya konulmuştur.

Türkiye'de lojistik sektöründeki gelişmelerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştıran Bozdağlıoğlu ve Keşir (2022), aylık frekansa sahip veriler ile gerçekleştirdiği analizler sonucunda lojistik taşımacılık türleri ile uluslararası ticaretin ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Modelde yer alan uluslararası ticaret değişkeninin demiryolu, denizyolu, havayolu ve karayoluna ait değişkenlere verilen şoklara pozitif tepki verdiği görülmüştür. Bu kapsamda, lojistik performansın uluslararası ticaret ile yakın ilişki içerisinde olduğu ifade edilmiştir.

Gayrisafi yurtiçi hâsıla ve lojistik performans endeksinin küresel çapta uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini analiz eden Jayathilaka ve diğerleri (2022), 142 ülkenin 2007-2018 yıllarına ait verileri ile panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, lojistik performans endeksinin küresel olarak ve özellikle Asya, Avrupa ve Okyanusya kıtalarındaki net ihracatla pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, hükümetlere ihracatın ve dolayısıyla ekonominin büyümenin hızlandırılmasına yönelik strateji ve politikalarının oluşturulmasında lojistik performansın önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

İhracata dayalı deniz ekonomisi ile gelişmekte olan bir kıyı ülkesi olan Vietnam'da lojistik performans ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi değerlendiren Le (2022), küreselleşmenin yükselişi ile Vietnam'ın bölgesel ekonomik entegrasyon ve lojistik iyileştirme çalışmalarını ekonomik sürdürülebilirliğin temel motorları olarak tanımladığı belirtmiştir. Bu doğrultuda lojistik performans ile ihracat arasındaki ilişkinin sektörel olarak panel çekim modeli vasıtasıyla gerçekleştirilen analizleri sonucunda, lojistik performansın artışı ile deniz ürünleri ihracatının yükseldiği tespit edilmiştir.

Türkiye'de gerçekleştirilen lojistik altyapı yatırımlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini değerlendiren Meşin ve Cura (2022), çalışmalarında 160 ülkenin karşılaştırmalı lojistik verilerini vasıtasıyla analizler gerçekleştirmiştir. Analizler sonucunda, Türkiye'nin lojistik performansının artması ile ülkenin uluslararası ticaret hacminin olumlu etkilendiği görülmüştür.

Lojistik faaliyetlerin verimliliğinin uluslararası ticarete önemli bir rol oynadığını belirten Song ve Lee (2022), küresel tedarik zinciri açısından lojistik verimliliğin uluslararası ticarete önemli bir etken olduğunu ve lojistik performansın belirleyicisi olan lojistik maliyetlerin azaltılmasının önem arz ettiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda, Güney Kore'ye odaklanarak lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Uluslararası ticareti etkileyen lojistik performans belirleyicilerinin araştırılması için çalışma kapsamında, ticaret akışlarını analiz etmek amacıyla çekim modeli doğrultusunda lojistik performans endeksi değişken olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, lojistik performans endeksinin bileşenlerinin uluslararası ticarete önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda, küresel ekonomide uluslararası ticareti teşvik etmek için uluslararası taşımacılık ve lojistik hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koyulmuştur.

Lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar üzerine literatür çalışması gerçekleştiren Gültekin ve Kaplan (2023), analiz ettikleri çalışmalar sonucunda literatürde gerçekleştirilen çalışmalarda çoğunlukla çekim modelinin kullanıldığı ve lojistik performansın uluslararası ticaret üzerinde anlamlı etkilerinin bulunduğunu tespit etmiştir. İncelenen çalışmalarda elde edilen bulguların değerlendirilmesi neticesinde ihracatta lojistik performans bileşenlerinden altyapı, lojistik hizmetlerin kalitesi, uluslararası taşımacılık ve zamanlama faktörlerinin; ithalatta ise altyapı, lojistik hizmet kalitesi ile zamanlama unsurlarının önemli etkenler olduğu görülmüştür.

Lojistiğin uluslararası ticaretteki öneminin giderek arttığını dile getiren Park, Setiawan, Abidin, ve Ricardianto (2023), çalışmalarında Endonezya lojistik sektörünün iyileştirilmesi gereken alanlarını belirlemek amacıyla Güney Kore ile Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) üye ülkeleri arasındaki lojistik performansının ticaret hacmi üzerindeki etkisini

analiz etmeyi amaçlamıştır. Ülkeler arasındaki ticaret hacmini açıklayan çekim modelini temel alan bu çalışma sonucunda, lojistik performans endeksindeki bir iyileşmenin Endonezya dâhil olmak üzere Güney Kore ile ASEAN Ülkeleri arasındaki ticaret hacminde büyüme sağlayabileceği ortaya koyulmuştur.

Şangay Paktı ve Kuşak Yol ülkelerinde uluslararası ticaret üzerinde lojistik performansın etkilerinin incelenmesi amaçlayan Üre, Demir, Karaköy ve Ulutaş (2023), çalışmalarında lojistik performansını ölçmek amacıyla Dünya Bankası tarafından iki yılda bir yayınlanan lojistik performans endeksi verilerini ve uluslararası ticareti temsilen yine Dünya Bankası tarafından yayınlanan ithalat ve ihracat verilerini kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre gümrükleme, lojistik kalitesi ve izlenebilirliğin ihracat üzerinde, altyapı, gümrükleme ve lojistik kalitesinin ise ithalat üzerinde etkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürde lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin yanı sıra lojistik performansın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalar da yer almaktadır. Türkiye’de lojistik faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan Ateş ve Işık (2010), çalışmasında lojistik, ihracat ve ekonomi büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometrik modeller vasıtasıyla analiz etmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, lojistik faaliyetler ile ihracat arasında kısa dönemli bir ilişki tespit edilememiş olup, uzun dönemde lojistik faaliyetlerden ihracat doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte, lojistik faaliyetlerden sanayi üretim endeksinde doğru tek yönlü, ekonomik büyüme ile çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, lojistik faaliyetler ile ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu görülmektedir.

Türkiye’de lojistik sektöründeki gelişmeler ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyen Kuzu ve Önder (2014), çalışmalarında zaman serisi analizlerinden eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testinden faydalanmışlardır. Gerçekleştirilen test ve analizler sonucunda, lojistik faaliyetler ve ekonomik büyümenin eşbütünleşik olduğu, başka bir ifade ile aralarında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, ekonomik büyümeden lojistik faaliyetlere doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, ekonomik büyümenin lojistik gelişmeler üzerinde önemli etkilere sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmalarında altmış dokuz ülkenin 2007-2014 dönemine kapsayan dönem verileri ile panel veri analizleri gerçekleştiren Bozma, Başar ve Aydın (2017), lojistik performansın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda, lojistik performans endeksinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Avrupa ülkelerinde lojistik sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran D’Aleo ve Sergi (2017), regresyon modelinden faydalanarak bu soruya cevap arayışında bulunmuşlardır. Analiz sonucunda lojistik faaliyetlerinde kapsamında bulunduğu küresel rekabet gücü endeksinin gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif

yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca, lojistik performans endeksinin de gayrisafi yurtiçi hâsıla üzerinde önemli etkilerinin olduğu belirtilmiştir.

Lojistik performans, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan Katrakylidis ve Madas (2019), çalışmalarında 39 ülkenin 2007-2018 dönemine ait verileri kullanarak kısa ve uzun dönemli panel veri analizlerine başvurmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, hem uluslararası ticaretin hem de lojistik performansın ekonomik büyümenin itici güçlerini oluşturduğunu desteklemektedir. Ayrıca lojistik sektörünün uluslararası ticarete etkilerinin doğrudan değil, ekonomik büyüme yoluyla olduğu ortaya konmuştur.

Orta ve Doğu Avrupa ile Türkiye’de lojistik verimliliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran Şimşek ve Yiğit (2019), bu ilişkide ihracata dayalı büyüme kuramının geçerliliğini ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada, söz konusu ülkelere ait 2010-2016 dönemine ilişkin verilerden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda, ihracata dayalı büyüme kuramının ülkeler için geçerlilik sağladığı ve bu ülkelerde meydana gelebilecek herhangi bir lojistik gelişmenin ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlayacağı ortaya koyulmuştur.

2000-2016 döneminde gelişmekte olan ülkelerde ulaştırma, lojistik, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Saidi, Mani, Mefteh, Shahbaz ve Akhtar (2020), panel GMM tahmincisi ve panel nedensellik analizleri vasıtasıyla değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, ulaştırma ve lojistik altyapısının doğrudan yabancı yatırımların 'çekiciliğine' ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerde çalışan politika yapımcıların özellikle ilgisini çekecek ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kullanılacak ve dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımı çekebilecek, birbiriyle bağlantılı teknolojik faktörlerle birlikte modern ulaşım ve lojistik tasarımlarına ve geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Lojistik performansı ekonomilerde önemli bir rol oynadığını ifade eden Çelebi (2021), çalışmasında lojistik performans endeksinin gayri safi yurt içi hâsıla üzerindeki etkilerinin doğrudan yabancı yatırım, patentler ve küresel rekabet endeksi aracılığıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, lojistik performans endeksinin gayri safi yurt içi hâsıla üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu ve bu dolaylı etkinin doğrudan yabancı yatırım ve patentlerin aracılık rolleri vasıtasıyla gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

Lojistik sektörünün uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlaması nedeniyle sosyal ve ekonomik kalkınmada önemli bir role sahip olduğu dile getiren Demirci Çelikkol ve Keskin (2021), çalışmalarında Türkiye ile komşu ülkelerinin lojistik performansı ve kişi başına düşen gelirleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Gerçekleştirilen analiz neticesinde, Türkiye ve komşu ülkelerin lojistik performans endeksleri ile kişi başına düşen gelirleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Yeni sanayileşen ülkelerde lojistik performans endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran Kılıç (2021), çalışmasında 2007-2018 yıllarına ait veriler vasıtasıyla lojistik performans endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analiz ile incelemiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, yeni sanayileşen ülkelerde lojistik performans endeksinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Lojistik performans endeksinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen Saini ve Hrusecka (2021), analizler kapsamında dünyanın en büyük yedi ekonomisi (Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD) ile Çek Cumhuriyeti, Singapur ve Slovenya'yı örneklem olarak belirlemiştir. Analizler sonucunda, lojistik performans endeksinin ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu sonuçları gösteren temel bileşen olduğu tespit edilmiştir.

Lojistik performans, gayrisafi yurtiçi hâsıla ve yönetim arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri araştıran Kahsai ve Eyob (2022), kırk yedi Afrika ülkesi için 2007-2018 dönemine ait verileri kullanarak ampirik analizlerini panel hata düzeltme modelini kullanarak gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, kısa dönemde lojistik performans endeksi ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmazken, iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koyulmuştur.

Avusturya'da lojistik sektöründeki altyapı yatırımları ile bölgesel gayrisafi yurtiçi hâsıla arasındaki ilişkiyi değerlendiren Winter, Manuj ve Gerschberger (2022), çalışmalarının sonucunda bölgesel ekonomik kalkınmayı etkileyen çeşitli lojistik göstergelerin önemini tespit etmiş ve politika karar alma sürecine ilişkin önemli öngörüler ortaya koymuştur.

Avrupa Birliği, BRICS ve ASEAN ülkelerindeki lojistik performansların ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki etkilerini araştıran Bugarčić ve diğerleri (2023), çalışma kapsamında 2007-2018 dönemine ait veriler doğrultusunda sabit etkiler modelinin kullanıldığı panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, lojistik performansın tüm örneklem ve AB ülkeleri kapsamında ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki olumlu etkisi doğrulanmıştır. Ayrıca, lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin ekonomik büyüme ve ulusal rekabet gücü açısından önemi ortaya koyulmuştur. Araştırma bulguları, lojistiğin ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli bir faktörü olarak rolünü vurgulamakta ve ulusal rekabet gücünün artırılmasındaki potansiyelini ortaya koymaktadır.

Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda genel olarak lojistik performansın uluslararası ticaret üzerine etkisi ve lojistik performansın ekonomik büyüme üzerine etkisi üzerine yapılan çalışmaların yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma ile diğer çalışmalardan farklı olarak, OECD ülkelerinde lojistik performansın hem uluslararası ticaret hem de ekonomik büyüme üzerindeki etkileri panel zaman serisi analizleri vasıtasıyla araştırılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma gerçekleştirilirken 2007-2022 dönemine ait güncel verilerden yararlanılmıştır.

4. ARAŞTIRMA MODELİ VE VERİ SETİ

Çalışmanın bu bölümünde OECD ülkelerinde lojistik performansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda analizlerde, OECD ülkelerinin 2007-2022 yılları arasındaki verilerine yer verilmiştir. Araştırma modeli kapsamında bağımlı değişken olarak OECD ülkelerinin uluslararası ticaret hacmi ve gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH) ele alınmıştır. Modelde yer alan bağımsız değişkenler ise lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içerisindeki payı (DYY), uluslararası ticaret ve GSYİH'dır.

Modelde yer alan OECD ülkelerinin lojistik performans endeksi verileri Dünya Bankası istatistik veri tabanından elde edilirken, uluslararası ticaret hacmi, GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içerisindeki payına ilişkin verilere OECD veri tabanından ulaşılmıştır.

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır:

$\ln(ticaret)_{it}$: OECD ülkelerinin toplam uluslararası ticaret hacmi

$\ln(gsyih)_{it}$: OECD ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasılası

$\ln(lpi)_{it}$: OECD ülkelerinin lojistik performans endeksi

$\ln(dyy)_{it}$: OECD ülkelerinin DYY'm GSYİH içerisindeki payı

Yukarıda yer alan bilgiler kapsamında OECD ülkelerinin lojistik performansının uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmek için oluşturulan panel veri modeli aşağıdaki gibidir (1,2):

$$\ln(ticaret)_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln(gsyih)_{it} + \beta_2 \ln(lpi)_{it} + \beta_3 \ln(dyy)_{it} + \varepsilon \quad (1)$$

$$\ln(gsyih)_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln(ticaret)_{it} + \beta_2 \ln(lpi)_{it} + \beta_3 \ln(dyy)_{it} + \varepsilon \quad (2)$$

4.1. Panel Birim Kök Analizi ve Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişkenler arasındaki ilişkisini test edilebilmesi için değişkenlerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile değişkenlerin düzeylerinde ya da birinci farklarında durağan olmaları beklenmektedir. Panel zaman serilerinde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisini analiz edebilmek için değişkenler durağan olmalıdır. Bu bağlamda değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Panel veri analizleri gerçekleştirilirken değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması, son yıllarda ülkelerin birbirleri ile entegrasyon düzeylerini arttırmış olmaları ve ekonomilerin yüksek derecede küresel ekonomiye entegre olması nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda modelde ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı Breusch-Pagan LM (Breusch ve Pagan, 1980) (3), Pesaran CD (Pesaran, 2004) (4) ve Pesaran scaled LM (Pesaran, 2004) (5) testleri aracılığı ile analiz edilmiştir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij}^2 \sim X_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (3)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij} \right) \sim N(0,1) \quad (4)$$

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij} (T \rho_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (5)$$

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Test	$\ln(\text{ticaret})$	$\ln(\text{gsyih})$	ipi	dyy
CD _{BP}	9179.976***	10085.13***	2315.885***	1138.202***
CD _{LM}	226.073***	250.212***	43.014***	11.606***
CD	95.226***	99.329***	13.959***	13.667***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

OECD ülkelerinde lojistik performansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla ilk olarak değişkenlere ilişkin Breusch-Pagan LM (Breusch ve Pagan, 1980), Pesaran ölçekli LM (Pesaran, 2004) ve Pesaran CD (Pesaran, 2004) yatay kesit bağımlılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığın bulunmadığını belirten sıfır hipotezi istatistiksel olarak reddedilmiştir. Elde edilen bu bulgu ile OECD ülkelerinin herhangi birinde ortaya çıkan bir şokun diğer ülkeleri de etkileyebileceği tespit edilmiştir. Bu kapsamda analizlere yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak birim kök testiyle devam edilmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilebilmesi için değişkenlerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığına ilişkin gerçekleştirilen testler neticesinde değişkenlerin durağanlıkları Pesaran (2007) (14,15) tarafından ortaya koyulan ikinci kuşak panel birim kök testi ile analiz edilmiştir. Analizler kapsamında oluşturulan modellerde yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans problemi olması durumunda, ikinci kuşak panel birim kök testleri hem yatay kesit bağımlılığı hem de değişen varyans sorununu dikkate aldığı için birim kök testi olarak Pesaran (2007) CADF tahmin tekniği tercih edilmiştir (Lewandowski, 2007). Pesaran (2007) CADF birim kök testlerine ilişkin modeller aşağıda verilmiştir (6,7):

$$y_{it} = (1 - \varphi)\mu_i + \varphi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (6)$$

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (7)$$

Tablo 3. İkinci Kuşak (PESCADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit	Sabit+Trend
----------	-------	-------------

Düzy		
$\ln(\text{ticaret})$	-1.580	-2.189
$\ln(\text{gsyih})$	-1.953*	-2.287
lpi	-1.513	-1.895
dyy	-2.250***	-3.322***
Birinci Farklar		
$\ln(\text{ticaret})$	-2.413***	-2.903***
$\ln(\text{gsyih})$	-2.300***	-2.697***
lpi	-2.345***	-2.762***
dyy	-3.383***	-3.961***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ikinci nesil birim kök analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3'te bulunmaktadır. Birim kök testleri neticesinde değişkenlerin durağanlık düzeyleri ortaya koyulmuştur. Modelde yer alan serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunması ve Pesaran (2007) tarafından ortaya koyulan panel CADF birim kök testinin yatay kesit bağımlılığını dikkate alması sebebiyle panel CADF birim kök analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde, modellerde bulunan OECD ülkelerinin uluslararası ticaret hacmi, GSYİH ve lojistik performans endeksinin düzeylerinde durağan olmadıkları, birinci farkları alındığında I(1) durağan hale geldiği görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içerisindeki payına ilişkin (dyy) değişkeninin ise düzeyde durağan I(0) olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, modellerin kısa ve uzun dönem analizlerine panel ARDL (PMG) eşbütünleşme testleri ile devam edilmesinin uygun olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Panel Eşbütünleşme Analizi

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen panel birim kök testleri sonuçları doğrultusunda, modelde yer alan değişkenlerin farklı düzeylerde durağanlaşmaları nedeniyle değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerinin analizine Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ortaya koyulan panel ARDL yönetimiyle devam edilmesine karar verilmiştir. Diğer eşbütünleşme tahmin yöntemleri ile kıyaslandığında panel ARDL yönteminin en önemli avantajı, modeldeki değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmaları şartının bulunmamasıdır.

Modelde yer alan değişkenlerin durağanlık analizleri neticesinde değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkilerinin test edilmesi amacıyla panel ARDL yöntemi kapsamında panel havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (PMG) kullanılmıştır. PMG tahmincisi hem farklı düzeyde durağanlaşan değişkenlerin analiz edilmesine hem hata düzeltme katsayısı vasıtasıyla kısa ve uzun dönemli ilişkilerin test edilmesine olanak sağlamaktadır. PMG tahmin tekniğine ilişkin başvuru model aşağıdaki gibidir (8):

$$\Delta Y_{it} = \phi_i(Y_{it-1} - \theta' X_{it-1}) + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij}^* \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p-1} \delta_{ij} \Delta X_{it-j} + \mu_i + e_{it} \quad (8)$$

Tablo 4. Panel Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) Sonuçları

Uzun Dönem				
Değişkenler	Model (1) (Bağımlı Değişken: $\ln(\text{ticaret})$)		Model (2) (Bağımlı Değişken: $\ln(\text{gsyih})$)	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
$\ln(\text{ticaret})$	-	-	1.453***	0.000
$\ln(\text{gsyih})$	0.665***	0.000	-	-
$\ln pi$	0.072***	0.005	-0.036	0.317
$\ln dy$	0.075***	0.003	0.098***	0.002
Kısa Dönem				
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
ECT	-0.445***	0.000	-0.139***	0.000
$\Delta \ln(\text{ticaret})$	-	-	0.292***	0.000
$\Delta \ln(\text{gsyih})$	0.887***	0.000	-	-
$\Delta \ln pi$	-0.054	0.221	0.012	0.549
$\Delta \ln dy$	0.905***	0.002	0.016	0.910
C	3.706***	0.000	-1.575***	0.000

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Panel havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (PMG) sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Uzun dönem sonuçları incelendiğinde, OECD ülkelerinin ticaret hacminin bağımlı değişken olduğu model (1)'de GSYİH'daki %1'lik artışın ticaret hacmini %0,67 düzeyinde arttırdığı, lojistik performans endeksindeki %1'lik yükselmenin ticaret hacminde %0,07 düzeyinde bir artış sağladığı ve doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artışın ise ticaret hacmini %0,08 düzeyinde arttırdığı görülmektedir. OECD ülkelerinin GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu model (2)'de ise, OECD ülkelerinin ticaret hacmindeki %1'lik artışın GSYİH'yı %1,5 düzeyinde arttırdığı, doğrudan yabancı yatırımlardaki %1 düzeyindeki bir yükselişin GSYİH'yı %0,1 düzeyinde arttırdığı gözlemlenmektedir.

Kısa dönem sonuçları değerlendirildiğinde, OECD ülkelerinin ticaret hacminin bağımlı değişken olduğu model (1) ve GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu model (2)'de hata düzeltme terimleri (ECT) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme teriminin işaretinin negatif olması, kısa dönemde serilerde ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde yakınsayarak dengeye geleceğini göstermektedir. OECD ülkelerinin ticaret hacminin bağımlı değişken olduğu model (1)'de meydana gelen sapmaların yaklaşık iki dönemde (yaklaşık 2 yıl), OECD ülkelerinin GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu model (2)'de ise yedi dönemde (yaklaşık 7 yıl) dengeye geldiği tespit edilmiştir.

4.3. Panel Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinin ardından, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi vasıtasıyla analiz edilmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmalarında herhangi bir ülke için söz konusu nedensellik ilişkisinin panel veri kapsamında farklı ülkeler için geçerli olduğunu ve gözlem sayısının artmasıyla birlikte ortaya koymuş oldukları testin etkili sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedenselliğini analiz etmek için aşağıda yer alan doğrusal modeli önermişlerdir (9):

$$Y_{it} = \beta_i + \sum_{j=1}^J \delta_i^j Y_{i(t-j)} + \sum_{j=1}^J \eta_i^j X_{i(t-j)} + \omega_{it} \quad (9)$$

Modelde yer alan δ_i^j ve η_i^j otoregresif katsayılarını ve esnekliği ifade etmektedir. Modelin sıfır ve alternatif hipotezi aşağıda yer almaktadır (10, 11):

$$h_0: \mu_i = 0 \quad \text{for } \forall i \quad (10)$$

$$h_1: \begin{cases} \mu_i = 0 & \text{for all } i=1,2,3,4,\dots,N_1 \\ \mu_i \neq 0 & \text{for all } i=N_1+1,2,3,4,\dots,N \end{cases} \quad (11)$$

Bu hipotezleri test edebilmek amacıyla aşağıda yer alan Wald istatistikleri hesaplanmaktadır (12):

$$W_{N,T}^{HNC} = N^{-1} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (12)$$

Modelde yer alan $W_{i,T}$, her bir i birimine ait bireysel Wald testi istatistiklerini ifade etmektedir.

Tablo 5. Dumitrescu & Hurlin Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler			
	$\ln(ticaret)$	$\ln(gsyih)$	lpi	dyy
$\ln(ticaret)$	-	9.376***	1.707*	4.248***
$\ln(gsyih)$	5.684***	-	0.018	0.828
lpi	5.783***	5.493***	-	0.649
dyy	1.672*	1.908**	0.877	-

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 5'te Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi sonuçları yer almakta ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini gösterilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi sonuçlarına göre, OECD ülkelerinin uluslararası ticaret hacmi ile OECD ülkelerinin lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımları ve gayrisafı yurtiçi hasılları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, OECD ülkelerinin gayrisafı yurtiçi hasıllarından OECD ülkelerinin lojistik performans endeksleri ve doğrudan yabancı yatırımlarına doğru doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, panel havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (PMG) ile tahmin edilen kısa ve uzun dönem katsayı sonuçlarının

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi sonuçları ile desteklendiği görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin uluslararası ticaretlerini arttırmaları ve iktisadi olarak güçlenmeleri lojistik altyapılarının gelişimiyle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte ülkelerin iktisadi açıdan küreselleşmesi, global pazarlara ulaşabilmesi ve teknolojik üstünlükler gibi bir takım avantajlardan yararlanabilmesi için verimli bir şekilde lojistik hizmet sağlaması ve uluslararası ticaret süreçlerini belirli kurallar dahilinde uygun bir şekilde yürütebilmesi gerekmektedir.

Ülkelerin ekonomik kalkınmaları için ürün ihracatı temel kriterlerden birisidir. İhracat oranlarının artış göstermesi, üreticileri daha verimli hale getirmeye ve var olan kaynakları daha etkili kullanmaya teşvik etmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelere önemli derecede bir gelir kaynağı sağlamaktadır. Bu nedenle, ülkelerin ihracatı teşvik etmesi ve bunun için çeşitli çalışmalar yapması oldukça önemlidir. Ticareti arttırıcı en önemli etkenlerden biriside uluslararası lojistikdir. Lojistik faaliyetlerin veriminin arttırılması ve süreçlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi maliyetler üzerinde de oldukça etkilidir. Yüksek maliyetler bu şekilde kontrol altına alınabilmektedir. Zaman kaybına neden olan katı ve maliyetli ticaret kuralları, rekabeti olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumda küresel ekonomide pay sahibi olmak isteyen ülkeler gümrük kurallarını yeniden gözden geçirilmeli, limanlardaki uzun bekleme sürelerini kısaltmalı, bunun için gereksiz düzeydeki fiziksel denetimleri azaltmalı, bürokrasi ve gereksiz uygulanan usülleri ortadan kaldırması gerekmektedir.

Lojistik performans uluslararası ticaret için önemli bir unsurdur. Lojistik performansın artması, uluslararası ticareti olumlu yönde etkilemekte ve uluslararası ticaret hacminde artış sağlamaktadır. Bu doğrultuda, ülkelerin lojistik performans endeksi sonuçlarını takip ederek zayıf kaldıkları kriterlere yoğunlaşması ve ilgili alanda çalışmalar yaparak lojistik performansını iyileştirmesi önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında lojistik performansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle değişkenlere ilişkin yatay kesit bağımlılık testleri gerçekleştirilmiş, ardından ikinci kuşak panel birim kök testleri (PESCADF) uygulanmıştır. Analizlerin devamında OECD ülkelerinde uluslararası ticaret, ekonomik büyüme, lojistik performans ve doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içerisindeki payı arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerini test etmek için panel ARDL yöntemi kapsamında panel havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (PMG) vasıtasıyla analizler yapılmıştır. Analizler neticesinde uzun dönemde, OECD ülkelerinin ticaret hacminin bağımlı değişken olduğu model (1)'de GSYİH'daki %1'lik artışın ticaret hacmini %0,67 düzeyinde arttırdığı, lojistik performans endeksindeki %1'lik yükselmenin ticaret hacminde %0,07 düzeyinde bir artış sağladığı ve doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artışın ise ticaret hacmini %0,08 düzeyinde arttırdığı tespit edilmiştir. Lojistik performans

endeksindeki artışın uluslararası ticaret hacminin artışını sağlayacağına ilişkin bulgu, literatürde yer alan Behar ve Manners (2008), Martial ve diğerleri (2014), Gani (2017), Ofluoğlu ve diğerleri (2017), Bugarčić ve diğerleri (2020), Dos Reis ve diğerleri (2020), Kumari ve Bharti, (2021), Ma ve diğerleri (2021), Balta ve Cura (2022), Jayathilaka ve diğerleri (2022), Le (2022), Meşin ve Cura (2022), Gültekin ve Kaplan (2023), Park ve diğerleri (2023) ve Üre ve diğerlerinin (2023) bulgularını desteklemektedir. OECD ülkelerinin GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu model (2)'de ise, OECD ülkelerinin ticaret hacmindeki %1'lik artışın GSYİH'ı %1,5 düzeyinde arttırdığı, doğrudan yabancı yatırımlardaki %1 düzeyindeki bir yükselişin GSYİH'ı %0,1 düzeyinde arttırdığı ortaya koyulmuştur.

Değişkenlere ilişkin nedensellik ilişkileri, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analizler sonucunda, OECD ülkelerinin uluslararası ticaret hacmi ile OECD ülkelerinin lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı yatırımları ve gayrisafi yurtiçi hasılları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, OECD ülkelerinin gayrisafi yurtiçi hasıllarından OECD ülkelerinin lojistik performans endeksleri ve doğrudan yabancı yatırımlarına doğru doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, panel havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (PMG) ile tahmin edilen kısa ve uzun dönem katsayı sonuçlarının Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi sonuçları ile desteklendiği görülmektedir. Tespit edilen OECD ülkelerinin uluslararası ticaret hacmi ile lojistik performansı arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkisi Tunç ve Kaya (2016) ile Kılıç ve Koçdemir (2018)'in bulgularını desteklerken, ekonomik büyümeden lojistik performansa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine dair elde edilen bulgu Ateş ve Işık (2010) ile Kuzu ve Önder (2014)'in bulgularına paralellik göstermektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, OECD ülkelerinde lojistik performansın geliştirilmesi ile birlikte uluslararası ticaret hacminin arttırılabileceği ve bununla birlikte ekonomik kalkınmanın sağlanabileceği ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda OECD ülkelerinde uluslararası ticaretin gelişmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için öncelikle lojistik performansı arttıracak politikaların geliştirilmesi ve lojistik performans endeksinde yer alan alt bileşenlerin (gümrükleme, altyapı, lojistik kalite ve yetkinlik, uluslararası sevkiyatlar, takip ve izleme, zamanlama) iyileştirilmesi gerekliliği görülmüştür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acar, Ö. D. (2021). *Lojistik sektörü performansı ve dış ticaret ilişkisi* (Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Acar, Ö. D. & Benli, M. (2021). Dış ticarete lojistik performansın etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(4), 48-65.
- Arvis, J.-F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C., Raj, A., & Naula, T. (2016). *Connecting to compete 2016: Trade logistics in the global economy. The logistics performance index and its indicators*. Washington, DC 20433. The World Bank.
- Ateş, İ. & Işık, E. (2010). Türkiye’de lojistik hizmetlerinin gelişiminin ihracattaki büyümeye etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 99-106.
- Balta, D. & Cura, F. (2022). Uluslararası ticarete lojistik performansın ihracat performansına ve firma performansına etkisi: Konya ilinde bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(1), 17-29.
- Bayraktutan, Y. & Özbilgin, M. (2014). *Lojistik merkez Kocaeli*, Proje Raporu. Kocaeli: Koto&Marka Y.
- Behar, A. & Manners, P. (2008). *Logistics and exports*. Centre for The Study of African Economics Working Papers, CSAE WPS/2008-2-13
- Bozdağhoğlu, E. Y. & Keşir, B. (2022). Türkiye’de lojistik sektörünün dış ticarete etkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 1-17.
- Bozkurt, C. & Mermertaş, F. (2019). Türkiye ve G8 ülkelerinin lojistik performans endeksinde göre karşılaştırılması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 107-117.
- Bozma, G. Başar, S. & Aydın, S. (2017). Lojistik performansının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *The International New Issues In Social Sciences*, 5(5), 401-414
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bugarčić, F. Z., Mičić, V. & Stanišić, N. (2023). The role of logistics in economic growth and global competitiveness. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci*, 41(2), 499-520.
- Bugarčić, F. Z., Skvarciany, V. & Stanišić, N. (2020). Logistics performance index in international trade: Case of Central and Eastern European and Western Balkans countries. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 452-459.
- Çelebi, Ü. (2021). The Impact of logistics performance index upon gross domestic product: Mediating roles of foreign direct investment and patents. *Journal of Global Strategic Management*, 15(1), 29-45.
- D’Aleo, V. & Sergi, B. S. (2017). Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 1613-1628.
- Demirci Çelikkol, C. & Keskin, G. (2021). Logistics performance index and gdp – relationship of Turkey’s logistics performance through neighbours. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(37), 257-265.
- Dos Reis, J. G. M., Amorim, P. S., Cabral, J. A. S. P. & Toloi, R. C. (2020). The impact of logistics performance on Argentina, Brazil, and the US soybean exports from 2012 to 2018: A gravity model approach. *Agriculture*, 10, 338. doi:10.3390/agriculture10080338.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Emirkadı, Ö. & Balci, H. (2018). Lojistik sektörü ve Türkiye dış ticaretine etkileri. *Journal of Institute of Economic Development And Social Researches*, 4(8), 123-132.
- Gani, A. (2017). The logistics performance effect in international trade. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33(4), 279-288.
- Görgün R. M. (2020). Lojistik performans kriterlerinin sağlanmasında Türk lojistik sektörünün durumu. *Ekev Akademi Dergisi*, 81, 229-246.
- Gültekin, Y. & Kaplan, A. (2023). Lojistik performansın dış ticarete etkisinin sistematik literatür çalışması kapsamında incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21, Özel Sayı, 656-675.

- Gürsoy, H. (2014). *Lojistik sektörünün dış ticaretteki rolü ve işletmeler üzerinde etkisi* (Yüksek Lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Işık, E. (2009). Türkiye’de lojistik hizmetlerinin gelişiminin ihracat odaklı büyümeye etkileri (Yüksek Lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Jayathilaka, R., Jayawardhana, C., Embogama, N., Jayasoorya, S., Karunarathna, N., Gamage, T. & Kuruppu, N. (2022). Gross domestic product and logistics performance index drive the world trade: A study based on all continents. *PLoS ONE*, 17(3), e0264474.
- Katrakylidis, I. & Madas, M. (2019). International trade and logistics: An empirical panel investigation of the dynamic linkages between the logistics and trade and their contribution to economic growth. *International Journal of Economics and Business Administration*, 7(4), 3-21.
- Kahsai, M. S. & Eyob, E. (2022). Causal relationship of logistics performance gross domestic product and governance. *Journal of Applied Business and Economics*, 24(4), 249-256.
- Kılıç, M. (2021). Lojistik performans endeksi değerlerinin büyüme üzerindeki etkisi. *Pak Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-9.
- Kılıç, M. & Koçdemir, S. (2018). Dış ticaret ve lojistik arasındaki ilişki: Yükselen piyasa ekonomisindeki ülkelerde panel veri analizi. *Uluslararası Ekonomi ve İşletme Sempozyumu (ECONBUSS)*, 219-230.
- Koca, M. (2021). Lojistik sektörünün dış ticaret gelişimi üzerine etkisinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 40-62.
- Korkut, Y., Yavuz, S. & Zeren, F. (2020). Uluslararası Ticaret ve Lojistik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: G20 Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 30, 77-88.
- Kumari, M., Bharti, N. (2021). Trade and logistics performance: does country size matter?. *Marit Econ Logist* 23, 401–423. <https://doi.org/10.1057/s41278-021-00188-5>.
- Kuzu, S. & Önder, E. (2014). Research into the long-run relationship between logistics development and economic growth in Turkey. *Journal of Logistics Management*, 3(1), 11–16.
- Le, D. N. (2022). Export, logistics performance, and regional economic integration: Sectoral and sub-sectoral evidence from Vietnam. *Journal of International Logistics and Trade*, 20(1), 37–56.
- Lewandowski, P. (2007). *PESCADF: Stata module to perform Pesaran's CADF panel unit root test in presence of cross section dependence*. <https://ideas.repec.org/c/boc/bocode/s456732.html>, Erişim Tarihi: 23.02.2024.
- Ma, W., Cao, X. & Li, J. (2021). Impact of logistics development level on international trade in China: A Provincial Analysis. *Sustainability*, 13, 2107. <https://doi.org/10.3390/su13042107>
- Martial, L., Puertasa, R. & Garcíab, L. (2014). The importance of the Logistics Performance Index in international trade. *Applied Economics*, 46(24), 2982–2992.
- Meşin, K. & Cura, F. (2022). Türkiye dış ticaretinin lojistik performans çerçevesinde değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 139-149.
- Öztürkçü, N. & Yıldız, N. (2020). Uluslararası Ticaret ve lojistik performans: BRICS ülkeleri üzerine bir araştırma. *Atlas Journal*, 6(26), 206–218.
- Ofluoğlu, N., Kalaycı, C., Artan, S., & Bal, H. (2018). Lojistik performansındaki gelişmelerin uluslararası ticaret üzerindeki etkileri: AB ve Mena ülkeleri örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(24), 92-109.
- Park, S., Setiawan, E. B., Abidin, Z. & Ricardianto, P. (2023). The impact of the logistics performance index on global trade volume between the republic of Korea and major GVC reconfiguration participants in ASEAN. *Decision Science Letters*, 12, 671–684.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. IZA Discussion Paper No. 1240.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M., Shin, Y. & Smith, R., (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326.
- Saidi, S., Mani, V., Mefteh, H., Shahbaz, M. & Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct Investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries. *Transportation Research Part A*, 141, 277–293.

- Saini, M. & Hrusecka, D. (2021). Comparative Impact of logistics performance index, ease of doing business and logistics cost on economic development: A Fuzzy QCA analysis. *Journal of Business Economics and Management*, 22(6), 1577–1592.
- Song, M. J. & Lee, H. Y. (2022). The relationship between international trade and logistics performance: A focus on the South Korean industrial sector. *Research in Transportation Business & Management*, 44, 100786.
- Şimşek, T. & Yiğit, E. (2019). Lojistik performans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta-Doğu, Avrupa ülkeleri ve Türkiye örneği. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 7(2), 169-177.
- Tunç, H. & Kaya, M. (2016). Türkiye’de lojistik sektörünün gelişmesinde dış ticaretin rolü üzerine bir nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 58-65.
- Üre, S., Demir, O., Karaköy, C. & Ulutaş, A. (2023). Relationship between international trade and logistics: An evaluation on countries of Shanghai Pact and the Belt and Road Initiative. *Journal of Intelligent Management Decision*, 2(1), 30-37.
- Winter, M., Manuj, I. & Gerschberger, M. (2022). Logistics-related determinants of regional gross domestic product - an exploratory investigation. *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 22(4),73-93.
- Yurdakul, E. M. (2020). Türkiye’de lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin VAR analizi ile incelenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(40), 174-185.

An Analysis of Validebağ Grove from the Lens of Urban Political Ecology¹

Ayşegül Boyalı^{2,3}, Ayşegül Baykan⁴

ABSTRACT

This paper adopts the critical lens of UPE, short for Urban Political Ecology, to examine the socio-political underpinnings of public green space in the 21st-century neoliberal urban regime, particularly focusing on Istanbul's historic Validebağ Grove. Conducting a historical analysis, this study elucidates how Validebağ's socio-nature has been reshaped over time amidst the evolving political and economic forces, with a particular focus on the aftermath of the 1980's, since when neoliberal urban policies have been hegemonic in the spatial governance of Istanbul. We show the marginalization of Validebağ's use-value following the military rule of 1980, the commercialization of its socio-nature through deregulation and re-regulation, and the grove's instrumentalization for urban capitalist growth through park projects proposed by the local municipality. We demonstrate how the "ideology of nature" and its "technocratic" management are instrumental in employing urban green as a capital accumulation strategy within the 21st neoliberal urban governance.

Key Words: Urban Groves, Urban Public Green, Urban Political Ecology, Ideology of Nature, Validebağ Grove, Neoliberal Urban Policies.

Validebağ Korusunun Kentsel Politik Ekoloji Perspektifinden Analizi

ÖZET

Bu makale, İstanbul'un tarihi Validebağ Korusu'na odaklanarak, 21. yüzyıl neoliberal kentsel rejiminde kamusal yeşil alanın sosyo-politik temellerini kentsel politik ekolojinin (KPE) eleştirel bakış açısını benimseyerek inceler. Tarihsel bir analiz yaparak, Validebağ'ın toplumsal doğasının zaman içinde dönüşen siyasi ve ekonomik güçlerle birlikte nasıl şekillendiğini, özellikle neoliberal kentsel politikaların İstanbul'un mekansal yönetiminde egemen olduğu 1980'lerin sonrasına odaklanarak aydınlatır. Çalışmada, 1980 askeri darbesinin ardından Validebağ'ın kullanım değerinin marjinalleştirildiğini, toplumsal doğasının kuralsızlaştırma ve yeniden kurallaştırma yoluyla ticarileştirildiğini ve yerel belediye tarafından önerilen park projeleri aracılığıyla kentin kapitalist büyümesi için araçsallaştırıldığını gösteriyoruz. 21. yüzyılın neoliberal kentsel yönetiminde kent

¹This paper is based on the PhD Dissertation, entitled "The Significance of Validebağ Grove in the Urban History of Istanbul", conducted by Ayşegül Boyalı, with the supervision of Prof. Dr. Ayşegül Baykan.

²Corresponding Author: aysegulboyali@sakarya.edu.tr

³Res. Asst. Sakarya University Art, Design and Architecture Faculty, Visual Communication Design Department (Sakarya, Turkey). ORCID ID: 0000-0001-9009-2196

⁴Prof. Dr. Yıldız Technical University Humanities and Social Sciences, Cultural Studies Department (İstanbul, Turkey). ORCID ID: 0000 0001 2337 3561

yeşilin sermaye birikimi stratejisi olarak kullanılmasında, "doğa ideolojisi" ve onun "teknokratik yönetim" in nasıl etkili olduğunu gösteriyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kent Koruları, Kamusal Kent Yeşili, Kentsel Politik Ekoloji, Doğa İdeolojisi, Validebağ Korusu, Neoliberal Kent Politikaları.

1. INTRODUCTION

Today, greening of cities is considered as one of the major indicators for urban sustainability and is privileged in urban policies, through the planting of street trees, building community gardens, neighborhood parks, or even generating vegetation of green roofs to restoration of historic parks and gardens, and the development of complex forestry programs and green infrastructure. Such greening projects can be done in the name of improving air quality, social mixing and recreation, urban beautification, or wildlife protection. However, greening projects as a form of spatial governance that overlooks the prevailing social dynamics of space could mask the historically constituted power relations that produce nature significantly for urban capitalist growth. As any other form of urban green, urban groves are not a natural occurrence, or a sum of its trees but products of a socio-physical process infused with political, economic, and cultural forces (Perkins, 2015). Or they are, what Erik Swyngedouw (1999) describes as "socio-natural objects," which encapsulate a complex web of historical and geographical relations (Swyngedouw, 1999, 445). In that sense, historical studies are needed to reveal the context-specific power dynamics beneath greening projects (Kitchen, 2012).

In this study, we inquire this debate through the analysis of Istanbul's historic Validebağ Grove and examine the neo-liberalization of its 'socio-nature', in the aftermath of 1980's. By offering a case study, in the body of the Validebağ Grove, to exemplify the transforming landscapes of historic groves in Istanbul, we hope to contribute to the flourishing studies of urban political ecology on urban green spaces in Turkey that critically interrogate the social forces structuring urban parks and gardens within neoliberal regime of cities (Akbulut 2014, Erensü and Kahraman 2016, Genoud 2018, İncekaş 2021). For this aim, we follow the Urban Political Ecology (UPE) perspective to go beyond the assumed dichotomy between nature versus the social realms, as we attempt to examine the historical emergence and socio-natural transformation of the Validebağ Grove from the 19th century to the present.

2. PROBLEMATIZING THE DUALIST UNDERSTANDING OF THE NATURAL AND SOCIAL REALMS AND THE PERSPECTIVE OF URBAN POLITICAL ECOLOGY

Before we offer the findings on and the analysis of the Validebağ Grove, it is essential that we first present the UPE perspective, as it frames the theoretical approach of this study and informs the conclusions reached.

Starting from the 18th century, under the sway of Enlightenment ideals and the Romantic movement, the notion of nature underwent a significant transformation. Namely, it evolved to signify "the material world itself" (Raymond Williams, 2008, 209) and "contrasted with what had been made of man, or what man had made of himself" (210). It began to evoke images of "countryside, the unspoiled places, plants and creatures other than man" (211), embodying entities untouched by human influence and social relations. Neil Smith (2008) directly addresses the development of capitalist modes of production during the 19th century, emphasizing the relations of social production that delineate the natural realm from the social one. Accordingly, the separation of the two realms serves an ideological function, that he calls the "ideology of nature", which formulates nature as "external" and "universal": whereby nature's "externality" implies a disconnect from human labor and social constructs, portraying it as "pristine, God-given, autonomous," and akin to raw material. The "universal" conceptualization suggests unalterable, innate laws, framing existing social relations as "natural" and disregarding historical contingencies. Consequently, this perspective neutralizes the impacts of capitalist production, framing them as "inevitable" (Smith, 2008, p. 11-2). According to Smith, the central concern is not merely about "human domination over nature" or its destruction, but rather about understanding "the production of nature." The ideology of nature obscures the fact that capitalism's goal is "to produce nature", serving as an accumulation strategy.

"Under dictate from the accumulation process, capitalism as a mode of production must expand continuously if it is to survive. The reproduction of material life is wholly dependent on the production and reproduction of surplus value. To this end, capital stalks the earth in search of material resources; nature becomes a universal means of production in the sense that it not only provides the subjects, objects, and instruments of production, but is also in its totality an appendage to the production process." (Smith, 2008, p. 71).

Urban political ecology (UPE) deploys this perspective, understanding nature as socially produced, shaped by political and economic imperatives and cultural ideologies. UPE challenges the dichotomous views of "nature vs. society," "city vs. environment," "urban vs. nature," and "built environment vs. natural environment," revealing them as products of social constructions. To emphasize this view, Noel Castree (2001) contends that such dualities serve as "instruments of domination." Consequently, UPE critiques both the "technocratic" approach, which seeks to manage the environment as raw material for policy-driven solutions, and the "ecocentric" perspective, which idealizes returning to a pristine notion of nature untouched by human intervention. Castree argues that both overlook the fact that "the physical characteristics of nature are contingent upon social practices: they are not fixed" (2001, p. 13).

However, Castree also emphasizes that recognizing nature as socially produced doesn't imply that it is solely an extension of the social; "not a tabula rasa on which societies can write at will" (2001, 17). Instead, it is to claim that "cities are built out of natural resources, through socially mediated natural processes" and they are "specific historical results of

socio-environmental processes", and "the environment of the city (both social and physical) is the result of a historical-geographical process of the urbanization of nature" (Heynen, Kaika, Swyngedouw, 2006, p. 3-5). Therefore, focusing on the question of power in socio-environment relations, UPE asks, "who defines nature," "for whose benefit," and "at the expense of what" (Castree, 2001).

Urban political ecology investigates the "capitalist social relations," "the metabolic production of use values operat(ing) in and through specific social relations of control, ownership, and appropriation, and in the context of the mobilization of both (sometimes already metabolized) nature and labor to produce commodities (as forms of metabolized socio-natures) with an eye towards the realization of the embodied exchange value" (Heynen, Kaika, Swyngedouw 2006, p. 7). It asks for whose favor the distribution of natural resources occurs. It points out that knowledge of environmental data from production to circulation is ideological and presents the interest of the upper class as the interest of all. Simultaneously, UPE critically evaluates the validity of truth claims and discourses surrounding environmental knowledge. It examines how environmental issues are framed, proposed, and endowed with significance by diverse social actors, dismantling competing narratives to expose underlying socio-environmental agendas (Castree, 2001, p. 13). This process involves "de-naturalizing" environmental discourses by subjecting them to critical scrutiny, revealing the socio-political goals they serve.

In this context, when analyzing Validebağ, we perceive urban green area as a product of social relations and as shaped continuously by a complex interplay of political and economic dynamics. In that sense, urban green stands as a contested space, subject to struggles over its meaning, form, and function among diverse social groups. Through this lens, we examine the urbanization of Validebağ's socio-nature, with a particular emphasis on the post-1980 era. We start by exploring its historical origins and evolution, tracing its development across changing political regimes from the late Ottoman period to Republican Turkey. Subsequently, we illustrate how Istanbul's integration into the global market has reshaped the city's urban green spaces, with specific attention to Validebağ's landscape. We inquire into the challenges posed by globalization to Validebağ and investigate how the aftermath of neoliberal urban policies has impacted the existing socio-environmental relations within the area.

3. THE VALIDEBAG GROVE: A CASE STUDY

Validebağ, situated in Istanbul's Üsküdar's Altunizade district, stands as a prominent public grove located amidst the Altunizade, Koşuyolu, Acıbadem, and Barbaros neighborhoods. It ranks as the second-largest green space open to the public in the Anatolian part of the city and holds the status of Grade One natural site. Within the expanse of Validebağ Grove lies a variety of facilities including a teacher's eventide home, teacher's cultural lodge, cafeterias, teacher's guest house, a hostel, a hospital, and two high schools, namely the Haydarpaşa Lycee and the Validebağ Science Lycee. Additionally, it houses a scout house

and the University of Health Sciences Experimental Medicine Research Center beneath the historical landmarks of the Abdülaziz Hunting Lodge and Adile Sultan Pavilion (Figure 1). With a recorded total area of 354,076 square meters in the land registry, ownership of Validebağ Grove belongs to the General Directorate of National Real Estate, affiliated with the Ministry of Environment and Urbanization. Validebağ Grove is divided among various entities for specific purposes, including The Ministry of Health (17,729 square meters) and the Ministry of National Education (75,347 square meters), while the remaining area of 261,000 square meters is allocated to the Üsküdar Municipality. Validebağ Grove was fully recorded as Grade One natural site area by the decision of Istanbul Cultural and Natural Heritage Preservation Board No. III in 1999, upon the endeavors of neighborhood residents and of the grassroots organization Validebağ Volunteers during their struggles to protect the area and its ecological value.

Figure 1. Validebağ Grove.

- A) Haydarpaşa Lycee
- B) Scout House (former barns-today use as cafeteria)
- C) Soccer field
- D) Abdülaziz Hunting Lodge
- E) Teacher's eventide home (former preventorium)
- F) car park
- G) Adile Sultan Pavilion Teacher's Lodge
- H) Research Laboratory (former sanatorium)
- I) Validebağ Sciebbe Lycee
- J) Validebağ Hospital Additional Service Building
- K) Hospital Carpark
- L) Teacher's Guest House
- M) Valide Cafe (former solarium)
- N) Hotel (former children preventorium)
- O) Housing mansions at the grove's border erected in the aftermath of 1980's
- P) water gaze
- R) prefabricated cafeterias

Source: Authors

Validebağ holds not only natural but also historical significance in the urban history of Istanbul, reflective of the shifting political and economic forces and cultural ideologies. Originally established as a pleasure garden for the ruling elite during the late Ottoman era, after the establishment of the Republic in 1923 it was repurposed to accommodate students from low-income families and teachers who were suffering from tuberculosis. However, the landscape of Validebağ underwent a radical transformation following the implementations of the January 24, 1980 policy decisions aimed at liberalizing the economy and the September 12, 1980 military coup d'état, and also throughout the 1990's with the growing power of local municipalities on urban space. This period witnessed Istanbul's integration into the global market, leading to the privatization of public lands and

the initiation of fencing around urban green spaces to facilitate urban growth. This shift in Istanbul's urban policies transformed Validebağ's landscape.

In short, the production of Validebağ's socio-nature in the aftermath of 1980 can be interpreted as a transition from its use value for citizens' health to means for generating capitalist exchange value. This neoliberal agenda does not only commercialize Validebağ but also reproduces it in a way to assist wider capitalist urban growth. In other words, this study aims to demonstrate how the intertwining of the "ideology of nature," "technocratic" strategies, and the "deregulation and reregulation of state power" goes in tandem with the demands of capital and facilitates the incorporation of urban public green spaces into the framework of urban capitalist expansion, hence transforming them into abstract spaces.

The aim of the demonstration presented below is to offer an historical and qualitative data and analysis to understand the changes manifested in the urban environment of Istanbul, along with shifting political and economic structures, through the lens of the UPE, whose key premise is a critic of the society-nature dialectic (Neuman 2009, Benjaminsen and Svarstad 2019). Historical analysis enables us both to unmask socially produced power relations that make and remake landscapes, which are packaged in a commodity form in neoliberal cities, paying tribute to the material and discursive elements.

Our methodology draws upon both archival and ethnographic work. Extensive archival research took place, namely through a survey of the newspapers *Milliyet* and *Cumhuriyet*, state archives, and the grey literature covering the grassroots activists' magazine "Validebağ Post" (published until 2009) and Validebağ Grove Online Seminar Series Summary Report (published in 2021). To support the archival data, field visits and semi-structured open-ended in-depth interviews were conducted with 50 subjects. These participants were connected to different problematics of the research, such as the historical uses of the facilities and were the employees of extinct facilities (the health center). Also included, were members of the long-term everyday users of the Validebağ and the neighborhood residents who witnessed its transformation, grassroots activists, the current Validebağ staff and new visitors. Within the scope of this article, due to limited space, we have focused on the transformation of Validebağ's socio-nature along with the economic and political forces. The grassroots struggles over Validebağ or how everyday users experience its transforming landscape are findings to be offered at a more extended sphere of work. Rather, we attempt to show here the intricate faces of how social production of nature takes place in urban green today. Therefore, field interviews referenced here are those that we see as specifically relevant to the problematic presented.

The need to limit the writing to the problematic at hand, namely, to the socio-nature of the Grove's articulation to the demands of capital and the dualism between nature versus the social realms, we followed a thematic perspective, rather than a chronological narrative. For this end, analytical concepts of UPE were applied to the historical analysis of Validebağ. In this regard, we aimed to show how the meaning of Validebağ shifted along with World War I (1914-1918) and during the changing political regimes, from the late

Ottoman rule to the founding of the Republic. We, then proceeded to analyze how the 1980 coup d'état and Istanbul's integration to the global market transformed Validebağ's socio-nature. In sum, we aimed to demonstrate how: 1) the ideology of nature marginalized use-value in the grove following the military rule of the 1980 coup d'état, 2) grove's socio-nature was commercialized through deregulation and reregulation with a technocratic outlook, 3) Validebağ's greenery turned into a backyard for the surrounding housing sites and was utilized to increase real-estate values and urban capitalist growth, and finally how; 4) park projects attempted to produce Validebağ's socio-nature as a kind of an abstract space, driving a wedge between nature and everyday life of inhabitants. The data to support these claims have come in large extent from historical survey of written documents and in part from the ethnographic interviews.

4. THE MAKING OF VALİDEBAĞ: FROM A LANDSCAPE FOR THE RULING ELITE TO A LANDSCAPE FOR THE NEEDY

Validebağ originated as a pleasure retreat for the ruling elite during the 19th century Ottoman era, serving as a summer residence for female sultanas. Reflecting broader efforts at modernization and the imperial family's desire to assert political influence through gardens and architectural landmarks in the city, it was established as a walled garden, complete with a pavilion and hunting lodge, nestled in the slopes of Istanbul's Çamlıca region. Bezm-i Alem Valide Sultana (1807-1853) played a pivotal role in its development, expanding it into a sprawling garden adorned with orchards and vineyards. With the expertise of European-educated gardener Zakaryan Efendi and Hekimbaşı Salih, who introduced grafting techniques from saplings sourced worldwide, Validebağ flourished (Turgut, 2004; Memiş and Kolay, 2017). The garden initially served utilitarian purposes, prioritizing productivity over aesthetic considerations in line with classical Ottoman tradition. The surplus produce was a source of income for the sultans in Ottoman royal gardens. However, as the process of modernization and Westernization unfolded, there emerged a growing emphasis on formal elements and aesthetically pleasing structures within royal gardens. Despite this prevalent tendency, Validebağ still held a utilitarian ethos with its vineyards, orchards and non-formal structures.

The Balkan Wars (1912-1923), followed by the First World War (WW1) (1914-1918) and the subsequent establishment of the Republic of Turkey (1923), introduced a new chapter in Validebağ's history, reshaping its socio-spatial dynamics and replacing the preferences of the ruling elite with those of the modernizing nation-state. In the aftermath of these long-lasting wars and the resulting population crisis, Sultan Vahdettin (1861-1926) in 1919 allocated Validebağ to orphaned female children, renaming it as the "Validebağ Daru'l-eytam/ Industrial School for Female Children". Until 1926, this institution provided industrial and agrarian education to its students. Following the establishment of the Republic in 1923, Validebağ underwent further transformations. In 1926, it became a city-boarding school for disadvantaged children, evolving into the "Validebağ Preventorium and Sanatorium Center" in 1927. Until the mid-1970s, under the auspices of the Ministry

of Education, it catered to children and teachers suffering from tuberculosis. To settle the new political regime with a modernist and positivist path, raising robust generations with a particular focus on childcare by state elite became a matter of social policy for fixing the population problem and crafting the new citizens for the newly constituted Republic (Rasimoğlu, 2017, p. 212). During this period, Validebağ served as a crucial site where students from low-income families and teachers received healthcare with state support in the context of a protectionist state economy (Figure 2). Despite the transition in political regimes, viticultural production persisted alongside extensive vegetable gardens and dairy farms, providing sustenance for the hospital's inhabitants and operating through a revolving fund until the 1980s (Figure 3).

Figure 2. Children Taking Basic Classes at the garden.

63

Source: Ethem Durmuş Archive.

Figure 3. Vegetable Yards.

52

Source: Ethem Durmuş Archive.

After the end of preventorium services in mid-1970's, a hospital for teachers was constructed in 1973 in the area, and a Vocational School of Health was opened in 1975 by way of restoring the historical barns within the premises. In 1975, Validebağ's Adile Sultan Pavilion was used as a set for the famous Turkish film series *Hababam Sınıfı* (The Chaos Class). In 1979, Mustafa Necati preventorium was transformed to an eventide's home for teachers. In 1992, the historic pavilion was further restored and transformed to function as a Teacher's Lodge and a Cultural Center.

5. URBANIZATION TRENDS OF ISTANBUL IN THE AFTERMATH OF 1980'S AND THE TRANSFORMING SOCIO-NATURE OF VALİDEBAĞ

The 1980 coup d'état stands as a pivotal moment in Turkish history, marking a period of political repression and the erosion of democratic participatory mechanisms alongside the implementation of liberal economic policies. It is a "fracture in Turkish history", hastening the fragmentation of space and diminishing its significance as a hub for civic engagement (Baykan and Hatuka, 2010). The subsequent urbanization patterns of Istanbul were deeply influenced by these developments. The city's integration into the global market, driven by neoliberal urban policies, facilitated what has been termed the "marketing of Istanbul" (Keyder, 2010). This endeavor involved the reconfiguration of the city and its built environment to fit a global image of gentility, aimed at attracting international investments and promoting the city's real estate. This transformation included the gentrification of neighborhoods, the commercialization of historic sites, and the conversion of city centers into spaces of spectacle. It also entailed the commodification of urban commons and natural resources to generate economic value, often at the expense of their socio-ecological significance (Aykan, 2014). As local and city governments gained increased power, particularly since the mid-1990s, there was a notable acceleration in the commercialization of public land, with less regard for public interests and the creation of livable environments. This shift in perspective has seen nature increasingly viewed not as a "common property of all" (Pérouse, 2014, p. 239) but rather as an economic asset to be exploited and marketed (Akbulut and Bartu Candan, 2014).

Since the 2000s, urban expansion, characterized by a construction boom, has become almost synonymous with notions of "modernity" and "development" (Erensü and Karaman, 2017, p. 24). Criticism or resistance against such development projects has often been marginalized as hindrances to the country's economic progress and international standing (Aykan, 2014, p. 258). This trend was further reinforced by the renaming of the Ministry of Public Works and Housing as the Ministry of Environment and Urban Planning in 2011, and subsequently as the "Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change" in 2021. This shift centralized the management of protected areas with cultural and natural significance under the ministry's control, leading to concerns over possible destruction for construction purposes (Gürcan and Peter, 2015). The commercialization of Istanbul's invaluable natural, historical, aesthetic, and cultural assets, coupled with unequal resource

distribution, has resulted in the transformation of Istanbul into a metropolis marked by profound social segregation (Ünalın, 2014).

The shift in Istanbul's urban policies precipitated a transformation in Validebağ's landscape as well. The production of Validebağ's socio-nature following the 1980 coup d'état can be seen as a shift from sustaining the health and interests of local population to prioritizing the generation of exchange value for capital. Both the interventions of military rule in the 1980s and the subsequent actions of the local municipality, empowered by increased spatial governance authority since the 1990s, treated Validebağ as raw material—an empty land devoid of its historically entrenched social relations. This period saw the spatial governance of Validebağ's socio-nature marked by neglect of existing gardens, the dysfunction of established institutions, unauthorized commercialization of certain zones, encroachment of residential constructions upon the grove's borders, thus relegating it to a mere "backyard" for adjacent mansions, top-down park plans.

5.1. Ideology of Nature and Marginalization of the Use-value

Following the 1980 coup d'état, the military rule marginalized and abandoned the use-value through the cancelation of a revolving fund, generated by agricultural production and animal husbandry, and destroyed the dairy farms and vegetable yards in Validebağ that provided food provisions for patients and the hospital staff. Similarly, mirroring the general decline of Istanbul's bostans (historic urban market gardens dating back to the Byzantine period), urban agricultural production in Validebağ was cleansed from its landscape. The Chief Physician in Validebağ, Ethem Durmuş, questioned the feasibility of agriculture within the city with emphasis: "Can there be agriculture in the middle of the city at all?" (Memiş and Kolay, 2017). His comments portrayed the way in which urban green space became disconnected from work, downplaying its utilitarian value and contributing to the erosion of its practical usefulness. Subsequently, the maintenance of the gardens and orchards was neglected, leading to their deterioration. One informant, Suna, who was initially a student at school of nursing in 1974 and then worked as a nurse at Validebağ's hospital until 1994, explains this transformation she witnessed as follows: "Let's say it, in the '80s, a chief military doctor came, and at that time, that chief doctor disrupted everything there. He said, 'Is this place making a profit or a loss? Is it going into someone's pocket?' I don't know all about those financial accusations. Everyone was upset about this. But in the end, it was lost. I think his name was Mr. Erdoğan; he was a urologist. He acted tense and angry towards everything, towards everyone. I was a surgical nurse at that time. He was a military doctor. We went through a pressured period then. That's when it got disrupted."

Researcher: "After the '80s?"

Suna: "Things started to change afterward. When the revolving fund was gone, everyone was upset. Those places were left empty. It felt like a waste. For example, the hospital food was very good. There was a lot of interest in the food. The meals were served like in a

restaurant. It was surprising; they even served fish. I really ate the best meals there. The *pilav* (rice) was famous. They used to call it Validebağ's *pilav* (rice), nothing else."

Similarly, another informant, Ceyda, who was a student at the school of nursing in 1984 elaborated on the period after the 1980 Coup D'état: "There was no farm, and there were no vineyards left. The orchards were in disuse by the time we went there. Previously, it was a vineyard area, during the revolving fund period, they used to plant, harvest, and sell the surplus. They produced all the fruits, milk, and eggs themselves. They sold the surplus."

Moreover, the existing institutions in Validebağ providing health services and education have been rendered dysfunctional which can be interpreted as another strategy to weaken the use-value of the space: In 1991, there was an attempt to transfer the administration of Validebağ Teachers Hospital to Marmara University, but the decision was canceled following strong protests (Cumhuriyet 1991). Nevertheless, Validebağ Teacher's Hospital was eventually transferred to the Social Insurance Institution (Cumhuriyet, 30 July 2003) and in 2009 existing patients were evacuated. This again led to protests by the health and educational laborers in Validebağ who approached the grove through the symbolic and historic value of the space with which they felt a sense of belonging and considered as a gift to them by the Republican regime (Cumhuriyet, 16 July 2009) (Cumhuriyet, 28 August 2009), (Cumhuriyet, 9 February 2010).

5.2. Commercialization of Grove's Socio-Nature: Validebağ under "Construction"

Noel Castree (2008) argues that the neoliberalization of nature is characterized by a "technocratic outlook," which involves shaping natural landscapes through managerial approaches and leveraging nature for entrepreneurial purposes. Within this framework, the privatization of nature occurs through "the assignment of clear private property rights to social or environmental phenomena that were previously state-owned, unowned, or communally owned." (p. 142). Castree describes this process as encompassing mechanisms of deregulation, whereby the state reduces its safeguard in maintaining social and environmental realms through minimal regulation with a "light touch." Subsequently, there is a phase of reregulation, marked by the return of state intervention and the implementation of policies aimed at promoting privatization and expanding market influence into broader domains of social and environmental realms for the sake of economic benefit.

This framework also applies to Validebağ in the aftermath of the 1980's. While the entire grove was not fully privatized, the fragmentation of its integrity occurred through allocating some of its zones to other institutions, the opening of certain zones for construction, which were then commercialized, effectively privatizing its natural spaces to sell. In 1986, the then Minister of National Education authorized the allocation of a portion of Validebağ Grove that had been a natural habitat of visiting storks to Marmara University. Similarly, in 1992, the allocation of 50,000 square meters to Marmara University was approved, but attempts by Üsküdar Local Municipality to construct a restaurant with a pool and a

children's park in this area were thwarted by civil resistance⁵. (Validebağ Grove Online Seminar Series Summary Report, May 2021). In 1998, the plan of Marmara University to construct a cardiovascular hospital was approved, but civilian resistance prevented the construction.

Further, the Grove became susceptible to construction projects, coupled with unauthorized top-down interventions by the local government in the absence of state protection. While some construction endeavors were stopped by residents of the neighborhood, others were pursued despite legal proceedings and stay of execution decisions. Haydarpaşa Lycee (1990) and the scout house (1998) were erected on land formerly occupied by dairy farms and barns, which held significance as part of Validebağ's cultural heritage. In 1999, Haydarpaşa High School excavated an area equivalent to the size of a football field, leading to the destruction of natural vegetation (Cumhuriyet, January 8, 1999). Additionally, a plan for road construction was made but then abandoned due to a signature campaign organized by local communities and the teachers' union. Despite the neighborhood's application to the Cultural and Natural Heritage Conservation Board to designate Validebağ as a natural heritage site and the Board's decision to halt all construction during the evaluation process, a tea garden was illicitly erected near the scout house in May 1999. Furthermore, in June 1999, large stones were placed on the left side of the main entrance of Adile Sultan Pavilion. In 2005, large holes were dug for the lighting poles and bulldozers were brought into the grove. (Validebağ Post May 2005).

Despite earning a designation of grade-one natural conservation area in 1999 through the efforts of local residents and educators safeguarding the grove, unauthorized actions by the local government have unfolded since 2006. While Validebağ Grove was allocated to the Ministry of Education in 1925 (owned by the treasury), and the Directorate General of National Real Estate under the Ministry of Finance allocated the entire Validebağ Grove to the Ministry of Education in 1957, the Provincial Director of National Education and Üsküdar Municipality signed a secret protocol, transferring the grove to the local municipality purportedly for "park restoration" and for providing cleaning, maintenance, and security services in 2006. Following a lawsuit filed by the Validebağ Volunteers against the protocol, the Council of State annulled the protocol in 2011. In 2014, a large part of the Grove was temporarily allocated to the Istanbul Metropolitan Municipality (İBB) for a park project. In 2020, following the change in the administration of the Istanbul Metropolitan Municipality, the Grove was reallocated to the Üsküdar Municipality by the Ministry of Environment and Urbanization⁶.

The growing power of local and metropolitan municipalities on the Grove in the mentioned years led to a series of construction activities aimed at facilitating commercial

⁵This resistance involved setting up tents in the area and lasted for days, halting the municipality's plans.

⁶Aside from the 17,729 square meters allocated to the Ministry of Health and the 75,347 square meters allocated to the Ministry of Education, the remaining 261,000 square meters were allocated to the Üsküdar Municipality on March 26, 2020.

endeavors, disregarding the conservation efforts. During this restoration period, significant alterations occurred. Historical stone walls lining Tophanelioğlu Avenue were demolished, replaced by concrete ones. In 2007, a 100-meter-long and 6-meter-wide road was constructed (Cumhuriyet, 2007), followed by the establishment of a racecourse track in 2009. In the name of maintenance, trees were cut down and many creatures in the ecosystem passed away (Validebağ Post, January 2009). Additionally, tea gardens encircling the Adile Sultan Pavilion were erected. The area around the historic pavilion was transformed with marble flooring, chairs, and tables, converting it into a restaurant, enclosing the pavilion's front garden. These developments were carried out without the necessary approval from the preservation board and fenced the existing picnic areas. The introduction of these commercial elements disrupted the unmediated connection between users and the environment, who were picnicking in the area, and shifted the focus towards consumption rather than appreciation of nature's use value (Figure 4). For example, turning one of the rooms of Adile Sultan Pavilion to *Hababam Sınıfı* (The Chaos Class) Muesum in 2015 reduced the rich history of space to the popular film, thus repacking it as a spectacle place, without a reference to the preventorium period, causing a gap in public memory. Not only the long-term users, but also new visitors who visit the space are alienated when they compare the current landscape of the front and back gardens of Adile Sultan Pavilion with the one they saw in the *Hababam Sınıfı* (The Chaos Class)⁷. Nur and Zehra, visiting the Validebağ Grove, presently all structured and concretized, to see the The Chaos Class Museum, were surprised that Validebağ had been a grove before hand:

Nur: "For example, the front of the *Hababam Sınıfı* has all these ruined marble pieces. It would have been more natural if it were just soil. It's not at all like this in the movie."

Zehra: "We only went into the museum and took a look. But it wasn't what I expected. They made the statues out of cardboard or something. The front of the school is also very different. It wasn't concrete; it was soil in the movie. It doesn't reflect its historical texture."

⁷The film was shot in the historic Adile Sultan Pavilion in 1975.

Figure 4. Front garden of Adile Sultan Pavilion, marbled and fenced in the restoration period.

Source: Photograph taken by Ayşegül Boyalı

Further attempts at construction for commercial purposes, such as expanding the carpark in 2014 (Cumhuriyet, 18 August 2014) and establishing "boutique" cafeterias in 2016 (Cumhuriyet, 14 December 2016), were undertaken without the necessary approval from the conservation board (Figure 5). However, these interventions, including the use of earth-moving machines by the local government, were met with resistance from environmental grassroots initiatives, the teachers' union, and local communities. Finally, in 2021, Üsküdar Municipality took drastic action by dumping sand and debris into Validebağ during the overnight hours, on the 21st of September. This egregious act prompted activists to embark on a watch that lasted over 500 days.

Figure 5. One of the Cafeterias constructed without approval from the Preservation Board.

Source: Photograph taken by Ayşegül Boyalı

Currently, the Abdülaziz Hunting Lodge is exclusively utilized for photo shoots upon rental, with no other public access permitted. Similarly, Adile Sultan Pavilion is rented out for wedding receptions, photo shoots, and restaurant services. Furthermore, the establishment of the Hababam Class Museum on the first floor of the pavilion means that everyday visitors no longer have unrestricted access to tour the entire palace without paying a fee. In contrast, the historical Adile Sultan Pavilion, initially repurposed as a Teacher's Lodge and Cultural Center in 1992, served as an active hub for teachers engaging in cultural activities such as choir rehearsals, seminars, etc. However, from the early 2000s onward, there has been a noticeable shift towards commercialization at the Adile Sultan Pavilion Teacher's Lodge as well, prioritizing its use as a restaurant rather than a cultural center. Cem, who has been working as a waiter in the pavilion since 1990's, explained this shift:

“This wasn't just a teachers' lodge, pay attention. Actually, it was a cultural center. It had a cultural dimension. There was a polyphonic choir. There were 10-15 different activities... Every July, there would be a festival conducted by teachers, and the choir members would give concerts. Seminars were held, there were the theater, cinema, and choir activities... Being a cultural center meant it was a place for teachers to improve themselves. Social activities... There were cinema, theater, and seminar sessions, along with psychology classes. Esteemed old writers would come and hold discussions. At that time, it wasn't just a teachers' house; it was a teachers' lodge and cultural center.”

5.3. Validebağ's Becoming a Backyard for Mushrooming Housing Sites: Rising Real-Estate Values Through Selling of 'Pristine' Nature

The Koşuyolu settlement neighboring Validebağ was developed in 1950's as an inexpensive social housing project. However, globalization of later decades posed challenges to the sustainable development of the district (Yıldız, 2015, p. 55). While the district was known with the garden-house movement, a rural lifestyle, and close neighborhood relations in 1950s, various factors came about there-after. Consumption patterns changed during the 1960's, the new Bosphorus bridge was introduced in 1973 a new resident profile of the increasing number of mass high-rise buildings emerged with a rising population density, the invasion of commercial firms and consumption places such as cafes and restaurants spread out. This transformation resulted in the gentrification of the neighborhood, in tandem with an emerging upper-class taste (Yıldız, 2015). Hence, the Validebağ Grove, which had been framed by a small number of garden houses, orchards, dairy farms and wooded areas before the 1970s, following the 1980's, has been under siege by mushrooming residences and housing sites⁸. The politically repressive period of the martial rule opened the way for bordering neighborhoods of Validebağ to become economically profitable spaces by giving permission to the construction of housing sites with the destruction of dairy farms, orchards and vineyards existing in these surrounding

⁸ See Figure 1

neighborhoods. The establishment of “Validebağ Sitesi” (or “Levazım Sitesi” as the former name of the housing site) bordering the grove by the intervention of military rule was one of the phenomena, engrained in the memory of the long-time inhabitants. For them, it symbolizes the starting of the “mushrooming of housing sites” at Validebağ’s border and suffocating the grove as a part of “rent-seeking” urbanization in their terms, still continuing today. The former nurse, Suna narrated this as follows:

"After the '80s, gradually... the same person, the same man, the same chief physician here, sold a region to the military, I mean to the soldiers. Now, whether he provided an opportunity or not, I can't say now. Let it not be something absurd. For example, a housing complex was built there. The first loss of land occurred there.

Researcher: “Validebağ Housing Complex?”

Suna: “Yes, exactly. Near the 50th Year building, that housing complex. Let me put it this way. One side faces Koşuyolu, one side faces the hospital. A huge housing complex was built. I was working at that time, you know.... Then it was turned into a housing complex. Then another piece of land was given to Haydarpaşa High School, to the other Altunizade section. Because it belonged to the Ministry of National Education, they moved the main building of Haydarpaşa here, so to speak. Now, that place has become Haydarpaşa High School. And then a gate was opened from there, you know. Land was gradually acquired somehow. Everyone's eyes were on that land anyway, somehow. Such a vast area is empty now, isn't it? While everywhere else is crowded. What is it? I mean, the value of the land also affected that area. So, the land appreciated. It is already a very valuable area.”

Another Participant: “The place that later turned into Validebağ Housing Complex started as Levazım site. They didn't grant permits; permits were later obtained through the power of the coup. During the coup. But how it got the name Validebağ Housing Complex, I don't know that transition. Initially, permits couldn't be obtained. They were obtained through the coup later.” (Orhan Teacher inhabiting there since 1970's, at the Group interview with the Koşuyolu and Acıbadem residents)

Another Participant: “That area was called “the priest's vineyard”; it was private property. It was sold, and Validebağ Housing Complex was built there. Indeed, there was no building permit. After the September 12th coup, the Military set it up, and the first name of Validebağ Housing Complex was Levazım Officers' Cooperatives. After that, Özyurt Housing Complex was built, named military officers' cooperatives. Then, all those military officers there... they divided our region into pieces... for example, there's Site 61. For instance, it's for those who entered the Military Academy in '61. There's Site 62, for those who entered the Military Academy in '62. So, you understand, during that time, they looted that area in the era of Kenan Evren. The Altunizade region.” (Lütfü)

The ecological value of the grove has especially attracted investments for further housing expansion and has risen the real-estate values, while the grove itself turned to be a backyard for these housings in time. The real estate firms depict Validebağ's nature as "pristine" and

"untouched," emphasizing its appeal to enhance its marketability. On the other hand, the integration of urban greenery amidst residential and concrete structures has contributed to an increase in property values in the area. Both housing companies and private enterprises promote Validebağ's natural environment, offering a lifestyle intertwined with nature. An example of this can be observed in the real estate section of the *Milliyet* newspaper (2004, August 8), where private businesses leverage and advertise the ecological value for marketing purposes.

“Koşuyolu is in touch with nature: Koşuyolu, which is the villa-office area of the Anatolian side, is preferred because it is relatively green and in touch with nature. The visage of Koşuyolu, which consists of single and two-storey houses built 40 years ago for middle and low-income groups, is a district that has not been exposed to much distortion, although it has changed over time. While single and two-storey houses have been replaced by 3- and 3.5-storey villas in the last 15-20 years, the district's remaining in the city center over time and its proximity to the 1st Bosphorus Bridge has made this an attractive business center for companies.”

In a parallel manner, the upscale residential developments like "Validebağ Mansions" and "Grove Houses" that are gentrifying the neighborhood have been named to reference the Validebağ Grove. For example, both in advertisements and promotional films, “Validebağ Mansions” emphasizes the natural surroundings, highlighting their proximity to the Validebağ Grove.

“Validebağ is the address of peace with its lush green texture, unique atmosphere and distinguished residents who keep the old neighborhood culture alive, identified with the grove from which it takes its name... In this decent district, where neighborly relations can be maintained with the same warmth, you wake up to the unique scent of linden and pine trees. Validebağ Grove, the natural flora of Istanbul within the city, is located right across from VALIDEBAĞ MANSIONS, the exclusive address of mansion life. The grove, which has a size of 354 thousand square meters, is the most important recreation area of the region. Validebağ Grove, which hosts hundreds of bird species, some of which are migratory, and different creatures from butterflies to squirrels, enriches the lives of the distinguished owners of Validebağ Mansions with its natural beauties... A unique garden mansion life begins with its 'elite life' qualities, nature, peace, comfort, and serenity. Happiness-filled moments that you will spend with your family, surrounded by nature, await you in mansions with large gardens”. (DapYapı, 2018)

In this context, the concept of nature is simplified to a mere "green backdrop," offering a serene and unspoiled ambiance, associated with an exclusive and luxurious lifestyle. This perspective highlights how the societal perception of nature is manufactured and shaped to promote a certain lifestyle for privileged, while obscuring the underlying social dynamics that exploit nature as a means of capital accumulation strategy.

5.4. Park Projects: Remaking Validebağ's Socio-nature as Abstract Space

Henry Lefebvre characterizes "abstract space" as places where differences are eliminated, and uniformity is achieved through what he terms as "a non-aggression pact, a contract, as it were a non-violence" (1991, p. 56), facilitated by capitalist production relations: "This economy valorizes certain relationships between people in particular places (shops, cafes, cinemas, etc.), and thus gives rise to connotative discourses concerning these places; these in turn generate 'consensuses' or conventions according to which, for example, such and such a place is supposed to be trouble-free, a quiet area where people go peacefully to have a good time, and so forth." (Lefebvre, 1991, p. 56). That is, becoming homogenous and economically mediated, abstract spaces guarantee regulated "trouble-free zones" where individuals can peacefully enjoy themselves, supplanting the diverse vernacular uses and meanings.

Dating back to the 1990s, the ongoing efforts to transform the Validebağ Grove into a structured and regulated park, can be understood within this framework. Despite changes in political leadership within the Üsküdar municipality since the 1990s, plans to convert the Validebağ Grove into a park have consistently reemerged. However, these plans have faced staunch opposition from local-residents, grassroots organizations like the Validebağ Volunteers, and the Teachers' Union (EĞİTİM-SEN), who advocate preserving the existing ecological and symbolic significance of the area. Among those that aimed to appropriate the park, we can name the VALİDEBAĞ NATIONAL PARK project by the Social Democratic Populist Party (SHP) in 1992, followed by the VALİDEBAĞ PUBLIC NATIONAL PARK project in 1997 (Welfare Party (RP)), then the VALİDEBAĞ URBAN FOREST project in 2014 (Justice and Development Party, AKP), and finally, the VALİDEBAĞ PEOPLE'S GARDEN project in 2018 (Justice and Development Party (AKP)). These initiatives shared the goal of transforming the grove into a structured and uniform park.

The plans envisioned the grove as an unsecured vacant land requiring domestication and enhancement with recreational and commercial amenities to attract visitors. For instance, building upon the previous 1992 plan by the Social Democratic Populist Party (SHP), the Welfare Party in 1997 proposed the construction upon 700 square-meters a restaurant with a pool, upon 400 square-meters a cafeteria, upon 2,500 square-meters an arboretum, and upon 500 square-meters a museum, along with the development of roads covering 12,600 square-meters, and parking lots spanning 6,250 square-meters. It pledged that 90% of the region would remain as green spaces (207,100 square meters) (Cumhuriyet, 17 February 1997). Similarly, in 2014, just prior to the local elections, another park project titled "VALİDEBAĞ URBAN FOREST" proposed to create Istanbul's equivalent of Hyde Park by transforming the Validebağ Grove. The plan included the construction of observation terraces, children's playgrounds, ponds, walking and bicycle tracks, an amphitheater, and coffee shops. (Sabah, 22 February 2014). In a press release, the municipal governor Hilmi Türkmen stated that:

“Validebağ Grove will be the most beautiful urban forest on the Asian side of Istanbul. We won't use even a cubic meter of concrete. The entire project will be constructed using wood. Within the project, there will be observation terraces, natural ponds, and walking areas in the grove. We will build an amphitheater entirely from wood, have an open-air café, and wooden theaters. In other words, Validebağ will be the Hyde Park of the Asian side. The entire grove will be considered, and greenery will be added to its existing green... Our aim is to increase the green area per person from 7 square meters to 10 square meters.” (Türkmen, 2014).

As evident from the mayor's statement, the diverse vernacular culture of Validebağ has been ignored, instead, it has been identified with a simplistic notion of "green space," quantified solely by the number of trees or natural features (Figure 6). This reductionist view separates ecological value from its social context, characterizes green space as an abstract space, regardless of the broader socio-ecological dynamics (Figure 7).

Figure 6. People use Validebağ for picnicking freely in the unstructured greenery.

Source: Photograph taken by Ayşegül Boyalı

Figure 7. A visual of the “Validebağ Urban Forest” plan (2014).

Source: Üsküdar Post (2014)

Lastly, between the years 2018 to 2021, the nation-wide government-led People’s Garden Projects (*Millet Bahçeleri*) were put into effect with consequences regarding the Validebağ. While these projects were initially developed as urban park projects in the late Ottoman period as part of the state’s modernization agenda for urban reform purposes, recent People’s Garden projects of the government have been initiated as an instrument to capitalize on solutions to environmental issues bypassing the environmental movements, offer controlled forms of public presence, and invoke a vision of modernity entwined with the late Ottoman era, thus bypassing the Republican ideology (İnal, 2022). In Validebağ, the plan was to extensively equip the grove with a “Running/walking and trekking trail”, a “Bicycle trail”, “10 fitness areas”, a “Children’s play area”, a “soccer field and spectator stands”, a “Parking lot”, “104 seating elements”, “132 trash bins”, “Lighting poles”, and the “Construction of channels for water drainage”. The plan attempted to restructure Validebağ’s landscape through transforming this urban green into an abstract space defined above. With a long-lasting environmental struggle by grassroots resistance, and together with extensive judicial activism, People’s Garden Project was canceled (Figure 8).

Figure 8. Protests against park plans by Validebağ Volunteers (2021).

Source: Author

6. CONCLUSION

This study aims to contribute to the Urban Political Ecology literature in Turkey, focusing on urban public green spaces. Using Istanbul's Validebağ Grove as a case study, it analyzes the site's historical evolution and the societal dynamics at play. Through an in-depth historical analysis, it examines the process of neo-liberalization of Validebağ Grove's socio-nature with particular emphasis on the following events of the 1980s. Our study attempts to step in the direction of showing that the intertwining of the "ideology of nature", "technocratic" strategies together with the "deregulation and reregulation of state-power" to please the demands of capital facilitates the integration of urban public green spaces into the framework of urban capitalist expansion. We suggest that research on urban parks should reconsider the historical power dynamics inherent in green space management, which, unfortunately, often rely on the discourse-driven separation of nature from social dynamics at work. Furthermore, we underscore how top-down management of green spaces can render public greens into "abstract" realms, disregarding their existing forms of public encounters embedded in everyday life and substituting them with standardized uses driven by exchange value and services.

Thinking of the broader context of Istanbul's urban green, we consider critical and analytical tools, such as the UPE perspective that our study employs, are crucial in understanding the trajectory of city's gardens, parks, and forests, which today are increasingly produced and reproduced for attracting property development, rent-values, or

merely for becoming the backyards for the surrounding mansions as abstract spaces upon the erasure of their existing use-values. This prevalent tendency is apparent from other urgent cases not addressed here, such as the historical *Yedikule Bostans*, *Nation's Gardens* projects, or the mega projects in *Northern Forests*, and the infamous *Kanal İstanbul* project which threaten not just green space as such, but the destruction of urban agricultural production in Istanbul. In summary, the process of producing the urban green, as in the case of Validebağ Grove, as an abstract space driven by the "ideology of nature" and "technocratic" strategies together with the "deregulation and reregulation of state-power" serves the demands of capital accumulation, meanwhile disregarding the use-value inherent in space. Therefore, by offering this case study, we call for exposing various social processes that package urban parks, forests, and gardens as commodity forms in urban capitalist expansion and to focus on the prevalent discursive separation of nature from the realm of social. We also hope to underline the need for future research that concentrates on the struggles and socio-environmental assertions of grassroots organizations, which also contribute to the social production of space in a dialectical manner.

Research and Publication Ethics Statement: Throughout all stages of this article, we have adhered to the research and publication ethics principles of the Manisa Celal Bayar Üniversitesi Journal of Social Sciences.

Author Contributions: The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest Statement: Authors declare that they have no conflict of interest.

REFERENCES

- Akbulut B, Bartu Candan A (2014). Bir-İki Ağacın Ötesinde: İstanbul'a Politik Ekoloji Çerçevesinden Bakmak. Bartu Candan, A., Özbay, C. (ed.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler Açılımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Akbulut, B. (2014). A Few Trees In Gezi Park: Resisting the Spatial Politics of Neoliberalism in Turkey. Sandberg, L.A., Bardekjian A., Butt, S. (ed.) *Urban Forests, Trees, and Greenspace. A Political Ecology Perspective*. New York-London: Routledge.
- Aykan, S. (2014). İstanbul'da Kentsel Sürdürülebilirlik in Yeni İstanbul Çalışmaları. Bartu Candan, A., Özbay, C. (ed.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler Açılımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Baykan, A., Hatuka, T. (2010). Politics and culture in the making of public space: Taksim Square, 1 May 1977, İstanbul. *Planning Perspectives*, 25(1):49-68.
- Castree, N. (2001). Socializing nature: theory, practice, and politics. Castree, N. & B. Braun (Ed.). *Social Nature: Theory, Practice, and Politics*. Blackwell Publishers.
- Castree, N. (2008). Neoliberalising nature: the logics of deregulation and reregulation. *Environment and Planning A* 2008(40):131-152
- Cumhuriyet (1991, November 15). *Öğretmenler Hastanesi Üniversiteye Verildi*.
- Cumhuriyet (1991, November 16). *Öğretmenler Hastanesi Yine Öğretmenlerin*.
- Cumhuriyet (2003, July 30). *Öğretmenlerden Protesto*.
- Cumhuriyet (2009, July 16). *Hastane Birleştirilmesine Protesto*.
- Cumhuriyet (2009, August 30). *Validebağ Öğretmenler Hastanesi Boşaltıldı*.
- Cumhuriyet (2010, February 9). *Validebağ'da Sıkıntı Sürüyor*.

- Cumhuriyet (1999, January 8). *Validebağ Korusu Yağmalanırken*.
- Cumhuriyet (2007, April 23). *Koru Yağmasında Son Perde*.
- Cumhuriyet (2014, August 18). *Neyin Hazırlığı?*
- Cumhuriyet (2016, December 14). *Validebağ İçin Yeni Hamle*.
- Dap Yapı <http://www.dapyapi.com.tr/validebag-konaklari>
- Erensü, S., Kahraman, O. (2016). "The Work of a Few Trees: Gezi, Politics and Space" *International Journal of Urban and Regional Research*. 41(1):19-36.
- Gürcan, E. & Peker, E. (2015). *Challenging Neoliberalism at Turkey's Gezi Park. From Private Discontent to Collective Class Action*. Palgrave Macmillan.
- Genoud, A. (2018). The Politics of Greening the City: The Case of the Bostan of Kuzguncuk, Istanbul. *Nature and Culture*, 13(1):69-91
- Heynen, N., Kaika, M., Swyngedouw, E. (2006). *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism*. Routledge.
- İnal, O. (2022). Authoritarianism, Populism, and the Environment in Turkey. *Environmental History*. 27(4):634-4. 1
- İncekaş, F. (2021). *Duality of Nature and Urban in Socio-Environmental Transformations: Case of the Kemalpaşa Nation Garden*. Izmir Institute of Technology (Turkey) ProQuest Dissertation & Theses, 2021. 29079239.
- Keyder, Ç. (2010). Introduction. Göktürk, D. & Soysal, L. (ed) *Orienting İstanbul. Cultural Capital of Europe?* Routledge.
- Kitchen, L. (2012). Are Trees Always 'Good'? Urban Political Ecology and Environmental Justice in the Valleys of South Wales. *International Journal of Urban and Regional Research* 37(6):1968-83.
- Kolay, A., Memiş, Ş. (2017). *Maarifin Hizmetinde Yüzyıl. Osmanlı'dan Günümüze Validebağ*. İstanbul: Adile Sultan Kasrı Öğretmenevi ve ASO Yayınları.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. (trans. Donal Nicholson Smith) Blackwell Publishing.
- Milliyet (2004, August 8) *Koşuyolu Doğayla İç İçe*.
- Perkins, P. (2015). Urban Forests are Social Natures. Markets, Race, Class, and Gender in Relation to (Un)Just Urban Environments. Sandberg, L. A., Bardekjian, A., Butt, S. (Ed.). *Urban Forests, Trees and Green Space. A Politics Ecology Perspective*. (19-35). London and New York: Routledge.
- Pérouse, J.F. (2014) İstanbul'da Sürdürülebilir Kalkınma: Sekteye Uğramış, Kısmi ve Fırsatçı Bir Uyarılama. Bartu Candan, A., Özbay, C. (ed.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler Açılımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rasimoğlu, C.G.İ. (2017). "Memlekete çok çocuk ve sağlam çocuk lazımdır: erken cumhuriyet döneminde verem mücadelesi ve yaşamak yolu dergisi". B. Kurt, I. Yaşayanlar (ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sabah (2014 February 22). *Hyde Park değil Validebağ*.
- Smith N. (2008). *Uneven Development Nature, Capital, and the Production of Space*. The Georgia University Press.
- Swyngedouw, E. (1999). Modernity and hybridity: Nature, regeneracionismo, and the production of the Spanish waterscape, 1890–1930. *Annals of the Association of American Geographers* 89(3):443-65.
- Turgut, N. (2004). *Validebağ'ın Değişim Sürecinde Adile Sultan Kasrı*. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu II.
- Türkmen, H. (2014, August 21). Hilmi Türkmen "Validebağ Anadolu Yakası'nın Hyde Parkı olacak". Üsküdar34. <https://www.uskudar34.com/haber/8221-guncel-olaylar-hilmi-turkmen-validebag-anadolu-yakasi-nin-hyde-parki-olacak.html>
- Ünal, D. (2014). İstanbul'un Politik Ekolojisi. Bartu Candan, A., Özbay, C. (ed.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler Açılımlar*. İstanbul: Metis Yayınları
- Üsküdar Post. (18 March 2014). *Üsküdar'a Kent Ormanı Geliyor* <https://www.uskudarpostasi.com/haber/7810-yerel-secim-2014-uskudara-kent-ormani-geliyor.html>
- Validebağ Grove Online Seminar Series Summary Report (2021).
- Validebağ Post, January 2009.
- Validebağ Post May 2005.

- Williams, R. (2008) Nature. Oakes T, Price PL. (ed.). *The Cultural Geography Reader*. Routledge.
- Yıldız, D. (2015). Evaluating Change in Housing for Sustainable Development: Koşuyolu Case in İstanbul. *Open house international* vol. 40, no.4.

Bireylerin Sanal Topluluklara Katılım Motivasyonları Üzerine Netnografik Bir Araştırma

Selime Gümüş¹, Ezgi Güneş³, Nuray Yılmaz Sert⁴

ÖZET

Sosyal bir varlık olan insanın bilgi edinme, iletişim kurma, ait olma, eğlenme, sosyalleşme, güven oluşturma gibi çeşitli ihtiyaçlarına yanıt sağlayan sanal topluluklar, günümüzde oldukça önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. İletişim araçlarının dijitalleşmesi, bireylerin etkileşim alanlarını sanal ortamlara taşımış böylelikle psikoloji, pazarlama, iletişim gibi disiplinler bireysel ihtiyaçların anlaşılması, satın alma kararlarının belirlenmesi gibi hususlarda odaklarını sanal topluluklara çevirmiştir. Bu doğrultuda bireyleri sanal topluluklara katılmaya iten sebepler ve o toplulukta var olan kültür anlaşılmaya çalışılan bir konu haline gelmiştir. Buradan yola çıkılarak çalışmada, son günlerde tüketim nesnesi olarak oldukça popüler hale gelmiş üçüncü nesil kahve deneyimlerinin paylaşıldığı bir forum sitesini, katılım motivasyonları nezdinde incelemek amaçlanmıştır. Netnografik araştırma yönteminden yararlanılarak gerçekleştirilen çalışmada, topluluğun kültürel yapısı; iletişim biçimleri, kullanılan dil, üye tipolojileri, var olan kurallar açısından incelenmiş olup beraberinde bireylerin topluluğa katılım motivasyonlarının neler olduğuna odaklanılmıştır. Araştırmada forum sitesinin “yeni üyeler-tanışma” başlığı altındaki paylaşımlar, içerik analizine tabi tutulmuştur. Sonuçta topluluk içerisinde samimi ve saygılı bir dil kullanıldığı, üyelerin birbirleri ile yüksek düzeyde fikir paylaşımında bulunduğu, topluluğa dahil olmanın yanında topluluktan ihraç edilmeye yönelik de birçok yazılı kuralın bulunduğu ve tüm süreçlerin mümkün olduğunca demokratik bir ortamda yürütülmesine dikkat edildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca bireylerin katılım motivasyonlarına bakıldığında sosyalleşme, iletişim kurma, fikir alışverişinde bulunma, deneyim paylaşma, satış yapma gibi amaçların yanı sıra en yüksek katılım motivasyonunun bilgi edinme olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Topluluklar, Netnografi, Üçüncü Nesil Kahve, Yeni Medya, İletişim Araştırmaları.

A Netnographic Study on Individuals' Motivations for Participating in Virtual Communities

¹ İletişim Yazarı: selime-gumus@hotmail.com

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ORCID: 0000-0003-2432-5937

³ Araştırma Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İletişim Fakültesi, Manisa, ORCID: 0000-0002-7255-0285

⁴ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İletişim Fakültesi, Manisa, ORCID: 0000-0002-5329-5469

(Makale Gönderim Tarihi: 23.04.2024 / Yayın Tarihi:28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1472634](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1472634)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ABSTRACT

Virtual communities, which respond to various needs of humans, who are social beings, such as acquiring knowledge, communication, belonging, having fun, socialization, and trust-building, have become a significant area of scholarly inquiry in contemporary times. The digitization of communication tools has moved individuals' interaction areas to virtual environments, thereby prompting disciplines such as psychology, marketing, and communication have turned their focus on understanding individual needs and determining purchase decisions within virtual communities. In this regard, the motivations driving individuals to join virtual communities and the cultures existing within those communities have emerged as subjects of investigation. Accordingly, this study aims to examine a forum site where experiences related to third-wave coffee, which has recently gained popularity as a consumption object, are shared, particularly in terms of participation motivations. In the study conducted using the netnographic research method, the cultural structure of the community was examined in terms of communication patterns, language usage, member typologies and existing rules while also focused on the individuals' motivations for participating in the community. In the research, the posts under the "new members-meeting" category of the forum site were subjected to content analysis. As a result, it has been observed that a sincere and respectful language is used within the community, members share ideas with each other at a high level, and there are many written rules for being included in the community as well as for expulsion from the community, and care is taken to carry out all processes in a democratic environment as possible. In addition, when individuals' motivations for participation are examined, it has been determined that the highest motivation for participation is obtaining information, as well as purposes such as socializing, communicating, exchanging ideas, sharing experiences, and making sales.

Keywords: Virtual Communities, Netnography, Third Wave Coffee, New Media, Communication Studies.

1. GİRİŞ

Kullanıcıların belirli topluluklara katılma nedenleri, kullanıcı davranışını anlamaya çalışan akademisyenler için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Sanal toplulukları anlamak, Web'de varlık oluşturmaya çalışan ve sanal toplulukların gelir artırıcı potansiyellerinden yararlanmak isteyen kuruluşların da ilgisini çekmektedir. Örneğin, Johnson & Johnson sivilce ürünlerini genç kızlardan oluşan çevrim içi toplulukları kullanarak pazarlamaktadır (Ridings ve Gefen, 2004, s. 3). Dolayısıyla tüketici davranışlarını anlamaya çalışan disiplinler için sanal toplulukların bir fırsat oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan sanal toplulukların oyunlar, çeşitli tüketim ürünleri, kitaplar, filmler, markalar gibi pek çok farklı konuda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada ise son dönemde oldukça popülerleşmiş üçüncü nesil kahveye dair bir forum sitesi ele alınmaktadır.

Üçüncü nesil kahve anlayışı, bir "nitelikli kahve" arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, kahve yapımına dair pek çok ekipman ve butik kahve kavurucuları ön plana çıkmıştır. Hatta günümüzde üçüncü nesil kahveye yönelik yarışma ve festivalleri içeren ulusal ve uluslararası pek çok organizasyon gerçekleştirilmektedir (Telli Danışmaz, 2021, s. 444).

Üçüncü nesil kahveye yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında; pazarlama, değişen kahve tüketim algısı, üçüncü nesil kahvenin kahve tüketim alışkanlıklarına etkisi, demleme yöntemleri, kahvecilik nesilleri ve özellikleri, sınıf ve kimlik açısından değerlendirilmesi gibi ulusal (Kement, Başar ve Güner, 2022; Kement, 2019; Kefeli, Şahin ve Yarmacı, 2020; Şeker ve Özata, 2022; Telli Danışmaz, 2021; Kahya ve Zencir Çiftçi, 2022; Sunar ve Türkyılmaz, 2023; Cankül ve Abiş, 2023) ve uluslararası (Rosenberg, Swilling ve Vermeulen, 2018; Lee ve Ruck, 2022; Fischer, 2021; Fischer, Victor ve Asturias de Barrios, 2021) çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Bu araştırmalar daha çok nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak anket vasıtasıyla (Kement, 2019; Cankül ve Abiş, 2023) veya nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşmeler (Şeker ve Özata, 2022; Kefeli, Şahin ve Yarmacı, 2020; Kahya ve Zencir Çiftçi, 2022), gözlem ve mülakatlardan (Sunar ve Türkyılmaz, 2023) faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.

Görüldüğü üzere üçüncü nesil kahvenin gastronomik, sosyolojik ve tüketimsel açıdan tartışılan, disiplinler arası bir konu olduğu dikkat çekmektedir. Konuya dair çalışma yürütenlerden, Sunar ve Türkyılmaz (2023, s. 66), üçüncü nesil kahveyle ilgili gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yeni orta sınıf ile üçüncü nesil kahve tüketimi ilişkisini, sınıf kimliği ve aidiyet oluşumu çerçevesinde, etnografik desenden faydalanarak incelemişlerdir. Bu çalışmada dikkat çeken bulgulardan birisi şu şekildedir: “.....*barista ve müdavimler arasında geçen kahvenin çekirdeğine, aromasına ve demleme şekline dair konuşmalar “kahvenin dili” olarak açıklanabilir. Baristaların kahvenin nasıl içileceğine dair açıklamaları ve kahveye dair edinilmiş teorik ve kültürel aktarımlar kahve dilinin bir ilişki aracına dönüştüğüne işaretler.*” Dolayısıyla son dönemde önem kazanan ve giderek popüler hale gelen üçüncü nesil kahve tüketiminin, bireyler arasında yeni bir kültür yaratımına sebep olmanın yanında tüketicilerinin kendi içlerinde bir kültür oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan, ilgili çalışmada nitelikli kahveye dair bilgilerin paylaşıldığı bir forum sayfası ele alınarak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Çalışmada, belirlenen topluluğun kültürü ve söz konusu topluluğa bireylerin katılım motivasyonları netnografik araştırma kapsamında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İlgili topluluk zengin veri sağlaması, etkileşim düzeyinin yüksek olması ve heterojen aktif bir üye profiline sahip olması gibi sebeplerle tercih edilmiştir. Belirlenen araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla öncelikle sanal topluluklara ilişkin literatüre yer verilmiş, ardından veri setine yönelik kodlamalar gerçekleştirilerek içerik analizi yapılmıştır.

1.1. Sanal Topluluk Kavramı

Teknolojide yaşanan değişimlerin etkilerini bireylerin gündelik yaşamlarında görmek mümkündür. Bu açıdan teknoloji bireylerin iş yapma biçimlerinden sosyalleşme biçimlerine kadar pek çok şeyi değiştirmiştir. Goldman (1991, s. 362)’a göre geçmişe bakarak elektronik ağların gelecekte bizi nereye götürebileceğine dair bir öngöründe bulunulabilir. 1876 yılında Graham Bell tarafından icat edilen telefon, geride kalanlarla iletişimi kaybetmeden banliyölere taşınmayı sağladığı için bireylerin yaşama şeklini; uzak, düşük kirali yerlerden iş yürütme imkânı sağladığı için çalışma şeklini değiştirmiştir.

Bunun yanında coğrafi konumdan bağımsız olarak iletişim kurma olanağı sunduğu için de yakınlık olmaksızın yeni sosyal toplulukların oluşmasına yol açmıştır. Günümüzde ise elektronik ağlar ve bilgisayarlar bizi telefonun sınırlarının da ötesine taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz bilgi çağı, kişinin kendi toplumu içinde veya kıtalar arasında iletişim ve iş birliği çağıdır. Sanal topluluklar da buna paralel olarak söz konusu çağın önemli bir çıktısıdır.

Sanal topluluklara ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır. Araştırmacılar sanal toplulukları, sanal topluluk türlerini ve bunların bilgi alışverişini kolaylaştırmadaki rolünü değerlendirmek için çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir (Deligöz, 2023, s. 4). Ancak sanal topluluklarla ilgili literatür taramasına geçmeden önce sanal topluluk ile sanal gruplar veya sanal ekipler arasındaki farkları ayırt etmek, konunun daha net anlaşılması açısından önemli görülmektedir. Sanal topluluklar, sanal ekip veya sanal gruplardan üç açıdan farklıdır. İlk olarak, çoğu sanal ekip veya grup belirli sorunları veya görevleri çözmek için oluşturulmaktadır. Sanal topluluklar ise aksine, insanların dahil olmak için kesin nedenlerinin olmadığı gerçek hayattaki ilişki gelişimine odaklanmaktadır. İkincisi, sanal topluluklar benzer ilgi alanlarına sahip kişiler tarafından kendiliğinden şekillenirken sanal ekipler ve sanal gruplar belirli kuruluşlar tarafından organize edilmektedir. Üçüncüsü, benzer ilgi alanlarına sahip insanlar dağılmadığı sürece sanal topluluklar çok uzun bir süre var olabilir, oysa sanal gruplar veya sanal ekipler genellikle görev tamamlandıktan veya sorun çözüldükten sonra dağılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bahsettiğimiz sanal topluluklar, sanal ekiplerden veya sanal gruplardan önemli ölçüde farklıdır (Li, 2004, s. 2708).

Sanal topluluklar, ortak ilgi alanlarına, hedeflere veya uygulamalara sahip kişilerin bilgi ve birikim paylaşmak ve sosyal etkileşime girmek için dahil oldukları çevrim içi ağlardır (Chiu, Hsu ve Wang, 2006, s.1873). Bilgisayar destekli sosyal ağlar, ilk olarak 1960'larda ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Ajansı'nın ARPANET'i geliştirmesiyle başlamıştır. Hükümetin acil durum iletişim ağını örnek alan Elektronik Bilgi Değişim Sistemi, 1970'lerin ortalarında bilimsel araştırmacıların (sosyal ağ analistleri dahil) çevrim içi konferanslarını eş zamanlı ve eş zamansız olarak yürütmelerini sağlamıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren kişisel bilgisayarlar, merkezi iletişim ana bilgisayarlarına (modemler, yerel ağlar vb. aracılığıyla) giderek daha fazla bağlanır hale gelirken bu ana bilgisayarlar ise Web aracılığıyla birbirleriyle bağlantılı hale dönüşmüştür. Birbirine bağlanan diğer bilgisayar ağlarıyla birlikte, genel ağ, her biri kendi yerel ağının merkezinde bulunan ana bilgisayarları (yüksek kapasiteli iletişim hatlarını kullanarak) birbirine bağlayan bir "ağlar ağı" olan "Net" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Net başlangıçta yalnızca kâr amacı gütmeyen bilgisayarlarda (çoğunlukla üniversite) kullanılmış, 1990'ların başında ticari kullanıcılara da izin verilmiştir (Wellman, Salaff, Dimitrova, Garton, Gulia, ve Haythornthwaite, 1996, s. 214-215). Kısaca topluluk kavramı, başlangıcından bu yana İnternet'in kalbinde yer almıştır. Uzun yıllar boyunca bilim insanları interneti veri paylaşmak, araştırmada iş birliği yapmak ve mesaj alışverişinde bulunmak için

kullanmışlardır. İlerleyen süreçte ise milyonlarca bilgisayar kullanıcısı ticari çevrim içi faaliyette bulunmaya başlamıştır (Wang, Yu ve Fesenmaier, 2002, s. 408).

Ağ teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan sanal topluluklarda da veri paylaşımının yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Bu ortamlardaki etkileşim ise ilgi, ilişki, eğlence ve ticaret olmak üzere temelde dört kategoriye dayanmaktadır (Carver, 1999, s. 114). Bunları aşağıdaki şekilde açıklamak ve örneklendirmek mümkündür.

İlgi: Bazı sanal topluluklar, belirli bir konudaki ilgi veya uzmanlık paylaşımına dayalı olarak gelişmektedir. The Motley Fool (www.fool.com) iki kardeş tarafından oluşturulan bu tür bir sanal topluluğa örnektir. Kardeşler bir hisse senedi yatırım portföyü geliştirerek insanları yorum yapmaya davet etmektedir (Carver, 1999, s. 114). Sanal bir ilgi topluluğunun spesifik ve dar bir tartışma konusu vardır. Bu nedenle bu topluluklar bilgi paylaşımına odaklanan üyeleri çekmektedir (Tan, Sutanto ve Tan, 2015, s. 43). Dolayısıyla bireylerin günlük yaşam içerisinde fiziksel ortamlarda benzer ilgi alanlarına sahip kişileri bir arada bulmasının sanal ortamlara göre daha zor olduğu düşünüldüğünde, istenilen bilgiye ulaşma noktasında sanal toplulukların müthiş bir kolaylık yarattığı aşikardır.

İlişki: Sanal topluluklarda etkileşimi sağlayan bir diğer unsur ilişkidir. Sevilen bir kişinin kaybı, boşanma ya da ölümcül bir hastalık teşhisi alma gibi durumlar, aynı zor süreçleri yaşayan insanların bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Bu noktada sanal topluluklar, birbirine yakın süreçlerden geçen insanların zaman ve mekân kısıtı olmaksızın bir araya gelerek derin ilişkiler kurmalarına fırsat sunar. Örneğin, CompuServe'deki Kanser Forumu, kanser teşhisi almış bireylere ve ailelerine destek sağlamakla birlikte bireylerin süreçle nasıl baş edebilecekleri, gerçekleştirilen araştırmalar, ilaçlar vs. hakkında birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunmalarını sağlamaktadır (Hagel ve Armstrong, 1997, s. 19-21). Kişiler, özellikle hayatın belirli evrelerinde kurdukları ilişkilerde, kendilerini anlayan ve aynı süreçleri yaşamış, gerçekten empati kurabilecek insanlara ihtiyaç duyarlar. Bu noktada, sanal topluluklar bu ihtiyacın giderilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

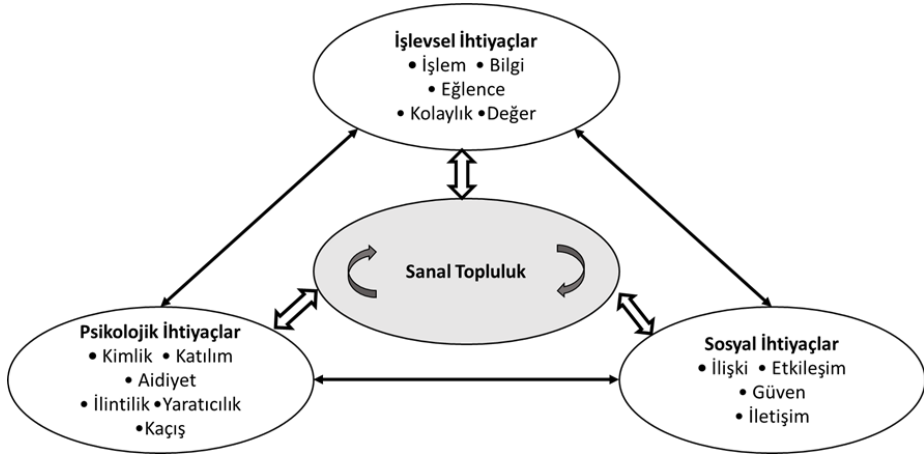
Ticaret: Sanal topluluklar işletmeler için karlı bir gelir kaynağı ve tüketiciler için bir avantaj oluşturmaktadır. Örneğin Nets, Inc. (<http://www.netinc.ca>) belirli türde mühendislik ürünlerinin 20.000 alıcısı ve 4.500 satıcısının bir araya gelmesini sağlamaktadır (Carver, 1999, s. 114). Böylelikle hem işletmeler az maliyetle tüketicilere ulaşabilmekte hem de tüketiciler daha kolay bilgi edinerek satın almayı planladığı ürün/hizmetlere yönelik çeşitli fırsatlar (indirim, çekiliş, hediye vb.) elde edebilmektedir.

Eğlence: Mevcut literatür, insanların bilgi alışverişinde bulunmak ve/veya sosyal destek sağlamak için sanal topluluklara katıldığını teorileştirmektedir. İnternetin daha geniş kullanımına ilişkin teoriler, eğlenceyi ve arkadaşlık arayışını motive edici güçler olarak ifade etmektedir (Ridings ve Gefen, 2004, s. 1). Eğlenceye dayalı son derece popüler bir sanal topluluğa örnek olarak “Dungeons and Dragons” (Zindanlar ve Ejderhalar) oyunu verilebilir. Oyunun içeriğinde kişilerin gerçek kimlikleri bilinmemekle birlikte bazı durumlarda insanlar birbirlerinin kimliklerini öğrenip gerçek hayatta buluşmaktadır (Carver, 1999, s. 114). Eğlence temalı sanal topluluklarda, oyun toplulukları oldukça ön

plana çıkmaktadır. Böylelikle bireyler, eğlenme, haz alma, vakit geçirme gibi ihtiyaçlarını oyunla karşılamakla birlikte burada kurdukları ilişkilerle aynı ilgi alanlarına sahip bireylerle bir arada olma ihtiyaçlarını da gidermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ele alınan her bir kategorinin keskin sınırlarla birbirinden ayrılmadığı, bireylerin bilgi almak, eğlenmek, ilişki kurmak, sosyalleşmek, deneyimlerini paylaşmak gibi ihtiyaçlarını tek bir topluluktan aynı anda karşılayabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Topluluk literatüründe sanal topluluklardaki üyelerin ihtiyaçlarının tartışılması ve detaylandırılmasına ilişkin çok sayıda çalışma olmasına rağmen bu çalışmalar parçalı olmaya devam etmekte ve kavramsal düzeyde daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konuda Wang, Yu ve Fesenmaier (2002, s. 414) yazdıkları makalede, sanal topluluk üyelerinin çevrim içi etkinliklerindeki üç temel ihtiyacı ilişkilendiren bir model önermektedir. Bu modele göre söz konusu ihtiyaçlar; işlevsel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar olarak sıralanabilir (Şekil 1).

Şekil 1. Sanal topluluk üyelerinin ihtiyaçları

Kaynak: Wang, Y., Yu, Q. & Fesenmaier, D.R. (2002). Defining the virtual tourist community: implications for tourism marketing. *Tourism Management* Vol.23, pp. 407–417.

Topluluk üyeleri belirli etkinlikleri gerçekleştirmek için çevrim içi olduklarında işlevsel ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Bunlar, üyelerin ürün veya hizmet alıp sattığı ticari bir işlem olabilirken hem öğrenme hem de karar vermeyi kolaylaştırmak amacıyla bilgi toplama ve aramanın desteklenmesi de yine işlevsel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Ayrıca eğlence ve fantezi ya da sanal topluluğun üyelerine sağladığı, zaman ve coğrafi sınırlamalar olmaksızın erişimde kolaylık veya değer bu sınıflandırmada yer almaktadır. Sanal topluluklar sosyal olarak yapılandırılmış olduğu için sosyal anlam taşımakta ve sosyal

ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu sosyal ihtiyaçlar, üyeler arasındaki ilişki ve etkileşimi içerebilir; çünkü sanal topluluklar, benzer deneyimlere sahip insanlara bir araya gelme, anlamlı kişisel ilişkiler kurma ve birbirleriyle etkileşimli olarak iletişim kurma fırsatı vermektedir. Sanal topluluklar, işlevsel ve sosyal ihtiyaçların karşılanması için sıra, üyelerin bazı temel psikolojik ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Bu psikolojik ihtiyaçlar özellikle; kimlik (onlar kimdir), katılım (onları birbirine bağlayan şey), birlik/aidiyet (neyin parçası oldukları), ilintilik (dünyada onlar için hangi ilişkilerin önemli olduğu), iletişimlerinin alabileceği yaratıcı biçimler, yeni rolleri öğrenebilecekleri, değişikliklerle baş edebilecekleri ve günlük yaşamlarından kaçabilecekleri bir ortamı içermektedir (Wang, Yu ve Fesenmaier, 2002, s. 414).

Görüldüğü üzere literatürde, sanal topluluklara ait yapılan sınıflandırmaların farklı araştırmacılar tarafından farklı isimlerle kategorileştirildikleri görülmektedir. Ancak tüm sınıflandırmalara bakıldığında, temelde hepsinin benzer unsurlar üzerinde durduğunu ve aynı ana fikri temsil ettiklerini söylemek mümkündür.

2. YÖNTEM

Toplumsal yaşam içerisinde bireyler, belirli amaçlar etrafında oluşan topluluklara katılmaktadır. İnternet ortamlarında da benzer şekilde, kişilerin ortak amaçlar doğrultusunda çeşitli topluluklara dahil olarak birbirleriyle paylaşımda buldukları görülmektedir. Bu durum, “sanal topluluk” kavramının ortaya çıkarak önem kazanmasına sebep olmuştur. Kısaca sanal topluluklar, “*sanal alemde kişisel ilişki ağları oluşturmak amacıyla yeterli sayıda bireyin yeterince uzun bir süre ve yeterli insani duyguyla kamusal tartışmalar yürüttüğü, internet ortamında oluşan sosyal gruplar*” olarak tanımlanmaktadır (Rheingold, 1993, s. 6). Bu noktada, ortaya çıkan sosyal grupların kültürlerini inceleyebilmek adına, etnografik araştırmaların internet ortamlarına ve sanal ağlara uyarlanmış, yorumsamacı bir yansıması olarak netnografik araştırmalar karşımıza çıkmaktadır. Netnografik araştırmalarda, çevrim içi ortamlardaki bireyler ve bu ortamlardaki bireylerin etkileşimleri, birbirleriyle kurdukları iletişimleri ve sanal ortamlarda oluşturulan birliktelikler, topluluklar ve oluşturulan bu topluluklarda gelişen kültürler incelenmektedir (Köker, 2022, s. 103). Dolayısıyla bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan netnografi yöntemi kullanılmaktadır. Araştırma kapsamında, kahveyle ilgili bilgi ve deneyimlerin paylaşıldığı bir forum sitesi ele alınarak bireylerin söz konusu topluluğa katılım gösterme sebeplerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın amacı, yeni üye olan kullanıcıların katılım motivasyonlarını incelemektir. Bu doğrultuda, “Araştırmaya konu olan sanal topluluğa yeni üyelerin katılım motivasyonları nelerdir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun yanı sıra araştırma ile cevap aranacak diğer araştırma soruları aşağıda sıralanmıştır:

- Araştırmaya konu olan sanal topluluğun özellikleri nelerdir?
- Araştırmaya konu olan sanal topluluğun yazılı olan ve yazılı olmayan kuralları nelerdir?

- Araştırmaya konu olan sanal toplulukta bireyler arasındaki iletişim nasıldır?
- Araştırmaya konu olan sanal topluluktaki üye tipleri nelerdir?

2.1. Etik Standartlar ve Sınırlılıklar

Netnografik araştırmalarda etik sınırların belirlenmesi oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrim içi ortamların kamuya açık oluşu ve oradan edinilen bilgilerin herkes tarafından kolay yolla ulaşılabilir olması konusu, o platformlarda paylaşım yapan kimselerin verilerini müdahaleye açık hale getirmektedir. Dolayısıyla bu durum söz konusu ortamlarda yürütülecek araştırmalar için dikkatli bir biçimde etik standartlar belirlemeyi gerekli kılmaktadır (Kozinets, 2010, s.136-138). Bu sebeple araştırmacılar, incelemeye tabi olacak sanal topluluğun ismini paylaşmamayı tercih ederek etik dışı herhangi bir durum oluşmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir.

Çalışmada katılımsız gözlem yoluyla veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle belirlenen topluluğa üye olunmuş daha sonrasında herhangi bir etkileşimde bulunulmadan gözlem notları tutulmuştur. Veri toplama yönteminin bu şekliyle gerçekleştirilmesindeki amaç, topluluk içerisinde var olan kültürel etkileşimin doğal akışını sekteye uğratmamak ve herhangi bir müdahalede bulunmamaktır. Bu sebeple forum üyelerinden ya da yöneticilerinden veri kullanmaya yönelik izin istenmemiştir. Çünkü izin istenmesi durumunda, topluluk üyelerinin buna karşı çıkması ya da bu noktada tereddüte düşen üyelerin paylaşım yapmayı bırakarak sessizliğe bürünmesi gibi durumlar yaşanabileceğinden araştırmacının tehlikeye girmesi söz konusu olabilmektedir (Langer ve Beckman, 2005, s. 197).

Ayrıca verilerin analizi sonrası bulguların sunumunda, topluluk üyelerinin alıntılarında yer verilerek araştırmada ulaşılan sonuçların güvenilirlik ve geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır. Ancak etik açıdan yapılan alıntılarda üyelerin kimliklerinin açığa çıkmaması ve kişisel verilerin korunumunun sağlanması adına alıntılarında bazı kısımlarına yer verilmemiş ve üyeler “Üye 1, Üye 2, Üye 3...” şeklinde numaralandırılarak anonimleştirilmiştir. Bu noktada özellikle kamuya açık içerikler analiz edilerek herkes tarafından görünür paylaşımların ele alınmasına dikkat edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bakımdan araştırmanın amacına uygun zengin veri sunacak bir sanal topluluk örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı kapsamında belirlenen araştırma sorularına yanıt bulabilmek adına, uzun süredir aktif olarak faaliyet gösteren bir sanal topluluk tercih edilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen topluluk kahve demleme, üçüncü nesil kahveler, kaliteli çekirdek vb. konularda çeşitli başlıklar altında fikir paylaşımlarının olduğu bir topluluk olarak faaliyet göstermektedir. Forumda, araştırmanın gerçekleştirildiği süre zarfında 210.000’ın üzerinde mesaj, 8000’nin üzerinde de konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar içerisinde “Yeni üyeler-tanışma” başlığı örneklem olarak belirlenmiş ve burada yer alan 20 sayfalık paylaşım incelenmiştir.

2019 yılında kurulmuş olan bu topluluk, kurulduğu günden bu yana yüksek etkileşimle yaşamını sürdürmektedir. 8000'e yakın üyesi ile farklı başlıklar altında tartışmalar yürütülen toplulukta, etkileşim düzeyini arttırmaya yönelik oylamalar, anketler ve aktiviteler yapıldığı da görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların Türkiye'nin çeşitli illerinden farklı yaş gruplarında kadın ve erkeklerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan topluluk; zengin veriler sunması, etkileşim oranının yüksek olması ve heterojen katılımcılarının bulunması gibi sebeplerle netnografik inceleme için uygun olduğu düşünülmüş ve seçilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmacılar, ilgili forum sayfasına Mart 2021 tarihinde üye olmuşlar, veriler ise Ağustos-Eylül 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Verileri toplamaya başlamadan önce ön gözlem yapılarak zengin veri elde edilip edilemeyeceğine bakılmıştır. Üye olunduktan sonra topluluğun doğal etkileşimine müdahale etmemek adına katılımsız gözlem yoluyla inceleme yapılmıştır. Bu süreçte foruma dair gözlem notları alınmış ve veriler toplanmıştır. Araştırmanın amacı bireylerin sanal topluluklara dahil olma motivasyonları olduğu için forum içerisinde yer alan pek çok başlık arasından “Yeni üyeler-tanışma” başlığı altındaki paylaşımlar ele alınmıştır. Veri toplama sürecini kapsayan iki aylık dönemde yer alan 20 sayfalık paylaşım, araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu inceleme için veriler ekran görüntüsü alınarak depolanmış, sonrasında analiz sürecine geçilmiştir. Analiz sürecinde nitel araştırmanın önemli bir analiz türü olan içerik analizi tekniğinden yararlanılmış ve veri seti nitel bir veri analiz programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Bu bağlamda yeni üyelerin tanışma ve kendilerini tanıtmaya amaçlı içerikleri, topluluğun kültürüne dair açık kodlama yapılarak kodlanmıştır. Diğer yandan katılım motivasyonlarına yönelik kodlamalar, literatürde yer alan motivasyon türleri (Gummerus vd., 2012; Doğaner ve Armağan, 2022) ekseninde gerçekleştirilmiştir. Topluluğun kültürünü analiz etme noktasında, üyeler arasındaki iletişim kalıpları ve etkileşimleri incelenmiştir. Bu doğrultuda forum üyelerinin birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları, üslupları, ortak kullanılan jargon veya terimlerin var olup olmadığı sorgulanmıştır. Böylelikle topluluk içerisinde ortak bir dil oluşup oluşmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca topluluğun kültürel dinamiklerinin oluşmasında rol oynayan katılımcılar sınıflandırılmış ve üye tipolojileri belirlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Forumun Geneline İlişkin Bulgular

Forum sitesinin 2019 yılında kurulduğu görülmektedir. İlgili forum sitesi, kahveye dair bilgilerin paylaşıldığı ve bireylerin kendi deneyimleri üzerinden yaptıkları paylaşımlarıyla foruma katkıda buldukları bir platformdur.

Forumun en dikkat çekici özelliklerinden biri üyelere yönelik detaylı biçimde tanımlanmış kuralların ve bilgilendirme metninin olduğudur. Duyurular kısmında forum üyelerine aktarılan bu kuralların forumun aktif hale geldiği ilk zamanlarda olmadığı, üye sayısı artış

gösterdikçe güvenli bir tartışma ortamının yaratılması amacıyla etik kaygılar ışığında bir dizi kural getirildiği görülmektedir.

Düzeni sağlamak ve üyeler arasında çıkabilecek sorunların önüne geçebilmek amacıyla belirlenen kurallar, puanlama sistemine tabi tutulmuştur. Forumda, toplumsal ahlak kurallarına aykırı ifadeler, tehdit vs. ifadeleri, cinsel içerikler, ırk, dil, din, köken, cinsiyet vs. ayrımcılık içeren söylemler, telif hakkı içeren paylaşımlar, yasa ve mevzuata aykırı her türlü ifade ve paylaşımlar yasaklanmıştır. Ayrıca aynı kişi tarafından birden fazla açılan hesapların da kapatılacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Bununla birlikte sonucunda geçici cezaları içeren kurallar da bulunmaktadır. Foruma katkı sağlamayacak çeşitli siyasi, dini ya da felsefi içerikler, doğrudan hakaret içermese de üyelere rahatsızlık verebilecek ifade ve söylemler, haksız rekabete yol açabilecek ifadeler, yasal açıdan sorun teşkil etme durumu olabilecek ifadeler, özel yazışmaların ifşası gibi gizliliği ihlal eden içerikler, forumdaki başka bir üyenin mesajının alıntılanması, üyenin etiketlenmesi ya da üyenin rahatsızlık duymasına sebep olabilecek mesaj atılması gibi çeşitli durumlarda buna maruz kalan üyenin rahatsız olması halinde, bunu yapan üyeyi “Raporla” butonunu kullanarak şikâyet edebilmektedir. Bu gibi bir durumda ilgili mesaj kaldırılmakta ve ortada uygunsuz bir içerik olması durumunda uyarı puanı verildiği görülmektedir. Bahsi geçen içerikleri üreten üyelerin editörlerce değerlendirildiği ve sonucunda üyeliklerin geçici süre ile durdurulabildiği veya tamamen kapatılabildiği görülmektedir. Ayrıca üyelerin paylaşımlarından doğabilecek yasal sorunların sorumluluğunun üyelere ait olduğu belirtilmektedir.

Her üye kendi paylaşımından sorumlu olmakla birlikte üyelerin haklarının editörlerce korunduğu dikkat çekmektedir. Üyeler herhangi bir konuda rahatsız hissedecekleri mesajlar aldığı anda, şikâyet kanalına başvurmaları teşvik edilmektedir. Forumda kurallar net olmakla birlikte kişilerin bireysel haklarının da kendileri tarafından korunmasına açık kapı bırakıldığı görülmektedir (İçeriğinin haksız yere silindiğini düşünen bireylerin editöre başvurabilmesi gibi). Ayrıca tüm kuralların editörler ve yöneticiler için de geçerli olduğu özellikle dile getirilmektedir. Bu noktada, grupta demokratik bir yaklaşımın olduğu, üyeleri bağlayıcı kuralların yönetici ekip için de bağlayıcı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte grupta yönetici role sahip kimselerin, kuralları yürütme yetkisi söz konusu iken herhangi bir konuda da dokunulmazlıklarının olmaması, grupta var olan kültür adına dikkat çekicidir. Grubun demokratik kültürünün bir diğer göstergesi, belirlenen kuralların üyelerin değerlendirme ve eleştirisine açık oluşudur. Bu doğrultuda, forumda kuralların yer aldığı bölümde ek bir konu açılarak kurallara ilişkin memnuniyete yönelik bir anket yapıldığı, üyelerin görüş ve önerilerinin alındığı görülmektedir.

Forumda, aylık toplu kahve alımları yapılmaktadır. Bu alımlarda üyelere indirim kodları sunulmaktadır. Kahve alımının yapılacağı firma seçenekleri üyelere sunulacak oylama yapılmakta ve kazanan firma ile topluluk yöneticileri irtibata geçerek alım süreci yürütülmektedir. Alımlarda oy kullanabilmek ve indirim kodlarından yararlanabilmek için toplulukta bazı kuralların yer aldığı dikkat çekmektedir. Buna göre oylamaya katılabilecek üyelerin en az 1 aylık aktif üyeliğinin bulunması ve 15 mesaj kotasını doldurmuş olması

gerekmektedir. İndirim koduna ise ziyaretçiler erişememekte, yalnız üyeler görebilmektedir. Bu noktada, aktif etkileşim kuran, mesaj yoluyla içerik üreten ve nispeten kıdemli üye (en az 30 gündür üye olan) haline gelmiş kimselerin kahve alım sürecinde söz sahibi haline geldiği görülmektedir.S

Topluluğun bir forum sitesi olarak faaliyet göstermenin yanında okurlara üçüncü nesil kahveler, nitelikli kahve yapımı, ekipmanlar vb. hakkında bilgiler içeren aylık dergi hizmeti sunduğu görülmektedir. Dergideki içerikleri okuyan kullanıcılar, forum aracılığıyla merak ettikleri, katkı sağlamak istedikleri veya danışmak istedikleri konular hakkında üyelerle etkileşim kurabilmektedir. Derginin 2020 ve 2021 yıllarında faaliyet gösterdiği, araştırmaya dahil olan süreler içinde güncel paylaşımlarda bulunmadığı görülmektedir. Kuruluş amacının ise nitelikli kahveye dair bireylerin bilgisini artırarak kahve seven bireylerin bulunduğu bir ortam yaratmak olduğunu söylemek mümkündür.

Topluluğun forum sitesine bakıldığında arayüzün oldukça kullanışlı ve kolay olduğu görülmektedir. Topluluk üyelerinin siteye girdikleri an yeni konulardan mesajlara, foruma son katılan kimseden duyurulara dek pek çok sekmeye direkt ulaşabildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca arayüzde yer alan “Konu aç” sekmesinden kolaylıkla hangi tema altında bir içerik oluşturulmak istenirse o tema seçilerek içerik oluşturulabilmektedir.

Forum arayüzünde belirli istatistiklerin bulunduğu bir tablo bulunmaktadır. Bu istatistik tablosunda toplam kullanıcı sayısı, foruma katılan son üyenin kimliği, forumun genelinde konuşulan toplam konu sayısı ve atılan mesaj sayısı yer almaktadır. Arayüzde sosyal medya hesapları, o an çevrim içi olan üyelerin ve atılan son mesajların bilgisi yer almaktadır. Ayrıca topluluğu başkalarıyla paylaşabilmek için Facebook, X, Pinterest, Reddit, WhatsApp, mail gibi farklı sosyal ağlar aracılığıyla kolayca paylaşma imkânı sunmaktadır.

Forumda, ana sayfada ilk bakışta “Yeni Mesajlar”, “Yeni Konular” ve “2. El İlanlar” başlıkları dikkat çekmektedir. “2. El İlanlar” kısmında, kahve ekipmanlarına dair alım-satım ilanlarına yer verildiği görülmektedir. “Yeni mesajlar” ve “yeni konular” kısmında, kahve yapımına, ekipmanlara, alım-satımlara, kahve firmalarına, çeşitli kahve haberlerine, toplu alım etkinliklerine, çeşitli fırsatlara ve kahveye dair pek çok konuda mesajlara yer verilmektedir. Bu başlıkların hemen altında ise “Genel Alan” kısmında, “Duyurular”, “Yeni Üyeler-Tanışma”, “Kahve Haberler”i, “Aylık Kahve Alımları”, “Kahve Arkadaşlığı” başlıklarıyla karşılaşılmaktadır. “Duyurular” bölümünde, forum kurallarına dair bilgilendirme metni ve forum kullanım rehberi, editör kadrosu ve görevlerine dair, yani genel olarak forumda dikkat edilmesi gerekenlere yönelik uyarıların yer aldığı kısım dikkat çekmekle birlikte çeşitli atölye ve yarışma haberleri, indirim haberleri, kahve alım haberleri, eleman arama ilanları, çeşitli kutlamalar ve anket paylaşımları, buluşma haberleri gibi konular yer almaktadır. “Kahve” başlığı altında, kahve yapımına dair araç gereçler, demlemeye yeni başlayanlara öneriler, kahve firmaları, nitelikli kahveye dair çeşitli konulara yer verilmektedir. “Diğer konular” kısmında ise hobiler, çaylar, çikolatalar, alım

satıma dair konular gibi kahveye dair konuların yanında kahve dışındaki konularda da çeşitli paylaşımların yapıldığı görülmektedir.

3.1.1. Topluluğun yapısı ve iletişim

Toplulukta yer alan üyelerin gerçekleştirdikleri paylaşımlar ışığında forumda yer alan üyelerin birbirleri ile genel itibariyle samimi ve içten bir üslupla iletişim kurdukları gözlemlenmiştir. Topluluk içerisinde yer etmiş olan bu ortak üslubun yeni gelen üyelerin grup içerisinde rahatlıkla kendilerini ifade edebilmelerini sağladığı söylenebilir. Samimi yaklaşıma ek olarak bu noktada, eski üyelerin yeni katılım sağlayan üyeleri soru sorma ve fikir alışverişinde bulunma gibi konularda yüreklendirdiği tespit edilmiştir.

Üye 16: "...Seve seve yardımcı olurum, iletişime geçmekten çekinme..."

Grup içi iletişimde saygı ve nezakete önem verildiği gözlemlenmiştir. Diyaloglar; tavsiye alma, bilgi paylaşımı, tanışma, eğlenme vs. hangi amaçla gerçekleştirilirse gerçekleşsin üyelerin birbirlerine "siz" diye hitap ettiği görülmektedir. Aynı şekilde "Hoşgeldiniz", "Bey", "Hanım" hitaplarına sıklıkla başvurulduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında birbirlerine güzel dileklerde vs. bulunurken de kahve üzerinden bu söylemleri gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir. Örneğin; "kahve kokulu günler", "sağlıklı ve bol kahveli yıllar", "bol kahveli sohbetler" gibi paylaşımlar dikkat çekmektedir. Ayrıca forumda, kahve demlemeye ve kahve ekipmanlarına dair pek çok terim kullanılmaktadır. Bunun yanında kahve üzerinden esprili paylaşımların da yapıldığı görülmektedir.

Üye 18: "Yaklaşık 1,5 yıl önce kaptığım kahve virüsü (diğeri herkesten uzak olsun) ile bu forumda da olmak istedim..."

3.1.2. Üye tipolojileri ve özellikleri

Çalışmanın amacı doğrultusunda incelenen forumun etkileşim düzeyi yüksek ve üye sayısı (7,862 kullanıcı) fazladır. Bu doğrultuda kalabalık bir toplulukta yer alan üyelerin etkileşimlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi adına farklı görev ve rollere sahip olduğu, böylelikle bir kategorileştirilmeye gidildiği görülmektedir. Söz konusu kategorileri "editör", "yönetici", "üye", "yeni üye" şeklinde saymak mümkündür. Diğer yandan foruma giren kimseler "kullanıcılar" ve "ziyaretçiler" olmak üzere de kategorileştirilmektedir. Bu noktada, grubun kültürel özelliklerini daha iyi anlamlandırabilmek için var olan katılımcı kategorilerini açıklamak gerekmektedir.

Topluluğa üye kimseler "kullanıcılar" olarak nitelenirken giriş yapmaksızın anonim olarak giren kimseler "ziyaretçiler" olarak nitelenmektedir. Editörler ve yöneticiler, forumun yetkilileri olarak nitelenen kısımda yer alan kimselerden oluşmaktadır. Editörlerin kendi aralarında farklı görev ve sorumluluklara sahip olarak forumun işleyişini yürüten kimseler olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, editör kadrosunda, forumda gerçekleştirilen aylık kahve alım sorumluları, içerik sorumluları ve güncel duyuru ve içeriklere eş zamanlı ulaşılma imkânı sağlamak adına oluşturulan WhatsApp kanalı sorumluları bulunmaktadır. Bu kişilerin aynı zamanda forumdaki kuralların yürütülmesi

noktasında da görev ve yetkiye sahip oldukları görülmektedir. Buna göre kurallara uymayan içeriklerin kaldırılması ve/veya forumdaki herhangi bir konu ya da kişiye yönelik şikâyetlerin yönetilmesi görevi, editörlerce gerçekleştirilmektedir.

Forum sitesi tarafından yapılan bir diğer kategorileştirme ise üyelerin kıdemi ve gösterdikleri etkileşim performansı dahilinde ortaya çıkmaktadır. Forumda üyelik oluşturan bir birey ilk dahil olduğu andan itibaren “yeni üye” etiketiyle forumda vakit geçirmekte, daha sonra zaman içerisinde ve aktiviteleri çerçevesinde, “üye” etiketi almaktadır. Bu noktada, kıdemli bir üye sayılabilmek için yalnız üyeliğin üzerinden belirli bir zaman geçmesinin yeterli bir kıstas olmadığı düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyecek en önemli gözlemlerden biri, araştırmacıların foruma üyelik oluşturdukları zaman aralığıdır. Araştırmacılar, incelenecek topluluğa karar verme aşamasından bu yana forumda üyelik oluşturmuş durumdadır (Üyelik tarihi: Eylül 2021). Ancak geçirilen zamana karşılık araştırmacıların her birinin halen yeni üye kategorisinde yer aldıkları görülmektedir. Bunu ise araştırmacıların çalışmayı katılımsız gözlem yoluyla yürütmesi sebebiyle forumda herhangi bir etkileşim göstermemesi şeklinde açıklamak mümkündür.

Diğer yandan forumdaki paylaşımlara bakılarak araştırmacılar tarafından üyeler, üç farklı biçimde kategorize edilmiştir. Bunlar “ustalar”, “çıraklar” ve “pazarlamacılar”dır.

Ustalar, forumda hem yöneticilik görevini üstlenen hem de kıdemli ya da yeni olmak üzere üyelikleri bulunan kişilerden oluşabilmektedir. Hatta bu kişilerin içerisinde amatör ya da mesleki olarak baristalık deneyimi bulunan kişiler de yer almaktadır. Bu kişiler uzun süredir nitelikli kahve demleme ve tüketme deneyimlerine sahip kimselerden oluşmaktadır. Bununla birlikte deneyimlerini diğer kimselere aktararak kahve demleme, satın alma, ekipman ve teçhizat gibi konularda fikir ve öneriler vermekte, yönlendirmelerde bulunmaktadırlar.

Üye 10: “...El değirmeni bakıyorsanız yardımcı olabilirim :)”

Çıraklar, nitelikli kahve demleme konusuna yeni ilgi duymaya başlayan ya da ilgisi uzun süredir olmakla birlikte bu konuda kendisini sürekli geliştirmeye yönelik kişilerden oluşmaktadır. Özellikle kahve demleme, gerekli teçhizatın satın alımı gibi noktalarda sorular sorarak tavsiyeler istemektedirler. Ayrıca deneyimlerinde yaşanan aksaklıklar noktasında da bilgi almaya çalışmaktadırlar.

Üye 19: “...Değirmen için bütçeyi arttırsam öneriniz ne olur?...”

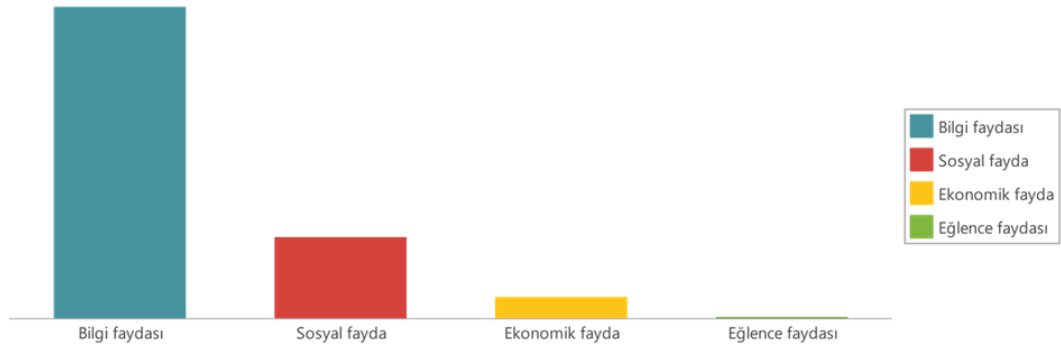
Pazarlamacılar, topluluğa kendi markalarını tanıtmak ya da var olan ürünlerin satışını yapma amacıyla dahil olmuş kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler nitelikli kahve satışı yapan mekân sahipleri olabildiği gibi konuya yönelik sayfalara sahip kimseler de olabilmektedir. Bu doğrultuda demleme fikirleri sunma, kendi sayfalarına ya da kahve dükkanına davet etme gibi konularda diğer topluluk üyeleriyle etkileşim oluşturmaktadırlar.

Üye 20: “...Ama amatörce bir YouTube kanalım var...Kanala bakarsanız çok sevinirim :)”

3.2. Katılım Motivasyonlarına Yönelik Bulgular

Yapılan çalışmada elde edilen bir diğer bulgu, bireylerin söz konusu topluluğa katılım motivasyonlarına ilişkindir. Bu bağlamda araştırma sürecinde, literatürden destek alınarak (Gummerus vd., 2012; Doğaner ve Armağan, 2022) katılım motivasyonları dört temel başlık altında ele alınmıştır. Gerçekleştirilen inceleme sonucu ulaşılan bulgular, Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Katılım motivasyonlarına ilişkin alt kodların istatistiği

3.2.1. Bilgi Faydasına İlişkin Bulgular

Bireyler, sosyal yaşam içerisinde, bir konuda karar vermeden önce başkalarının da deneyimleri ve görüşlerinden faydalanma eğilimindedirler. Bu duruma yeni ilgi duymaya başladıkları bir konu açısından bakılacak olursa konuya dair araştırmalarını yaparken başkalarının deneyimlerinden ve bilgilerinden faydalanma ihtiyaçlarının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla sanal topluluklar açısından da durum farklı değildir. Bu noktada Wang vd. (2012, s. 51-52), sanal marka topluluklarında yüksek derecede bilgiye ihtiyaç duyan bireylerin diğer üyelerle iletişim kurduklarını ve kurulan bu iletişimin de zamanla topluluk arasında paylaşılan değer, dil ve kuralların gelişmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Kısacası sanal topluluklarda en çok yer verilen motivasyon, bilgi faydasıdır. Bu çalışmada da en çok rastlanan katılım motivasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre topluluğa yeni katılan üyeler, tanışma mesajları içerisinde toplulukta neden olmak istediklerine ilişkin açıklamalar gerçekleştirmiş ve bu açıklamaların büyük oranda kahve demleme ipuçları, çekirdek ve ekipman alımlarına ilişkin tavsiye isteme şeklinde olduğu görülmüştür. Özellikle nitelikli kahve içme konusuna yeni ilgi duymaya başlayan katılımcıların almaları gereken ekipmanlar ve süreçte dikkat etmeleri gereken noktalara dair fikir alışverişinde buldukları gözlemlenmiştir.

Üye 14: “...keşfedecek ekipmana maalesef sahip değilim...Bu sebeptendir ki bu rotada yapılacak her türlü tavsiyeye sonuna kadar açığım...”

Üye 17: “...kahve profesyonellerinden tadım, demleme, yeni ekipmanlara dair bilgi edinmek için buradayım...”

Diğer yandan üyelerin nitelikli kahve markaları, ekipman ve demleme yöntemlerine ilişkin, uzun zamandır bu konuya ilgi duyan ve belirli bir bilgi düzeyine ulaşmış katılımcıların deneyimlerinden yararlanmak istedikleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte üyelerin alım yapmayı düşündüklerinde ya da alım yapmaya dair bir fikirleri olmadığı noktalarda da tecrübe sahibi kişilerin fikirlerini alma ve onların tavsiyeleri ışığında karar verme yöneliminde oldukları görülmektedir.

Üye 1: “...daha ileriye götürecektir fikirleri edinmek ve paylaşmak adına aranıza katıldım.”

Üye 15: “Herkesi merhaba...sertlik derecesi yüksek isli ve baharat notları yüksek önerebileceğiniz bir kahve var mı?”

3.2.2. Sosyal Faydaya İlişkin Bulgular

Sanal topluluklarda, belirli ilgi alanına sahip bireylerin bir araya gelmelerinde en önemli motivasyonlardan bir diğeri de sosyal faydadır. Bu çalışmada da bilgi faydasından sonra gelen en önemli motivasyon kaynaklarından birisidir. Sosyal fayda, bireylerin temas alanlarını arttırmak, sosyalleşmek ve etkileşim düzeylerini yükseltmek gibi amaçlarla gerçekleştirdikleri katılım motivasyonlarıdır. Bu doğrultuda üyelerin kendileri gibi düşünen kimselerle bir paylaşımında bulunmak ve/veya yakınlık geliştirmek amacıyla sanal topluluğa dahil olduğunu söylemek mümkündür (Doğaner ve Armağan, 2022, s. 6).

Çalışmada sosyal faydaya ilişkin elde edilen bulgulardan ilki; üyelerin benzer meslek gruplarındaki, ilgi alanlarındaki veya karakterlerdeki kimselerle iletişim kurma, sürdürme ve geliştirme amaçlarıyla toplulukta faaliyet gösterdiğine ilişkindir.

Üye 2: “Herkesi merhabalar... İstanbul’da ikamet ediyor, havacılık sektöründe çalışıyorum. Duydum ki bu sektörde çalışan pek çok kahvesever varmış benim gibi.”

Üye 5: “... Bir süredir forumda takılıyordum zaten. Bari bir hesap açıp iki üç etkileşime gireyim de katkım olsun...”

Diğer yandan çalışmada, üyelerin sanal ortamdaki birlikteliklerini fiziki ortama taşımak için çeşitli aktiviteler ve buluşmalar düzenlediği görülmektedir. Buna göre üyelerin yaşadıkları illeri belirttikleri konular açtıkları ve aynı ilde yaşayan bireylerle görüşme ayarladıkları gözlemlenmiştir. Hatta aynı ilde olmasalar dahi, geçici olarak gittikleri veya uğradıkları illerde, diğer üyelerle görüşmeler ayarladıkları dikkat çekmektedir.

Üye 3: “İstanbuldayım, ... Her çeşit nitelikli ve özenli kahveyi severim, aylık kahve organizasyonlarınız için de heyecanlanıyorum.”

Üye 6: “Türkiye’deki tüm kahve kavurucuların kahvesini deneyimlemek ... için buradayım ... tadım etkinlikleri de yaparsak seve seve katılmak isterim.”

Fiziki buluşmaların yanı sıra sosyal faydaya yönelik dikkat çeken bir diğer bulgu da üyelerin alternatif sosyal medya kanallarında arkadaşlık kurmalarına yöneliktir. Bazı üyeler tanışma sürecinde diğer sosyal medya hesaplarını paylaşarak bağlantı kurmayı önermekte ve etkileşim alanlarını genişletmeye çalışmaktadırlar.

Üye 4: “Instagram’da birbirimizi takip edip hem aktif kullanıcı hem de kahve demleme vs. olarak daha iyi tanışıp daha fazla bilgiye sahip olabiliriz.”

3.2.3. Ekonomik Faydaya İlişkin Bulgular

Bireylerin sanal topluluklara katılımını etkileyen bir diğer önemli motivasyon kaynağı, ekonomik faydadır. Bireyler, çeşitli indirimlerden haberdar olmak, topluluğa özgü yapılan özel indirimlerden faydalanmak, çekilişlere katılmak gibi çeşitli açılardan fayda sağlamak adına sanal topluluklara üye olabilmektedirler. Diğer yandan firma sahipleri ya da markalar, farklı platformlardaki sanal topluluklara dahil olarak ürün ya da hizmet pazarlamaya dönük paylaşımlarda bulunabilmektedirler. Ayrıca marka topluluklarında, topluluğun hangi ürüne yönelik bir araya geldiği, ekonomik fayda açısından önem teşkil etmektedir. Örneğin, bireylerin turizmle ilgili bir sanal topluluğa üye olarak uçuş mili hediyesi kazanmaları, katılımcıya önemli bir ekonomik fayda sağlamaktadır (Doğaner ve Armağan, 2022, s. 5). Nitelikli kahveye dair sanal bir topluluğun ele alındığı bu çalışmada ise özellikle önerilen kahve kavurucularına dair paylaşılan indirim kodları ve aylık toplu alımlara katılım önemli bir ekonomik fayda sağlamaktadır.

Üye 9: “... Bu ayki kavurucu bugünlerde belli olacak. Ayrıca yine almak isterseniz ... sitesinde 14 Şubat’a özel %15 indirim yapan ... kahve alabilirsiniz.”

Diğer yandan uygun fiyatlı ve fiyat performansına yönelik ekipman arayışı içerisinde bulunan kişiler için de fayda sağlayan destekleyici bir platform olduğu görülmektedir.

Üye 7: “Merhaba ... Tanışmamızı ucuz ekipman keşfiyle pekiştirmek istiyorum...”

Üye 8: “Merhaba hoş geldiniz. Bütçenizi zorlayacaksa el değirmenleri bölümündeki alternatifleri değerlendirebilirsiniz.”

Üye 12: “Merhaba, kendi termosum ile gittiğimde kahve koyacak ve bunu indirimli yapacak mağazalar var mıdır?...”

Üye 13: “... hem merhaba demek hem de kampanyalara katılmak/haberdar olmak için ... bu foruma katılmak istedim.”

Ayrıca firma sahiplerinin sağladığı ekonomik fayda açısından değerlendirildiğinde, bu platformlara katılıp sanal topluluğa üye olarak ücretsiz bir şekilde kendi ürünlerinin tanıtımlarını gerçekleştirmekte ve ürünlerine dair bilgi vermekte oldukları gözlemlenmektedir.

Üye 11: “Merhaba ... (Bir kahve kavurucu markası) kargo ve faturalama süreçleri ile ilgili benimle iletişime geçebilirsiniz. Güzel günler.”

3.2.4. Eğlence Faydasına İlişkin Bulgular

Bireyler, bilgi edinme, sosyalleşme, ekonomik fayda sağlama gibi çeşitli motivasyonların yanında haz alma, heyecan duyma gibi çeşitli duygularını beslemek için de sanal topluluklara üye olabilmektedirler. Bu bakımdan farklı sanal topluluk türlerinin farklı ihtiyaç ve motivasyonlara yanıt verdiği görülmektedir.

Armstrong ve Hagel (1996) sanal toplulukların eylem toplulukları, ilgi toplulukları, hayran/fantezi toplulukları ve ilişki toplulukları olmak üzere dört temel kategoride şekillendiğini ifade etmektedir. Bu sınıflama arasında ise keskin bir çizgi olmadığı, benzer ilgilere sahip bireylerin fikir paylaşımı ve etkileşimde bulunmak amacıyla dahil olduğu ilgi topluluklarının aynı zamanda eylem topluluklarının temel motivasyonu olan satın alma önerilerine ilişkin bilgileri de barındırdığı belirtilmektedir. Bu açıdan çalışmada incelenen topluluğun eğlence faydasına ilişkin dinamikleri pek de barındırmadığı tespit edilmiş, sosyal fayda beklentisi ile eğlence faydasının zaman zaman iç içe bir şekilde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanal topluluklar, ortak ilgi alanlarına ya da amaçlara sahip bireylerin çeşitli motivasyonlar dahilinde katıldığı çevrim içi gruplardır. Bireyler bu gruplara etkileşim kurmak, sosyalleşmek, fikir paylaşımında bulunmak, merak edilen bir konu hakkında bilgi edinmek ya da bilgi vermek, vakit geçirmek ve ekonomik çıktılar elde edebilmek gibi farklı amaçlarla katılım sağlamaktadır. Sanal topluluklar, bireylerin birbirlerine teması ve etkileşimleri dolayısıyla oluşan kendine has, doğal bir kültür ortamına sahiptir. Bu kültür ise bireylerin katılım amacı fark etmeksizin üyelere sirayet etmekte ve o grubun davranışlarının anlamlandırılmasında, söz konusu kültürün incelenmesi etkili olmaktadır. Bu sebeple çalışmada, kültür araştırmalarının sanal ortama taşınmış hali olan netnografik araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında, nitelikli kahve tüketimine dair oluşmuş bir sanal topluluk ele alınmış ve iki temel araştırma sorusu ekseninde incelenmiştir. Bunlardan ilki; ilgili topluluğun kültürüne yönelik davranış kalıpları, iletişim biçimleri, kuralları, üye tipolojilerinin neler olduğudur. İkincisi ise, topluluğa yeni katılan bireylerin katılım motivasyonlarına ilişkindir.

Topluluğun kültürel yapısına bakıldığında, üyelerin oldukça yardımsever ve paylaşımcı oldukları, samimi ve zaman zaman esprili bir dil kullandıkları sonucu dikkat çekmektedir. Ayrıca topluluk içerisindeki yatay iletişimin yanı sıra belirli görev ve sorumluluklara sahip yöneticilerin olduğu ve bu yöneticilerin belirlenen kuralları yürütme görevini üstlendiği görülmektedir. Ancak kuralların gerek belirlenmesinde gerekse yürütülme sürecinde topluluk üyelerinin fikirlerinin süreklilik arz edecek biçimde alındığı demokratik bir ortamın varlığından söz etmek mümkündür. Bununla birlikte topluluğun; genel itibarıyla tavsiye isteyen, deneyim paylaşan, kendi deneyimleri nezdinde diğerlerine tavsiye veren ve kendi markası veya ürünlerine yönelik tanıtım/satış amacı bulunan üyelere oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonucun gerek kültürel dinamiklerin belirli bir kısmı

için gerekse tespit edilen üye tipolojileri açısından literatürle (Duman vd., 2022) uyumlu olduğu görülmektedir.

Çevrim içi ortamda çift yönlü iletişimi mümkün kılan sanal topluluklar, markalar ve pazarlama dünyası açısından oldukça kıymetlidir. Sanal topluluklar hem markaların tüketiciye ulaşmasında hem de tüketicilerin markaya yönelik bilgi edinmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca sanal bir toplulukta var olan kültür, tüketicilerin satın alma kararlarına etkisi noktasında da oldukça önemlidir. Araştırma kapsamında, topluluk üyelerinin fikir paylaşımları sonucu satın alma kararlarının etkilendiği dikkat çekmektedir. Buna göre, çalışma özelinde, ekipman ve nitelikli kahve alımlarının verilen tavsiyeler doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, sanal toplulukların satın alma davranışları üzerinde etkisi olduğuna ilişkin literatürü (Saygın ve Arca, 2020) destekler niteliktedir.

Çalışmada incelenen sanal topluluğa ilişkin katılım motivasyonlarına bakıldığında ise sırasıyla bilgi faydası, sosyal fayda ve ekonomik faydanın etkili olduğu gözlemlenmiştir. Eğlence faydasına yönelik gözlemlerin ise sosyal fayda ile iç içe olduğu, yalnızca eğlenme amacıyla bireylerin topluluğa katılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, seçilen topluluğun kültürel dinamikleri ve orada var olan üyelerin beklenti ve etkileşimlerinin daha ziyade bilgi temelli olması ile açıklanabilir.

Son olarak araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle çalışmada elde edilen sonuçların belirlenen sanal topluluğa özgü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yapılan araştırmada, forumda yer alan “yeni üyeler-tanışma” başlığı altındaki paylaşımlar analiz edilmiş ve buradan hareketle grubun kültürü ve katılım motivasyonları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu açıdan gelecek sanal kültür çalışmalarında, daha geniş bir veri seti kullanılarak çalışılması öneri olarak getirilebilir. Diğer yandan araştırmada, çalışmanın etik standartları kısmında gerekçeleri yer alan kaygılar sebebiyle katılımsız gözlem yoluyla veriler elde edilmiştir. Bu ise gözlemlenen sonuçların üyelerce teyidini zorlaştırmıştır. Yapılan çalışmada tek bir sanal topluluk örneklem olarak tercih edilmiş ve bu doğrultuda belirli sonuçlara varılmıştır. Gelecek çalışmalarda, sayıca daha fazla benzer türden sanal topluluğun incelenmesi, bu tip topluluklara katılım motivasyonlarının neler olduğuna ilişkin teorileştirme noktasında önemli olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Armstrong, A. G.& Hagel, J. (1996). The real value of on-line communities. *Harvard Business Review*, 74(3), 134-141. DOI : 10.1016/B978-0-7506-9850-4.50007-5
- Cankül, D., & Dilara Abiş, A. (2023). Hedonik ve faydacı değerlerin tüketici memnuniyeti ve davranışsal niyetlere etkisi: üçüncü nesil kahve tüketicileri örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(2), 320-337. DOI: 10.14230/johut1379
- Carver, C. (1999). Building a virtual community for a tele-learning environment. *IEEE Communications Magazine*, 37 (3), 114-118. DOI: 10.1109/35.751507
- Chiu, C.M., Hsu, M.H. & Wang, E.T.G. (2006). Understanding knowledge sharing in virtual communities: An integration of social capital and social cognitive theories. *Decision Support Systems*, 42(3), 1872–1888. DOI: 10.1016/j.dss.2006.04.001
- Deligöz, K. (2023). Virtual communities and lifestyles. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Doğaner, M. C., & Armağan, E. (2022). Sanal marka topluluklarında algılanan faydalar: “Playstation Türkiye platformu örneği. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Duman, C., İnceli, P., Güneş, E & Köker, N. E. (2022). Sanal topluluklar aracılığıyla üretilen kültür: Yüzüklerin efendisi hayran topluluğu üzerine netnografik bir inceleme. D. Yengin, H. Çiftçi (Ed.), *A'dan Z'ye iletişim çalışmaları-8* (s. 119-147). Ankara: İksad Yayınevi.
- Fischer, E. F. (2021). Quality and inequality: creating value worlds with Third Wave coffee. *Socio-Economic Review*, 19(1), 111-131. DOI: 10.1093/ser/mwz044
- Fischer, E. F., Victor, B., & Asturias de Barrios, L. (2021). Quality versus solidarity: Third wave coffee and cooperative values among smallholding Maya farmers in Guatemala. *The Journal of Peasant Studies*, 48(3), 640-657. DOI: 10.1080/03066150.2019.1694511
- Goldman, M. (1991).The Classroom as Virtual Community. *Proceedings of the 1991 CAUSE National Conference: Twenty Years of Managing Change: Visions of the Future*. pp.361-369. Anaheim, California.
- Gummerus, J., Liljander, V., Weman, E., & Pihlström, M. (2012). Customer engagement in a Facebook brand community. *Management Research Review*, 35(9), 857–877. DOI:10.1108/01409171211256578
- Hagel, J., & Armstrong, A. (1997). *Net gain: Expanding markets through virtual communities*. Boston: Harvard Business School Press.
- Kahya, Z., & Zencir Çiftçi, E. (2022). Kahvecilik nesillerinin özellikleri üzerine bir araştırma (A study on the characteristics of the coffee generations). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(2), 1252–1271. DOI: 10.21325/jotags.2022.1040
- Kefeli, E., Şahin, Ö., & Yarmacı, N. (2020). Üçüncü nesil kahve işletmelerinde türk kahvesinin yeri: İstanbul örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 130-147. DOI: 10.46452/baksoder.741837

- Kement, Ü., Başar, B., & Güner, Ç. (2022). Üçüncü nesil kahve demleme yöntemlerinde duyuların rolü. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 6(2), 277-293. DOI: 10.32958/gastoria.1093593
- Kement, Ü. (2019). Üçüncü nesil kahve sunan işletmelerde hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve davranışsal niyet incelemesi; algılanan fiyatın düzenleyicilik rolü (Service quality, customer satisfaction and behavioral intention in third wave coffees: Moderation effect on the perceived price). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7(2), 1252–1270. DOI: 10.21325/jotags.2019.419
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. India: Sage Publications.
- Köker, N. E. (2022). *Sanal topluluklar ve netnografi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Langer, R., & Beckman, S. C. (2005). Sensitive research topics: netnography revisited. *Qualitative market research: An international journal*, 8(2), 189-203. DOI:10.1108/13522750510592454
- Lee, K. S., & Ruck, K. J. (2022). Barista Diary: An autoethnography studying the operational experience of third-wave coffee shop baristas. *International Journal of Hospitality Management*, 102(1), 103182. DOI:10.1016/j.ijhm.2022.103182
- Li, H. (2004). "Virtual community studies: A literature review, synthesis and research agenda". *AMCIS 2004 Proceedings*. 324. pp. 2708-2715. New York.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. New York: Harper Collins.
- Ridings, C.M. & Gefen, D. (2004). Virtual community attraction: Why people hang out online. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10 (1), 1-33. DOI: 10.1111/j.1083-6101.2004.tb00229.x
- Rosenberg, L., Swilling, M. & Vermeulen, W. J.V. (2018). Practices of third wave coffee: a burundian producer's perspective. *Business Strategy and the Environment*, 27 (2), 199 - 214. DOI: 10.1002/bse.2010
- Saygın, E. P., & Arca, N. F. E. (2020). Dijital kabile kültüründe satın alma davranışını etkileyen grup dinamiklerini anlamaya yönelik netnografik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 281-303. DOI: 10.20491/isarder.2020.842
- Sunar, L. & Türkyılmaz, G. (2023). Kahve, sınıf ve kimlik: İstanbul'da yeni orta sınıfın üçüncü dalga kahve tüketimi. *Güncel Sosyoloji*, 1(1), 50-85.
- Şeker, G., & Özata, F. Z. (2022). Kahvenin ve kahve dükkanlarının değişen tüketim algısı: üçüncü dalga kahve tüketicileri üzerine fenomenolojik bir araştırma (The changing consumption values of coffee and coffee shops: A phenomological research on third wave coffee consumers). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(1), 193–224. DOI: 10.21325/jotags.2022.986
- Tan, C.H., Sutanto, J. & Tan, B.C.Y. (2015). Empirical investigation on relational social capital in a virtual community for website programming. *ACM SIGMIS Database: the DATABASE for Advances in Information Systems*. 46(2), 43-60. DOI: 10.1145/2795618.2795622.
- Telli Danışmaz, A. (2021). Üçüncü dalga kahve akımının tüketicilerin kahve tüketim alışkanlıkları üzerine etkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 441-452. DOI: 10.29228/kesit.50820

- Wang, Y., Shi, J., Ma, S., Shi, G., & Yan, L. (2012). Customer interactions in virtual brand communities: Evidence from China. *Journal of Global Information Technology Management*, 15(2), 46-69. DOI: 10.1080/1097198X.2012.11082755
- Wang, Y., Yu, Q. & Fesenmaier, D.R. (2002). Defining the virtual tourist community: implications for tourism marketing. *Tourism Management*, 23 (4), 407–417. DOI: 10.1016/s0261-5177(01)00093-0
- Wellman, B., Salaff, J., Dimitrova, D., Garton, L. Gulia, M. & Haythornthwaite, C. (1996). Computer networks as social networks: Collaborative work, telework, and virtual community. *Annual Review of Sociology*, 22 (1) , 213-238. DOI:10.1146/annurev.soc.22.1.213